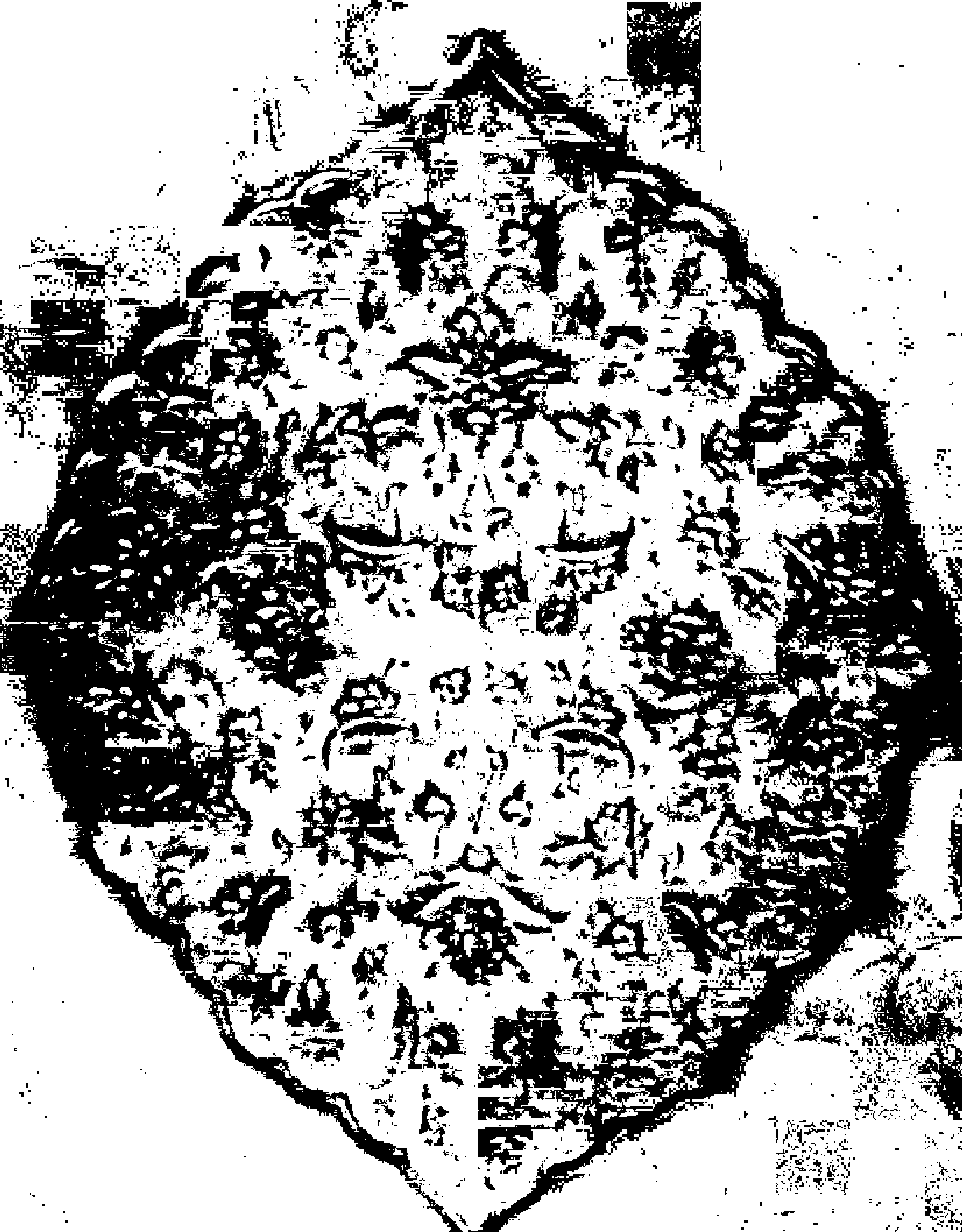
KUR'ÂN NE DİYOR?

BİZ NE ANLIYORUZ?

PROF. DR. MURAT SÜLÜN

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN: 978-605-9991-54-4
Sertifika No: 17576

Kitabın Adı
Kur'ân Ne Diyor?
Biz Ne Anlıyoruz?

Yazarı
Prof. Dr. Murat SÜLÜN

Yayına Hazırlayan
Hüseyin KADER

Kapak
Halil YILMAZ

Baskı - Cilt
ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi
Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL
Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35
Sertifika No: 12683

1. Basım
Şubat 2015 / 2.000 adet basılmıştır.

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Oruçreis Mahallesi Giyimkent 12. Sokak No: 40/42 Esenler/ İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr ensar@ensarnesriyat.com.tr

KUR'ÂN
NE DİYOR?
BİZ NE ANLIYORUZ?

Prof. Dr. Murat SÜLÜN

İstanbul 2015

Prof. Dr. MURAT SÜLÜN

(1968 / KOCAELİ-İZMİT)

İstanbul'da Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı bir Kur'an eğitim merkezinde hafızlığını tamamladıktan sonra, klâsik Arapça eğitimi aldı; Mahmut Sarıcaoğlu'ndan Kıraat-ı Aşere okudu. 1987'de Bakırköy İHL'ni, 1991'de Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ni bitirdi. 1992'de bu fakültede araştırma görevlisi oldu. 1994'te yüksek lisansını, 1999'da doktorasını tamamladı. 2005'te yardımcı doçent, 2006'da doçent, 2011'de profesör oldu. Eğitim-öğretim faaliyetlerini MÜİF'nde sürdürmekte; İslami İlimler Araştırma Vakfı'nda ve Kur'an Çalışmaları Vakfı'nda *Keşşâf* seminerleri vermektedir. Evli ve 4 çocuk sahibidir.

Kur'an-ı Kerim'in kelime varlığı üzerinde bir ekiple yürüttüğü çalışmada sona yaklaşılmıştır. Tefsir şaheseri *el-Keşşâf*'ı bir ekiple Türkçeye çevirmekte olan yazar, aynı zamanda, ilk dirayet tefsiri sayılan *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*'ın çeviri kurulunda da yer almaktadır.

Çok sayıda makale ve tebliği bulunan SÜLÜN'ün neşredilmiş kitapları şunlardır:

***Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2011)**

***Kur'ân Kılavuzu: Mutlak Gerçeğin Sesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, 2011, 2013)**

***Kur'ân-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi* (İstanbul: Ekin Yy. 2000; Ensar Neşriyat, 2005)**

***Türk Toplumunun Kur'ân-ı Kerim Kültürü* (İstanbul: Ayışığı, 2005)**

***Türkiye Kur'ân Makaleleri Bibliyografyası* (Ömer Çelik'le, İstanbul: İFAV 1999)**

***Te'vîlâtu'l-Kur'ân* edisyon kritiği - 9. cilt (Ebu Mansur el-Matüridi, İstanbul: Mizan Yy. 2007)**

***Sanat Eserine Vurulan Kur'ân Mührü* (İstanbul: Kaynak Yy. 2006, 2012)**

***Âbideleri ve Günümüze Mesajlarıyla Divân-ı Mevlana* (İstanbul: Kaynak Yy. 2007, 2012)**

***Gönüller Sultanı Mevlâna* (İstanbul: Ensar / Veta Yy., 2012)**

Sülün, Murat
Kur'ân Ne Diyor? Biz Ne Anlıyoruz / Prof. Dr. Murat Sülün .-- 1.bs .—İstanbul:
Ensar Neşriyat, 2015
528 s.; 15x23.5 cm.
ISBN: 978-605-9991-54-4
1. Kur'ân ilimleri 2. İslâmi hayat 3. İslâm ahlâkı
Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)'ye göre yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İslâmiyet'in temel kavramları hakkında Kur'ân-ı Kerîm'e dayalı görüş beyan etme lütfunu bahşeden Hak Teala'ya hamd u sena; Mutlak Gerçek'in sesini insanlığa ulaştıran Hazret-i Peygamber'e salât ü selâm; bu sesi cihanın dört bir yanına yayan dâva arkadaşlarına sevgi, saygı ve bağlılıklarımı ilettikten sonra...

Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne intisap ettiğimden beri *hasbelkader* çeşitli akademik çalışmalara imza attım; Kur'ân ayetlerinin doğru anlaşılması çabalarına katkı mahiyetinde birtakım makale ve tebliğler neşrettim. Bunlar "Dostlar alışverişte görsün!" kabilinden suya sabuna dokunmayan uğraşılar değildi; hem rahatsız edici hem de ezber bozucu sayılabilecek nispeten farklı yaklaşımlardı...

Değişik zaman dilimlerinde çeşitli *periyodik*lerde yayımlanan bu çalışmaların kitleleri ilgilendiren yaklaşık yirmi beş tanesinin amatör ve profesyonel İlâhiyat meraklılarına derli toplu bir şekilde arz edilmesi düşüncesi doğunca, bu farklı konu ve kavramları mümkün mertebe uzlaştırıp (*te'lif*), aralarında insicam sağlayarak kitap formatında neşretmeye karar verdim. Ama söz konusu yazılar 'baştan beri bir kitapta yayımlanması plânlanmış gibi' yapamazdım. Yöntemimi belirttiğim bir 'giriş'le başladığım bu konular, çeşitli açılardan kümeleştirilebilir idiyse de, bunu bir nev-'i tekellüf olarak gördüğümden, kitabı bölümlere ayırmadım. Ancak şu kadarını söylemek isterim ki; başlıklarını bir miktar popülerleştirerek verdiğim konular belli bir sistematik dâhilinde akıp gitmektedir: Girizgâh niteliğindeki 2 makalenin akabinde, İslâmiyet'in en belirgin mükellefiyetleri ve bunlara dayanak teşkil eden fıtrat ve mes'uliyet kavramları 10 başlık altında işlenmekte; takip eden 3 konuda 'öteki' anlaşılmaya çalışılmakta; kader çerçevesindeki 3 çetrefil konudan sonra din - bilim çatışmalarının halli çerçevesinde bir öneriden ve Kur'ân mealleri hakkında teknik bir değerlendirmeden sonra kitap Kur'ân mesajını günümüz insanına iletirken nelere dikkat edilmesi gerektiği ile son bulmaktadır.

6
KUR'ÂN MESAJI Ve MEALLER
KUR'ÂN MESAJINI ÇAĞDAŞ İNSANA İLETİRKEN

Kur'ân-ı Kerîm ile başlayıp Kur'ân-ı Kerîm ile bitirdiğimiz bu kitabın, insanımızın Kur'ânî bir perspektif kazanmasına vesile olacağını umuyor; hayırlara vesile olmasını diliyorum. Bu çalışmayı *eser* haline getirip yayan; bu uğurda emeği geçen herkese teşekkür eder; rızâ-yı Bârî'ye nâil olmalarını dilerim.

Murat Sülün / Bağlarbaşı

GİRİŞ

1.

Kur'ân-ı Kerîm işe kavramları yerli yerine oturtarak başlamıştır. Kur'ân'ın hiçbir kelimesi kendi icadı değildir. Kur'ân kelimeleri; Arap zihin dünyasına ait kelimelere ek olarak, Ehl-i Kitap kavramlarından ibarettir. Kur'ân; *Allah, melek, cehennem* gibi en temel kavramları bile önünde hazır bulmuştur; ama bunlara farklı, sahih anlamlar yükleyerek onları başka bir dünyaya aktarmıştır ki Kur'ân Semantiği'nin iştigal alanı budur. Çünkü önemli olan, dolaşımdaki kelimeye ne mâna yüklendiğidir. Bu; sadece beşerî birer parola, sembol ya da taşıyıcı olan kelimelerin Kur'ân öncesinde yanlış mânalarla doldurulduğu anlamına gelir ki, yeni bir soluk olan İslâmiyet, iletişimin temel aracı olan bu anlam kalıplarının (*elfâz / kelimât*) içindeki gerçek dışı, bâtıl mânaları temizlemekle işe başlamış olmaktadır. Bu gerçekleştirilmeden mesaj sağlam bir şekilde aktarılamaz. Bunun ne kadar önemli olduğu Konfüçyüs'ün meşhur vecizesinden de bilinmektedir...

> Konfüçyüs'e: "Bir ülkede yönetici olsaydınız, ilk iş olarak ne yapmak isterdiniz?" diye sordular. "Kuşkusuz ilk iş olarak dili düzeltirdim." diye karşılık verdi. Dinleyiciler şaşırdılar: "Niçin?" dediler. Konfüçyüs'ün karşılığı şöyle oldu: "Çünkü" dedi, "dilde bozukluk varsa, söylenen şey, söylenmek isteneni anlatmaz; söylenen, istenen anlamı yansıtmazsa, yapılması istenen şey yapılmaz; istenen yapılmazsa, ahlâk ve san'at bozulmaya uğrar; eğer ahlâk ve san'at bozulursa, adalet doğru yoldan çıkar; adalet doğru yoldan çıkarsa, halk çaresiz bir bunalıma sürüklenir. Sonunda söylenen söz hakkında doğru karar verme fırsatı kalmaz. Böyle bir durumu önlemek her şeyden önemlidir."

İkinci olarak; bilimsel çalışmalarda, muhtemelen sık kullanmanın getirdiği rahatlıkla 'kavram' (*mefhûm*) ile 'kelime/lâfız' ve 'terim'in (*ıstılah*) farklı şeyler olduğuna pek dikkat edilmemektedir. İman-amel ilişkisini Kur'ân açısından ele aldığımız doktora çalışmamın girişinde de belirttiğim üzere kavram, lâfız ve terim farklı farklı şeylerdir. Kavram; "zihnin herhangi bir nesne hakkında sahip olduğu genel düşünce" veya "bir şeyin zihindeki

tasavvuru" ya da "başka şeylerden ayırdığımız tasarlayabildiğimiz şey"dir[1]. Lâfız ve terimler harflerden oluştuğu gibi, aynı kavram çeşitli terimler tarafından ifade edilebilir. İşte, -sözgelimi- 'kavram olarak kader' dediğimizde, kaderle bağlantılı fakat قدر kökünden olmayan kelime köklerini de hesaba katmış oluruz. Zira tek bir kavram, hele kader gibi karmaşıksa, ayrı ayrı kavrayışları ilgilendirebilir. Öte yandan, kavramların içerdiği anlamların, tarifler yoluyla sınırlanması ya da genişletilmesi birtakım sakıncalar doğurabilmektedir. Zira 'tarif'ler biraz karmaşık şeyler hakkında doğru ve nihaî bir bilgi vermeye fazla elverişli değillerdir. En iyilerinin, eksik bir 'tahlil' kadar bile değeri yoktur. Çünkü bunlara, daima veresiye bir şey katışır ya da aksine, güvenç getirmek için elde gerekli kuralları yoktur. İrdelenen nesnenin lâfız ve kavram olarak tahlilinde ise o şeyin türeyişinin asıl kendisini takip etme mecburiyeti vardır. Onun için, tahlil iyi yapılınca, şüphesiz, herkesi kendi etrafında toplanmış bulacak, dolayısıyla da çekişmelere bir son verecektir[2].

2.

Kur'ân sistematik bir kitap olmadığı için, Kur'ân konularını araştırırken, konuların mekkî medenî çeşitli sûrelere dağıtılmış vaziyette bulunduğunu unutmamak gerekir. -İlk bakışta eksiklik olarak görülen bu özellik, Kur'ân'ın vahye dayandığının ve ona insan eli değmediğinin en büyük kanıtlarından biridir.-

(i) Kur'ân eksenli çalışmalarda dikkat edilmesi gereken ilkelerden biri de işlenen kavramın temelde iki veçhesi olduğudur. İlk veçhe; kavramın, kendisiyle aynı kökten gelen kelimeler, yani türevleri tahlil edilerek aydınlatılması; ikinci veçhe ise aynı kökten gelmemekle birlikte "söz konusu olgu ile aynı anlama gelen farklı kökler" incelenerek aydınlatılmasıdır. Ayrıca ilgili kavramın aynı kavramsal çerçevedeki diğer kavramlarla alâkası, yani hangi kelimelerle eş veya zıt anlamlı kullanıldığı da irdelenmelidir. Böylece, kelimenin anlam sahası tespit edilebileceği gibi, karşıt sahaya dâhil kelime grubu da belirlenebilecek ve *İnneme'l-eşyâu tu'rafu bi-ażdâdihâ* [Nesneler ancak zıtlarıyla tanınır] fahvâsınca, kavram daha net anlaşılacak; Kur'ân

1 Necip Taylan, *Mantık, Tarihçesi, Problemleri*, İstanbul 1996, s. 73-74.

2 Etienne Bonnot de Condillac, *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerinde Deneme*, çev. Miraç Katırcıoğlu, İstanbul 1992, s. 130. Ayrıca bkz. Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul ts., s. 29.

metninde o kavrama hangi anlamın yüklenmiş olduğu ortaya çıkmış olacaktır.

(ii) Kavramsal alan çalışması yaparken, kavramımızı ilgilendiren lâfız ve kelimelerin Arapça asıllı olup olmadığını iyice tespit etmek de gerekmektedir. 'Asl'ı Arapça olmayan bir kelimeye Arapça 'kök'lerden anlam/lar yakıştırmak gerçeği yansıtmayacaktır.

3.

Kur'ân ayetlerinin yorumlandığı klâsik ya da modern bir tefsir incelendiğinde, aynı ayetlere farklı anlamlar verilmiş olduğu görülmektedir. 'Aynı ifadenin farklı anlamlara gelebileceği' yaygın bir kabuldür; bunu Kur'ân'ın zenginlik ve evrenselliğinin göstergesi olarak anlayanlar dahi bulunmaktadır. Oysa herhangi bir anlama objesinin, metin ya da ifadenin gerçek veçhesi ile anlaşılmasına yardım eden birtakım ilke ve kurallar vardır. Kur'ân-ı Kerîm de bir metin olduğuna göre, onun da bu kurallar çerçevesinde anlaşılması beklenir.

Gerçi, anlama ve yorumun objesi -yani Kur'ân- kaynağı itibariyle ilahidir, ama gerek Peygamber tarafından insanlara iletilmesi gerekse insanlarca algılanması, öğrenilmesi ve yorumlanarak hayata aktarılması beşerîdir, beşere aittir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in, yaş-kuru her şeyi ihtiva ettiği düşünülmekte, kendisine bu çerçevede yaklaşılmakta, evrensellik adına Kur'ân'a farklı mânalar yüklenebilmektedir. Oysa yaş-kuru ne varsa ihtiva etmek Kur'ân'ın değil, kaynaklandığı / vahyedildiği Levh-i Mahfuz'un, yani Allah'ın mutlak ilminin özelliğidir. Kur'ân'ın evrenselliği de "vahyedilen (gerçek) anlam tespit edildikten sonra, bu anlamın günümüz gerçeklerine uyarlanması" şeklinde anlaşılmalıdır. Evrensellik, indî / keyfî anlayışları 'ilahî anlam, ilham ya da işaretler' gibi sunmak değildir. Kur'ân okuru, okuduğu ayetleri, nüzul çağı yerine kendi çağının gerçekleri doğrultusunda anlarsa, ayetin söylemediği şeyleri ona söyletmiş, dolayısıyla da Kur'ân'ı hırpalamış olur.

Ayet ya da sûrelerin, tarihî / tabiî ortamlarından soyutlanmadan, hem kendi bütünlükleri hem de Kur'ân bütünlüğü içerisinde anlaşılması Tefsir ilminin en önemli ilkelerinden biridir. Şüphesiz, ayetlerin doğru anlaşılmasında Hazret-i Peygamber ve dâva arkadaşlarına isnat edilerek aktarılagelen *sözler* de büyük rol oynamaktadır; anlam onlar sayesinde belirginleşmekte, kapsam onlar sayesinde daralıp genişlemektedir. **Bununla birlikte,** Kur'ân'ın nüzul dönemine ait tarihî veriler daha önemlidir; bunlar söz konusu rivayetlere göre daha kesindir. Meselâ hicret diye muazzam bir

olayın gerçekleşip gerçekleşmediği tartışılamaz. Peygamber ülkesinin merkezinin Medine olduğu, Mekkeli Müslümanların buraya hicret edip burada Hazret-i Peygamber'le birlikte 10 yıl yaşadıkları, devletlerinin temelini burada attıkları, ilk 25-30 yıl bu kentin Müslümanlara başkentlik ettiği tartışılabilir mi? Buna karşılık, Kur'ânî bir terkibin ne anlama geldiğine ilişkin bir hadis rivayeti pek ala tartışılabilir: Bu söz gerçekten söylenmiş midir, aktaran kişi güvenilir, mazbut biri midir, ilgili ifadeyi doğru anlamış mıdır, ne kadar doğru anlatabilmiştir, çıkan anlam Kur'ân'ın makâsıdı ile, tarihî gerçeklerle ve hayatın gerçekleriyle ne kadar uyumludur?

4.

Kur'ân-ı Kerîm, insanoğlu ile buluştuğu günden bu yana lügavî, kelamî, fıkhî, işarî, içtimaî, fennî, mevzuî, felsefî, ilhadî, oryantalist vb. çeşitli okumalara tâbi tutulmuş; herkes mezhebi, meşrebi, hatta imanı doğrultusunda, kabiliyetiyle de orantılı olarak aynı ayetlerden farklı mânalar çıkaragelmiştir.

Ayetler anlaşılırken farklı içtihatların sergilenmesi bir dereceye kadar hoş karşılanabilir. Çünkü nüzul devresinden itibaren, ilk neslin, gerek ayetlerin inişine sebep olan olayları bizzat yaşamaları, gerek Hazret-i Peygamberin rahle-i tedrîsinde öğrenim görmeleri, gerekse hassas dil ve belagat özellikleri sayesinde aşina oldukları sahih Kur'ân anlayışı zamanla farklılaşabilir. İnsanlar şahsî idrak seviyelerine, yaşadıkları dönemlerin farklı maarif derecelerine ve mezhebi / meşrebî önyargılarına göre aynı ifadelerden farklı anlamlar çıkarabilmişlerdir. Yine, 'bilim'in gelişmesine paralel olarak birtakım 'yeni' mânalar ortaya çıkmıştır. Yalnız, bu okuma ve anlamalar Kur'ân'ı Kur'ân olmaktan çıkaracak noktaya gelmemelidir. Bunların Kur'ân'ın 'söyledikleri' olarak değil de 'çağrıştırdıkları' olarak düşünülmesi, işi belki biraz makulleştirebilir; fakat bunlara yine de Kur'ân'ın kendisi gözüyle bakılmamalıdır. Kur'ân tefsirinde söz sahibi olanların dikkatsiz davrandıkları hususlardan biri de işbu realiteyi dikkate almamaktır.

İkinci yanlış ise, nüzul sonrası dönemlerin ürünü olan Kelâm, Tasavvuf ve Fıkıh gibi ilim dallarının 'terim'leştirdiği Kur'ân kelimelerini yorumcuların, bu bilimlerin etkisi altında anlamalarıdır. Oysa iyi bir müfessir inzâl sonrası dönemde terimleşerek anlamı daralan ya da genişleyen lâfız ve ifadeleri ilgili ayetin inzâl edildiği tabiî ortam (çevre/bağlam) çerçevesinde anlar. Çünkü Kur'ân'ın gerçek anlamı, Yüce Allah'ın, Hazret-i Muhammed'in - yani belli beşerî şartların çevrelediği bir insanın- idrâkine indirdiğidir. Kur'ân vahiyleri, salt lâfız ya da salt mâna olarak değil, 'lafız + mâna' olarak inzâl edilmiştir. Kur'ân'ın sadece Arapça lâfızları değil, anlamları da vahye

dayanır. Lâfızlar anlamların giysi ve kalıplarıdır; anlam lâfızdan soyutlanamayacağı gibi, lâfız da anlamdan soyutlanamaz. Lâfızlar, hele "Allah kelâmı" söz konusu olduğunda, içine doldurulan her anlamı taşıyabiliyormuş gibi gözükebilir; ancak 'ilkin vahyedilen aslî anlam'la uyuşmayan aykırı anlamlar, ne kadar yüksek, işarî, fennî vs. olursa olsun Kur'ân olmaktan çıkmaktadır. Onlar artık Kur'ân değil, kişinin kendi anladıklarıdır; vahyedilen lâfız aynı ise de onunla birlikte vahyedilen ilahî anlam değişmiştir. Sözgelimi الحمد لله رب العالمين ayetlerini gördüğümüzde, okuduğumuzda ya da dinlediğimizde, gördüğümüz kalıp ya da işittiğimiz / çıkardığımız ses, -sadece o- inzâl edilmiş değildir. Bu kalıp, taşıdığı anlamla birlikte inzal edilmiştir. O da ilk muhatapların üzerinde uzlaşabildikleri anlamdır. "Bir anlamın ilkin vahyedilen aslî anlamla uyuşup uyuşmadığı nasıl tespit edilecek?" sorusuna ise, "Kur'ân'ın inzâl edildiği döneme giderek; Hazret-i Peygamber ve çağdaşlarına başvurarak; Kur'ân bütünlüğü içerisinde anlayarak" şeklinde cevap verilebilir.

(i) Bunu mecburen *selbî* bir yaklaşımla anlatmak durumundayız: Bir Kur'ân cümlesine yakıştırılan herhangi bir anlam Hazret-i Peygamber'e ve çağdaşlarına yabancı ise, Kur'ân'ın inzâl edildiği dönem insanı için bir anlam ifade etmiyorsa, yani ilk muhatapların gerek dünya algıları gerekse bilgi ve idrak kapasiteleri itibarıyla metinden öyle bir anlam çıkartmaları mümkün değilse, o anlam(lar) Kur'ân değildir. "Kur'ân'ın çağrışımı" olabilir, belki "Kur'ânî" de olabilir, fakat Kur'ân olamaz.

(ii) Verilen anlamın Kur'ân bütünlüğüne uygun olup olmadığının tespiti de Hazret-i Peygambere inzal edilen mânaya ulaşmamızı sağlayan bir başka ilkedir.

O halde, ayetleri sadece Tefsir namına değil, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf vb. ilimler namına da anlamaya çalışan yorumcular, her şeyden önce bu anlamı yakalamaya çalışmalı; ayeti yeni / farklı durumlara uyarlarken bu temelden hareket etmelidir. Yani önce objektif olarak anlamalı, ondan sonra yeni olay ve olgularla irtibatlandırmalıdır. Evrensel bir nur olarak aydınlatıcılığı Kıyamete kadar sürecek olan Kur'ân, sadece Arapları ilgilendiren tarihsel bir metin olmadığı için bu irtibatlandırma son derece önemlidir, gereklidir. Ama bu ilişkilendirmede, daima vahyedilen reel anlam 'esas' alınmalıdır. Aksi takdirde, evrenselliği sağlama adına tefsir diye yapılan şey, ayakları yere sağlam basmayan hevaî yorumlardan öteye gitmez.

* Kur'ân yorumcusu, ele aldığı ayetin boşluğa inzâl edilmediğini, kendisine de indirilmediğini, 610-632 yılları arasında Mekke-Medine çevresinde nâzıl olduğunu, Hazret-i Muhammed aracılığı ile o çağın insanına ulaştırıldığını,

ilk muhataplarının Arap toplumu olduğunu dikkate alan; kelime ve cümlelere bu çerçevede anlam yükleyen ve o ayetten -aslî anlamını yok etmeden- günümüz sorunlarına ışık tutacak / çözüm üretecek sonuçlar çıkaran kişidir.

* Kur'ân yorumcusu, 'çok sayıda anlam'ı zenginlik olarak değil, bir tür keşmekeş, anlamsızlık ya da ifade zaafı olarak değerlendirmeli; muhtemel anlamları ciddi bir araştırma ile teke indirmeye çalışmalıdır; ayetin nâzil olduğu ortamda henüz ilgili ilim dallarındaki anlamları ile daralmamış bulunan *salât, zekât, zulm, ittikā, kur'ân, feth, sûre, secde, fitne, huşû'* gibi kelimeleri öncelikle, kök (lugat) mânaları ile anlamalı ve şer'î mânalarını buna göre belirlemelidir.

* Kur'ân yorumcusu, sözgelimi *salât* lafzını her gördüğünde namaz olarak değil, kök anlamını da düşünerek yerine göre dindarlık, yerine göre namaz, yerine göre de 'Allah'la ve mü'minlerle bağlantı kurma' şeklinde anlayabilmeli; Mâ'ûn Sûresinin 4. ayetindeki المصلين ifadesini "namaz kılanlar"; 5. ayetteki عن صلوٰتهم ifadesini "namazlarından"; 6. ayetteki يراءون ifadesini de "riyâ yaparlar" şeklinde anlamamalıdır. Çünkü surede söz konusu edilen kişiler mümin değil, yargılanma günündeki ilahî hesaplaşmayı yalanlayan kâfirlerdir. Yani gerek صلوٰتهم gerekse المصلين ifadelerinde, Fıkhın anladığı mânada İslâm namazından değil -çünkü henüz teşrî edilmemiştir- müşrik dindarlığından bahsedilmektedir. Bilindiği gibi, Müşriklerin de bir dindarlık algıları vardı; Kâbe hizmetlerinden dolayı Mekke müşriklerinin Araplar nezdinde apayrı bir yeri vardı. Fil olayındaki 'olağanüstü' cezalandırmayı Allah'ın bu insanlara özel muamelesi olarak anlıyorlardı.

Bu durumda, Mâ'ûn Sûresinin şöyle anlaşılması gerektiği ortaya çıkmaktadır:

Bak şu yargılanma gününü tekzîb edene?!

Yetimi itip kakan; düşkünü doyurmaya teşvik etmeyen budur işte!

Yazıklar olsun dindarlık iddiasındaki bu tiplere...

ki dindarlığın ne demek olduğundan haberleri yoktur!

(Saçıp savurarak) gösteriş yaparlar (yerinde),

ama en basit bir şeyi bile esirgerler (gerektiğinde)...

BİLİM İNSANI...

GİRİŞ

Kur'ân; itikadî, ahlakî ya da hukukî emir yasak ve tavsiyelerinde, hatta *insan realitesine* yönelik çeşitli tespitlerinde, ortalama vatandaştan ziyade toplumları sevk ve idare eden kişileri muhatap almakta; onların zaaflarıyla ilgilenmekte; onları yetiştirip yetkinleştirmeye çalışmaktadır. Fertler ve toplumlar seçkinler (elit) tarafından yoğrulduğu için, siyasî, ekonomik ve ilmî elitin zihin ve gönül dünyası, inanış ve davranışları, fertlerin gidişatı ve ülkelerin selâmeti bakımından büyük önem taşımaktadır.

Kur'ân'da siyasî ve ekonomik elit yani *mele'* ve *mutref* başka mustakil çalışmaların konusu olduğundan, burada Kur'ân'ın bilim insanına yönelik muhtevası, özellikle bilim adamı eleştirisi yansıtılmaya çalışılacaktır.

Ülkelerin kurulmasında değilse de sevk u idaresinde ve varlığını sağlıklı biçimde sürdürebilmesinde *ilmiye* sınıfının önemli payı bulunmakla birlikte, bu sınıfın, ağırlığını haktan-hakikatten, ezilenden -kısaca kitlelerden- yana değil, daha ziyade siyasi ve ekonomik *elit*ten, bir başka deyişle kurulu düzenden (*statüko*) yana koyduğu şeklinde bir izlenim edinilmektedir. Genelde sağlam ve güçlü bir ekonomik altyapısı bulunmayan bilim insanları; geçim, itibar, makam-mevki vb. gailelerle hatta zaman zaman hayati endişelerle, siyasî ve ekonomik güç odakları ile paralel hareket etmekte; toplumun ezilen memnuniyetsiz kesimlerini rahatlatacak yeniliklere kendilerini kapatmaktadır. Onlar elitlere meşruiyet kazandırırken, elitler de çeşitli amaçları için onları desteklemekte, hatta amiyane tabirle kullanmaktadır. Bununla birlikte, kendi kendine yetebilen, kendi ayakları üzerinde durabilen bilim insanları ise bir başka gaileleri yoksa daha bağımsız hareket edebilmekte; aynı işbirlikçi tutumu sergilememektedir.

Bilim insanlarının, 'hayat'larından endişe ettiklerinde, yani hayatî varlıklarını sürdürebilecek hâmi ve dayanaklardan yoksun olduklarında, özgür hareket edememeleri; özgürce düşünüp özgürce konuşamamaları, yazamamaları, aslında onların değil, toplumun, özellikle de yöneticilerin sorunudur. Bu bakımdan, siyasî mekanizmalar, sonu nereye varırsa varsın, bilim insanlarının önünü açmalı; onları gizli-açık hiçbir şekilde baskı altına almamalı; baskı altında olmadan

özgürce hareket edebileceklerini onlara hissettirmelidir. Çünkü özgürlük bilimsel çalışmanın en temel şartlarından biridir ve bilimin başka türlü ilerlemesi, gerçekleri ortaya koyup toplumları yetkinleştirmesi mümkün değildir.

İnsanlığı dünya-ahiret mutluluğuna ulaştırmak için görevlendirilen peygamberlerin, karşılarında hemen daima din adamlarını yani ilmiye sınıfını bulmuş olması da iddiamızı pekiştirir mahiyettedir.

Bunun en iyi örneği herhalde İsa Mesih'tir. Bilindiği gibi, Hazret-i İsa Romalı istilacılardan görmediği hakaret ve baskıyı bir kısım Yahudi ulemasından görmüştür. Ayrıca, 12 Havari arasında "bilgin" ya da "din adamı" denebilecek tek bir kişi yoktur... -İsa Mesih'in dünyevî akıbeti bir yana- bu ulema tipinin elinde baskı ve işkence gören ya da katledilen peygamberlerle ilgili çok sayıda ayet bulunmaktadır[1].

Öte yandan, bilim insanlarını *inkâr, fısk, nifak* gibi herkesi ilgilendiren inanış davranış konulu kavramlar açısından da değerlendiren ayetler vardır. Ancak bu çalışmada, bilim insanlarının alelâde insanlarla aynı çerçeveye girdikleri bu gibi durumlar değil, bilim insanı olmak bakımından arz ettikleri özellikler ele alınacaktır.

Kur'ân'ın inzal edildiği dönemde, gerek vahyin (yani *ilm*in) tamamlanmamış olması gerekse *Müslüman âlim* kavramının henüz bulunmayışı sebebiyle *bilim insanı* temasının genelde Ehl-i Kitap, daha çok da Yahudi uleması etrafında şekillendiği görülmektedir. Tefsir ilminin en önemli kurallarından biri olan; "Kur'ân ilk muhataplarının anladığı çerçevede anlaşılmalıdır" ilkesi gereği, söz konusu ayetlerin asıl bunlarla ilgili olduğunu teslim etmek gerekir. Ancak Kur'ân'ın ilgili ayetlerinin çağımıza taşınarak, günümüz bilim insanlarıyla da ilişkilendirilmesi gerektiği aşikârdır. Aksi takdirde, Kur'ân'ı inzal edildiği tarihe hapsetmiş; onun tüm çağlara tuttuğu ilahî ışıktan ve sağladığı evrensel faydadan insanlık olarak yararlanamamış oluruz. Kur'ân ayetlerini sadece *mantûk*ları ile bırakmamalı; Yahudi bilim insanlarına yönelik eleştirileri kendimizle ilgili de düşünerek; "*Oh ne âlâ! Nerede güzel bir hüküm varsa, bu size ait; nerede de can sıkıcı bir hüküm varsa, Ehl-i Kitaba ait!..*"[2] diye feveran eden pirimiz İbn Abbas'ın ruhunu şad etmeliyiz.

---

1 Örneği: Bakara 2/61, 87; Âl-i 'İmrân 3/21, 112.

2 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 29; ayrıca bkz. Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, II, 43.

I. BİLİM İNSANINA YAKIŞAN...

Kur'ân-ı Kerim'de; bilgisizce ve akılsızca söylem ve eylemler, sözgelimi evladını öldürmek[3] ve zan ile hareket etmek[4] kıyasıya eleştirilmektedir. Ancak burada aslında "*hevaya* dayanan beyinsizce işlerin bir ilme dayanıyormuş edasıyla yapılması" eleştirilmekte; insanlar dinî ve siyasi elitlerin kendilerine bilgi olarak lanse ettiği, hatta yer yer dikte ettiği inanış ve uygulamalar yüzünden başlarına gelebilecek felaketlere karşı ikaz edilmektedir.

1.1. HAŞYET

> *"Kulları arasında, Allah'tan ancak (O'nun ne müthiş bir azamet ve celâle sahip olduğunu) bilenler korkar."*[5]

Haşyet tazimle karışık bir *havftır*. Genellikle de korkulan şeyle ilgili bilgiden ileri gelir. Bu korkunun *yukarıdaki* ayette sadece *bilen*lere izafe edilmiş olması da bu sebepledir[6].

Kelime, zinaya düşmekten korkanlar için cariye ile evlenme izninin verildiği belirtilirken[7]; müminlerin başkalarından değil Allah'tan korkmaları gerektiği ifade edilirken kullanılır[8]; "*Müminseniz, korkulmaya herkesten daha fazla Allah lâyıktır!*"[9] buyrulur. Peygamber'in de Allah'tan korkacağına insanların dedikodularından korkması *haşyet* ile anlatılır[10]; Allah'ın evlerini imar ve tamir etmeye en lâyık kişiler Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmaz kimseler olarak tavsif edilirler[11].

Kur'ân'ın *hidâyet*inden istifade edebilecek olan müttakîler anlatılırken, onların "Allah'a gayben iman ettikleri" belirtilir[12] ki birçok müfessire göre, buradaki iman *haşyet* anlamındadır[13]. Buna karşılık, *haşyet* de bazen açıkça

---

3 En'âm 6/140.
4 Rum 30/29.
5 Fâtır 35/28.
6 Râğıb, *el-Müfredât*, "hşy" md.
7 Nisâ 4/25.
8 Mâide 5/3, 44.
9 Tevbe 9/13.
10 Ahzâb 33/37.
11 Tevbe 9/18.
12 Bakara 2/2.
13 Taberi, *Cami'ul-Beyân*, ilgili ayet hk.

iman anlamında kullanılmaktadır[14]; Kur'ân'ın ilk sûrelerindeki korku ifade eden kelimeler[15] genellikle böyledir. Haşyet lâfzının zikredildiği bu ilk ayetlerde iman ile *haşyet* arasında büyük bir ilişki kurulmuştur. Çünkü ancak *haşyet* hisleri taşıyanlar Peygamber'in öğütlerini dinlemekte, ancak böyle bir korkuya sahip olanlar ilahî tehditlere aldırmaktadır.

1.2. HUŞÛ

> *"Sabrederek ve namaz kılarak yardım isteyin. Bu gerçekten ağır bir şeydir ama, huşû sahiplerine değil..."*[16]

Doğrudan korku anlamı ifade etmeyen *huşû*; genelde kalbin boyun eğişi için kullanılan *darâ'a*nın (ضراعة) aksine daha çok dış organlardaki boyun eğiş için kullanılır. Korku sâiki ile hem kalbî hem de zahirî olarak kendine çeki düzen vermek anlamında olduğu söylenebilir. Seküler alandaki şu kullanılışına dikkat edilirse, kelimenin anlamı daha da belirginleşecektir:

> *"Yeryüzü hareketsizken, üzerine suyu indirince harekete geçerek kabardığını görürsün ki bu da O'nun ayetlerindendir. İşte, ona hayat veren, kesinlikle ölüleri de diriltecektir. O her şeye kâdirdir."*[17]

Ayette, yeryüzünün, yağmurdan önce hareketsiz (خاشعة) bir şekilde öylece dururken, yağmur sayesinde nasıl kıpırdayıp kabardığı anlatılmaktadır. *Huşû*'un karşılığında kıpırdama ve kabarma masdarlarının kullanıldığı göz önünde bulundurulursa, *huşû*' lâfzı ile, bu iki kavramın anlattığı durumun tam tersinin, yani sükûnet ve vakarın anlatıldığı tebarüz edecektir. Nitekim aynı durumu ifade eden bir başka ayet bunu destekler mahiyettedir[18]. Buna göre *huşû*' mecâzen korku ifade eden bir kavram olmakla birlikte daha ziyade, kabarıp böbürlenme (*istikbâr*) ifade eden kavramların zıttı olmaktadır. Nitekim Kur'ân'da, dolaylı olarak huşû-*istikbâr* çelişkisi ifade edilir: Bakara: 45'te, "Allah'tan, namaz ve sabırla yardım isteme"nin, herkese zor

---

14 Nâzi'ât 79/19.

15 TâHâ 20/3, 44; Fâtır 35/18; YâSîn 36/11; Kâf 50/33; Nâzi'ât 79/19, 26, 45; 'Abese 80/9; A'lâ 87/10.

16 Bakara 2/45.

17 Fussilet 41/39.

18 Hac 22/5.

gelirken ancak "huşû sahipleri"ne zor gelmeyeceği anlatılır. Nisâ: 172'de ise, kulluk etmekten ne Hazret-i İsa'nın ne de *mukarreb* meleklerin *istinkâf* edeceği belirtilir ve kendini Allah'a kulluk etmekten çekmenin (استنكاف) sebebinin *istikbâr* olduğu vurgulanır.

"Dinî prensiplere ve vahyin tebliğcisine karşı kabarıp durma" tavrını *kâfirle*rin en temel vasfı olarak yansıtan Kur'ân'a göre, *huşû'* müminlerin en temel vasıflarından[19] biridir; Kur'ân'a iman eden Ehl-i Kitabın temel vasfı, yine *huşû'* sahibi olmalarıdır[20].

Öte yandan ateşi hak edenlerin ahirette düşecekleri zillet anlatılırken *huşû'* lâfzına yer verilmek suretiyle, dünyada hiç başlarını eğmeyen o müstekbirlerin, azabı görünce nasıl başlarını öne eğecekleri ifade edilir[21].

*Huşû'*un anlam sahasında yer alan tevazu, *hevn* ve *ıhbât* (هون إخبات) kavramları da imanla ilişkili olmakla birlikte bunlar daha çok ahlâkî bir mahiyet arz etmektedir. Kur'ân'da imanî bir değer olarak yer alan *tevâzuun*, Lokman Hakîm'in oğluna verdiği öğütlerde olduğu gibi, aynı zamanda ahlakî bir değer olduğu da görülmektedir:

> *"Yavrum! İnsanları küçümseyerek onlardan yüz çevirme; ayrıca yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Zira Allah övünüp duran kendini beğenmişleri sevmez. Bir de normal bir şekilde yürü ve sesini fazla yükseltme."*[22]

Kibir ne kadar yerilen bir davranış ise, tevazu da o kadar övülen bir davranıştır. Kur'ân kibre kâfirlerin temel karakteristiği bağlamında yer verirken, tevazuu Rahmân'ın seçkin kullarının davranışı olarak ifade eder[23] ve Allah'ın ayetlerine, ancak, büyüklük duygusuna kapılmaksızın secdeye kapanıveren... kimselerin iman edeceğini bildirir[24].

---

19 Mu'minûn 23/2.

20 Âl-i 'İmrân 3/199. Benzer ifadeler için bkz. Enbıyâ 21/90; Ahzâb 33/35.

21 Şûra 42/45; Kalem 68/43 ve Nâzi'ât 79/9 da aynı anlamdadır.

22 Lokmân 31/18, 19. Ayrıca İsrâ 17/37.

23 Furkân, 25/63.

24 Secde 32/15.

1.3. HİKMET

"O, hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilmişse, şüphesiz ona çok hayır verilmiştir. Bunu ancak vicdan sahipleri anlar."[25]

Sözlükte "alıkoymak" anlamında kullanılan[26] *hikmet*in mahiyeti ile ilgili olarak birbirine yakın çok sayıda görüş varsa da kelimenin, ilim, amel veya sözü -ya da bunların tamamını- en güzel ve kaliteli bir şekilde gerçekleştirmek; bir başka deyişle: "*Bilmek ve bu bilgi gereğince amel etmek*"[27] mânasına geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hikmet de inanç + davranış ifade eden kelimelerden biridir. Nitekim Zemahşerî, bildiğiyle amel eden kişilere *hakîm* dendiğini belirtir. Hikmet kavramını genelde, nübüvvetle ilişkisi çerçevesinde ele alan[28] Kur'ân, peygamberlerin insanlara *kitab*ın yanı sıra, *hikmeti* de öğrettiğini[29] vurgular ki bu, peygamberlerin insanlara sadece teorik ilke ve bilgileri değil, bu ilkelerin nasıl tatbik edileceğini de bizzat gösterdiği anlamına gelir. İşte bu anlamda Kur'ânî ilkeleri hem öğrenip hem de tatbik etme kapasitesine sahip kılınmış olanlar, gerçekten büyük bir hayra nail kılınmışlar demektir![30]

1.4. BİLİM İNSANININ GÖREVLERİ -ÖZETLE-

-Sadece gerçeği esas almak;

-Gerçeğin farklı boyutları / farklı ifade tarzları olabileceğini düşünmek;

-Bilimin sınırsızlığı gerçeğini iyi kavramak;

-Belgeye dayalı konuşmak;

-Belgeler karşısında hakkı kabul etmek;

-Bilimin, sahiplerini farklılaştırdığını bilerek ilimde en ileri noktaya ulaşma azmine sahip olmak...

-Alçakgönüllülük ve saygı;

-Âdil olmak;

---

25 Bakara 2/269.

26 Râğıb, *el-Müfredât*, s. 126, "hkm" md.; Hâzın, *Lubâb*, I, 424.

27 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Bakara 2/269 hk.; Râğıb, *el-Müfredât*, s. 127, "h-k-m" md.

28 Bakara 2/129, 151, 231, 251; Âl-i 'İmrân 3/48, 81, 164; Nisâ 4/54, 113; Mâide 5/110; Ahzâb 33/34; Sâd 38/20; Cumu'a 62/2.

29 Bakara 2/151; Cumu'a 62/2.

30 Bakara 2/269.

-*Emanet*leri ehline vermek;

-Hoşgörülü, kolaylıkçı olmak;

-Kılı kırk yarmamak;

-Makāsıd furû'ât ve ehem - mühimmi iyi belirlemek;

-Kitaba uygun hareket etmek (*temsik*) / ilmiyle amel etmek;

-Sevgili Peygamberimiz gibi, teoriyi pratize etmek (*hikmet*).

-Bilmediği konularda susabilmek;

II. KUR'ÂN'DA BİLİM İNSANI ELEŞTİRİSİ

2.1. BİLİM ADAMININ ÂFETİ: KISKANÇLIK

"Şüphesiz, Allah katında dın İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlıktan dolayı anlaşmazlığa düşmüş (*İslâm'ı terk etmiş*)lerdir."[31]

"Evet onlara, 'emr'imize ilişkin açık belgeler vermiştik; ancak kendilerine ilim geldıkten sonra -sırf birbirlerini çekemedikleri için- anlaşmazlığa düşmüşlerdi."[32]

"Kitap sahiplerinden birçoğu, kendilerine gerçek besbelli olduktan sonra, sırf kıskançlıklarından dolayı, isterler ki imanınızdan sonra sizi tekrar birer kâfir hâline getirebilsinler!"[33]

"Yoksa Allah'ın, (*kendi ırklarından olmayan başka*) insanlara kendi lütfundan verdiği (*peygamberlik*) yüzünden onları kıskanıyorlar mı?!"[34]

2.2. BİLİM İNSANINA YAKIŞMAYAN: ÇIKARCILIK

"Ama bunların ardından, kitaba mirasçı ol(*up onu yorumlama yetkisini elıne geçiren*) öyle bir nesil geldi ki, hem şu alçak (*dünya hayatın*)ın geçici metâını alı(*p rüşvet yi*)yorlardı hem de 'Sonunda nasılsa bağışlanırız!' diyorlardı. Buna benzer bir çıkar daha gelse, onu da alacaklardır... Pekiyi, bunlardan Allah hakkında gerçek olanın dışında hiçbir şey söylemeyeceklerine dair yazılı teminat alınmamış mıydı?! Onun muhtevasını öğrenip öğretmemişler miydi?! Müttakîler için âhiret yurdu daha hayırlıdır; düşünsenize!.. (Buna karşılık) kitaba sımsıkı sarılıp namaz kıl(*arak Allah'la ve müminlerle*

---

31 Âl-ı 'İmrân 3/19.

32 Câsiye 45/17.

33 Bakara 2/109.

34 Nisâ 4/54.

bağlantılarını sağlam tut)anlar yok mu... Biz, böyle düzgün hareket edenlerin mükâfatını asla zâyi etmeyiz."[35]

"Hatırlarsan, Allah 'Kitabı insanlara açıklayacaksınız; onu gizlemeyeceksiniz!' buyurarak kitap sahiplerinden söz almıştı. Ama onlar kitabı değersiz şeyler karşılığında satarak bu sözü değersiz bir metâ gibi bir tarafa fırlattılar! Ne kötü bir alış-veriş!.."[36]

"Yine, görüyorsun ki birçoğu, günahta, zulümde ve rüşvet yemekte yarışıyor! Bu yaptıkları gerçekten berbat! Rahiplerinin ve hahamlarının onları günah sözlerden ve rüşvet yemekten alıkoymaları gerekmiyor mu? Bu işledikleri gerçekten berbat!"[37]

"Haham ve rahiplerin birçoğu, insanların mallarını yok yere yemekte ve milleti Allah yolundan alıkoymaktadır. Altın ve gümüş biriktirerek bunları Allah yolunda harcamayanları sen şu can yakıcı azapla müjdele ki kıyamet günü (*o azap dolu uçsuz-bucaksız*) Cehennem (*vadisinin*) ateşinde kızdırılacak olan bu altın ve gümüşlerle alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: İşte kendiniz için biriktirdikleriniz!.. Yığıp durduğunuz şeylerin azâbını tadın bakalım!"[38]

2.3. BİLDİĞİYLE HAREKET ETMEMEK (AYRICA *FISK*)

"Biz Tevrat'ı gerçekten hidayet kaynağı ve nur olarak indirdik. Allah'a kayıtsız şartsız teslîmiyet göstermiş peygamberler Yahudileri onunla yargılarlardı; rahipler ile hahamlar da Allah'ın kitabını korumakla görevli olmaları hasebiyle (*fetva verirler ve*) her biri onu gözetip korurdu. O halde (*ey Yahudiler*), siz de, insanlardan değil, Benden korkun. Benim ayetlerimi değersiz şeyler karşılığında satmayın. Asıl nankör (*kâfir*)ler, Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenlerdir! Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş" ve "yaralar da kısasa tâbidir" hükmünü de orada (*Tevrat'ta*) emretmiştik. -Bununla birlikte, her kim kısas hakkını tasadduk eder; affedip bağışlarsa, bu kendisi için kefaret olur.- (*Yapması gerekenin tersini yapan*) asıl zâlimler, Allah'ın indirdiği ile yargılamayanlardır! Onların ardından, Meryemoğlu İsa'yı önündeki Tevrat'ın tasdikçisi olarak gönderdik ve o hidâyet ve nur kaynağı olan İncil'i kendisine, önündeki Tevrat'ın tasdikçisi olarak ve kendilerine çeki düzen verecek olanlara kılavuz ve öğüt olarak verdik.

---

35 A'râf 7/169-170.

36 Âl-i 'İmrân 3/188.

37 Mâide 5/62-63.

38 Tevbe 9/34-35.

İncil sahipleri de Allah'ın orada indirdiği şeyle yargılasınlar. (*Emir-ferman dinlemez*) asıl fâsıklar, Allah'ın indirdikleri ile yargılamayanlardır!"[39]

"Tevrat kendilerine yüklendikten sonra onu lâyıkıyla taşıyamayan (*Yahudi*)lerin durumu, (*hayatında hiçbir yansıması olmayan*) koca koca kitaplar taşıyan eşeğin durumuna benzer. Görüyorsunuz, Allah'ın ayetlerini yalanlayan bir zümrenin içinde bulunduğu durum ne kadar kötü! Allah, (*yanlışta direnen*) zâlim bir toplumu doğruya iletmez."[40]

2.4. GERÇEKLERİ SAPTIRMAK

"İçlerinden bir zümre, Allah'ın kelâmını işitip anladıktan sonra onu, bile bile tahrif ederken, (*ey müminler*) bunların (*bütün bu olumsuz özellikleriyle*) size taraftar olabileceğini hâla umabiliyor musunuz?"[41]

"Bunların bir de ümmîleri vardır ki kulaktan dolma bazı kuruntular dışında o kitabı bilmezler; yalnızca tahmine dayanırlar. Kitabı kendi elleri ile yazdığı halde onu değersiz şeyler karşılığında satmak için: "Bu, Allah katındandır." diyenlere yazıklar olsun! Yazıklar olsun bunlara, o, elleri ile yazdıklarından dolayı! Yazıklar olsun bunlara, o, kazançlarından dolayı!.."[42]

"Kuşkusuz, Allah size, emanetleri ehline ver(*erek Muhammed'in peygamberliğini tanı*)manızı ve (*hangisi hidâyette hangisi dalâlettedir diye, başka*) insanlar arasında hükmederken âdil olarak hükmetmenizi emreder." (Nisâ 4/58)

"Şu iman et(*tiğini söyley*)enler için, Allah hatırlatıldığı ve nâzil olan gerçekleri duydukları zaman gönüllerinin yumuşayacağı ve bundan evvel kitap verilmiş olup aradan uzun bir süre geçtiği için kalpleri katılaşan ve çoğu, emir-ferman dinlemeyen (*paragöz Yahudi*)ler gibi olmayacakları dönem hâla gelmedi mi?!" (Hadid 57/16)

"Ehl-i Kitap'tan bir grup şöyle dedi: İman edenlere indirilen (!) şeylere günün başında iman edin, günün sonunda da inkâr edin. Belki onlar da dönerler." (Âl-i 'İmrân 3/72)

"Şu, kendilerine kitaptan pay verilenlere bak!.. Nasıl da (*temelde sizinle iştirak ettikleri doğru yolu bırakarak onunla*) sapıklığı satın alıyor ve sizin yoldan çıkmanızı istiyorlar!?" (Nisâ 4/44)

---

[39] Mâide 5/44-47.

[40] Cum'a 62/5.

[41] Bakara 2/75.

[42] Bakara 2/78-79.

"Şu, kendilerine kitaptan pay verilenlere bak; o kâhin ve büyücülere, o azgın heriflere inanıyorlar ve inkâr edenler için: 'Bunlar iman edenlerden daha doğru yoldadır.' diyebiliyorlar! İşte Allah'ın lânetledikleri!.. Allah'ın lânetlediği birine de kurtarıcı bulamazsın." (Nisâ 4/51-52)

2.5. BİLMEDİĞİ KONUDA AHKÂM KESMEK

"Siz öyle kimselersiniz ki, haydi, bilginiz olan şeyler üzerinde münakaşa ediyorsunuz! Pekiyi, hakkında bilginiz olmayan bir şey üzerinde niçin münakaşa ediyorsunuz? Siz bilmezsiniz, Allah bilir. (*Bakınız:*) İbrahim; ne Yahudiydi ne de Hıristiyandı, fakat (*O'na*) teslimiyet göstermiş samimi bir muvahhitti... Müşriklerden de değildi. İbrahim'e en yakın olanlar; şüphesiz, ona uyanlardır; şu Peygamber ve iman edenler... Allah da müminlerin velîsidir."[43]

"Allah, hiçbir beşere hiçbir şey indirmemiştir!" diyorlar... Sor bakalım: Musa'nın insanlar için nûr ve hidayet kaynağı olarak getirdiği kitabı kim indirmiş?! Hani, parçalara bölerek bir kısmını açıklayıp çoğunu saklamakta olduğunuz; sizin de atalarınızın da bilmediği şeylerin sayesinde size öğretildiği kitabı..."[44]

"Yapmadıkları şeyler sebebiyle övülmekten hoşlanarak[45] bu ettiklerine sevinenlerin, sakın azaptan kurtulacaklarını sanma. Bunları canlarını yakacak bir azap bekliyor!" (Âl-i 'İmrân 3/187)

"Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme; çünkü kulak olsun, göz olsun, kalp olsun bütün bunlardan sahibi sorumlu tutulacaktır." (İsra 17/36)

AYRICA;

Sahtekârlık: "Bak, nasıl da kendi uydurdukları yalan-yanlış şeyleri Allah'a mâl ediveriyorlar! Apaçık bir suç olarak kendilerine bu bile yeter!" (Nisâ 4/49-50)

İstikbâr ve Tezkiye: "Size her ne zaman bir elçi canınızın istemediği bir şey getirse, ona karşı mutlaka büyüklük tasladınız ve onlardan bir kısmını inkâr ederken, bir kısmını da katlettiniz!"[46] "Bak şu kendi kendilerini

---

43 Âl-i 'İmrân 3/66-68.

44 En'âm 6/91.

45 Hazret-i Peygamber'e, yalan-yanlış bilgiler aktardıkları halde, bu dezenformasyonu büyük bir lütufmuş gibi gösterip ondan medhedici sözler işitmek isteyen bazı Yahudilerden bahsediliyor.

46 Bakara 2/87.

temize çıkaranlara!.. Asıl Allah dilediklerini temize çıkarır. Onlara hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar bile haksızlık edilmez."[47]

İstihza, istiğnâ, hased: "Bir de: 'N'âpalım Bizim kalplerimiz kılıflı(*ymış*)!' diy(*e dalga geçiy*)orlar[48]. Aksine, Allah onları kendi inkârlarından dolayı lânetlemiştir- artık çok az iman edebilirler. Vaktâki, ellerindeki kitabın tasdikçisi olarak Allah tarafından bir kitap geldi... -ki şu nankor (*putperest*)lere karşı o kitapla fetih ümit ederlerdi- işte, aşinâ oldukları o şey kendilerine geldiğinde, (*getiren kişi Yahudi olmadığı için*) onu inkâr ediverdiler! Allah'ın lâneti böyle inkârcıların üzerine olsun! Kullarından dilediğine, Allah'ın, kendi lütfuyla kitap ve peygamberlik vermesini kıskanıp Allah'ın kitabını inkâr etmek suretiyle, kendilerini ne kadar kötü bir şey karşılığında satmış ve böylece Allah'ın gazabını fazlasıyla hak etmiş oluyorlar!.. Ama burunlarını sürtecek bir azap bekliyor, bu tip kâfirleri!.."[49]

Aşağıdaki ayetlerde -ilaveten- Hakk'a sadakatsizlik / hainlik etmek, hakkı batıla bulamak, güç odaklarından korkarak daima onları hesaba katmak, ele verirken talkını kendisi salkımı yutmak, hakka hakikate boyun eğmemek, özde değil sözde dindarlık ya da dindarlığı şekil ve merasime indirgemek, aklını kullanmamak, sabırsızlık, huşû'suzluk bilim insanının temel afetleri arasında zikredilmiştir: "Ey Yakub'un oğulları! Size bahşettiğim nimetimi hatırlayın; Benimle yaptığınız antlaşmaya sadık kalın ki Ben de ettiğim vaatleri yerine getireyim! Sadece Benden korkun. Elinizdeki (*kutsal kitab*)ı doğrulayıcı olarak indirdiğim (*Kur'ân-ı Kerîm*)e iman edin. Onu ilk inkâr edenler siz olmayın; Benim ayetlerimi değersiz şeyler karşılığında satmayın ve evet, sadece Benden çekinin. Gerçeği bile bile gizleyerek hakkı bâtıla bulamayın. Namaz kılı(*p Allah'la ve muminlerle sağlam bir bağlantı kuru*)n, zekât ver(*erek benliğinizi arındır*)ın ve (*o ümmî peygamberin otoritesine*) boyun eğenlerle beraber siz de boyun eğin. Dindarlık ve erdemi başkalarına emrederken kendinizi unutuyor musunuz!? Bir de kitap okuyorsunuz!.. Hâla kafanızı çalıştırmayacak mısınız? Gerek sabrederek gerekse namaz kıl(*ıp Allah'la ve müminlerle bağlantınızı sağlamlaştır*)arak yardım isteyin. Evet, bu (*ümmî peygamberin liderliğini benimsemek sizin gibi vahiy kültürüne sahip kişiler açısından*) gerçekten ağır bir şey; ama Rableriyle

47 Nisâ 4/49.

48 Nisâ 4/155'te de geçen bu ifade, "Bizim kalbimiz zaten ağzına kadar ilim dolu; senin söylediklerine karnımız tok!" mealinde de düşünülebilir.

49 Bakara 2/88-89

karşılaşacaklarına ve O'na döneceklerine kânî olan huşû sahipleri için hiç de öyle değil..."[50]

Görüldüğü gibi Kur'an'da bilim insanları; bildikleriyle hareket etmedikleri, hatta ilahi emir fermanları dinlemedikleri, çıkarcı oldukları, sahip oldukları bilgileri yeterli / aşılmaz görerek kendilerini yeni bilgilere kapattıkları, hakka - hakikate kulak tıkadıkları, gerçekleri saptırmaya çalıştıkları, bilmedikleri konularda ahkâm kestikleri, hadlerini bilmedikleri vb. gerekçelerle eleştirilmektedir. Bu tavırlar kâfir, münafık, fâsık vb. grupların taşıdığı olumsuz karakteristiktir. Buna göre; hakikati bile bile reddetmek, ortaya çıkan gerçekten hâla yüz çevirmek, kendini beğenmek, büyük / yeterli görmek, taşkınlık ve küstahlık etmek, haddini bilmemek, başka bilim insanlarını hafife almak, milletin ve güç odaklarının gözünde zedelemeye, değerlerini düşürmeye çalışmak, kendini olduğundan fazla göstermek... [*Cahd, i'râd, ye's, küfr / küfrân, 'ucub, istikbâr, istiğnâ, tuğyân, 'utüvv, bağy, istihfâf, istihzâ, riyâ*]

SONUÇ OLARAK...

"Onlara (*yani, kendilerine verilen kitapla amel etmeyen bu Yahudilere*) şu adamın haberini oku: Hani, ona ayetlerimizi verdiğimiz halde, kendisini bunlardan soyutlamış ve Şeytan onu (*asla sözünden çıkmayan bir it gibi*) peşine takmıştı da azgının teki olmuştu. İsteseydik, onu bu ayetlerle yükseltirdik, fakat o kendi keyfine uyarak yere saplandı... Şimdiki durumu bir itin hâline benziyor: hani bir şeye de zorlasan dilini sarkıtıp solur, kendi hâline de bıraksan dilini sarkıtıp solur ya!.. İşte ayetlerimizi yalanlayan güruhun durumu!.. O halde, bunu güzelce anlat ki iyice düşünsünler. Çünkü ayetlerimizi yalanlayan ve kendi aleyhine hareket edip duran gürûhun hâli gerçekten berbattır! (*Hâsılı; Allah katında işler etiketlere ve boş kuruntulara göre yürümüyor;*) Allah kimi doğruya iletirse, doğru yolda olan odur; hüsrâna uğrayanlar da O'nun saptırdıklarıdır."[51]

Bilim insanının uzak durması gereken tutum ve davranışlar şunlardır:

-Gerçeklere kapalı olmak, ön yargı;

-Gerçekleri; ulaştığı bilgi, bulgu ve sonuçları gizlemek;

-Gerçeği savunanları kıskanmak (*hased*);

---

50 Bakara 2/40-46.

51 A'râf 7/175-178.

-Gerçeği savunanlara karşı büyüklük taslamak;
-Bâtılı hakka tercih etmek;
-Hakkı bâtıla bulamak; sahteyi gerçeğe karıştırmak;
-Hakk'ın ayetlerini (gerçeğin belgelerini) küçük çıkarlar için satmak;
-Maddî-manevî çıkar karşılığı adam kayırmak;
-Asılsız, indî fikirlerini Allah'a mal etmek, bilim gibi göstermeye çalışmak;
-Haddini bilmemek ya da öne çıkma sevdası (*bağy*);
-Bildiklerine göre amel/hareket etmemek;
-Kendini, zümresini / grubunu temize çıkarma gayretkeşliği;
-Başkasına hakkı tavsiye ederken kendini göz ardı etmek;
-Bilgi birikimini siyasî vb. amaçlara alet etmek;
-Hakka/gerçeğe karşı antı-propaganda yapmak.

Bilim insanı;

-Kaynağa ve belgeye dayalı konuşmalı;
-Belge/delil karşısında hakkı kabul etmeli;
-Sadece hakkı/gerçeği esas almalı;
-Gerçeği gördüğünde ona tanıklık etmeli, desteklemeli;
-Gerçeğin farklı boyutları, farklı ifade tarzları olabileceğini göz ardı etmemeli;
-Bilmediği konularda susabilmeli;
-Kitaba uygun hareket etmeli; ilmiyle âmil olmalı;
-Adil olmalı;
-Emanetleri ehline vermeli;
-Alçakgönüllü ve saygılı olmalı;
-Esaslara ve furûâta hak ettiği kadar değer vermeli;
-Hoşgörülü, kolaylıkçı olmalı; kılı kırk yarmamalı; işi zorlaştırmamalı; zorlaştırmayı takva sanmamalıdır.
-Bilimin, sahiplerini farklılaştırdığını bilerek ilimde en ileri noktaya ulaşma azmine sahip olmalı;
-Bilimin konusu olabilecek daha nice şeyler bulunduğu gerçeğini iyi kavramalı; her bilgi sahibinin üzerinde bir bilgin olduğunu unutmamalıdır.

KUR'ÂN-I KERİM NASIL EĞİTİR?

I. KUR'ÂN-I KERİM

Kur'ân-ı Kerîm; ilahî kitap zincirinin en son ve en parlak halkasıdır; insanların en kâmiline, evrensel bir zaman diliminde -yani büyük bir uçuruma yuvarlanmakta olan insanlık için kritik bir eşik olan VII. yüzyılın ilk yarısında- inzal edilmiştir. Önceki kutsal kitaplarla aynı temele oturan Kur'ân-ı Kerîm, bu kitapları doğrulamakla kalmamış, aynı zamanda doğrultmuştur; sadece *musaddık* değil, aynı zamanda *müheymindir*.

Kur'ân-ı Kerîm; can, mal, namus, akıl ve din güvenliği, sorumluluk bilinci, kalite, çalışma, inceleme-araştırma, adalet, yardımlaşma ve emrin mahiyetini tartışmak yerine uygulama gibi evrensel ilkeleri uygulayan herkesi, sahip olduğu isim ve sıfata bakmadan başarıya götüren bir rehberdır. Kutlu Sahabe neslinin, onun gösterdiği yolu izleyerek, müthiş bir silkiniş gerçekleştirmesi ve çağındaki hâkim güçleri benzeri görülmemiş bir sürede dize getirmesi bunun ispatı sayılabilir.

Kur'ân'ın amacı; Mevdudi'nin de belirttiği gibi, insana Fizik, Kimya, Tarih, Astronomi, Tıp vb. bilimleri öğretmek veya bu konularda muhataplarına yeni teoriler vermek değil, insanlığı hak yola iletmek ve doğru yolda gitmesini sağlamak olduğundan, bu bilimlerin sahasına giren konularla *bilimsel* olarak ilgilenmez. Onun asıl ilgilendiği; hakkı anlatmak, zihinlere gerçeği işlemek, hakla ilgili yanlış anlamaları ortadan kaldırmak, insanları kötü davranışlarının sonuçlarına karşı uyarmak ve tüm insanlığı hak yola getirmektir. Kur'ân; mevcut inanç ve amellerin yanı sıra, metafizik tartışmaları da kritize eder; gereksiz ayrıntılar üzerinde durmaz; bir şeyi veya olayı kendi amaç ve hedefine uygun olduğu kadarıyla anlatır ve sözü tekrar tekrar *hakka davete* getirir. Bu çağrı, bütün konuların çevresinde döndüğü ana fikirdir. Kur'ân'a göre hak, Hazret-i Adem'den Hazret-i Muhammed'e kadar vahyedilegelen gerçektir ve gerçeğin özü değişmez. Kur'ân'da tarihî olaylar anlatılır, fakat anlatım Tarih kitaplarındaki gibi değildir. Felsefî ve metafizik sorunlar bu konulardaki ders kitaplarından çok farklı bir şekilde ele alınır. İnsandan ve evrenden, Fizik bilimlerindekinden farklı bir dille bahsedilir. Aynı şekilde, sosyokültürel, siyasî ve ekonomik problemleri çözmede Kur'ân kendi metodunu izler; kanunları ve prensipleri sosyologlardan, hukukçulardan ve hâkimlerden farklı bir şekilde ele alır. Ahlâk, bu

konuda yazılan bütün eserlerden farklı bir yolla öğretilir. Bütün peygamberler insanları bu hak yola çağırmışlardır. İşte, vahyin hedef ve gayesi insanı cahillik veya günahkârlık sebebiyle uzak bulunduğu bu evrensel yola sokmaktır. Allah-insan-evren ilişkisi hakkında bu gerçeğe aykırı bütün beşerî teoriler yanlıştır; bunlara dayanan hayat tarzları insanı hüsrana götürür.

Aslında bir **hak ve hukuk mücadelesi** olarak inzal edilen Kur'ân'ın ana hedefi; somut ya da soyut bütün tanrıları, yani ferdî, zümrevî ve zihnî mabutları ortadan kaldırıp, insanı tamamen özgürleştirmektir.

Kur'ân-ı Kerîm eski-yeni hiçbir edebî türe benzemez; ne düzyazı ne de şiirdir; türü kendisiyle sınırlı bir metindir; Yüce Allah'ın eşi-benzeri olmadığı gibi, Kur'ân'ın da eşi-benzeri yoktur. Dolayısıyla, ne gramer kaideleri ne bilimsel kitap yazma usulleri ne de edebiyat kriterleri Kur'ân-ı Kerîm için ölçü olabilir... Kur'ân imanla ilgilenmekte, ahlakî direktifler vermekte, ilkeler koymakta, insanları kayıtsız-şartsız Allah'a teslimiyete çağırmakta, tarihî olaylardan ibret dersleri vermekte, müminleri müjdelerken kâfirleri uyarmaktadır... Ve bunların tamamını muhteşem bir ahenk içinde sunmaktadır. Hiçbir yerde bölüm ve konuları ayıran bir işaret yoktur. Bazan görünürde hiçbir sebep yokken bir konunun ortasında başka bir konu anlatılır. Zamirler, hitaplar ve hitabın yönü hiçbir kurala uymaksızın sürekli değişir. Hayatın bütününü kuşatan Kur'ân vahiyleri, çeşitli tekil durumlara yönelik parça çözümlerdir. Hayatın karmaşıklığı vahiylere de sirayet etmiştir; toplumsal-ahlakî problemlere yönelik bu çözümler, Kur'ân'da belli bir sistem ve kurgu dâhilinde verilmemekte; enine boyuna tartışılmamakta; muhtemel sorular cevaplanmamaktadır; bu tür hususlar "canlı Kur'ân" sayılan Peygamber'e havale edilmektedir. Kur'ân düzenlenirken konuların dikkate alındığına dair hiçbir işaret yoktur. Aksine, aynı konunun yıllar sonra inzal edilen diğer sûrelerde tekrar vurgulandığı görülür. Böylece, konunun önemi vurgulanmaktadır.

Gerçeğe, adalete, barış ve mutluluğa susayan insanlık için gür ve berrak bir pınar olan Kur'ân'ın **içeriği** son derece sağlam, açık ve nettir: Allah katında yegâne din; "Allah'tan başka ilâh yoktur!" diyerek sadece Hakk'a teslimiyet göstermek ve kendisini bağlayan her tür zinciri kırarak kendini özgürleştirmektir ki bu, sosyal alanda *iman*, yani *can, mal, ırz/namus, akıl ve düşünce/inanç emniyeti* olarak tezahür etmektedir. Hak Teala insanı konuşma, anlama ve anlamlandırma melekeleri ile donatarak, ona doğruyu eğriden ayıracak bir kabiliyet bahşetmiş; istediğini yapabilme özgürlüğü vermiş ve onu iki yoldan birine girip girmemekte serbest bırakmıştır: Ya bu vb.

nimetleri ihsan eden mutlak varlığı tanıyıp O'na hiçbir 'şey'i denk tutmayacak ya da O'na nankörlük edecektir. Tabii, her iki tercihin de doğal sonuçları olacaktır; ilk yola girdiği takdirde Cennete, ikinci yola girdiği takdırde Cehenneme ulaşacaktır. Cennete giden yolun ilk kilometre taşı, O'nun bütün nimetlerini ve mutlak otoritesini gönülden kabul etmek, O'ndan başka hiç kimsenin önünde eğilmemek, O'ndan başka hiçbir şeye 'kul'luk etmemek ve yeryüzünün bir sınav yeri olduğu bilinciyle son derece dikkatli yaşamaktır. Söz konusu dikkat hem 'Hak'la hem de 'halk'la ilişkilerde gösterilecek bir hassasiyettir. Kulun 'Hak'la ilişkilerinin ne kadar yolunda olup olmadığı, 'halk'la ilişkilerindeki hassasiyete bakılarak değerlendirilir.

Kur'ân'ı Kur'ân yapan, Allah *kelâm*ına dayanan içeriğidir; mesajıdır. Gerek siyasî ve ekonomik güç odaklarını gerekse bunların hizmetindeki dil ve edebiyat ustalarını Kur'ân'ın içeriği sarsmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm çerçevesinde yaşanan sorun, onun ahengi, müzikalitesi, ya da tumturaklı cümleleri değildi; asıl tartışılan, asıl karşı çıkılan, Kur'ân'la tebliğ edilen ilahî mesajlardı. Kur'ân'la bir hak-hukuk mücadelesi yürütülmekteydi; hukuksuzluğa, adaletsizliğe ve toplumu kasıp kavuran gelir uçurumuna dikkat çekilmekte, bunu gidermenin yolları gösterilmekteydi. Nitekim güç odakları bu mesajların, imtiyazlarını ellerinden alacağını, statükoyu yıkacağını görmekte gecikmediler. Mekkeli putperestler, İslâmiyeti örf, âdet, gelenek-görenek ve törelerine aykırı bulmuş; bu yeni çağrıyı kabul etmenin şahsî ve zümrevî çıkarlarını alt-üst edeceğini anlamışlardı. Çünkü ne de olsa, Kâbe'ye doldurdukları yüzlerce put ekmek kapılarıydı ve bu sayede diğer Araplar nezdinde müstesna bir konuma sahip bulunuyorlardı[1]. Kur'ân-ı Kerîm bir edebiyat şaheseri olmakla birlikte, edebî bir metinden ziyade, bir değer ve hükümler mecmuasıdır. Onun ahlakî, itıkadî ve hukukî ilkeleri insanlığa elbette en güzel 'şekil'de sunulmuştur; ama malum, aslolan zarf/şekil değil, mazruf/içeriktir.

Kur'ân'ın cazibiyet ve başarısı;

* Şeklinden ziyade içeriğinde;

* Arapçalığından ziyade Rabçalığında;

* Lâfızlarından, ses ve nağmelerinden ziyade vahye dayalı ilahî içeriğinde aranmalıdır.

---

1 Bkz. Kasas 28/57; Kureyş Sûresi.

Kur'ân'ın başarısında, Hazret-i Peygamber'in Kur'ân'ı son derece etkileyici bir şekilde okumuş, hayata aktarmış ve bizzat yaşamış olmasının etkisi de göz ardı edilmemelidir. Bu, din eğitim-öğretimiyle ilgili kesimlerin başarısının temelde neye bağlı olduğunu göstermektedir: Dünyanın en büyük devrimini gerçekleştirerek, sanattan, medeniyetten, hukuk nosyonundan uzak, basit -fakat kumaşı kaliteli- bir toplumu alıp, onları disiplinli hakka-hukuka riayetkâr, saygılı bir süper güce dönüştüren tavizsiz/canlı bir temsil ve etkili bir okuyuş / anlatım...

II. KUR'ÂNIN EĞİTİM METODU

"Kur'ân insanları nasıl eğitti?" sorusu şöyle cevaplanabilir:

(i) Kur'ân-ı Kerîm, işe kavramları yerli yerine oturtarak başlamıştır. Kur'ân'ın hiçbir kelimesi kendi icadı değildir. Kur'ân kelimeleri; Arap zihin dünyasına ait kelimelere ek olarak, Ehl-i Kitab kavramlarından ibarettir. Kur'ân; *Allah, melek, cehennem* gibi en temel kavramları bile önünde hazır bulmuştur. Ama o, bunlara farklı, sahih anlamlar yükleyerek onları başka bir dünyaya aktarmıştır. Çünkü önemli olan, dolaşımdaki kelimeye ne mâna yüklendiğidir. Bu; sadece beşerî birer parola, sembol ya da taşıyıcı olan kelimelerin Kur'ân öncesinde yanlış mânalarla doldurulduğu anlamına gelir ki, yeni bir soluk olan İslâmiyet, iletişimin temel aracı olan bu anlam kalıplarının (*elfâz / kelimât*) içindeki gerçek dışı, bâtıl mânaları temizlemekle işe başlamış olmaktadır. Bu gerçekleştirilmeden mesaj sağlam bir şekilde aktarılamaz.

Meselâ *dindar* tanımını değiştiren Kur'ân; 'iyi'liği, cömertliği, cimriliği farklı parametrelerle tanımlamış; sırf Kâbe mütevellisi olmanın insana değer katmayacağını[2]; insanın sağa-sola dönmekle Allah katında makbul hâle gelemeyeceğini vurgulamıştır[3].

(ii) Kur'ân eğitiminin temel hedefi, insanı Yüce Allah'a *kalb-i selîm* ile götürmektir[4]. Bunun için de insanı *selîm fıtrat*ına döndürmeye[5]; fıtratını bozan, kalbini karartan pisliklerden arıtıp ahlâk-ı hamîde ile donatmaya çalışmaktadır ki dinin iki temeli sayılan *zekât* ve *salât* bu maksada yöneliktir.

(iii) Kur'ân'da, insanoğluna başıboş olmadığı, dünyada 'hak' bir gaye için bulunduğu bilinci kazandırılmak istenmekte; Allah'a karşı güven duygusu

---

2 Bkz. Tevbe 9/19. Ayrıca Enfâl 8/34-35 ve Mâ'ûn Sûresi.

3 Bkz. Bakara 2/177. Ayrıca Bakara 2/189 ve Âl-i İmrân 3/92.

4 Bkz. Şu'arâ 26/88-89.

5 Rum 30/30-31. Ayrıca A'râf 7/172 (kâlûbelâ).

aşılanmakta; insanı yaratıp yaşatanın O olduğu ve insanı yalnız bırakmayacağı vurgulanmaktadır[6].

(iv) Kur'ân'da, emir-yasak ve tavsiyeler etkili, *hikemî* bir dille sunulduğu gibi, tarihî olaylar nezih bir üslûpla anlatılmakta; Müşriklerin ağır itham ve iddiaları bile soğukkanlılıkla ele alınmaktadır.

(v) Sevgi ve korku motifleri Kur'ân'da gayet dengeli, yerli yerinde kullanılmış; Yüce Allah bir yandan 'Gafûr Rahîm' bir yandan da 'azabı sert' bir Rab olarak tanıtılmıştır[7]; Cennetin anlatıldığı yerde Cehenneme, Cehennemin anlatıldığı yerde de Cennete temas edilmiştir. Kur'ân'ın adlarından biri olan *mesânî*, Kur'ân temalarının bu ikili yapısına işaret etmektedir. İnsanoğlu; genelde merhametli, sevgi dolu, yumuşak ve nazik bir söylemden anlamakla birlikte, sadece sertlikten anlayan insanların bulunduğu da bir gerçektir. Bütün ideal örnekleri kuşatan Cennet'e yönelik vaatlerin işe yaramadığı kimseler mutlaka çıkmakta, bunlar da korkunç Cehennem azabı ile tehdit edilmektedir.

(vi) Allah hiç kimsenin zorla iman etmeyeceğini bildiği için[8], "dinde zorlama olmaz"[9] ilkesini getirerek, muhataplarını ikna etme yolunu izlemiş; inkârcılara kanıt sunmakla kalmamış, onların inanç ve iddiaları hakkında da kendilerinden kanıt istemiştir[10]. İzinden gidilen kimselerin dünyada daha önce yaşamış olmaları onlara bir üstünlük ya da haklılık kazandırmaz. Atalar pekâla kafalarını çalıştırmadıkları için yanlış yolda gitmiş cahil kişiler olabilirler[11]. Kimlikler değil, eylemler esastır[12].

> *"Birine güvenip dayanacak olan; [eşe-dosta, hısım-akrabaya, kavm ü kabileye değil] sadece Allah'a güvenip dayansın."*[13]

diyen Kur'ân'ın sahibi, müminlerine özgüven aşıladığı gibi, kitabına ve elçisine o kadar güvenmiştir ki, bunların aleyhindeki iddiaları aktarmaktan

---

6 Bkz. Kıyâme 75/36.

7 Örn. Hicr 15/49-50.

8 Bkz. Mâide 5/48; Hûd 11/118.

9 Bakara 2/256. Ayrıca Yûnus 10/99.

10 Bakara 2/111; Enbiyâ 21/24; Neml 27/64; Kasas 28/75; Sâffât 37/157.

11 Bkz. Bakara 2/170; Mâide 5/104.

12 Bakara 2/62; Mâide 5/69; Lokman 31/22.

13 Yûsuf 12/67; İbrahim 14/12.

çekinmemiş; bunları görmezden gelmeyip, teker teker ele alıp cevaplandırmıştır[14].

(vii) "*Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme!*"[15] diyerek şahsî 'gözlem'in önemini vurgulayan Kur'ân-ı Kerîm, verili durumun doğruları temsil etmiyor olabileceğini, mevcut durumu esas almaksızın gerçeği bizzat inceleyip aramak gerektiğini hatırlatmaktadır. Çünkü her koyun kendi bacağından asılacak, üzerinde yük bulunan hiç kimse başkasının yükünü çekemeyecektir. İnsanoğlu genelde gerçekleri algılayıp kabul edebilecek bir kapasiteye; temiz bir fıtrat ve akla sahiptir[16]; bu kapasiteyi yanlışa yönelten canlı-cansız etkenlerden sıyrıldıkça hakkı kolayca bulabilir. Kur'ân'da gariban kâfirlerden (müstaz'af) ziyade, inkâr önderi niteliğindeki azılı elebaşların hedef alınmış olmasının sebebi budur. Bu azılı tiplerin ortadan kaldırılmasıyla insanların fevç fevç İslâm'a girdikleri tarihî bir realitedir.

(viii) Bazı olguların muhataplarca daha iyi anlaşılabilmesi için Kur'ân'da çeşitli temsiller kullanılmıştır. Sözgelimi Allah'a ortak koşmanın anlamsızlığı anlatılırken şöyle buyrulur:

> *Allah'tan başka yalvardıklarınız; bunların tamamı bir araya gel(ip güç ve becerilerini birleştir)seler bir tek sinek bile yaratamazlar. Hatta, sinek onlardan bir şey kapsa, ondan onu bile kurtaramazlar. Demek ki hem isteyen âciz, hem de istenen (yani put da putperest de)!..*[17]

> *Allah karşısında birilerini velî edinenlerin durumu, örümceğin durumuna benzetilebilir; hani (ağ örerek) yuva edinir ya!.. Oysa en çürük ev örümcek yuvasıdır... Keşke bilselerdi!*[18]

Cennet ve Cehennem temsillerle insan idrakine indirildiği gibi, 'yüceler yücesi' Allah da idrakimize temsilî ve antropomorfik ifadelerle indirilmiştir.

> Dilin kendisi, birtakım temsillerden; parola ve simgelerden oluşmakta değil midir?

---

14 Örneği: En'âmve Furkân sûreleri.

15 İsrâ 17/36.

16 Rum 30/30-31; A'râf 7/172.

17 Hac 22/73-74.

18 Ankebût 29/41.

İnsan dili, Allah'ı anlatabilir mi;
tavsîf edebilirse de
tasvîr edebilir mi?

O Allah ki, hiçbir şeye benzetilemediği gibi 'tasavvur'a dahi konu edilemez. Şairin 'bilinmez meşhur' dediği bu aşkın (müte'âl) varlık, insanoğluna tamamen soyut, felsefî, tenzihî bir dille anlatılamayacağı için, -çünkü bu dille anlatılan bir gerçeğin insanlarca benimsenmesi imkânsız denecek kadar zordur- Kur'ân'da teşbihî, temsilî dengeli bir anlatım üslûbu hâkimdir.

(ix) Tefsir Usûlü'nde; "Sebebin özel oluşu hükmün genel olmasını engellemez" şeklinde bir kural vardır. Kur'ân'da bir kişiden, zümre ya da milletten bahsediliyorsa, o bağlamda getirilen tenkitler sadece o kişileri değil tüm muhatapları ilgilendirir. Sözgelimi Ehl-i Kitap'la alâkalı tenkitler, yeri geldiğinde Müslümanlara yönelik okunmalı; Yahudi alimlerinin eleştirildiği ayetlerde günümüz İslâm alimlerinin de eleştirildiği düşünülmelidir[19].

(x) Kur'ân'da, aklı eren herkesin eğitilmesi lüzûmu üzerinde durulur. [Örneği: Lokman Hakîm'in oğluna verdiği öğütler; namazın çoluk - çocuğa mutlaka benimsetilmesi ve "Ey insanlar!" hitabı...]

(xi) Son olarak; eğitimin başarılı olabilmesi için, *terbiyeci*nin de terbiye edilmiş olması gerekir. İnsanları eğitmekle görevlendirilen elçiler daima sağlam karakterli, anlayışlı, dürüst, güvenilir, onurlu, akıllı/zeki insanlar olmuştur. Bir eğitim gönüllüsü; ahlâklı, şefkatli, sevgi dolu, merhametli, mütevazı, olgun ve önyargısız olmalı; bencil, çıkarcı, haris ve mutaassıp olmamalıdır. Aile büyüklerinin, din ve bilim adamları ile siyasîlerin terbiyesi bu bağlamda önem kazanmaktadır. Tahsil arttıkça cahillik de artıyorsa, koca koca diplomalara karşılık "nitelikli" suçlarda büyük artış yaşanıyorsa, eğitimde sorun var demektir. "Akıl yaşta değil, baştadır" gerçeği çoğu insan tarafından anlaşılmamakta; kerli-ferli insanların yanlış olduğu besbelli birtakım tutum ve davranışları "vardır bir bildiği" çaresizliğiyle sineye çekilmektedir. Hatta bazan bunlarda keramet aranmaktadır. Oysa peygamberlere genelde yaşını başını almış kendilerinde büyüklük vehmeden (*müstekbir*) Ebu Cehl gibi tipler karşı çıkmışlardır. Çünkü statukoyu onlar temsil etmektedir... Bu sebeple, işe büyüklerin terbiyesinden başlanmalıdır. Siyasîlere gelince, onlar da Peygamber karakteri bağlamında işaret edilen özellikleri taşımadıkları takdirde, başarısızlığa mahkûmdurlar. Ama onların başarısı da başarısızlığı da kendileri ile sınırlı kalmamakta, ellerinin altındaki insanları

---

19 Örneği: Bakara 2/40-48; A'râf 7/176.

etkilemektedir. Sevapları da günahları da katmerli olacağı için, siyasiler *istişareye* önem vermeli, etraflarındakilere nazik davranmalı; kamu malı söz konusu olduğunda son derece titiz olmalı; rüşvetten, adam kayırmaktan uzak durmalıdır.

FITRAT ve KĀLÛBELÂ[1]

GİRİŞ

Bu yazıda, *fıtrat* kavramını tebarüz ettirerek, *elest bezmi* -ya da daha meşhur ifadesiyle *kâlûbelâ*- olarak bilinen olgu hakkında genel anlayışı sorgulamaya çalışacağız.

Konumuzun mihverini şu ayet-i kerimeler teşkil etmektedir:

> *"Asıl zulmedenler, bilgisizce arzu ve ihtiraslarına uymaktalar (sen değil)! Allah'ın saptırdığı birini kim doğru yola getirebilir? Hiçbir yardımcıları yoktur bunların! Öyleyse sen, samimi bir muvahhit olarak yüzünü dine, yani Allah'ın insanları yarattığı fıtratullaha yönelt. Çünkü Allah'ın yaratışında değişme olmaz; dosdoğru din budur; ama insanların çoğu bilmez. Hep birlikte O'na yönelerek O'ndan sakının; namazı dosdoğru kılın ve şirk koşanlardan olmayın. Yani, o kimselerden ki; dinlerini parçalayıp fırka fırka olmuşlardır ve her grup kendi elindekinden memnundur!"*[2]

Bu ayet-i kerimede; din anlaşmazlıklarının ancak fıtrata yönelmekle çözülebileceği ifade edilmekte; din ve dindarlık adına ortaya konulan 'çelişik ve tutarsız' inançlar bir tarafa bırakılarak, başlangıç noktasına, yani hiçbir faktörün etkilemediği 'yaradılışın özü'ne gidilmesi istenmektedir. Dinin özü; Yaradan'ın tek olduğu bilinciyle sadece O'na yönelmek, sadece O'ndan sakınmak; kısaca samimi/dürüst bir dindarlıktır. Bunların dışında, her din ve mezhep sahibinin gayet memnun olduğu çeşitli inanış ve ritueller bulunmakla birlikte, bunlar 'usul'e göre teferruat kabilinden şeylerdir; kılı kırk yardıkça, derinlere inildikçe anlaşmazlıklar artmaktadır. Din adına yapılması gereken, fıtrata dönmektir. Ancak fıtrata yönelişin önünde büyük engeller vardır; en büyük engel de, "bilgisizce arzu ve ihtiraslarına uymak"; Hakk'ın sesine kulak vermemektir. Oysa Hak Teala, sesine kulak verenlerle

---

1 "Fıtrat Bağlamında أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا Ayetinin Tefsiri", *Kur'ani Hayat*, İstanbul 2011, 17, 17-26.

2 Rum 30/30-32.

öz varlıkları aracılığıyla konuşacak; onları yönlendirecektir... "Dosdoğru din" insanın içinde gizlidir.

Allah'ın insanları yarattığı fıtratullah; her insanda aynı olan yaradılış özellikleridir: İyi, güzel, temiz ve faydalı olana temayül, haksızlıktan, yalandan-dolandan nefret, dürüstlüğe meftuniyet vs.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE (*Fıtrat, hilkat, cibilliyet, tabîat, mizâc, seciyye, isti'dâd, şâkile, bünye, şahsiyet, hüviyet...*)

Erkek, kadın, eşcinsel fıtratları aynı mıdır? Aynı olan nedir, farklı olan nedir? Çocuk, yaşlı, genç ve yetişkin fıtratları aynı mıdır? Daha farklı bir soruyla; 80 yaşındaki bir kişinin çocukluk, delikanlılık, gençlik, kemal ve ihtiyarlık çağlarındaki fıtratı aynı mıdır? Fıtrat hep aynıdır da hilkat mi değişmektedir, şahsiyet mi; değişen nedir? Zeka ya da bönlük fıtratla mı hilkatle mı ilgilidir? Kemale erme ve şahsiyetin oturması tabirleri... *Tehzîb, tahalli, tehallî, tezkiye* edilen nedir? İnsan çok temizken, zamanla kirlenmekte de onun için mi tekrar temizlenmektedir? Kur'ân'da insan pek de olumlu bir dil ile anılmamaktadır: Kur'ân'a göre insan;

* Zayıf yaradılmıştır[3];
* Ağzı iyi laf yapar[4];
* En iyi bildiği şey cedelleşmektir[5];
* Zalimin, cahilin tekidir[6];
* Gerçek bir nankördür[7];
* Eli sıkıdır[8];
* Acelecidir[9];
* Bıkıp usanmadan dünyalık ister![10]

---

3 Nisâ 4/28 (وخلق الإنسان ضعيفا).

4 Nahl 16/4 (خلق الإنسان من نطفة فإذا هو خصيم مبين). Ayrıca YâSîn 36/77.

5 Kehf 18/54 (وكان الإنسان أكثر شيء جدلا);

6 Ahzâb 33/72 (وحملها الإنسان إنه كان ظلوما جهولا).

7 İsrâ 17/67 (وكان الإنسان كفورا), ١٠٠ (وكان الإنسان قتورا); 'Abese 80/17 (قتل الإنسان ما أكفره). Ayrıca Hac 22/66; Şûra 42/48; Zuhruf 43/15; Adiyat 100/6.

8 Ma'ârıc 70/19-21 (إن الإنسان خلق هلوعا إذا مسه الشر جزوعا وإذا مسه الخير منوعا).

9 İsrâ 17/11 (وكان الإنسان عجولا); Enbiya 21/37 (خلق الإنسان من عجل).

10 Fussılet 41/49 (لا يسأم الإنسان من دعاء الخير وإن مسه الشر فيئوس قنوط), ٥١. Ayrıca Şûra 42/48.

* Bir hayra erdiğinde şımarır; dert geldiğinde ise sızlanır durur[11];
* Başındaki dertten kurtulur kurtulmaz Rabbini unutur[12]; "Ben bunu bizzat kazandım!" demeye başlar[13].

Tamamı mekkî olan bu ayetlerde insan cinsinin genel özellikleri mi anlatılmaktadır yoksa Müslümanlara kan kusturan Müşrik elebaşları -yani özel birtakım insanlar- mı konu edinilmektedir, bu ayrı bir bilimsel çalışmanın konusu olmakla birlikte, göründüğü kadarıyla Kur'ân'ın 'insan'a bakışı maalesef olumsuzdur. Yalnız, bu olumsuz insan karakterinin "iman ve amel-i salih dairesi dışında kalanlar"[14] olduğu anlaşılmaktadır.

Kavramsal çerçeveye geçmeden evvel belirtelim ki; fıtrat -ve semantik alanındaki diğer kavramlar- sadece insanla alakalı değildir; Arz'ın da fıtratı vardır, semanın[15] da, hayvanatın da, gıdaların[16] da. Ancak bunlar müstakil çalışmaların konusudur.

İnsanın bedenî ve ruhî özelliklerinin bütünü *yapı* ve *yaradılış* kelimeleri ile ifade edilmektedir. Çeşitli yönleriyle insanın *yaradılışını, yapısını, doğasını, mayasını, huy, karakter* ve *kapasitesini* anlatan *hilkat, cibilliyet, tabiat, mizâc, seciyye, şâkile, bünye, şahsiyet, isti'dâd* terimleri fıtrat kavramının semantik alanında mutalaa edilebilir. Bunlar, nuanslar bir yana, fıtrat ile eşanlamlı kelimeler olup, farklı bir anlamı bulunan *dînin* de Kur'ân'da *fıtrat* ile eşitlendiği görülmektedir[17].

Diğer dillere ait kelimeler[18] de Türkçeleşmiş olmakla birlikte, fıtrat çerçevesindeki Arapça kelimelerin dilimizi daha çok etkilemiş olduğu görülmek-

---

11 İsra 17/83 (وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا). Ayrıca Fussılet 41/49-50.

12 Zumer 39/8, 49.

13 Fussılet 41/50.

14 Tîn 94/4-6; Asr 103/1-3.

15 Fâtır 35/1 (الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ).

16 Bunların genetik kodlarıyla oynayıp, fıtratlarını değiştirdiğiniz takdirde, insanın fıtratı da değişebilmektedir. Sozgelimi erkek sperminin kalitesi düşmekte; insanlar hastalıklara daha dirençsiz hale gelebilmektedir. Kur'ân bu bağlamda, göklerin ve yerin bozulmasından bahsetmektedir [Rum 30/41 (ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ)]. Göklerin ve yerin fıtratının bozulmasıyla ilgili bu ayetin insan fıtratıyla ilgili 30 ayetin devamında gelmiş olması dikkat çekicidir.

17 Rum 30/30 (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ).

18 *Hûy* (insanın genel davranış biçimi); *mâye* (insan varlığının özü); *character* (karakter/cibilliyet), *personality* (şahsiyet), *capacity* (istidat/kapasite).

tedir. Bu sebeple, fıtrat bağlamındaki Arapça kelimelerin kökanlamlarına giderek fıtratla ilgili nüanslar yakalamaya; kelimemizin anlamını tebarüz ettirmeye çalışacağız:

- "Mevcuda şekil vererek yaratma" anlamındaki halk kökunden gelen *hilkat*; insanın zahiri/şekli yaradılışını;
- Karıştırmak anlamındaki mezc kökünden *mizâc*; insanoğlunun ana ve baba taraflarından aldıklarından ve coğrafî şartlardan etkilenen bir karışım (halita) olduğunu;
- "Mühürleme" anlamındaki tab' kökünden *tabiat*; insan doğasının değişmez yapısını;
- Dağ anlamındaki cebel ile aynı kökten *cibilliyet* (جِبِلَّة جُبُلَّة جِبْلَة) insanın kolay kolay aşınmayan kemikleşmiş özelliklerini[19];
- "Sükûnet bulma, oturma" anlamındaki scy kökünden *seciye*[20]: insanın oturmuş karakter özelliklerini ifade etmektedir.

Aşağıdaki kelimeler nispeten farklı iseler de.

- Hazırlık anlamındaki 'add kökünden *isti'dâd*; insanın herhangi bir şeye yatkınlığını, kapasitesini
- *Şkl* kökünden "şekillendirici" anlamındaki *şâkile*; insanı yönlendiren ana özellikleri;
- Kurmak, inşa etmek anlamındaki bina kökünden *bunye*; insanın genel yapısını;
- *Hüviyet*; insanın kimliğini;
- *Şahsiyet*, insanın kişiliğini ifade etmektedir.

Genelde, her insanın biricik olduğu; herkesin, onu diğerlerinden ayıran kendine özgü, hususi bir yapıda bulunduğu kabul edilmektedir. Bu *genetik bilimi* açısından doğruysa da, insanlar çeşitli genel özellikler etrafında, belli potalarda bir araya getirilebilmekte, gruplandırılabilmektedir. Sözgelimi insan (ya da insan tabiatı) dendiğinde, öncelikle; etten, kandan, sinirden, kastan... oluşan fiziki, maddi yapıdaki; kuş gibi havada uçamayan, balık gibi suda yaşayamayan, yılan gibi sürünmeyen, pire gibi vücudunun şu ka-

---

19 YâSin 36/62 (وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ); Şuara 26/184 (وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ) ayetlerinde; dağ gibi sağlam, aşınmaz, yıkılmaz, bileği bükülmez [görünen] yığınlar anlatılmaktadır.

20 Gökalp'in deyişiyle, "fertte seciye ne ise cemiyette de hars (kültür) odur." (Bkz. *Meydan Larousse*, "seciye" md.)

dar katı zıplayamayan, tazı ya da çıta gibi koşamayan, belli bir desibelin altındaki sesleri işitemeyen... bunları -aletlerle değil, bilfiil- gerçekleştirmesi de mümkün olmayan biyolojik bir canlı anlaşılmalıdır. Bu, insanoğlunun beşeri yapısıdır. İkinci olarak; insanın *genel* (*beşerî*) *fıtratının* yanında bir de *özel fıtratı* vardır ki ırkının, milletinin, memleketinin, oymağının, sülalesinin, ailesinin genel karakteristiği her insan tekinin karakterine bir şekilde yansımaktadır. Hatta büyük ölçüde kişiyi bunlar oluşturmaktadır. Karakteri oluşturan şeyler arasında, hava, rüzgar, nem, ısı, güneş ışınlarının eğimi gibi coğrafi şartların yanında, insanın yiyip içtikleri de önemli bir yer tutar. Burada, helal gıdanın öneminden ziyade, insan vücudunun kimyasını kastediyoruz[21]. Bunlar yediklerimizden ve içtiklerimizden meydana gelmekle birlikte, vücut kimyamız, kanını taşıdığımız atalarımızın, bilhassa ana ve babamızın bünyelerinden etkilenmektedir.

Bu, insan denilen canlının maddi varlığıdır; insan bu açıdan canlılarla aynı yapıdadır. Onlar da, oranlarda farklılık bulunmakla birlikte -ki bu küçük fark insana sonraki aşamalarda muazzam açılımlar sağlamıştır- aynı elementlerden oluşmuştur. İnsanın manevi varlığı ise bebekliğinden itibaren kendisine yapılan bilinçli bilinçsiz her tür telkinden; -anasından, babasından, akraba-i taallukatından, okul, arkadaş ve iş çevresinden- işittiklerinden, okuduklarından oluşmaktadır.

Öte yandan, insan varlığında "ilahi bir nefes" olduğu, esma-i hüsna olarak bilinen ilahi özelliklerin de tüm canlılar arasında en fazla insanda tecelli ettiği kabul edilmektedir.

Aslında manevi cephe de fiziki temellere dayanmaktadır. Mana cephesinin -beynindeki nöronlarla, sinir uçlarıyla; yani maddi şeylerle irtibatı aşikar olduğu halde, beyin araştırmaları ve Genetik bilimi XXI. yüzyılda bile hala emekleme çağında olduğundan, insanın görünmez yönü 'ruhi' ve 'manevi' gibi adlarla anılmak zorunda kalmış; zamanla iyice Tanrısallaştırılmıştır. Hatta insan 'ruh'unun Tanrı'nın ruhundan bir parça olduğu zannedilmiştir. Oysa "Benim ruhum" (روحي) ifadesindeki *rûhullah* tabiri, insan ruhu örneğinde olduğu gibi, Tanrı'nın ruhu demek değildir; 'ruh'un şeref ve

21 İnsan vücudu; su, proteinler, yağlar, karbonhidratlar, apatitler, -glikoz ve glikojen gibi- karbonhidratlar, -sodyum, potasyum, fosfat gibi- iyonlar, -oksijen, hidrojen, karbon monoksit, karbondioksit gibi- gazlar, serbest radikaller, DNA ve küçük moleküllerden oluşmaktadır. Bir başka anlatımla insanın %99'u altı elementten -oksijen, karbon, hidrojen, nitrojen, kalsiyum ve fosfordan-; geri kalan %1'i ise potasyum, sülfür, klor, sodyum, magnezyum, demir, bakır, bor, çinko ve flordan oluşmaktadır.
(http://en.wikipedia.org/wiki/Composition_of_the_human_body)

haysiyetini ifade etmektedir. Bir şeyin Allah adına izafetle anılması, onun şerefini göstermek içindir; onun Allah'a ait bir nesne olduğunu değil... Sözgelimi *beytullah;* Allah'ın -bizim evlerimizde olduğu gibi, içinde yaşanan, yatılıp kalkılan- evi demek değildir; "kamuya ait, şerefli bir mekan" demektir. Aynı açıklama, *nakatullah* (Allah'ın devesi) için de geçerlidir...

İnsanın manevi yönü aslında, tamamen insan aklı ile ilişkilidir; akıl olmasaydı, manevi yön de olmayacaktı. İnsanı, aynı maddi yapıya sahip olduğu [çünkü Allah, yeryüzündeki bütün canlıları sudan yaratmıştır] diğer canlılardan ayıran temel özellik aklıdır; 'beşer', aklı sayesinde 'insan' olmuştur. Her insan akıllılık potansiyeli ile doğmaktaysa da, aklın bilfiil ortaya çıkması mantık (dil/düşünce) ile ilgilidir; Arap dilinde mantık kelimesi hem dili hem de dilin altındaki düşünceyi ifade eder. Dil ve düşünce; birbirinin sebep ve sonucu gibi düşünülebilirse de aslında, bizzat kendisidir; zira konuşan, ağzımızdaki et parçası değil, onun beyindeki kökүdür (Wernicke ve Broca alanları[22]).

II. FITRAT; VARLIĞIN MAYASI

2.1. İlgili Ayetler

Yüce Allah "gökleri ve yeri *fatr* eden" olarak nitelenerek, gökler ve yer var olduğuna göre, onları *fatr* edenden şüphe edilemeyeceği"[23], "O dururken başkasının veli edinilemeyeceği"[24], "her tür hamdüsenanın O'na ait olduğu"[25]; O'na dua etmek gerektiği[26] belirtilmekte; "insana kendi cinsinden bir eş yaratanın O olduğu"[27] hatırlatılmaktadır. İnsanlar "Allah'ın insanları *fatr* ettiği *fıtratullāh*"a[28] çağrılmakta; insanın kendisini *fatr* eden Zat'a kulluk etmemesi için hiçbir makul gerekçe bulunmadığı belirtilmekte[29]; Hazret-i İbrahim'in "kendisini *fatr* eden Zat dışında bütün 'tanrı'lardan teberrî ederek"[30], "tüm varlığıyla, gökleri ve yeri *fatr* eden Zat'a yöneldiği" belirtil-

---

22 http://www.donusumkonagi.net/makale.asp?id=1594&baslik=beyinde_konusma_merkezleri

23 İbrahim 14/10.

24 En'âm 6/14.Ayrıca bkz Yusuf 12/101

25 Fâtır 35/1.

26 Zümer 39/46.

27 Şûra 42/11.

28 Rum 30/30.

29 YâSîn 36/22.

30 Zuhruf 43/27.

mekte[31]; Hazret-i Musa'ya iman eden Mısırlı büyücülerin Firavun'a; "Bizi *fatr* eden Zat'a seni asla tercih etmeyeceğiz!"[32] dedikleri anlatılmakta ve "İnsanı kim *fatr* ettiyse, yine O'nun dirilteceği"[33] vurgulanmaktadır. Bu ayetleri, genişçe tefsir etmek için değil, sadece fatr kelimesinin Kur'ân'da hangi bağlamlarda kullanıldığına değinmek için zikrettik. Yalnız, Kıyamet günü anlatılırken, semanın infitar edecek olduğundan bahsedilmektedir[34]. Şu an hiçbir 'yer'e yerleştiremediğimiz fiziki Ahiret âlemi, herhalde bu sayede doğacak; el'an yaşadığımız fizik âlemden farklı, o havsalamızın bir türlü almadığı bu yeni dünya; belki de evrenimizin ikinci *fıtratı* olacaktır. (Bu, işari bir yorumdur!)

2.2. Fatr (فطر) Kökünün Anlamı

Fıtrat, bu ayetlerde geçen *fatrın* masdar binâ-i nev'idir; bir yandan "beher canlı türü açısından o türün kapsamına girenlerin tamamını ilgilendiren (türe özgü) genel bir yapı" ifade ederken, diğer yandan, "yer, gök, insan, hayvan, kurt, kuş vb. varlık cinsleri ile ilgili müstakil bir yaratılış" ifade etmektedir. Yukarıdaki ayetlerden; fıtrat kavramının yalnız insan için değil, tüm varlıklar için söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bunların fıtratı çok sayıda ayette *teshîr*[35] kökü ile ifade edilmiş; insanoğlu hariç, bütün varlıkların Hak Teala'ya fıtrî olarak *secde*[36] ettikleri, *teslimiyet*[37] gösterdikleri, O'nu *tesbîh*[38] ve *kunût*[39] ettikleri, yani O'nu her tür eksik ve kusurdan uzak bilerek O'na gönülden boyun eğdikleri belirtilmiştir.

---

31 En'âm 6/79.

32 TâHâ 20/72.

33 İsrâ 17/51.

34 İnfitâr 82/1.

35 Yıldızlar (A'râf 7/54; Nahl 16/12), Güneş ve Ay (A'râf 7/54; Ra'd 13/2; İbrahim 14/33; Nahl 16/12; 'Ankebût 29/61; Lokman 31/29; Fâtır 35/13), gece ve gündüz (İbrahim 14/33; Nahl 16/12), denizler (Nahl 16/14; Câsiye 45/12), nehirler (İbrahim 14/32), rüzgârlar (Hâkka 69/7), bulutlar (Bakara 2/164), gemiler (İbrahim 14/32); hâsılı göklerde ve yerde ne varsa tamamı (Lokman 31/20; 45/13) Allah'ın emrine *teshîr* edilmiş, yanı boyun eğdirilmiştir; fıtratları budur. Ayrıca, iri cüsseli hayvanlar insanlara (Hac 22/36, 37); dağlar Hazret-i Davud'a (Enbiya 21/79; Sâd 38/18), rüzgâr da Hazret-i Süleyman'a (Sâd 38/36) musahhar kılınmıştır.

36 Hac 22/18 (ألَمْ تَرَ أنَّ اللّٰه يسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السّموات ومَنْ في الأرْضِ والشَّمْسُ والْقمرُ والنُّجُومُ وَالْجبالُ والشَّجرُ والدَّوابُّ وكَثيرٌ مِنَ النّاسِ وَكَثيرٌ حَقَّ علَيْهِ الْعَذابُ).

37 Âl-i 'İmrân 3/83 (أفَغَيْرَ دِينِ اللّٰه يَبْغُونَ وَلَهُ أسْلَمَ مَنْ فِي السَّموَاتِ والأرْضِ طَوْعًا وكَرْهًا وَإلَيْهِ يُرْجَعُونَ).

38 İsrâ 17/44 (تُسَبِّحُ لَهُ السَّموَاتُ السَّبْعُ والأرْضُ ومَنْ فِيهِنَّ وَإنْ مِنْ شَيْءٍ إلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ ولكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ).

39 Rum 30/26 (وَلَهُ مَنْ فِي السَّموات والأرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ).

Fıtratın anlamını ortaya koyabilmek için فطر kelimesinin kök anlamına inmek gerekir. Kaynakların belirttiğine göre; büyük Tefsir otoritesi İbn Abbas, bu kelimeyi, bir kuyunun başında, kuyuyu ilk açanın kendisi olduğunu iddia ederek kuyuyu sahiplenmeye çalışan iki Arap köylüsünün kullandığı *ene fatartuhâ!* sözlerini işittikten sonra ancak, anlayabilmiştir. İmdi; **Râğıb el-Isfahanî**'nin bildirdiğine göre[40]; فطر masdarının kök anlamı "uzunlamasına yarmak"tır. Mülk: 3'teki هل ترى من فطور ifadesi, "bir yarık, -yani bir aralık ve gevşeklik- görüyor musun?" anlamındadır. Fıtrat kelimesi de bu köktendir; "Allah'ın yaratıkları *fatr* eylemesi", bir şeyi herhangi bir fiile elverişli / aday olarak var etmesi; ön örnek olmaksızın sanatkârane yaratmasıdır. Rûm: 30'daki فطرت الله التي فطر الناس عليها ifadesi Allah'ın insanı yaratırken mayasına yerleştirdiği *marifetullah*a işarettir. *Fıtratullâh*; Allah tarafından insan mayasına yerleştirilen imanı tanımaya yönelik bir kuvvedir. Tanımdaki "bir şeyi herhangi bir fiile elverişli/aday olarak var etmek" ifadesi dikkat çekicidir. Buna göre; fıtrat "sonraki her tür gelişmeye açık yaratılış"tır; bir tür potansiyel.

2.3. Fıtrat; Çift Taraflı Yatkınlık

Kur'ân'da bu eğilimle ilgili olarak fıtratın mahiyetine de ışık tutan ilginç[41] bir ayet bulunmaktadır:

> "*Kişiye[42] ve onu dizayn ederek, günahkârlığını da takvasını da onun yapısına yerleştiren (güç)e yemin ederim ki; kendini arıtıp parlatan kesinlikle felâha ermiştir; onu gömüp karartan da şüphesiz ziyana uğramıştır.*"[43]

Bu ayette fıtrat olgusuna biraz daha açıklık getirilmektedir. Yukarıda Râğıb'ın söylediğinin ve genelde anlaşılanın aksine, fıtrat *marifetullah*tan ibaret değildir. Marifetullah fıtratın bir veçhesidir; insanoğlu evet, Tanrı fikrine yatkın yaratılmıştır. Ancak ayete göre; insan iyiye, güzele, faydalıya meyilli olduğu kadar kötüye, çirkine, faydasız ve boş işlere de eğilimlidir; her iki çelişik özellik de mayasında mevcuttur. Yani marifetullaha eğilimli olduğu

---

40 Bkz. Râğıb el-Isfahani, "ftr" md., *el-Mufredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, nşr. M. Seyyid Kîlânî, Beyrut, ts.

41 İlginçliğin bir sebebi de, insanı dizayn eden Hak Teala'dan cansızlar için kullanılan *mâ* edatıyla söz edilmesidir.

42 Ayette geçen kelime, nefs olup, "bir şeyin nefsi" [ruh, ceset birlikte olmak üzere] onun ta kendisi ('ayn'ı) demektir (Râğıb, "nfs" md., *el-Müfredât*).

43 Şems 91/7-10.

kadar inkâr ve redde de eğilimlidir. Çünkü fıtrat, salt takvaya ya da sadece fücura eğilim değil, her ikisine de eşit düzeyde nötr karakterli bir yatkınlıktır...

2.4. Meleklerin İnsana Secde Etmesi

İnsan hayra da şerre de eşit düzeyde yatkındır. En iyi insanın içinde bir şeytan; en kötü insanın içinde bir melek vardır... İnsanın, hangi eğilimi güçlendirdiği; ana-babasının, çevresinin, aldığı eğitimin, okuduğu kitabın, arkadaşlık ettiği kişinin, bunlardan hangisini büyütüp beslediği önemlidir.

Bu noktada, Hazret-i Adem'in yaratılışını konu alan ayetlerde varit olan "meleklerin ilk insana secde etmesi" olgusunun da *fıtrat* ile ilişkili olduğunu hatırlatalım. Yani kanaatimizce, *takva* ve *fucûra* eğilimli dizayn (*tesviye*) edilen insan fıtratı, mayasının karıldığı melek ve iblis fıtratlarının toplamından ibarettir. Melâike insana secde etmiştir; ama İblis'ler insana secde etmedikleri gibi, üstelik onu kendilerine secde ettirmeye uğraşmaktadırlar; Kıyamete kadar da uğraşacaklardır. İlginçtir; şeytanî yönü güçlü kişiler - sözgelimi Yahudi ileri gelenleri[44], sözgelimi Hazret-i Süleyman'ın mimar ve dalgıçları[45]- Kur'ân'da bizzat *şeytan* adıyla anılmaktadır.

Melâike, İblis ve *avenesi* müstakil bir varlığa sahip değildir; *iyiye* programlanan melâike de *kötüye* programlanan İblis de, bir varlığa nispetle vardır; bu Allah olabileceği gibi insan da olabilir. Melâike bizatihî iyi; İblis bizatihî kötüdür; ilki kötü olamaz; diğeri iyi olamaz; çünkü şahsî iradeleriyle iyi/kötü olmuş değillerdir; Hak Teala tarafından bu şekilde dizayn edilmişlerdir. Yüce Allah'ın; melekleriyle ve İblis'le yaptığı Kur'ân'da belirtilen konuşmalar da temsilîdir. Yoksa bir varlık Hak Teala ile bizzat konuşarak, her tür gerçeği gördüğü halde imana gelememiş olamaz; bu, eşyanın tabiatına aykırıdır. Bu temsilî ayetlerde, İblis'in kendi iradesine bağlı olmayan ezelî ebedî kötücül karakteri anlatılmaktadır. [Bize öyle geliyor ki, melâike nasıl Allah'ın meleği ise, İblis de Allah'ın şeytanıdır; bir ârifin enfes benzetmesi ile "Şeytan, Türkmen kapısındaki bekçi köpeği"dir; Allah'ın katına (Türkmenin evine) emin bir şekilde kimin girip kimin giremeyeceği Şeytan

---

44 Örnek olarak bkz. Bakara 2/14 (وإذا خلوا إلى شياطينهم قالوا إنا معكم إنما نحن مستهزئون), ١٠٢ (نبذ فريق من الذين أوتوا الكتاب كتاب الله وراء ظهورهم كأنهم لا يعلمون واتبعوا ما تتلو الشياطين على ملك سليمان); En'âm 6/112 (وكذلك جعلنا لكل نبي عدوا شياطين الإنس والجن يوحي بعضهم إلى بعض زخرف القول غرورا), ١٢١ (وإن الشياطين ليوحون إلى أوليائهم ليجادلوكم وإن أطعتموهم إنكم لمشركون).

45 Sâd 38/37 (والشياطين كل بناء وغواص).

köpeği ile sınanmaktadır[46]. Yani, o da melekler gibi Allah'a hizmet etmektedir; ama onun hizmeti biraz farklıdır; onun ibadeti de budur!.. Müslümanlar olarak, hayrın da şerrin de Hak Teala'dan geldiğine iman ettiğimiz halde, hemen hepimiz kötülükleri İblis'e / Şeytan'a atfetmekteyizdir. Hatta zamanla öyle bir algı oluşmuştur ki, *tevhid* dininin bizzat kendisinde değilse de müminlerinin zihninde, Hakk'ın karşısında İblis/Şeytan diye müstakil bir tanrı oluşmuştur! İyilikler Allah'a; kötülükler İblis'e aittir! Gerçi, Kur'ân'da ve Sünnet'te de şer Allah'a yakıştırılmamakta; isnat edilmemektedir. Ama bu, tamamen terbiye ile ve edeple ilgili bir kullanıştır. Yoksa Âmentü'de formüle edildiği üzere, hayır O'ndan olduğu gibi, şer de O'ndandır (*hayrihî ve şerrihi mina'llâhi te'âlâ*)].

III. *KÂLUBELÂ* AYETİ ve BELLİ BAŞLI YORUMLAR

3.1. *Kâlubelâ* ayeti ve yaygın anlayış

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى
شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً
مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ

"Hani senin Rabbin; Ademoğullarının sulblerinden soylarını çıkartırken, onları kendi aleyhlerine şahit tutarak;

'-Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti de;

'-Elbette... (Buna) şahitlik etmekteyiz" demişlerdi...

'-Kıyamet günü, 'Bizim bundan haberimiz yoktu!' dersiniz diye ya da;

'-Aslında, daha önce bizim atalarımız şirk koşmuşlar; biz ise onların ardından gelen bir nesiliz (bizi yetiştirenler de onlar; n'apalım, kader işte)!.. Sen şimdi, bu batılı icat edenlerin yaptıkları yüzünden bizi mi helâk edeceksin?!' dersiniz diye... (insanı böyle şahit tuttu)."[47]

Kâlubelâ ayetinde geçen diyaloğun ruhlar âlemi denilen -herhalde- metafizik bir âlemde gerçekleştiğine dair yaygın bir kanaat vardır. Buna göre, milyarlarca insanın ruhu, bedenleri yaratılmadan yüzbinlerce yıl evvel maddesiz bir âlemde bulunmakta; bedenler yaratılırken, bu âlemden getirilerek bedenlere üflenmektedir. Ruh-beden ayrılığının esas olduğu bu ruhçu yaklaşım Kur'ânî değildir; Kur'ân'a göre insanın ilk nüvesi maddidir. Ruh, bedendeki canlılığı kaldırabilecek kapasiteye dayalı olarak daha sonra orta-

---

46 Mevlâna, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, gözden geçiren: Abdulbaki Gölpınarlı, MEGSB, İstanbul 1988, V, 243-244, b. 2975-2985. Ayrıca, II, 49, b. 636-639.

47 A'râf 7/172-173

ya çıkmaktadır. Yani, canlılık o maddi yapının içinde bulunduğu nem, ısı vb. özelliklere bağlı olarak gerçekleşmektedir; bir başka âlemden geliyor değildir. Kaldı ki, insan varlığının ilk aşaması olan erkek spermi zaten canlıdır... Tekil şartlar sağlam bir şekilde bir araya geldiğinde ekstra bir varlığın ortaya çıktığı çok örnekler vardır. [Mesela büyük bir potansiyele sahip bir toplumun münferit kişileri ya da 100 tane bağlantısız (başıbozuk) asker, güç ve zafer adına hiçbir şey ifade etmezken, bunların bir lider etrafında oluşturdukları 'bütün' sayesinde muazzam bir güç ve meleke ortaya çıkmaktadır. Bu kişiler birbirine ne kadar büyük bir inanç ve bağlılıkla tutkun ise o gücün derecesi de artmaktadır...]

3.2. Bir Rivayet Tefsiri Örneği

İbn Cerîr et-Taberî'nin arz ettiği rivayetlere göre; Allah Adem'in sırt kemiğini sıvazlayıp, Kıyamete kadar yaratacağı bütün fertleri tohum halinde oradan çıkartmıştır; tıpkı tarağı saçtan çıkartır gibi... Taberî'nin bizzat Peygamber'e isnat ederek aktardığına göre;

> "Allah Adem'i eli ile yaratmış; ona kendi ruhundan üflemiş; sonra onu oturtmuş; sağ eliyle sırtını sıvazlayıp bir *toz* çıkartmış ve 'Bu toz, Cennet için yarattığım kişilerdir' demiştir. Sonra Adem'in sırtını diğer eliyle sıvazlamıştır -ki O'nun her iki eli de 'sağ'dır- ve şöyle demiştir: Bu toz, Cehennem için yarattığım kişilerdir. Bunlar Benim dilediğim bütün amelleri yapacaklar ve sonunda ömürlerini en kötü amelleri ile sona erdirip, onları Ateş'e sokacağım."

Taberî daha sonra, İsrailiyat kategorisinde değerlendirilebilecek nakillerde bulunmaktadır. Sözgelimi müminlerin Adem'in sağ omzundan bembeyaz vaziyette, kâfirlerin ise sol omzundan kapkara vaziyette çıkartılması... Adem'in, sulbünden çıkartılanlar arasında parlak birisini görerek, adını ve ömrünü sorması; "Davud'dur, ömrü de kırk yıldır" denince, bin yıllık ömrünün altmış yılını ona vermesi vs.

Taberî'deki rivayetlerde, *kâlûbelâ* olarak bilinen 'ant'laşmanın *fıtrat*la ilişkisine de belli belirsiz işaret edilmektedir. Rivayete göre; Hazret-i Peygamber devrinde bazı mücahitler kâfir savaşçıları öldürdükten sonra çocuklarını almışlar ve bu Peygambere çok ağır gelmiş;

> "-Bazı insanlara ne oluyor ki; küçük çocukları alıyorlar!" demiş öfkeyle... Mücahitler;
>
> "-Bunlar Müşriklerin çocukları değil mi?" deyince,

"-*Sizin en iyileriniz de Müşrik çocuğudur! Bakınız; fıtrat üzere doğmayan hiçbir fert yoktur; dili açılıncaya kadar da böyle devam eder. Ne zaman ki dili açılır, ana-babası o zaman onu Yahudileştirir ya da Hıristiyanlaştırır.*"

"Belli belirsiz" diyoruz. Çünkü Taberî bunu bir başka vesile ile gündeme getirmektedir: Rivayete göre; tâbiî müfessirlerinden Dahhâk'ın 6 günlük oğlu vefat ettiğinde,

"-Câbir! Oğlumu mezardaki lahdine koyduğunda, yüzünü aç ve düğümünü çöz; çünkü oğlum oturtulup sorgulanacaktır." demiş. İlgili şahıs, emrettiği gibi yapıp işini bitirdikten sonra;

"-Allahallah! Oğlun neden dolayı sorgulanacak ki?" demiş;

"-Adem'in sırt kemiğinde iken verdiği sözden dolayı" demiş. Adam;

"-Adem'in sırt kemiğinde verilen söz nedir?" deyince,

"-Bana İbn Abbas bildirdi ki; Allah Adem'in sırt kemiğini sıvazlayıp, Kıyamete kadar yaratacağı bütün fertleri toz halinde oradan çıkartmış ve yalnızca Allah'a kulluk edeceklerine dair onlardan söz almıştır. O gün söz verenlerin tamamı dünyaya gelmeden Kıyamet kopmayacaktır; Her kim [dünyaya gelip Kelime-i Tevhid'i benimseyerek] ikinci sözü de verip ona uygun yaşarsa, ilk verdiği söz ona fayda sağlayacaktır. Ama kim de ikinci sözü verip ona uygun yaşamazsa, ilk sözünün ona hiçbir faydası olmayacaktır. İkinci söze yetişemeden, küçük yaşta vefat edenler ise ilk verdikleri söz -yani fıtrat- üzere ölmüş olacaklardır."

Yani Taberî "ilk söz" ile "fıtrat"ı ilişkilendirmekteyse de bunun, beher insan ferdinin şahsî fıtratı olduğuna, fıtratın ise "sonraki gelişmelere açık bir yaratılış" anlamına gelmesi hasebiyle, insanın malum yaratılışı [yani, Adem'in sulbündeki değil, kendi babasının sulbünden ayrılırkenki fıtratı] olduğuna gereken vurguyu yapmamaktadır.

3.3. Bir İşarî Tefsir Örneği

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye (v.283/896) göre; Yüce Allah peygamberleri Adem'in sırtından; insanları da peygamberlerin sırtlarından toz halinde almıştır. Nitekim Ahzâb 7'de "*Hani, Biz peygamberlerden; -özellikle de senden, Nuh'tan... sağlam bir söz almıştık*" buyurmaktadır. Peygamberlerden alınan söz Allah'ın emir ve yasaklarını iletmeleri; sonra da ümmetlerini "Ben sizin Rabbiniz değil miyim" diyen Allah'ın Rabliğini ikrar etmeye çağırmalarıydı. Allah kudretini izhar etti de insanlar "Belâ, yani elbette" dediler. Böylece Allah; yarattıklarından murad ettiği şeyi ve işin başında ve sonunda ne hal üzere olacaklarsa onu "Belâ" sözlerinde cem'etti. Çünkü

belâda bir *ibtilâ* [belâ ile sınama] vardır ve "*Arş'ı (sadece) 'su' üstünde iken, hanginizin daha güzel amel sergileyeceğini sınamak için gökleri ve yeri 'altı gün'de yaratan O'dur.*"[48] buyrulmaktadır. Peygamberleri de bu hususta onlara şahit tuttu. Nitekim [ayetin devamında] "onları kendi aleyhlerine şahit tuttu" demektedir [zamirin ayette hiç geçmeyen peygamberlere ircâ edilmesi maddi bir hatadır]. Sonra onları [yani toz halindeki bütün insanlığı] tekrar Adem'in sulbüne yerleştirdi ve daha sonra Allah'la yaptıkları anlaşmayı ve verdikleri sözü hatırlatmak üzere peygamberleri insanlara gönderdi. Oysa bunlar söz konusu gerçeği ikrar ederlerken, onu [daha sonra] kimin tekzip, kimin de tasdik edeceği O'nun ilminde idi." Tüsterî, "Kendisinden söz alınan bütün fertler dünyaya gelene kadar Kıyamet kopmayacak" dedikten sonra, bu ezelî ilme göre henüz hiçbir şey yapmadan; hatta varlık sahnesine dahi çıkmadan erişilen *se'âdet*in ve maruz kalınan *şekâvet*in alametlerini vermektedir; yani kişide şu şu özellikler varsa Cennetliktir; şu şu özellikler varsa Cehennemliktir, anlamında...

Tefsir dendiğinde akla gelen ilk birkaç kişiden biri olan Taberî'ye göre, bütün insanlık Adem'in sırtından toz halinde alınmış ve söz konusu diyalog gerçekleştirilmiştir. İşarî tefsirin önde gelen şahsiyetlerinden Tüsterî ise bütün insanlığın Adem'in sırtından toz halinde alındığı temasını biraz daha detaylandırmakta; başka ayetleri de istihdam ederek, önce peygamberlerin çıkarılacağını, ümmetlerin ise bunların sırtından alınıp, daha sonra tamamının tekrar Adem'in sırtın yerleştirileceğini anlatmaktadır.

3.4. Bir Dirayet Tefsiri Örneği

İmamımız Ebu Mansur el-Matürîdî'ye gelince, ilgili bütün görüşleri iki başlıkta özetlemektedir: (i) Müfessirlerin arasında; "Bu olay Adem yaratıldığı sırada gerçekleşmiş; onun zürriyetinden gelecek olanları Allah toz halinde çıkartmış ve onlara *'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'* demiş; onlar da *'Elbette...'* demişlerdir" diyenler vardır. Bunlar farklı görüşler serdetmiş olmakla birlikte, söz konusu anlayışta ittifak etmişlerdir. Matürîdî, Adem'in sırtından çıkartılan herkes "elbette" dediği halde Allah'ın bunları ikiye ayırarak;

> *"Şunları Cennet için yarattım ama umurumda değil! Şunları da Cehennem için yarattım; bu da umurumda değil!"*[49]

---

[48] Hud 11/7.

[49] *İbn Hanbel*, IV, 186. Benzer rivayetler *Taberî*'de de geçmişti. Ayrıca bkz. *Ebu Davud*, Sünnet 16; *Tirmizî*, Tefsir 7.

dediğinin nasıl söylenebileceğini sorgulayarak, bu tür rivayetlerin aktarılmasını uygun görmemiştir. (ii) İkinci görüş ise burada; insan nesliyle ilgili bilinen genel tenasülün kastedildiğidir. Yani geçmişte olduğu ve gelecekte olacağı gibi, beher insanın, baba sulbünden alınıp, ana rahminde inşa edilmesi...[50] Dipnotta verdiğimiz ayetlerde; insanoğlunun, başından sonuna kadar nasıl plânlandığıyla, yani yaratılmaya nasıl başladığı ve bunun dünyanın dört bir yanında an-be-an nasıl devam ettiğiyle ilgili olarak hiçbir mahlûkun anlayamayacağı muhteşem bir plân program ve kudret bulunduğu anlatılmaktadır. Öyle ilginç bir plânlama ve [insanın iki ayağı üzerinde dimdik gidebildiği] öyle güzel bir yaratma ki, mahlukat ellerindeki bütün metod ve imkânları kullanarak insanoğluna herkesin gördüğü böyle bir biçim vermeye çalışsaydı, veremezdi... Gördüğü halde o şekli veremeyen, karanlık içre karanlıklarda bulunan bir varlığa (cenin) bunu nasıl verebilir?! İnsanın yapısı bununla da kalmamış; insanoğlu; -bırakın hikmetini kavramayı- hayal bile edemeyeceği birtakım kabiliyetlerle; işitme, görme ve akıl gücüyle donatılmıştır ki; Zâriyât: 21'de "*Kendi üzerinizde düşünmeyecek misiniz? Hâla görmeyecek misiniz?*" buyrulması bununla ilgilidir. İnsan nesliyle yapılan sözleşme budur; "kendisini bu biçim ve anlam ile plânlayıp, sonra da bu hal üzere inşa eden Zat'ı, şanına layık olmayan birtakım özelliklerden ayrıca, eşi-benzeri olmaktan münezzeh kabul edip, yücelteceği ve O'ndan başka efendi (Rab) tanımayacağına dair insanı bizzat kendisi aleyhinde şahit tutma" budur. İşte, "insanın kendi aleyhine şahit tutulması"nın anlamı budur; kendisini plânlayıp programlayan Zat'ı yegâne Rab bilmek; böyle bir varlığın benzerinin olamayacağını anlamak... Ayetin akışı da bu te'vilin ilkinden daha haklı olduğunu göstermektedir. Çünkü ayette; ilk görüşte iddia edildiği gibi,

"Adem'in sulbünden"

denmemekte;

"Ademoğullarının sulplerinden"

denmektedir. Kaldı ki, Bakara: 28 ve Gâfir: 11'e göre; insanoğlu için iki ölüm; iki de hayat söz konusudur. Ölümlerden biri, dünyaya gelmeden evvelki 'ölü' hali; diğeri ise dünya hayatından ayrılış anlamındaki ölümdür. Hayatlar da dünya ve Ahiret hayatlarıdır. Oysa bu görüşte; insanın üçüncü bir kez daha diriltilip konuşturulup, tekrar öldürülmüş olduğu iddia edilmektedir.

---

[50] Yani şu ayetlerde anlatılan realite: Hac 22/5; Mu'minûn 23/12-14; Zümer 3976; Nuh 71/13 14; Târık 86/5-7.

3.5. Ayetin Tefsiri Hakkında Sonsöz

Kur'ân tefsirinin yüz akı Cârullah ez-Zemahşeri de aynı görüştedir. Aşağıdaki açıklamalarıyla, bir bakıma İmam Matüridî'ye tercüman olmaktadır. "Zürriyetlerin Ademoğullarının sırtlarından çıkartılması" nesilden nesile babalarının sulplerinden çıkartılması ve kendi aleyhlerine şahit tutulmasıdır. "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Elbette... (Buna) şahitlik etmekteyiz*" diyaloğu semboliktir. Böylece, anlaşılması güç bir olgu insanın hayalinde canlandırılmış olmaktadır (*temsil* ve *tahyîl*). Bu temsil ile; Allah'ın insanların önüne, yegâne Rableri olduğuna dair delilller diktiği; insanın da -doğruyla yanlışı ayırt etsin diye Allah tarafından emrine verilen akıl ve basiret araçları ile- buna tanıklık ettiği anlatılmaktadır. Onları, bir nevi, kendi aleyhlerine şahit tutmakta; soru sormak amacıyla değil, onlardan doğru cevabı almak için "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demekte; insanlar da sanki; "Elbette... Bizim Rabbimiz sensin; kendi aleyhimize tanıklık ettik ve Senin yegâne [Rabbimiz] olduğunu ikrar eyledik" demektedirler. Gerek Allah kelâmında[51] gerek Resul'ünün sözlerinde gerekse Arap dilinde temsili anlatım yaygındır.

SONUÇ OLARAK

Ademoğullarından, yani sırtlarından alınan şey, erkek spermi, yani insan varlığının ilk aşaması olan fışkıran sudur (ماء دافق). *Kālûbelâ* ayetinde; insanoğlunun, varlığının ilk aşamasında, daha insan olarak anılmadığı bir sırada, henüz ana rahmine bile intikal etmemişken; "Rab olarak sadece Allah'ı tanıyacağı" çerçevesinde Hak Teala ile 'ant'laşıp sözleştiği anlatılmaktadır. Allah ile ilgili *kavl* ve *kelâm* masdarlarının kullanılışı ayrı bir araştırmanın konusudur; şu kadarını belirtelim ki, Allah'a isnat edilen 'söylem' ve 'söz'leri ilk akla gelen anlamıyla düşünmek yanlış olabilir. Allah hiçbir beşerî dil ile konuşmamaktadır; Allah kelâmı; ses, harf, kelime gibi beşerî özelliklerden münezzeh olduğundan, O'nun sözleri Kâf'la, Ke f'le, A ile, B ile alâkası yoktur. Ancak O'nun kendine özgü kelâmı, insan muhataplarınca ancak beşerî dil gerçekleri çerçevesinde anlaşılabilmektedir. Oysa Allah sadece insan ile iletişimde değildir; gökyüzü ile Arz'la, dağlarla, kuşlarla, bal arısıyla, ipek böceğiyle hasılı, tüm yaratıklarıyla bir şekilde iletişim halindedir; her bir varlık O'nunla kendi realitesine göre iletişim kurmaktadır; bu iletişim bir tür *programlama* şeklinde cereyan etmektedir. İnsan dışında hiçbir varlığın A ile B ile Ayın'la Gayın'la ilgisi yoktur. İşte, Allah'ın o sırada henüz *insan* denilemeyecek bir sperma hücresiyle

---

[51] Örneği: Nahl 16/40; Fussilet 41/11.

ayetimizde sözü edilen diyaloğu gerçekleştirmesi de aynıdır; burada bir *kelâm* var olmakla birlikte, bu anladığımız manada bir konuşma değildir; insanın "Rab olarak sadece Hak Teala'yı kabul edebilecek bir donanım"la yaratılmış olmasıdır. Ancak bu, insandaki inkâr eğilimini dışlamamaktadır. İnsan melek değildir; masum değildir; *marifetullah* potansiyeline sahip olduğu kadar nankörlük ve ateizm potansiyeli de vardır.

EMANET AYETLERİNİ DOĞRU ANLIYOR MUYUZ?

"Emanet[ler]e riayet" özelliği, felaha erecek müminlerin temel vasıflarından biridir[1]; emanetler mutlaka sahiplerine teslim edilmelidir[2]. Âl-i 'İmrân: 75'te ise -ilginçtir- Yahudi ve Hıristiyanlar, emanete karşı nasıl davrandıkları esas alınarak "değer"lendirilmektedir: "*Ehl-i Kitap'tan öylesi vardır ki; bir yük (altın) emanet etsen onu sana öder; öylesi de vardır ki, kendisine tek bir dinar emanet etsen, başına dikilip ısrarla istemedikçe onu sana ödemez.*"

Türkçede, *emanet* denildiğinde genelde sadece somut eşya/lar anlaşılmaktadır. Oysa emanet Kur'ân'da 2 ayette tekil, 4 ayette çoğul geçmektedir. Bakara: 283'teki 'emanet'in maddi/mali kıymet ifade eden eşya demek olduğu aşikârdır; çünkü önceki ayetten itibaren bağlam hukuki mali işlemlerdir. Makalemizin en ilginç yanını oluşturacağına inandığımız 'emanet ayeti'nde de kelimemiz tekil geçmektedir. [Bunun mahiyetini aşağıdaki satırlara havale ediyoruz.] Pekiyi Kur'ân'ın Nisâ: 58; Enfal: 27; Mü'minûn: 8 ve Ma'âric: 32'de 'emanetler' dediği şeyler nelerdir?

İşte ilk ayetimiz bunu açıklamaktadır:

-1-

يا أيها الذين آمنوا لا تخونوا الله والرسول وتخونوا أماناتكم وأنتم تعلمون

"*Ey iman edenler! Allah ve Resulüne hıyanet etmeyin; (aksi takdirde) bile bile kendi emanetlerinize hıyanet etmiş olursunuz.*"[3]

Ayetin açıklamasına gelmeden evvel, öncelikle *emanet*in *iman* ve *eman* ile aynı kökten; güven/lik anlamındaki *emn* kökünden geldiğine dikkat etmeliyiz. İkinci olarak; dinin 5 temel hedefinin can, mal, namus, akıl ve din/inanç güvenliğini sağlamak olduğunu hatırlamalıyız.

İman, uhrevî azaba karşı sahibine -belli ölçüde- emniyet telkin ettiği gibi, gerek imansızlardan gerekse müminlerden gelebilecek dünyevî tehlikelere karşı da güvence verir. Bu anlamda iman eylemi, iman eden kişiyle müminin

---

1 Mu'minûn 23/8; Ma'âric 70/32.

2 Bakara 2/283.

3 Enfâl 8/27.

ayetimizde sözü edilen diyaloğu gerçekleştirmesi de aynıdır; burada bir *kelâm* var olmakla birlikte, bu anladığımız manada bir konuşma değildir; insanın "Rab olarak sadece Hak Teala'yı kabul edebilecek bir donanım"la yaratılmış olmasıdır. Ancak bu, insandaki inkâr eğilimini dışlamamaktadır. İnsan melek değildir; masum değildir; *marifetullah* potansiyeline sahip olduğu kadar nankörlük ve ateizm potansiyeli de vardır.

EMANET AYETLERİNİ DOĞRU ANLIYOR MUYUZ?

"Emanet[ler]e riayet" özelliği, felaha erecek müminlerin temel vasıflarından biridir[1]; emanetler mutlaka sahiplerine teslim edilmelidir[2]. Âl-i 'İmrân: 75'te ise -ilginçtir- Yahudi ve Hıristiyanlar, emanete karşı nasıl davrandıkları esas alınarak "değer"lendirilmektedir: "*Ehl-i Kitap'tan öylesi vardır ki; bir yük (altın) emanet etsen onu sana öder; öylesi de vardır ki, kendisine tek bir dinar emanet etsen, başına dikilip ısrarla istemedikçe onu sana ödemez.*"

Türkçede, *emanet* denildiğinde genelde sadece somut eşya/lar anlaşılmaktadır. Oysa emanet Kur'ân'da 2 ayette tekil, 4 ayette çoğul geçmektedir. Bakara: 283'teki 'emanet'in maddi/mali kıymet ifade eden eşya demek olduğu aşikârdır; çünkü önceki ayetten itibaren bağlam hukuki mali işlemlerdir. Makalemizin en ilginç yanını oluşturacağına inandığımız 'emanet ayeti'nde de kelimemiz tekil geçmektedir. [Bunun mahiyetini aşağıdaki satırlara havale ediyoruz.] Pekiyi Kur'ân'ın Nisâ: 58; Enfal: 27; Mü'minûn: 8 ve Ma'âric: 32'de 'emanetler' dediği şeyler nelerdir?

İşte ilk ayetimiz bunu açıklamaktadır:

-1-

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

"*Ey iman edenler! Allah ve Resulüne hıyanet etmeyin; (aksi takdirde) bile bile kendi emanetlerinize hıyanet etmiş olursunuz.*"[3]

Ayetin açıklamasına gelmeden evvel, öncelikle *emanetin iman* ve *eman* ile aynı kökten; güven/lik anlamındaki *emn* kökünden geldiğine dikkat etmeliyiz. İkinci olarak; dinin 5 temel hedefinin can, mal, namus, akıl ve din/inanç güvenliğini sağlamak olduğunu hatırlamalıyız.

İman, uhrevî azaba karşı sahibine -belli ölçüde- emniyet telkîn ettiği gibi, gerek imansızlardan gerekse müminlerden gelebilecek dünyevî tehlikelere karşı da güvence verir. Bu anlamda iman eylemi, iman eden kişiyle mümin

---

1 Mu'minûn 23/8; Ma'âric 70/32.

2 Bakara 2/283.

3 Enfâl 8/27.

toplumun emanlaşması anlamına gelmektedir; iman edenlerden, gerektiği her seferinde *bîat* alınması da bunu destekler.

Söz konusu emanlaşmanın ilk boyutu şudur: Bütün hukuki sistemlerin (دين) gayesi, bu 5 güvenliği sağlamaktır. İman eden kişi, mümin toplumun üyesi (yani İslâm devletinin vatandaşı) hâline gelir. İman etmek, bu kutsal değerleri koruyacağı yönünde yeni girdiği topluma garanti vermek demektir. Mümini "komşusunun, şerrinden emin olduğu"; "insanların, malları ve canları hususunda kendilerini şerrinden emin hissettikleri" kimse olarak tanımlayan hadislerde imanın bu yapısı vurgulanmıştır. Buna karşılık, mümin toplum da kişiye eman vermektedir ki bu eman çift taraflıdır:

(i) İman ederek yeni dîne giren biri, öncelikle imansızlardan gelebilecek tehlikelere karşı kendini güvence altına almaktadır. Özellikle, büyük bir âsayişsizliğin hüküm sürdüğü, yağma ve esaretin olağan, hatta şeref sayıldığı o günün şartları düşünülecek olursa, iman eden kişi, bu yeni siyasî-dinî yapıya dahil olmakla, söz konusu tehlikelere karşı bir sığınak bulmuş olmaktadır. Çünkü tehlikelerden kurtulmak, ancak ya bir kabîleye mensup olmakla ya da güçlü birinden eman almakla mümkündü. İşte İslâm, garantinin kaynağı olarak, kabîle mensubiyetinden çok, aynı din çatısı altında bulunma olgusunu kabul etmek suretiyle bu yapıyı değiştirmiştir; artık o veya bu kabîleye mensup olmak değil, o dine veya bu dine mensup olmak vardır. Gerçekten, kâfirler de, İslâm'ın kendi müntesiplerine verdiği bu garantiye karşılık verircesine, kabileciliği bir kenara bırakarak bir din çatısı altında İslâm'a karşı tek vucut halde hareket etmeye başlamışlardır.

(ii) Yeni dine giren biri, kendini imansızlara karşı koruduğu gibi müminlerle de kardeş olmakta; namusunu, can ve malını onlardan gelebilecek tehlikelere karşı emniyet altına almaktadır. Bu yeni yapının lîderi ve onun tâbileri tarafından kendisine zımnî bir eman verilmektedir. Nisâ: 94, bu anlamı gayet güzel yansıtmaktadır. Kişi topluma verdiği emana rağmen, topluma karşı had gerektiren bir suç işlediğinde, kalbindeki inanç ne olursa olsun, söz konusu eman kaldırılır ve gereken cezaya çarptırılır. Çünkü kendisi -ya birini öldürerek, ya hırsızlık ederek ya da zina ederek- topluma verdiği emanı hiçe saymış; toplumsal yapıyı zedeleyecek bir fesâda sebebiyet vermiştir[4].

İşte iman kavramındaki emanlaşma, Enfal: 27'de her iki boyutuyla varlığını hissettirmektedir: Ayette, iman ederek toplumla *eman*laşanlara Allah'a ve

---

[4] Geniş bilgi için bkz. Murat Sülun, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005).

Elçisine *hıyanet* (Türkçede: *ihânet*) yasaklanarak, "Aksi takdirde, bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz!" buyruluyor. Bile bile ihânet edilmiş olacağı belirtilen *emanet*, başta iman olmak üzere tüm fariza ve ameller olarak tefsir edilebileceği gibi, "iman etmek suretiyle diğer muminlere verilen ve onlardan alınan güvence" şeklinde de yorumlanabilir.

Görüldüğü gibi وَتَخُونُوا اَمَانَاتِكُمْ cümlesini atıf olarak değil, "aksi takdirde..." şeklinde çevirdik. Elmalılı da ayeti bu anlama göre tefsir etmiştir. Ancak o bizım "hıyanet ettikleri takdirde, kendilerine verilmiş olan sosyo-politik *emânın* mümin toplum ya da siyasî otorite tarafından geri alınacağı sözgelimi recmedileceği, elinin kesileceği, kısasen öldürüleceği" şeklindeki yorumumuzdan farklı olarak; bu emanetin kendiliğinden ortadan kalkacağını belirtmiştir:

> "Bir kere Allah ve Resulüne hıyanet etmeye başladınız mı, artık kendi aranızda mal ve cana, ırz ve namusa, uhdenize emanet edilmiş sırlara, hükm ve hükûmete ve millî çıkarlara müteallık emânetlerinize hıyanet etmeye başlarsınız... Binâenaleyh birbirinize hiç mi hiç güvenemez olursunuz."[5]

Ayetin, Resul-i Ekrem'in kâfirlerle ilgili mahrem plânlarını onlara bildirenlerle ilgili olarak indirildiği düşünülürse şu anlam daha da belirginleşecektir: Emanet niteliği taşıyan sırları düşmanlarınıza aktararak, hem Allah'a ve Resulüne hem de müminlere *hainlik* edecek olursanız, mümin olmanıza istinaden almış olduğunuz *emana* artık son verilecek ve gereken cezaya çarptırılacaksınız! Çünkü aynı ülkenin vatandaşı olduğunuz, 'siyasî, içtimaî ve akidevî kardeş'leriniz olan müminlere zarar vermektesiniz!

-2-

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً

"Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hakemlik ederken adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor... Allah gerçekten işitir, görür. Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere ve -sizden olan- yöneticilere itaat edin. Herhangi bir hususta çekişecek olursanız,

5 Bkz. *HDKD*, Enfal: 27 hk.

onu Allah ve Resulüne arz edin; -tabiî, Allah'a ve 'Son Gün'e iman etmişseniz...- Çünkü bu, sonucu itibariyle hem daha hayırlı hem de daha güzeldir."[6]

Emanetleri sahiplerine ver'lmes'ni emreden bu ayetlerde ne kastedildiğini belirteceğiz. Ancak şu iki hususu konumuz açısından son derece önemli buluyoruz: (i) *Emanetin, iman, itaat* ve *hâkimiyet* kavramlarıyla birlikte geçişi (ii) emaneti sahibine verme görevinin 'emr'edilerek bildirilişi... [Kur'ân'da *emr* kökü kullanılarak buyrulan işlerin evrensel nitelik taşıdığı kanaatindeyiz: Bu hususları, aklı olan kabul eder; kâfir de olsa kabul etmek zorundadır!] Yukarıda da değindiğimiz gibi, emaneti sahibine teslim etmek, 'iyi'lerin *barış, güvenlik* ve *adalet* gibi evrensel bir vasfıdır.

İmdi; ayette "emanetleri ehline verme" (te'diye-i emânât) genel bir ilke olarak zikredilmekle birlikte, bağlam Ehl-i Kitap'la ilgilidir... 'Müşriklerin mi yoksa Muhammed'in mi doğru yolda olduğu" şeklindeki sorulara Ehl-i Kitap âlimleri, "Bunlar 'iman edenler'den daha doğru yoldadır!" cevabını vermişlerdi[7]. İşte ayette, söz konusu alimlerin ılmî emanete hıyanet etmiş oldukları anlatılmakta ve bu kişiler kendilerine emanet edilen vahyî bilgiye uygun hareket etmeye çağırmaktadır. Yani ayet, mefhumu ile her tür emaneti kapsamakta ise de, asıl söylediği (mantûk) şudur:

> "*(Siz ey Yahudi bilgiçleri!) Şüphesiz Allah, size emanetleri ehline ver(erek Muhammed'in peygamberliğini tanı)manızı ve (hangisi hidâyette hangisi dalâlettedir diye) başkaları arasında hükmederken âdil olarak hükmetmenizi emreder.*"

Biz bu anlamı ayetlerin bağlamından çıkartıyoruz: 49-54. ayetler -bilhassa "Ey Müşrikler! Muhammed değil, siz haklısınız!" mealindeki cevabın geçtiği 51. ayet- dikkatle okunduğunda, ayetin asıl bunu ifade ettiği daha net anlaşılacaktır[8].

---

6 Nisâ 4/58-59.

7 Nisâ 4/51 (هؤلاء أهدى من الذين آمنوا سبيلا).

8 Krş *Taberî, Maturidî* ve *Zemahşerî*. Üç üstadımız da, ayetin tefsirinde Kâbe anahtarıyla ilgili bir anekdota da yer vermişler; fakat emanete riayet emrinin her tür emanetle ilgili genel bir buyruk olduğunu belirtmişlerdir. Biz de aynı şeyi söylemekteyiz; sadece ayetin aslı anlamını yansıtmaya çalışmaktayız. Onların söylediği ayetin mefhumî genel anlamıdır...

-3-

Yukarıda *emanetin*, *iman*, *itaat* ve *hakimiyet* kavramlarıyla birlikte geçtiğine dikkat çekmiştik... Aşağıdaki ünlü ayette bu ilişki daha da barizdir. Ancak ayeti doğru anlamak şartıyla...

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ
إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

Hazret-i Peygamberin aile hayatının en yoğun biçimde ele alındığı Ahzâb Sûresinin sonunda geçen bu ayet-i kerime, genelde şöyle anlaşılmaktadır: Allah emaneti -yani akıl ve irade gücünü- bütün âlemlere teklif etmiş; 'gereğini yapamayız' endişesiyle reddetmişler; insan ise eşref-i mahlûkât ve halîfe-i rûy-i zemîn olarak bu teklife olumlu cevap vermiş ve bu sayede, Allah'ın muhatap aldığı yegane varlık olmuş...

Oysa ayetin öncesinde, 56. ayetteki "Peygamber'e salat u selam emri"nden sonra bu kez de, Allah ve Resulüne itaat vurgulanmakta; ayetin devamında ise itaate yanaşmayan Müşrik ve münafıklara azap edileceği ilan edilmektedir... İkinci olarak; ayette insanoğlu methedilmemekte, aksine âmiyane tabirle "zalimin, cahilin teki!" olarak tanıtılmaktadır [ki bu, Kur'ân'daki genel 'olumsuz insan tavsifi'ne uygundur]. Ve söz konusu emaneti işbu özellikleri sebebiyle taşıyamadığı anlatılmaktadır. Ayete göre; Hak Teala itaat emanetini tüm varlıklara arz etmiştir; yani yüklemiştir. Bu "Bir fincan daha kahve alır mıydınız?" şeklinde bir teklif değildir, aksine "ister – istemez" ya da "gönüllü - gönülsüz" mutlaka yerine getirilmesi gereken ilahi bir buyruktur[9]. Hâsılı bu, Kur'ân'da tüm varlıkların 'teshîr'i bağlamında Hakk'ı 'tesbîh' ve 'secde' kavramlarıyla anlatılmak istenen olgudur. Hac: 18'de belirtildiği gibi, bunun tek istisnası insanoğlu olup, Müşrik ve Münafıklara da bu sebeple azap edilecektir; Hak Teala'ya karşı diğer varlıklar gibi itaat etmedikleri için...

Bu durumda, Zemahşerî'nin de belirttiği gibi, ayetin meali şöyle olmaktadır:

> "*... Allah ve Resulüne* **itaat** *eden, gerçekten büyük bir başarı elde etmiş olur. Biz bu (itaat) emaneti(ni) göklere, yere ve dağlara sunduk da büyük bir hassasiyet göstererek, onu üzerlerinde tutmaktan şiddetle kaçındılar (yani emrimize ram olup secde ettiler). İnsan ise (bir kısmı böyle değilse de genel olarak) emaneti üzerinde taşımakta (eda etmemekte, yani gereğini yapmamakta)dır. Çünkü gerçekten cahildir, (sürekli yanlış davranan bir) zalimdir! İşbu sebepledir ki Allah,*

---

9 Bkz. Fussılet 41/9-12.

münafık erkek ve kadınlarla müşrik erkek ve kadınlara azap edecek; mümin erkek ve kadınların ise tevbelerini kabul edecektir. Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."[10]

Sonuç olarak; emanetin imanla ilişkisi de tebarüz etmiş oldu; bu iki kavram arasındaki güçlü bağın en veciz ifadesi, "Emaneti olmayanın imanı olmaz!" cümlesidir... Emanetin hâkimiyetle ilişkisine gelince... Emanetleri ehline vermemek, yani emanet konusunda yanlış yapmak (*zulm*etmek) sadece kişi ve kurumların değil, devletlerin de *helâk*ine giden en kestirme yoldur...

---

10 Ahzâb 33/71-73.

MES'ÛLİYET[1]

GİRİŞ

Önsözde verdiğimiz esaslar doğrultusunda; sadece *süâl* kökünden gelen *mes'ûl* ve türevleri incelenmekle mes'ûliyetin kavramsal çerçevesi ortaya konulmuş olmaz; onun, *lâfız, kavram ve terim* olarak ayrı ayrı ele alınması gerekir. Bizim için mes'ûliyetin kavramsal yönü daha önemli olduğundan, bu kısımda mes'ûliyet için en darından en kapsamlısına doğru, yani önce *terim*, sonra *lâfız* sonra da *kavram* olarak bir çerçeve çizilmeye çalışılacak, daha sonra Kur'ân'da sorumluluk kapsamında insanoğluna sorumluluk yüklemenin gayesi (*teklîf - imtihân*), sorumluluğun şartları, sorumluluğun düşmesi, sorumluluğun şahsîliği, sorumluluk alanları, sorumluluk alanının daralıp genişlemesi, sorumluluğa riâyet ve riâyetsizlik bağlamında Allah'ın müminlere karşı sorumluluğu ele alınacaktır. *Ve bi'llâhi't-tevfîk.*

1. MES'ÛLİYET/SORUMLULUK TERİMİ

Mes'ûliyet/Sorumluluk -terim olarak- Kur'ân sonrası disiplinlerden bilhassa ahlâk ve hukuku ilgilendirmektedir:

1.1. AHLÂK VE SORUMLULUK

Dinî sorumlulukla iç içe geçmiş bulunan bu tür sorumlulukta yapılan işin ceza korkusu/ödül beklentisi ile mi yapıldığı yoksa tamamen 'hayırlı/ahlâkî' olduğu için mi yapıldığı önemlidir. Ancak, ahlâkî olarak mes'ul tutulmazdan evvel, tabiî olarak sorumlu bulunmaktayız; herşeyden önce doğal bir durum olan mes'ûliyet öncelikle şu veya bu sorumluluğu üstlenebilmek ve gereğini kendi çabamızla yerine getirebilmek demektir[2].

1.2. HUKUK VE SORUMLULUK

"Uyulması gereken kurallara uymamanın hesâbını verme hâli" ya da "kişinin kendi davranışlarının veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenecek olması"[3] şeklinde tanımlanan sorumluluk, hukuk açısından cezaî ve hukukî (ya da medenî) olmak üzere ikiye ayrılır:

---

1 "Kur'ân'da Mes'uliyetin Kavramsal Çerçevesi", *Kur'ân'da Mes'uliyet; Kaynağı, Sınırları, Sonuçları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, sh. 19-41.

2 M. Abdullah Draz, *Kur'ân ahlâkı*, çev. E. Yüksel - E. Günay, İz yy. İstanbul 1993, s. 70-71.

3 Hüseyin Esen, İslâm Hukukunda cezâî sorumluluk, MÜ SBE doktora tezi, dnş. C. Yeniçeri, İstanbul 2004, s. 8.

Hukukî/medenî sorumluluk terimi: "Herhangi bir şeyin bir şahsa isnat edilip edilemeyeceği" ve "bir kimsenin borcu mal varlığıyla karşılaması" anlamlarında kullanılır. 'Kavram' olarak kökü tâ eskilere gitmekle birlikte, dünyevî/çağdaş hukuka ait bir 'terim' olan cezaî sorumluluk ise, "İnsanın kendi hür irâdesiyle, anlamları ve sonuçlarının idrâkinde olarak işlediği yasak fiillerin sonuçlarına katlanması"nı ifade etmektedir[4].

Hukukun başta gelen müeyyidesi olarak fiilin kimin tarafından yapıldığını ve sonuçları itibarı ile kimi etkilediğini ifade eden sorumluluk konusu, daha ziyade cezâ hukuku açısından önem arzeder (*keffâret, tâzir, had* vb. kavramlar).

Yani sorumluluğun, bir fiil öncesi bir de fiil sonrası olmak üzere iki veçhesi bulunmaktadır: "...ile sorumluluk" - "...den sorumluluk ya da ıslah edici sorumluluk - karşılık verici sorumluluk". Fiilin hangi sâiklerle / niyetlerle yapıldığı ilk aşamayı ilgilendirirken, ifa edilmiş fiilin sonuçları itibarıyla kimi nasıl etkilediği de ikinci aşamayı ilgilendirmektedir.

Cezaî sorumluluk ahlakî sorumlulukla akraba olmakla birlikte, ondan şu hatlarıyla ayrılır: İlkin, 'sırf bedenî' bir fiil hiçbir şekilde ahlakî sorumluluk doğurmazken, cezaî sorumluluğun devreye girebilmesi için daima haricî bir olayın gerçekleşmesi gerekir. Dünyevî cezâlar, içten geçirilen şeyin ancak bilfiil işlenmesi durumunda tatbik edilir; bu, suç ve günah kavramları arasındaki ilişkiyi de tebârüz ettirecek niteliktedir. Nitekim hukukî akitlerde irâde değil, beyân esastır. Çünkü ikinci şahıslar, kişinin irâdesinin ne şekilde tecellî ettiğini bilmek zorunda değillerdir. Bu durumda, günah işlemeye *kesin karar* veren birinin hesâba çekilecek olması[5], günahı önlemeye yönelik bir tedbir olarak anlaşılabilir. İkinci olarak; uhrevî/ahlakî sorumluluğu düşürebilen[6] pişmanlık ve ıslâh-ı hâl, dünyevî sorumluluğu düşürmez[7].

II. SÜÂL/SORU KÖKÜ VE MES'ULİYET/SORUMLULUK

Mes'ûliyet/Sorumluluk, "sormak" kökünden geldiği için, ilk plânda *seele* fiili önem taşır.

Bu fiilin Kur'ân'da kullanılışını incelediğimiz zaman görürüz ki:

---

4 Esen, *age*, s. 11, 13.

5 Gâfir 40/19. Ayrıca bkz. Bakara 2/225; Mâide 5/89.

6 Nûr 24/4-5.

7 Draz, s. 125.

(i) Allah'ın vaadleri[8] ve O'na verilen sözler[9] sorumluluk gerektirdiği gibi,

(ii) Sahip olduğu nîmetler[10], bilhassa işitme, görme ve akıl kabiliyetleri[11], verilen sözler[12], kendi uydurduğu inanç ve eylemler[13], yalancı şâhitlikler[14], kısaca: bütün eylemleri[15] insanoğluna sorulacaktır. Ancak bu soruş, öğrenmek (istifsâr) değil[16], sorgulamak anlamında olduğu için, bu noktada, "*hesâba* çekme" ve "*muâhaze* etme" kökleri önem kazanır[17]. *ed-Dîn*[18], *yevmü'd-dîn*[19], *yevmü'l-hisâb*[20] gibi kelimelerle ifade edilen hesap günü ve *Cennet-Cehennem* de bu iki kavramla birlikte devreye girer.

Sorumluluk gibi dînin esâsını teşkîl eden bir konu, şüphesiz sadece "seele" kökü incelenerek ortaya konamaz; farklı köklerden gelip de aynı anlamı veren başka lâfızların da irdelenmesi gerekir:

III. MES'ÛLİYET/SORUMLULUK KAVRAMI

"Bir nesne hakkında sahip olduğumuz genel düşünce" demek olan "kavram"; lâfız ve terimden farklı bir anlama sahiptir. Çünkü kavramların aksine, lâfız ve terimler harflerden oluştuğu gibi, aynı kavram çeşitli terimler tarafından ifade edilebilir. Kavramlar, kelimelerin anlamlarından ibaret olmadığı gibi, bunlara "zorunlu olarak bağlı" da değillerdir. Bir şey henüz terimleşmemişken genelde insan zihninde o şeyin kavramı oluşur, fakat kavramların ikinci kişilere aktarılabilmesi için, birtakım lâfızların kullanılması gerekir.

İşte "kavram olarak sorumluluk" dediğimizde, sorumlulukla bağlantılı fakat *süâl*: "soru" kökünden olmayan lâfızları da hesaba katmış oluruz. Zira, tek

---

8 Furkân 25/16.

9 Ahzâb 33/15.

10 Tekâsür 102/8; Enbiyâ 21/13.

11 İsrâ 17/36.

12 İsrâ 17/34.

13 Nahl 16/56; 'Ankebût 29/13.

14 Zuhruf 43/19.

15 Hicr 15/92; Nahl 16/93; A'râf 7/6; Sâffât 37/24.

16 Kıyâmet günü, hiçbir mükellefe soru sorma ve mîzan/terazi kurma gereği duyulmayacak (Rahmân 55/39, Kehf 18/105; Nahl 16/84, Murselât 77/35; Bakara 2/119); çünkü suçlular sîmalarından tanınacaktır (Rahmân 55/41).

17 سريع الحساب، على كل شيء حسيبا، أسرع الحاسبين isim-sıfatlarının yanı sıra, لا يؤاخذكم الله، لا تؤاخذنا ifadeleri.

18 Tîn 95/7; Mâ'ûn 107/1.

19 Fâtiha 1/3.

20 Sâd 38/16, 26, 53; Gâfir 40/27; ayrıca İbrahim 14/41.

bir kavram ayrı ayrı kavrayışlardan oluşabilir: *Kellefe*[21] ve *hammele*[22] yükümlülük ifade ettiği gibi, *ketebe*[23], *każā*[24], *evsā/vassā*[25], *emera*[26] - *nehâ*[27], *ehalle*[28] - *harrame*[29] fiilleri ve *hakkan 'alâ*[30] gibi kalıplar da mükellefiyet -dolayısıyla sorumluluk- ifade eder. Bu vb. çok sayıda Hukukî terimin ilişkilendiği sorumlulukla, *imtihān, hüsün-kubuh, kālû belâ, irâde, ihtiyâr (ikrâh, zarûret)* gibi Kelâmî terimler arasında da bâriz bir irtibat vardır. Sadece, *mes'ûl*[31] değil, *sebîl*[32], *cünāh*[33], *cezâ*[34] ve *vebâl*[35] gibi lâfızlar da sorumluluk bildirir; bunlar, farklı köklerden olmakla beraber sonuçta aynı anlama gelmektedir.

İşte aşağıda, bu kavramların açılımı mahiyetindeki konular özetlenerek "Kur'ân'da mes'ûliyetin kavramsal çerçevesi" çizilmeye çalışılacaktır.

3.1. İnsanoğluna Sorumluluk Yüklemenin Gayesi (*teklîf - imtihân*)

Kur'ân'a göre, insana yüklenen aslî sorumluluk, yakîn (ölüm[36]) gelinceye dek[37] "*sadece*" Allah'a kulluk etmektir[38]. Kur'ân, yeryüzünün yaşamaya

---

21 Bu kısımda verilen âyetler örnek kabilindendir: Bakara 2/286, A'râf 7/42. Teklif hakkında geniş bilgi için bkz. Abdürrahim Kozalı, İslâm Hukuk Usûlü Eserlerinde Yükümlülük (Teklif), MÜ SBE yüksek lisans tezi, dnş. Mehmet Erdoğan, İstanbul 1998

22 Bakara 2/286; Nûr 24/54; Cum'a 62/5.

23 Bakara 2/178, 183, 216.

24 İsrâ 17/23.

25 Şûra 42/13; En'âm 6/144, 151-153.

26 Âl-i İmrân 3/80; Nahl 16/90.

27 A'râf 7/20; Nisâ 4/31, 161; Nahl 16/90.

28 Bakara 2/187, 275; Mâide 5/4;, 151; A'râf 7/33.

29 Bakara 2/173; En'âm 6/119, 151; A'râf 7/33.

30 Bakara 2/180, 236, 241.

31 İsrâ 17/34, 36; Furkān 25/16; Ahzâb Ahzâb 33/15; Sāffât 37/24.

32 Tevbe 9/91, 93; Şûra 42/41.

33 ليس علي ... جناح kalıbı.

34 هل تُجزون إلا ما كنتم تعملون : "*Kendi yaptıklarınızdan başkasının karşılığını mı alacaktınız!*" (Neml 27/90; YâSîn 36/54) vb.

35 فذاقوا وبال أمرهم : "Böylece, yaptıklarının vebâlini (daha dünyada iken) taddılar." (Teğâbün 63/5)

36 Sarsılmaz/kesin inanç anlamındaki bu lâfzın ölüm anlamı Müddessir 74/47'de daha belirgindir.

37 Hicr 15/99.

38 Zâriyât 51/56.

elverişli hâle getirilişini[39] ve gerek insanoğlunun[40] gerekse ölüm ve hayatın yaratılışını imtihân olgusuna bağlar[41].

Pekiyi ama *Allâmü'l-ğuyûb* Yüce Allah, niçin kullarını çeşitli mihnet ve belâlarla denemekte ve onlara birtakım mes'uliyetler yüklemektedir?

Kişinin açlık, korku, zafer, felâket, zenginlik gibi hayır ve şerler karşısında ne tür bir tutum "sergileyeceği" Allah dışında hiç kimsenin mâlumu olmadığı için, bu hayır ve şerler insanın tutum ve davranışlarını ölçen birer *imtihan/kriter* olarak lânse edilir. Böylece, şükür ve sabır gerektiren bu gibi durumlarda kişinin nasıl hareket "ettiği"nin, başta kendisi olmak üzere herkesçe görülmesi ve âhirette alacağı ödül ya da cezaya kendi hareketlerinin mesnet teşkil etmesi amaçlanır[42]; çünkü Allah katında "*herkes*" Allah'ın bilgisine veya bir başkasının amellerine göre değil "*bizzat kendi kazanacağı şeye karşı rehin tutulmaktadır.*"[43]

Mâtürîdî'ye göre; Allah kullarını, herkesin durumu kendisi açısından iyice belli olsun ve bu husustaki bilgi hepsi nezdinde gerçekleşmiş olsun diye imtihân etmektedir[44].

Öte yandan, Allah mutlak bir bilgiye sahip olmasına rağmen, Kur'ân'da O'nun bir şeyi deneme sonucu öğrendiği izlenimi veren *belâ, ibtilâ* gibi kelimeler kullanılmasının sebebi, -Zemahşerî'nin de belirttiği gibi- bu olgunun, dışarıdan *deneme/ihtibâr* olarak görülmesidir[45].

3.2. Sorumluluğun Şartları

Mükellefiyetin -*bilgi* dışında- şartları[46] olan *ehliyet, irâde, kudret*[47] sorumluluğun da şartlarıdır: bir insanın sorumlu tutulabilmesi için *hayat, idrâk ve temyiz* güçlerine sahip olarak kendi *irade*siyle hareket edebilir durumda ol-

---

39 Kehf 18/7.

40 İnsân 76/2.

41 Mülk 67/2.

42 "*Hatırlarsan, yine bunlardan bir bölük, (müminlere): 'Allah'ın zaten helâk edeceği veya sert bir şekilde azap edeceği bir kavme siz niçin öğüt veriyorsunuz ki?' demişti de. 'Hem Rabbinize karşı beyan edecek bir mazeretimiz olsun diye; hem de belki sakınıp vaz geçerler diye...' demişlerdi.*" (A'râf 7/164) âyeti de bunu çağrıştırır.

43 Tûr 52/21; Müddessir 74/38.

44 *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Hacıselimağa Ktp., No: 40'taki nüshadan fotokopi, I, 27b.

45 *el-Keşşâf*, 21/35 hk.

46 Bu şartların geniş açıklaması için bkz. Kozalı, *age*, s. 73-119.

47 "Teklîf-i mâ lâ yutâk" yoktur: Bakara 2/286, En'âm 6/152; A'râf 7/42; Mu'minûn 23/62; Talâk 65/7; kolaylık ilkesi: Bakara 2/185; Nisâ 4/28; Hac 22/28.

ması gerekir; yanı, *çocuğun*[48], *mükreh*[49] - *muztarr*[50] ve *mecnûnun* sorumluluğu yoktur.

İnsanın sorumlu tutulabilmesı için, ne ile yükümlü olduğunun "bir elçiyle" belirtilmesi gerekir. Ancak, "Bu elçinin, mutlaka kanlı-canlı bir peygamber olması gerekir mi gerekmez mi? Peygamberin olmadığı yerde insanoğlu sorumluluk duygusu taşımayacak mıdır?" noktası muğlâktır (*Hüsün-kubuh* ve *fetret* meseleleri). Kur'ân'ın bu konudaki tavrı net değildir:

Allah'ın azâba çarptırmadan önce mutlaka bir elçi gönderdiğini[51] belirten, Kur'ân-ı Kerim'in Arapça indirilmesini "Arap muhatapların yabancı dildeki Tevrat vb. metinlere yabancı olmaları"na[52] bağlayan ayetlerle, insanoğlunun henüz ana rahmine bile düşmemışken Allah'la sözleştiğini (yani, bir elçi aracılık etmeksizin sorumluluk aldığını) bildiren ayetler[53] farklı çağrışımlar yapmaktadır:

> "*N'âpalım, bizden evvelki iki topluma kitap indirilmiş; biz, (bu yabancı milletlerin) okuyup anladıklarından gâfiliz!' yahut: 'Bize kitap indirilseydi biz onlardan daha doğru yolda olurduk!' demeyesiniz diye, size de Rabbinizden apaçık (Arapça) bir belge, bir kılavuz ve bir rahmet vesîlesi gelmiş bulunuyor. Bu durumda, Allah'ın ayetlerini yalanlayarak onlardan yüz çevirenden daha zâlimi olabilir mi!? Ayetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirip durmalarından ötürü yakında berbat bir azaba çarptıracağız!*" (En'âm 6/156-157)

Sorumluluk almada ve -alınan sorumlulukların yerine getirilmemesi durumunda- azâba çarptırılmada elçi gerekli midir değil midir? Söz konusu çağrışımlar şu şekilde bertaraf edilebilir:

Allah'ın varlığı-birliği, *can, akıl, ırz/namus, mal ve inanç güvenliği* gibi temel hususlar söz konusu olduğunda, herhangi bir elçiye gerek duyulmaksızın, insanın, doğrudan yani fıtrat ve tabîatı gereği Allah'la sözleştiğine dikkat çekilirken, aklı/fıtratı aşan konulardakı ilahî mesajların, toplumlara kendi

---

48 Nûr 24/59.

49 Nahl 16/106.

50 Bakara 2/173.

51 İsrâ 17/15; Şu'arâ 26/208-209; Zümer 39/71; Mulk 67/9-10.

52 En'âm 6/156-157. YâSîn 36/6 da aynı bağlamdadır.

53 A'râf 7/172-173.

dillerini konuşan elçiler aracılığıyla gönderilmesi gerektiği, rehbersiz bir toplum olmadığı[54] vurgulanmaktadır.

3.3. Sorumluluğun Düştüğü Bazı Durumlar

İnsan; irâde, bilgi, kudret, akıl gibi donanımlardan yoksun olduğunda sorumlu sayılmadığı gibi, bazı ârızî hâllerde de sorumlu sayılmamıştır:

ليس على ... جناح kalıbı: Hazret-i Peygamber'in kâfirlerin hidâyetinden sorumlu olmadığı[55], peşin alışverişleri -yazarak- kayıt altına almamanın sorumluluk getirmediği[56], düşman korkusu varken, namazı kısaltmanın sorun teşkil etmediği"[57], İslâm'a girmeden evvel yenip içilen haram şeylerin sorumluluk getirmediği[58], zayıf, hasta ve varlıksız kesimlerin (kör, topal ve hastalar[59]), seferberliğe katılmamaktan dolayı sorumlu tutulmayacağı[60], kişinin, kendisine ait eşyânın bulunduğu ğayrımeskûn bir eve girmekten dolayı mes'ul olmayacağı[61] bu kalıpla ifade edilmiştir.

انما السبيل على... kalıbı: Yaptığını en güzel biçimde yapanlara sorumluluk olmadığı, asıl, varlıklı olduğu halde seferberlikten kaçanların sorumlu tutulacağı[62], Yahudilerin, Ümmîlere alıp verdikleri faizlerden sorumlu olmadıkları iddiası[63], zulme uğradıktan sonra hakkını alanların değil, insanlara zulmederek kendi hakkı olmayan bir şeyi elde etmeye çalışanların sorumlu olduğu[64] bu kalıpla ifade edilmiştir.

لا يؤاخذكم الله kalıbı: âAğız alışkanlığıyla öylesine yapılan yeminlerden dolayı Allah'ın hiç kimseyi sorumlu tutmayacağı bu kalıpla ifade edilmiştir[65].

---

54 Ra'd 13/7.

55 Bakara 2/272.

56 Bakara 2/282.

57 Nısâ 4/101.

58 Mâide 5/93.

59 Fetih 48/17

60 Tevbe 9/91.

61 Nûr 24/29, ayrıca: 24/58, 60, 61; Ahzâb 33/5.

62 Tevbe 9/91 ve 93.

63 Âl-i İmrân 3/75. Burada, ليس على kalıbı ile سبيل lâfzı birlikte kullanılmıştır.

64 Şûra 42/41-42.

65 Bakara 2/226; Mâide 5/89

Ğayr ve *illâ* ile de birtakım kişiler sorumluluktan muâf tutulmaktadır. Örneği: İlki savaştan ikincisi hicretten geri kalma kapsamındaki غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ ve إلاَّ الْمُسْتَضْعَفِينَ ayetleri[66].

Ayrıca: وما عليك (örneği: وَمَا عَلَيْكَ ألا يَزَّكَّى) ve ان عَلَيْكَ (örneği: ان عَلَيْكَ ألا البَلاغ : "Sana düşen, sadece iletmek!..") kalıpları[67].

Yüce Allah'la putların karşılaştırıldığı لا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ ayetinde[68], mutlak bir hikmetle hareket eden Allah'a hiç kimsenin hesap soramayacağı *lâ yüs'el* kalıbıyla ifade edilir. Birtakım günahkâr ya da suçlularla ilgili olarak da aynı kalıp kullanılmakla birlikte[69], bundan, onların sorumsuz oldukları değil, sîmalarından tanınacakları için sormaya gerek bile duyulmadan cezalandırılacakları anlaşılmaktadır.

Öte yandan, kişi gayr-ı iradî fiillerinden değil, kasıtlı eylemlerinden (*amel*) sorumludur; "Ameller niyetlere göre değerlendirilir."[70]

(i) Pekiyi, *can, mal, akıl, namus ve inanç* sahalarındaki herhangi bir hakkı ihlâl etme gayesi gütmeksizin (kasıtsız, hataen/yanlışlıkla veya unutarak) yapılan bir fiil veya hareket, bir suç veya günahla sonuçlandığı takdirde sorumluluk düşer mi? "Benim ümmetimin hataen ve unutarak yaptıkları afvedilmiştir." buyrulmuşsa da, ortada hatâ ya da kasta benzer (*şibh-i amd*) olarak tanımlanabilecek bir ihmâl ve dikkat eksikliği söz konusu olduğunda, şüphesiz ahlakî sorumluluk tamamen devre dışı bırakılamaz; yoksa Kur'ân'ın öngördüğü keffâretin izahı zora girer. Kişi -söz konusu hakları güvence altında bulunan- bir *mümini* hataen öldürdüğünde, "mümin bir köleyi özgürlüğüne kavuşturarak ona hayat bahşedecek ve maktûlün velîsine diyet ödeyecektir."[71]

Dolayısıyla, *hatâ* ve *nisyân* kökleri ile ifade edilen bütün fiillerin mutlak anlamda sorumluluğu düşüreceği sanılmamalıdır. Çünkü o iğrenç Cehennem yemeğini hatâ sahiplerinden başkasının yemeyeceği[72]; Nuh Aleyhis-

66 Nisâ 4/95, 98.

67 Sırasıyla bkz. 'Abese 80/7; Şûra 42/48.

68 Enbiyâ 21/22.

69 Kasas 28/78; Rahmân 55/39.

70 (وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِن مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ (٣٣/٥

71 Nisâ 4/92. Draz, *age*, s. 131'den özetle.

72 لا يَأْكُلُهُ إلا الخَاطِؤُون (Hâkka 69/37).

selâm'ın kavminin "*hatî*eleri yüzünden boğulmuş"[73] olduğu ve ayetleri unutanların/göz ardı edenlerin nisyâna terk edileceği[74] bildirilmiştir.

(ii) Kişinin yaptığına pişman olarak durumunu düzeltmesi sorumluluğu düşürür mü? Konuyla ilişkilendirilen ayetlere dikkat edilirse, pişmanlık ve ıslâh-ı hâlin Allah'a/âhirete yönelik olarak sorumluluğu düşürebileceği, fakat dünyevî sorumluluğu düşürmeyeceği söylenebilir; çünkü pişmanlık suçlunun kendini düzelterek yasalara saygısını yeniden tesis etmede yeterli olabilirse de canına kıydığı, malını çaldığı, veya namusunu kirlettiği toplum ve -hatta bizzat o kişi- tarafından güvence altına alınmış temel haklarına tecâvüz edilen kişilerde meydana getirdiği hınç ve teessürü ortadan kaldıramaz. Hak sahiplerinin, suçlunun cezalandırılma taleplerinin meşrû olduğu[75] gerek bunların yüreklerinin soğutulması gerekse toplumun korunması ve âsâyişin sağlanması lüzûmu göz önüne alındığı zaman, cezânın uygulanması icap ettiği görülür[76].

3.4. Sorumluluğun Şahsîliği Prensibi

(i) "*Üzerinde yük bulunan hiç kimse bir başkasının yükünü çekmez.*"[77],

> "*Herkes kendi yaptığına karşılık ipoteklidir.*"[78], "*İnsan ancak kendi çalışmasının karşılığını alabilir.*"[79],
>
> "*Şüphesiz Biz bu kitabı sana insanlar için gerçek bir gaye ile indirdik. Artık kim onun kılavuzluğunu benimserse, kendi lehinedir. Kim de saparsa, sadece kendi aleyhine sapmış olur. Sen onların avukatı değilsin.*"[80],
>
> "*Bunlar bir ümmetti; geldi geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandığınız ise size aittir. Onların yaptıklarından siz sorumlu tutulacak değilsiniz.*"[81]

âyetleri, herkesin kendi yaptıklarından sorumlu olduğunu ifade ederken,

---

73 مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا (Nûh 71/25).

74 قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى (TāHâ 20/126).

75 وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا (İsrâ 17/33).

76 Draz, *Kur'ân ahlâkı*, s. 127'den özetle.

77 Fâtır 35/18.

78 Müddessir 74/38.

79 Necm 53/38-39.

80 Zümer 39/41; ayrıca: 41/46.

81 Bakara 2/134, 141.

(ii) şu ayetler bu konunun farklı bir yönüne işaret eder:

"Güzel bir işe aracılık edenin ondan bir payı olduğu gibi, kötü bir işe aracılık eden için de aynı şey söz konusudur. Allah her şeyin karşılığını daima tam olarak vermiştir."[82],

"Böylece, kıyamet günü, kendilerine ait günahların tamamını yüklendikleri gibi hiçbir bilgiye dayanmaksızın saptırdıkları kimselerin yüklerinin bir kısmını da yüklenecekler! Dikkat etsinler; böylesine berbat bir şey yükleniyorlar!"[83],

"Şu kesin ki kendi ağırlıklarının yanı sıra başka ağırlıklar da yüklenecekler ve kıyamet günü, uydurdukları bu tür şeylerden sorumlu tutulacaklar."[84]

Bu ayetlerin genelde putların ve liderlerin Allah katındaki şefaatlerini reddetme bağlamında vârit olduğu unutulmamalıdır. Nitekim inkârcıların iman edenlere:

"-Siz bizim yolumuzu izleyin; biz sizin günahlarınızı yükleniriz!"[85]

demeleri üzerine,

"-Onların günahlarından bir şey yüklenebilecek değiller; kesinlikle yalan söylüyorlar!"[86]

buyrularak, müminlerin zihninin çelinmesi önlenmeye çalışılmıştır.

Bu ayetlerde metbû/lider konumundakilerin azaplarının katmerleneceği belirtilmekle birlikte, ne kendilerinin ne de tâbilerinin şahsî sorumlulukları yok sayılmaktadır.

Sorumluluğun şahsîliği prensibi "Her koyun kendi bacağından asılır." Şeklinde de anlaşılmaya müsait olduğu için, bu noktada devreye kolektif sorumluluk kavramını sokmak gerekecektir:

Yalnız kendi inisiyatifimizden değil, aynı zamanda bir ölçüde başkalarınınkinden de sorguya çekileceğiz. Onlara engel olmak için gücümüzün yettiği bütün meşrû araçlar vâsıtasıyla müdâhale etmeyip yaptıklarına seyirci kaldığımızda hemcinslerimizin yaptıklarından sorumlu olacağız... Çünkü

---

82 Nisâ 4/85.

83 Nahl 16/25.

84 'Ankebût 29/13.

85 'Ankebût 29/12.

86 'Ankebût 29/12

çekimser kalmak pasif bir suç ortaklığıdır[87]. Nitekim İsrailoğullarının içindeki inkârcıların lânetlenme sebeplerinden[88] biri de "*işledikleri fenalıktan birbirlerini vazgeçirmemeleri*"[89]; bilhassa yöneticilerin rüşvet yiyerek halklarına zulmetmeleridir[90].

Sorumluluğun şahsîliği bağlamında dikkat çeken bir başka konu da "suçsuz kimselerin helâki" meselesidir. Nasıl, sorumluluklarını yerine getiren kişi ödülünü -âhiretteki bir yana- daha dünyada iken alacak, yerine getirmeyen de cezâsını eninde sonunda görecekse, toplum da, kendi (kolektif) sorumluluklarına riâyet etmediği takdirde günahsız fertler türlü felâketlerle karşılaşacaklardır. Şöyle ki:

Kur'ân-ı Kerîm'de hasr sıygası ile:

فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ "*(Emir-ferman dinlemeyen) fâsıklardan başkası helâk edilir mi hiç!..*"[91] buyrulur, ancak bundan "fâsıklardan başkasının helâk edilmeyeceği" anlaşılmaz; çünkü

(i) fâsıkların veya fâsıkâne tutum ve davranışların hâkim olduğu bir toplum da mecâzen (yani, İstanbul'u asıl fetheden Fâtih'in ordusu olduğu halde, "İstanbul'u Fâtih Sultan Mehmed fethetti." denmesi örneğindeki gibi) fâsık olarak adlandırılabilir. Bu gerçek bir başka ayette şöyle dile getirilir:

> "*Biz bir ülkeyi helâk etmek istediğimiz zaman, oranın kodamanlarına emrederiz; iyice günaha dalar (ve başkalarını da daldırır)lar; böylece haklarında azap hükmü tahakkuk ettiği için orayı yerle bir ederiz. Nitekim Nûh'tan sonra nice nesilleri helâk ettik. Hiç kimse, senin Rabbin kadar, kullarının günahlarından haberdar ve onları görmekte değildir.*" (İsrâ 17/16-17)

(ii) Şu ayetler de suçsuz kimselerin helâki bağlamında güzel açılımlar getirir:

> "*İçinizden sadece* (yapması gerekeni yapmayarak) *zulmedenlere değil, hepinize birden çarpacak bir kargaşaya karşı ayağınızı denk alın!.. Bilin ki Allah, cezalandırması sert biridir.*"[92],

---

87 Draz, *Kur'ân ahlâkı*, s. 81.

88 Bu sebepler şu âyetlerde topluca verilir: Nisâ 4/155-161.

89 Mâide 5/79.

90 Mâide 5/62-63.

91 Ahkaf 46/35.

92 Enfâl 8/25

"*Senin Rabbin, başkente ayetlerimizi kendilerine okuyacak bir elçi göndermedikçe, hiçbir memleketi helâk etmez. Biz, halkı, üzerine düşeni yaptıkça hiçbir kenti helâk etmemişizdir.*"[93],

"*Senin Rabbinin, hem kendilerini hem de başkalarını düzeltme yönünde halkının çaba gösterdiği hiçbir memleketi, haksız yere helâk etmesi söz konusu değildir*"[94],

"*Bir toplum kendindekini değiştirmedikçe Allah da ondakini değiştirmez.*"[95]

"Pekiyi bunca fâsıklığa rağmen, helâk edilmeyenler?" sorusunun cevabı da şu ayetlerde verilir:

"*Senin o bağışlayıcı Rabbin merhametlidir. Bunları günahları yüzünden derhal sorumlu tutacak olsaydı, onları derhal azâba çarptırırdı; fakat onların bir süreleri vardır ki o gelip çattığı zaman asla bir sığınak bulamayacaklardır.*"[96],

"*Ayetlerimizi yalanlayanları kendilerinin bilemeyeceği yerlerden yavaş yavaş helâke götürürüz. Gerçi onlara mühlet veririm, ama emin olsunlar ki Benim kurduğum tuzak çok sağlamdır (Kader ağlarını örmektedir).*"[97]

3.5. Sorumluluk Alanları

İnsan sorumluluğunun iki veçhesi vardır:

(i) İnsanın, kendisini diğer varlık türlerinden farklılaştıran yönü: Yeryüzü halifeliği ve ilahi emânet. Diğeri ise, kişinin mümin, evlât-ebeveyn, karı-koca, işçi-işveren, amir-memur... olarak sorumluluklarıdır.

Hazret-i Âdem'i "halife" kılan, yani ona mükellefiyet ve -buna bağlı olarak- sorumluluk yükleten esas vasıfları akıl, irade ve konuşabilme[98] kabiliyetidir.

---

93 Kasas 28/59; ayrıca En'âm 6/131

94 Hûd 11/117.

95 Ra'd 13/11.

96 Kehf 18/58.

97 A'râf 7/182-83.

98 Bunun geniş açıklaması için bkz. Elmalılı, *HDKD*, İstanbul 1935, I, s. 310. (... burada kat'î olan nokta... kelâm ve lisân mes'elesinin emr-i hilâfette şâyân-ı ehemmiyyet bulunmasıdır... Bu sûretle, kuvve-i kelâmiyye rûh-i insaninin *mahiyet*inden bir cüz teşkil etmiştir). Ayrıca *age*, s. 312, 314.

Dağlara-taşlara, göklere-yerlere arz edilip bütün varlıkların bi-hakkın yerine getirdiği, fakat sadece *"zalim ve cahil insanoğlunun çiğnediği"*[99] emânet Allah'a itaat (*secde, islâm ve teshîr*) anlamında[100] olmakla birlikte, genelde, ettiği itâat ve isyan karşılığında mükâfat ve cezayı göze alarak mükellefiyet sorumluluğunu üstlenmek[101] şeklinde anlaşılmıştır. Elmalılı ve Mevdûdi emâneti "Arz'da imtihan edilmeye elverişlilik" olarak anlamakta ve bunu "yeryüzü halîfeliği" ifadesi ile anlatmaktadır ki bu, emânet lâfzına verilen "farîzalar, akıl, sorumluluk", "ikrar ederken taşınan esas niyet, iman" vb. anlamları da içerir[102]. [Ayetin emâneti insana hasreden bu açık ifadesi karşısında, insan dışındaki varlıkların mükellefiyet ve mes'ûliyetinden söz edilebilir mi?]

(ii) İnsan sorumluluğunun 2. veçhesi ise, insanın: mümin olarak, ebeveyn-evlât, karı-koca, işçi-işveren, asker-komutan, öğretmen-öğrenci, yönetici-toplum... olarak sorumluluklarıdır. İnsan sorumluluğu ferdî ve kolektif / toplumsal olarak da ayrılabilir (Hukukî ve cezaî sorumluluk toplumsal bir sorumluluk iken, ahlakî sorumluluk insanın Allah'a ve kendi vicdânına karşı sorumluluğudur). İnsan Allah'a karşı[103] sorumlu olduğu kadar kendine, âilesine[104], toplumuna ve *-fi'l-arżi halîfe* olarak- yaşadığı dünyaya[105] karşı da sorumludur.

İnsan mutlak anlamda sorumlu bir varlıktır, başıboş ve gayesiz yaratılmış değildir[106]. Dînin temel amacı *akıl, can, mal, namus/nesil ve inanç emniyetini* sağlamak olup bunu da insanoğluna birtakım emânetler yükleyerek gerçekleştirmektedir: itikad alanında bâtıl inanç ve düşüncelerden uzak muvahhidâne bir zihnî hayat, amelî plânda ise başta dini emir-yasaklar olmak üzere, dünyada ve âhirette işe yarayacak (sâlih) amelleri yerine getirme.

---

99 Ahzâb 33/72. *el-Keşşâf* ile birlikte okuyunuz.

100 Bkz. "Emanet Ayetlerini Doğru Anlıyor muyuz?"

101 Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, ilgili âyet hk.

102 *HDKD* ve *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ilgili âyet hk.

103 Enfâl 8/27, Ahzâb 33/15, Zâriyât 51/56.

104 Tahrim 66/6.

105 Rum 30/41.

106 Kıyâme 75/36; 'Ankebût 29/2.

Müslim olarak; namaz kılmakla, zekât vermekle[107], oruç tutmakla[108] ve hacc etmekle[109] yükümlü olan kişiler, mümin olarak da sadece Allah'ı tanrı bilmek (*tevhîd* ve *ihlâs*[110]), O'nu her tür noksanlıktan uzak saymak (*tesbîh*), meleklerine, kitaplarına, elçilerine ve 'son gün'e inanmak[111]; kitaplar[112] ve peygamberler arasında ayrım yapmamak[113], Peygamberi bütün yönleriyle örnek / model alarak[114] ve sonuna kadar desteklemek[115] vs. ile yükümlüdürler. İmân, salt zihnî (ve hatta salt -bildiğimiz anlamda amelî-) bir olay değildir; îmân: zihnî bir kabulün ötesinde hukukî, siyasî anlamlara sahip çok daha kapsamlı bir kavramdır: 'İmân' ettiği sırada mümin topluma garanti vermiş olan mümin; sözüne sâdık kalarak 'canları, malları, nesil, akıl ve dinleri' bağlamında mümin toplumun güvenliğine halel getirmemek durumundadır. Buna karşılık, toplum da aynı bağlamlarda ona garanti verecek ve her tür dış tehlikeye karşı onu koruyacaktır[116]. Toplum, bu 5 alanda fertlerin birbirinin hakkına tecâvüz etmesini, yani fitne ve fesâdı, önleyecek tedbirleri almakla ve bunları zengin-fakir, rütbeli-rütbesiz... herkese eşit olarak uygulamakla yükümlüdür. Bu ilke *emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker*[117] ve *ıslah*[118] kavramlarıyla ifade edilmektedir.

> *"Ey iman edenler! Allah'a ve Elçisine hıyânet etmeyin ki bile bile kendi(güvenliği)nize hıyânet etmiş olmayasınız!"*[119]

ayeti -25. ayetle de birlikte düşünülürse- bu çerçevede oldukça önemlidir[120].

Bu bağlamda, ölçü ve tartıyla çalışan her tür tüccârın/esnafın sorumluluğu ölçü ve tartıyı tam tutmak[121], şâhitlerin sorumluluğu mahkemede dosdoğru

---

107 Beyyine 98/5.

108 Bakara 2/184-85

109 Âl-ı İmrân 3/97.

110 Zumer 39/2-3; Beyyine 98/5.

111 Bakara 2/285.

112 Bakara 2/4

113 Bakara 2/285; Nisâ 4/150

114 Ahzâb 33/21

115 Fetıh 48/9.

116 İmanın bu anlamı için bkz. Sülün, *İman-amel ilişkisi*, 'imanın etimolojik yapısı'.

117 Hac 22/41.

118 Hûd 11/117.

119 Enfâl 8/27.

120 Bkz. "Emanet Ayetlerini Doğru Anlıyor muyuz?"

121 Şu'arâ 26/181-82; Hûd 11/85; Mutaffifîn 83/1-3.

tanıklık etmek[122], noterlerin sorumluluğu, antlaşmaları dosdoğru yazmak[123], yöneticinin -bir- sorumluluğu da sadece orta hâlliler için değil, bütün işyeri sahipleri için iyi işleyen hassas bir denetim mekanizması kurarak[124] bu sorumluluklara riâyet edilmesini sağlamaktır... Yönetimde söz sahibi olanların (ülü'l-emrin) temel sorumluluğu; emânetleri ehline vermek ve milleti, keyfine tâbi olmadan âdilâne yönetmek[125] olmakla birlikte, iktidarda olanlar namaz kıl(arak Allah'la ve müminlerle bağlantılarını sürdür)mekle, zekât ver(erek benliklerini arındır)makla ve *iyi olanı emredip kötü olanı ortadan kaldırmakla* yükümlüdürler[126].

Hazret-i Peygamber, çeşitli konularda mümin erkeklerden bîat aldığı gibi, "*Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, çalmayacakları, zina etmeyecekleri, evlâtlarını öldürmeyecekleri, kendi uydurdukları herhangi bir suçu başkasına atmayacakları ve emredeceği hiçbir mâkul şeyde ona karşı gelmeyecekleri*" hususunda mümin kadınlardan da bîat almıştır[127].

Bu maddeler -zamanın şartlarında, daha çok erkekleri ilgilendiren- "darlıkta da bollukta da, sıkıntıda da rahatta da yöneticiye itaat ve Allah yolunda hiç kimsenin kınamasına aldırmama"[128] şıkları hâriç erkeklerden alınan Akabe Bîati maddeleriyle aynıdır. Bunlar aynı zamanda toplumun yöneticiye karşı sorumluluklarını da ifade etmektedir.

Babanın çocuklarına karşı sorumluluğu: aç kalabilecekleri[129] ya da ileride (savaşlarda) işe yaramayacakları veya namuslarına leke sürebilecekleri[130] endişesiyle -bilhassa kız- çocuklarının canına kıymamak, namaz kıl(arak Allah'la ve mümin toplumla sağlam bağlantılar kur)maları üzerinde hassâsiyetle durmak[131], onları maddî-manevî özelliklerle donatarak hayâta hazırlamak[132] vb.leridir. Çocukların ana-babalarına karşı sorumluluğu: Onlara

---

122 Nisâ 4/135; 2/283.

123 وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ (Bakara 2/283).

124 Âl-i İmrân 3/104.

125 Nisâ 4/58; Sād 38/26.

126 Hac 22/41.

127 Mumtehane 60/12.

128 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991, 278. pragraf.

129 En'âm 6/151; İsrâ 17/31.

130 Tekvîr 81/8-9; Zuhruf 43/17-18; Nahl 16/58-59.

131 TāHâ 20/132.

132 Lokman 31/16-19.

daima iyi davranıp müteşekkir olmak[133], Allah'a isyânın söz konusu olacağı hâller hâriç onlara itaatten geri durmamak[134] vs.dir.

Kocanın eşine karşı sorumluluğu; namusunu korumak[135], eşinin geçimini sağlamak (infâk[136]), eziyet etmemek, zarar vermemek[137], boşadığında evden atmamak[138], vefat ettiği takdirde bile evinden yararlanmaya devam etmesini sağlamak[139] vs.dir. Kadınların eşlerine karşı temel sorumluluğu uysal ve namuslu olmaktır[140].

3.6. Sorumluluk Alanının Daralıp Genişlemesi

Sorumluluğunu en müdrik insanlar olarak peygamberler karşımıza çıkmaktadır.

Peygamberler toplumlarına temelde iki ilkeyi: *tevhīd* ve *ittikâyı*[141] telkin etmekten ve Allah'tan aldıklarını onlara uygulamalı olarak *ta'lîm* edip toplumlarını *tezkiye*[142] ve ıslah etmekten sorumludurlar[143] ve canlarını dişlerine takarak (cihâd) sorumluluklarını yerine getirmişlerdir. Bizim peygamberimiz dâhil[144] bütün peygamberler putperest muhalifleri karşısında zaman zaman yalpalamışlarsa da, sonuçta, Allah'ın mesajlarını kesin ve sağlam bir şekilde iletmişlerdir[145]. Bu husustaki en ilginç örnek olan Yunus Aleyhisselâm bile, baştan sorumsuzca hareket etmişse de sonuçta o da toplumunu irşâd etmeye çalışmıştır[146]

---

133 'Ankebût 29/8; Lokman 31/14.

134 'Ankebût 29/8; Lokman 31/15.

135 Mü'minûn 23/5; Ma'âric 70/29

136 Nisâ 4/34

137 Bakara 2/231-32.

138 Talâk 65/6

139 Bakara 2/240.

140 Nisâ 4/34

141 Nahl 16/2.

142 Bakara 2/151; Cum'a 62/2.

143 A'râf 7/6.

144 İsrâ 17/73-74.

145 Hac 22/52; Hâkka 69/44-47.

146 Enbiyâ 21/87; Sâffât 37/139-148; Yûnus 10/98. Ancak bu, Yunus Aleyhisselâm'ın şânını düşürmez; Hazret-i Peygamber'in "Beni Yunus b. Mettâ'dan daha üstün görmeyiniz!" şeklindeki tavsiyesi de bunu gösterir

Bununla birlikte, şu dikkat çekicidir ki peygamberlerin iletmekle sorumlu tutuldukları hususlar, toplumlarının kapasitesine ve konjonktüre göre[147] daralıp genişlemiş; kimi peygamberler salt ahlâkî telkinlerde bulunurlarken kimileri cihangirâne devletler kurmuşlardır.

Görünen o ki: geçilen süreçlere ve tedrîcîlik ilkesine riâyet edildiği nispette başarı kazanılmakta; yükümlülükler daha iyi kavranmakta ve sorumluluk alınmaktadır[148].

Roma İmparatorluğu idaresinde yaşıyor olmak, şüphesiz, İsa Mesih'in mesajını etkilemiştir. Sözgelimi İsa Aleyhisselâm, başta Romalılar olmak üzere kimse ile savaş(a)madığı -yani nasıl savaşılacağını göster(e)mediği- için, taraftarları da tarih boyunca hangi kurallara riâyetle savaşacaklarını bilememiş, pek çok toplumu ya tarih sahnesinden silmişler ya da zorla kendi dinlerine geçirmişlerdir.

İslâmiyet içinse durum farklıdır: Mekke devrinde, sadece "rahmet" olarak[149], "müjdeci ve uyarıcı"[150] olarak gönderildiği belirtilen peygamber, Medîne İslâm toplumunun her şeyi olmuş; baba, komutan, rehber, hâkim ve eş... olarak bir toplumun ihtiyaç duyacağı her alanda ümmetine örneklik etmiştir.

Mekke'de Hazret-i Peygambere ve müminlere salt ferdî[151] (imanî-ahlâkî) sorumluluklar yüklenirken[152], Medîne'de sorumlulukların alanı genişletilmiş; toplumsal sorumluluklar (*ıslâh, 'adl, emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker*) devreye sokulmuştur. Hatta müminler;

-Bir bölgede hâkimiyet kazandıkları zaman, nelerle sorumlu oldukları bilinciyle donatılmış[153];

-Bölgelerindeki baskı ve anarşiyi ortadan kaldırıp hukuk keşmekeşine son vermekle görevlendirilmiş[154];

---

147 Konjonktürün İslâmiyetin gelişmesinde oynadığı rol hk. bkz. Murad W. Hofmann, *III. Binyılda -yükselen din- İslâm*, çev. Murat Sülün, İstanbul 2003, s. 175 vdd.

148 Furkân 25/32; TâHâ 20/3-4.

149 Enbiya 21/107.

150 Bakara 2/119; Sebe' 34/25.

151 Kasas 28/55. Ayrıca, hoşgörü ve af âyetleri...

152 A'râf 7/52; Furkân 25/43; 'Abese 80/5-10.

153 الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنكَرِ (Hac 22/41)

154 وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ (Bakara 2/193; Enfâl 8/39).

-Başka toplum ve ülkelerdeki insanların sorumluluğunu bile omuzlarında hissetmişler[155];

-Seçkinci Yahudi kavminin[156] aksine, insanlar arasında fark gözetmeden yönettikleri herkese karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmişlerdir.

-Bölgenin hâkimiyetini ele geçirmek için canlarını dişlerine takmaları, gerekirse kıyasıya savaşmaları istenmiş;

bütün bunları yaparken Allah'a yardım ettikleri takdirde, Allah'ın da kendilerine yardım edeceği[157] belirtilmiş ve "*(Allah'a, Elçisine ve komutanlarınıza) güveniniz tamsa, galip gelecek olan, daima sizlersiniz.*"[158] buyrulmuştur.

Bu bakımdan, müminlerin de mezkûr ilahî siyâsete uyarak mukteżâ-yı hâle göre hareket etmeleri, mes'uliyetler arasında fark gözeterek ehem - mühim sıralaması yapmaları gerekmektedir.

Bunu gerçekleştirebilmek için ise:

1. "İlgili husus kesin bir emr ü fermân mıdır yoksa tavsiye midir?" iyi belirlenmelidir, aksi takdirde, Allah'ın yapılmasını tavsiye ettiği şeyler *farîzaya*, kaçınılmasını *tavsiye* ettiği şeyler de *harâma* dönüşecektir.

2. Yüklenen sorumlulukların ilahi-evrensel emir alanına[159] mı yoksa beşeri-mahalli *şeriat* alanına mı ait olduğu tespit edilmeli, yani ne kadar mahalli ne kadar evrensel olduğu iyi belirlenmelidir.

3. olarak:

(a) Bir tavsiye, emir ve yasağın bir kez geçmesiyle defalarca vurgulanması arasında[160];

(b) Ümmet-i Muhammed'e emredilen bir şeyle, herhangi bir tarihi olay anlatılırken geçiveren tavsiye, emir-yasak türü önermeler arasında;

(c) muhkem bir ifade ile muğlak ifadeler arasında

---

155 وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ (Nisâ 4/75); إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ (Enfâl 8/73); فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ (Kıtâl 47/22).

156 Âl-i İmrân 3/75.

157 وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ (Hac 22/40); إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ (Kıtâl 47/7)

158 Âl-i 'İmrân 3/139.

159 Câsiye 45/18

160 Kur'ân'da vurgulanış sırasına göre: en geniş alanı ahlâk ve inançla ilgili âyetler, sonra ibadetle ilgili âyetler, sonra günlük muâmelelerle ilgili âyetler, son olarak da ceza hukuku ile ilgili birkaç âyet bulunması tesadüfi değildir.

(d) bir hususun açıkça: أمر-نهي diye vurgulanarak emredilip yasaklanması[161] ile emir ve nehy kalıpları kullanılarak emredilip yasaklanması arasında fark gözetilmiş olabilir mi[162] hususu üzerinde kafa yorulmalıdır.

3.7. Sorumluluğa Riâyet ve Riâyetsizlik Bağlamında Allah'ın Müminlere Karşı Sorumluluğu

Kur'ân'da, -fâ'il-i muhtâr- Yüce Allah'ın bile, belli sorumluluklar taşıdığı belirtilir; ancak buna rağmen, "Allah *keyfe mâ yeşâ* : sorumsuzca hareket eden bir varlık mıdır; yoksa, belli sorumluluklar taşımakta mıdır?" sorunsalı çerçevesinde belli bir kafa karışıklığı[163] yaşanagelmiştir ki şüphesiz ilgili ayetlerin de bunda etkisi vardır:

(i) Allah'ın yaptığı hiçbir şeyden sorumlu olmadığını ifade eden:

يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ

"*Dilediğini yaratır.*" (Kasas 28/68),

يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ

"*Dilediğini yaratılışça üstün kılar.*" (Fâtır 35/1),

يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ

"*Dilediği gibi harcar.*" (Mâide 5/64),

يَمُنُّ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ

"*Dilediği kullarına ihsân eder.*" (İbrahim 14/11),

اللهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ

"*Rızkı, dilediğine geniş geniş, dilediğine de ölçüp biçerek verir.*" (Ra'd 13/26),

فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ

"*Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder.*" (Bakara 2/284, ayrıca: Mâide 5/40, 'Ankebût 29/21),

---

161 Örneği: إِنَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ (Nahl 16/90) ile قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ (A'râf 7/29) ifadeleri.

162 Örneği: وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَى : "*Zinaya yaklaşmayın!*" (İsrâ 17/32) ile قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ : "*Mümin erkeklere söyle de gözlerini haramdan çevirsinler ve namuslarını korusunlar.*" (Nûr 24/30)

163 Örneği: -kasten adam öldüren birinin uhrevî cezâsı vb. bağlamında- Mu'tezile ile karşıtları arasındaki tartışmalar.

يفعل ما يشاء

"*Dilediğini yapar.*", hâsılı:

لا يسأل عمّا يفعل: "*Yaptığından sorumlu değildir.*" (Enbiyâ 21/23)

-şeklinde anlaşılan- ayetlere karşılık,

(ii) Çok sayıda *'aleynâ* [Bize düşer] ifadelerinin[164] yanı sıra,

كتب الله لاغلبنّ أنا ورسلي

"*Allah, 'Ben ve elçilerim mutlaka gâlip geliriz!' diye yazmıştır.*" (Mücâdele 58/21),

وعد الله حقا

"*Allah'ın kesin gerçekleşecek bir vaadi olarak...*" (Nisâ 4/122; وعدا عليه حقا · Tevbe 9/111)

لا يخلف الميعاد

"*Vaadinden caymaz.*" (Âl-i 'İmrân 3/9, Ra'd 13/31, Zümer 39/20);

كان على ربّك وعدا مسؤولا

"*Bu, senin Rabbinin mes'ul olduğu bir vaaddir.*" (Furkân 25/16)

vb. ayetler Yüce Allah'a birtakım sorumluluklar (sözgelimi va'dinden dönmeme sorumluluğu) yüklemektedir.

Kur'ân'a göre, Yüce Allah'ın izlediği siyaset değişmez[165]. *Rabbü'l-müslimîn* değil, *Rabbü'l-'âlemîn* olarak (yani sadece Müslümanların değil herkesin Rabbi olarak) kim çalışıyorsa, ona verir; dünyâya hükmetmeye kim lâyıksa (yani "sâlih"[166] olan kim ise), onu hâkim kılar. Mümin-kâfir demeden hak edeni kazandırır; bozgun, yağma, sömürü vb. âfetlere kim lâyıksa onu mâruz bırakır [Sözgelimi: el-Hamra sarayının duvarlarını, serâpâ لا غالب إلا الله [Allah'tan başka gâlip yoktur!] sloganları süsler. Ne kadar doğru bir söz! Müslümanlar, bu sloganı muhtemelen her hâlükârda Allah tarafından gâlip getirilecekleri zannıyla yazmışlardı; ama bugün, oraya Katolik İspanyollar

---

164 Örneği: وكان حقا علينا نصر المؤمنين [Müminlere yardım etmek boynumuza borçtur] (Rum 30/47)

165 Fâtır 35/43.

166 ولقد كتبنا في الزّبور من بعد الذّكر أنّ الأرض يرثها عبادي الصّالحون (Enbiyâ 21/105)

hâkim. Pekiyi bu slogan yanlış mı? Hayır. Doğru, çünkü kim galip gelirse gelsin, sonuçta Allah'ın koyduğu mekanik yasalar galip gelmiş oluyor].

Yalnız bu durumda "*Müminlere yardım etmek Bizim boynumuza borçtur.*"[167] ve "*Allah, 'Ben ve elçilerim mutlaka gâlip geliriz!' diye yazmıştır.*"[168] Ayetlerinin nasıl açıklanacağı sorun teşkil eder ki bu noktada: (a) Allah'ın yardımının ne zaman geldiği ve (b) Müminlerin/elçilerin kimler olduğu ve kendilerine yüklenen görevleri bi-hakkın yerine getirip getiremedikleri öne çıkmaktadır.

Evet, şu ayetin açıkça gösterdiği üzere Allah'ın yardımı eninde sonunda gelmektedir: "*Elçiler, (tebliğ faâliyetlerinin) sonunda ümitlerini tamamen yitirdikleri ve (tarafımızdan) kendilerine yalan söylendiğine iyice kanaat getirdiklerinde* (وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا)*, yardımımız kendilerine gelmiş ve dilediğimiz kimseler kurtarılmıştır. Bizim sert azabımız suçlu güruhtan geri çevrilmez.*"[169]

Yani, -paradoksal bir durum, ama- birtakım nebîler katledilse[170] bile Allah'ın yardımı eninde sonunda gelmektedir.

İkinci olarak; "mümin", "müslim" / Müslüman vb. temel kavramları kültürel kodlar olarak değil, Kur'ân-ı Kerîm'in bunlara yüklediği anlamlar çerçevesinde anlamak gerekir: Birinin mümin ve müslim olabilmesi için salt kelime-i şehâdet yeterli midir? Kelime-i şehâdetin yeterli olduğu durumlar/kişiler[171] elbette söz konusudur; ancak bunun, genel durumlar ve herkes için yeterli olmadığı aşikârdır. Allah'ın kanunları, insanların birbirlerine yapıştırdıkları "müslüman" "kâfir" etiketlerine göre işlememektedir.

Bu durumda, "mümin", kendisiyle ve toplumuyla barışık, çevresindeki herkese güven telkin eden dürüst bir kişilik; "müslim" Allah'ın başta dini hükümleri olmak üzere kâinâta yerleştirdiği kanunlara teslîmiyet gösteren, yani neyi nasıl yapması gerekiyorsa öyle yapan biri olarak anlaşılmalıdır. Aksi takdirde, kendilerini Müslüman diğerlerini de gayrımüslim görerek bu ilkeleri göz ardı edenlerin Allah'tan yardım beklemesi abesle iştigal ola-

---

167 Rum 30/47.

168 Mücâdile 58/21.

169 Yûsuf 12/110.

170 Bakara 2/91; Âl-i İmrân 3/112, 181, Nisâ 4/155.

171 من كان آخر كلامه لا إله إلا الله دخل الجنة : "(*Bilinci yerinde olarak*) *son sözü 'Allah'tan başka ilâh yoktur!' olan biri, Cennete girer.*" (Buhârî, "Cenâiz" 1).

cak ve, -Allah'ı tekeline almak ve her şeyi O'ndan beklemek[172] şeklindeki- tipik Yahudi tutumundan farksız olacaktır... Hâsılı; Allah'tan yardım beklemek için O'*na* yardım etmek gerekmektedir[173]; yani müminler kendi sorumluluklarını yerine getirirlerse, O da kendi sorumluluğunu yerine getirecektir.

SONUÇ

Bu bölümde *imtihân, hüsün-kubuh, süâl, hak, vecîbe, sorumsuzluk, mükellefiyet, sebil, cunâh, vebâl, cezâ, kâlû belâ, irâde, ihtiyâr* vb. kavramlar çerçevesinde "Kur'ân'da mes'ûliyetin kavramsal çerçevesi" çizilmeye çalışılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

İnsanın, sorumluluğunu idrâk edebilmesi için ilahî bir yönlendirme gereklidir; ancak bu, vahiyle olabileceği gibi yine ilahî bir vergi olan akıl ve fıtrat yardımıyla da olabilir. Fetret devri insanları dahil herkes başkalarının *can, akıl, ırz/namus, mal ve inanç güvenliklerine* riâyet etmekle yükümlüdür.

Peygambere yüklenen sorumlulukla kâfire yüklenen sorumluluk farklı olsa da sorumluluğunu en müdrikinden hiç idrâk edemeyenine kadar herkes sorumludur.

Sorumluluk açısından hiçbir ferdin diğerinden farkı yoktur. Allah'ın en makbul kulu sorumluluk bilinciyle en çok donanandır.

İnsanlar, salt "herhangi bir dîne mensup olma" özellikleri sâyesinde değil, sorumluluklarına ne kadar riâyetkâr oldukları ile değer kazanırlar. Tek bir din üzerinde buluşmak imkânsızdır; önemli olan dünyâ ve âhirette hem kendisinin hem de insanlığın yararına (sâlih) işler yapabilmektir.

Sorumluluk alanları zamana ve zemine göre daralıp genişleyebilir. Hazret-i İsa gibi mahallî şeriatlara sahip peygamberler, Müslümanların da peygamberi oldukları için, onların şerîatlarının izlediği seyir dikkatle izlenmeli; onlarınkine benzer ahvâl ve şerâit içinde yaşayanlar İsa Aleyhisselâm'ın -Hazret-i Peygamber (s.a.s.)'in de, Mekke devrinde esas aldığı- tebliğ stratejisini dikkate almalıdır.

Sorumluluğa riâyetin ödülü eninde sonunda alınacağı gibi, riâyetsizliğin cezâsı da kişi ve toplumların karşısına eninde sonunda çıkmaktadır. Hiç kimse yaptığının yanına kâr kaldığını sanmamalıdır; çünkü bir toplumun

---

172 وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ (Mâide 5/18); قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ (Mâide 5/18, 24).

173 Hac 22/40; Kıtâl 47/7.

sorumsuzca davranışları yedi kuşak sonraki evlâtlarını bile etkileyebilmektedir; realite böyledir.

Yüce Allah'ın "müminleri mutlaka zafere ulaştıracağı" yönündeki vaadinin gerçekleşebilmesi için, müminler de kendi sorumluluklarını yerine getirmelidirler. Ve's-selâm...

ÜLÜ'L-EMRE İTAAT

GEREKÇE, SINIRLAR, SIKINTILAR...

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere ve -sizden olan- ülül'emre itaat edin. Herhangi bir hususta çekişecek olursanız, onu da Allah ve Resulüne arz edin; -tabiî, Allah'a ve 'Son Gün'e iman etmişseniz.- Çünkü bu, sonucu itibariyle hem daha hayırlı hem de daha güzeldir." (Nisâ 4/59)

I. İTAATTE GENEL ÇERÇEVE

Dünya-Ahiret mutluluğu *Allah ve Resulüne itaat*e bağlıdır. İlahi emir ve yasaklara riayet edenler, ilahi merhamet ve rızaya nail olurlar; bu iki kaynağı kendi aklına, keyfine, arzu ve ihtiraslarına itaat ettirmeye çalışanlar ise yoldan çıkmış kimselerdir. Ve bu cüretkârlıklarıyla ebedi mutluluğa ulaşmaları mümkün değildir.

Bu kategoridekiler, Kur'ân'da müşrik, kâfir ve münâfık gibi adlarla anılmakta; bunlara asla itaat edilmemesi istenmektedir. Ana-baba da bu kategorilerden birine girmekteyse, onlara da itaat edilmez. Çünkü kafire itaat kişiyi zamanla yoldan çıkarıp kâfirleştirebilir. İtaat edilmemesi gereken bu tipler, Kur'ân'da zaman zaman cibt ve tâgut diye, zaman zaman da mele' ve mutref diye zikredilmiştir. Bu dört kavram; hakça düzenden yana olmayan, bunu sağlamaya çalışanları da ezmek isteyen azgın, hayırsız siyasi ve iktisadi şer odaklarını ifade etmektedir. Rahman'a isyan edip bu odaklara itaat etmenin kökeninde, şeytan, nefs ve hevâya itaat yatmakta olduğu için, Kur'ân bunlara da itaat edilmemesini istemiştir.

Kesinlik arz eden bu iki itaat kategorisinin yanında, tartışmalı bir alan da vardır: *Ülü'l-emre* itaat... Kur'ân'da *ülü'l-emre* itaat de emredilmiş olmakla birlikte bu, mutlak değil, şartlı ve sınırlı bir itaattir. Söz konusu şart ve sınırlara geçmeden önce, terkibimizin anlamını belirginleştirmeye çalışalım:

II. ÜLÜ'L-EMR KİMDİR?

> *"Kendilerine; güven verecek ya da korkutacak bir haber geldiğinde onu yaydılar. Oysa onu Peygambere ve içlerindeki ülü'l-emre arz etselerdi, bunların içindeki derin kavrayış sahipleri elbette işin aslını bilirlerdi..."*[1]

Emr "buyruk" demek olduğundan, "buyruk sahipleri" anlamındaki *ülü'l-emr* ifadesi, her şeyden evvel, siyasî/idarî mekanizmada söz sahibi, etkili, yetkili kişileri -yani *ümerâyı*- ifade etmektedir. Ancak ilgili ayetler inzâl edildiği sırada bugünküne benzer bir idarî teşkilât bulunmadığı için, *ülü'l-emrin* siyasî/idarî elitle sınırlandırılması gerçeği yansıtmaz. Toplumsal işleyişte etki ve yetki sahibi olan sadece idarî değil, inzıbatî, askerî ve ilmî kadrolar, hatta toplumu yönlendiren sermaye ve iş çevreleri ile sivil kuruluşlar da terkibin anlam sahasına girer. İkinci olarak; *ülü'l-emr* tek kişi midir; *ehl-i hall ve'l-'akd* kavramının ve *istişare/şûra* ilkesinin de gösterdiği üzere, bir heyet midir, üzerinde durulmaya değer.. Terkibimizin, Kur'ân'da geçtiği iki ayette de çoğul olarak kullanılmış olması, toplumu çekip çeviren temel güçlerin -sözgelimi siyasi *erk*in- tek kişi tarafından değil, kurullar tarafından paylaşılması gerektiğine dair güçlü bir işarettir.

III. ÜLÜ'L-EMRE İTAATİN ŞARTI

Kur'ân dili uzmanı Râğıb el-Isfahani'ye göre *itâat*; "emredilen bir şeye göre hareket etmek ve kendisi için çizilen çizgiyi takip etmek" demektir.

"Birine tâbi olup izinden gitmek" anlamında kullanılan ittibâ' da itâatle anlam yakınlığına sahiptir; "Şayet Allah'ı seviyorsanız, bana ittibâ edin ki Allah da sizi sevsin ve sizi bağışlasın!" (Âl-i 'İmrân 3/31) ayeti, "peygamberlerin kendilerine 'itaat edilsin' diye gönderildiği" (Nisâ 4/64) gerçeğiyle bir arada düşünüldüğünde, iki terim arasındaki sağlam irtibat daha net görülür: Peygamber'e tâbi olmak da, itaat etmek de, onun koyduğu emir ve yasaklara riayet ederek onun izinden gitmekle mümkündür. İnsanlara asıl zor gelen, tasdîkten ziyade itaattir. İtâat; iman, islâm, dîn, inkıyâd, kunût, ibadet/ubûdiyyet, salâh ve ittibâ gibi kavramlarla da anlam yakınlığına sahipse de bunların hepsinin ayrı ayrı kelimeler olduğu, arada nüanslar bulunduğu aşikârdır. Sözgelimi itâat salâha benzemekle birlikte,

---

1 Nisâ 4/83.

onunla tam olarak örtüşmez. Çünkü itâat çift yönlüdür; Allah'a itaat edilebildiği gibi, Allah düşmanlarına da itaat edilebilmektedir. Salâh ise müspet itaatin göstergesidir. Zira itâat kalbî bir boyun eğiş iken, salâh kendini daha çok zahirî edimlerle gösterir.

Son zamanlarda *itaat* - *kültür* sözcüğüyle birlikte kullanılarak- olumsuz yansıtılmakta ve onun yerine çeşitli 'asi'likler tervîc edilmektedir. İnsanların "öz güveni yüksek" "bağımsız birey"ler olarak önemi arttığından beri bu böyledir. Artık *uysallık*, *biat*, *itaat* gibi kavramlar prim yapmamaktadır. İnsanlar ne kadar *karşı(t)*, ne kadar *muhalif* tanınırlarsa, yerleşik anlayışları ne kadar *protesto* ediyor gözükürlerse, o kadar beğeni toplamaktadırlar. Aslında bu, hemen bir çırpıda eleştirilip reddedilecek bir gelişme değildir. Sözgelimi mü'min, haddizatında itaat sahibidir ve tâatlerini artırdığı oranda Allah katında makbul hale gelir. Ancak o aynı zamanda *nefse*, yani kötücül dürtü, arzu, eğilim ve isteklerine; *şeytana*, şeytanî kişi ve odaklara da *isyan* etmektedir; hatta önce isyan, sonra itaat etmektedir. Çünkü Hak Teala'ya itaat, nefis ve şeytana isyan ile gerçekleşir.

Yukarıda ebedi mutluluk için Allah ve Resulü'ne itaatin şart olduğunu hatırlatmıştık... Bu noktada şunu da belirtelim ki; Hazret-i Peygamber'e -sağlığında- gösterilmesi gereken itaat sınırsız ve şartsız değildi; Peygamber, itaati, "elçi" olarak hak etmekteydi... Meselâ mümin kadınların Peygamber'e *biat* ederken verdikleri sözlerden biri "onun kendilerinden talep ettiği hiçbir şeyde ona isyan etmeyecekleri" yönündeydi. Ancak bu talebin, aklen ve dinen yadırganmayacak *(ma'rûf)* bir şey olması gerekiyordu[2]. İkinci olarak; insanın -zahiri- varlık sebepleri olan ana-babası için de durum aynıdır; kendileri *iman-islâm* dairesinde olmadıkları gibi sizi de bu dairenin dışına çıkarmak isteyen ebeveynlerle dünyevî konularda elbette iyi geçinilecektir, ancak itaati hak etmemektedirler[3]. O halde, Hazret-i Peygamber'in yürüttüğü dinî, ilmî, siyasî, idarî, kazaî, edebî ve askerî görevleri üstlenen kişi, kurum ve kuruluşlar da ancak bu ölçü çerçevesinde itaate lâyık olurlar.

Kur'ân dili evrenseldir; tek bir kelime ile muazzam anlamlar ifade eder. Dolayısıyla, *ma'ruf ölçüsü* tefsir edilmelidir:

Yöneticinin itaate lâyık olabilmesi için, her şeyden evvel, ***iman-islâm*** **dairesi** içinde yer alması; Kur'ân ve Sünnet'in kesin ilkelerini her tür beşerî yasanın

---

[2] Bkz. Mümtehane 60/12.

[3] Bkz. 'Ankebût 29/8.

üzerinde *süper norm* kabul etmesi gerekir. Bunun göstergesi ise kimlikler ve aidiyetler değil, icraattır (*amel*). Bu bakımdan, yöneticinin;

* Hak Teala'dan korkup korkmadığı,
* Barış, güvenlik, asayiş ve adaleti sağlayabilecek güce sahip olup olmadığı,
* Halkını ele-güne muhtaç etmeyecek (karnını doyurabilecek) güce sahip olup olmadığı,
* Kilit noktalara ehil insanları getirip getirmediği,
* Aklı başında kişilerle istişare edip etmediği,
* Yönettiği kitlelere ya da onların temsilcilerine hesap verip vermediği, bir başka deyişle; "astığı astık, kestiği kestik" olup olmadığı son derece önemlidir.

Kur'ân, yöneticinin "müminlerden" olmasını isterken, sadece Müslüman ismi taşımasını değil, bilfiil Müslüman olmasını istemiş; başka ayetlerde saydığı *doğruluk, dürüstlük, vicdan, ağırbaşlılık, alçakgönüllülük, hakperestlik* gibi mümin özelliklerini yönetici için de öngörmüştür[4].

Bu noktada, "saltanat mı cumhuriyet mi" meselesi gündeme gelmekle birlikte Kur'ân açısından önemli olan, yukarıdaki özelliklerdir. Yönetici, bunları gerçekleştirdikten sonra, sultan da olabilir başbakan da... Hatta kanaatimizce, Almanya, İngiltere, İsveç vb. ülkelerde yaşayan Müslümanlar da mezkûr şartları taşıyan *ülü'l-emre* itaat etmelidir. Ayetteki *minküm* [siz müminlerden] kaydının, salt "Müslüman" adından ibaret olmadığı, yani yöneticinin 'ism'inin değil, 'amel'inin önemli olduğu, Habeş necaşisi *Hıristiyan* Ashame örneğinden de anlaşılabilir. Evet kâfire itaat Kur'ân'da kesin bir dille yasaklanmış, reddedilmiştir; ama bu kâfirler, sizi *iman-islâm* dairesinden çıkartmak isteyen; varını-yoğunu bu uğurda tüketen kimselerdir.

> "*Ey Rabbimiz! Şüphesiz, biz efendilerimize ve büyüklerimize itaat etmiştik; bizi onlar yoldan saptırdı!*"[5]

ayeti bu tip "düşman" kâfirlerle ilgilidir...

Ümerâ için durum böyle... *Ulemâ, üdebâ* (gazeteciler dahil) ve *meşâyıha* gelince; *ülül'emr* terkibinin kapsamında yer alan bu unsurların sözünün dinlenmesi de birtakım şartlara bağlıdır: Şayet bu insanlar;

---

4 Ma'âric 70/23-35. Ayrıca bkz. Mü'minûn 23/1-11; Furkân 25/63-76.

5 Ahzâb 33/67.

* Yeterli ilmî ve fikrî donanıma sahiplerse[6],
* Kur'ân ve Sünnet'in *kesin* ilkelerini benimseyip onlara uygun davranıyorlarsa,
* Yöneticinin haksız icraatına seyirci kalmıyorlarsa,
* Maddî, manevî her tür sömürüye karşı çıkıyorlarsa,
* Kitleleri aydınlatmaya, uyandırmaya çalışıyorlarsa ancak, itaati hak ederler...

Aksi takdirde, halkın gerisinde kalmaya devam ederler; tabiat boşluk kabul etmeyeceği için, insanlar sözünü dinleyecek başka mahfiller bulmakta gecikmez. *Ulemâ, üdebâ* ve *meşâyıh* kategorisine girenler de, kalabalığı oluşturan gafil fertlerden biri olmaktan ileri gidemeyecekleri gibi, "siyasî, idarî mekanizmaların gönüllü hizmetkârları" olarak, içinden çıktıkları kitlelere yabancılaşacaklardır.

SONUÇ

Toplumsal mekanizmanın sağlıklı işleyişi, *iman* ve *islâm* dairesindeki kişi, kurum ve kuruluşlara itaat edilmesine bağlıdır. Yalnız bunun için, Kur'ân ve Sünnet'in *süper norm* olarak benimsenip, anlaşmazlık durumunda modern "anlama ilkeleri" doğrultusunda bunlara başvurulması gerekmektedir.

Normal şartlarda, evlât ana-babasına, karı kocasına, öğrenci hocasına, işçi patronuna, memur amirine, mürit şeyhine, halk yöneticisine ıtaat etmek durumundadır. Ancak "*Yaratıcıya isyanın söz konusu olduğu yerde yaratılana itaat edilmez!*" (*Lâ tâ'ate li-mahlûkin fî ma'sıyeti'l-Hâlık*) Yukarıda saydığımız şartların tahakkuk etmediği durumlarda, hasbelkader siyasî ve idarî erkleri ele geçiren kişi ve ailelere itaat Kur'ân'ın emri değildir; Hazret-i Peygamber, münkerâtın elle ve dille önlenmesini, hiç değilse onaylanmamasını, benimsenmemesini istemiştir.

Demek ki, *itaat* kayıtsız-şartsız kutsanacak bir edim değildir; insanların her şeye sorgusuz-sualsiz itaat ettikleri dönemler artık geride kalmış olmalıdır. Çünkü aklı başında herkesin rahatlıkla kavrayabileceği gibi, idarî, siyasî, silahî, iktisadî, ilmî, edebî vs. güç odakları pasta paylaşımında uzlaşarak (*muvâza'a*), örgütsüz kitleleri istedikleri gibi çekip çeviregelmiştir. -Hasan-ı

---

6 Yani Kur'ân ve Sünnet'i Tefsir ve Hadis ilimlerinin usul, ilke, zabıta ve kaideleri doğrultusunda sağlıklı bir şekilde anlayıp, hayatın realiteleri doğrultusunda yorumluyorlarsa, sadece gerçeği esas alıyorlarsa, kaynağa ve belgeye dayalı konuşup yazıyorlarsa, kesin kanıtlar karşısında hakkı kabul ediyorlarsa, bilmedikleri konularda susabiliyorlarsa, âdilseler, emanetleri ehline veriyorlarsa, alçakgönüllü ve saygılıysalar, kılı kırk yarmayan, hoşgörülü, kolaylıkçı insanlarsa.

Basri ve İmam-ı Azam gibi- zalim yöneticilerle uzlaşmayan örnekler nadirdir...

Ancak dikkat ediniz, önünü ardını düşünmeden *ulül'emre* isyan etmek de Kur'ân'ın emri değildir. Kur'ân realisttir, realiteleri hesaba katar; müminlerini zalimlerin keskin kılıçlarının önüne atmaz. Mekke devri boyunca, zalim *ülül'emre* karşı Hazret-i Peygamber'e sürekli "affet, hoş gör, bırak, üzülme" demesi boşuna değildir. Aksi bir tutum, yani yeterli bilgi, beceri, donanım ve güç oluşmadan, toplum zalim idareye karşı yeterince bilenmeden isyana kalkışmak, Müslümanları Kerbelâ şehidinin feci âkıbetine düşürür; hercümerç, anarşi, asayişsizlik ve keşmekeş (*fitne*) alır başını gider; bu ise *katil*den daha beter bir durumdur... "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak" da vardır *ve'sselâm*!

İSLÂMİYET'İ İSLÂMİYET YAPAN; MAKÂM-I MAHMÛD[1]

Mekke dönemi sonlarına doğru sözün bittiği yere gelinmişti ki, Hak Teala elçisine hicret ettirerek bu düğümü çözdü. Müslümanlar; kınandıkları, ezildikleri, dövülüp sövüldükleri, hatta hunharca katledildikleri "harem"i terk etme iradesini gösterebildikleri için, izzet ve şerefle -bizzat kendileri olarak- ayakta durabildiler; tarihin en büyük inkılâbını gerçekleştirdiler ve İslâm bizzat İslâm olarak neşvunemâ bulabildi; evrenselleşebildi... Medenî sûrelerin olmadığı bir Kur'ân-ı Kerîm'in, "Sağ yanağına vurana sol yanağını çevir; Allah'ın hakkı Allah'a, Kayserin hakkı Kaysere!" demek zorunda kalan İsa Mesih'in mesajından pek farkı kalmayacaktı...

GİRİŞ

Kutsal ya da seküler herhangi bir *ifade*nin doğru anlaşılmasını sağlayan birtakım kurallar vardır. Kur'ân-ı Kerîm de bir anlama objesi olduğuna göre, onun da bir usul çerçevesinde anlaşılması beklenir. Ayet ya da sûrelerin, tarihî/tabiî ortamlarından soyutlanmadan, hem kendi bütünlükleri hem de Kur'ân bütünlüğü içerisinde anlaşılması Tefsir ilminin en önemli ilkesidir.[2] Şüphesiz, ayetlerin doğru anlaşılmasında Hazret-i Peygamber ve dâva arkadaşlarına isnat edilerek aktarılagelen *sözler* de büyük rol oynamaktadır; anlam, onlar sayesinde belirginleşmekte, kapsam onlar sayesinde daralıp genişlemektedir. Bununla birlikte, Kur'ân'ın nüzul dönemine ait tarihî veriler daha önemlidir; bunlar söz konusu rivayetlere göre daha kesindir. Meselâ, hicret diye muazzam bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediği tartışılamaz. Peygamber ülkesinin merkezinin Medine olduğu, Mekkeli Müslümanların buraya hicret edip burada Hazret-i Peygamber'le birlikte 10 yıl yaşadıkları, devletlerinin temelini burada attıkları, ilk 25-30 yıl bu kentin Müslümanlara başkentlik ettiği tartışılabilir mi? Buna karşılık, Kur'ânî bir terkibin ne anlama geldiğine ilişkin bir rivayet pekâlâ

---

1 "Makâm-ı Mahmûd Ayetine Farklı Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2009, 50/2, 13-38.

2 Bkz. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzulün Rolü*, İstanbul: Şule Yayınları, 1994, s. 289-304.

tartışılabilir: Bu söz gerçekten söylenmiş midir, aktaran kişi güvenilir, mazbut biri midir, ilgili ifadeyi doğru anlamış mıdır, ne kadar doğru anlatabilmiştir, çıkan anlam Kur'ân'ın makâsıdı ile ve tarihî gerçeklerle ne kadar uyumludur?

Bu son derece önemlidir, zira مقامًا محمودًا ifadesinin geçtiği ayette Hazret-i Peygamber'in reel hayatı (tarihî bağlam) esas alındığında başka, bu tür sözler esas alındığında bambaşka bir anlam çıkmaktadır. Bunlardan hangisi doğru kabul edilecektir, niçin? İşte, burada bu tartışılmaktadır. Metod olarak; ayete yönelik genel yaklaşımı arz ettikten sonra, *makâmı*, *mahmûd* ve *ba's* kelimelerini Kur'ânî bütünlükleri içerisinde analiz edecek, nihaî değerlendirmeyi sona bırakacağız. عسى أن يبعثك ربك مقامًا محمودًا ifadesinin yer aldığı İsrâ: 73-83'deki diğer ayetleri tek tek tefsir etme cihetine gitmeyeceğiz; hatta ayetimizin namazı ilgilendiren kısmı üzerinde de durmayacağız; bunlara sadece ayetin bağlamını yansıtacak kadar temas edeceğiz. Metindeki ayet mealleri şahsımıza aittir. Vefat tarihleri hicrîdir.

Şunu bilhassa belirtmek isteriz ki çalışmamızın amacı, ne şefaatle ilgili ayetleri tefsir etmek[3] ne de Hazret-i Peygamber'in şefaat yetkisini tartışmaktır.[4] Bu, İslâm mezhepler tarihinde muazzam cedellere yol açmış bulunan itikadî bir konu olup bu çerçevedeki tartışmalarda savunulmadık görüş kalmamıştır, denebilir. Burada, her ne kadar *ihsas-ı rey*'den kurtulamayacak olsak da norm koyucu bir Kelâmcı edasıyla konuşmayacağımızı belirtmek isteriz. - Tarafların ilgili *ayet*lerden çıkarsadıkları delil ve 'norm'lara yönelik değerlendirme hakkımız elbette mahfuzdur.- Bizim amacımız makâm-ı mahmûd

---

3 Bkz. Yaşar Duzenli, *Üslûp ve Semantik Açısından Kur'ân ve Şefaat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2008.

4 Bkz. İsmet Uçma, *Kur'ân ve Sünnette Şefaat* [Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (MÜSBE), yüksek lisans (YL) tezi, dnş. Bekır Topaloğlu, İstanbul: 1986]; Bekir Yiğit, *İslâm Mezheplerinde Şefaat* (MÜSBE, YL tezi, dnş. Bekır Topaloğlu, İstanbul: 1986); Ahmet Uludağ, *Ayet ve Hadislere Göre Şefaat* (Erciyes Üniversitesi SBE, YL tezi, Kayseri 1992); Cafer Tayyar Soykök, "Kur'ân'da Şefaat ve Geleneksel Anlayış," *Haksöz*, 1996, IV/67, 35-38; Tuncer Namlı, "Mahkeme-i Kübrâ'da İltimas Olur mu? (Şefaat)," *Fecre Doğru*, 1997, XXIII, 17-25; M. Fatih Kesler, "Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Şefaat İnancı," *Tasavvuf; İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* Ankara: 2004, V/13, s. 119-153; Mesut Erdal, "40 Soruda Kur'ân ve Sünnete Göre Şefaat İnancı," İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006; Mehmet Yılmaz, *Kur'ân'da Şefaat Kavramı ve Yaygın Şefaat Anlayışının Karşılaştırılması* (MÜSBE, YL tezi, dnş. Hülya Alper, İstanbul: 2007). Yürütülmekte olan şu iki tez çalışması, konunun hâla güncelliğini koruduğunu göstermektedir: Enver Durmaz, İtikadî Açıdan Şefaat, Uludağ Üniversitesi SBE, YL tezi, dnş. Tevfik Yücedoğru; Kenan Şahin, Şefaat Fikrinin Kelamî ve Sosyolojik Boyutları Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, YL tezi, dnş. İsa Doğan

ayeti inzal edildiğinde Hazret-i Peygamber'e neyin müjdelendiğinin vuzuha kavuşmasıdır. Şefaat tartışmasını yürütenler bu makaleyi bir veri olarak değerlendirirlerse makale amacına ulaşmış olacaktır.

I. GENEL YAKLAŞIM ve DAYANAKLARI

İsra Sûresinin 79. ayetinde geçen مَقَامًا مَحْمُودًا terkibini *şefaat*le ilişkilendiren çok sayıda *rivayet* bulunmakta; İbn Abbas, Mücahid (v.104), Hasen-i Basrî (v.110) ve Katâde'nin (v.117) de bu görüşte oldukları söylenmektedir:

(i) "Te'vîlcilerin çoğuna göre; makām-ı mahmûd Hazret-i Peygamber'in mahşer halkını içinde bulundukları sıkıntıdan kurtarıp rahatlatacağı makamdır." diyen et-Taberî (v.310) bu çerçevede şu rivayetlere yer vermiştir:

(a) [Kıyamet günü bütün] insanlar tek bir alanda bir araya getirilir. İlk çağrılan kişi Muhammed olur ve şöyle der: "Buyur Allah'ım! Memnuniyetle! Hayır Senin iki elindedir; şer Sana ait değildir. Doğru yolda giden Senin doğru yola getirdiğindir. İşte kulun, önünde [*ya da* Ben Senin iki kulunun oğlu olan bir kulunum] neyim varsa Senin sayendedir, Sana aittir. Senden ancak Sana sığınılabilir, Senden ancak Senin sayende kurtulmak mümkündür. Sen çok cömertsin, çok yücesin!" der. İşte, عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ifadesi bunu anlatmaktadır (Huzeyfe b. el-Yemân).[5]

(b) "عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا kavli hakkında Hazret-i Peygamber'e soru yöneltilince, bunun şefaat olduğunu söyledi." (Ebu Hüreyre).

(c) "[Kıyamet günü] Ben ve ümmetim uçsuz-bucaksız bir meydanda bulunuruz; Rabbim bana yemyeşil bir kaftan giydirir. Sonra bana izin verilir ve Allah ne dilerse onu konuşurum. İşte makām-ı mahmûd budur." (Kâ'b b. Mâlik)

(d) "Kıyamet günü, siz yalınayak - başıkabak getirilirken, şüphesiz ben makām-ı mahmûda otururum. Sonra Rabbim bana bir kaftan giydirir ve ben Arş'ın sağında hiç kimsenin oturmadığı öyle bir maka-

---

[5] Bkz. İbn Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1978, XV, 97-98; 'Abdurrezzâk San'âni, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Aziz*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1991, nşr. A. Emin Kal'aci, I, 328; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabi, 1990, VI, 72; Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-'Arabî, 1995, V, 309-312; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004, VIII, 465 (*Buhari*, Tefsîr İsrâ 79'un şerhi). Krş. a.mlf, *age*, XI, 494 (*Buhari*, Rikâk 51'in şerhi).

ma otururum ki öncekiler de sonrakiler de bana gıpta ederler." (İbn Mes'ûd)

(e) "Allah nebîsi (s.a.s.) ilk şefaatçidir. Ehl-i ilim de 'makâm-ı mahmûd budur' demişlerdir." (Katâde)[6]

Taberî, (ii) "Allah'ın, Hazret-i Peygamber'i Arş'ının sağına oturtacağı"na dair rivayetlere de yer vermekle birlikte,[7] bunların aklen ve nakden savunulamayacağını belirterek[8] ilk görüşü *evlâ* bulmuştur.[9] Dikkat edilirse, bu rivayetlerin bir kısmında mahşerde tüm insanları rahatlatma *teması* öne çıkarılırken, bir kısmında *mutlak şefaat* öngörülmektedir. Bu iki görüşü nakleden el-Mâverdî (v.450) ve el-Kurtubî (v.671) bir başka görüş olarak (iii) "Kıyamet günü Hazret-i Peygamber'e hamd sancağının (*livâu'l-hamd*[10]) verilmesi"nden söz etmiştir.[11] Aynı içeriğe sahip bir görüş de (iv) mahşer günü Hazret-i Peygamber'in Cebbar Teala ile Cebrail arasına girmesi [yani Allah'a Cebrail'den bile daha yakın olması[12]] olup bunun üzerine bütün mahşer halkı Hazret-i Peygamber'e gıpta edecektir.[13] el-Mâverdî, (v) *makâm-ı mahmûd*un Hazret-i Peygamber'in 'ümmetinin kendisine icabet ve tasdik ettiği' yönündeki tanıklığı da olabileceğini söylemiştir.[14]

İbn Hacer el-'Askalânî'ye (v.852) göre bu rivayetler sonuçta *genel* şefaat anlamında birleşmektedir. Çünkü makâm-ı mahmûdla ilgili hadislerde

---

6 Bkz. Taberî, *age*, XV, 97-99; İbn Hacer, *age*, XI, 480 (*Buharî*, Rikâk 51'in şerhi).

7 Allah'ın Hazret-i Peygamber'i Arş'a oturtacağı şeklindeki görüş Mucahid'e; Kürsî'ye oturtacağı şeklindeki görüş ise Abdullah b. Selâm'a aittir [Bkz. Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, nşr. H. A. 'Akk - Mervan Suvâr, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992, III, 132].

8 Buna rağmen, Kurtubî'nın eleştirmesinden kurtulamamıştır (Bkz. Kurtubî, *age*, V, 311).

9 Bkz. Taberî, *age*, XV, 97-98.

10 Ebu Sa'îd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, Allah Resûlu şöyle demiştir: "Kıyamet günü Âdem oğullarının efendisi ben olacağım, ama asla övünmem; hamd sancağı benim elimde olacak, ama asla övünmem; o gün ne Âdem ne de onun dışında hiçbir peygamber yoktur ki, benim sancağımın altında bulunmasın, ama asla övünmem." (Bkz. *Tirmizî*, Tefsîru'l-Kur'ân 18; *İbn Mâce*, Zuhd 37; Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, İsrâ 79 hk.).

11 Bkz. Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, nşr. Seyyid b. 'Abdülmaksûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts., İsrâ 79 hk.; Kurtubî, *age*, İsrâ 79 hk.

12 Bununla birlikte, o dehşet günü Rahman'ın sağında Cebrail'in oturacağı, ilk çağrılan kişinin Hazret-i Peygamber olacağı ve onun 'Ya Rabbi! Bu, Senin kendisini bana gönderdiğini haber vermişti?' diyeceği, Allah'ın da 'doğru söylemiş' buyuracağı, bunun üzerine; 'Ya Rabbi! Senin kulların dünyanın dört bir tarafında Sana kulluk ettiler [...]' diyerek şefaat edeceği de rivayet edilmiştir (Bkz. San'ânî, *age*, İsrâ 79 hk.).

13 Bkz. Taberî, *age*, İsrâ 79 hk.; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 480.

14 Bkz. Mâverdî, *age*, İsrâ 79 hk.

zikredilen şefaat iki çeşittir. İlki, Allah'ın nihaî hükmünü muazzam bir sıkıntı ve dehşet içerisinde beklemekte olan mükellef varlıkların (ehl-i mevkıf) sıkıntısını sona erdiren mahkeme-i kübrânın başlatılması anlamında müslim-gayrımüslim herkesi kapsayan genel şefaat; ikincisi ise ümmet-i Muhammed'den olan günahkârları Ateş'ten çıkartacak özel şefaattir.[15]

Elmalılı (v.1942) bütün bu görüşleri gayet güzel özetlemektedir:

> "Makâm-ı mahmûd; 'herkesin hamd ile tebcîl edeceği muazzam makam' demektir ki, hakîkat-i hamdin müte'allâkı olan kurb-i mutlak makâmı, yani ehâdîs-i şerîfede vârid olduğu üzere livâ'u'l-hamd altında şefâ'at-i kübrâ makâmıdır."[16]

Müfessirlerin makâm-ı mahmûd anlayışının bu vb.[17] rivayetlerden etkilenmediğini söylemek çok zordur.[18] Nitekim eş-Şevkânî (v.1250) makâm-ı mahmûdun ne olduğuna ilişkin şefaat hadislerinin mütevâtir olduğundan bahisle; bunlarla amel edilmesi gerektiğini söylemiştir.[19]

*Makâm-ı mahmûd*un Hazret-i Peygamber'in şefaat yetkisi olduğu üzerinde icmâ oluştuğu söylenmiş[20] ise de Havâric ile Ehl-i 'Adl ve't-Tevhîd'in (معتزله) bu icmâda yer almadıkları aşikârdır. Nitekim ez-Zemahşerî (v.538) "Makâm-ı mahmûd tabiri, mutlak mânada 'hamd etmeyi gerektiren her tür değer' için kullanılır" dedikten sonra; "Şefaat makâm-ı mahmûdun tamamı değil, bir bölümüdür; şefaat de onun kapsamına girer" demiştir.[21] Ebu Hayyân (v.745) da مقام ve محمود kelimelerinin ayette belirsiz getirilmiş olma-

---

15 Bkz. *Fethu'l-Bârî*, XI, 480-481. Benzer bir değerlendirme için bkz. İbn 'Atıyye Endelusî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, nşr. 'Abdusselâm 'A. Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1993, İsrâ 79 hk.; Kurtubi, *age*, İsrâ 79 hk.

16 Elmalılı, *HDKD*, İsrâ 79 hk.

17 *Makâm-ı mahmûdu* şefaatle ilişkilendiren diğer rivayetler için bkz. Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, İsrâ 79 hk.; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, İsrâ 79 hk.; Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2006, II, 95-96.

18 Örnek olarak bkz. Taberî, İbn Kesîr, İsrâ 79 hk. Mâturidi bunu 3. görüş olarak verir. Bkz. *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, İsrâ 79 hk...

19 Bkz. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye mine't-Tefsîr*, Kahire: Şeriketü ve Matba'atu Mustafa Bâbî Halebî, 1964, İsrâ 79 hk.

20 Bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, İsrâ 79 hk.

21 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, İsrâ 79 hk.

sından hareketle[22] bu makamın belli bir makam olmadığını vurgulamıştır.[23] Çağdaş müfessirlerden Süleyman Ateş'e göre makām-ı mahmûdun şefaat makamı olduğuna dair ayette en küçük bir delil yoktur. O; bu konudakı *rivayet*lerin abartıldığı ve zamanla oluşturulduğu kanatindedir. Ancak kendisi, 'gerçeği Allah bilir' diyerek herhangi bir anlam önermemiştir.[24] Mir Hüseyin Baküvî (v.1939) ise *Keşfu'l-Hakāyık 'an Nuketi'l-Âyâti ve'd-Dekāyık* adlı eserinde[25] ayete farklı bir açılım getirmiştir. Ona göre, Yüce Allah bu ayetle peygamberine şöyle demektedir: "Ey Resûlüm! Bu Mekkeliler sana eziyet verip incitiyorlar. Ümitvar ol ki, Allah seni bunlardan kurtarıp büyük bir makam ve mertebeye ulaştıracaktır. O zaman, senin düşmanların senin izzet ve celâline bakıp nâçâr kalacaklar." İslâm ordusu Mekke'ye girerken Ebu Süfyan'ın, Hazret-i Peygamber'in haşmeti karşısında artık bir şey yapamayacağını anladığını hatırlatan Baküvî; "Böylece Allah onu çok büyük bir makama ulaştırdı. Allah bu haberi Mekke'de vermişti. Resulullah Medine'ye hicret ettikten sonra, Allah'ın vaadi tamam oldu." demektedir.[26] Bu ibareden, Hazret-i Peygamber'in, *makām-ı mahmûda* Medine'ye hicret ettikten yaklaşık sekiz sene sonra, Mekke'nin fethi ile ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Yani, *makām* kavramı manevî bir rütbe olarak anlaşılmaya devam etmektedir.

Sufîlerin makām-ı mahmûda yaklaşımları da genel Peygamber telakkilerine paralel, 'havâss'a has anlamlardır. Sözgelimi İbn 'Arabî (v.638); "Makām-ı mahmûd bütün makamların mercii ve bütün ilahî isimlerin tecelligâhıdır, Hazret-i Muhammed'e mahsustur; şefaat kapısı bu makamda açılır."[27] derken, yaklaşık bir asır sonra el-Kāşânî (v.736) ayetin ilgili kısmını;

---

22 Krş. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXI, 26 (Râzî'ye göre مقاما محمودا kelimelerinın belirsiz getirilmiş olması, Hazret-i Peygamber'in bu makamda elde edeceği *hamd*ın; eksiksız, muazzam bir hamd olduğunu gösterir).

23 Bkz. Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, İsrâ 79 hk.

24 Ateş, *YKÇT*, İsrâ 79 hk.

25 Bu eser, Ahmet 'Dolunay' tarafından *Gerçeğin Doğuşu; Alevî Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Merkür Yayınları, 2000) adıyla iki cilt halinde neşredilen kitaptır. Alevî-Sünnî diyaloğuna bir katkı sağlama amacıyla da olsa eserin adının değiştirilmesi pek şık olmamıştır.

26 Bkz. Ahmet Bedir, *Baküvî Tefsirinin Tahlil ve Tahrîci* (Harran Üniversitesi SBE, yayımlanmamış doktora tezi, Şanlıurfa 1997), EK-I, s.422. Makām-ı Mahmûda yönelik araştırmalarımızı bitirdiğimiz sırada Baküvî'nin bu görüşünden bizi haberdar eden Sabuhi Şahavatov'a teşekkür ederiz.

27 Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1389, İsrâ 79 hk. (صاحب فتوحات آورده كه مقام محمود مقاميست مرجع جميع مقامست ومظهر تمام أسماء إلهيه وآن خاصّهٔ حضرت محمد است وباب شفاعت درين مقام كشاده ميشود).

"Rabbinin, seni, kâffe-i mevcûdâta hamdi vâcip olan bir makamda ba's eylemesi me'mûldür" şeklinde anlamış ve bunu sufilerin Peygamber telakkisine ters sayılabilecek bir şekilde açıklamıştır:

> "Cümle eşyâya hamdi vâcip olan makâm Mehdî'nin zuhûru ile hâtem-i velâyet makâmıdır. Zira hâtem-i nübüvvet yalnız bir cihetten, hâtem-i nübüvvet olmak cihetinden, makâm-ı mahmûddadır; hâtem-i velâyet cihetinden ğayr-ı mahmûddur. Hâtem-i nübüvvet bu cihetten hamdiyet [hâmidiyyet] makâmındadır. İmdi, hâtem-i velâyette tamam olduğu vakit her vecihten makâm-ı mahmûdda olur."[28]

'Aynı ayet hakkında, hepsi de doğru olmak şartıyla bu kadar farklı/zıt görüş olabilir mi?' diye sorarak, *anlama usulü*[29] çerçevesinde ayetimizi tefsir etmek istiyoruz.

II. BİZİM YAKLAŞIMIMIZ

2.1. MAKÂM-I MAHMÛD AYETİNİN BAĞLAMI

عسى أن يبعثك ربك مقاما محمودا ayet-i kerimesinde "Hazret-i Peygamber'in övgüye değer bir yere gönderil*ebil*eceği" belirtilmektedir ki, makale bu makamın ne olduğunu açıklığa kavuşturmak amacıyla yazılmıştır. Bunu tespit etmeye çalışırken, öncelikle ayetin sebeb-i nüzulüne, tarihî bağlamına ve siyak-sibâkına bakacağız.

Bilindiği üzere, esbâb-ı nüzûle dair eserlerde Kur'ân ayetlerinin tamamı hakkında kayıt bulunmamaktadır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in bütün ayetlerinin bir nüzûl ortamı olduğu aşikârdır. Hazret-i Peygamber'i ve etrafındakileri çevreleyen bütün olgu ve olayların Kur'ân'ın ilk muhataplarının yaşadığı sosyokültürel çevrenin; sahip oldukları inanış, düşünce, duygu, algı, kaygı, tutum, davranış ve eylemlerin Kur'ân'ın genel nüzul sebebi olduğu söylenebilir. -Bu bakımdan, ayetlerin sahih bir Siyer kaynağı eşliğinde

---

28 Abdurrezzak Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşâniyye*, çev. Alirıza Doksanyedi, nşr. M. Vehbi Güloğlu, Ankara: Kadıoğlu Matbaası, 1988, İsrâ 79 hk.

29 Anlam, anlama, doğru anlama, oznel/sübjektif anlam - nesnel/objektif anlam, anlama faaliyetinin kavramsal araçları ve bu çerçevede sağlam bir altyapı oluşturmak için bkz. Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine* (İstanbul: Şule Yayınları, 1992); Dücane Cündioğlu, *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009). Ayrıca, *III. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, 13-19 Ocak 1997* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), özellikle s. 137-263'teki tebliğ ve müzakereler; Fazlu'r-Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık* (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 1998), çev. Alparslan Açıkgenç, s. 51-63 (giriş bölümü); *İslami Araştırmalar Dergisi* (Ankara: 1996), IX:1-4, s. 119-134, *Kur'ân'ı Anlamada Tarihsellik Sempozyumu* (İstanbul: Bursa KURAV, 2000).

sından hareketle[22] bu makamın belli bir makam olmadığını vurgulamıştır.[23] Çağdaş müfessirlerden Süleyman Ateş'e göre makām-ı mahmûdun şefaat makamı olduğuna dair ayette en küçük bir delil yoktur. O; bu konudaki *rivayet*lerin abartıldığı ve zamanla oluşturulduğu kanatindedir. Ancak kendisi, 'gerçeği Allah bilir' diyerek herhangi bir anlam önermemiştir.[24] Mir Hüseyin Bakűvî (v.1939) ise *Keşfu'l-Hakāyık 'an Nuketi'l-Âyâti ve'd-Dekāyık* adlı eserinde[25] ayete farklı bir açılım getirmiştir. Ona göre, Yüce Allah bu ayetle peygamberine şöyle demektedir: "Ey Resûlüm! Bu Mekkeliler sana eziyet verip incitiyorlar. Ümitvar ol ki, Allah seni bunlardan kurtarıp büyük bir makam ve mertebeye ulaştıracaktır. O zaman, senin düşmanların senin izzet ve celâline bakıp nâçâr kalacaklar." İslâm ordusu Mekke'ye girerken Ebu Süfyan'ın, Hazret-i Peygamber'in haşmeti karşısında artık bir şey yapamayacağını anladığını hatırlatan Bakűvî; "Böylece Allah onu çok büyük bir makama ulaştırdı. Allah bu haberi Mekke'de vermişti. Resulullah Medine'ye hicret ettikten sonra, Allah'ın vaadi tamam oldu." demektedir.[26] Bu ibareden, Hazret-i Peygamber'in, *makām-ı mahmûda* Medine'ye hicret ettikten yaklaşık sekiz sene sonra, Mekke'nin fethi ile ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Yani, *makām* kavramı manevî bir rütbe olarak anlaşılmaya devam etmektedir.

Sufilerin makām-ı mahmûda yaklaşımları da genel Peygamber telakkilerine paralel, 'havâss'a has anlamlardır. Sözgelimi İbn 'Arabî (v.638); "Makām-ı mahmûd bütün makamların mercii ve bütün ilahî isimlerin tecellîgâhıdır. Hazret-i Muhammed'e mahsustur; şefaat kapısı bu makamda açılır."[27] derken, yaklaşık bir asır sonra el-Kāşânî (v.736) ayetin ilgili kısmını;

---

22 Krş. Râzi, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXI, 26 (Râzî'ye göre مقاما محمودا kelimelerinin belirsiz getirilmiş olması, Hazret-i Peygamber'in bu makamda elde edeceği *hamd*in; eksiksiz, muazzam bir hamd olduğunu gösterir).

23 Bkz. Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit*, İsrâ 79 hk.

24 Ateş, *YKÇT*, İsrâ 79 hk.

25 Bu eser, Ahmet 'Dolunay' tarafından *Gerçeğin Doğuşu; Alevî Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Merkür Yayınları, 2000) adıyla iki cilt halinde neşredilen kitaptır. Alevî-Sünnî diyaloğuna bir katkı sağlama amacıyla da olsa eserin adının değiştirilmesi pek şık olmamıştır.

26 Bkz. Ahmet Bedir, *Bakűvî Tefsirinin Tahlil ve Tahrîci* (Harran Üniversitesi SBE, yayımlanmamış doktora tezi, Şanlıurfa 1997), EK-I, s.422. Makām-ı Mahmûda yönelik araştırmalarımızı bitirdiğimiz sırada Bakűvî'nin bu görüşünden bizi haberdar eden Sabuhi Şahavatov'a teşekkür ederiz.

27 Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1389, İsrâ 79 hk. (صاحب فتوحات آورده كه مقام محمود مقاميست مرجع جميع مقامست ومظهر تمام اسماء إلهيه وآن خاصهٔ حضرت محمد است وباب شفاعت درين مقام كشاده ميشود).

"Rabbinin, seni, kâffe-ı mevcûdâta hamdi vâcip olan bir makamda ba's eylemesi me'mûldur" şeklinde anlamış ve bunu sufilerin Peygamber telakkisine ters sayılabilecek bir şekilde açıklamıştır:

> "Cümle eşyâya hamdi vâcip olan makām Mehdî'nin zuhûru ile hātem-i velâyet makāmıdır. Zira hātem-i nübüvvet yalnız bir cihetten, hātem-i nübüvvet olmak cihetinden, makām-ı mahmûddadır; hātem-i velâyet cihetinden ğayr-ı mahmûddur. Hātem-i nübüvvet bu cihetten hamdiyet [hâmidiyyet] makāmındadır. İmdi, hātem-i velâyette tamam olduğu vakit her vecihten makām-ı mahmûdda olur."[28]

'Aynı ayet hakkında, hepsi de doğru olmak şartıyla bu kadar farklı/zıt görüş olabilir mi?' diye sorarak, *anlama usulü*[29] çerçevesinde ayetimizi tefsir etmek istiyoruz.

II. BİZİM YAKLAŞIMIMIZ

2.1. MAKĀM-I MAHMÛD AYETİNİN BAĞLAMI

عَسٰى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ayet-i kerimesinde "Hazret-i Peygamber'in övgüye değer bir yere gönderil*ebile*ceği" belirtilmektedir ki, makale bu makamın ne olduğunu açıklığa kavuşturmak amacıyla yazılmıştır. Bunu tespit etmeye çalışırken, öncelikle ayetin sebeb-i nüzulüne, tarihî bağlamına ve siyak-sibâkına bakacağız.

Bilindiği üzere, esbâb-ı nüzûle dair eserlerde Kur'ān ayetlerinin tamamı hakkında kayıt bulunmamaktadır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in bütün ayetlerinin bir nüzûl ortamı olduğu aşikârdır. Hazret-i Peygamber'i ve etrafındakileri çevreleyen bütün olgu ve olayların Kur'ān'ın ilk muhataplarının yaşadığı sosyokültürel çevrenin; sahip oldukları inanış, düşünce, duygu, algı, kaygı, tutum, davranış ve eylemlerin Kur'ān'ın genel nüzul sebebi olduğu söylenebilir. -Bu bakımdan, ayetlerin sahih bir Siyer kaynağı eşliğinde

---

28 Abdurrezzak Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kāşâniyye*, çev. Alirıza Doksanyedi, nşr. M. Vehbi Güloğlu, Ankara: Kadıoğlu Matbaası, 1988, İsrâ 79 hk.

29 Anlam, anlama, doğru anlama, öznel/sübjektif anlam - nesnel/objektif anlam, anlama faaliyetinin kavramsal araçları ve bu çerçevede sağlam bir altyapı oluşturmak için bkz. Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Butünlüğü Üzerine* (İstanbul: Şule Yayınları, 1992); Dücane Cündioğlu, *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009). Ayrıca, *III. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, 13-19 Ocuk 1997* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), özellikle s. 137-263'teki tebliğ ve müzakereler; Fazlu'r-Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık* (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 1998), çev. Alparslan Açıkgenç, s. 51-63 (giriş bölumü); *İslami Araştırmalar Dergisi* (Ankara: 1996), IX:1-4, s. 119-134; *Kur'ân'ı Anlamada Tarihsellik Sempozyumu* (İstanbul: Bursa KURAV, 2000).

okunması, Kur'ân'ı anlama adına son derece faydalı olacaktır.[30] Söz konusu çerçeveyi, hatta Câhiliye dönemini de ekleyerek, iyi anlamanın Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılmasındaki rolü yadsınamaz.

Esbâb-ı nüzule dair rivayetlerde bu ayetin nüzul sebebi müstakil olarak değil, içinde geçtiği pasaj (İsra 17/ 73-80) dolayısıyla verilmektedir. Sözgelimi el-Mâverdi, 76. ayetteki لِيُخْرِجُوكَ مِنها ifadesini tefsir ederken, 'Peygamberi çıkaracak olanlar' ve 'çıkaracakları yer' ile ilgili rivayetleri dört başlık altında toplamıştır: (i) Bunlar, 'Burası [Medine] peygamberler toprağı değildir; peygamberler toprağı Suriye bölgesidir. (أرض الشام)' diyerek Hazret-i Peygamber'i Medine'den çıkartmaya çalışan Yahudilerdir (Süleyman et-Teymî[31]). (ii) Bunlar, hicretten önce Hazret-i Peygamber'i Mekke'den çıkartmaya çalışan Müşriklerdir (Katâde). (iii) Pasajda, Müşriklerin Hazret-i Peygamber'i *Arap Yarımadasının tamamından* çıkartmayı arzuladıklarından bahsedilmektedir. (iv) Pasajda, Müşriklerin Hazret-i Peygamber'i ortadan kaldırmayı, *yeryüzünden tamamen* silmeyi arzuladıklarından bahsedilmektedir (Hasen-i Basrî).[32]

Dikkat edilirse, son üç görüş, nüanslar bir tarafa, birbirini tamamlayıcı mahiyettedir. Son üç rivayette ayetler Mekkî sayılırken, sadece ilk rivayette ayetler Medenî sayılmaktadır. es-Suyûtî pasaja ilişkin rivayetlerin en sahihinin Mekke çerçevesindekiler olduğunu belirtmiş;[33] İbn Kesîr (v.774)

---

30 İzzet Derveze'nin *Kur'ân'a göre* Hazret-i *Muhammed'in Hayatı* (İstanbul: Ekin, 1998, 3 cilt), *et-Tefsîru'l-Hadîs; Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Ekin, 1998), Muhammed Hamidullah'ın *İslâm Peygamberi* (İstanbul: İrfan, 1980, çev. Salih Tuğ), Süleyman Ateş'in *Kur'ân'a Göre* Hazret-i *Muhammed'in (s.a.s.) Hayatı* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2008) adlı eserleri bu paralelliği kurarken yararlanabileceğimiz eserlerden bazılarıdır.

31 Hazret-i Osman, İbn Abbas (Bkz. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl,* Kahire: Müessesetül-Halebi ve Şurekâhu, 1968, 196-197), Sa'id b. Cübeyr vb.lerine de isnat edilen bu görüşe göre, Hazret-i Peygamber de bunun üzerine Yahudileri haklı bularak Suriye'ye yönelik Tebuk seferine azîmet etmiştir. Bu, eş-Şevkânî'de daha tafsilatlı yer almakla birlikte, hem *isnadının* dikkatle incelenmesi gerektiği hem de Tebuk seferinin Mûte'de katledilen sahabilerin kanını *yerde* bırakmamak amacı ile gerçekleştirilmiş olduğu gerekçesiyle sahih kabul edilmemiştir (Bkz. İbn Kesir, Şevkâni, İsrâ 79 hk.).

32 Bkz. Mâverdi, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, İsrâ 79 hk. Ayrıca bkz. Celâleddin Suyûti, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, Dımaşk: Dâru Kuteybe, 1987, s. 170-171; Şevkâni, *age*, İsrâ 79 hk.

33 Bkz. Suyûti, *age*, s. 171-172 [Ümeyye b. Halef ve Ebu Cehl ('Amr b. Hişâm) gibi Kureyş ileri gelenleri Allah Resûlü'ne gelerek, "Gel sen bizim tanrılarımıza hürmetle yüz sür, biz de senin dinine girelim." dediler. Hazret-i Peygamber de, kavminin İslâm'a girmesini çok arzuladığı için, rikkate geldi [yani, onların teklifine temayül ederek yumuşar gibi oldu]. Bunun üzerine, "Bunlar 'Bizim ... mâl

de ayetlerin Mekkî olduğunu belirterek ilk rivayeti zayıf bulmuştur.[34] O halde, pasaj Mekke siyasî ve ekonomi çevrelerinin, baskılarını iyice artırdıkları bir sırada; hicretten birkaç yıl önce -İbn 'Âşûr'un (v.1393) dediği gibi, *bi'setin* 12. yılında; 621'de yapılan I. Akabe biatinden az önce[35]- inzal edilmiştir.[36] Yani, Müşriklerin, Hazret-i Peygamber'i sıkıştırarak ondan, vahyi değiştirmesini isteyip -sonuçta- red cevabı aldıkça; "Muhammed'i zindana mı tıksak, Mekke'den sürmekle mi yetinsek yoksa katledip tamamen ortadan mı kaldırsak?"[37] diye tartıştıkları bir ölüm-kalım döneminde... Şu ayetler bunu net olarak yansıtmaktadır:

"*(Ey Peygamber!) Bu (putperest)ler 'Bizim sana vahy ettiklerimizden başka şeyler uydurup Bize mâl edesin' diye az daha seni ayartacaklardı! -Seni, ancak o zaman dost edineceklerdi!- Seni sebat ettirmeseydik, sen de az da olsa bunlara yanaşmıştın! Ama bak, böyle bir şey olsaydı, sana hem hayattakinin hem de ölümden sonrakinin (yani, dünyevî ve uhrevî azabın) katmerlisini tattırırdık; sonra, kendini Bize karşı koruyacak birini de bulamazdın! Bu (putperest)ler az daha seni yurdundan çıkaracak (hatta bununla da yetinmeyip) seni yeryüzünden tamamen söküp atacaklardı. -Ama o takdirde, kendileri de senden sonra ancak az bir süre kalabilirler! Çünkü senden önce göndermiş olduğumuz resûllerle ilgili uygulamamız böyledir ve Bizim uygulamalarımızda değişiklik bulamazsın.-*" (İsra 17/73-77)

Müteâkip ayetlerin[38] de gösterdiği üzere, Hazret-i Peygamber'in bu zor durumda yapabileceği tek şey Rabbine sığınmaktı. Büyük bir sıkıntı içinde,

---

edesin' diye az daha seni ayartacaklardı"dan "Bana kendi katından, Senin yardımına mazhar bir güç ver"e kadarki ayetler (İsrâ 73-80) inzal edildi].

34 Bkz. İbn Kesîr, İsrâ 79 hk.

35 Bkz. Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Beyrut: Müessesetü't-Târîh, 2000, İsrâ 79 hk.

36 Bâzergân, İsrâ Sûresinin 9-54, 63-64, 73-83, 103-111. ayetlerini peygamberliğin 8. yılına; hicretten 5 sene öncesine, yerleştirmiştir. Bkz. Mehdî Bâzergân, *Kur'ân'ın Nuzul Süreci*, çev. Yasin Demirkıran - M. Muhammed Feyzullah, Ankara: Fecr Yayınları, 1998, s.132.

37 Aşağıdaki ayetlerde bu konuşmalara da temas edilmektedir: "*(Ey Bedir gazileri!) Hatırlarsanız bir zamanlar, ülkenizde, insanların kapıp götürüvermesinden korkan zavallı bir azınlıktınız; şükredesiniz diye sizleri (Medine'de) O barındırdı, yardımı ile sizi O güçlendirdi ve size tertemiz bazı şeyler ihsan etti... (Resûlum!) Hatırlarsan, kâfirler sana; ya seni hapsetmek ya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Kuruyorlardı ama Allah da bir karşı tertip hazırlıyordu; -ki Allah, böyle tertip hazırlayanların en iyisidir-.*" (Enfâl 8/26-30)

38 "Güneşin, öğleyin dönüşünden gece karanlığının bastırmasına kadar belli vakitlerde namazı dosdoğru kıl; özellikle sabah okuyuşunu ihmal etme... Çünkü sabahki okuyuş

okunması, Kur'ân'ı anlama adına son derece faydalı olacaktır.[30] Söz konusu çerçeveyi, hatta Cahiliye dönemini de ekleyerek, iyi anlamanın Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılmasındaki rolü yadsınamaz.

Esbâb-ı nüzule dair rivayetlerde bu ayetin nüzul sebebi müstakil olarak değil, içinde geçtiği pasaj (İsra 17/ 73-80) dolayısıyla verilmektedir. Sözgelimi el-Mâverdî, 76. ayetteki لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ifadesini tefsir ederken, 'Peygamberi çıkaracak olanlar' ve 'çıkaracakları yer' ile ilgili rivayetleri dört başlık altında toplamıştır: (i) Bunlar, 'Burası [Medine] peygamberler toprağı değildir; peygamberler toprağı Suriye bölgesidir. (أرض الشام)' diyerek Hazret-i Peygamber'i Medine'den çıkartmaya çalışan Yahudilerdir (Süleyman et-Teymî[31]). (ii) Bunlar, hicretten önce Hazret-i Peygamber'i Mekke'den çıkartmaya çalışan Muşriklerdir (Katâde). (iii) Pasajda, Müşriklerin Hazret-i Peygamber'i *Arap Yarımadasının tamamından* çıkartmayı arzuladıklarından bahsedilmektedir. (iv) Pasajda, Müşriklerin Hazret-i Peygamber'i ortadan kaldırmayı, *yeryüzünden tamamen* silmeyi arzuladıklarından bahsedilmektedir (Hasen-i Basrî).[32]

Dikkat edilirse, son üç görüş, nüanslar bir tarafa, birbirini tamamlayıcı mahiyettedir. Son üç rivayette ayetler Mekkî sayılırken, sadece ilk rivayette ayetler Medenî sayılmaktadır. es-Suyûtî pasaja ilişkin rivayetlerin en sahihinın Mekke çerçevesindekiler olduğunu belirtmiş;[33] İbn Kesîr (v.774)

---

30 İzzet Derveze'nin *Kur'ân'a göre* Hazret-i *Muhammed'in Hayatı* (İstanbul: Ekin, 1998, 3 cilt), *et-Tefsîru'l-Hadîs; Nuzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Ekin, 1998), Muhammed Hamidullah'ın *İslâm Peygamberi* (İstanbul: İrfan, 1980, çev. Salih Tuğ), Süleyman Ateş'in *Kur'ân'a Göre* Hazret-i *Muhammed'in (s.a.s.) Hayatı* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2008) adlı eserleri bu paralelliği kurarken yararlanabileceğimiz eserlerden bazılarıdır.

31 Hazret-i Osman, İbn Abbas (Bkz. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Kahire: Müessesetul-Halebi ve Şurekahu, 1968, 196-197), Sa'îd b. Cübeyr vb.lerine de isnat edilen bu görüşe göre, Hazret-i Peygamber de bunun üzerine Yahudileri haklı bularak Suriye'ye yönelik Tebuk seferine azimet etmiştir. Bu, eş-Şevkânî'de daha tafsilatlı yer almakla birlikte, hem *isnadının* dikkatle incelenmesi gerektiği hem de Tebuk seferinin Mûte'de katledilen sahabilerin kanını yerde bırakmamak amacı ile gerçekleştirilmiş olduğu gerekçesiyle sahih kabul edilmemiştir (Bkz. İbn Kesîr, Şevkânî, İsrâ 79 hk.).

32 Bkz. Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, İsrâ 79 hk. Ayrıca bkz. Celâleddîn Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzul*, Dimaşk: Dâru Kuteybe, 1987, s. 170-171; Şevkânî, *age*, İsrâ 79 hk.

33 Bkz. Suyûtî, *age*, s. 171-172 [Ümeyye b. Halef ve Ebu Cehl ('Amr b. Hişâm) gibi Kureyş'liler gelenleri Allah Resûlü'ne gelerek, "Gel sen bizim tanrılarımıza hürmetle yüz sür, biz de senin dinine girelim." dediler. Hazret-i Peygamber de, kavminin İslâm'a girmesini çok arzuladığı için, rikkate geldi [yani, onların teklifine temayül ederek yumuşar gibi oldu]. Bunun üzerine, "Bunlar 'Bizim sana vahyettiklerimizden başka şeyler uydurup Bize mal

de ayetlerin Mekki olduğunu belirterek ilk rivayeti zayıf bulmuştur.[34] O halde, pasaj Mekke siyasi ve ekonomi çevrelerinin, baskılarını iyice artırdıkları bir sırada; hicretten birkaç yıl önce -İbn 'Âşûr'un (v.1393) dediği gibi, *bi'set*in 12. yılında; 621'de yapılan I. Akabe biatinden az önce[35]- inzal edilmiştir.[36] Yani, Müşriklerin, Hazret-i Peygamber'i sıkıştırarak ondan, vahyi değiştirmesini isteyip -sonuçta- red cevabı aldıkça; "Muhammed'i zindana mı tıksak, Mekke'den sürmekle mi yetinsek yoksa katledip tamamen ortadan mı kaldırsak?"[37] diye tartıştıkları bir ölüm-kalım döneminde... Şu ayetler bunu net olarak yansıtmaktadır:

> "*(Ey Peygamber!) Bu (putperest)ler 'Bizim sana vahy ettiklerimizden başka şeyler uydurup Bize mâl edesin' diye az daha seni ayartacaklardı! -Seni, ancak o zaman dost edineceklerdi!- Seni sebat ettirmeseydik, sen de az da olsa bunlara yanaşmıştın! Ama bak, böyle bir şey olsaydı, sana hem hayattakinin hem de ölümden sonrakinin (yani, dünyevî ve uhrevî azabın) katmerlisini tattırırdık; sonra, kendini Bize karşı koruyacak birini de bulamazdın! Bu (putperest)ler az daha seni yurdundan çıkaracak (hatta bununla da yetinmeyip) seni yeryüzünden tamamen söküp atacaklardı. -Ama o takdirde, kendileri de senden sonra ancak az bir süre kalabilirler! Çünkü senden önce göndermiş olduğumuz resûllerle ilgili uygulamamız böyledir ve Bizim uygulamalarımızda değişiklik bulamazsın.-*" (İsra 17/73-77)

Müteâkip ayetlerin[38] de gösterdiği üzere, Hazret-i Peygamber'in bu zor durumda yapabileceği tek şey Rabbine sığınmaktı. Büyük bir sıkıntı içinde,

---

edesin' diye az daha seni ayartacaklardı"dan "Bana kendi katından, Senin yardımına mazhar bir güç ver"e kadarki ayetler (İsrâ 73-80) inzal edildi].

[34] Bkz. İbn Kesîr, İsrâ 79 hk.

[35] Bkz. Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Beyrut: Müessesetü't-Târîh, 2000, İsrâ 79 hk.

[36] Bâzergân, İsrâ Sûresinin 9-54, 63-64, 73-83, 103-111. ayetlerini peygamberliğin 8. yılına; hicretten 5 sene öncesine, yerleştirmiştir. Bkz. Mehdi Bâzergân, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, çev. Yasin Demırkıran - M. Muhammed Feyzullah, Ankara: Fecr Yayınları, 1998, s.132.

[37] Aşağıdaki ayetlerde bu konuşmalara da temas edilmektedir: "*(Ey Bedir gazileri!) Hatırlarsanız bir zamanlar, ülkenizde, insanların kapıp götürivermesinden korkan zavallı bir azınlıktınız; şükredesiniz diye sizleri (Medine'de) O barındırdı, yardımı ile sizi O güçlendirdi ve size tertemiz bazı şeyler ihsan etti... (Resûlüm!) Hatırlarsan, kâfirler sana; ya seni hapsetmek ya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzak kuruyorlardı.. Kuruyorlardı ama Allah da bir karşı tertip hazırlıyordu; -ki Allah, böyle tertip hazırlayanların en iyisidir-.*" (Enfâl 8/26-30)

[38] "Güneşin, öğleyin dönüşünden gece karanlığının bastırmasına kadar belli vakitlerde namazı dosdoğru kıl; özellikle sabah okuyuşunu ihmal etme.. Çünkü sabahki okuyuş şahitlidir. Kendine özgü fazladan bir irtibat vesilesi olarak, gecenin belli bir bölümünde de

ölüm-kalım mücadelesi veren Hazret-i Peygamber -insanın Yüce Allah'la irtibatının en büyük sağlayıcısı olan- *namazı* (*zikrullah*) günün tamamına yayacak şekilde, ama özellikle geceleyin kılarak Rabbine sığındığı takdirde, Rabbi de kendisine bir çıkış yolu göstere*bile*cekti.

İzleyen ayette[39] ise Hazret-i Peygamber'e namazın yanı sıra 'sürekli Rabbından bir çıkış yolu istemesi' emredilmiştir. Bu ayet *makâm-ı mahmûd* terkibine Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde yaklaşma gereği bakımından son derece önemlidir. Çünkü ayette, Hazret-i Peygamber'in gönderileceği bu makâmın mahiyeti hakkında ipuçları bulunuyor. Bu *makâm* öyle bir yerdir ki, bir yerden 'çıkılarak' 'girilecek'tir. Ve 'çıkılacak' yerin, ölüm-kalım mücadelesinin verildiği Mekke olduğu aşikâr[40] ise de 'girilecek' yerin neresi olduğu, Habeşistan mı, Tâif mi yoksa bir başka yer mi olduğu o an itibariyle hâlâ kesin değildir. Hatta Hazret-i Peygamber'in oraya gönderilip gönderilmeyeceği dahi kesin değildir. Çünkü söz konusu müjde, 'me'muldür', 'bakarsın' ya da 'belki' diye çevirebileceğimiz عسى ile verilmiştır; bu, Hazret-i Peygamber'i ümitvar kılmaya yönelik şartlı bir ifadedir (*ıtmâ'*). -Müfessirler 'Allah'la ilgili kullanılan bu tür ifadelerin gereklilik ve kesinlik ifade ettiği' kanaatinde[41] olduklarından, ilgili cümle kesin bir ilahi vaat gibi algılanmıştır ki gerçekten de çok geçmeden kesinleşmiştir.-

Akabindeki ayetlere göre ise bu gönderiş gerçekleştiğinde, şu an zayıf bulunan hak güçlenip onu boğmak üzere bulunan batılın zayıflayacağı bir süreç başlayacaktır. Kur'ân'ın bu müjdeleri Mekke'de büyük bir baskı altında

---

onunla (yani Kur'ân okuduğun namazla) uykunu böl. Böylece, Rabbin, seni övgüye değer bir *makama* gönderebilır." (İsrâ 17/78-79).

39 "De ki: Ya Rabbi! Beni gireceğim yere doğruluk ve içtenlikle sok; çıkacağım yerden de doğruluk ve içtenlikle çıkar. Ve bana kendi katından, Senin yardımına mazhar bir güç ver!" (İsrâ 17/80)

40 Bu aşikâr olmakla birlikte, kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Sözgelimi Zemahşeri مُدْخَل صدق ve مُخرَج صدق tabirlerini -ba'stan sonra zikredilmiş olmalarını delil getirerek- her tür kötülükten uzak biçimde tertemiz bir şekilde kabre girip ba's esnasında da ilahi gazaptan emin, ilahî rıza ve ikramlara ermiş biçimde kabirden çıkmak şeklinde anlar. Bunların Medine ve Mekke olabileceğini ise 2. görüş olarak verir. 3. sırada; Peygamberin Mekke'den Müşriklerden emin olarak çıkıp daha sonra galip ve muzaffer olarak tekrar oraya girmesine, 4. sırada, Sevr mağarasına sâlimen girip sâlimen çıkmasına, 5. sırada kendisine yüklenen muazzam işe -yani, peygamberliğe- girip yükümlü olduğu bu vazifeyi eksiksiz biçimde ifa ederek tamamlamasına, 6. olarak; taate, 7. olarak da girilip çıkılabilecek her şey olduğu şeklindeki yoruma yer verir ki, ilki dışında tamamını قيل temriz sıygasıyla vermiştir (Zemahşeri, İsrâ 79 hk.). Bu görüşler Taberî ve Mâturîdî tefsirlerinde de -farklı sıralama ve ifadelerle- mevcuttur (Bkz. Taberî, Mâturîdi, Bağavî, İbn Kesîr, İsrâ 79 hk.).

41 Mâturidi, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, Kehf 24 hk.

yaşayan müminlerin yüreğine su serperken, baskıcı putperestlerin hüsranını artıracaktır.[42]

2.2. KELİME ANALİZLERİ (محمود، مقام، بعث)

Bu kelimeleri ayetteki sıralarına göre; *ba's - makām - mahmûd* sırası ile değil, "hamdı gerektiren bir makāma gönderebilir" mealindeki diziliş sırasına göre; *mahmûd - makām - ba's* sırasıyla vereceğiz.

2.2.1. Mahmûd

Ayette *makāmın* sıfatı olarak kullanılan *mahmûd* kelimesi, hamd kökünden ism-i mef'ul olup 'hamdedilen/övülen' anlamına gelir. Tâhir b. 'Âşûr'un da belirttiği gibi, *mahmûdun makāmın* sıfatı oluşu mecazîdir; çünkü *mahmûd* olan *makām* değil, sahibidir; o övulmekte, ona hamdedilmektedir.[43] ez-Zemahşerî'ye göre, "sahibine hamd etmeyi gerektiren her tür değere (*el-kerâmât*) mutlak olarak *makām-ı mahmûd* denebilir."[44] Bu görüşü Ebu Hayyân[45] da güzel bulmuş olmakla birlikte kime, kim(ler) tarafından *hamdedileceği* hususu ihtilâflıdır. Bu *hamdin*, mahşeri olanca dehşeti ile yaşayan *ehl-i mevkıf* tarafından edileceği[46] savunulduğu gibi, Hazret-i Peygamber'in geceleyin teheccüde kalkarak işbu makamın akıbetine *hamd* edeceği de söylenmiştir. ez-Zemahşerî'ye göre ise bu terkiple öyle bir kalkış yeri kastedilmektedir ki, hem orada duran kişi hem de onu tanıyan herkes o sebeple *hamdedecektir.*[47]

Ayetimizin yer aldığı İsra Sûresinde, مقاما محمودا tamlamasının karşıtlarına yer verilmiş olduğu görülmektedir; bu, *hamdin* manasını tebarüz ettirmemizi sağlayabilir. Nitekim *makām-ı mahmûd* müjdesinin, Hazret-i Peygamber'i -ve onun şahsında herkesi- birtakım kötü akıbetlere karşı uyaran

مَذْمُومًا مَخْذُولًا – مَلُومًا مَحْسُورًا – مَذْمُومًا مَدْحُورًا – مَلُومًا مَحْسُورًا

---

42 "De ki: Artık hak geldi, batıl can çekişmekte; zaten batıl can çekişmeye mahkûmdur. Böylece, Kur'ân'dan müminler için rahmet ve şifa olan öyle ayetler indirmiş oluyoruz ki, onlar zalimlerin sadece hüsranını artırır." (İsrâ 17/80-82).

43 Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, İsrâ 79 hk.

44 Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, İsrâ 79 hk.

45 Bkz. Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, İsrâ 79 hk.

46 İbn Hacer, "bütün mahşer ahalisinin hamdettikleri makâm-ı mahmûd" tanımını esas alarak, bu görüşü tercih etmiştir [Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 481 (*Buharî*, Tefsîr, İsrâ 79'un şerhinde)].

47 Bkz. Zemahşerî, *age*, III, 189.

sıfatlarına[48] karşılık kullanılmış olduğu el-Mâturîdî'nin (v.333) dikkatinden kaçmamıştır.[49] Bu tamlamalar ve varit oldukları ayetler şöyledir:

"Her kim peşin gelecek olan (dünyalığ)ı isterse ona: -tabii dilediklerimize- dilediğimizi orada hemen verir; sonra da ona bir Cehennem yaratırız da kötülenmiş, kovulmuş olarak (مَذْمُومًا مَدْحُورًا) oranın dibini boylar!" (İsra 17/18)

"Allah'la beraber başka bir ilâh edinme. Sonra kınanmış, yuz üstü bırakılmış olarak (مَذْمُومًا مَخْذُولًا) kalakalırsın!" (İsra 17/22)

"Elini ne boynuna asılı hâle getir ne de büsbütün aç; sonra kınanmış ve perişan olarak (مَلُومًا مَحْسُورًا) kalakalırsın!" (İsra 17/29)

"Allah'la beraber başka bir ilâh edinme. Sonra kınanmış, kovulmuş olarak (مَلُومًا مَدْحُورًا) Cehenneme atılırsın!" (İsra 17/39)

Kınama ve kötüleme anlamlarına gelen *zem* ve *levm* köklerinin ism-i mef'ûl kalıpları olan

مَذْمُومًا ve مَلُومًا

ifadeleri ile *hamd* kökünün ism-i mef'ulü olan

محمودا

arasındaki anlam karşıtlığı ve kalıp benzerliği aşikârdır. Bu ayetler bir arada düşünüldüğü takdirde, ayetlerde; şunları şunları yaparsan kınanır ve kötülenirsin, ama yegâne Rab olarak tanıdığın Allah ile geceleyin bile irtibatını sürdürürsen, O'nun tarafından herkesin hamdine lâyık olacağın bir makama gönderilirsin, denmiş olduğu anlaşılacaktır. Söz konusu kötülenme ve kınanmanın dünyada da Ahirette de olacağı anlaşılırken ve *hamd*i gerektiren makam dünyevî ya da uhrevî olarak sınırlandırılmazken, dünya ile hiçbir ilişkisi yokmuşçasına tamamen uhrevî bir makam, taht ya da hak olarak yorumlanmış; bu makamın *şefaat* makamı olduğuna dair icmâ oluşmuş;[50] hatta daha da ileri gidilerek, bu makamın "kıyamet günü Hazret-i Peygam-

---

48 İsrâ 17/18, 22, 29 ve 39.

49 Bkz. Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, İsrâ 79 hk.

50 Bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, İsrâ 79 hk.

ber'ın Allah'la birlikte oturacakları! taht" [وقال آخرون: بل ذلك المقام المحمود (...) هو أن يقاعده معه على عرشه] olduğu söylenmiştir.[51]

Şefaat görüşünün sahipleri hamd-şefaat ilişkisi çerçevesinde şöyle akıl yürütmektedirler: "Kişi ancak ne zaman *mahmûd* olabilir? Birisi ona hamdettiğinde. Hamd ise mutlaka bir *in'âma* karşı olur. O halde, bu makamın; Hazret-i Peygamber'in başkalarına in'âmda bulunduğu bir makam olması gerekir ki onlar da bu in'âmına karşılık ona hamdetmiş olsunlar. Bu in'âm ise dini tebliğ etmek ve şeriat ilkelerini öğretmek olamaz, çünkü bu, o sırada zaten gerçekleşmiştir. عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا : 'Umulur ki...' ifadesi, insana bir şeyler umdurmaktadır; insan gerçekleşmiş bir şeyden dolayı umutlandırılamayacağına göre, demek ki Hazret-i Peygamber'in, kendisi sayesinde *mahmûd* olacağı in'âm, onun insanlara ileride sağlayacağı bir şeydir. Bu da onun Allah katında edeceği şefaatten başka bir şey değildir. 'Umulur ki...' ifadesi buna delâlet eder. Ayrıca, مَقَامًا مَحْمُودًا kelimelerinin belirsiz getirilmiş olması, Hazret-i Peygamber'in bu makamda elde edeceği *hamd*in; eksiksiz, muazzam bir hamd olduğunu gösterir. Kişinin, peygamberinin kendisini cezadan kurtarması karşılığında yapacağı hamd, çok da ihtiyacı olmayan bir mükâfatı kendisine kazandırması karşılığında yapacağı hamdden elbette daha önemlidir. Çünkü insanın, canını yakacak belâ ve elemlerden kendisini kurtarma ihtiyacı diğerinden daha önde gelir. Bu anlaşıldığına göre, عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ifadesi ile kastedilen makam, demek ki, insandan azabı düşüren şefaat makamıdır."[52]

Oysa (i) hicret öncesinde, yani henüz İslâmiyeti İslâmiyet yapan hiçbir medenî sure inzal edilmemişken, dinî öğretinin tamamlanmış olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. (ii) *Mahmûd* kelimesi Hazret-i Peygamber'le ilişkilendirilerek ona râci bulunan كَ zamirinden hâl yapılmaktadır. Halbuki bizzat er-Râzî'ye göre zâhir olan, *mahmûd*un *makām*ın sıfatı olmasıdır.[53]

---

51 Mücâhid'in bu görüşü bazı müfessirlerce te'vil edilmeye çalışılmışsa da Taberî bunun aklen ve naklen savunulamayacağını belirtmiş; Vâhidî de 5 gerekçeyle sert bir şekilde reddetmiştir (Bkz. *Câmi'u'l-Beyân*, İsrâ 79 hk.; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, İsrâ 79 hk.).

52 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, İsrâ 79 hk...

53 Râzî, *age*, XXI, 26-27.

sıfatlarına[48] karşılık kullanılmış olduğu el-Mâturîdî'nin (v.333) dikkatinden kaçmamıştır.[49] Bu tamlamalar ve varit oldukları ayetler şöyledir:

"Her kim peşin gelecek olan (dünyalığ)ı isterse ona: -tabii dilediklerimize- dilediğimizi orada hemen verir; sonra da ona bir Cehennem yaratırız da kötülenmiş, kovulmuş olarak (مذموما مدحورا) oranın dibini boylar!" (İsra 17/18)

"Allah'la beraber başka bir ilâh edinme. Sonra kınanmış, yüz üstü bırakılmış olarak (مذموما مخذولا) kalakalırsın!" (İsra 17/22)

"Elini ne boynuna asılı hâle getir ne de büsbütün aç; sonra kınanmış ve perişan olarak (ملوما محسورا) kalakalırsın!" (İsra 17/29)

"Allah'la beraber başka bir ilâh edinme. Sonra kınanmış, kovulmuş olarak (ملوما مدحورا) Cehenneme atılırsın!" (İsra 17/39)

Kınama ve kötüleme anlamlarına gelen *zem* ve *levm* köklerinin ism-i mef'ûl kalıpları olan

مذموما ve ملوما

ifadeleri ile *hamd* kökünün ism-i mef'ulü olan

محمودا

arasındaki anlam karşıtlığı ve kalıp benzerliği aşikârdır. Bu ayetler bir arada düşünüldüğü takdirde, ayetlerde; şunları şunları yaparsan kınanır ve kötülenirsin, ama yegâne Rab olarak tanıdığın Allah ile geceleyin bile irtibatını sürdürürsen, O'nun tarafından herkesin hamdine lâyık olacağın bir makama gönderilirsin, denmiş olduğu anlaşılacaktır. Söz konusu kötülenme ve kınanmanın dünyada da Ahirette de olacağı anlaşılırken ve *hamd*i gerektiren makam dünyevî ya da uhrevî olarak sınırlandırılmazken, dünya ile hiçbir ilişkisi yokmuşçasına tamamen uhrevî bir makam, taht ya da hak olarak yorumlanmış; bu makamın *şefaat* makamı olduğuna dair icmâ oluşmuş;[50] hatta daha da ileri gidilerek, bu makamın "kıyamet günü Hazret-i Peygam-

48 İsrâ 17/18, 22, 29 ve 39.

49 Bkz. Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, İsrâ 79 hk.

50 Bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, İsrâ 79 hk.

ber'ın Allah'la birlikte oturacakları! taht" [وقال آخرون: بل ذلك المقام المحمود ( ) هو أن يقاعده معه على عرشه] olduğu söylenmiştir.[51]

Şefaat görüşünün sahipleri hamd-şefaat ilişkisi çerçevesinde şöyle akıl yürütmektedirler: "Kişi ancak ne zaman *mahmûd* olabilir? Birisi ona hamdettiğinde. Hamd ise mutlaka bir *in'âma* karşı olur. O halde, bu makamın; Hazret-i Peygamber'in başkalarına in'âmda bulunduğu bir makam olması gerekir ki onlar da bu in'âmına karşılık ona hamdetmiş olsunlar. Bu in'âm ise dini tebliğ etmek ve şeriat ilkelerini öğretmek olamaz, çünkü bu, o sırada zaten gerçekleşmiştir. عسى أن يبعثك ربك مقاما محمودا : 'Umulur ki...' ifadesi, insana bir şeyler umdurmaktadır; insan gerçekleşmiş bir şeyden dolayı umutlandırılamayacağına göre, demek ki Hazret-i Peygamber'in, kendisi sayesinde *mahmûd* olacağı in'âm, onun insanlara ileride sağlayacağı bir şeydir. Bu da onun Allah katında edeceği şefaatten başka bir şey değildir. 'Umulur ki...' ifadesi buna delâlet eder. Ayrıca, مقاما محمودا kelimelerinin belirsiz getirilmiş olması, Hazret-i Peygamber'in bu makamda elde edeceği *hamd*in; eksiksiz, muazzam bir hamd olduğunu gösterir. Kişinin, peygamberinin kendisini cezadan kurtarması karşılığında yapacağı hamd, çok da ihtiyacı olmayan bir mükâfatı kendisine kazandırması karşılığında yapacağı hamdden elbette daha önemlidir. Çünkü insanın, canını yakacak belâ ve elemlerden kendisini kurtarma ihtiyacı diğerinden daha önde gelir. Bu anlaşıldığına göre, عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ifadesi ile kastedilen makam, demek ki, insandan azabı düşüren şefaat makamıdır."[52]

Oysa (i) hicret öncesinde, yani henüz İslâmiyeti İslâmiyet yapan hiçbir medenî sure inzal edilmemişken, dinî öğretinin tamamlanmış olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. (ii) *Mahmûd* kelimesi Hazret-i Peygamber'le ilişkilendirilerek ona râci bulunan ك zamirinden hâl yapılmaktadır. Halbuki bizzat er-Râzî'ye göre zâhir olan, *mahmûd*un *makâm*ın sıfatı olmasıdır.[53]

---

[51] Mücâhid'in bu görüşü bazı müfessirlerce te'vil edilmeye çalışılmışsa da Taberî bunun aklen ve naklen savunulamayacağını belirtmiş; Vâhidî de 5 gerekçeyle sert bir şekilde reddetmiştir (Bkz. *Câmi'u'l-Beyân*, İsrâ 79 hk.; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, İsrâ 79 hk.).

[52] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, İsrâ 79 hk...

[53] Râzî, *age*, XXI, 26-27.

sıtatlarına[48] karşılık kullanılmış olduğu el-Mâturîdî'nin (v.333) dikkatinden kaçmamıştır.[49] Bu tamlamalar ve varit oldukları ayetler şöyledir:

> "Her kim peşin gelecek olan (dünyalığ)ı isterse ona: -tabiî dilediklerimize- dilediğimizi orada hemen veririz; sonra da ona bir Cehennem yaratırız da kötülenmiş, kovulmuş olarak (مذموما مدحورا) oranın dibini boylar!" (İsra 17/18)

> "Allah'la beraber başka bir ilâh edinme. Sonra kınanmış, yüz üstü bırakılmış olarak (مذموما مخذولا) kalakalırsın!" (İsra 17/22)

> "Elini ne boynuna asılı hâle getir ne de büsbütün aç; sonra kınanmış ve perişan olarak (ملوما محسورا) kalakalırsın!" (İsra 17/29)

> "Allah'la beraber başka bir ilâh edinme. Sonra kınanmış, kovulmuş olarak (ملوما مدحورا) Cehenneme atılırsın!" (İsra 17/39)

Kınama ve kötüleme anlamlarına gelen *zem* ve *levm* köklerinin ism-i mef'ûl kalıpları olan

مذموما ve ملوما

ifadeleri ile *hamd* kökünün ism-i mef'ulü olan

محمودا

arasındaki anlam karşıtlığı ve kalıp benzerliği aşikârdır. Bu ayetler bir arada düşünüldüğü takdirde, ayetlerde; şunları şunları yaparsan kınanır ve kötülenirsin, ama yegâne Rab olarak tanıdığın Allah ile geceleyin bile irtibatını sürdürürsen, O'nun tarafından herkesin hamdine lâyık olacağın bir makama gönderilirsin, denmiş olduğu anlaşılacaktır. Söz konusu kötülenme ve kınanmanın dunyada da Ahirette de olacağı anlaşılırken ve *hamd*i gerektiren makam dünyevî ya da uhrevî olarak sınırlandırılmazken, dünya ile hiçbir ilişkisi yokmuşçasına tamamen uhrevî bir makam, taht ya da hak olarak yorumlanmış; bu makamın *şefaat* makamı olduğuna dair icmâ oluşmuş;[50] hatta daha da ileri gidilerek, bu makamın "kıyamet günü Hazret-i Peygam-

---

48 İsrâ 17/18, 22, 29 ve 39.

49 [illegible], *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, İsrâ 79 hk.

50 [illegible] İsrâ 79 hk.

ber'in Allah'la birlikte oturacakları! taht" [وقال آخرون: بل ذلك المقام المحمود (...) هو أن يقاعده معه على عرشه] olduğu söylenmiştir.[51]

Şefaat görüşünün sahipleri hamd-şefaat ilişkisi çerçevesinde şöyle akıl yürütmektedirler: "Kişi ancak ne zaman *mahmûd* olabilir? Birisi ona hamdettiğinde. Hamd ise mutlaka bir *in'âma* karşı olur. O halde, bu makamın; Hazret-i Peygamber'in başkalarına in'âmda bulunduğu bir makam olması gerekir ki onlar da bu in'âmına karşılık ona hamdetmiş olsunlar. Bu in'âm ise dini tebliğ etmek ve şeriat ilkelerini öğretmek olamaz, çünkü bu, o sırada zaten gerçekleşmiştir. عسى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا : 'Umulur ki...' ifadesi, insana bir şeyler umdurmaktadır; insan gerçekleşmiş bir şeyden dolayı umutlandırılamayacağına göre, demek ki Hazret-i Peygamber'in, kendisi sayesinde *mahmûd* olacağı in'âm, onun insanlara ileride sağlayacağı bir şeydir. Bu da onun Allah katında edeceği şefaatten başka bir şey değildir. 'Umulur ki...' ifadesi buna delâlet eder. Ayrıca, مقامًا محمُودًا kelimelerinin belirsiz getirilmiş olması, Hazret-i Peygamber'in bu makamda elde edeceği *hamd*in; eksiksiz, muazzam bir hamd olduğunu gösterir. Kişinin, peygamberinin kendisini cezadan kurtarması karşılığında yapacağı hamd, çok da ihtiyacı olmayan bir mükâfatı kendisine kazandırması karşılığında yapacağı hamdden elbette daha önemlidir. Çünkü insanın, canını yakacak belâ ve elemlerden kendisini kurtarma ihtiyacı diğerinden daha önde gelir. Bu anlaşıldığına göre, عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ifadesi ile kastedilen makam, demek ki, insandan azabı düşüren şefaat makamıdır."[52]

Oysa (i) hicret öncesinde, yani henüz İslâmiyeti İslâmiyet yapan hiçbir medenî sure inzal edilmemişken, dinî öğretinin tamamlanmış olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. (ii) *Mahmûd* kelimesi Hazret-i Peygamber'le ilişkilendirilerek ona râci bulunan ك zamirinden hâl yapılmaktadır. Halbuki bizzat er-Râzî'ye göre zâhir olan, *mahmûd*un *makâm*ın sıfatı olmasıdır.[53]

---

51 Mücâhid'in bu görüşü bazı müfessirlerce te'vil edilmeye çalışılmışsa da Taberî bunun aklen ve naklen savunulamayacağını belirtmiş; Vâhidî de 5 gerekçeyle sert bir şekilde reddetmiştir (Bkz. *Câmi'u'l-Beyân*, İsrâ 79 hk.; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, İsrâ 79 hk.).

52 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, İsrâ 79 hk...

53 Râzî, age, XXI, 26-27.

2.2.2. Makām

Makām kelimesi; masdar[54] olarak da, ism-i mekân[55] ve ism-i zaman olarak da kullanılır (Yani, kalkmak / kalkış yeri / kalkış zamanı); ism-i mekân kullanılışı daha fazladır. *Makām* 'kalkış yeri' anlamında olmakla birlikte, bir yandan da 'oturulan mekân' (مقعد) anlamına gelmektedir. Tabiî, bu; oturulan yer ile kalkılan yerin [yani eylemin değil, nesnenin] aynı oluşuna göredir; yoksa 'kalkılan yer' ifadesinin anlamı elbette 'oturulan yer' değildir.[56] Nitekim Tâhir b. 'Âşûr'a göre makāmdan 'büyük bir iş için hazırlanan yer' kastedilmektedir. Çünkü orada insanların oturmayıp ayakta durmaları beklenir. Aksi takdirde, oraya *meclis* denirdi.[57] el-Mâturîdî'nin -Ebu 'Avsece'den naklen- verdiği bilgiye göre, *makām* "ayakların bulunduğu yer", *mukām* ise "kişinin ikâmet ettiği yer" demektir.[58]

Kur'ân'da مقام kelimesi; Allah'a nispetle[59] 'kişinin Allah'la karşılaşacağı uhrevî yer' anlamında; meleklere nispetle[60] 'kendine özgü yer; sınır' anlamında; insanlara nispetle de 'dünyevî bir toprak parçası; yurt'[61] anlamında kullanılmıştır. مقام kelimesi 'müminin uhrevî vatanı / yeri' anlamında da kullanılmış olmakla birlikte, hem müminin hem de kâfirin uhrevî yurdu için daha ziyade -if'âl babından- مُقام lâfzı tercih edilmiştir.[62] Sonuçta ciddi bir anlam farkı yoktur. Nitekim Hendek savaşında Münafıkların sarf ettiği لا مُقامَ لكم فارجعوا cümlesinde (33/Ahzâb:13) hem مُقام hem de مَقام şeklinde kıraat edilmiştir.[63] Buna göre *makām* 'ayakların bastığı yer, ayakta durulan yer, yaşanan yer, kendine ait özel/sınırlı yer' anlamlarına gelmiş olmaktadır.

---

54 Örneği: Yunus 10/71; Rahman 55/46; Nâzı'ât 79/40.

55 Örneği: Bakara 2/125; Âl-i 'İmrân 3/97; Meryem 19/73; Şu'arâ 26/58; Neml 27/39; Duhân 44/26, 51.

56 Bkz. Râğıb, "kvm" md., *el-Mufredât.*

57 Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, İsrâ 79 hk.

58 Bkz. Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, Ahzâb 13 hk.

59 İbrahım 14/14 (مقامي); Rahman 55/46 ve Nâzı'ât 79/40 (مقام ربه).

60 Sâffât 36/164 (وما منا إلا له مقام معلوم).

61 Şu'arâ 26/58 (وكنوز ومقام كريم); Duhân 44/26 (وزروع ومقام كريم).

62 Duhân 44/51 (مقام أمين); Furkān 25/76 (حسنت مستقرا ومقاما); Furkān 25/66 (ساءت مستقرا ومقاما). Cennet yurdunu ifade eden bir kelime de دار المقامة'dır (Bkz. Fâtır 35/35).

63 Bkz. 'Abdulfettah Paluvi, *Zubdetu'l-'İrfân* (İstanbul: Hilal Yayınları, ts.) s. 111.

Son ayette مقام kelimesi ilginç bir şekilde Medine (Yesrib) bağlamında kullanılmıştır. Bunun, bölümdeki iddia açısından önemi aşikâr olduğu için, لا مقام لكم فارجعوا ifadesi üzerinde durmak istiyoruz. -Kıraat imamımız Âsım b. Behdele'nin (v.127) ikinci râvisi olan Hafs b. Süleyman (v.180) dışında-bütün Kıraat ımamları, buradaki مُقام (mukām) kelimesini مَقام (makâm) şeklinde okumuş;[64] et-Taberî de buna uygun biçimde; "Burada sızin için kalacak yer yok!" diye açıklamıştır.[65] ez-Zemahşeri ise her iki kıraati de kullanarak; "Burada sizin için kalacak ya da ikāmet edecek yer yok!" demiş ve "Böylece, 'Peygamberin ordugâhını terk edip Medine'ye dönün' diye emretmiş olmaktadırlar"[66] diye eklemiştir. er-Râzi (v.606), "Muhammed'le birlikte kalmanızın anlamı yok!"[67] şeklinde anlarken, el-Beydâvî (v.791), aynı ifadeyi; "Sizin için burada kalacak yer yok; kaçarak Medine'ye dönün!"[68] şeklinde anlamıştır. Elmalılı ise bütün görüşleri özetleyerek şöyle demiştir:

> "Bu tâbirde bir kaç mânâ ihtimâli vardır; 'geri ric'at edin; Medine'ye evlerinize dönün' yâhud 'Muhammed'in dîninden eski müşrikliğinize dönün' yâhud 'ona olan bey'atinizden dönün de onu düşmanlara teslim edin' yâhud 'Yesrib'de size duracak yer kalmadı, dönün kâfir olun ki orada durabilesiniz' demek olabilir."[69]

Diğer görüşleri de nakleden el-Mâturîdî, bu cümlenin müminler tarafından da söylenmiş sayılabileceği kanaatindedir.[70]

---

64 Bkz. Paluvi, *age*, s.111.

65 Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, Ahzâb 13 hk.; Mâturîdi, bu yorumu Ebu 'Ubeyde'ye [*Mecâzu'l-Kur'ân*] nispet eder. Bkz. *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, Ahzâb 13 hk...

66 *el-Keşşâf*, Ahzâb 13 hk. (Zemahşerî ayrıca; "Eskisi gibi kâfir olup Muhammed'i teslim edin; yoksa sizin için Yesrip diye bir yer kalmayacak!" da denilmiştir, der].

67 Bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Ahzâb 13 hk.

68 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1319), V, 97. [Müellif ayrıca (i) "Muhammed'in dını uzerinde durmak yok, o halde şırke dönüp onu Mekkelilere teslim edin ki kurtulabilesiniz!" (ii) "Sizin için Yesrip'te ikamet hakkı yok, eskısı gibi kâfir olun ki burada yaşayabilesiniz!" da denilmiştir, der]

69 Elmalılı, *HDKD*, Ahzâb 13 hk.

70 Bkz. Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, Ahzâb 13 hk. Mâturîdi her ne kadar bunu asıl görüşü olarak değil, "böyle olması da caizdir" dıyerek vermış olsa da ısabetli olmadığı açıktır; zıra "Hani, onlardan bır grup . . demişti" ifadesinden sonra gelmıştir. "Onlardan" dediği ise, bir önceki ayette geçen münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kışılerdir.

Aynı bağlam içerisindeki bir tek cümle ile bu kadar mananın kastedilmiş olması bize sahih/makbul bir yaklaşım gibi gelmemektedir. Kanaatimizce, ayette gerçekte ne söylenmişse müfessir onu bulmak durumundadır. -Kaldı ki, bu söz bizzat Allah'ın sözü de değildir; sadece sahiplerinden naklen hikâye edilmektedir.- Öncelikle; bir savaş ortamı söz konusu olduğuna göre, "Dönün!" emri ric'at anlamındadır. Yani Münafıklar ve kalbinde maraz bulunan kimseler; "Bırakalım artık şu savaşı!" diyerek birbirlerini ayartmaktadırlar. Bu durumda, nereden nereye ric'at etmek (çekilmek) istedikleri önem kazanır. Bu gruplar, Medine'ye / Yesrib'e uzak bir noktada bulunuyorlardı ve on bin kişilik düşman ordusunun yol açtığı dehşet hissine ek olarak, açlık-susuzluk, yıkanamama vb. sıkıntılar yüzünden evlerine -yani Yesrib'e- dönmek istiyorlardı. Üçüncü olarak; başındaki *fâ* (ف) harfinin de gösterdiği üzere, Münafıklar "Dönün!" emrini bir gerekçeden hareketle vermekteydiler. Dolayısıyla anlam, "Şehir dışında, düşman karşısında sıkıntı içindeyiz) bizim için burada kalacak yer yok (burası kalınacak gibi değil)! *O halde,* dönün [Medine'ye... Çünkü sizin kalacak yeriniz (*makâm*) orasıdır]!" şeklinde olmakta; böylece, Yesrib/Medine dolaylı da olsa *makâm* olarak nitelendirilmektedir.

Makâmın vatan anlamına geldiğini, şüphesiz sadece bu ayete dayanarak iddia etmiyoruz; yukarıda, kelimenin 'dünyevî bir toprak parçası; yurt' anlamında kullanıldığına; ayrıca, Cennet ve Cehennemin *makâm* (yani, yer) olarak tavsif edildiğine değinmiştik. Burada şunu da ekleyelim ki, Firavun'un, boğularak terk etmek zorunda kaldığı o bereketli Mısır toprakları iki ayette[71] *makâm-ı kerîm* olarak nitelenmiş ve bir ayette[72] *Makâm-ı İbrahim*'in, Mescid-i Harâm sınırları içerisindeki bir 'yer' olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu 'mekân' mülâhazası, Meryem Sûresinin 73. ayetinde geçen *makâm* için de geçerlidir. Bu ayete göre Müşrikler, daha aşağı seviyede gördükleri müminlere; "Yer-yurt ve ikametgâh bakımından hangimiz daha yükseğiz, daha ileri, daha kaliteliyiz?!" diye sorarak, iman ve tevhidin hiçbir işe yaramadığını, kendi konumlarının her bakımdan daha parlak olduğunu göstermeye çalışmış olmaktadırlar ki, dünyevî gözle bakıldığında, gerçekten de Müslümanlardan daha iyi konumdaydılar; gerek yaşadıkları semtler gerekse oturdukları konaklar Müslümanlarınkinden çok daha 'iyi' idi; hem daha zengin hem de daha güçlü ve nüfuzlu idiler.

---

71 Şu'arâ 26/58, Duhân 44/26.

72 Âl-i 'İmrân 3/125 (إن أول بيت وضع للناس للذي ببكة ... فيه آيات بينات مقام إبراهيم).

2.2.3. Ba's

Makâm-ı mahmûd uhrevî şefaat yetkisi olarak anlaşılınca, ayetin ilgili kısmı da; "Umulur ki, Rabbin seni kıyamet günü diriltip makâm-ı mahmûda oturtur" şeklinde açıklanmıştır.[73] Böylece, *ba's* ve *makâm-ı mahmud* tabirleri tamamen Ahiretle ilgili birer vâkıa olarak tefsir edilmiş olmaktadır. Oysa

(i) *Ba's*ın kök anlamı; 'bir şeyi harekete geçirmek ve yönlendirmek'tir. Bu anlam kelimenin bağlandığı şeye göre farklılaşabilir. Sözgelimi 'hayvanı *ba's* ettim' demek, 'harekete geçirip yürüttüm' demektir. 'Allah ölüleri *ba's* eder' ayet-i kerimesi ise, 'Allah ölüleri [topraktan] çıkarıp kıyamete doğru yürütür [*haşr*eder]' anlamındadır.[74] Böylece, *ba's*taki 'harekete geçirme' mefhumu, konusuna göre 'ölü diriltme' ya da 'peygamber gönderme' anlamlarında kullanılmış olmaktadır. Şüphesiz, 'gönderme'de de bir 'harekete geçirme' mevcuttur. Çünkü Yüce Allah hiçbir peygamberi gökten göndermemiş; sadece, harekete geçirip yönlendirmiştir. Çok daha önce *ıstıfâ* edilmiş bulunan peygamberin, kavminin normal bir ferdi olarak yaşarken belli bir olgunluğa (أشُدّ) eriştiğinde harekete geçmesi, mecazen gönderme (إرسال) fiili ile ifade edilmiştir. Yoksa Müşriklerin sandığı gibi peygamber ontolojik açıdan insandan farklı değildir; yüce, aşkın bir ilahî âlemden - kelimenin ilk anlamı ile- gönderilmiş de değildir.

(ii) Kaldı ki, ayette Hazret-i Peygamber'in 'duracağı, ayaklarını basacağı, kıyâm edeceği, herkesin övgüsüne mazhar olacağı bir yere gönderil*ebil*eceği' müjdelenmekte; teselli edilmekte, ümit verilmektedir. Şöyle ki; doğup büyüdüğü, bütün ömrünü (50 yıl!) geçirdiği, acı-tatlı pek çok hatıraya sahip olduğu vatanından yani Beytullah'a merkezlik eden Mekke gibi bir anakentten sağlıcakla ayrılacaktır, ama bir başka vatana yine sağlıcakla girecektir. En iyi ihtimal, Mekke'den sağ-salim çıkabilmesidir; zira peygamberlik iddiasından vazgeçmediği ya da *vahyi* değiştirmediği takdirde, kendisine *ölüm, zindan ve sürgün*den başka seçenek bırakılmamaktadır. İşte bu noktada, envâ-i çeşit hakaret ve istihzâya mâruz bırakıldığı, sürekli kötülenip kınandığı vatanından ayrılıp her tür övgüye mazhar olacağı, baş tacı

---

73 Bu durumda; مقاما kelimesi ya "zarf olarak mansub" ya "يبعثك fiili يقيمك anlamında olup مقاما'ı bu fiil nasbetmiş" ya da "مقاما; 'Seni, makâm-ı mahmûd sahıbı bir kişi olarak diriltir' anlamı ile hâl" olarak mansubdur (Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, İsrâ 79 hk.).

74 Râğıb, "b'as" md., *el-Mufredât*.

edileceği, bir dediğinin iki edilmeyeceği yeni, 'güzel'[75] bir vatana gönderilebileceği müjdelenmiştir. Bu öyle bir vatandır ki, İslâm açısından hemen her şeyin bittiği zannedilen bir noktada, orada iş yeniden başlamış; Hazret-i Peygamber, dâva arkadaşları ile birlikte muazzam bir kıyâm gerçekleştirmiş ve bu sayede herkesin övgüsüne hak kazanmıştır.[76]

Ayetimizin devamındaki مُدْخَلَ صِدْقٍ ve مُخْرَجَ صِدْقٍ tabirleri açıklanırken, 'sağlıcakla çıkılacak yer'in Mekke, 'sağlıcakla girilecek yer'in ise Medine olduğuna dair güçlü bir yorum[77] nakledilmiş; ancak 'girilecek yer' ve 'çıkılacak yer' ifadelerinin, hemen bir önceki ayette geçen *makām-ı mahmûd* ile irtibatı kurul(a)mamıştır. Hatta Tâhir b. 'Âşûr; "Hazret-i Peygamber'e bu duanın telkin edilmesinde 'Allah'ın, Peygamber'i Mekke'den bir hicret yurduna (نُهَاجِر) çıkaracağı'na dair ilahî bir işaret vardır" demesine rağmen, makām-ı mahmûdun şefaat olduğunda ısrar etmiştir[78] -ki bu yaklaşımın kaynaklandığı temel zaaf Kur'ân'a (i) geleneğin etkisi altında kalarak (ii) parçacı yaklaşmaktır, denebilir. Gerek bunda gerekse 'girilecek yer' ve 'çıkılacak yer' ifadelerini daha başka hususlarla ilişkilendiren görüşlerde[79] ayet inzal edildiği tarihî/tabiî bağlamdan koparılmış ve ayetlere "Müşrikler tarafından yok edilmek üzere bulunan *güçsüz bir dâva adamının* 'kendisine her tür aşağılayıcı muameleyi reva gören karşıtlarının elinden kurtarılarak *her*kesin gıpta edeceği bir yere gönderileceği' yönünde ümitvar kılınmak istenmesi" perspektifinden değil de inzal sonrası dönemde oluşan 'kâinatın, şerefine yaratıldığı, Nûr-i Muhammedî ve şefâat-i uzmâ sahibi, Cebrail'in dahi fevkindeki *yüce varlık*' perspektifinden yaklaşılmıştır. Yani, realite göz ardı edilerek Hazret-i Peygamber'le ilgili sonradan oluşan algılar gerçeğinin yerine geçmiştir.[80]

---

75 Bkz. Nahl 16/41-42 (لَنُبَوِّئَنَّهُمْ في الدنيا حسنة).

76 Nitekim günümüzde, dunya tarihinin gelmiş geçmiş en büyük şahsiyetleri arasında ilk sıra Hazret-i Muhammed'e verilmektedir (Örn. Michael Heart). Ve burada, 'peygamber' olup olmaması bir tarafa, tamamen beşeri etki, özellik ve başarıları esas alınmaktadır.

77 Diğer görüşleri de nakleden Ibn Kesir, en sahihı budur, der (Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, İsrâ 79 hk. Ayrıca bkz. Taberi, Mâturîdî, Ebu Hayyân, İsrâ 79 hk. Zemahşerî bu iki yerin Medine ve Mekke olduğu görüşünü 2. sırada verir (Bkz. *el-Keşşâf*, İsrâ 79 hk.).

78 Bkz. Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvîr*, İsrâ 79 hk.

79 Bkz. Zemahşeri, *age*, İsrâ 79 hk.

80 Bunun altında, devletin sınırları genişledikçe Müslümanların sürekli karşı karşıya geldikleri Hıristiyanların, İsa 'Mesih'e atfettikleri tanrısal özelliklerin altında kalmama düşüncesinin yatıp yatmadığı araştırmaya değer. Türk toplumunun, 600 yıldır camilerinde ve evlerinde çeşitli vesilelerle zevkle okudukları, Peygamber övgüsünün doruğa ulaştığı

III. DEĞERLENDİRME

Makām-ı mahmûdu şefaat ile irtibatlandıran hadislere yukarıda temas etmiştik. Bu kısımda, iki *Buhari* hadisini hatırlatmakla yetineceğiz:

(1) İsmâ'îl b. Ebân - Ebü'l-Ahvas - Âdem b. 'Alî - İbn Ömer kanalı ile gelen bir hadise göre; Âdem b. 'Alî şöyle demektedir: -Allah her ikisinden de razı olsun- Ömer'in oğlunu (İbn Ömer) şöyle derken işittim: "Kıyamet günü insanlar dizüstü durur; her ümmet peygamberinin peşine takılıp 'Ey falanca! Şefaat et!' der. Sonuçta [kimse kendini bu işe lâyık görmeyip] şefaat Hazret-i Peygamber'de kalır. Allah'ın onu *makām-ı mahmûda* gönderdiği gün işte bu gündür."[81]

(2) 'Alî b. 'Ayyâş - Şu'ayb b. Ebu Hamze - Muhammed b. Münkedir - Câbir b. 'Abdullah kanalı ile gelen bir hadiste; Muhammed b. Münkedir, Hazret-i Peygamber'in şöyle dediğini Câbir b. 'Abdullah'tan naklen bildiriyor: "Her kim namaz çağrısını [ezanı] işitir de 'Allah'ım! Ey şu eksiksiz çağrının ve kılınacak namazın sahibi! Muhammed'e vesîleyi, fazîleti ver ve onu, kendisine va'dettiğin makām-ı mahmûda gönder' derse, Kıyamet günü şefaatim ona helâl olur."[82]

Vesîletu'n-Necât adlı eser de yine böyle bir karşılaştırma yüzünden yazılmıştı. Süleyman Çelebi'nin; Hazret-i Peygamber'in diğer peygamberlerden özellikle de İsa Mesih'ten üstün olup olmadığı tartışmaları arasında bedâheten söylediği "Ölmeyip İsa göğe bulduğu yol / Ümmetinden olmak için idi ol" beyti, *Mevlid* olarak bilinen bu eserin nüvesini teşkil etmektedir (Bkz. *Lâtifî Tezkiresi*'nden naklen Faruk Kadrı Timurtaş, *Mevlid -Vesîletu'n-Necât-*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990), Önsöz, s. 6-8; A. Necla Pekolcay, "Mevlid," *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, XXIX, 486).

Şüphesiz bu, Timurtaş'ın da dikkat çektiği üzere, *Mevlid*'in yazılmasında "fetretten yeni çıkmış Osmanlı ülkesinde siyasî, dinî, fikrî her tür cereyanın rahatça tedavüle sokulduğu bir karmaşa ortamında, Ehl-i Sünnet akıdesini güçlendirmek" gibi ulvî bir amacın da güdülmüş olabileceği ile çelişmez. Ne var ki, eserin Arapça mukaddimesinde yer alan şu hamdüsenâ, söz konusu aslî amacı destekler niteliktedir: "Muhammed'i bütün varlığın sebebi, bütün yaratılmışların en şereflisi, bütün doğmuş olanların en azizi yapan, en büyük şefaatle ve şefaat [Kevser?] havuzu ile onu peygamberlerden üstün kılan, ve şanını yükseltmek ve [her] hasetçi şeytanın burnunu yere sürtmek için adını kendi adı ile yan yana getiren Allah'a hamdlar olsun (...)" (Çeviri Timurtaş'a aittir. Bkz. age, s.3)

81 *Buhari*, Tefsir, İsrâ 79.

82 *Buhari*, Ezan 8.

Bu gibi rivayetlerin[83] Hadis ilmiyle iştigal eden bilim adamları tarafından değerlendirilmesi elbette daha yerinde olur;[84] ancak biz de bu çerçevedeki kanaatimizi belirtmeden geçmek istemeyiz:

(i) İlk rivayette, şefaat ile *makâm-ı mahmûdu* irtibatlandıran son cümlenin İbn Ömer'in şahsî yorumu olduğu söylenebilir.[85]

(ii) İkinci rivayette, Yüce Allah'a "Onu kendisine *va'dettiğin* makama gönder!" diye dua edilmesi teşvik edilmektedir. Oysa 'kastedilen mânada bir makam'a, gönderilmez, aksine çıkartılır ya da yükseltilir.

(iii) Hazret-i Peygamber sevgili kızı Hazret-i Fatıma vb. yakınlarını hatta bizzat kendisine bile garanti vermediği halde, Ebu Hüreyre tarafından; "*İşte benim şefaat edeceğim makâm budur.*" dediği rivayet edilmiştir.

(iv) Bu rivayette, Hazret-i Peygamber'e gayba ilişkin bir konuda *kehanet* yaptırılmış olması bir tarafa, (v) son iki rivayet birbiri ile çelişkilidir. Çünkü birinde, o makam hâla Yüce Allah'tan talep edilirken, diğerinde verilmiş-bitmiş olduğu söylenmektedir. Hazret-i Peygamber, şefaat edeceğini kesin olarak bildirmişse Müslümanlar neden hâla bu yönde dua etmektedir? [İlginçtir; bu vb. rivayetlere[86] göre, Ümmet-i Muhammed 'Ya Rabbi! Hazret-i Muhammed'i bize şefaatçi kıl!' diye dua ederlerken, Hazret-i Peygamber de Ahirette 'Ya Rabbi! Ümmetimi bağışla!' diye ümmetine şefaat edecektir. Burada, Hazret-i Peygamber ile ümmeti arasında sarsılmaz bir sevgi ve kopmaz bir bağ oluşturma gibi temiz bir duygu bulunduğunu hissetmemek mümkün değildir. Ortalama bir Müslümanın İslâm anlayışından *şefaat* fikrini çekip aldığınızda, Hazret-i Peygamber ile arasındaki bağın gevşeyeceği, hatta zamanla tamamen kopacağı düşünülmüş olabilir. Gerçekten de, kendisini mahşerin dehşetinden ya da Cehennem azabından kurtaramayacak bir peygambere bağlanıp onun ümmetinden olmak, dine pragmatik yaklaşan, dini temel kaynaklarından öğrenmemiş bir kişi için çok cazip olmayabilir.]

---

83 Bu rivayetler için bkz. Hâfız Zekiyyüddin el-Münziri, *et-Terğib ve't-Terhib*, nşr. Mustafa M. 'Amâra, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabi, 1968, IV, 431-450.

84 Bu çerçevede bir araştırma için bkz. Bahattin Akbaş, Hadislere Gore Hazret-i Peygamber'in Şefaatı Meselesi, AÜSBE, Ankara 1994.

85 Yani, şefaatle ilgili hadislerin sonuna eklenen bir Sahabî/Tâbiî yorumu olarak değerlendirilebilir. Nitekim başka hadislerde Hazret-i Peygamber'in Kıyamet günü Rabbinden izin alıp şefaat edeceği anlatılırken, makâm-ı mahmudla bağlantı kurulmamaktadır (Bkz. *Buhari*, Tevhid 19, Rikâk 51)

86 Bu mealde farklı rivayetler için bkz. el-Bağavi, *Me'âlimu't-Tenzil*, İsrâ 79 hk.

(vi) Bu rivayetlerde, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yaşanan İsa Mesih - Hazret-i Peygamber kıyaslamalarının izlerini hissetmemek zordur. Ravilerde şöyle bir düşünce gelişmiş olabilir: İsa Mesih herkesi kurtarıyor (!) da (*kefaret / redemption*[87]) Hazret-i Muhammed neden kurtaramıyor olsun?

(vii) Bu rivayetlerde, Hazret-i Peygamber sadece İsa Mesih'le karşılaştırılmış da değildir. İlgili rivayetlerden birinde, "bekleyip durmaktan iyice bunalan insanların, Allah'a yakarıp bu sıkıntıya bir son verdirmeleri için sırasıyla Adem, Nuh, İbrahim, Musa ve İsa peygamberlere gidecekleri ve her birine 'N'olur, bize şefaat edin!' diyerek yüz sürecekleri, ama onların, işledikleri bir *zelle*yi hatırlatarak şefaate ehil olmadıklarını beyanla insanları bir sonraki peygambere gönderecekleri; en sonunda İsa Mesih'e gelecekleri, onun da kendisine gelenlere; 'Ben, Allah'la birlikte kendisine tapınılmış olan bir kulum; bu sebeple, Allah'ın huzuruna çıkmaktan haya ederim! Siz Muhammed'e gidin; o, gelmiş-geçmiş bütün günahları bağışlanmış bir kuldur' diyerek onları Hazret-i Peygamber'e göndereceği ve onun, ettiği şefaat ile *hesab*ı başlatarak bütün insanların sıkıntısını sona erdireceği" anlatılmaktadır.[88] Böylece, "Beni Yunus Peygamber'den üstün tutmayın"[89] buyuran Hazret-i Peygamber, tevhit tarihinin kilometre taşı sayılabilecek beş peygamberle kıyaslanıp onların -hatta Cebrail'in- fevkinde bir makama yükseltilmiştir.[90]

(viii) Rivayetlerde, şefaat *tema*sı tam yerine oturmuş değildir; çünkü biri tüm mahşer halkına, diğeri Ümmet-i Muhammed'in Cehennemde ceza çeken günahkârlarına yönelik olmak üzere iki şefaatten, daha çok da *genel şefaat*ten bahsedilmektedir.

---

87 Kefaret; İslâm âleminde çeşitli reddiyeler yazılarak tartışılan en önemli polemik konularından biridir (Geniş bilgi için bkz. Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Ankara: TDV Yayınları, 1998, s. 136-145.

88 *Buhari*'deki rivayette (Rıkâk 51), sadece İsa Mesih'in herhangi bir hatasından bahsetmediği teması işlenirken, *Tirmizî*, *Nese'î* ve *İbn Hanbel*'deki rivayetlerde, onun da bir hatasını söz konusu ettiği -yani, yukarıda verdiğimiz 'tanrılaştırılma' olgusunu kendisinin bir hatasıymış gibi sunduğu- anlatılıyor [Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 465 (*Buharı*, Tefsir, İsrâ 79'un şerhinde)].

89 Kaynaklarda لا تفضلوني على يونس ibaresı geçmemekle bırlıkte, bu mealde ıfadeler bulunmaktadır [Bkz. *Buhari*, Enbıya 26 (لا ينبغي لعبد أن يقول أنا خير من يونس بن متى); *Tırmizî*, Tefsir 40; *İbn Mâce*, Zuhd 33 (من قال أنا خير من يونس بن متى فقد كذب)].

90 Bununla birlıkte, Cebrail, Hazret-i İbrahim, Hazret-ı Musa -ya da Hazret-ı İsa- ve Hazret-ı Peygamber dortlusunun aynı seviyede şefaat edecekleri; bu alanda hiçbirinin diğerinin şefaat ettiğinden fazlasına şefaat etmeyeceği şeklinde de rivayetler vardır [Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 481 (*Buharı*, Rıkâk 51'in şerhinde)].

(ix) *Şefaat* ve *şefaatçi* (شفيع، شافع) kelimeleri Kur'ân'ın hiçbir yerinde olumlu mânada kullanılmamış, aksine, hiç kimsenin kimseye şefaat edemeyeceği belirtilmiş;[91] şefaat yetkisi tamamen Allah'a ait gösterilmiş;[92] modern Hukukun temel ilkelerinden olan *sorumluluğun şahsîliği*[93] ilkesi getirilmiştir. Bu, elbette Kur'ân'da şefaatin külliyen reddedildiği anlamına gelmez. Çünkü bazı ayetlerde, Allah'ın izin verdiği kişilerin, O'nun razı olduğu ya da merhamet ettiği kişilere şefaat edebilecekleri belirtilmektedir.[94] Kur'ân'da şefaat Hazret-i Peygamber ve Müslümanlar açısından değil -çünkü o sırada böyle bir iddia bulunmamaktadır- asıl, Müşrik ve Yahudi inanışları[95] bağlamında reddedilmiştir. (x) Yalnız, bu gibi istisna ayetlerindeki *izin* ve *rıza* kayıtları şefaate kapı aralıyormuş gibi gözükmekle birlikte, aslında, şefaatin ilgili kişi tarafından kendi inisiyatifi ile (*re'sen*) değil, yargılanma gününün tek hâkimi olan Yüce Allah'ın iznine bağlı olarak yapılabileceğini göstermektedir. Bu durumda, "Bir istisna bulunduğuna göre, elbette öncelikle *Hazret-i Peygamber'in şefaati* ispat edilmiş olur" diye düşünülebilir. Ancak şunu tekrar hatırlatalım ki, şefaatin tamamen ya da istisnalı olarak reddedildiği ayetlerde, Hazret-i Peygamber'in şefaati değil, genellikle, İsa Mesih ve melâike-i kirâm gibi 'tanrı'laştırılan varlıkların şefaati söz konusu edilmekte; kısmen[96] de Yahudilere, Kıyamet günü kimseden kayırma beklememeleri salık verilmektedir.

(xi) Hazret-i Peygamber için aralanan şefaat kapısı, başta bizzat Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere çeşitli özellikleri ile temayüz eden çok sayıda zümreye; âlimlere, şehitlere, sabîlere... de açılmıştır.[97]

---

91 Bakara 2/48, 123, 254; En'âm 6/51, 70; Yunus 10/3; Secde 32/4; Gâfir 40/18; Müddessir 74/48.

92 Zümer 39/44 (قل لله الشفاعة جميعا).

93 "Herkes kendi yaptığına karşılık ipoteklidir." (Müddessir 74/38), "İnsan ancak kendi çalışmasının karşılığını alabilir." (Necm 53/38-39), "Üzerinde yük bulunan hiç kimse bir başkasının yükünü çekmez." (Fâtır 35/18), "Bunlar bir ümmetti; geldi geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandığınız ise size aittir. Onların yaptıklarından siz sorumlu tutulacak değilsiniz." (Bakara 2/134, 141. Ayrıca Yusuf 12/79)

94 Bakara 2/255; Meryem 19/87; Tâhâ 20/109; Sebe' 34/23; Zümer 39/86; Zuhruf 44/86, Duhân 44/40-42.

95 [redacted] düşüncesinin tarihi arka-planı için bkz. Düzenli, *Kur'ân ve Şefaat*, s. 54-82

96 Bakara 2/48, 123.

97 Kur'ân-ı Ker[redacted] şefaatı için bkz. *Muslim*, Salâtu'l-Musâfirîn ve Kasruhâ 252 (42. bab); [redacted]ın şefaatı için bkz. *Buhari*, İlm 13, 14; sabîlerin şefaati için bkz. *Buhari*, İlm 15; Cennetteki bir kişinin Cehennemdekine şefaati için bkz. *Tirmizi*, Sıfatu Cehennem 10. Ayrıca bkz. Uçma, [redacted]*nette Şefaat*, s. 37-44.

(xii) Hazret-i Peygamber'in *insan-ı kâmil* ve *üsve-i hasene* olarak sadece Müslümanlara değil, tüm insanlığa gösterdiği eşsiz örneklik/modellik çerçevesinde icra ettiği kurtarıcılık[98] bu rivayetler sebebiyle bir miktar geri plana itilmiş görünmektedir.

Burada asıl söylemek istediğimiz şudur: *Makām-ı mahmûd* ayetinin, Hazret-i Peygamber'in şefaati anlamında değil, 'sayesinde muazzam bir övgüye hak kazanacağı özgür bir vatan' anlamında nazil olduğu sonucuna varırken, şüphesiz biz de Peygamber gerçeğinden yola çıktık. Buna ister *sîret/siyer* densin, ister *sünnet* densin, Hazret-i Peygamber'i çevreleyen reel şartları esas alarak bu sonuca ulaştık. Nitekim büyük Hadis otoritesi İbn Hacer (v.852) *makām-ı mahmûd*u şefaatle ilişkilendiren hemen tüm rivayetleri zikrettiği halde, -adını anmadığı Zemahşerî'nin- "sahibine hamd etmeyi gerektiren her tür değere mutlak olarak *makām-ı mahmûd* denebilir."[99] şeklindeki sözlerini aynen tekrarlamış ve *makām-ı mahmûd*un şefaat olmasını bir 'ihtimal' olarak değerlendirmiştir.[100] Hatta Muhibb et-Taberî'den (v.694) naklen, şefaatle ilgili olarak *Kâ'b hadisi*nin muktezası olan yedinci bir görüşün daha caiz olduğunu belirttikten sonra, adı geçen zatın; "Bu da *makām-ı mahmûd*un şefaat olmadığını iş'âr etmektedir" şeklindeki görüşünü tekrarlamıştır.[101]

Öyle anlaşılıyor ki, ilgili ayetin objektif anlamı zamanla bir tarafa bırakılmış; *makām-ı mahmûd* aslî anlamından soyutlanıp sahası genişletilerek şefaat yetkisinin *makām-ı mahmûd*un ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülmüştür. Bütün kelimelerde olduğu gibi, dinî kelimelerde de zamanla bu tip daralma ve genişlemeler olabilmektedir. Kur'ân kelimelerinin aslî anlamları da çeşitli ilimler tarafından genişletilmiştir ki bu, Kur'ân'daki ayet ve kavramların *anlam*ını yönlendiren rivayetlerde, özellikle de *sebeb-i nüzul* rivayetlerinde vâkidir. Bir ayetin nâzil olduğu sebep (ortam, kişi ve olay) aşikâr olduğu halde ayet başka bir olayı da ilgilendiriyorsa, Ashâb ve Tâbiîn bu ayeti o olay hakkında da nâzil olmuş sayabilmektedir.[102]

---

98 "Şüphesiz Biz bu kitabı sana insanlar için gerçek bir gaye ile indirdik. Artık kim onun kılavuzluğunu benimserse, kendi lehinedir. Kim de saparsa, sadece kendi aleyhine sapmış olur. *Sen onların avukatı değilsin.*" (Zümer 39/41; ayrıca Fussılet 41/46).

99 Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, İsrâ 79 hk.

100 Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 112-113 [*Buharı*, Ezan 8'ın şerhı; (وهو مصير في كل ما يجلب الحمد من أنواع الكرامات (...) ويحتمل أن يكون المراد بالمقام المحمود الشفاعة كما هو مشهور)].

101 Bkz. İbn Hacer, *age*, XI, 481 (*Buhari*, Rikāk 51'ın şerhı).

102 Bkz. ed-Dıhlevi, *el-Fevzu'l-Kebir fi Usûli't-Tefsir* çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 49-50.

Bunun bir örneğini bizzat Hazret-i Peygamber'e isnat edilen bir irtibatlandırma ile vermek daha ikna edici olabilir: "*(Namaz kılmak için) asla orada divana durma. İlk günden takva üzere kurulmuş olan mescit, içinde divana durmanı daha çok hak etmektedir. Orada temizlikten hoşlanan 'er'ler vardır. Allah da böyle tertemiz kişileri sever.*" (9/Tevbe:108) ayetinde bahsedilen bina Kuba mescidi olduğu halde[103], Ebu Said el-Hudrî mahreçli bir hadise göre, bu ayette sözü edilen mescidin neresi olduğu hususunda Ashab-ı Kiram arasında bir anlaşmazlık çıkınca, Hazret-i Peygamber; "Benim şu mescidimdir" buyurarak 'takva üzere kurulan mescid'in Mescid-i Nebevi olduğunu belirtmiştir.[104] Ayetteki mescidin Kuba'daki mescit olduğu aşikâr olmakla birlikte,[105] Mescid-i Nebevî de elbette takva üzere tesis edildiğinden, o da ayetin kapsamına girebilir. Nitekim Mescid-i Nebevî de bu ayetin kapsamında mütalaa edilmiştir. Ama bu, dolaylı bir irtibatlandırma olup *mescid* lâfzının ayette belirsiz getirilmiş olması buna imkân vermektedir. Ayette asıl kastedilen, Mescid-i Nebevî değildir.[106] Yine, 'çok' anlamındaki *kesîr* ile aynı kökten gelen *kevser* lâfzı, Hazret-i Peygamber'e verilen 'nübüvvet, evlât, zenginlik vb. nice hayırlar'[107] anlamına geldiği ve ayette -mealen- "Mademki bunca nimet sana Rabbin tarafından verildi, o halde sen de sadece O'na kulluk etmeli, kurbanını sadece O'na sunmalısın" buyrulduğu halde, önce, 'kupaları gökteki yıldızlar sayısınca olan ve Ümmet-i Muhammed'den başkasının içemeyeceği, toprağı mis kokulu, sütten beyaz, baldan tatlı'[108] Cennet havuzu [ya da ırmağı] *kevser* lâfzının kapsamına alınmış[109], daha sonra, kelime büyük bir anlam daralması yaşayarak asıl mâna neredeyse unutulmuş ve *kevser* Müslümanların zihnine sadece 'Cennet havuzu' anlamıyla yerleşmiştir.

Hâsılı; bu tip rivayetlerle, sonraki vak'aların da o ayetin çerçevesine girdiği anlatılmak istenmektedir. Böylece, ayetin kapsamı genişletilmekte, hükmü

---

103 Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl*, s.149.

104 Bkz. *Tırmizî*, Tefsir 9.

105 Bkz. *Tırmizî*, Tefsir 9; *İbn Mâce*, Taharet 28.

106 Bkz. Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, Tevbe 108 hk.; İbn Kesir, *Tefsir*, Tevbe 108 hk.

107 İbn Abbas "Kevser, Allah'ın Hazret-i Peygamber'e verdiği hayr-ı kesîrdir" demiştir (Bkz. *Buharî*, Tefsir, Kevser). Bu hayırların açıklaması için bkz. Elmalılı, *HDKD*, Kevser 3 hk.

108 *Buharî*, *Müslim*, *Tırmizî*, *Ebu Davud*, *İbn Mâce*, *Nese'î* ve *İbn Hanbel*'de geçen bu mealde hadisler için bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 556-558; Elmalılı, *HDKD*, Kevser 3 hk.

109 Ebu Bişr, Sa'id b. Cubeyr'e; "İnsanlar kevserin Cennetteki bir ırmak olduğu iddiasındalar" deyince, Sa'id b. Cübeyr İbn Abbas'a dayanarak; "Cennetteki o ırmak da hayr-ı kesire dahildir" demiştir (Bkz. *Buharî*, Tefsir, Kevser; a.mlf, Rikak 53).

genellenmektedir. Bu bir bakıma gereklidir de. Zira sebeplerin hususı olması hükümlerin genel olmasını engellemez. Aksi takdirde, ayet o olaya hasredilmiş ve Kur'ân tarihselleştirilmiş olurdu.- Ama Kur'ân'ı evrenselleştirme adına Kur'ân'ın gerçek anlamını ve dünyevî boyutunu görmezden gelmek Kur'ân'ın gerçek mânalarını başkalaştıracağı gibi, Kur'ân'ı bir 'Ahiret kitabı'na dönüştürme riski de taşımaktadır.

SONUÇ

Konumuzu oluşturan terkipte de benzer bir gelişme yaşandığı anlaşılmaktadır. İlgili ayette, Müşriklerin elinden canını kurtarıp kurtaramama pozisyonundaki bir lidere; Hazret-i Peygamber'e, yeni bir vatana gönderileceği müjdelenmekle birlikte, nüzûl sonrası geliştirilen anlamlar önce ayetin kapsamına alınmış, daha sonra gerçek anlam tamamen ortadan kalkmıştır.

*Makâm-ı mahmûd*un Hazret-i Peygamberin uhrevî şefaat yetkisi ile ilişkilendirilerek anlaşılmasında Hadis koleksiyonlarındaki rivayetlerin etkisi yadsınamaz. Şüphesiz, *ba's* kelimesinin anlamının Ahiretteki 'yeniden diriliş'le sınırlandırılması ve *makâm*ın Kur'ân bütünlüğü içerisindeki 'vatan/toprak' anlamı dururken tamamen 'manevî, uhrevî bir rütbe' olarak anlaşılması da söz konusu anlayışta etkili olmuştur; ancak müfessirlerin anlayışını, asıl bu tip rivayetlerin etkilemiş olduğu aşikârdır. Bilindiği gibi, ilk asırlarda Tefsirde dirayet değil rivayet esas alınmakta; dirayet ve rey esaslı tefsir neredeyse *küfre* eşdeğer görülmekteydi. Oysa ilgili ayete; bilimsel bir yaklaşımla; mezhep görüşlerinden bağımsız, anlamın kavramsal araçları ışığında bakıldığında bu cümle ile şefaat yetkisi arasında ikna edici bir alâka kurulamamaktadır. Çünkü ayette, Hazret-i Peygamber'e; kendisinin öyle bir *yere* gönderile*bile*ceği müjdelenmektedir ki, o sayede muazzam bir kıyam gerçekleştirecek, İslâmiyet açısından hemen her şeyin bittiği zannedilen bir noktada iş yeniden başlayacak ve bu sayede dost-düşman herkes tarafından övülecektir. Ayet inzâl edildiğinde bu kıyam yerinin neresi olduğu Hazret-i Peygamber açısından %100 belli değil idiyse de buranın yeni, özgür ve müstakil bir vatan (yani, Medine) olduğu daha sonra ortaya çıkmıştır. Gerçekten de Müslümanlar birer ikişer Yesrib'e hicret edip bu kenti 'kutlu bir şehr'e (المدينة المنورة) dönüştürmüşler ve böylece, İslâmiyet Medine'de kendisi olarak serpilebilmiştir. Kur'ân'ın evrenselliği de büyük ölçüde bu sayede gerçekleşmiştir; İslâmiyet sadece Mekke ortamında nâzil olan ayetlerle kalmış olsaydı evrensel olamayacak; muhtemelen, hukukî, siyasî, terbiyevî düzenlemelerin bulunmadığı; *öteki* ile ilişkilerde sürekli "Hoşgör", "Affet", "Bağışla" diyen Hıristiyanlık gibi bir din

olarak kalacaktı. Çünkü vahiy denen realite, olgulardan bağımsız şekillenmez.

Kur'ân yorumcusuna düşen, öncelikle, ayetin ne dediğini yani gerçek anlamını tespit etmektir; onu yorumlamak, kapsamını genişletmek sonraki bir iştir: Bu ayetlerde vurgulanan odur ki sosyal bir hareketin başarıya ulaşması, kendisi olarak gelişip yaşayabileceği bir vatana ve müntesiplerinin beş vakit namaz çerçevesinde örgütlenip yekvücut olmalarına yani bir yandan Yüce Allah ile bir yandan da birbirleri ile sağlam bir irtibat kurmalarına bağlıdır. Bu müjde, Medine'ye hicretle birlikte şüphesiz gerçekleşmiştir; ancak bir Kur'ân müjdesi bir kez tahakkuk etmekle mîâdını doldurmuş olmaz; aynı şartlar ortaya çıktığında yine devreye girer. Çünkü müminin 'kendisi olarak özgür biçimde yaşama' hedefi Kıyamete kadar bakidir. 'Hür bir vatanda kendisi olarak yaşama'nın önemi bazılarınca kavranamayabilir; Müslümanların şu an sahip oldukları vatan(lar)da hep böyle hür yaşadıklarını ve bunun böyle devam edip gideceğini zannedenler bu müjdeyi önemsemeyebilirler. Bu düşüncede olanlara, İstiklâl Marşı'mızdaki vatan konulu mısraları tekrar okumaları ya da kendisine ait hür bir vatanın özlemi ile yanıp tutuşan kişilerle -meselâ bir Filistinli ile- fikir alışverişinde bulunmaları önerilebilir. Ayette müjdelenen *makâmın* dünyevî yönü unutulup ayet tamamen Ahirete havale edilirse, ayetteki müjdeden dünyaya yönelik bir pay çıkarmaları zorlaşır, imkânsızlaşır.

Bu bölüme konuyu özetleyen şu ayetlerle son veriyoruz:

> "Zulme uğratıldıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri, dünyada kesinlikle *güzel bir yere* yerleştireceğiz! Ahiret mükâfatı elbette daha büyüktür. Keşke bilmiş olsalardı!"[110]

---

110 Nahl 16/41.

SALÂT; GERÇEK DİNDARLIK[1]

GİRİŞ

Önsözde de belirttiğimiz gibi, sadece صلوة ve türevleri incelenmekle Kur'ân'da "salât"ın kavramsal çerçevesi ortaya konulmuş olmayacak; "salât"ın, *lâfız, kavram ve terim* olarak ayrı ayrı ele alınması gerekecektir.

Namazın kavramsal çerçevesini verdikten sonra, terim anlamı bağlamında Fıkıh, Tasavvuf ve Kelâm'ın namaza yaklaşımını da ekleyerek okuyucunun zihninde daha net bir namaz mefhumu oluşturmaya çalışacağız. (وبالله التَّوْفِيقُ).

I. SALÂT LÂFZI

1.1. SALÂTIN KÖK ANLAMI

Arap dili alimleri, "salât" lâfzı için farklı anlamlara gelen birtakım Arapça kökler ön görmüşlerdir:

Râğıb el-Isfahanî (v. 502/1108) der ki: Dilcilerin bir çoğuna göre salât; dua, bereket/kutsallık atfetme (tebrîk) ve şânını yüceltme (temcîd) anlamındadır. صَلَّيْتُ عَلَيْهِ demek, "Onun için dua ettim ve onu arındırdım" demektir. Nitekim Allah ve Resûlü için kullanılan *salevâtu'llâh* ve *salevâtü'r-rasûl* tabirleri, 'hakikat'te; Allah ve Resûlünün ilgili ayetlerde geçen kişileri arındırmaları; tezkiye etmeleri demektir. Salât; aslı dua olan malum/özel ibadetin adıdır. Namaza -dua anlamında- salât denmiş olması; bir bütünün, ihtiva ettiği cüzlerden biri ile adlandırılması kabîlindendir. Bazı dilcilere göre ise, salât; *sılâ'* (صلاء) kökünden gelmektedir. Buna göre, صَلَّى الرَّجُلُ cümlesi, "Kişi bu ibadeti sayesinde kendisini Allah'ın cayır cayır yanan ateşinden (sılâ) kurtardı" demektir. Bu durumda, صَلَّى'nın anlam çatısı; "hastalıktan kurtulmak" anlamına gelen مَرَّضَ gibi olmaktadır[2].

---

1 "Kur'ân'da Salâtın (صلوة) Kavramsal Çerçevesi", *Namaz ve Camı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009, sh. 17-46.

2 Râğıb el-Isfahanî, "salâ" md.

Zemahşerî'ye (v.538/1143) göre, sallâ (صَلّى) fiilinin 'gerçek' anlamı, iki 'salv'ı oynatmak, hareket ettirmektir. -*Salv*, uyluk kemiği demektir.- Çünkü namaz kılan kişi, rükû ve secde ettiği sırada uyluk kemiklerini hareket ettirmektedir. Yahudilerin, arkadaşlarını saygıyla selâmlarken yaptıkları reverans da bu anlamdadır; o sırada başlarını eğmekte ve uyluk kemikleri üzerinde reverans yapmaktadırlar. Dua eden kişiye 'musallî (namaz kılan)' denmesi, namaz kılanların rükû ve secde esnasında sahip oldukları huşû ile, dua edenlerin huşûları arasındaki benzerlikten dolayıdır[3].

Kurtubî (v. 671/1272) de Isfahanî'nin naklettiği ilk/genel görüşe sahip olmakla birlikte, 3 görüş daha nakleder. -"Bir topluluk"tan naklen- ikinci sırada verdiği şu görüş ilgi çekicidir: Salât; s-l-v- (صلا) kökünden gelmektedir. *Salev*, belin ortasında bulunan bir damar olup kuyruk sokumunda çatallanır/ikiye ayrılır ve onu içine alıp korur. Bir at başka bir at tarafından geçildiği zaman (geride kalan at için) kullanılan "musallî" kelimesi de buradan alınmıştır; çünkü varış çizgisine geldiğinde, başı, öndekinin iki kalçası hizasında bulunmaktadır. İşte, salât; "salev"den türemiştir; ya imamın peşinden ikinci sırada geldiği için ya da rükû esnasında kişinin, uyluk kemikleri eğildiği için...[4]

Şüphesiz bu parlak tahliller, kelimenin kökünün Arapça olduğu kabulü ile yapılmıştır. Oysa kelimenin Arapça menşe'li olmadığı yönünde ciddi iddialar[5] bulunmaktadır. Bu konuda bir araştırma yapan Esra Gözeler'e göre de "salât"ın kökü Sami dillerine uzanmaktadır:

Salât; Akkadçada sullû kelimesi ile karşılanmaktadır; sullû genel olarak dua ve dua etmek anlamına gelmektedir. Akkadçada, dua ve dua etme anlamında kullanılan bir başka kelime de 'karâbu'dur. Bu kelime mağfiret anlamına da gelmektedir. Habeşçede, yine dua etme anlamına gelen 'sallaya

---

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Bakara 2/3 hk.

4 Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Hişâm Semir el-Buhârî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1995, Bakara 3 hk. [Üçüncü sırada قيل sıygasıyla naklettiği görüşe göre, salât ayrılmamak, sarılmak (lüzûm) anlamındakı s-l-y kökünden, yine قيل sıygasıyla naklettiği dördüncü görüşe göre, salât, sılâ' (صلاء) kökünden; صليت العود بالنار : "Taze dalı ateşte tavlayarak düzelttim" cümlesinden gelmekte olup doğrultmak, yumuşatmak anlamlarındadır. Çünkü namaz kılan kişi; kendisini doğrultmakta, kalbini yumuşatmakta ve huşûnu/alçakgönüllülüğünü artırmaktadır. -Sılâ' ateş yalımı demektir.- (Râgıb'dan naklettiğimiz ikinci görüşün farklı bir versiyonu)]

5 Bkz. A.J. Wensinck, "salât", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1988, X, 112; Arthur Jeffery, *The foreign vocabulary of the Koran*, s. 198-199, Kahire 1957 (Gaekwad's Oriental Series).

kelimesi 'salât'ı karşılamaktadır. Dua ise 'salot'tur. Ayrıca sormak, rica etmek anlamına gelen sa'ala, se'la kelimesi de dua etmek anlamında kullanılır. Süryancada 'salât', ܨܠܝ (sali)'dir; bu kelimenin kök anlamı; katlanmak, eğmek, germek ve bükmektir. Dua etmek, bu kökün anlamlarından biridir. ܨܠܘܬ (salut) ise duadır. Tevrat'ın Süryanca çevirisi olan Peşitta'da dua karşılığında bu kök ve türevleri kullanılmaktadır. İbrancada 'salât', פלל (palel)'dir. Bu kök; hakemlik etmek, yargıda bulunmak, hükmetmek, aracılık etmek, şefaat etmek anlamlarına gelir.

Bu kullanımlara bakıldığında, Peşitta'daki kullanımın 'salât'ın Kur'ân'daki yazılışına (صلوة) yakın olduğu görülmektedir. Kur'ân'da kelimenin en yaygın kullanımı olan "ikâmetü's-salât" ibaresine gelince, bu, İbranca ya'mod, Süryanca ise kam fiili ile karşılanmaktadır ki buna bakılarak Süryanca dil malzemesinin Kur'ân'da devam ettirilmiş olduğu söylenebilir.

Eski Ahid'de פלל 'palel' kavramı sadece dua etmek anlamında kullanılmış; Peşitta'da ise kavram ܨܠܘܬ 'salut' olarak çevrilmiştir[6] ki bundan, 'salât'ın lafzi olarak Süryanca kullanımına yakınlık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Salât, Âramcada ise צלא (tsala)'dır. Dua etmek anlamında olan bu kelimenin orijinal anlamı secde etmektir. Bu kök İbranca Eski Ahid'de 2 kez geçmektedir. Bu kitaplar da Aramca yazılmış olan Daniel ve Ezra'dır[7].

Burada değinilmesi gereken bir başka nokta da 'salât'ın Kur'ân'daki imlâsıdır. Resmü'l-Kur'ân kaynaklarında; Mushaf yazarlarının, 'lâm'dan sonra 'elif'in yazıda (resm) düşürülmesi konusunda icmâ etmiş olduklarını belirtilir. Ancak kelimenin Süryanca'da vav ile yazıldığı göz önünde bulundurulursa, bu imlâda Kur'ân Arapçasının Süryanca dil malzemesini sürdürmüş olduğu söylenebilecektir[8].

Demek ki salât kelimesi; ibadet/ritüel çerçevesi içine sokulabilecek "dua etme, yalvarıp yakarma, namaz-niyaz ve ayin" gibi anlamlara gelmekle birlikte, Kur'ân orijinli değildir. Aslında sadece salât değil, İslâm'ın *melek, cehennem*

---

6 "*Ve vaki oldu ki Suleyman Rabbe butün dua* (להתפלל - lihitpalel) (ܨܠܘܬ - salut) *ve yalvarışı bitirince, Rabbin mezbahının önünden, elleri göğe açık olarak dizleri üzerine çokmuş olduğu yerden kalktı.*"

7 "Ta ki, goklerin Allah'ına hoş kokulu kurbanlar arz etsinler ve kralın ve oğullarının sağlığına dua etsinler (מצלין-mitsalayin)." (Ezra 6:10); "O zaman bu adamlar bir araya üşüştuler ve Daniel'i Allah'ın önunde, dua etmekte (מצלא-matsale) ve yalvarmakta buldular." (Daniel 6:11)

8 Esra Gözeler, Samı Dinî Geleneğinde Salât, Savm ve Zekât Kavramlarının Semantik İncelemesi, AÜ SBE, YL tezi, 2005, dnş. M. Paçacı, s. 55, 66, 71.

Zemahşeri'ye (v.538/1143) göre, sallâ (صلى) fiilinin 'gerçek' anlamı, iki 'salv'i oynatmak, hareket ettirmektir. -*Salv*, uyluk kemiği demektir.- Çünkü namaz kılan kişi, rükû ve secde ettiği sırada uyluk kemiklerini hareket ettirmektedir. Yahudilerin, arkadaşlarını saygıyla selâmlarken yaptıkları reverans da bu anlamdadır; o sırada başlarını eğmekte ve uyluk kemikler üzerinde reverans yapmaktadırlar. Dua eden kişiye 'musallî (namaz kılan)' denmesi, namaz kılanların rükû ve secde esnasında sahip oldukları huşû ile, dua edenlerin huşûları arasındaki benzerlikten dolayıdır[3].

Kurtubî (v. 671/1272) de Isfahanî'nin naklettiği ilk/genel görüşe sahip olmakla birlikte, 3 görüş daha nakleder. -"Bir topluluk"tan naklen- ikinci sırada verdiği şu görüş ilgi çekicidir: Salât; s-l-v- (صلا) kökünden gelmektedir. *Salev*, belin ortasında bulunan bir damar olup kuyruk sokumunda çatallanır/ikiye ayrılır ve onu içine alıp korur. Bir at başka bir at tarafından geçildiği zaman (geride kalan at için) kullanılan "musallî" kelimesi de bundan alınmıştır; çünkü varış çizgisine geldiğinde, başı, öndekinin iki kalçası hizasında bulunmaktadır. İşte, salât; "salev"den türemiştir; ya imanın peşinden ikinci sırada geldiği için ya da rükû esnasında kişinin, uyluk kemikleri eğildiği için...[4]

Şüphesiz bu parlak tahliller, kelimenin kökünün Arapça olduğu kabulü ile yapılmıştır. Oysa kelimenin Arapça menşe'li olmadığı yönünde ciddi iddialar[5] bulunmaktadır. Bu konuda bir araştırma yapan Esra Gözeler'e göre de "salât"ın kökü Sami dillerine uzanmaktadır:

Salât; Akkadçada sullû kelimesi ile karşılanmaktadır; sullû genel olarak dua ve dua etmek anlamına gelmektedir. Akkadçada, dua ve dua etme anlamında kullanılan bir başka kelime de 'karâbu'dur. Bu kelime mağfiret anlamına da gelmektedir. Habeşçede, yine dua etme anlamına gelen 'sallaya'

---

3 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Bakara 2/3 hk.

4 Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Hişâm Semir el-Buhârî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1995, Bakara 3 hk. [Üçüncü sırada قيل sıygasıyla naklettiği görüşe gore, salât; ayrılmamak, sarılmak (luzûm) anlamındaki s-l-y kökünden, yine قيل sıygasıyla naklettiği dördüncü görüşe göre, salât, silâ' (صلاء) kökünden: صليت العود بالنار : "Taze dalı ateşte tavlayarak düzelttim" cümlesinden gelmekte olup doğrultmak, yumuşatmak anlamlarındadır. Çünkü namaz kılan kişi; kendisini doğrultmakta, kalbini yumuşatmakta ve huşûunu / alçakgönüllülüğünü artırmaktadır. -Sıla ateş yalımı demektir.- (Râgıb'dan naklettiğimiz ikinci görüşün farklı bir versiyonu)]

5 Bkz. A.J. Wensinck, "salât", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1988, X, 112; Arthur Jeffery, *The foreign vocabulary of the Koran*, s. 198-199, Kahire 1957 (Gaekwad's Oriental Series).

kelimesi 'salât'ı karşılamaktadır. Dua ise 'salot'tur. Ayrıca sormak, rica etmek anlamına gelen sa'ala, se'la kelimesi de dua etmek anlamında kullanılır. Süryancada 'salât', ܨܠܝ (sali)'dir; bu kelimenin kök anlamı; katlanmak, eğmek, germek ve bükmektir. Dua etmek, bu kökün anlamlarından biridir. ܨܠܘܬܐ (salut) ise duadır. Tevrat'ın Süryanca çevirisi olan Peşitta'da dua karşılığında bu kök ve türevleri kullanılmaktadır. **İbrancada** 'salât', פלל (palel)'dir. Bu kök; hakemlik etmek, yargıda bulunmak, hükmetmek, aracılık etmek, şefaat etmek anlamlarına gelir.

Bu kullanımlara bakıldığında, Peşitta'daki kullanımın 'salât'ın Kur'ân'daki yazılışına (صلوة) yakın olduğu görülmektedir. Kur'ân'da kelimenin en yaygın kullanımı olan "ikâmetü's-salât" ibaresine gelince, bu, İbranca ya'mod, Süryanca ise kam fiili ile karşılanmaktadır ki buna bakılarak Süryanca dil malzemesinin Kur'ân'da devam ettirilmiş olduğu söylenebilir.

Eski Ahid'de פלל 'palel' kavramı sadece dua etmek anlamında kullanılmış; Peşitta'da ise kavram ܨܠܘܬܐ 'salut' olarak çevrilmiştir[6] ki bundan, 'salât'ın lafzî olarak Süryanca kullanımına yakınlık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Salât, Âramcada ise צלא (tsala)'dır. Dua etmek anlamında olan bu kelimenin orijinal anlamı secde etmektir. Bu kök İbranca Eski Ahid'de 2 kez geçmektedir. Bu kitaplar da Aramca yazılmış olan Daniel ve Ezra'dır[7].

Burada değinilmesi gereken bir başka nokta da 'salât'ın Kur'ân'daki imlâsıdır. Resmü'l-Kur'ân kaynaklarında; Mushaf yazarlarının, 'lâm'dan sonra 'elif'in yazıda (resm) düşürülmesi konusunda icmâ etmiş olduklarını belirtilir. Ancak kelimenin Süryanca'da vav ile yazıldığı göz önünde bulundurulursa, bu imlâda Kur'ân Arapçasının Süryanca dil malzemesini sürdürmüş olduğu söylenebilecektir[8].

Demek ki salât kelimesi; ibadet/ritüel çerçevesi içine sokulabilecek "dua etme, yalvarıp yakarma, namaz-niyaz ve ayin" gibi anlamlara gelmekle birlikte, Kur'ân orijinli değildir. Aslında sadece salât değil, İslâm'ın *melek, cehennem*

---

6 *"Ve vakı oldu ki Süleyman Rabbe bütün dua* (להתפלל - lihitpalel) (ܨܠܘܬܐ - salut) *ve yalvarışı bitirince, Rabbın mezbahının önünden, elleri göğe açık olarak dizleri üzerine çökmüş olduğu yerden kalktı."*

7 "Ta ki, göklerin Allah'ına hoş kokulu kurbanlar arz etsinler ve kralın ve oğullarının sağlığına dua etsinler (מצלין-mitsalayin)." (Ezra 6:10); "O zaman bu adamlar bir araya üşüştüler ve Daniel'i Allah'ın önünde, dua etmekte (מצלא matsale) ve yalvarmakta buldular." (Daniel 6.11)

8 Esra Gözeler, Sami Dinî Geleneğinde Salât, Savm ve Zekât Kavramlarının Semantik İncelemesi, AÜ SBE, YL tezi, 2005, dnş. M. Paçacı, s. 55, 66, 71.

gibi en temel kavramları da eski din dillerinden ödünç alınmıştır[9]. Önemli olan, dolaşımdaki mevcut kelimeye ne mana yüklendiğidir; kelimelerin orijinal "İslâm icadı" olması gerekmez.

1.2. "SALÂT"IN KULLANILIŞI

1.2.1. Fiil olarak salât

Kur'ân'da *salât*, -yardımcı bir fiil olmadan kullanıldığı takdirde- sülâsî (3 harfli) olarak değil, tef'îl bâbından; *sallâ*[10] - *yusallî*[11] (yusallûne[12]) - *salâten* şeklinde kullanılmıştır. Emir kipi "*sallû*"dur[14].

1.2.2. İsim olarak salât ve bu kökten gelen diğer kelimeler

Salevât[15], *musallâ*[16], *musallîn*[17].

1.2.3. Salât kelimesinin kullanıldığı edatlar

Salât kökünden kelimeler Kur'ân'da -genelde- yardımcı edat olmaksızın kullanılır;

* sadece 1 yerde, *salâtın* nerede yapıldığını göstermek üzere fî harf-i cerri ile birlikte (*yusallî fi'l-mihrâb*[18]),
* 3 yerde de, kime *salât* edildiğini göstermek üzere 'alâ harf-i cerri ile birlikte kullanılmıştır (*yusallî 'aleyküm*[19], *yusallûne 'ale'n-Nebiyy*, *sallû 'aleyh*[21]).

---

9 Geniş bilgi için bkz. Arthur Jeffery, *The foreign vocabulary of the Koran*, Kahire 1957.

10 Kıyamet 75/31, A'lâ 87/15; 'Alâk 96/10.

11 Âl-i 'İmrân 3/39 (وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ); Ahzâb 33/43 (هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ)

12 Nisâ 4/102 [Tamamen ıstılahî; (namaz kılma) anlamda]; Ahzâb 33/56 (وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ ... عَلَى النَّبِيِّ).

13 Sallâ'nın masdarının, *tasliyeten* şeklinde gelmesi beklenmekle birlikte, *salâten* şeklinde kullanıldığı özellikle belirtilmiştir (Bkz. Cevherî, "salâ" md., *Tâcü'l-lüğa ve sıhâhi'l-'arabiyye*, nşr. Abdülğafûr Attâr, Riyad 1982.

14 Ahzâb 33/56.

15 Allah'ın rahmet ve mağfireti: Bakara 2/157; namazlar; Bakara 2/238; Mü'minûn 23/9; Peygamber duası: Tevbe 9/99; havra: Hac 22/40.

16 Namazgâh: Bakara 2/125.

17 "Salât"ı icra edenler: Ma'âric 70/22; Müddessir 74/43; Mâ'ûn 107/4.

18 Âl-i 'İmrân 3/39.

19 Ahzâb 33/43.

20 Ahzâb 33/56.

21 Ahzâb 33/56.

1.2.4. Salâtın izafe edildiği varlıklar

Kur'ân'da; insanların yanı sıra, Yüce Allah'a[22], meleklere[23], Hazret-i Peygamber'e[24],

Hazret-i Şuayb'a[25], müminlere[26], Müşriklere[27]; hâsılı, -sıra sıra dizilen kuşlar özellikle belirtilerek- göklerde ve yerde kim/ne varsa, hepsine[28] *salât* isnat edildiği görülmektedir. Yüce Allah'a isnat edildiğinde "mübarek kılma, af ve bağışlama" anlamına gelen salât; melâike-i kirâma ve Hazret-i Peygamber'e isnat edildiğinde "başkası nâmına hayır dua etmek"; müminlere isnat edildiğinde, "kendi nâmına dua etmek", varlığa isnat edildiğinde ise "var oluşunun gereğini yerine getirmek" anlamına gelmektedir.

Son şıkta "salât", "tesbîh" ile birlikte kullanılmıştır; dolayısıyla, ilgili ayetteki "Her varlık kendi salât ve tesbîhini bilir"[29] ifadesi varlık âlemindekilerin (أشياء) "bizim duyumsamadığımız bir şekilde Allah'ı tesbîh etmeleri"[30] olgusunu çağrıştırmaktadır ki bu olgu Kur'ân kavramlarından "secde" ve "teshîr" ile de anlam yakınlığına sahiptir. Yani;

"Varlık âlemindekiler Allah'a *ibadet* etsin diye var edilmiştir."

"Varlık âlemindekiler Allah tarafından *teshîr* edilmiştir."

"Varlık âlemindekiler Allah'ı *tesbîh* etmektedir."

"Varlık âlemindekiler Allah'a *salât* etmektedir."

"Varlık âlemindekiler Allah'a *teslimiyet* göstermektedir."

"Varlık âlemindekiler Allah'a *secde* etmektedir."

İnsanoğlu hariç... Çünkü o, müsahhar (mecbûr) değil, muhtâr (özgür) yaratılmış olduğu için, kendi iradesi ile hareket etmek durumundadır. Nitekim varlık âlemindekilerin Yüce Allah'a secde ettiği anlatılırken; "insanların tamamı" değil, "birçok insan" buyrulmuştur:

---

22 Bakara 2/157 (أولئك عليهم صلوات من ربهم).

23 Ahzâb 33/56.

24 Tevbe 9/99 (وصلوات الرسول)، ١٠٣ (وصل عليهم إن صلاتك سكن لهم); İsrâ 17/110 (ولا تجهر بصلاتك ولا تخافت بها وابتغ بين ذلك سبيلا).

25 A'râf 7/87 (يا شعيب أصلاتك تأمرك أن نترك ما يعبد آباؤنا أو أن نفعل في أموالنا ما نشاء).

26 Mu'minûn 23/2; Ma'ânc 70/23, 34; En'âm 7/92.

27 Enfâl 8/35; Mâ'ûn 107/5.

28 Nur 24/41 (كل قد علم صلاته وتسبيحه)

29 Nur 24/41.

30 İsrâ 17/44 (وإن من شيء إلا يسبح بحمده ولكن لا تفقهون تسبيحهم)

"Bilmiyor musun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi; Güneş, Ay, yıldız-lar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve birçok insan Allah'a secde etmekte! Birçokları hakkında da azap kesinleşmiş... Bu iki grup (müminler ve diğerleri[31]), *Rableri hakkında çekişen iki hasımdır."*[32]

1.2.5. Salâtın kullanıldığı yardımcı fiiller

Salât kelimesinin kullanıldığı yardımcı fiillere gelince... Salât lâfzı;

* 1 yerde *vasıyyet* (îsâ) kökünden "tavsiye etmek" anlamında bir fiille (اوْصَى)[33];
* 2 yerde *emr* kökünden "buyurmak" anlamındaki bir fiille (يَأْمُرُ)[34]; (وَأْمُرْ)[35];
* 2 yerde "tamamlamak/bitirmek" anlamındaki *kazâ* kökünden bir fiille (قَضَيْتُمُ)[36]; (قُضِيَتِ)[37];
* 1 yerde; "dikkat ve alçak gönüllülük" anlamındaki *huşû'* fiiliyle[38];
* 1 yerde; "*üzerine titreyerek mutlaka eda etmek*" anlamındaki *muhâfaza* fiiliyle[39];
* 1 yerde *devâm* fiiliyle[40];
* 1 yerde; -*sabr* kökünden- "ısrarcı olmak" anlamındaki *ıstıbâr* fiiliyle (واصْطَبِرْ)[41];
* 1 yerde; *yaklaşmak* fiiliyle (لا تَقْرَبُوا)[42];

---

31 *Diğerlerine*, münafıklar da dâhildirler, çünkü âhiret günü bütün ins u cin iki grup olacak ve bir grup Cennete, bir grup da Çılgın Ateşe girecektir (Şûrâ: 7).

32 Hac 22/18-19...

33 Meryem 19/31.

34 Meryem 19/55.

35 TâHâ 20/132.

36 Nisâ 4/103.

37 Cum'a 62/10.

38 Mü'minûn 23/2 (Kur'ân terminolojisinde خُشُوع ; 'salât'a bağımlı olmaksızın alçakgönüllülük mealinde yer verilen son derece olumlu, mustakil bir sıfattır).

39 Bakara 2/238; En'âm 6/92, Mü'minûn 23/9; Ma'âric 70/34.

40 Ma'âric 70/23.

41 TâHâ 20/132.

42 Nisâ 4/43 (Sarhoş sarhoş namaza yaklaşmayın!).

* 1 yerde; *kısaltmak* fiiliyle (أن تقصُرُوا)[43] kullanılırken,

genelde *ikâme* (اقام / إقامة) kökünden "doğrultmak/dosdoğru kılmak" anlamındaki

اقام / أقامَ / أقامُوا / أقَمْتَ / أقَمْتُمْ / يُقيمُون / الْمُقيمُون / أقِمْ / أقيمُوا / أقمْنَ

kelimeleri[44] ile kullanılır. Yalnız, *ikâme* kökü bir yerde, namaz kıldırmak (فأقمْتَ لَهُمُ الصَّلاة)[45] anlamında kullanılmıştır.

2. SALÂT KAVRAMI

2.1. KAVRAM NEDİR?

Dinin direğini[46] teşkil eden *salât* gibi bir kavram şüphesiz sadece kök anlamı incelenerek ortaya konulamaz; bu çerçevedeki başka lâfızların da irdelenmesi gerekir Çünkü kavram, gerek günlük dilde gerekse bilimsel eserlerde sık sık karşılaştığımız bir kelimedir. Kavram; lâfız ve terimden farklı bir anlama sahiptir. Çünkü kavramların aksine, lâfız ve terimler harflerden oluştuğu gibi, aynı kavram çeşitli terimler ile ifade edilebilir. Kavramlar, kelimelerin anlamlarından ibaret olmadığı gibi, bunlara "zorunlu olarak bağlı" da değillerdir. Bir şey henüz terimleşmemişken genelde insan zihninde o şeyin kavramı oluşur, fakat kavramların ikinci kişilere aktarılabilmesi için, birtakım lâfızların (kelime) kullanılması gerekir. İşte, "salât kavramı" dediğimizde, salâtla bağlantılı fakat bu kökten olmayan lâfızları da hesaba katmış oluruz. Zira tek bir kavram ayrı ayrı kavrayışlardan oluşabilir.

Dolayısıyla, salâtın kavramsal çerçevesini çizerken;

(i) *Zikr, tekbir, tesbîh/tenzih, hamdüsenâ/şükr, tefekkür, dua, isti'âne, tazarrü/yakarış, kıyâm, kırâat, rükû, secde, teşehhüd, kunût, huşû, abdest, ezan/nidâ, kıble, mescid/musallâ* gibi kelimelerine ilâveten;

(ii) *Gaflet/sehv, şirk, küfr, mâsivâya dua, mâsivâya yakarma, mâsivâdan istimdât, mâsivâ önünde eğilme, kibr/istikbâr, tuğyân, isyân ve rucz/pislik* gibi kavramları da dikkate almak gerekir.

---

[43] Nisâ 4/101 (*Yolculuğa çıktığınız zaman, kâfirlerin size zarar vermesinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda sakınca yoktur. Şuphesiz kâfirler apaçık düşmanınızdır.*)

[44] Bu kelimelerin geçtiği ayetler için bkz. M. F. 'Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-mufehres li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*, ilgili yerler.

[45] Nisâ 4/102.

[46] *Tirmizi*, "İman" 8 [İşin başı kayıtsız-şartsız teslimiyet, direği namaz, doruğu ise cihattır (yani, Allah yolunda canını dişine takmak)]. Ayrıca bkz. *İbn Mâce*, "Fiten" 12.

Çünkü ikinci gruptakiler "namazsızlık" ya da "salâtı zâyi etme"nin ne demek olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre; bir insan ilk gruptaki kavramların tersini yapıyorsa, yani:

- Allah'tan başkasına yalvarıp yakarıyor ve ciddi/önemli durumlarda onlardan medet umuyorsa, kişiliğini kaybederek onların önünde eğiliyorsa, yerlere kapanıyorsa,
- Allah'ı yüceltmesi gerekirken birilerini putlaştırıyor, birtakım kavramları kutsallaştırıyorsa; 'kırılmaz/aşınmaz' birtakım ikon ve idolleri varsa,
- Allah'a minnettar kalacağına O'na nankörlük ediyorsa,
- Allah'ı daima hatırında tutması gerekirken, gerek O'ndan gerekse O'nun dininden; emir-yasak ve tavsiyelerinden gâfilse; bunlara bîgâne/kayıtsız/ilgisiz kalıyorsa,
- Kendisini O'nun dinini; emir-yasak ve tavsiyelerini kabul edemeyecek kadar yüksek/büyük/ileri görüyorsa,
- O'nun dinine; emir-yasak ve tavsiyelerine açıkça veya gizliden karşı çıkıyorsa,
- Maddi-manevî pisliklerden arınmıyorsa,
- Allah'a yönelmesi gerekirken; kıblesi Beytullah/Kâbe iken kalkıp da tüm varlığını Paris'e, Washington'a ya da Moskova'ya yöneltmişse,
- Yahudi ve Hıristiyan dinlerinden tamamen bağımsız; dosdoğru bir yol (sırât-ı müstakîm) üzere gitme azim ve kararlılığını sürekli bilemesi gerekirken, İslâm dışı din, ideoloji ve dünya görüşlerine "inanıyor"sa... namazsız demektir; musallî değildir...

Namazla ilgili olarak biri tekfir edilecekse, bunlar edilmelidir.

2.2. SALÂT 'MUSALLÎ'NİN YAPTIĞIDIR

Kur'ân'da bazı önemli kelimeler kullanıldıktan sonra, الذين (Onlar ki) ism-i mevsûlü kullanılarak birtakım sıfatlar sıralanır. -Örneği: هدى للمتقين ifadesinden[47] sonra الذين ile başlayan 4 vasıf zikredilirken, قد أفلح المؤمنون ayetinden[48] sonra yine الذين ile başlayan 6 vasıf zikredilmiştir.- Kavramımızla ilgili olarak da böyle bir durum söz konusudur; *musallîn* kelimesi zikredildikten sonra birtakım sıfatlar sıralanmıştır[49]. Bu sıfatların, söz konusu kelimelerin

---

47 Bakara 2/2.

48 Mü'minûn 23/1.

49 Ma'ârıc 70/19-35.

tarifi niteliğinde "olmazsa olmaz aslî sınırları" mı yoksa "bağımsız tâli/ikincil yön ve özellikleri" mi olduğu tartışmalıdır. İlk anlayışa göre; -salât "musallî"nin yaptığı iş olduğuna göre- "musallî"ye atfedilen özellikler salâtın anlamını sınırlandırmış olacak; ikinci anlayışa göre ise, bu sıfatlar tarif niteliğinde birer sınır (had) değil, salâtı pekiştirici mahiyette nitelikler olacaktır. Her hâlükârda, Ma'âric Sûresinin 19-21. ayetlerinde geçen "Allah katında olumsuz beşerî vasıflar"dan uzak olabilmek, söz konusu vasıfları taşıyan musallîlerden olabilmekle mümkündür. Surenin ilgili pasajına[50] göre, "Bir hayır elde ettiğinde onu ihtiyaç sahiplerinden esirgeyen, başına bir felâket/musibet geldiğinde ise ah u vâh edip duran aç gözlü, bencil, cimri" insan karakterinden uzak olanlar "musallî"ler; yani "salât sahipleri"dir.

Pekiyi **musallî kimdir?**

Musallî; öncelikle, "salât"ında daimî olan ve "salât"ını son derece dikkatli ifa eden kişidir (23 ve 34. ayetler). Yani, salât esnasındaki hassasiyet ve dikkatine ek olarak salâtını savsaklamayan, sulandırmayan kişidir.

-Kendi malından, yoksula da yoksuna da hak tanıyabilen kişidir (24-25. ayetler).

-Hesap gününü tasdîk eden[51] kişidir (26. ayet).

---

50 *Kı gerçekten aç goz yaratılmıştır, insanoğlu:*
sızlanır, kendisine bir kötuluk dokundu mu;
bir hayır geldiğinde ise esirger onu.
***Ancak böyle değildir, namazlarında(ki dikkat ve huşûları ile sürekli) Bizimle bağlantı** hâlinde olan dındarlar;*
kendi mallarında belli bir hak tanıyanlar:
hem yoksula hem de yoksuna...
Hesap günunu tasdik edenler,
ayrıca; Rablerının azâbından yana kaygılı olanlar...
-Rablerinin azâbı da emin olunacak bir şey değildir hani!-
Irzlarını titizlikle koruyanlar...
-Kendi eşleri ve elinin altındaki (cariye)ler müstesna;
bunlardan dolayı kınanmazlar, ama bunun ötesine geçenler, çizmeyi aşanlardır.-
Aldıkları emanete ve verdikleri söze riâyet edenler...
Şahitliklerini dosdoğru yerine getirenler...
Namazlarını sürekli kıla(rak Bizimle bağlantılarını koparmaya)nlar.
Muhteşem Cennet (koruların)da cömertçe ağırlanacaktır böyleleri (Ma'âric 70/19-35).

51 Böylece "salât" açıkça "iman"la irtibatlandırılmış olmaktadır. Salât-iman ilişkisi Müddessir Sûresinin 43-47. ayetlerinde de aşikârdır.

-Rabbinin azabından endişe eden, ondan yana kendini asla garantide[52] görmeyen kişidir (27-28. ayetler).

-Irz ve namusunu koruyan kişidir (29-31. ayetler).

-Şahitliği dürüst yapan kişidir (32. ayet).

Bu pasajdan, salât kelimesinin "hayatın bütünü kapsayan dindarlık" anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu sıfatlar, "mümin"ler için de zikredilmiş[53]; Cehennemlikleri, o Kavurucu Ateş'e, *"musallî"lerden olmamalarının; yoksulu gözetmemelerinin ve ölüm gelip çatıncaya kadar hesap gününü tekzip etmelerinin* soktuğu belirtilmiştir[54].

Böylece, Kur'ân'da önemle üzerinde durulan "salâtın ikâme edilmesi" tabiri de yerine oturmaktadır. Bütün dinlerin en önemli ortak ilkelerinden biri olan "salât"ı icra mecburiyeti herkesçe müsellem olduğundan, hiç kimse salâtın farziyet ve önemini inkâr etmemiştir. Ancak, bu muazzam ilkenin *bi-hakkın ifası*nda daima sorun yaşanmıştır. Nitekim Kur'ân'da *sallâ-yusallî* fiilleri de kullanılmakla birlikte, daha ziyade "ikâme-i salât" ve türevleri kullanılır; salâtın ikâme edilmesi; "dosdoğru/tastamam ve eksiksiz yerine getirilmesi" istenir ve ikâme edenler methedilir[55]. Buna karşılık, "salât"a aykırı tutum ve davranışlar içinde bulunan kişi ve kesimler şiddetle yerilir; bunların "salât"ın anlamından bi-haber oldukları[56], "salât"ı "zâyi ettikleri"[57] belirtilir.

İkâme-i salât; kişiyi dinin emir-yasak ve tavsiyelerine karşı daha duyarlı hâle getirir. Sözgelimi müminlere; canlarını-başlarını ortaya koymalarını gerektiren "cihat" emri verilmeden önce, *ikâme-i salât*a devam etmeleri istenmiştir[58].

- İmanda samimi olduğunu gösterebilmek için[59];

---

52 Allah'a yönelik bu umarsız tutum, inananları en fazla aldatan duygulardan biridir ve imanla bağdaşmaz. Mümin korkuyla güven arası bir halet-i ruhiyede olmak durumundadır. Bkz. A'râf 7/169 (ويقولون سيغفر لنا); ayrıca Bakara 2/94-95; Âl-i 'İmrân 3/24; Cum'a 62/7-8.

53 Mu'minûn 23/1-11.

54 Müddessir 74/43-47.

55 Bu kelimelerin geçtiği ayetler için bkz. 'Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, ilgili yerler.

56 Mâ'ûn 107/4.

57 Meryem 19/59.

58 Bkz. Nisâ 4/77.

59 Tevbe 9/11 (Ayrıca tevbe/dönüş ve zekât).

- Dosdoğru yolda gidenlerden (mühtedîn) olabilmek için[60];
- Allah'ın rahmetine nâil olabilmek için[61];
- Hiç zarar etmeyecek kârlı bir alışveriş için[62];
- Allah katında ödüllendirilmek ve mahzun olmamak için[63]; hâsılı:
- Bütün insanlığa model (şâhid) ideal bir karakter hâline gelebilmek için *salâtı ikāme etmek* gerekmektedir[64].
- Peygamberlerin Yüce Allah'la kurdukları iletişimde büyük rolü bulunan "salât"[65] müminlerin Allah'a urûc etmelerinde; manevî ötelere geçebilmelerinde etkili olmaktadır.

Demek ki, salâtın *bi-hakkın* yerine getirilip getirilmediği (yani, gerçek dindarlık) resmî söylemlerle, şeklî hareketlerle ve kuru iddialarla değil, ancak, bu sıfatların salât sahibinde (musallî) ne kadar bulunup bulunmadığı ile ölçülebilir. İşbu kuşatıcı yönü sebebiyledir ki, Kur'ân'da *salâta* müstesna bir önem atfedilmiştir. İlgili ayetlere baktığımızda, görüyoruz ki;

- Salât; peygamberlere vahyen emredilen 2 ilkeden biridir[66].
- Salât; İsmail Aleyhisselâm'ın ehline emrettiği 2 ilkeden biridir[67].
- Salât; Musa Aleyhisselâm'a Tûr-i Sînâ'da ilk vahyedilen 2 temel emirden biridir[68].
- Salât; İsa Aleyhisselâm'ın memur olduğu 2 ilkeden biridir[69].
- Salât; Hazret-i Peygamber'in insanlara iletmesi istenen 2 emirden biridir[70].
- Salât; kişiyi felâha erdirecek 2 amelden biridir[71].

---

60 Tevbe 9/18 (Ayrıca iman, zekât ve Allah'tan başkasından korkmamak).

61 Nur 24/56 (Ayrıca zekât ve ıtâ'at).

62 Fâtır 35/29 (Ayrıca kutsal kitabı tilâvet etmek; okuyup hayata geçirmek ve zekât).

63 Bakara 2/277 (Ayrıca iman, amel-i sâlih ve zekât).

64 Hac 22/78 (Diğer emirler: Cihat, zekât ve i'tisâm).

65 Örneği: İsrâ 17/78-80; Müzzemmil 73/1-8.

66 Enbiya 21/73.

67 Meryem 19/55.

68 TâHâ 20/14 (لا إله إلا أنا فاعبدني وأقم الصلاة لذكري).

69 Meryem 19/31.

70 İbrahim 14/31.

71 A'lâ 87/15 (وذكر اسم ربه فصلى)

- Salât; Hazret-i Peygamber'in uyarılarından yararlanabilecek kişilerin -'ahirete iman'[72]- ve -'gayba iman'[73] ile birlikte- 2 temel özelliğinden biridir.
- Salât; isti'âne ederken başvurulacak 2 amelden biridir[74].
- Salât; İbrahim Aleyhisselâm'ın, Yüce Allah'tan, kendisi ve nesli için niyaz ettiği 2-3 özellikten biridir[75].
- Salât; din mensuplarına emredilen 3 husustan biridir[76].
- Salât; Hazret-i Peygambere ve Müslümanlara emredilen 3 husustan biridir[77].
- Salât; Kur'ân kılavuzluğundan yararlanabilecek, ilahî müjdeye mazhar müminlerin 3 temel özelliğinden biridir[78].
- Salât; rabbanî yöneticilerin 3 temel özelliğinden biridir[79].
- Salât; ilahî kılavuzluktan yararlanarak felâha erebilecek, Kur'ânî rahmete mazhar muhsinlerin 3 temel özelliğinden biridir[80].
- Salât; Allah'ın merhametle muamele edeceği kişilerin 3 özelliğinden biridir[81].
- Salât; ticaret ve alış-verişin Allah erlerini alıkoyamayacağı 3 temel özellikten biridir[82].
- Salât; Hazret-i Peygamber'le görüşme yapmadan evvel sadaka verme emri hafifletildiğinde, ilgili kimselere emredilen 3 husustan biridir[83].
- Salât; Müşriklerin gerçekten imana geldiğini 3 göstergesinden biridir[84].

---

72 En'âm 6/92.
73 Fâtır 35/18.
74 Bakara 2/45, 153.
75 İbrahim 14/37, 40.
76 Beyyine 98/5.
77 En'âm 6/71-72.
78 Neml 27/2-3.
79 Nur 24/41, 56.
80 Lokman 31/3-4
81 A'râf 7/156.
82 Nur 24/37.
83 Mücadile 59/13.
84 Tevbe 9/5, 11.

- Salât; gece ibadetinin hafifletilmesine bağlı olarak emredilen 3 husustan biridir[85].
- Salât; müslimlerin memur olduğu 3 (cihâd ile birlikte 4) temel ilkeden biridir[86].
- Salât; Lokman Hekim'in, oğluna verdiği 4 öğüdün başında gelmektedir[87].
- Salât; İsrailoğullarından alınan 5 'söz'den biridir[88].
- Salât; müminlerin 5 temel özelliğinden biridir[89].
- Salât; Kur'ân kılavuzluğundan yararlanarak felâha erecek müttakîlerin 5 temel özelliğinden biridir[90].
- Salât; Peygamber hanımlarına emredilen 5 husustan biridir[91].
- Salât; felâha eren müminlerin 6 temel özelliğinden 2'si salât ile alâkalıdır[92].
- Salât; dindarlık ve erdem vasfına (birr) sahip olanların 6 özelliğinden biridir[93].
- Salât; -İsrailoğulları bağlamında zikredilmekle birlikte- Yüce Allah'ın bir insanla 'beraber' olmasının 4 şartından biri ve birincisidir[94].
- Salât; Firavun'un ağır baskısı altındaki İsrailoğullarına din nâmına emredilen tek husus ikâme-i salâttır[95]. Nitekim Müslümanlara da Medine devrinin başlarında; "Şimdilik savaşı temenni etmeyin; 'salâtı ikâme etmek (ve 'vererek' benliğinizi arındırmak) suretiyle'

---

85 Müzzemmil 73/20

86 Hac 22/78.

87 Lokman 31/17.

88 Bakara 2/83.

89 Tevbe 9/71.

90 Bakara 2/2-5.

91 Ahzâb 33/33.

92 Mü'minûn 23/1-11.

93 Bakara 2/177. ayette (... وآتى المال على حبه ذوي القربى) buyrularak verme hasleti zikredildikten sonra, (وأقام الصلوة وآتى الزكوة) ifadesiyle zekât verme ayrıca söz konusu edilir. Demek ki erdemli insan; yakınlarından başlayarak yetimlere, çalışamayacak durumdakilere, yolda kalmış garibanlara, isteyenlere ve kölelere veren, ama bu verişi, gönüllü olarak ve arınma amacıyla yapan kişidir.

94 A'râf 7/12 (وقال الله إني معكم لئن أقمتم الصلاة...).

95 Yunus 10/87 (تبوّءا لقومكما بمصر بيوتا واجعلوا بيوتكم قبلة وأقيموا الصلاة).

Yüce Allah'la ve birbirinizle irtibatınızı sağlamlaştırmaya çalışın; örgütlenin..."[96] buyrulmuştur.

Öte yandan,

- Salât; din mensuplarının; dinin özünden uzaklaşmaları 'salâtı żâyi etme'[97] ve 'salâtın anlamından bîhaber olma'[98] kavramları ile ifade edilir.

- Salâta tembel tembel gelmek[99] ve salâta tembel tembel kalkmak -ki o da, Allah'ı hatırına getirmeksizin sırf insanlara gösteriş içindir-[100] münafık özelliklerinden biridir.

2.3. SALÂT KAVRAMI İLE İLGİLİ BAZI HUSUSLAR

(i) Salâtın muharriki ve gayesi

Bütün -zahirî- ameller bir kalp ameline dayanır. Her tür eylemin; tutum ve davranışın kökü, kalpteki bir inanış ve düşünüştür. İşte, kişiyi *salâta* motive eden sâik de kalbindeki *ittikā* ve *tasdîk*tir. Yani, Yüce Allah'a karşı hissettiği saygı; O'nun hışmına uğrama endişesi ve yaptıklarının karşılığını O'ndan mutlaka alacağına[101] dair kesin iman...

İnsanın hayâtı-memâtı ve bütün ibadetleri alemlerin Rabbi Allah'a ait olduğu gibi, "salât"ı da O'na aittir[102]; tamamen O'nun için eda edilmelidir...

(ii) Salâtın hikmeti

Allah'ın emir ve yasaklarının "taabbüdî" olduğu, genel kabul gören bir yaklaşımdır (Yani, "Namaz niçin emredildi?" diye araştırmaktan ziyade, namazı gerektiği şekilde eda etmek gerekir). Ancak "hakîm" bir kitap olan Kur'ân; emir ve yasaklarını bizlere gerekçeli olarak sunmaktadır. Dolayısıyla, namazın hikmetini araştırmak gerekir.

Tabiî, herkes farklı bir hikmet bulabilir... Bizim araştırmamız bakımından önemli olan Kur'ân'da verilen gerekçelerdir. Kur'ân'a göre salâtın hikmeti; kişiye Allah'ı hatırlatması, daima O'nun kontrol ve gözetimi altında

---

96 **Nisâ 4/77.**

97 **Meryem 19/59** (فخلف من بعدهم خلف أضاعوا الصلاة واتبعوا الشهوات فسوف يلقون غيا).

98 **Mâ'ûn 107/5** (الذين هم عن صلاتهم ساهون).

99 **Tevbe 9/54** (ولا يأتون الصلاة إلا وهم كسالى);.

100 **Nisâ 4/142** (وإذا قاموا إلى الصلاة قاموا كسالى يراءون الناس ولا يذكرون الله إلا قليلا);.

101 **Örneğin Bakara 2/110, 277.**

102 **En'âm 6/162.**

bulunduğu bilincini kazandırmasıdır (*zikrullâh*)[103]. Salâtın vakte dayalı bir fariza (*kitâb-ı mevkût*) oluşu[104] da bunu göstermektedir. Yani, bir vakitte tamamının kılınması istenmemiş, günün -dolayısıyla hayatın- tamamına yayılmıştır.

Namazın, ilkin 50 vakit olarak emredilmiş olması[105] da bu küllî hassâsiyetin bir başka ifadesidir. 24 saati 50'ye böldüğünüzde, 8 saatlik uyku vakti dahil 28 dakikaya; uyku dilimini çıkardığınızda ise 20 dakikaya bir namaz düşmektedir. Tek bir namaz 5 dakika sürse, beher 20 (ya da 15) dakikada bir namaz kılmak gerekecektir. Ancak, burada maksat; "işi-gücü bırakıp namaz kılmak" değil, "günün tamamını namaz bilinci içerisinde geçirmek" olduğu için, namaz sonuçta 5 vakitle kayda bağlanmış, fakat bu vakitler 'gün'ün dönüm noktası niteliğindeki saatlerine[106] hasredilerek namaz yine günün tamamına -ve böylece tüm hayata- yayılmıştır.

Dahası, düşman -yani ölüm- korkusu bulunduğu takdirde bile, namazın mutlaka eda edilmesi istenmiş ve namazın;

* Piyade ya da süvari olarak -yani, basbayağı yürürken ya da binek üzerinde giderken-kılınması emredilmiştir[107];
* Düşmanla karşı karşıya iken namazın nasıl kılınacağı anlatılmıştır[108].

İlkinde, Fıkhî mânada bir "rükû" ve "secde" mefhumunun; diğerinde ise "rekât" mefhumunun olmaması ilginçtir... Çünkü ikincide; namazı imam iki, cemaat ise bir rekât olarak kılmaktadır...

"Allah için namaza, Rasûlûllah için salevâta, meyyit için duaya" niyet edilen cenaze "namaz"ı için de benzer bir durum söz konusudur: Bu namazda da kıyâm hâlinde, tekbirler eşliğinde merhum için dua

---

103 A'lâ 87/15 (وذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فصَلَّى); TâHâ 20/14 (أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي); Cum'a 62/9-10 (فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ... وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ).

104 Nısâ 4/103 (إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا).
Bu vakitler için bkz. Hûd 11/114; Rum 30/17, 18, İsrâ 17/78, 79. Ayrıca: TâHâ 20/130; Gâfir 40/55; Kâf 50/39, 40; Tûr 52/48, 49; Âl-i İmrân 3/41; Feth 48/9.
Sabah namazı: İsrâ 17/78; Rûm 31/17; Kâf 50/39, Tûr 52/49; Öğle namazı: Rûm 31/18; Kâf 50/39; ikindi namazı: Bakara 2/238; Rûm 31/18; Kâf 50/39; akşam namazı: Rûm 31/17; Kâf 50/40; Tûr 52/49; İnsan 76/26; yatsı namazı: Rûm 31/17; Kâf, 40; Tûr 52/49; İnsan 76/26.
Cuma namazı: Cum'a 62/9.

105 Bkz. Mıraç hadısı, *Buhari, Müslim, Nesei.*

106 Bu vakıtler için bkz. Hûd 11/114; Rum 30/17, 18, İsrâ 17/78, 79; TâHâ 20/130; Gâfir 40/55, Kâf 50/39, 40, Tûr 52/48, 49.

107 Bakara 2/238-239.

108 Nisâ 4/101.

edilmektedir; ama rükû, secde, rekât, ka'de vs. rukünler mevcut değildir.

Ama şekil olmasa da ruh mevcuttur... Her 2 ayette de, yüceler yücesi ile iletişim kurmanın o zor şartlarda insana müthiş bir özgüven ve sığınma imkânı sağlayacağı vurgulanmaktadır. Şüphesiz, namazda bu hisler doruğa çıkmaktadır; ama bu imkânlar namazla sınırlı değildir. Nitekim bir sonraki ayette; "*Namazı tamamladığınızda; ayaktayken, otururken ve yanlarınız üzerine* (yatar vaziyette) *iken Allah'ı zikredin.*"[109] buyrularak, söz konusu "zikr ve iletişim"in tüm hayata yayılması emredilmektedir.

"İnsanı fahşâ ve münkerden uzak tutması"[110] da salâtın fonksiyonu olmakla birlikte[111], bunu sağlayan, namaz değil namazın kazandırdığı söz konusu bilinçtir. Nitekim ilgili ayette 'zikrullâh'ın daha büyük olduğuna dikkat çekilmiştir[112]. Bu bağlamda, münafıkların, namazda Allah'ı pek zikretmediklerinin belirtilmesi[113] de ilgi çekicidir. -Zikrullâh; şüphesiz Tasavvufî anlamda; belli kurallar çerçevesinde; tespih vs. aletlerle belli rakamları tamamlama amacı güdülerek 'zikir çekmek' değil, hayatın hiçbir aşamasında Allah'ı hatırdan çıkarmamak, her hâl ü kârda O'nun gözetiminde olduğu; O'nun sevgi, rahmet ve inayetinin daima üzerinde bulunduğu bilincine sahip olmaktır. "İnsanın varlık hikmeti"ne dair son derece ciddi buhranların yaşandığı bir dünyada, bu tip bir itmînâna; güven ve tatmine ulaşabilmek ancak "Allah'ı zikretmek"le mümkündür[114].-

Bu yönleriyle salât, müminler arası her tür ilişkiye mihver/medâr olmaktadır: Müminler salât sayesinde belli bir mekânda bir araya gelmekte, va'z, nasihat, eğitim ve öğretimden tutun da ülkenin nasıl idare edileceği ve vatanın nasıl savunulacağı bağlamında alınan her tür siyasî, askerî, beledî karara varıncaya kadar bütün önemli işlerini *salât çerçevesinde* görüşmektedirler[115]. Mekke devrinde Dâru'l-Erkam'da; Medine devrinde ise Mescid-i Nebevî'de...

---

109 Nisâ 4/103.

110 'Ankebût 29/47 (إنّ الصّلاة تنهى عن الفحشاء والمنكر). Ayrıca bkz. Ma'âric 70/19-35.

111 Ki bu anlamıyla salât, bir "ıslâh"; bu eylemi hakkıyla ifa edenler de "muslih"tir. [Bkz. A'râf 7/170 (والّذين يمسّكون بالكتاب وأقاموا الصّلاة إنّا لا نضيع أجر المصلحين)].

112 'Ankebût 29/47 (ولذكر الله أكبر).

113 Bkz. Nisâ 4/142 (ولا يذكرون الله إلا قليلا)].

114 Ra'd 13/28.

115 Bkz. Önkal-Bozkurt, "Cami" md., VII, 51-53; Kazıcı, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, s. 20-24. Salâtın siyasi ve toplumsal boyutunu en bâriz vurgulayan âyet şudur:

(iii) Salâtın gerekleri

> *Zikr, tekbîr, tesbîh / tenzîh, hamd ü senâ, tefekkür, dua, isti'âne, tażarrû / yakarış, kıyâm, kırâat, rükû, secde, kunût, huşû, ayrıca; abdest, ezan / nidâ, kıble, mescid / musallâ.*

Her biri müstakil birer tez konusu olan bu kavramları etraflıca işlemek müstakil çalışmaların kârıdır[116]. Ancak şunu belirtelim ki; bunların İslâm'daki namaz ibadetinden bağımsız kendilerine ait anlam sahaları mevcuttur; her biriyle namaz arasında umum-husus ilişkisi vardır. Sözgelimi salât-dua ilişkisi...

Öteden beri, "namazın duadan ibaret olduğu; rükû-secde vb. hareketlerin zâit olduğu" yönünde biraz da namazı tahkîre varan görüşler sert edildiği bilinmektedir. Salâtın kök anlamının dua olduğu belli kaynaklara istinaden yukarıda da geçmişti, ancak buradaki dua Arapça"duâ' " kelimesiyle ifade edilenden farklı bir mahiyettir. Kur'ân'da; "duâ'lara icabet etmek" hak ilâh ile sahte ilâhların bâriz farklarından biri olarak gösterilir. "Kul"larının çağrılarına cevap vermekten âciz putlara nasıl olup da tapınıldığı sorulup putperestlik (şirk) kınanır; Allah'a duâ' edildiğinde, kullarının duâsına mutlaka icabet ettiği[117] vurgulanır. "Duâ' " çağırmak anlamına gelir. Duâ' etmekle; Allah'a seslenmekte ve O'ndan çeşitli taleplerde bulunmaktayız. -Nitekim dua "Allah'a kulluğun özü" sayılmıştır. Çünkü bütün ibadetlerde mutlaka dua vardır. Dua ibadete anlam ve ruh katar. Yüce Allah'a kulluk etmek, eninde sonunda O'nun kerem hazinesinden bir şeyler istemekle sonuçlanacak; insanoğlu taptığı yüce varlıktan mutlaka bir şeyler bekleyecektir. *"Sadece O'na dua etmedikten sonra, Allah elbette size değer vermez."*

"(*Mısır'da, İsrâiloğullarının* Hazret-i *Musa'yı lider benimseyen gençleri:) 'Biz, yalnız Allah'a güvenip O'na dayanıyoruz. Ey Rabbımız! Bizi, şu gürûhun ayartılmasına vesile etme ve bize acı da şu kâfir guruhtan kurtar.' dediler. Biz de Musa ve kardeşine: 'Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayıp buraları karargâh edinin ve sağlam bir şekilde örgütlenin* [وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ], *bu mümınleri de müjdeley(ip morallerini güçlendirmeye çalış)ın!' diye vahyettik.*" (Yûnus 10/85-87)

116 *Duâ, zikr, tesbîh, kıyâm, secde, rukû* ve *kıble kelimeleri hk. bkz. Gözeler, Sami dini geleneğinde salât, savm ve zekât kavramlarının semantik incelemesi, s. 64-81.*

117 Örnek olarak bkz. Bakara 2/186; A'râf 7/194. Burada önemli olan, kullanılan Arapça/Turkçe tumturaklı kelimeler değil, dua esnasındaki bilinçtir. İnsan içinden geldiği şekilde dua etmelidir; ne istediğinin bilincinde olarak ve "bu isteğin gerçekleşmesi yönünde öncelikle kendi elinden gelen hiçbir şeyi ardına koymama azmi" ile...

mealindeki ayet meşhurdur[118].- Salât kelimesinin ifade ettiği dua ise, bu anlamda değil, belli hareketlerle Allah'a ibadet/ritüel sunma anlamındadır. Salâtta da Hak'tan bir talep söz konusu olmakla birlikte, bu talep salâtın anlam sahasını tüketmez. Bu sahanın içinde; dua ile birlikte, *tesbîh*, *tekbîr*, *hamd* vs. de yer almaktadır. Yani, duâ'nın tamamen sözlü olmasına karşılık, salât; rükûsu ile secdesi ile diğer hareketleri ile kişiyi kibirden alıkoyması, rûhen yüceltmesiyle fiilî yanı ağır basan hem sözlü hem hareketli komple bir ibadettir. Aynı umûm-husûs; *tesbîh* vb. kavramlar için de geçerlidir. Namaz, bu kelimelerin anlamlarını belli ölçüde içinde barındırmakta; onların ilgili yönlerini toptan ifade etmektedir.

Şöyle ki:

Kişinin; öncesinde maddi-manevî pisliklerden arınmadığı, cismanî-ruhanî bütün varlığını Allah'a yöneltmediği, O'nun huzuruna/dîvanına durmadığı, O'na yoğunlaşmadığı, O'nunla iletişim kur(duğunun bilincinde ol)madığı; O'nu hatırlamadığı, anmadığı, düşünmediği, O'na hamdüsenâ etmediği, O'nu her tür eksiklikten tenzih etmediği, büyük bir alçakgönüllülükle O'nun yüceliği önünde eğilmediği, en değerli varlığı olan yüzünü O'nun azameti karşısında yerlere sürmediği, O'nun kelâmından ayetler okumadığı, O'na dua ederek dünya ve ahiretine yönelik O'ndan bir şeyler istemediği, hayatının önemli dönemeçlerinde O'ndan medet ummadığı/yardım beklemediği, gönüllü olarak eda etmediği bir ritüel nasıl "namaz" olarak değerlendirilebilir?

O halde, -gerek "genel dindarlık" anlamıyla gerekse "namaz" anlamıyla- *salât* gönüllü olarak eda edilmelidir[119]. Gönülsüz icra edilen bir amelin Allah katında alacağı olumlu bir karşılık bulunmadığı gibi, bu tür bir hareket kişinin ikiyüzlü olduğunun emaresi sayılabilir. İkinci olarak; kişi sonuçta Allah'ın huzuruna çıkacağı endişesiyle, ifa ettiği *salâtın* O'nun katında makbul olup olmayacağı bilinciyle son derece dikkatli, hassas ve titiz hareket etmelidir. Şayet kıldığı namaz "salâtın hikmeti" çerçevesinde dile getirdiğimiz fonksiyonları sağlamaktan uzaksa, sorunun üzerine daha bir özenle eğilmelidir.

(iv) **Salâtın yeri**

Salât için mutlaka bulunulması gereken belli bir yer yoktur; temiz olmak şartıyla yery[redacted]ünün tamamı namaz kılınabilir. Ancak Kur'ân'da "salâtın icra edild[redacted]lar olarak

---

118 Fur[redacted]

119 Tevbe 9/79 (الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ)

salevât[120], *musallâ*[121] *beyt* (çğl. büyût)[122] ve *mescid* (çğl. mesâcid) kelimeleri geçmektedir. *Beyt* hariç, tamamı "mabet" anlamında birleşmekle birlikte, ilki "Yahudi havrası", ikincisi "namazgâh/dua yeri" üçüncüsü "secdegâh" anlamındadır. Mescid kelimesi günümüzde "cami" ile eş anlamlı kullanılmaktaysa da başka din mensuplarına ait -Kudüs'teki Mescid-i Aksâ[123] gibi- mabetler de pekâla birer mescittir. Yeter ki, orada Allah'ın adı anılsın, O'nun adı yüceltilsin, sadece O'na ibadet/kulluk ve dua edilsin...[124]

Müşrikler dahil, herkes mescitlere sahip çıkmak (tevellî / i'mâr) istemekle birlikte, Kur'ân "mescid mütevellîsi" olabilecek kişilerin; "*Allah'a ve ahirete iman etme, salâtı ikāme etme, zekâtı verme ve Allah'tan başkasından korkmama*" özelliklerine sahip olmaları gerektiğini belirtmiştir[125].

Cami toplumsal hayatın kalbiydi. Sözgelimi minber; nutuk irat edilmesine yaradığı gibi, siyasî bir mahiyet de taşıyordu; bir tür tahttı. Alınan önemli kararlar Hazret-i Peygamber tarafından minberden iletiliyordu. Camilerin dinî ve siyasî faaliyetin merkezi olma özellikleri bilhassa minberde tecelli ediyordu. Minbere çıkmak, aynı zamanda Hazret-i Peygamber'in makamına çıkmak anlamına geliyordu. İnsanlar halifeye minberde biat ediyorlardı. Minberde hutbe / nutuk irat etmek namaz kıldırmaktan daha mühimdi. Hükümdarın tahttan indirilmesi de minberde veya minber yanında gerçekleşirdi. Çünkü cami salt tapınak değil, bir nevî parlâmento hüviyeti taşımaktaydı; toplumun / cemaatin bilgilendirilip öyle ya da böyle rızasının alınması gerekiyordu. Halifenin başkentte camilere karşı durumu neyse, valilerin de eyaletlerde camilere karşı durumu oydu. Halife gibi vali de minbere çıkıp nutuk irat ederek vazifesine başlardı. Halifenin siyasî gücü zayıfladığında bile, civar bölgelerdeki siyasî otoriteler, halifenin Müslüman hükümdarı sıfatıyla sahip olduğu ve kendilerine tevdî ettiği gücü kullanmaktaydı. Tabiî, bu nutukları irat etmek için Cuma namazı hutbelerini beklemeye gerek yoktu; siyasî otorite, gerektiği her an cemaati camide toplanmaya çağırıp hutbe irat edebilirdi.

Toplumsallaşma ve devletleşme ile birlikte mabet; siyasal, bilimsel, askerî... her tür sosyal faâliyetin yürütüldüğü bir genel merkez hâline gelince, insan-

---

[120] Hac 22/40.

[121] Bakara 2/125.

[122] Örnek olarak bkz. Nur 24/36.

[123] Bkz İsrâ 17/1 ve 7.

[124] Bkz Hac 22/40; Nur 24/36.

[125] Bkz Tevbe 9/17-18.

lar hem namaz esnasında hem de namaz dışı eğitim-öğretim faâliyetleriyle mabette eğitilmiş; hukukî anlaşmazlıklar mabette hükme bağlanmış, savaş kararları mabette alınmış; böylece, namaza katılmak Müslüman toplumun üyesi olmak anlamına gelmeye başlamıştır. Namazın "dinin direği" sayılmasında bunların rolü büyüktür. Mabedi/namazı mâzeretsiz terk edenlerin niçin kovuşturulduğu da böylece netleşmektedir.

Cami hayatın merkezinde yer alırken, zamanla bu durum değişmiş; camilerin üstlendiği pek çok fonksiyon başka kurumlarca görülmeye başlamıştır. Camilerin fonksiyon fakirleşmesine dûçâr olmasına esef etmeye gerek yoktur. Caminin söz konusu işlevleri elbette tek bir mekâna sığmayacak; her bir fonksiyon müstakil müesseselerce icra edilecekti... Bu müstakilleşmenin/müesseseleşmenin daha sağlıklı olacağı aşikârdı; ancak Kur'ân'ın öngördüğü "dünya-ahiret ya da din-bilim bütünlüğü"nün bozulmasında bu ayrışmanın etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız, Tasavvuf erbabının; *seyr ü sülûk, zikir, tezkiye, tahliye-tezkiye* vs. için camiyi bırakıp yeni merkezler ihdas etmesi için aynı olumlu tavrı gösteremiyorum. Sonuç olarak; caminin gördüğü toplumsal terbiye işlevinin, mektep-medrese, tekke, dergâh ve zaviyelere; siyasî fonksiyonların da devlet adamlarının ikametgâhlarına (saraylara) kayması; geri çevrilemez doğal bir gelişimdir. Bunca fonksiyonun tek bir çatı altında toplanmış olmasında, şüphesiz Asr-ı Saadet'in kısıtlı imkânları belirleyici olmuştur. Bu durumda yapılması gereken; insanın dünya-ahiret mutluluğuna vesile olacak her tür faaliyetin; eğitim-öğretimin, tıbbî, iktisadî aktivitelerin, siyasî, idarî, beledî, askerî, inzıbatî faaliyetlerin "dinin direği" niteliğinde, muazzam sevaplara vesile olacak birer ibadet oldukları bilinciyle eda edilmesidir.

III. SALÂT TERİMİ

3.1. HAZRET-İ PEYGAMBER'E SALÂT Ü SELÂM

Salât kelimesi; "Hazret-i Peygamber'e salât ü selâm etme" çerçevesinde terimleşmiştir ki, kelimenin kökünde bulunan "dua ve iyi dilek" anlamları terim anlamında da pek değişmemiş olmaktadır.

Ahzâb Sûresinin 56. ayetinde terimleşen "salât ü selâm"; bağlamı dikkatle incelendiğinde görüleceği üzere, "Hazret-i Peygamber hakkında daima hayırhâh duygular beslemek, hayır dualar etmek; onun aleyhinde bulunduğu izlenimi verebilecek en ufak bir tutum dahi sergilememek; onun şanına en ufak bir leke getirebilecek bir şeyi bile 'söz' konusu etmemek; düşmanlarının onun aleyhindeki incitici (ezâ verici) sözlerine kulak tıkamak, onlara prim vermemek, onları başkalarına taşımamak, özellikle de onun aile hayatı ile ilgili hiçbir olumsuz duygu ve düşünceye sahip olmamak"

demektir. Ancak, "salâtın terim anlamı" dendiğinde akla ilk gelen şüphesiz bu değildir.

3.2. FIKIH'TA

Salât; dilimizde "namaz" kelimesi ile terimleşmiştir. Namaz; Farsçadaki "nemâz"ın Türkçe telâffuzudur; İslâm kültürü Türklere İran kanalıyla intikal ettiği içindir ki, dinî terimlerin pek çoğu dilimize Farsçadan girmiştir.

Terim anlamıyla Fıkhı ilgilendiren namazın bu ilmin terminolojisindeki anlamı herkesçe malum olmakla birlikte, şöyle hatırlatılabilir: -Abdestli olmak şartıyla, tekbirle başlayıp selâmla tamamlanan belli söz ve hareketler bütünü... Beş vakit namazın hicretten 1,5 yıl evvel, miraç gecesinde farz kılındığı rivayet edilir[126]. Yalnız bu, günümüzdeki namazla tamamen örtüşmez. Örneği: Bugün dörder rekât kılınan namazlar henüz ikişer rekât kılınmaktaydı... Bunların rekât sayıları hicretten kısa bir süre sonra dörde çıkarılmıştır[127].

Kur'ân-ı Kerîm; beşerî eserler gibi sistematik/konulu bir metin olmadığı için, namazı *anlamı, çeşitleri, vücûb şartları, sıhhat şartları, farzları, vacipleri, sünnetleri, mekruhları, namazı bozan hâller* vs. ile- ele almamış; pek çok konu gibi bunu da Hazret-i Peygamber ve dâva arkadaşlarının uygulamalarına (sünnet) havale etmiştir. Sadece, belli olaylar anlatılırken namaza "bir vakit ölçüsü" niteliğinde yer verilmiştir. Sözgelimi hukukî bir meselede haklarında şüphe edilen iki şahidin "namazdan sonra" alıkonularak yemin ettirilmesi[128], "sabah namazından önce" ve "yatsı namazından sonra" ebeveynlerin çıplak olabilecekleri, dolayısıyla yanlarına destursuz girilmemesi gerektiği[129]; gündelik işlerin hayhuyu içinde "ortadaki namaz"ın (salât-i vüstâ) dikkatten kaçırılmayıp özenle eda edilmesi[130].

Kur'ân'ın pek çok ayetinde "salât" terim anlamı ile kullanılmaktadır. Örneği:

- Namaza çağırmak (وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ)[131], (إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ)[132],

[126] Bkz. *Buhari*, Bed'ü'l-halk 6.
[127] Bkz. *Buhari*, Salât 1
[128] Mâide 5/106.
[129] Nur 24/58.
[130] Bakara 2/238.
[131] Mâide 5/58.
[132] Cum'a 62/9.

- Namaza kalkmak (إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ)[133],
- Sabah namazından önce (مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ)[134],
- Namazdan sonra (مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ)[135],
- Yatsı namazından sonra (مِن بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ)[136],
- Namazın sona ermesi [(فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ)[١٣٧], (فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ)[138]],
- Namazı kısaltmak (أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ)[139],
- Namaz kıldırmak (فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ)[140],
- Orta namaz (وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى)[141],
- Cuma namazı (لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ)[142],
- Namaza sarhoş yaklaşmak (لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى) vb.

Bununla birlikte, bütün *salât* kelimeleri "namaz" olarak anlaşılmamalıdır; çünkü "namaz" artık biz Müslümanların malum ibadetini ifade eden teknik bir kelimedir. Özellikle Bakara Sûresindeki *salât ve ikâme-i salât* gibi tabirlerin aslında daha ziyade "İsrailoğullarının ibadet ve dindarlığı" ile ilgili olduğu[143] aşikârdır. Söz konusu dindarlık algısındaki eksiklikler hatırlatılarak resimde/şekilde kalan dindarlık olması gereken düzeye getirilmeye çalışılmaktadır.

Aynı durum namazın rükünlerini oluşturan *kıyâm, kırâat, rek'at/rukû, secde/sücûd, ka'de/ku'ûd* için de geçerlidir. Aksini gösteren bir karine

---

133 Mâide 5/6.

134 Nur 24/58. قرآن الفجر (İsrâ 17/80) ifadesi de sabah namazı anlamına gelmektedir; parça (kıraat) zikredilerek bütün (namaz) kastedilmiştir.

135 Mâide 5/106.

136 Nur 24/58.

137 Cum'a 62/10.

138 Nisâ 4/103.

139 Nisâ 4/101.

140 Nisâ 4/102.

141 Bakara 2/238.

142 Cum'a 62/9.

143 Örnek olarak bkz. Bakara 2/43, 83, 110, Nisâ 4/162 (Allah'ın hışmından kurtulabilecek Yahudilerin özelliklerinden biri olarak).

olmadığı takdirde, bunların da namaz ibadetinden bağımsız kendi (sözlük) anlamları esas alınmalıdır. Sözgelimi meleklerin Hazret-i Adem'e "secde" etmesi -her ne kadar aynen namazdaki secde gibi anlaşılıyorsa da aslında maksat "meleklerin Hazret-i Adem'e râm olması, onun emrine girmesi"dir. İsrailoğullarına hitap eden وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ifadesini[144]; "Rükû edenlerle birlikte rükû edin" şeklinde değil, "(O'nun azameti önünde) eğilenlerle birlikte siz de eğilin" şeklinde anlamak gerekir. İkinci bir örnek de, - قَضَيْتُمْ[145] ve قُضِيَتْ[146] cümlelerinin namazın kaza edilmesi ile ilişkilendirilmesidir. Oysa bu ayetlerde, namazın "tamamlanması"ndan, "sona ermesi"nden bahsedilmektedir.

Ancak kelimelerin terim anlamları o kadar öne çıkmıştır ki, *kıyâm, kırâat, rek'at /rükû, secde/sücûd, ka'de/ku'ûd* kökünden gelen bütün kelimeler namazın rükünleri imiş gibi anlaşılmakta; Kur'ân'da görülen bütün "salât" kelimeleri "namaz" olarak tercüme edilmektedir. Sözgelimi "dindarlığın mahiyetinden bî-haber olmak" mealindeki الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ cümlesi[147] Fıkıh'taki *sehiv secdesi* ile ilişkilendirilmekte; dinden ve dinin esaslarından uzaklaşmak anlamına gelen أَضَاعُوا الصَّلَاةَ[148] cümlesi, namazın sünnetlerindeki ya da adabındaki eksiklik olarak anlaşılmaktadır. Daha da ilginci; ilk Mekkî ayetlerde geçen salât kökenli kelimelere bakılarak Hazret-i Peygamber'in bi'setin başından itibaren "namaz" kıldığı, Fâtiha'sız namaz olmayacağı için, Fâtiha Sûresinin Mekkî olduğu, hatta ilk inen sûrelerden olduğu düşünülmektedir.

Oysa "salât" "namaz"dan her bakımdan daha geneldir. Mutlak manada kullanılan salât; belli bir ritüeli değil, "kişinin iman ve dindarlığı"nı ifade etmektedir. Bir ayette; ölmek üzere olan bir kâfirin feci durumu anlatılırken, onun *tasdik* ve *salât* sahibi olmadığı, aksine, *tekzîb* edip yüz çevirdiği anlatılmıştır;

"tasdik salât"

ikilisine karşıt olarak

"tekzîb tevellî (i'râż)"

---

[144] Bakara 2/43.

[145] Nisâ 4/103.

[146] Cum'a 62/10.

[147] Mâ'ûn 107/4.

[148] Meryem 19/59.

ikilisi kullanılmıştır ki, *tasdik x tekzib*, dinin temel akide (inanç) alanı kapsadığına göre, *salât x tevelli* de dinin ameli yönünü toptan ifade etmektedir. Müşriklerin Hazret-i Peygamber'e karşı takındığı sert red tavrını anlatan ilk dönem âyetlerinden birinde[9] de net olarak görülen bu anlam, Hazret-i Şuayb'ı konu alan âyette[10] de aşikârdır.

Müslümanlar gibi, Yahudi ve Müşriklerin de salâtları söz konusudur; çünkü dindarlık iddiası taşımayan yoktur. Hidayeti tekelinde gören Yahudiler malum; onlar için örnek vermeye gerek yok... da putperestler bile sık sık Kâbe'yi haccetmekteydiler. Dindarlık nâmına, çıplak tavâf gibi çirkin (fahşâ) ve alkış tutma ve ıslık çalma gibi anlamsız hareketlere imza atmaktaydılar[11]. Bedir savaşı öncesi: "*Allahım! Şayet şu (Kur'ân), Senin tarafından gelen gerçek bir mesajsa, gökten üzerimize taş yağdır!*"[12] diye yana yakıla dua ediyorlardı. Ama uçuruma yuvarlanmak üzere olan toplumlarındaki baskı, zulüm ve anarşi ile dindarlıklarını sınamıyorlardı. Oysa Kur'ân'ın onayladığı dindarlık; vakte, sayıya, resme ve şekle indirgenen zahirî alışkanlıklar değil, şahsî ve maşerî sorunlara cevap arayan küllî bir hassasiyetti.

...9-10 ([illegible]).

... ([illegible]).

... peygambere, "*Ey Şuayb! Atalarımızın tapageldiği şeyleri bırakmamızı ve ... dilediğimizi yapmaya son vermemizi sana 'salât'ın mı emrediyor?*" ... *-nalı kendin olarak- ağırbaşlı ve akıllı bir adamsındır.*" demiştir ki ... belli bir ritüele tahsis etmek zordur. Nitekim 2 âyette ... bütün mütevâtir kıraatlerinde: 'salât' çoğul olarak (salev... ... iman ve dindarlık olmasına rağmen, salâtın öne çıkarıldı... ... kuştan iman ve dindarlığın en belirgin göstergesi ... yb'da gördükleri farklılık, iman ve dindarlık değil, ... ritüeller) idi; iman ve dindarlık onun salâtında ... -yanlış buldukları söylemlerinin ...

3.3. TASAVVUFTA

"Namazın vucup şartları, sıhhat şartları, çeşitleri[153], farzları[154], vacipleri, sünnetleri, mekruhları, namazı bozan hâller" vs. Fıkhı (yani, Fıkh-ı Asğar'ı) ilgilendirmektedir, dedik. Çünkü İslâm'ın iki ana normatif ilminden biri olan bu muazzam disiplin, tüm yönleriyle Müslüman hayatını düzenlemekle yükümlüdür. Dünya işlerinde ise, kimse kimsenin kalbini yaramayacağına göre, mecburen zahire bakılacaktır. Zahirî şartlar yerine getirilmişse, elbette namaz da sahih sayılacaktır. İşte, Fıkıh namaza daha ziyade zahirî özellikleri bakımından yaklaştığı için, Tasavvuf erbâbı namazı Fıkhî anlamıyla bırakmak istememekte, ona daha derin (manevî/bâtınî) boyutlar katmaktadır. Örneği: Fıkh'ın namazında huşû şartı bulunmamakta; bu bölümde dile getirdiğimiz fonksiyonların gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmamaktadır.

Tasavvufun bu noktadaki yaklaşımı ise -Mevlâna örneğinde- şöyle yansıtılabilir:

Günahları yüzünden cezalandırıldığı halde, hâla Yüce Allah'tan buna dair alâmet isteyen bir adam hakkında Mevlâna şöyle der:

> "Oruç tutmakta, dua etmekte, namaz kılmakta, zekât vermekte, başka ibadetlerde bulunmakta, fakat ruhu bir zerre bile zevk duymuyor... İbadeti kabuktan ibaret; içi yok. Cevizler çok, ama içleri boş. İbadetlerin netice vermesi için zevk gerek; tohumun ağaç olması için iç gerek. İçsiz tohum fidan olur mu?"[155]

Bununla birlikte, iş ve sözler (yani suret) 'iç'in tanıklarıdır[156]. Bir ağaç kökünün yediği her şey; o ağacın dalından, yaprağından ve meyvesinden anlaşılır. Tıpkı, yemediğinden dolayı sararıp solanın gizli kalamadığı gibi...[157]

> "Sen 'amel'den; namaz kılmayı, oruç tutmayı, hacca gitmeyi, geceleri uyumayarak ağlayıp inlemeyi ve perhiz etmeyi anlıyorsun. Halbuki

---

153 Teheccud namazı: İsra 17/79-80; Furkân 25/64; Secde 31/16; Zâriyat 51/17-18; korku namazı: Bakara 2/239; Nisâ 4/101-103; yolcu namazı: Nisâ 4/101; bayram namazı: Kevser 108/2; cenaze namazı: Tevbe 9/84; Kuşluk namazı: Sad 38/18.

154 Maddî pislikten uzak olmak: Muddessir 74/4; abdest ve gusül: Mâide 5/6; teyemmüm: Nisâ 4/43, Mâide 5/6; setr-i avret: A'râf 7/31; istikbâl-i kıble: Bakara 2/144, A'râf 7/29; vakit: Nisâ 4/103; iftitah tekbiri: A'lâ 87/15; kıraat: İsrâ 17/110, Müzzemmil 73/20; rükû: Bakara 2/43, Âl-i İmrân 3/43.

155 Mevlâna, Mesnevî, II, 260-261, b. 3389-3397.

156 Mevlâna, Mesnevî, V, 23, b. 246. Ayrıca b. 25, b. 258.

157 Mevlâna, Fîhi mâ fîh, çev. Meliha Anbarcıoğlu, MEB, İstanbul 1990, s. 175.

ikilisi kullanılmıştır ki, *tasdik x tekzib*, dinin temel akide (inanç) alanı kapsadığına göre, *salât x tevelli* de dinin amelî yönünü toptan ifade etmektedir. Muşriklerin Hazret-i Peygamber'e karşı takındığı sert red tavrını anlatan ilk dönem ayetlerinden birinde[49] de net olarak görülen bu anlam, Hazret-i Şuayb'ı konu alan ayette[50] de aşikârdır.

Müslümanlar gibi, Yahudi ve Muşriklerin de salâtları söz konusudur; çünkü dindarlık iddiası taşımayan yoktur. Hidayeti tekelinde gören Yahudiler malum; onlar için örnek vermeye gerek yok... da putperestler bile sık sık Kâbe'yi haccetmekteydiler. Dindarlık nâmına, çıplak tavâf gibi çirkin (fahşâ) ve alkış tutma ve ıslık çalma gibi anlamsız hareketlere imza atmaktaydılar[51] Bedir savaşı öncesi; *"Allahım! Şayet şu (Kur'ân), Senin tarafından gelen gerçek bir mesajsa, gökten üzerimize taş yağdır!"*[52] diye yana yakıla dua ediyorlardı. Ama uçuruma yuvarlanmak üzere olan toplumlarındaki baskı, zulüm ve anarşi ile dindarlıklarını sınamıyorlardı. Oysa Kur'ân'ın onayladığı dindarlık; vakte, sayıya, resme ve şekle indirgenen zahirî alışkanlıklar değil, şahsî ve maşerî sorunlara cevap arayan küllî bir hassasiyettir.

[illegible] 9-10 (أرأيت الذي ينهى عبدا إذا صلى).

[illegible] (يا شعيب أصلاتك تأمرك أن نترك ما يعبد آباؤنا أو أن نفعل في أموالنا ما [illegible]).

[illegible] peygambere: *"Ey Şuayb! Atalarımızın tapageldiği şeyleri bırakmamızı ya da [illegible] dilediğimizi yapmaya son vermemizi sana 'salât'ın mı emrediyor? [illegible] [illegible] kendin olarak- ağırbaşlı ve akıllı bir adamsındır."* demiştir [illegible] [illegible] belli bir rituele tahsis etmek zordur. Nitekim 2. ayette [illegible] bunun mutevâtir kıraatlerinde; 'salât' çoğul olarak [illegible] [illegible] ve dindarlık olmasına rağmen, salâtın öne çıkarıl[illegible] [illegible] kuşatan iman ve dindarlığın en belirgin göstergesi [illegible] [illegible]yb'da gördükleri farklılık, iman ve dindarlık değil [illegible] [illegible] ritüeller) idi, iman ve dindarlık onun salâtında [illegible] [illegible] yanlış buldukları söylenilemez [illegible]

3.3. TASAVVUFTA

"Namazın vücup şartları, sıhhat şartları, çeşitleri[153], farzları[154], vacipleri, sunnetleri, mekruhları, namazı bozan hâller" vs. Fıkhı (yani, Fıkh-ı Asğar'ı) ilgilendirmektedir, dedik. Çunku İslâm'ın iki ana normatif ilminden biri olan bu muazzam disiplin, tüm yönleriyle Müslüman hayatını duzenlemekle yükumlüdür. Dunya işlerinde ise, kimse kimsenin kalbini yaramayacağına göre, mecburen zahire bakılacaktır. Zahiri şartlar yerine getirilmişse, elbette namaz da sahih sayılacaktır. İşte, Fıkıh namaza daha ziyade zahiri özellikleri bakımından yaklaştığı için, Tasavvuf erbâbı namazı Fıkhî anlamıyla bırakmak istememekte, ona daha derin (manevi/bâtıni) boyutlar katmaktadır. Örneği: Fıkh'ın namazında huşû şartı bulunmamakta; bu bölümde dile getirdiğimiz fonksiyonların gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmamaktadır.

Tasavvufun bu noktadaki yaklaşımı ise -Mevlâna orneğinde- şöyle yansıtılabilir:

Günahları yüzünden cezalandırıldığı halde, hâla Yüce Allah'tan buna dair alâmet isteyen bir adam hakkında Mevlâna şöyle der:

> "Oruç tutmakta, dua etmekte, namaz kılmakta, zekât vermekte, başka ibadetlerde bulunmakta, fakat ruhu bir zerre bile zevk duymuyor... İbadeti kabuktan ibaret; içi yok. Cevizler çok, ama içleri boş. İbadetlerin netice vermesi için zevk gerek; tohumun ağaç olması için iç gerek. İçsiz tohum fidan olur mu?"[155]

Bununla birlikte, iş ve sözler (yani suret) 'iç'in tanıklarıdır[156]. Bir ağaç kökunün yediği her şey; o ağacın dalından, yaprağından ve meyvesinden anlaşılır. Tıpkı, yemediğinden dolayı sararıp solanın gizli kalamadığı gibi...[157]

> "Sen 'amel'den; namaz kılmayı, oruç tutmayı, hacca gitmeyi, geceleri uyumayarak ağlayıp inlemeyi ve perhiz etmeyi anlıyorsun. Halbuki

---

[153] Teheccüd namazı: İsrâ 17/79-80; Furkân 25/64, Secde 31/16; Zâriyat 51/17-18, korku namazı: Bakara 2/239; Nisâ 4/101-103, yolcu namazı Nisâ 4/101; bayram namazı Kevser 108/2; cenaze namazı: Tevbe 9/84; Kuşluk namazı Sad 38/18.

[154] Maddi pislikten uzak olmak: Muddessir 74/4; abdest ve gusül Mâide 5/6, teyemmum Nisâ 4/43, Maide 5/6; setr-i avret: A'râf 7/31, istikbâl-i kıble: Bakara 2/144, A'râf 7/29; vakit, Nisâ 4/103, iftitah tekbiri, A'lâ 87/15, kıraat, İsrâ 17/110, Müzzemmil 73/20; rükû: Bakara 2/43, Âl-i İmrân 3/43.

[155] Mevlâna, *Mesnevî*, II, 260-261, b. 3389-3397

[156] Mevlâna, *Mesnevi*, V, 23, b. 236. Ayrıca, s. 25, b. 258.

[157] Mevlâna, *Fî-hi mâ fîh*, çev. Meliha Anbarcıoğlu, MEB, İstanbul 1990, s. 175.

bunların hiçbiri, amelin aslı ve kendisi olmayıp suret ve sebepleridir. Ancak hepsini yaptığın zaman, bunların sende bir etki sağlaması mümkündür. İçi-dışı bir olmayan bir adam bu suretleri yerine getirirse, bunun hiç ona faydası olur mu?"[158]. Demek ki amel "yapılan işlerin insanda bir etki bırakması"dır[159] ki buna göre, rükû, secde vs. hareketleri yaptığı halde iç dünyasında kemâle doğru bir ilerleme bulunmayan biri, amel sahibi olmamaktadır. Zira (hakikî) amel, içi değiştirmek olup amelde esas olan zahiri hareketler değil, bu hareketlerin sâiki olan kasıttır[160].

Kaldı ki;

"Şart, iyilik etmek değil, iyilikle gitmek; bu iyiliği Allah'a götürmektir. İnsanlıktan mı bir cevhere sahipsin, eşeklikten mi? Bu arazlar yok olunca, nasıl götüreceksin ki? Bu namaz ve oruç arazlarını Allah'a nasıl ileteceksin ki? Çünkü araz iki zaman zarfında baki kalmaz; yok olup gider, bir anlıktır... 'Ben şu kadar ibadet etmiştim' deme; o arazlardan elde edileni göster."[161]

Özetle,

"Bedenin secdesi, ruhun Allah'a yaklaşmasına sebeptir[162], ama "dinin direği" olan namaz hiç o *'iç'siz, anlamsız, işlevsiz, niyazsız... suret*ten ibaret olabilir mi?

Tasavvufun 'iç'e ağırlık veren bu yaklaşımı göz ardı edilerek Fıkhî bakış "esas" alındığı içindir ki, Müslümanların geneli açısından artık namazın namaz olmaktan çıktığı, alışkanlık icabı eda edilen bir hareketler bütününe dönüştüğü izlenimi edinilmektedir. İnsanlar; namazla ilgili olarak; başlarında takke/sarık olup olmadığı, gömlek kollarının kısalığı-uzunluğu, *kıyâm*da ayaklarını kaç parmak açtıkları, *ka'de*de sağ ayak parmaklarını dikip dikmedikleri gibi ciddi Fıkhî meselelerden başlarını kaldırıp da namazın ruhuyla pek ilgilenememekte; "Allah'la ve müminlerle irtibatı sağlamlaştırma", namazda okuduklarının (söylediklerinin) anlamları ve huşû gibi esaslara eğilememektedir. Namaz bu fonksiyonları ifa etmekten uzak olduğu için de, din-devlet tartışmalarının hararetlendiği zamanlarda kurt

---

158 *Fi-hi mâ fih*, s. 117-118; Ayrıca bkz. Sultan Veled, *Maârif*, çev. Meliha Anbarcıoğlu, İstanbul 1991, s. 5.

159 Mevlâna, *Mesnevi*, V, 87-88, b. 1045-1055).

160 Sultan Veled, *age*, s. 8.

161 Mevlâna, *Mesnevi*, II, 72-73, b. 944-946, 956.

162 Mevlâna, *Mesnevi*, IV, 1-2, b. 11.

bir siyasetçimiz; "Türkiye'de devletin namaz kılanlara karışmadığını" söyleyip durmuştur. Çünkü "namaz" yoktur ki karışılsın!..

3.4. KELÂMDA

Namaz aynı zamanda bir Kelâm terimidir. Tıpkı *Kelime-i Şehâdet* gibi, namaz da kişinin İslâm'a bağlılığını gösteren fiilî bir tasdiktir.

"Namazı kasten terk eden kâfirdir!"[163]

vb. hadislere göre, kasten namaz kılmayan birinin *kâfir* olması gerekir" diye düşünülebilirse de, "*Namazı kasten terk eden kâfirdir!*" hadisi, namazın farz olduğunu inkâr etme, namazı bırakmayı helâl görme, kılmayı hiç düşünmeme vb. şekillerde yorumlanabilir; *kâfir* olan namazı terk etmeyi helâl gören ya da farziyetini inkâr edendir. Bu gibi hadisler, emredilen hususu yaptırabilmeyi hedefleyen tağlîz ve mübalağa ifadeleri olarak da anlaşılabilir. Kaldı ki, Sünnîler, kendini Müslüman olarak tanımlayan ve kıbleye dönerek namaz kılmayı kabul eden hiç kimseyi *tekfîr* etmezler[164]. Zira namaz, tıpkı kelime-i şehâdet gibi, kişinin İslâm'a bağlılığını ilân eden fiilî bir *tasdîk*tir. Nitekim mescidlere devam edenlerin de imanına tanıklık edilmesi istenmiştir[165].

Öte yandan, aralarında İbn Mes'ûd ve Mu'âz b. Cebel'in de bulunduğu 17 alimin, vaktinin geçtiğini göre göre namaz kılmayanları *irtidat* etmiş saydıkları[166] nakledilmiştir ki kanaatimizce, o devirde namaz kılmamak, sadece İslâm'ı değil, Müslüman toplumu ve vatanı da reddetmek anlamına geldiği için, yaşadıkları ortamı esas alarak böyle bir görüşe varmışlardır. Yani, namaza, "terk edeni irtidat etmiş sayarak katlini tartışacak" kadar büyük önem verilmesi[167] **namazın siyasî boyutu** ile ilgilidir: Mâlik, Şâfi'i vb. alimler tembellikten dolayı namaz kılmayan birini *fâsık* sayıp tevbe ettirme -etmediği takdirde de katletme- gereği üzerinde dururlarken, bu mülâhaza ile hareket etmiş olmalıdırlar. Nitekim İslâm toplumundan ayrılanları öldürmek de helâl görülmüştür[168]. O halde, "namazdan ka-

---

163 *Tırmızî*, İman 9; *Nesâî*, Salât 8; *İbn Mâce*, Fiten 23.

164 Dımaşkî, *Şerhu'l-Akide et-Tahâviyye*, nşr. Abdullah et-Türkî - Şu'ayb el-Arnaût, ts. basım yeri yok, II, 426.

165 *Tirmizî*, İman 8 *İbn Mâce*, Mesâcid 19.

166 İbn Hazm, *Kitâb el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, Kahire 1320, III, 229.

167 İbn Mende, *Kitâb el-iman*, nşr. Ali b. Muhammed el-Fakihi, Medine 1981, I, 385.

168 *Buhârî*, Diyât 6; *Müslim*, Kasâme 25; *Ebu Davud*, Hudûd 1.

çınmak" da "cemaatı terk etmek"[169] de, bugün anladığımız mânada tembellikten dolayı namaz kılmamak ya da camiye gitmemek demek değil, aksine, *mü'minler*le birlikte sosyo-politik bir eylem olan namaza katılmayı reddetmek anlamındadır. (İnsanın kendi evinde namaz kılıp kılmadığını kim kontrol edebilir?)

Kaldı ki, günümüz insanı açısından söz konusu ibadetin mahiyetinde ciddi bir değişme olmuştur: Başlangıçta, cemaat / toplum; gerek namazlarda cehri okunan ayetlerle gerekse namaz dışında mescidin sofasında (suffe) verilen ahlakî / irfanî ve ilmî derslerle eğitilmekte idi. Hazret-i Peygamber aynı zamanda devlet başkanı olduğu, evi de mescitle iç içe bulunduğu için, "siyasi merkez" de camiydi. Ama zamanla, cami; her tür terbiyevî, askerî, siyasî istişarenin yapıldığı, toplumun bütün kesimlerini ilgilendiren hayati kararların alındığı "maşerî kalp" konumundan çıkıp, genelde bir şey anlamadan[170] ritüel eda edilen birer tapınağa dönüştü.

SONUÇ

Salât kelimesi; ibadet / ritüel çerçevesi içine sokulabilecek "dua etme, yalvarıp yakarma, namaz-niyaz ve âyin" gibi anlamlara gelir. -Kur'ân'da salâtın hangi anlamlarda kullanıldığı, bu bölümde genişçe verildi.- Salât bütün dinlerin ortak unsuru olmakla birlikte, dinler zincirinin son ve en parlak halkası olan İslâm'da, gerek sureti gerekse ruhu ile en mükemmel şekline kavuşmuştur. Salât/namaz hiçbir zaman şahsî dua ve yakarıştan ibaret olmamıştır. Günümüzdeki şeklini almadan önce, *tesbîh, tenzîh, dua, yakarış ve hamdusenâ* olarak başlayan namaz; zamanla rükû, iki secde, Kur'ân okuma vb. esasların getirilmesi, rekât sayılarının belirlenmesi ve, az-çok belli olan vakitlerin iyice netleştirilmesiyle yavaş yavaş kurumsallaşmıştır.

Zikr, tekbîr, tesbîh/tenzîh, hamd ü senâ, tefekkür, dua, isti'âne, tazarrû/yakarış, kıyâm, kırâat, rükû, secde, kunût, huşû, ayrıca; *abdest/gusül/teyemmüm, ezan/nidâ, kıble/beytullâh, mescid/musallâ* mefhumlarının yer almadığı bir namaz düşünülemez. Dolayısıyla;

-Cismanî-ruhanî bütün varlığımızı Allah'a yöneltmediğimiz,

* O'nun huzuruna/divanına durmadığımız,

* O'na yoğunlaşmadığımız, O'nunla iletişim kur(duğumuz bilincinde ol)madığımız,

---

169 التارك للجماعة ifadesi esasen, "*irtidat* etmek suretiyle dinden ayrılan" anlamındaki التارك لدينه ibaresini açıklamaktadır.

170 Vaaz ve hutbelerinde Türkçe konuşulan Cuma ve bayram namazlarını hariç tutuyorum.

* O'nu hatırlamadığımız, anmadığımız, düşünmediğimiz,
* O'na hamdüsenâ etmediğimiz,
* O'nu her tür eksiklikten tenzih etmediğimiz,
* Büyük bir alçakgönüllülükle O'nun yüceliği önünde eğilmediğimiz,
* En değerli varlığımız olan başımızı O'nun azameti karşısında yerlere koymadığımız,
* O'nun kelâmından ayetler okumadığımız,
* O'na dua ederek dünya ve ahiretine yönelik O'ndan bir şeyler istemediğimiz,
* Önemli işlerimizde O'ndan medet ummadığımız/yardım beklemediğimiz,
* Maddi-manevî pisliklerden arınmadığımız,
* Bizi fahşâ ve münker denilen kötü alışkanlıklardan uzaklaştıramayan,
* Bize Hakk'a ve halka karşı alçakgönüllülük kazandıramayan,
* *Kibir, istiğnâ ve tuğyân* gibi komplekslerimizi tedavi edemeyen;
* Hakk'ın emir-yasak ve tavsiyelerine karşı dikbaşlılığımızı yok edemeyen,
* Gönüllü olarak eda etmediğimiz,
* O sırada ne yaptığımızı / ne söylediğimizi bilmediğimiz

bir ritüele; -Fıkhî manada dense de- Kur'ân'a göre namaz denmeyeceğini bilmeli; namazlarımızı bu bilinçle eda etmeliyiz.

Kur'ân'ın onayladığı namaz; vakte, sayıya, resme ve şekle indirgenen zahirî bir alışkanlık değil, önce fertleri kendi içlerinde eğitip olgunlaştıran, sonra da bu eğitimli fertleri bir araya getirerek onlara ma'şerî/toplumsal sorunlara çözümler aratıp bulduran küllî bir hassasiyettir. Namazın, ilkin 50 vakit olarak emredilmiş olması da bu küllî hassâsiyetin bir başka ifadesidir.

Salât/namaz; gerek Allah'la gerekse kader birliği ettiği mümin toplumla sağlam bir bağlantı kurmak gayesiyle kılınır. Salât sayesinde bütün inananlar; *rütbe, makam, mevkî, sınıf, ırk, renk ve dil* ayrımı söz konusu olmaksızın bir araya gelmekte; egoistçe duygularını törpüleyerek "biz" şuuru kazanmaktadır. Salât "küllî/bütüncül bir dindarlık" anlamına geldiği içindir ki, "salât"ı icra edip de, açlık ve güvensizlik gibi temel toplumsal sorunlara gözünü kapatanlar şiddetle eleştirilmiştir. Çünkü muhtaçları koruyup kollamak, açlığı izale etmek, güvenli bir ortam oluşturarak insanları "efendi"lerin tasallûtundan kurtarmak, İslâm dininin en temel 2 gayesidir.

Bunların esas alınmadığı bir dindarlık iddiası, en hafif değerlendirme ile "eksik"tir. Demek ki, salât kişinin hem Hak'la hem de halkla ilişkilerini düzenlemektedir. Gördüğü bu fonksiyondan dolayıdır ki "dinin direği" sayılmıştır. Böylece, mabedi ve "salât"ı mâzeretsiz terk edenlerin niçin kovuşturulduğu da netleşmektedir. Hazret-i Peygamber ve arkadaşları ölüm-kalım savaşlarında bile "salât"ı (namaz) bırakmamışlardır; çünkü "salât", asıl bu ağır ve zor şartlarda gereklidir. والله الْمُوَفِّقُ

HAC; KUTSAL ZİYARET[1]

GİRİŞ

İslâmiyet; Allah katındaki tek/gerçek dinin en yeni ve en mütekâmil versiyonu; hac da, onun evrenselliğini ve sahte dinlerden bağımsızlığını gösteren bir *küllî ibadet*tir[2]. Sempozyumun "Bütün Yönleriyle Hac" şeklindeki başlığı da hac ibadetinin bu yönüne işaret etmektedir. Sempozyumda, haccın çeşitli yönleri ele alındığından, bu bölümde sadece "Hac çerçevesinde Kur'ân'da neler var?" sorusuna cevap aranacaktır. Bir kavram ya da konunun "Kur'ân çerçevesinde" ele alınması, onun ana hatlarıyla ve temel umdeleriyle ele alınacağı anlamına gelir. İlgili hususun teferruatı Sünnetten ve fıkhî eserlerden alınmalıdır.

"Haccın kavramsal çerçevesi"nde değerlendirilebilecek kelimelerden;

* Bir kısmı [*Kâbe*[3], *Harem*[4], *Beyt*[5], *Beyt-i 'Atîk*[6], *Beyt-i Harâm*[7], *Beyt-i Muharrem*[8], *Mescid-i Harâm*[9], *Makām-ı İbrâhîm*[10],

---

1 "Kur'an'da Haccın Kavramsal Çerçevesi", ISAV Bütün Yönleriyle Hac, İstanbul 23-24 Kasım 2012 (Henüz neşredilmedi).

2 Hac vazifesini ifa etmezden evvel Ebû Hanife, en üstün ibadetin hangisi olduğuna karar veremezken, haccedip de hacdaki özellik ve güzellikleri bizzat görünce bu ibadetin tüm ibadetlerin fevkinde olduğuna hükmetmiştir. (Bkz. Zemahşerî; *el-Keşşâf,* Hac 22/28 hk.)

3 Mâide 5/95, 97.

4 Kasas 28/57; 'Ankebût 29/67.

5 Bakara, 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96, 97; Enfâl 8/35; Hac 22/26; Kureyş 106/3.
Ev anlamına gelen *beyt* kelimesi Kâbe ile ilgili olduğunda genelde *beytullâh* şeklinde kullanılır. *Beytullâh* [Tanrı evi] Kur'ân'da yer almıyorsa da *beytiye* ve *el-beyt* kelimelerindeki izafet ve Lâm-ı tarif aynı manayı ifade eder. "Allah'ın evi" ifadesi -bunu hakikat olarak anlayanlar (!) olsa da- mecazdır. Bir şeyin Allah'a izafe edilmesi, şan-şeref ve önemini ifade etmekle kalmaz, o şeyin herkesin istifadesine açık olduğunu belirtir. *Nâkatu'llâh, ardu'llâh* gibi...

6 Hac 22/29.

7 Mâide 5/2, 97.

8 İbrahim 14/37.

9 Bakara 2/144, 149, 150, 191, Mâide 5/2; Enfâl 8/34; Tevbe 9/7, 19, 28; İsrâ 17/1.

10 Bakara 2/125.

musallâ[11] ; *Safâ-Merve*[12], *'Arafât*[13], *Meş'ar-i Harâm*[14], *Muzdelife, Mina*[15] ; tamamı: *şe'âiru'llâh*[16]] hac mekânlarıyla[17],

* Bir kısmı [*istitâ'at* ve *emniyet*[18]] haccın şartıyla,
* Bir kısmı [*eş-şehru'l-harâm*[19], *eşhurun ma'lûmât*[20], *eyyâmin ma'dûdât*[21], *eyyâmin ma'lûmât*[22], *leyâlin 'aşr*[23]] haccın vaktiyle,
* Bir kısmı [*hacc*[24], *hacc-ı ekber*[25], *'umre*[26]] gerçekleştirilen eylem ve ibadetle,
* Bir kısmı [*fard*[27], *mensek*[28] (çğl. *menâsik*[29]), *nüsük*[30]; *ihrâm*[31],

---

11 Bakara 2/125.

12 Bakara 2/158.

13 Bakara 2/198.

14 Muzdelife'deki Kuzah tepesi. Bkz. Bakara 2/198.

15 Bu iki yer, Kur'ân'da ismen değilse de işareten geçmektedir. Bkz. Bakara 198 ve 203'ün tefsirleri.

16 Bakara 2/158; Mâide 5/2; Hac 22/32, 36.

17 *Hacer-i esved'e* dair Kur'âni bir içerik bulamadık.

18 Âl-i 'İmrân 3/97. Tersinden bağlantılı bir kelime de *ihsardır*; hac niyetiyle yerinden yurdundan ayrılan bir kişinin kuşatılarak engellenmesi. Bkz. Bakara 2/196.

19 Bakara 2/194 (2 kez), 217; Mâide 5/2, 97.

20 Bakara 2/197. Mezhepler arasında ihtilâflı olmakla birlikte, Ebû Hanife'ye göre Şevval, Zilka'de ve Zilhicce'nin ilk 10 günü (Bkz. *el-Keşşâf*, ilgili âyet hk.).

21 Bakara 2/203. *Teşrik* günleri.

22 Hac 22/28. Malum günlerin hangi günler olduğu ihtilâflıdır; Ebû Hanife'ye göre Zilhicce'nin 10 günü, iki mumtaz talebesine göre ise kurban günleridir. Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Hac 22/28 hk.

23 Fecr 89/2.

24 Bakara 2/158 (fiil olarak), 189, 196 (3 kez), 197 (3 kez); Âl-i 'İmrân 3/97 (masdar olarak); Tevbe 9/3.

25 Tevbe 9/3. Umre de hac olarak nitelendirilebildiği için, Araplara ultimatom verilen normal hac günü anlatılırken karışıklığa yol açmamak için *hacc-ı ekber* tâbiri kullanılmıştır.

26 Bakara 2/158, 196 (2 kez). Ayrıca Tevbe 9/17-19.

27 Bakara 2/197.

28 Hac 34, 67. Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Fecr 89/2 hk.

29 Bakara 2/128, 200.

30 Bakara 2/196; En'âm 6/162.

31 *İhrâm* bu sıyga ile Kur'ân'da kullanılmıyorsa da -ihramlı kişileri ifade etmek üzere- aynı kökten *hurum* kullanılmaktadır: Mâide 5/1, 95, 96. *Hurumât*: Bakara 2/194; Hac 22/30.

vakfe[32], *ifâda*[33], *halk- taksîr*[34], *kurban/lık* (*hedy - kalâid*[35]), *tavâf*[36], *sa'y*[37], *zikrullâh*[38], *'ukûf*[39], *istiğfâr*[40], *kadâ*[41]] haccın erkânıyla,

* Bir kısmı haccın ruhuyla [*ta'zîm*[42], *takvâ*[43]],

---

32 Mahşer provası niteliği arz eden *vakfe*, haccın en temel olayı olmakla birlikte (الحج عرفة ومن أدرك عرفة فقد أدرك الحج) hadisi. Kur'ân'da lâfzan değil, mefhumen/işareten geçmektedir (Bakara 2/198-199). Çünkü Zemahşeri'nin de belirttiği gibi, Arafat'tan 'akma' eyleminin (*ifâda*) gerçekleşebilmesi, ancak *vakfe*den sonra mümkündür.

33 Bakara 2/199

34 Saçların traş edilmesi; tamamen kazıtma ya da kısaltma şeklinde olabilir. Bakara 2/196; Fetih 48/27

35 *Hedy* Kâbe ve civarındaki insanlara hediye edilmek üzere getirilen/gönderilen; *kalâid* ise, Allah için kesil[illegible] takılarak süslenen koyun, keçi, sığır ve deve cinsi hayvanları ifade eder. *Hedy*: Bakara 2/196 (2 kez), Mâide 5/2, 97. (*Kalâid*: Mâide 5/2, 97)

36 *Tavâf* dolaşmak ve turlamak anlamına gelir. Hac bağlamında vârit olduğu iki âyette -fiil olarak- tefe''ul kalıbından (*tetavvuf*) kull[illegible] (Bakara 2/158; Hac 22/29), tavâf eylemini gerçekleştiren kimselerin anlatıldığı 2 â[illegible] kullanılmıştır (Bakara 2/125, Hac 22/26). Bilindiği gibi, tefe''ul kalıbı tekellüfü ifade eder; buna göre tetavvuf; tavaf eyl[illegible] bir anda değil aşama aşama gerçekleştirilmesini [illegible] etmektedir.

37 Kur'ân'da koşturma, çabalama anlamlarında sık sık kullanılan *sa'y* kökü, hac bağlamında bu lafızla değil, "Safa-Merve'yi tavaf etmek" şeklinde geçmektedir: Bakara 2/158. İslâmiyet'in doğuşundan [illegible] hâlâ ehli Safa ile Merve arasında yapılan *sa'y* vecîbesini, burada bulunan putlara karşı yapıldığı, dolayısıyla Cahiliyye âdetlerinden olduğu ve hac men[illegible]ine girmediği gerekçesiyle yerine getirmiyorlardı. Bunun üzerine, Bakara 158 indi ve böylece sa'yin hac men[illegible]kinden olduğu açıklanarak, bu hususta zihinlerde beliren şüpheler giderildi. (Abdülkerim Özaydın, *DİA*. "*hac*" md., XIV, 387)

38 Bakara 2/198 (2 kez), Hac 22/34, 36. Bu âyetlerdeki zikrullâh; *telbiye, tehlîl, tekbîr, hamd u sena* ve çeşitli *duaları* da kapsar. Bkz. Zemahşeri, *age*, Bakara 2/200 hk.

39 *İtikâf* (Bakara 2/187) ile aynı kökten gelen '*ukûf* (Bakara 2/125); Beytullâh'tan başka bir şeye iltifat etmeden Allah karşısında el-pençe divan durmak; başından ayrılmamak demektir. Ayrıca Fetih 48/25. Aynı kelime Kur'ân'da Müşriklerin putları karşısındaki saygı duruşlarını tenkit ederken de kullanılmıştır (Bkz. Enbiya 21/52).

40 Bakara 2/199.

41 Bakara 2/200 *Kadâ* kelimesi bugün "vaktinde eda edilmeyen namaz vb. ibadetlerin sonradan yerine getirilmesi" şeklinde anlaşılıyorsa da, Kur'ân'da "kararlaştırılıp hükme bağlanan bir şeyin gerçekleştirilmesi" anlamında kullanılmaktadır (Ayrıca bkz. Nisâ 4/103). Bakara 200'de de hac *menâsik*inin tamamlanmasını ifade eder.

42 Hac 22/30, 32.

43 Sadece Hakk'a karşı değil, başta insanoğlu olmak üzere 'halk'a -hatta çevreye- karşı da saygılı, dikkatli, titiz ve nazik olmak. Bkz. Bakara 2/197; Hac 22/32. Ayrıca A'râf 7/25.

* Bir kısmı [*fidye* (*sıyam, sadaka, nüsük*)[44]] hac kefaretleri ile ilgili iken,
* Bir kısmı da [*el-hâcc*[45], *'âkif - bâd*[46]] hac -ve umre- yapan kişileri ifade etmektedir.
* Haccın ruhuna aykırı eylemleri ifade eden [*rafes*[47], *fusûk*[48], *cidâl*[49], hatalı *tevekkül*[50]] kavramlarla,
* Muşrik haccını ilgilendiren [*riyâ', ilhâd, sadd 'an sebîlillâh, fâhişe, zikru'l-âbâ'* vb.] kavramlar[51] da konumuzu ilgilendirmektedir.

* * *

Bu kelimelerin[52] geniş izahlarını Arap dili kaynaklarına ve *DİA* gibi ansiklopedilere havale ederek, burada hac ile alakalı Kur'ânî içeriği özetleyip birtakım sonuçlar çıkartacağız. Ama öncelikle şu 2 hususu belirtmek isteriz:

---

44 Bakara 2/196.

45 Tevbe 9/19.

46 Hac 22/25. Başından ayrılmamak, sürekli onunla ilgilenmek anlamındaki *'ukûf* kökünden gelen *'âkif*; Kâbe ile iç içe olan, Mescid-i Haram'ın yanı başında yaşayan; *bâd* ise civar yerleşim birimlerinden gelen demektir. Hac çerçevesindeki ritüeller her iki grup için de eşit olarak vaz edilmiştir, ilk gruptakilerin ikinci gruptakilere karşı imtiyazı yoktur.

47 Bakara 2/197. *Rfs* koku, insanın açıkça dile getirmekten utandığı [cinsel içerikli] sözleri ifade eder; aslı, *nikâh* anlamına gelen *rafes*tir, müstehcen içerikli konuşmalar *rafes* olarak nitelendirilir (İbn Fâris, "rfs" md).

48 Bakara 2/197. *Fsk* kökü, "İlahî emir-yasak sınırlarının dışına çıkma"yı ifade eder. Bu taşmanın itikadi olanına *fısk*, ahlaki olanına *fusûk* (Bakara 2/197, 282; Hucurat 49/7, 11) denmektedir.

49 Bakara 2/197. *Cidâl*; tartışma, cebelleşme anlamına gelmektedir; Kur'ân'da genelde dilbaz Müşriklerin İslâmiyet aleyhindeki yanlış istidlal ve muhakemeleri bağlamında yer verilir. Buradaki *cidâl yasağı*, hem kutsal topraklardaki ticari faaliyetler esnasında hem hac menâsikinin ifası esnasında hem de seyahat esnasında yaşanan olumsuzlukların muhataplarıyla didişmemeyi, ağız dalaşına girmemeyi ifade eder.

50 Bakara 2/197. *Hatalı tevekkül* kavramını; hacca gidiş-dönüş yolculuğu ve hac ibadetinin ifası esnasında *iâşe* ve *ibâteyi* sağlayabilecek miktarda azık alarak insanlara yük olmama gereğinden (*tezevvedû!*) çıkartıyoruz. Bu emrin devamındaki "Allah'tan sakının" emri de, -imanın temel direklerinden biri olarak- İslâmiyet'te son derece önemli bir yeri bulunan *tevekkül*de aşırıya gitmemek, bu güzelim kavramı tahrif etmek gerektiğini hatırlatmaktadır.

51 Bunlar aşağıda ele alınacaktır.

52 Hac esnasında eda edilmeye devam eden namaz ibadeti çerçevesindeki *tekbir, tesbih, tefekkür, istiâze, kıyâm, kırâat, rükû, secde, kunût, huşû*, ayrıca; *abdest, ezan/nidâ* gibi kavramlar konumuz dışındadır.

(i) Mekki ayetlerde Müşrik haccına dair işaretler[53] varsa da, hac konulu ayetler Medine döneminin sonlarında nazil olan Mâide, Hac ve -Kur'ân'ın nüzûlü tüm Medine devrine yayılan en büyük Sûresi olan- Bakara sûrelerinde yoğunlaşıyor... Kur'ân'da *hac* adını taşıyan bir sure [22] bulunmakla birlikte, bu, insanı; "hacla alakalı her şeyin burada anlatıldığı" gibi bir vehme sürüklememelidir. Çünkü Kur'ân'ın kendine has bir sistematiği vardır ve sure adları sûrelerin içeriğini yansıtmaz[54]. 78 ayetlik Hac Sûresindeki hac muhtevalı sadece 16 ayet (25-40. ayetler) bulunmaktadır[55]. Bu pasajda, hac farîzasının nasıl başladığı anlatılmaktaysa da, esas konu Müşrik - Müslüman mücadelesidir; özellikle de kâfirlerin müminleri "Allah'ın evi"ne sokmamaları...

(ii) Hac ve bu çerçevedeki ritüeller Allah'ın Kur'ân'da re'sen / iptidâen emrettiği şeyler değildir; ancak Kur'ân Hazret-i İbrahim'den kaldığı anlaşılan bu ritüelleri *tanzim ederek*[56] sürdürmüştür. Çünkü Kâbe ve Mescid-i Haram çerçevesindeki ayetler genelde "kendi varlığını ispat ve *öteki* ile mücadele" bağlamında geçmektedir. Yani hac, bir ibadet olmanın ötesinde, İslâm'ı sahte dinlerden ayıran temel bir *şiâr*dır.

I. İSLÂM ÖNCESİNDE KÂBE

'İnsanlar' için kurulan ilk mabet Mekke'deki Kâbe'dir; *âlemlere* [yani sadece belli bir ırka değil, tüm insanlığa] yol gösterici, bereketli yer...

Kâbe'nin bugün herkese [*âlemlere*] yol gösterici olduğu aşikârsa da, "ilk mabet oluşu" ve "kendileri için vaz edildiği insanların (*en-nâs*) kimler olduğu" tartışmalıdır.

Nâs kelimesinin tüm insanları ifade ettiği kabul edildiğinde, Kâbe; sadece Arabistan havzasında yaşayan insanların değil, sadece Ortadoğu, sadece Asya, sadece Avrasya, sadece eski dünya insanları için değil, yeni dünya olarak bilinen kuzey ve güney Amerika insanları, yani İnka, Maya, Aztek vb.

---

[53] Örneği: A'râf 7/27-31; Sebe' 34/7-8; Mâ'ûn 109/4-7. İlk âyet Kâbe'yi çırılçıplak tavaf edenleri şiddetle kınayıp giyinmeye davet ederken, 2. âyet, hac için Mekke'ye gelenlere Müşriklerin Peygamber aleyhinde yaptıkları propagandayı konu almakta; 3. âyet ise Müşriklerin *riyâya*, yani gösteriş ve reklama dayalı sahte dindarlık algılarını gözler önüne sermektedir.

[54] Geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, *Kur'ân Kılavuzu, Mutlak Gerçeğin Sesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, s. 128-134.

[55] 67. ve 78. âyetleri de dâhil edersek, sayı 18'e çıkar.

[56] Câhiliyye haccının nasıl İslâmi hacca evrildiği Ali Akpınar tarafından işlenecektir. Bu husus Kur'ân'da "Daha evvel yanlış yolda iken size doğruyu gösteren Allah'ı zikredin" (Bakara 2/198) buyrularak, *hidayet - dalâlet* karşıtlığı ile anlatılmıştır.

medeniyet mensupları için de ilk kurulan mabet olacaktır. Genel kabul böyle olmakla birlikte, Kur'ân'da *nâs* ve *insân* kelimelerinin *sadece* Arapları ifade etmek için kullanıldığı da vâkidir[57]. Bu çerçevede, yukarıda sayılan beşeri toplulukların, özellikle de Yahudi ve Hıristiyanların kutsal metinlerinde Kâbe ile ilgili bir içeriğin bulunmaması da düşündürücüdür.

DİA "Kâbe" maddesinde Bakara: 125-127 ve Hac: 26-29 meâlen verildikten sonra şöyle denmektedir:

> "Bu ayetlerden Kâbe'nin Hazret-i İbrahim'den önce de var olduğu, ancak yıkılıp, uzun zaman içinde yerinin kaybolduğu ve İbrahim tarafından bulunarak yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Hazret-i İbrahim'den önce kimin tarafından inşa edildiği hususunda Kur'ân'da herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte bazı kaynaklarda ilk yapanların Hazret-i Âdem yahut oğlu Şît, hatta onlardan daha önce melekler olduğuna dair birçoğu İsrâiliyyât kaynaklı, mübalağa ve efsane unsurlarıyla süslü, bir kısmı da sembolik anlamlar taşıyan rivayetler yer almaktadır."[58]

DİA "hac" maddesinin "İslâm'da Hac" başlığı altında, -Müslümanların genel anlayışını yansıtan- şu ibareler görülmektedir:

> "İslâmî kaynaklara göre, haccın Hazret-i Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır. Bir kısmı İsrâiliyyâta dayanan bazı rivayetlere göre, Kâbe'yi önce melekler tavaf etmiş, daha sonra da Hazret-i Âdem Allah'ın emriyle Mekke'ye giderek Arafat'ta Hazret-i Havva ile buluşup, kendisine Beytullâh'ın etrafındaki hacla ilgili mukaddes yerleri gösteren meleklerin rehberliğinde haccetmiştir (Hamidullah, ["İslâm'da Hac", çev. M. Akif Aydın, *İTED*, VII/1-4, 1984], s. 123-127). Hazret-i Şît'in peygamberliği sırasında onardığı Kâbe, Nuh tufanının arkasından uzunca bir süre kumlar altında kalmış ve nihayet Hazret-i İbrahim ile oğlu İsmail tarafından eski temellen bulunarak yeniden inşa edilmiştir. 'Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beyt'in temellerini yükseltirken...' (Bakara 2/127) mealindeki ayet bu inşaata işaret etmektedir."[59]

---

57 Örneği: Âl-i İmrân 3/173; Nisâ 4/54; Fecr 89/15.

58 Sadettin Ünal, "Kâbe" md., *DİA*, XXIV, 16.

59 Abdülkerim Özaydın, "hac" md., *DİA*, *XIV*, 386. Türkiye'nin ulaslar arası alanda yüz akı sayılabilecek DİA'nın Kâbe maddesinde "Kâbe'nın Hazret-i İbrahim'den evvelki varlığı'na ait "İsrâiliyyât kaynaklı, mübalağa ve efsane unsurlarıyla süslü" iddialar, hac maddesinde "İslâmî kaynaklara göre, haccın *Hazret-i* Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır"

Bakara: 127'de Hazret-i İbrahim ve İsmail'in "Kâbe'nin kaideleri"ni yükseltmeleri söz konusu edilmekle birlikte bu, daha evvel var olan bir binanın [yani ilk Kâbe'nin kalıntısının] kaideleri şeklinde anlaşılmamalıdır. Çok daha evvel yaşanan olayları *nüzûl* anındaki mevcut durumdan ve algılardan hareketle anlatmak, Kur'ân'da sık sık başvurulan bir üsluptur ve müstakil bir tez çalışması yapılabilecek kadar önemlidir. Hazret-i Âdem'in yaradılışı karşısında meleklerin geliştirdikleri *"Biz Seni, daima hamd ile tenzih ve takdis ederken, yeryüzünde bozuculuk yapacak, kan dökecek birini mi meydana getiriyorsun?!"*[60] mealindeki itiraz da böyledir. Meleklerin itirazı; insanların -özellikle de kendilerinden söz edilen Yahudilerin- nüzûl devrinde herkesçe aşikâr olan malum kan dökücülük ve bozuculuklarından hareketle verilmektedir... Henüz *varlık* sahnesindeki yerini almamış bir 'şey'in özelliklerinin melekler tarafından bilinmesi nasıl düşünülebilir?! İşte aynı ilginçlik, Hazret-i İbrahim'in duasında da görülmektedir. Henüz ortada Mekke diye -bırakın 'şehr'i- bir 'şey' bile yokken, Hazret-i İbrahim, "*Bu şehri* emin kıl" demekte ve Arapların gerçek birer dindar olması yönünde dua etmektedir. Nitekim "Senin kutsal evinin yanında" derken de, kendisinin yaptığı evi kastettiği anlaşılmaktadır; ancak *nüzûl* devrindeki mevcut algıya göre...

-Kur'ân'da belirtildiği gibi- Kâbe Hazret-i İbrahim tarafından inşa edildiyse ve insanları buraya davet eden Hazret-i İbrahim ise, Kâbe'nin "*insan*lar için kurulan ilk mabet oluşu" da "Bölge insanı için kurulan ilk mabet olduğu" şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü insanoğlu daha yerleşik hayata geçmeden yaklaşık on bin yıl önce -yani Hazret-i İbrahim'den binlerce! yıl evvel- görkemli, sağlam, güzel, estetik tapınaklar yapmaya başlamış bulunuyordu[61].

---

diye nitelendirilen 'bilgi'lere dönuşmüştür. Kâbe'nin yüceliği ile alâkalı bir *İsrâiliyyât*tan nasıl bahsedilebileceği sorunu da düşündürücüdür. Çünkü *İsrâiliyyât* kavramı, Yahudi ve Hıristiyanlara ait algıları konu alır. Allah - evren ilişkisine, varlık ve bilgi felsefesine dair bu algılarda İslâmiyet'in kıblesini övecek bir iddianın bulunabileceğini düşünmek saflık olur.

60 Bakara 2/30.

61 Bkz. "Dünyada ilk inşa edilen yer bir tapınaktı" http://www.ntvmsnbc.com/id/25252733/ [Şanlıurfa'ya yaklaşık 20 kilometre mesafedeki (Göbeklitepe) bu arkeolojik alanı, 1997 yılından itibaren Klaus Schmidt başkanlığında Türk ve Alman arkeologlardan oluşan bir bilim heyeti kazıyor./Bilimsel kazılarda ortaya çıkarılan eser ve objeler uygarlık tarihi adına şimdiye kadar bildiğimiz tüm bilgileri tekrar gözden geçirmemize neden oluyor./Göbeklitepe insanoğlunun tarım ve hayvancılık bilgisinden yoksun, çanak-çömlek yapmayı bilmediği ve sadece avcı-toplayıcı olarak yaşamını sürdürdüğü bir dönemde, günümüzden tam 12.000 yıl önce inşa edilmiş./Yeryüzündeki bu ilk tapınak, bir başka ifadeyle, İngiltere'deki Stonehenge anıtlarından veya Mısır Piramitleri'nden çok daha öncesine ait./Göbeklitepe şaşırtıcı ve gizem dolu buluna-

"Arz'ın altını üstüne getiren ve orayı Araplardan daha fazla imar eden nice milletin helâkı"nin söz konusu edildiği Rum 9'da da buna işaret edildiği anlaşılıyor.

Sonuç olarak; Mevdudî'nin[62] de belirttiği gibi Kâbe'nin "ilk mabet oluşu"nu konu alan Âl-i 'İmrân 96'da, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesine yönelik itirazlar bir kez daha reddedilmektedir. Buradaki kıyaslama, dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir mabetle Kâbe arasında değil, Kâbe'den 1350 yıl sonra Hazret-i Süleyman tarafından inşa edilen[63] Mescid-i Aksâ ile Kâbe arasındadır. Aynı mukayese Âl-i 'İmrân: 65-68'de; yine Hazret-i İbrahim bağlamında bu kez İslâmiyet'le Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında yapılmıştır[64].

II. KUTSAL MEKÂNIN KUTSAL ZAMANDA ZİYARET EDİLMESİ

Hacc: 'kutsal mekân'ın 'kutsal vakit'te belli ritüeller dâhilinde[65] bir 'bayram' havasında ziyaret edilmesidir. Bu tarifte, kutsal mekân, kutsal zaman ve bayram kavramları dikkat çekmektedir.

1. Hac Mekânı [Neden Kâbe Haccediliyor?]

Sadece Müslümanların değil, Yahudi ve Hıristiyanların da manevî atası olan Hazret-i İbrahim'in 'kıyam yeri'ni [yani Makām-ı İbrahim'i] içerisinde barındıran, girenin güvende olduğu, *âlemlere* kılavuz olan bu kutlu mekânın önemi böylece ortaya çıkmış olmaktadır. Nitekim Kur'ân'ın Kâbe ile alâkalı en dikkat çekici pasajları *kıble* bağlamındakilerdir. Bakara Sûresinin 89, 105 ve 114. ayetlerinden itibaren İslâmiyet'in "Allah katında her dem geçerli tek dinin gerçek temsilcisi olduğu" şeklinde özetlenebileceği hatırlatılarak, Müslümanların Ehl-i Kitap'tan; onların kıblesinden vs. ayrışmaları gerekçeleriyle birlikte anlatılır. Herkesin yöneldiği bir *kıble*sinin olduğu, Müslümanların da artık -Tevrat'a göre yöneldikleri Kudüs'ten vazgeçerek-

---

tularla İlk Çağ Tarihi hakkında bugüne dek ortaya konulmuş sayısız teori ve bilimsel yaklaşımı yeniden ele almamıza yol açıyor.]

62 Bkz. *Tefhimu'l-Kur'ân*, İstanbul: İnsan Yy., I, 281.

63 Bkz. *'Ahd-ı 'Atik*, I. Krallar, 6/1, 8/29-30.

64 "Ey Ehl-i Kitap! Tevrat ve İncil kendisinden sonra indirilmişken, niçin İbrahim hakkında münakaşa ediyorsunuz ki?! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?! Siz öyle kimselersiniz ki, haydı, bilginiz olan şeyler üzerinde münakaşa ediyorsunuz! Peki, bilginiz olmayan bir şey üzerinde niçin münakaşa ediyorsunuz? Siz bilmezsiniz, Allah bilir. (Bakınız:) İbrahim; ne Yahudiydi ne de Hıristiyandı, fakat (Allah'a) teslimiyet göstermiş samimi bir *muvahhitti*. (Hâ...) Müşriklerden de değildi. İbrahim'e en yakın olanlar şüphesiz, ona uyanlardır, yani şu Peygamber ve iman edenler... Allah da müminlerin velisidir." (Âl-i İmrân 3/65-68)

65 İhram yasaklarına riayet, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, Şeytan taşlama, traş olma, kurban, tavaf ve sa'y.

Kâbe'ye dönecekleri hatırlatılır. Çünkü doğu da Allah'ındır, batı da... Nereye dönülürse dönülsün Allah'ın 'yüz'ü oradadır. 'İyi'lik; yüzünü sağa - sola dönmekle gerçekleşiveren, şekil ve merasimle kazanılıveren bir paye değildir...[66]

(Kıble neden Kâbe'ye çevrildi, açıklayalım:) Hani, Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış; o da bunları tamamlamıştı... "Seni insanlara önder kılacağım" buyurmuş; o; "Soyumdan da mı?" deyince, "Benim ahdime zâlimler nail olamaz!" buyurmuştu. Hani, Biz bu Ev'i (Kâbe'yi) insanlar için toplantı yeri ve güven kaynağı kılmıştık. (İnsanlara) "İbrahim'in makamından namazgâh edinin." (derken) İbrahim ile İsmail'e de; "Tavaf edenler, onun başından ayrılmayanlar, rükû ve secde edenler için Ev'imi temiz tutun." diye ahit vermiştik. Hani, İbrahim; "Ya Rabbi! Burayı güvenli bir belde kıl ve halkını; yani Allah'a ve 'Son Gün'e iman edenleri, çeşitli mahsullerle rızıklandır." demişti de Allah: "Nankörce inkâr edeni kısa bir süre yaşatıp daha sonra Ateş azabına sürüklerim..." buyurmuştu. Ne kötü dönüş yeri! Hani İbrahim, İsmail'le birlikte (Kâbe'nin) temelleri(ni) yükseltiyor ve şöyle diyordu: "Ya Rabbi! Bizden kabul buyur. Sensin çünkü gerçekten işiten; 'mutlak ilim sahibi'. Ya Rabbi! Bizi Sana teslim olan iki kişi kıl; ikimizin soyundan da Sana teslim olan kimseler çıkar; ibadet usulümüzü bize göster ve tövbelerimizi kabul et. Çünkü Sensin tövbeleri daima kabul eden, merhametli. Ya Rabbi! Onların arasında, Senin ayetlerini onlara okuyacak; onlara kitabı ve hikmeti öğretip onları arındıracak bir peygamber gönder. Yalnızca Sensin çünkü 'mutlak izzet ve hikmet sahibi'." Bu durumda, kendini bilmezlerden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?! Gerçek şu ki; dünyada onu seçmiştik; Âhirette de şüphesiz salihlerdendir o... Hani, Rabbi ona; "Teslimiyet göster (İslâm ol)" buyurduğu zaman; "Âlemlerin Rabbi'ne teslimiyet gösterdim" demişti. İbrahim de bunu oğullarına emretti Yakup da... "Evlâtlarım! Allah sizin için bu dini ('islâm'ı) seçti; siz de ne yapıp edin, (Allah'a) teslimiyet göstermiş olarak can verin!" (Ey Ehl-i Kitap!) Yoksa Yakub'a ölüm geldiğinde siz gorgü tanığı mıydınız? Hani, o, oğullarına: "Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?" demiş; onlar da: "Senin tanrına ve atalarının; yani İbrahim ve İshak'ın tanrısına -tek tanrı olarak- kulluk edeceğiz. Biz teslimiyeti yalnızca O'na gösteren kimseleriz!" demişlerdi. Bunlar bir ümmetti; geldi, geçti... Onların

---

66 Bkz. Bakara 2/104-105, 143-150, 177.

> *yaptıkları kendilerine, sizin yaptıklarınız da size aittir. Onların yapıp ettiklerinden siz mes'ul (olmadığınız gibi, bir artı değer de kazanacak) değilsiniz. "Yahudi -ya da Hıristiyan- olun ki hidayete eresiniz." dediler. De ki: Hayır, biz samimi bir muvahhit olan İbrahim'in dinine uyarız -ki o, müşriklerden de değildi.- Deyin ki; "Biz; Allah'a, bize indirilmiş olana, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilmiş olanlara; Musa'ya ve İsa'ya verilenlere, peygamberlere Rableri tarafından verilmiş olanlara iman ettik. Onların hiçbirini diğerinden ayırmayız. Biz sadece O'na teslimiyet gösteren kimseleriz." Şayet onlar da sizin iman ettiklerinizin aynısına iman ederlerse, elbette doğru yolu bulmuş olurlar. Ama yüz çevirirlerse, bilsinler ki ayrılık çıkaranlar (siz değil) kendileridir!.. (Çünkü o peygamberlerin yolundan giden, onlar değil sizlersiniz.) Onlara karşı sana Allah yetecektir. O'dur işiten; 'mutlak ilim sahibi'. Haydi Allah'ın boyasına Allah'ın!.. Boyası Allah'tan daha güzel olan var mı?! Biz yalnızca O'na kulluk eden kimseleriz. De ki: O hem bizim hem de sizin Rabbiniz olduğu halde Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz?! Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Biz tamamen O'na bağlıyız (şirksiz ve teslissiz). De ki: Yoksa siz; "İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve oğulları Yahudi -ya da Hıristiyan- idiler" mi diyorsunuz? Siz mi daha bilgilisiniz yoksa Allah mı? Allah tarafından uhdesine tevdî edilen bir tanıklığı gizleyenden daha zâlimi var mıdır? Sizin yaptıklarınızdan Allah gafil değildir! Bunlar bir ümmetti; geldi, geçti... Onların işlediği kendilerine, sizin işledikleriniz de size aittir. Onların yapıp ettiklerinden siz mes'ul (olmadığınız gibi, bir artı değer de kazanacak) değilsiniz.*[67]

Bakara Sûresinde Yahudiler bağlamında ihtar edilen bu gerçek, Âl-i 'İmrân 96-97'de de Hıristiyanlar bağlamında tekrar edilir.

2. Haccın Vakti ya da Kutsal Zaman Kavramı

> *Nesî*[68] *nankörce inkâr edenlerin şaşırtıldığı katmerli bir küfürden ibarettir. Allah'ın haram kıldığının sayısını tutturabilmek için bunu bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlar ve Allah'ın haram kıldığını (güya)*

---

67 Bakara 2/124-141.

68 Hac mevsimini ticari açıdan daha kârlı bir zamana denk getirmek amacıyla haram bir ayın haramlığını bir başka aya erteleme. Müşrikler, haccı her yıl bahar mevsimine denk düşürmek için iki veya üç yılda bir tekrarlanan *nesî'* ile ayların yerlerini değiştirdiklerinden törenler, asıl zamanı olan Zilhicce yerine başka aylarda yapılır, ancak 24 yılda bir gerçek Zilhicce'ye rastlardı. (Özaydın, "*hac*" md., XIV, 387)

helâl yapmış oluyorlar. Amellerindeki kötülük kendilerine cazip gösterildi. Oysa inkârcı nankör bir kavmi Allah doğru yola getirmez.[69]

Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar insanlar için, özellikle de hac için birer vakit ölçüsüdür. Evlere arka taraflarından girmeniz 'iyi'lik değıldir. 'İyi'lik; ancak müttakî olan(ın yaptığı)dır. Evlere kapılarından girin (Astronomi uzmanına sorulacak soruyu Peygambere sormayın!); Allah'tan sakının ki, felâha eresiniz. (...) Hac bilinen aylar(da)dır...[70]

Bakara: 197'deki "Hac bilinen aylar(da)dır." ifadesi, ayetin nazil olduğu dönemlerde hac ibadetinin; hazırlıklarıyla, yolculuğuyla ve nihaî merasimleriyle birkaç ayı bulduğu şeklinde anlaşılmalıdır; birkaç ayda BİRKAÇ ADET hac yapılabileceği şeklinde değil...

3. Kutsallığa Farklı Bir Bakış

Yemin ederim incire, zeytine, Sina dağına ve şu güvenli şehre ki...[71]

Ben şu şehrin Rabbinden başkasına kulluk etmemekle memurum... ki burayı harem kılan O'dur ve her şey O'na aittir.[72]

(Müşrikler): "Seninle beraber biz de bu yola girecek olursak, yerimizden-yurdumuzdan sökülüp atılırız (Civar kabileler nezdindeki prestijimiz bu putlara bağlı)!.." dediler... Katımızdan bir nasip olarak her şeyin mahsulünün (yanı sıra, çeşitli ticarî metaların) toplandığı güvenilir bir hareme onları Biz yerleştirmedik mi?.. Ama çoğu bilmez![73]

Pekiyi, çevrelerinden insanlar zorla kapılıp götürülürken, (kendileri için) güvenli bir harem meydana getirdiğimizi görmediler mi?! Yoksa, bâtıla iman edip Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar nankörce?! ('Ankebût 29/67)

(O yağmacılık ortamında, diğer kabileler nezdinde) Kureyş'e ülfet sağlandığı için; yani, yaz ve kış yolculuklarını (güvenlik ve esenlik içinde) rahatça gerçekleştirebildikleri için, bu Ev'in Rabbine kulluk etsinler... O ki; kendilerini açken doyurmuş, korkudan emin kılmıştır... (Kureyş Sûresi)

---

69 Tevbe 9/37.

70 Bakara 2/189, 197.

71 Tîn 95/1-3.

72 Neml 27/91.

73 Kasas 28/57.

Nahl 112'de temsilen gösterildiği gibi, kutsal mekân: insanın barış ve huzur içerisinde karnını doyurabildiği, güven içinde kendisi olarak saygın biçimde yaşayabildiği yerdir[74]. Nitekim Kur'ân sadece Mekke'yi değil, Kudüs ve çevresini de kutsal toprak (*arz-ı mukaddese*) sayarken, Hazret-i Peygamber de Medine'yi -hatta son zamanlarda Tâif'i- harem ilan etmiş, kutsallaştırmıştır. İslâmiyette tek *harem* değil, çift harem (*haremeyn-i şerîfeyn*) söz konusudur... Demek ki, statik değil, dinamik bir kutsal mekân anlayışına sahibiz. Buna göre, Türkiye de benim için kutsaldır, mübarektir... Nitekim Kur'ân'da da dinamik bir *kutsal* anlayışı sergilenmektedir:

Kutsal Mekân:

Şu (güvenli) şehre yemin ederim ki... Gerçi sen orada her türlü saldırıya açıksın!..[75]

Sizi onlara muzaffer kıldıktan sonra, Mekke'nin göbeğinde onların elini sizden, sizin elinizi de onlardan çeken O'dur... Yaptıklarınızı Allah görmektedir. Onlar; nankörce inkâr edip de (inatçılık ve saldırganlıkları yüzünden) sizin Mescid-i Haram'ı ziyaret etmenizi, bekletilen kurbanlıkların(ızın) da yerlerine ulaşmasını engelleyenlerdir!.. Şayet 'tanımadığınız kadın-erkek birtakım müminleri farkına varmadan çiğneyip de kendi şanınıza kendinizin leke sürme' tehlikesi olmasaydı -ki böylece Allah dilediklerini rahmetine dâhil etti- evet, açıkça ayırt edilebilselerdi, nankörce inkâr edenlerine Biz öyle can yakıcı bir azapla azap ederdik ki!..[76]

Kutsal Zaman:

Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın. Ancak haddi aşmayın; çünkü haddi aşanları Allah gerçekten sevmez. Ve onları yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. (Hangi ayda olursa olsun, fark etmez. Çünkü) kargaşa, adam öldürmekten beterdir. Ama onlar sizinle savaşmadıkça, Mescid-i Haram'da siz de onlarla savaşmayın. Ancak onlar sizinle savaşırlarsa, onları öldür(mekten çekinmey)in! İnkârcı nankörlerin cezası budur çünkü! Eğer vazgeçerlerse, Allah

---

74 Böyle bir yerde yaşayamayan Müslümanlara -sözgelimi Filistinlilere- düşen; kendilerini derleyip toparlayarak, zihin ve karakter eğitimini tamamlayabilecekleri özgür bir vatana hicret edip burada ilmi, fikri, siyasi, ticari ve iktisadi açılardan olgunlaştıktan sonra, birlik ve beraberlik içinde askeri mücadeleye girişmektir. İlahi murakabe altında yürütülen nebevî siyaset böyle idi...

75 Beled 90/1-2.

76 Fetih 48/24-25.

gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. Hiçbir kargaşa kalmayıp din Allah'ın oluncaya (yani Hakk'a dayalı hukuk sistemi oturuncaya) kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse, artık zâlimlerden başkasına düşmanlık yoktur. Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler de karşılıklıdır; dolayısıyla size saldırana siz de aynı saldırı tarzıyla mukâbele edin. Allah'tan sakının ve Allah'ın müttakîlerle beraber olduğunu bilin. Allah yolunda infak edin(; ordu hazırlığı konusunda üzerinize düşeni yapın); -kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın- ve 'ihsan' üzere hareket edin (yani, bu işi en güzel şekilde yapın), ihsan üzere hareket edenleri Allah tabii ki sever. (...) Hoşunuza gitmese de size savaş farz kılındı. Ama bakın, bir şey hoşunuza gitmediği halde sizin için hayırlı olabilir; bir şey de hoşunuza gittiği halde sizin için kötü olabilir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir. Sana haram aydan; onda savaşmaktan soruyorlar. De ki: Evet, onda savaşmak büyük bir günahtır... Ama Allah'ı nankörce inkâr etmek, O'nun yolundan ve Mescid-i Haram'dan (insanları) alıkoymak, halkını buradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahtır. Kargaşa, adam öldürmekten beterdir. Güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle 'aralıksız' savaşırlar. Sizden her kim dininden döner de inkârcı bir nankör olarak ölürse, bunların amelleri dünyada da Âhirette de boşa gitmiştir. Bunlardır işte, Ateş'in sahipleri... Orada temelli kalacaklardır![77]

Yani, haram ayların saygınlığı, buna ancak herkes tarafından itibar edildiği takdirde geçerlidir. Dinamik kutsal zaman anlayışını aşağıdaki ayetlerde de görmekteyiz:

Antlaşma yaptığınız müşriklere Allah ve Resûlünden son ihtar: Yeryüzünde dört ay (daha) serbestçe dolaşın. Ama bilin ki, Allah'ı âciz bırakamazsınız; Allah, inkârcı nankörleri kesinlikle rezil-rüsvay edecektir! (...) Dokunulmazlıklarının devam ettiği bu aylar sona erince, o müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, sıkıştırın, bütün gözetleme yerlerine oturup onları gözetleyin. Eğer dönüş yaparlar; namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirlerse (yani, bu iki temel ilkeyi kabul ederlerse), yollarını açın. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. (...) Şüphesiz, gökleri ve yeri yarattığı günden beri Allah'ın kitabında ayların sayısı on ikidir; bunlardan dördü de 'haram'dır. Doğru hesap budur... O halde, bu (haram ayların saygınlığına halel getirerek o)nlarda nefsinize zulmetmeyin. Ama müş-

---

[77] Bakara 2/190-195, 216-217.

rikler nasıl (haram-helâl gözetmeden) topluca sizinle savaşıyorlarsa, siz de onlarla topluca savaşın. Ve bilin ki; Allah müttakîlerle beraberdir.[78]

III. MENÂSİK-İ HAC (HAC RİTÜELLERİ)

Her ümmetin -yerine getirdiği- bir ritüeli var!

De ki: Şüphesiz beni Rabbim dosdoğru bir yola iletmiştir; doğru, pâyidar bir dine; samimi bir muvahhit olan İbrahim'in dinine... ki o, müşriklerden de değildi. De ki: Şüphesiz, benim dua ve yakarışım, kurban ettiğim hayvanlar, hayatım ve ölümüm tamamen Âlemlerin Rabbı Allah'a aittir. Hiçbir ortağı olmaksızın... Müslümanların ilkı olarak ben bununla memurum.[79]

Biz her ümmete, izledikleri bir ibadet usulü koymuşuzdur. Öyleyse, sakın bu hususta seninle çekişmesinler! Sen Rabbine davet etmeye bak. Şüphesiz, dosdoğru bir kılavuzluk üzerinde bulunuyorsun. Seninle cedelleşirlerse, de ki: Sizin yaptıklarınızı en iyi, Allah bilmektedir! Anlaşmazlığa düştüğünüz hususlarda, Allah Kıyamet günü aranızda hâkimlik edecektir. (...) Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye varın, (sadece) Rabbinize kulluk edin ve iyilik yapın ki kurtuluşa eresiniz. Ve Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, (elçisine vahyettiği diriltici nefesi ile önce onu; onun vasıtasıyla da) sizi derleyip kendinize getirmiş ve bu dinde size hiçbir zorluk çıkarmamıştır. Tıpkı atanız İbrahim'in dininde olduğu gibi... Hem daha önce hem de bunda, sizi (kendisine kayıtsız-şartsız) 'teslimiyet gösteren'ler olarak adlandırmıştır ki Peygamber size, siz de insanlara model olasınız. O halde, (gerçek dindarlar olarak) namazı dosdoğru kılın, zekâtı veri(p benliğinizi arındırı)n ve Allah'a sımsıkı tutunun. Çünkü 'mevlâ'nız O'dur (size sahip çıkar). Ne güzel Mevlâ! Ne güzel yardımcı!..[80]

Evet, nankörce inkâr edenler ve Allah yolundan ve -yerli, taşralı bütün insanlar için ayrıcalıksız, tamamen eşit kıldığımız- Mescid-i Haram'dan (insanları) alıkoyanlar... Her kim burada zâlimce hareket ederek (hac menâsikini) eğip bük(er; birtakım merasimleri kendi lehine yontarak uygulat)mak isterse, ona can yakıcı bir azap tattırırız! Hani, bu Ev'in yerini İbrahim'e hazırlamış (ve şöyle demiş)tik: "Bana

---

[78] Tevbe 9/1-5, 36.

[79] En'âm 6/161-163.

[80] Hac 22/67-69, 77-78.

hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için Ev'imi temiz tut. İnsanlara haccı ilan et de gerek yaya olarak gerekse -nice derin vadiler kat ederek gelen- zayıf, bitkin her türlü binit üzerinde sana gelsinler. Böylece, (haccın) kendilerine sağlayacağı faydalara şahit olsunlar ve kendilerine Allah'ın nasip ettiği kurbanlık hayvanları o malum günlerde keserken (sadece) O'nun adını ansınlar. Bunlardan hem kendiniz yiyin hem de sıkıntı içindeki yoksulları doyurun. Sonra; (tırnaklarını kısaltıp, bedenin ilgili kısımlarını tıraş edip elbise giyerek) ihramdan çıksınlar, adaklarını yerine getirsinler ve bu kadim Ev'i tavaf etsinler." İşte böyle... Her kim Allah'ın saygın kıldıklarını ulu bilirse, kendisi için bu, Rabbi katında daha hayırlıdır. Size (Mâide 3'te) okunanlar dışında bütün ehlî hayvanlar size helâl kılınmıştır. Öyleyse, murdar putlardan uzak durun ve (gerek Allah hakkında gerekse hangi hayvanların etinin yenip yenmeyeceği hakkında) asılsız sözler(le yalan-yanlış hüküm vermek)ten kaçının. Allah'a şirk koşmaksızın; samimi birer muvahhit olarak... Allah'a ortak koşan kişi de zaten; bir nevî gökten düşmekte ve kendisini kuşlar kapışmaktadır ya da rüzgâr kendisini uzak, ıssız bir yere savurmaktadır. İşte böyle... Kim Allah'ın simgelerini ulu bilirse, bu, şüphesiz kalplerin takvasındandır. Bunlardan belli bir vakte kadar faydalanabilir (üzerlerine binebileceğiniz gibi, sütlerinden, kıllarından, yünlerinden de yararlanabilir)siniz; sonunda varacakları yer, o kadîm Ev'dir. Kurban kesmeyi her ümmete meşru kıldık ki, Allah'ın kendilerine nasip ettiği hayvanları keserken (sadece) O'nun adını ansınlar. Sizin tanrınız, bir tek tanrıdır; o halde, sadece O'na teslim olun. Sen de mütevazı olanları müjdele. Onlar ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir; bilhassa, başlarına gelenlere sabreden, namazı dosdoğru kılan kimselerdir; kendilerine Bizim nasip ettiğimiz şeylerden de infak ederler. O iri cüsseli hayvanları sizin için Allah'ın simgelerinden kıldık; onlarda sizin için büyük bir hayır vardır. O halde, onları ön ayaklarını sıralı olarak yere basmış durumda keserken, Allah'ın adını anın; yanları üstüne düştükleri vakit de onlardan hem kendiniz yiyin hem de, kanaat edip istemeyene de hâlini arz edip isteyene de yedirin. Onları size böyle boyun eğdirdik ki şükredesiniz. Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; O'na sadece sizin takvanız ulaşır. Bunları size O boyun eğdirdi ki, sizi hidayete erdirdiği için siz de (yalnızca) Allah'ı tekbir edesiniz. Kendileri ile savaşılanlara -zulme uğradıkları için- (saldırganlarla savaşa-

bilecekleri) bildirilmiştir. Allah elbette onlara yardım etmeye kadırdır. Onlar ki, sırf "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmışlardı...[81]

Allah için haccı da umreyi de tamamlayın. Fakat alıkonulursanız, kolayınıza gelen bir hediye (kurban) gönderin. Hediye yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hasta olursa veya başında eziyet verici bir şey bulunursa, ona düşen; oruç, sadaka ya da kurbandan biri ile fidye vermektir. Emin olduğunuz vakitte; kim, hac zamanına kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban keser. Ama bulamazsa, hac günlerinde üç; döndüğünüz vakit de yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutar. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da oturmayanlar içindir. Allah'tan sakının ve bilin ki; Allah'ın cezalandırması gerçekten şiddetlidir! (Hazırlıklarıyla, yolculuğuyla ve nihaî merasimleriyle) hac bilinen aylar(da)dır. O halde, her kim o aylarda kendisine haccı farz ederse, artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Her ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Bir de (kutsal beldelerde başkalarına yük olmayıp) azık edinin... Azığın en hayırlısı elbette takvadır. Ey vicdan sahipleri! Benden korkun... (Hacda ticarî faaliyette bulunarak) Rabbinizin lütuf ve keremini aramanızda sizin için bir günah yoktur. Arafat'tan akın akın dağıldığınızda, Meş'ar-i Harâm'ın (yani, Müzdelife'deki Kuzah tepesinin) yanında Allah'ı zikredin. O, sizi doğru yola getirdiği gibi siz de O'nu zikredin. Çünkü daha önce siz de yanlış yoldakilerden idiniz. Sonra, siz de insanların dağıldıkları yerden dağılın ve sizi bağışlaması için Allah'a dua edin. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. Hac merasimlerinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı zikredin. Öyle insanlar var ki; "Ya Rabbi! Bize dünyada ver" derler. Onların Âhirette nasibi yoktur. Buna karşılık, "Ya Rabbi! Bize dünyada da güzellik ver, Âhirette de güzellik ver. Ve bizi Ateş azabından koru" diyen insanlar da var. İşte bunların, kazandıkları şeylerden nasipleri vardır. Allah hızlı hesap görür. O sayılı (teşrik) günler(in)de Allah'ı anın. Takva üzere hareket edenler için; iki gün içinde acele ed(ip Minâ'dan gid)ene günah olmadığı gibi, (tekbirleri üçüncü güne bırakarak) geri kalana da günah yoktur. Allah'tan sakının ve bilin ki; kesinlikle O'na haşr edileceksiniz.[82]

81 Hac 22/25-40.

82 Bakara 2/196-203.

İhrâm:

Ey iman edenler! Akitleri yerine getirin... (3. ayette) size okunacak olanlar dışında bütün hayvanlar -yalnız, ihramlı iken avlanmayı helâl görmemek şartıyla- size helâl kılınmıştır. Şüphesiz, Allah dilediğine hükmediyor. Ey iman edenler! Allah'ın simgelerini, haram ayı, hediye kurbanlığı, gerdanlıklı hayvanları ve Rablerinden bir lütuf ve rıza talep ederek Beyt-i Harâm'a yönelenler(e ilişmey)i helâl saymayın. İhramdan çıkınca avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydukları için bir kavme duyduğunuz hınç, sizi haddi aşmaya sürüklemesin. Siz, iyilik ve takvada yardımlaşın; günahta ve saldırganlıkta yardımlaşmayın ve Allah'tan sakının, çünkü Allah'ın cezalandırması gerçekten şiddetlidir! (...) Ey iman edenler! Allah; elinizin ve mızraklarınızın kolayca erişeceği bir av ile sizi mutlaka deneyecektir... ki; 'Bakalım, kim, gaip olduğu halde kendisinden korkuyor' ayırt etmiş olsun. Bundan sonra, her kim haddi aşarsa, can yakıcı bir azaptır onun hakkı!. Ey iman edenler! Avı ihramlı iken öldürmeyin. İçinizden her kim bile bile onu öldürürse, cezası; öldürdüğü o hayvanın benzeri öyle bir ehlî hayvandır ki, Kâbe'ye ulaşmış bir hediye kurbanlık olmak üzere, buna içinizden iki âdil kişi hükmedecektir ya da düşkünü doyurma kefareti veya bunun dengi bir oruçtur. Ta ki, yaptığının cezasını tatsın! Allah geçmiştekileri affetmiştir, ancak her kim yine bu işe dönerse, Allah onu mutlaka cezalandırır. Allah 'mutlak izzet sahibi'dir, hak edenin cezasını mutlaka verir. Denizde avlanmak ve onu yemek, siz ve gezginler için bir metâ olmak üzere helâldir. Buna mukabil, ihramlı bulunduğunuz sürece kara avı size haram kılınmıştır. Haşr edileceğiniz Allah'tan sakının. Allah; Kâbe'yi, o haram evi insanlar için (maddi-manevi) bir kalkınma vesilesi ve güvenlik kaynağı kılmıştır. Keza, haram ayı, hediye kurbanı ve gerdanlıklı kurbanı da... Bu da, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini; Allah'ın her şeyi bilmekte olduğunu bilesiniz diyedir. Bilin ki; Allah'ın hem cezalandırması şiddetlidir hem de gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. Rasûle düşen sadece iletmektir. Açıktan yaptıklarınızı da, gizlediklerinizi de Allah bilmektedir![83]

[83] Mâide 5/1-2, 94-99.

Sonra; (tırnaklarını kısaltıp, bedenin ilgili kısımlarını tıraş edip elbise giyerek) ihramdan çıksınlar, adaklarını yerine getirsinler ve bu kadim Ev'i tavaf etsinler.[84]

Gerçek şu ki; Allah, rüyada Resûlüne gösterdiklerinde sâdıktır: Evet, Mescid-i Haram'a başlarınızı tıraş etmiş, saç ve tırnaklarınızı kısaltmış olarak Allah'ın izniyle tam bir güven içinde gireceksiniz![85]

Hurumâtullâh:

Her kim Allah'ın saygın kıldıklarını ulu bilirse, kendisi için bu, Rabbi katında daha hayırlıdır.[86]

Her kim o aylarda kendisine haccı farz ederse, artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Her ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Bir de (kutsal beldelerde başkalarına yük olmayıp) azık edinin... Azığın en hayırlısı elbette takvadır. Ey vicdan sahipleri! Benden korkun...[87]

Şe'âirullâh:

Kim Allah'ın simgelerini ulu bilirse, bu, şüphesiz kalplerin takvasındandır.[88]

Safa ile Merve, şüphesiz Allah'ın şiarlarındandır. Dolayısıyla, her kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse, bu ikisini tavaf etmesinde bir sakınca yoktur. Kim gönüllü olarak iyilik yaparsa, Allah iyilikleri asla karşılıksız bırakmaz, 'mutlak ilim sahibi'dir.[89]

Kurbân: Hac uygulamalarından biri olan *kurbân*, başlı başına bir konu olup bir başka yazımızda -hac ile ilişkili olmaksızın- ele alınmıştır[90]. Burada şunu değinmekle yetinelim: İlgili ayetlerde esas vurgulanan, hayvanların canının, Allah adına alınması ve O'nun için kesilmesidir. Hayvanlar zaten kesilmektedir! Önemli olan, Allah için kesilmeleridir. Bir hayvanın Allah için kesilmesi demek de, kanının Kâbe'ye vs. sürülmesi, etinin de *sunak*larda çürü-

---

84 Hac 22/29

85 Fetih 48/27.

86 Hac 22/30.

87 Bakara 2/197.

88 Hac 22/32.

89 Bakara 2/158.

90 [redacted]öngördüğü *kurbân; iman, tevhit, ittikâ/takva, ihsân, birr ve tezkiye/zekât* gibi dinin en önemli ilkelerini bünyesinde barındırmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, "Kurbâ[redacted] İlham Ettikleri" *Kur'âni Hayat*, İstanbul 2009, 9, 21-27.

tülmesi değildir; halkın istifadesine sunulmasıdır[91]. Hac 22'de; "*Bunlardan hem kendiniz yiyin hem de sıkıntı içindeki yoksulları doyurun.*" Hac 36 ve 38'de "*O halde, onları ön ayaklarını sıralı olarak yere basmış durumda keserken, Allah'ın adını anın; yanları üstüne düştükleri vakit de onlardan hem kendiniz yiyin hem de, kanaat edip istemeyene de hâlini arz edip isteyene de yedirin (...) Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; O'na sadece sizin takvanız ulaşır.*" buyrulurken buna dikkat çekilmiştir[92]. [Kur'ân'da sahte dindarlık (*idâ'atu's-salât*) anlayışı, gerek Müşrikler gerekse Ehl-i Kitap bağlamında tenkit konusu edilir; sık sık kullanılan *ikâmetu's-salât*[93] tâbirinin gerekçesi de budur.]

Özetle; haccın erkânıyla [*mensek* (çğl. *menâsık*), *nüsük*; *ihrâm*, *vakfe*, *halk - taksîr*, *kurban/lık* (*hedy - kalâid*), *tavâf*, *sa'y*, *zikrullâh*, *'ukûf*, *istiğfâr*, *kadâ*] ve ruhuyla [*ta'zîm*, *takvâ*] alâkalı kelimeler, aslında makbul bir haccın sahip olması gereken unsurları da ifade etmektedir. Hakk'a saygı ve halka sevginin unutulduğu bir hac, merasimden öte gitmez! Bu sebepledir ki, hacı kendisine, "Artık kemâle erdim, bağışlandım!" garantisi vermemeli; daimî istiğfar halinde bulunması, Allah'ın kendisini bağışlamasını talep etmelidir.

İman, *tevhid*, *teslimiyet*, *ihlâs/samimiyet*, *ittiba/bağlılık*, *ibadet/kulluk* gibi en temel kavramlar hacda mündemiçtir/içkindir. Aslında kalbi bir eylem olan işbu manevi ruh ve atmosfer; *tehlil*, *tekbir*, *tahmid*, *telbiye* ve *dua*larda açıkça dile getirilerek dışa vurulmakta; tüm insanlığa haykırılmaktadır:

• Buyur Allah'ım buyur!
Buyur! Yoktur Senin ortağın, buyur!
Hamdusenalar tamamen Sana aittir,
Nimetler Senden gelmektedir,
Her şeyin sahibi Sensin!

---

[91] Cahiliyye devrinde tavaf bittikten sonra Safa ile Merve arasında sa'y yapılırdı. Arkasından İsâf'ın putunun (heykel) yanında kurbanlar kesilir, kanından Kâbe'nin duvarlarına sürülurdü; kurban kesenler bu etlerden yemezlerdi (Özaydın, *DİA*, "*hac*" md., XIV, 387)

[92] Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Hac 22/28 hk.

[93] *İkâme-i salât* dinin emir-yasak ve tavsiyelerine karşı insanı daha duyarlı hâle getirir. Sözgelimi müminlere; canlarını - başlarını ortaya koymalarını gerektiren *cihad* emri verilmeden önce, *ikâme-i salâta* devam etmeleri istenmiştir (Bkz. Nisâ 4/77). *Salât*ın hakkıyla yerine getirilip getirilmediği (yani, gerçek dindarlık) resmi söylemlerle, şekli hareketlerle ve kuru iddialarla değil, ancak, birtakım sıfatların *salât* sahibinde (*musalli*) ne kadar bulunup bulunmadığı ile ölçülebilir. İşbu kuşatıcı yönü sebebiyledir ki, Kur'ân'da *salâta* müstesna bir önem atfedilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, "Kur'ân'da Salâtın (صلوة) Kavramsal Çerçevesi", *Namaz ve Cami*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009, s. 17-46.

Ortağın yoktur Senin! (*Telbiye*)

* Allah'tan başka ilah yoktur! (*Tehlîl*)
* Hamdusenalar tamamen Allah'a aittir! (*Tahmîd*)
* Allah'tır tek büyük! Allah'tır tek büyük!
* Allah'tan başka ilah yoktur! Allah'tır tek büyük!

Allah'tır tek büyük! Hamdusenalar da tamamen Allah'a aittir! (*Teşrik tekbiri*)

Kalbî inanıştan kaynaklanan bu ikrarların, hacda her vesile ile tekrarlanması, şüphesiz, insanın "Hakk'a saygı - halka sevgi" ilkesine dayalı gerçek kulluğa ulaşma *azim* ve kararlılığını bileylemekte, *iman, tevekkül* ve *teslimiyetini* pekiştirmektedir. Hacda tamamen halis duygularla edilen dualar da, insanın medet umacağı tek varlığın, "yokluk tezgâhından nice varlar çıkartan" sebepler sebebi Hak Teala olduğunun fiilî ikrarıdır...

İnsanın mutlak kudretle kuracağı sağlıklı ilişki Kur'ân'da tek kelimeyle; *zikrullâh* kavramıyla belirtilmiştir. Kendisine ait hiçbir mutlak özelliği başkasına atfetmeksizin Allah'ı hatırdan çıkartmama anlamına gelen *zikrullâh*, kurban vb. ibadetlerde[94] devam etmekle kalmaz; hac dışında da devam eder. Nitekim *namazın* iki temel fonksiyonundan biri *zikrullâh*tır ve bu daha büyüktür...[95] Bu, *zikrullâh*ın, belli vakitlerde ve belli sayılarda çekilen *tespih* ve *vird*lerle kalmayıp, bunlardan ibaret sanılmayıp, hayatın tamamına yayılması gerektiğini göstermektedir. Haccın en önemli kalbî amellerinden biri olan *zikrullâh;* -devamındaki ifadelerin[96] de gösterdiği gibi- haccın *tamamen!* dünyevî, ticarî ve turistik bir olay gibi görülmesini engellemeye de yöneliktir.

---

94 Bkz. Hac 22/34, 36.

95 Bkz. 'Ankebût 29/47

96 Bakara 2/200-202 [Hac merasimlerinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı zikredin. Öyle insanlar var ki, "Ya Rabbi! Bize dünyada ver" derler. Onların Âhirette nasibi yoktur. Buna karşılık, 'Ya Rabbi! Bize dunyada da guzellik ver. [redacted] ver. Ve bizi Ateş azabından koru" diyen insanlar da var. İşte bunların [redacted] vardır. Allah hızlı hesap gorur].

IV. HACCIN RUHUNA AYKIRI HUSUSLAR

Bu konu sadece Müşrik haccı [*telbiye*[97], *riyâ', ilhâd, fâhişe*[98], *sadd 'an sebîlillâh, atalara perestiş (zikru'l-âbâ')* vb. kavramlar çerçevesinde değil, Müslümanlara yönelik emir ve yasaklar [*rafes, fusûk, cidâl, tezevvüd*] çerçevesinde ele alınabilir.

1. Müslümanlara Yönelik Emir ve Yasaklar

> *Hac bilinen aylar(da)dır. O halde, her kim o aylarda kendisine haccı farz ederse, artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Her ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Bir de (kutsal beldelerde başkalarına yük olmayıp) azık edinin...*[99]

Tamamı Bakara: 197'de geçen *rafes, fusûk, cidâl* kavramlar haccı zedeleyen, onun ruhuna yakışmayan tutum ve davranışları ifade etmektedir:

(i) *Rfs* kökü; insanın açıkça dile getirmekten utandığı [cinsel içerikli] sözleri ifade eder; aslı, *nikâh* anlamına gelen *rafes*tir, müstehcen içerikli konuşmalar *rafes* olarak nitelendirilir[100].

(ii) *Fsk* kökü; "ilahî emir-yasak sınırlarının dışına çıkma"yı ifade eder. Bu taşmanın itikadî olanına *fısk*, ahlakî olanına *fusûk*[101] denmektedir; iman sahibine yakışmayan söz ve eylemler *fusûk*tur.

(iii) *Cidâl*; tartışma, cebelleşme anlamına gelmektedir; Kur'ân'da genelde dilbaz Müşriklerin İslâmiyet aleyhindeki yanlış istidlal ve muhakemeleri

---

97 Araplar *telbiye* esnasında "Buyur Allah'ım buyur; Senin ortağın yoktur!" dedikten sonra إلا شريكًا هو لك تملكه وما ملك [Sadece bir ortağın var; o da onun sahip oldukları da yine Sana ait!] ibaresini ekliyorlardı.

98 Cahiliyye devrinde Araplar *humsa* mensup iseler [hac ve Kâbe ile ilgili imtiyazlara sahip Kureyş ve müttefiklerine *hums* deniliyordu] elbiseleriyle, *hille* mensup iseler -tavafı günah işledikleri elbiselerle yapmak istemediklerinden- eğer *hums*tan birinin elbisesini odunç olarak veya para ile alamazlarsa çıplak tavaf ederlerdi. (...) Eğer *hill* mensubu, üzerindekinin dışında sırf Kâbe'yi ziyaret sırasında kullanmak amacıyla daha önce giyilmemiş başka bir elbise getirmişse tavafını onunla yapar, sonra çıkarıp orada bırakır ve *lekâ* denilen bu elbiseye el sürülmez, çürümeye terk edilirdi. Temiz elbise bulamamış *hille* mensup kadınların da avret mahallerini elleriyle kapatarak çıplak katıldıkları tavaf bittikten sonra Safa ile Merve arasında sa'y yapılırdı. (Özaydın, "*hac*" md., XIV, 387)

99 Bakara 2/197.

100 İbn Fâris, "rfs" md.

101 Bakara 2/197, 282, Hucurat 49/7, 11.

bağlamında yer verilir. Hacdaki *cidâl yasağı*, hem kutsal topraklardaki ticarî faaliyetler esnasında hem hac *menâsik*inin ifası esnasında hem de seyahat esnasında yaşanan olumsuzlukların muhataplarıyla didişmemeyi, ağız dalaşına girmemeyi ifade eder.

(iv) *Hatalı tevekkül* kavramını Âl-i 'İmrân: 96'daki *istitâ'at* şartından ve Bakara: 197'deki hacca gidiş-dönüş yolculuğu ve hac ibadetinin ifası esnasında insanlara yük olmama, kendi *iâşe* ve *ibâte*sini sağlama gereğinden (*tezevvedû!*) çıkartıyoruz. Bu emrin devamındaki "Allah'tan sakının" emri de, -*imanın* temel direklerinden biri olarak- İslâmiyet'te son derece önemli bir yeri bulunan *tevekkül*de aşırıya gitmemek, bu güzelim kavramı tahrif etmemek gerektiğini hatırlatmaktadır. "Sakının" buyruğunun, يا أولي الألباب denerek iletilmesi ise hacıyı "akıllı ve vicdanlı" olmaya davet etmektedir.

(v) Hac esnasında ticaretle uğraşmak ise -nüzûl devri Müslümanları tarafından ilk zamanlar kerih görüldüyse de- Kur'ân'da müsaade hatta teşvike mazhar olmuş bir husustur. Bakara 198 ve Tevbe 28'de işaret edildiği gibi, hacı elbette ticarî faaliyetlerde bulunacaktır; Kâbe sadece manevî değil aynı zamanda maddî bir kazanç vesilesidir. Müslümanlar kendilerine hac bağlamında telkin edilen "Ya Rabbi! Bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver ve bizleri ateş azabından koru" duasının da gösterdiği üzere, sadece entelektüel konularda değil, mali konularda da haccı fırsat bileceklerdir. Ancak işi tamamen dünyalık kazanca indirgemeyecek; ahiret için de çalışacaklardır. Tıpkı sufilerin; "El kârda, gönül Yar'da" dedikleri gibi... Haccın ruhuna aykırı olan, Cahiliyye Arapları gibi işi ticarete dökmektir[102].

(vi) Haccın ruhuna aykırı gözüken bir eylem de, ***atalara perestîş*** (*zikru'l-âbâ'*) etmektir[103]. Çeşitli kabilelere mensup Arapların; şiir şölenleri vb. edebi mahfillerde kendi atalarının iyilik/güzellik ve kahramanlıklarını yâd etmelerine Bakara: 200'de tarizde bulunularak, atalardan ziyade Allah'ı yadetmek, O'nu hatırlamak gerektiği ihtar edilmektedir. Bu ihtarla atalarla övünmenin pek de iyi bir şey olmadığı ihsas edilmekle birlikte bu uygulamanın, haccın ruhuna ilk 4 maddedekiler kadar aykırıymış gibi değerlen-

---

102 Hacı adayları, hac mevsiminin başlatıldığı ayın ilk günü ihramlı olarak Ukâz panayırına yirmi gece burada kaldıktan ve alışveriş yaptıktan sonra Mecenne panayırına ve on gece de burada kaldıktan sonra, arkasından gelen ayın hilâli ile birlikte Zülmecâz panayırına giderler ve burada sekiz gece kalıp terviye günü Zulmecâz'dan ayrılarak arefe günü Arafat'a çıkarlardı. (Özaydın, "*hac*" md., XIV, 387)

103 Mina'da yerine getirilmesi gereken, üç gün müddetle şeytan taşlama ve ayrıca kurban kesme *menâsiki* tamamlandıktan sonra çeşitli toplantılar düzenlenir, şiirler okunur ve kabileler atalarıyla övünürlerdi. (Özaydın, "*hac*" md., XIV, 387)

dirilip değerlendirilemeyeceğinden emin değiliz. Sadece şu kadarını belirtelim ki, "varlıkla, evlât ve atalarla övünmek ve çoğaltma yarışı" (*tefâhur* ve *tekâsür*) başka ayetlerde[104] tenkit edilmektedir.

2. Müşriklerin Hac Çerçevesinde Kınanan Tutum ve Davranışları

Aşağıdaki ayetler, Müşriklerin sahte dindarlıkları ve yanlış ibadet algıları hk. fikir vermektedir:

> *Hani, İbrahim demişti ki: "Ya Rabbi! Şu şehri[105] güvenli kıl; beni de 'oğul'larımı da putlara tapmaktan uzak tut. Ya Rabbi! Çünkü bu 'tanrıça'lar insanlardan birçoğunu tamamen yoldan çıkarmış! Artık bana uyan bendendir; bana karşı gelen kimse için de şüphesiz Sen bağışlayıcısın, merhametlisin. Ya Rabbi! Ben, neslimin bir kısmını Senin kutsal evinin yanında çorak bir vadiye yerleştirdim; (sözde değil, özde) gerçek birer dindar olsunlar diye ya Rabbi! Sen de insanların gönüllerini onlara meylettir, onları çeşitli meyvelerle rızıklandır. Belki şükrederler. (...) Ya Rabbi! Beni gerçek bir dindar kıl; neslimden gelenlerden de (dini ve dindarlığı şekle, merasime indirgemeyen gerçek dindarlar getir). Duamı kabul buyur ya Rabbi!"*[106]

> *Bunların Beyt'in yanındaki duaları ıslık çalıp el çırpmaktan başka bir şey değildir. Öyleyse tadın azabı, ettiğiniz inkâra karşılık!..*[107]

> *Ey Âdem'in oğulları! Şeytan, ana ve babanızı -ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak- Cennet'ten çıkardığı gibi, sakın sizi de ayartmasın. Şüphesiz, o ve o kabîl varlıklar sizin kendilerini görmediğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz, Biz şeytanları iman etmeyenlerin velîleri yaptık. Bunlar yüz kızartıcı bir şey yaptıklarında: "Biz (Kâbe'yi çıplak tavaf ediyorsak sebebi şu:) atalarımızı bunun üzerinde bulduk; bize bunu Allah emretti" dediler. De ki: Yüz kızartıcı bir şeyi Allah emretmez. Bilginize konu olmayan (asılsız) şeyler mi uyduruyorsunuz Allah adına?! De ki: Benim Rabbim adaleti emreder. Secde ettiğiniz her yerde yüzlerinizi O'na doğru yöneltin. Ve dini tamamen kendisine has kılarak O'na dua edin. İlkin sizi nasıl O yarattıysa, yine O'na döndürüleceksiniz. (...) Ey Âdem'in oğulları! Secde ettiğiniz her yerde güzel elbiselerinizi üzerinize alın. Ayrıca, yiyin-*

---

104 Hadid 57/20 ve Tekâsür 102/1.

105 Henüz ortada "şehir namına hiçbir şey" yokken bu ifadenin kullanılması ilginçtir. Bakara 2/125-127'de de benzer bir durum söz konusudur.

106 İbrahim 14/35-40.

107 Enfâl 8/35.

için ama israf etmeyin. Şüphesiz O, israf edenleri sevmez. De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziyneti ve tertemiz-hoş rızıkları kim haram kılabilir?![108]

Allah'ın evlerinden insanlar men edilemez; kamuya açık bu kutsal yerlerde edebe ve mürüvvete aykırı hareketler sergilenemeyeceği gibi, o mutlak kudret karşısında kendini hiçe saymanın adı olan kulluğun ve temeli "Hakk'a saygı ve halka şefkat" olan dindarlığın ruhuna aykırı birtakım davranışlar da ibadetmiş gibi değerlendirilemez. "Pekiyi Müslümanlar Kâbe'yi ele geçirdiklerinde Müşrikleri neden Kâbe'ye sokmadılar? Haremeyn'e sadece Müşrikler değil, Ehl-i Kitap kafirleri de neden hâlâ girememektedir?" sorusunun ilk şıkkı Kur'ân'da; Müşriklerin, inanç, hurafe, tutum ve davranışlarıyla yani, manen, ruhen ve zihnen birer pislik (*neces*) olmalarıyla açıklanmaktadır:

> *Ey iman edenler! Muşrikler şüphesiz 'pislik'tir. Onun için, bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. (Hac, umre vb. amaçlarla Mekke'ye gelemeyecekleri için) fakir kalmaktan korkarsanız, Allah -dilerse- yakında kendi lütfu ile sizi zenginleştirir. Allah gerçekten 'mutlak ilim ve hikmet sahibi'dir*[109].

Statükonun tamamen bir kazanç kapısı haline getirdiği Kâbe çerçevesindeki batıl uygulamaları ve sahte dindarlık gösterilerini engellemek için, Müşrikler Mescid-i Haram'a yaklaştırılmayacaktır... Pekiyi Yahudi ve Hıristiyanlar? Bunların Kâbe'ye karşı zaten herhangi bir alâka ve meyilleri, emel ve talepleri olmadığı için bu hususta Kur'âni bir içerik de bulunmamaktadır.

*İlhâd*a gelince... Bu kavram hk. farklı görüşler bulunmaktadır[110]. Hac 25'te geçen bu ifadenin, "hac çerçevesindeki ritüeller yerli - taşralı herkes için eşit olarak vaz edilmiştir" hükmünün peşinden geldiğine dikkat edilirse, meal şöyle olmaktadır: "Her kim burada zâlimce hareket ederek (*hac menâsikini*) eğip bük(er; birtakım merasimleri kendi lehine yontarak uygulat)mak isterse, ona can yakıcı bir azap tattırırız!" Taşralılar tek tip elbise giyerken,

---

108 A'râf 7/27-29.

109 Tevbe 9/28. Krş. Mâide 5/2. "Ey iman edenler! (...) Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydukları [redacted]avme duyduğunuz hınç, sizi haddi aşmaya sürüklemesin. Siz, iyilik ve takvada [redacted] günahta ve saldırganlıkta yardımlaşmayın ve Allah'tan sakının, çünkü [redacted] cezalandırması gerçekten şiddetlidir!"

110 [redacted] hk.

daha rahat giyinebilmek gibi... Taşralılar Arafat'ta vakfe yaparken, Müzdelife'de kalmak gibi[111] ...

Allah'ın evine götürülen -haccın ruhundan uzak- 'hizmet'ler insana bir değer katmaz:

Allah'ın mescitlerinin bakımını ancak; Allah'a ve 'Son Gün'e iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka hiç kimseden korkmayan kimseler üstlenebilir. İşte bunların, doğru yolda gidenlerden olmaları umulur. (Ey muşrikler!) Siz; hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ın bakımını üstlenmeyi, Allah'a ve 'Son Gün'e iman ederek Allah yolunda cihad eden (Hazret-i Ali gibi bir) kişi(nin yaptıkları) ile bir mı tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değillerdir. Zâlim bir kavmi Allah doğru yola getirmez. İman edip hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler, Allah katında derece bakımından elbette daha büyüktürler.. ki felaha erecekler de bunlardır. Rableri onları, kendinden bir rahmet ve rıza ile; içinde kalıcı nimetlerin bulunduğu kendilerine ait cennetlerle müjdeler. Hem de ebediyen kalıcı oldukları halde... Şuphesiz, Allah katında büyük bir mukâfat vardır.[112]

Kendileri Mescid-i Haram'a ehil olmadıkları halde (müminleri) ondan men ederlerken, ne özellikleri varmış ki bunların, Allah onlara azap etmeyecekmiş?! O'na ehil olanlar sadece muttakilerdir. Ama bunların çoğu bilmez.[113]

Onlar; nankörce inkâr edip de (inatçılık ve saldırganlıkları yüzünden) sizin Mescid-i Haram'ı ziyaret etmenizi, bekletilen kurbanlıklarınız(ın) da yerlerine ulaşmasını engelleyenlerdir!..[114]

SONUÇ OLARAK...

1.

Kur'an'da haccın kavramsal çerçevesi; *hacc* ile aynı semantik sahayı paylaşan şu kelimelerden oluşmaktadır: *Hacc-ı ekber, 'umre, istitâ'at, ilâf, emn u emân* (güvenlik), *harâm/harem, ihrâm, menâsik, şe'âir, kıble, Kâbe/Bey-*

---

[111] Arefe günü hilliden olanlar, yani Kureyş ve muttefikleri dışındaki kabileler Arafat'ta, *hums* sınıfından olanlar ise Harem bölgesi içindeki Nemire'de hazır bulunurlar ve güneş ufka yaklaşıncaya kadar buralarda kalıp sonra Müzdelife'ye akın ederlerdi. (Özaydın, "*hac*" md., XIV, 387)

[112] Tevbe 9:18-22.

[113] Enfâl 8/34.

[114] Fetih 48/25.

tullâh, Beyt-i 'Atîk, Mescid-i Harâm, 'Arafât, Meş'ar-i Harâm, Safâ, Merve, Makâm-ı İbrâhim, tavaf, sa'y, zikr ve istiğfâr, hedy, kalâid, halk, taksîr.

2.

Kur'ân'da Kâbe her şeyden evvel Müslümanların *kıble*sidir; bütün gözler ve gönüller buraya yönelecek, yürekler onun etrafında atacaktır. Çünkü burası; insanlar için bir toplantı yeri (*mesâbe*), güven kaynağı (*emn*), yol gösterici (*huden*), bereketli (*mübârek*), maddi-manevi kalkınma (*kıyâm*) vesilesidir.

3.

Kur'ân'da hac tamamen taabbudî bir yaklaşımla ele alınmamıştır; her ibadet gibi onun da çeşitli hikmetleri vardır; o da insanlara çeşitli kazanımlar sunmaktadır. Ezcümle[115] ;

(i) İlahî varlıkla temas kurma... İlahî varlık aslında her yerde hükümran olmakla birlikte, mabet, türbe, dergâh vb. *zikrullah* ortamlarında ve kutsal yerlerde daha fazla hissedilmektedir. Nitekim insanlar Kâbe'de, yüceler yücesi olarak kabul ettiği Allah'ın "kapı"sına yüz sürüp, O'ndan bağışlanma dileyip, yepyeni bir hayata yönelme (tövbe/inâbe) iradesi göstermektedir.

(ii) Allah'a saygı, O'nun simgelerine ve yasaklarına saygı (*şe'âir* ve *hurumâta ta'zîm*) şeklinde tecellî etmekte; bu da insanın gerçek bir mümin olduğunu göstermektedir.

(iii) Haccedilen yerin *kıble* oluşu,

(iv) İhrâm ruhu[116] kutsal mekânlarda bırakılmayıp, haccın dışına yani normal hayata taşınabildiği takdirde, kişi "ölmeden evvel ölebilme" mertebesine ulaşacak ve sadece hevai arzu ve alışkanlıklarını terk etmekle kalmayıp, sevdiklerini [idol, izm] neden sevdiğini, nefret ettiklerinden de neden nefret ettiğini bilerek ilahî rızaya uygun biçimde davranabilecektir.

(v) Haccın çok kalabalık ortamlarda ifa ediliyor olması nezaket, hoşgörü ve *îsâr* gibi teorik ahlâk bilgilerini bilfiil yaşanmasını sağlamaktadır; hac *menâsik*inin bunlardan yoksun ifa edildiği takdirde, ilâhî rızadan ziyade ilâhi hışma vesile olabileceği unutulmamalıdır. Nitekim Safa tepesinden Kâbe avlusunda açılan kapının alınlığına şu ayetler yazılarak bu hususa dikkat çekilmiştir:

---

115 Aşağıdakı maddeler mustakıl çalışmaların konusu olacak kadar geniş mevzulardır. Ancak amaç sadece bir çerçeve çizmek olduğundan tafsilata girmeyeceğiz.

116 Dikkatli/hassas bir hayat, çevreye saygı.

"Rabbinizin bağışlamasına ve genişliği göklerle yer kadar olan öyle bir Cennet'e koşun ki o, müttakîler için hazırlanmıştır: Onlar ki; bollukta da darlıkta da infak ederler... -Hele o öfkelerini yenenler ve insanların kusurlarını bağışlayanlar...- İhsan üzere hareket edenleri Allah sever."[117]

(vi) Haccın müminleri *tevhîd* etmesi... Hac sayesinde Müslümanlar, gerek kendi ülkelerinin farklı bölgelerinden gerekse yabancı[118] ülkelerden gelen insanlarla tanışıp kaynaşmakta; onlarla fikir alışverişinde bulunmakta; ilmî ve fikrî düzeylerini artırıp, ufuklarını genişletmekte; seviyelerini kıyaslama imkânı bulmakta; siyasî, askerî, teknolojik vb. çeşitli alanlarda birbirlerinden öğrenecek çok şeyleri olduğunu görmekte; ticarî bağlantılar kurmaktadır. Çünkü hac sadece *manevî kalkınma* vesilesi değildir; o aynı zamanda, maddi kıyâma da vesiledir. Yalnız bunun için, Müslümanların her alanda, özellikle tekstil, inşaat, elektronik gibi alanlarda en kaliteli malları üretebiliyor olması şarttır.

(vii) Kâbe'ye ek olarak, dinin kemâle erdiği, Müslümanların gelişip serpildiği Medine'nin (*makām-ı mahmûd*) ziyaret edilmesi; Müslümanların İslâm'a bağlılıklarını tazelemekle kalmamakta, Hazret-i Peygamber ve dâva arkadaşları ile ruhî irtibatlarını sağlamlaştırarak, onlara duyulan sevgi-saygı ve bağlılığı da pekiştirmektedir.

(viii) Hazret-i Peygamber'in *hervele* ile Müşriklere vermeye çalıştığı "Biz güçlüyüz!" mesaj hatırlanırsa, Müslümanların da tüm dünyanın gözü üzerlerinde iken, insanlığa güzel bir fotoğraf verebilmeleri son derece önemli ve gereklidir. Bu gerçekten büyük bir tebliğ vasıtasıdır; çünkü insanlar bir dini -genelde- teorik ilkelerine bakarak değil, o dinin mensuplarına bakarak değerlendirmektedir...

4.

Namazdaki *huşûa* benzer şekilde, hacda da *şuûr* öne çıkarılmalı, haccın fıkhî yönü ile birlikte, mutlaka irfanî/manevî yönü[119] üzerinde de durulmalıdır.

---

117 Âl-i 'İmrân 3/133-134.

118 Yabancı dil; özellikle Türk hacılar dikkate alındığında ciddi bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zaaf, birbirinin dilinden anlamayan Müslümanların tanışıp, dertleriyle dertlenememesine, hâlleriyle hâllenememesine yol açmaktadır.

119 Yani *şi'ârların* altındaki gerçekler/manalar... Hacca irfani/tasavvufi yaklaşım bu sempozyumda Hasan Kamil Yılmaz tarafından ele alınacak olduğu için, buna girmeyeceğiz. Ayrıca şu kaynağa da bakılabilir. Ebu'l-'Alâ el-'Afîfî, *et-Tasavvuf: es-Sevratu'r-rûhiyye fi'l-İslâm* (*İslâm'da Manevi devrim Tasavvuf* adıyla çev. H.İ. Kaçar - M. Sülün, İstanbul: Risale Yy.)

tullāh, Beyt-i 'Atîk, Mescid-i Harâm, 'Arafât, Meş'ar-i Harâm, Safâ, Merve, Makām-ı İbrâhîm, tavaf, sa'y, zikr ve istiğfâr, hedy, kalâid, halk, taksîr.

2.

Kur'ân'da Kâbe her şeyden evvel Müslümanların *kıblesi*dir; bütün gözler ve gönüller buraya yönelecek, yürekler onun etrafında atacaktır. Çünkü burası; insanlar için bir toplantı yeri (*mesâbe*), güven kaynağı (*emn*), yol gösterici (*huden*), bereketli (*mübârek*), maddi-manevi kalkınma (*kıyâm*) vesilesidir.

3.

Kur'ân'da hac tamamen taabbudî bir yaklaşımla ele alınmamıştır; her ibadet gibi onun da çeşitli hikmetleri vardır; o da insanlara çeşitli kazanımlar sunmaktadır. Ezcümle[115] ;

(i) İlahî varlıkla temas kurma... İlahî varlık aslında her yerde hükümran olmakla birlikte, mabet, türbe, dergâh vb. *zikrullah* ortamlarında ve kutsal yerlerde daha fazla hissedilmektedir. Nitekim insanlar Kâbe'de, yüceler yücesi olarak kabul ettiği Allah'ın "kapı"sına yüz sürüp, O'ndan bağışlanma dileyip, yepyeni bir hayata yönelme (tövbe/inâbe) iradesi göstermektedir.

(ii) Allah'a saygı, O'nun simgelerine ve yasaklarına saygı (*şe'āir* ve *hurumâta ta'zim*) şeklinde tecellî etmekte; bu da insanın gerçek bir mümin olduğunu göstermektedir.

(iii) Haccedilen yerin *kıble* oluşu,

(iv) İhrâm ruhu[116] kutsal mekânlarda bırakılmayıp, haccın dışına yani normal hayata taşınabildiği takdirde, kişi "ölmeden evvel ölebilme" mertebesine ulaşacak ve sadece hevaî arzu ve alışkanlıklarını terk etmekle kalmayıp, sevdiklerini [idol, izm] neden sevdiğini, nefret ettiklerinden de neden nefret ettiğini bilerek ilahî rızaya uygun biçimde davranabilecektir.

(v) Haccın çok kalabalık ortamlarda ifa ediliyor olması nezaket, hoşgörü ve *îsâr* gibi teorik ahlâk bilgilerini bilfiil yaşanmasını sağlamaktadır; hac *menâsikinin* bunlardan yoksun ifa edildiği takdirde, ilâhî rızadan ziyade ilâhî hışma vesile olabileceği unutulmamalıdır. Nitekim Safa tepesinden Kâbe avlusunda açılan kapının alınlığına şu ayetler yazılarak bu hususa dikkat çekilmiştir:

---

115 Aşağıdakı maddeler müstakıl çalışmaların konusu olacak kadar geniş mevzulardır. Ancak amaç sadece bir çerçeve çizmek olduğundan tafsılata girmeyeceğiz.

116 Dikkatli/hassas bir hayat, çevreye saygı.

"Rabbinizin bağışlamasına ve genişliği göklerle yer kadar olan öyle bir Cennet'e koşun ki o, müttakîler için hazırlanmıştır: Onlar ki; bollukta da darlıkta da infak ederler... -Hele o öfkelerini yenenler ve insanların kusurlarını bağışlayanlar...- İhsan üzere hareket edenleri Allah sever."[117]

(vi) Haccın müminleri *tevhîd* etmesi... Hac sayesinde Müslümanlar, gerek kendi ülkelerinin farklı bölgelerinden gerekse yabancı[118] ülkelerden gelen insanlarla tanışıp kaynaşmakta; onlarla fikir alışverişinde bulunmakta; ilmî ve fikrî düzeylerini artırıp, ufuklarını genişletmekte; seviyelerini kıyaslama imkânı bulmakta; siyasî, askerî, teknolojik vb. çeşitli alanlarda birbirlerinden öğrenecek çok şeyleri olduğunu görmekte; ticarî bağlantılar kurmaktadır. Çünkü hac sadece *manevî kalkınma* vesilesi değildir; o aynı zamanda, maddî kıyâma da vesiledir. Yalnız bunun için, Müslümanların her alanda, özellikle tekstil, inşaat, elektronik gibi alanlarda en kaliteli malları üretebiliyor olması şarttır.

(vii) Kâbe'ye ek olarak, dinin kemâle erdiği, Müslümanların gelişip serpildiği Medine'nin (*makām-ı mahmûd*) ziyaret edilmesi; Müslümanların İslâm'a bağlılıklarını tazelemekle kalmamakta, Hazret-i Peygamber ve dâva arkadaşları ile ruhî irtibatlarını sağlamlaştırarak, onlara duyulan sevgi-saygı ve bağlılığı da pekiştirmektedir.

(viii) Hazret-i Peygamber'in *hervele* ile Müşriklere vermeye çalıştığı "Biz güçlüyüz!" mesaj hatırlanırsa, Müslümanların da tüm dünyanın gözü üzerlerinde iken, insanlığa güzel bir fotoğraf verebilmeleri son derece önemli ve gereklidir. Bu gerçekten büyük bir tebliğ vasıtasıdır; çünkü insanlar bir dini -genelde- teorik ilkelerine bakarak değil, o dinin mensuplarına bakarak değerlendirmektedir...

4.

Namazdaki *huşûa* benzer şekilde, hacda da *şuûr* öne çıkarılmalı, haccın fıkhî yönü ile birlikte, mutlaka irfanî/manevî yönü[119] üzerinde de durulmalıdır.

---

117 Âl-i 'İmrân 3/133-134.

118 Yabancı dil; özellikle Türk hacılar dikkate alındığında ciddi bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zaaf, birbirinin dilinden anlamayan Müslümanların tanışıp, dertleriyle dertlenememesine, hâlleriyle hâllenememesine yol açmaktadır.

119 Yani *şi'ârların* altındaki gerçekler/manalar... Hacca irfanî/tasavvufî yaklaşım bu sempozyumda Hasan Kamil Yılmaz tarafından ele alınacak olduğu için, buna girmeyeceğiz. Ayrıca şu kaynağa da bakılabilir. Ebu'l-'Alâ el-'Afîfî, *et-Tasavvuf: es-Sevratu'r-rûhiyye fi'l-İslâm* (*İslâm'da Manevî devrim Tasavvuf* adıyla çev. H.İ. Kaçar - M. Sülün, İstanbul: Risale Yy.)

Bu yönü eksik olan bir hac, turistik bir seyahate dönebilir! Bu bakımdan, hacı adayları özel gayret sarf etmeli, kendilerini rehberlerin eline (insafına/alâka düzeyine) bırakmamalıdır. Kendi mes'uliyetini müdrik olmalıdır.

5.

Son olarak: ibadetin, sahibine mutlaka bir fayda/getiri sağlaması, sözgelimi diri ve diriltici olması gerekir. Yapılıp bitmiş, kendisiyle sınırlı kalmış, hayata taşınmamış ölü bir ibadet düşünülebilir mi? İbadet ibadet olsun diye yapılır mı?! Hac sadece fertleri değil, *ümmet-i Muhammed*'i diriltip kendine getirebilecek bir ibadettir. Haccın kabul edilip edilmediği aslî vatana dönüldüğünde ortaya çıkar; mebrûr bir hac, kişinin sonraki hayatına (Hak ve halk ile olan ilişkilerine) mutlaka yansıyacaktır... Bu istikamet / azim / kararlılık, hac esnasında Mekke'de kazanılırsa da, asıl, memlekete dönüşten sonra uygulamaya yansır. Bu şuur -sırasıyla- kişiye, topluma, ülkeye ve dünyaya hakim kılınabilirse, hac kendisinden beklenen işlevi icra etmiş olur... Nitekim Hazret-i Peygamber'in Vedâ Haccı'nda verdiği mesaj, Müslümanlar için bir manifestodur.

EK

HAZRET-İ PEYGAMBER'İN İNSANLIĞA SON MESAJLARI

Hicrî 9 Zilhicce 10 (Miladî 8 Mart 632) Cuma günü öğleden sonra, Arafat'ta onbinlerce Müslümanın şahsında bütün insanlığa verilen mesajlar[1]:

Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan medet umarız. Kimi Allah doğru yola getirirse, onu kimse saptıramaz; O'nun saptırdığını da kimse doğru yola getiremez. Şehadet ederim ki; Allah'dan başka ilâh yoktur; tektir; eşi, ortağı, dengi ve benzeri yoktur O'nun. Yine şehâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve resûlüdür.

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz. Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım.

İnsanlar! Bu günleriniz nasıl kutsal günler ise, bu aylarınız nasıl kutsal aylar ise, bu şehriniz nasıl kutsal bir kentse, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle kutsaldır; her türlü saldırıya karşı koruma altındadır.

Ashâbım! Rabbinizle mutlaka karşı karşıya geleceksiniz ve O sizi yaptıklarınızdan dolayı sorguya çekecek. Sakın benden sonra eski yanlışlara dönüp de, birbirinizin boynunu vurmayın!

Bu vasiyetimi burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırsın. Ola ki, burada bulunan biri, bunları kendisinden daha iyi anlayacak kimselere ulaştırmış olur.

Ashâbım! Kimin yanında bir emanet varsa, onu mutlaka sahibine versin. Bilin ki, faizin her çeşidi kaldırılmıştır; Allah böyle hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faiz de Abdülmutallib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir. Lâkin anaparanız size aittir. Ne zulmedin ne de zulme uğrayın.

---

[1] Bkz. http://www.diyanet.gov.tr/turkish/hutbe/vedahutbesi.asp

Ashâbım! Dikkat ediniz: Cahiliyye'den kalma bütün âdetler kaldırılmıştır; hepsi ayağımın altındadır! Cahiliye devrinde güdülen kan dâvaları tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan dâvası da, Abdulmuttalib'in torunu Iyas bin Rebîa'nın kan dâvasıdır.

Ey insanlar! Şeytan şu toprağınızda kendisine tapınılmasından tamamen ümit kesmiştir. Fakat siz bunun dışında ufak-tefek işlerinizde ona uyarsanız, bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan da sakınınız.

Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan sakınmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah'ın emriyle helâl kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakkı vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız; yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kimseleri izniniz olmadıkça evlerinize almamalarıdır. Eğer gelmesine müsaade etmediğiniz bir kimseyi evinize alırlarsa, Allah onları yataklarında yalnız bırakmanıza, daha da olmazsa hafifçe dövüp sakındırmanıza izin vermiştir. Kadınlarınızın sizin üzerinizdeki hakları ise, meşru örf ve âdete göre yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.

Ey mü'minler! Size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanetler, Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamber'in sünnetidir.

Mü'minler! Sözümü iyi dinleyin ve iyi belleyin! Müslüman Müslümanın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeştir. Bir Müslümana kardeşinin kanı da, malı da helâl olmaz; malını gönül hoşluğu ile vermişse başka...

Ey insanlar! Cenab-ı Hak her hak sahibine hakkını vermiş; herkesin mirastan hissesini ayırmıştır. Mirasçıya ayrıca vasiyet etmeye gerek yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir; zinakâr ancak avucunu yalar!

Ey insanlar! Rabbiniz birdir... Babanız da birdir; hepiniz Âdem'in çocuklarısınız. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Arabın Arap olmayan üzerinde, Arap olmayanın da Arap üzerinde üstünlüğü olmadığı gibi, kızıl derilinin siyahî üzerinde, siyahînin de kızıl derili üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük yalnızca takva ile elde edilir. Allah katında en kıymetli olanınız, O'ndan en çok sakınanınızdır. Âzası kesik siyahî bir köle başınıza âmir olarak tayin edilse, sizi Allah'ın kitabı ile idare ettiği takdirde onu dinleyip itaat ediniz. Kimse kendi suçundan başkası ile suçlanamaz; baba oğlunun suçuyla, oğlu da babasının suçuyla suçlanamaz.

Dikkat edin! Şu dört şeyi kesinlikle yapmayacaksınız:

-Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız.

-Allah'ın haram ve dokunulmaz kıldığı canı, haksız yere öldürmeyeceksiniz.

-Zina etmeyeceksiniz.

-Hırsızlık yapmayacaksınız.

İnsanlar! Yarın beni sizden soracaklar; ne diyeceksiniz?

"-Peygamberlik görevini ifa ettiğinize, vazifenizi hakkıyla yerine getirdiğinize; bize tamamen bizim iyiliğimize olmak üzere vasiyette bulunduğunuza şehâdet ederiiiiiz!"

Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem şehâdet parmağını kaldırdı; sonra cemaate çevirip indirdi ve söyle buyurdu:

Şahit ol ya Rabbi! Şahit ol ya Rabbi! Şahit ol ya Rabbi!

HİKMETİN BAŞI ALLAH KORKUSU[1]

Yüreklerden çekilmiş farzedilsin havfı Yezdan'ın
Ne irfanın kalır tesiri kat'iyyen ne vicdanın!
(Mehmed Akif)

İTTİKĀ (TAKVA):
Korktuğu kişi, nesne ya da olaydan kendini sakınma;
temeli basbayağı korku olan ulvî kaygı;
âkıbet endişesinden kaynaklanan büyük saygı...
Vahyin aslî gayesi;
dinin iki temel boyutunun özeti;
iman söz konusu olduğunda bi-hakkın ifa edilmesi istenen;
amel söz konusu olduğunda ise güç nispetinde yapılması gereken...
İnsanı halka sevgili, Hakk'a saygılı hale getiren;
kötülükten el çektirip iyiliğe götüren;
Cenab-ı Hakk'ın rızasına erdiren...
Cehennem'den kurtuluş, Cennet'e giriş beratı...
İlahi emir, tavsiye ve yasakların hedefi;
orucun hikmeti;
teşrî sebebi...

GİRİŞ

Atalarımız "Kork Allah'tan korkmayandan!" demişlerse de günümüzde Allah ve korku kelimeleri yan yana geldiğinde bundan rahatsızlık duyulmaktadır. Çünkü Yüce Allah, merhameti ilke edinmekte ve temel başlangıç cümlemiz olan *besmele*de kendisini "merhamet tanrısı" olarak lanse etmektedir. Ancak Kur'ân'ın -özellikle mekki sûrelerinin- ilahi azap ve helaklerle dolu olduğu da bir vakıadır. Dolayısıyla, Allah'ı ve dini doğru anlamada "korku motifi"nin önemli bir yeri vardır.

---

1 "Allah'tan Korkacak mıyız Korkmayacak mıyız?", *Kur'ani Hayat*, İstanbul 2011 19. sayı.

İslâmiyet denge dinidir; Hazret-i Peygamber denge insanı olduğu gibi, İslâmiyet'in tanrı telakkisi de dengelidir. -Buna bağlı olarak, Müslümanım diyenler de dengeli (*ümmeten vesatan*) olmak durumundadır.- Yüce Allah sadece cemal sıfatlarına değil, celal sıfatlarına da sahiptir; O, -sözgelimi- *Rahman* olduğu gibi *kahhar*dır da; sevdiği gibi öfkelenir de... Allah'la doğru ilişkiler geliştirebilmek için O'nu böyle anlamak durumundayız; bu Allah'a nakisa getirmez. Biz, Allah'ı tamamen tenzihçi bir yaklaşımla anlaşılmaz hale getirenlerden de değiliz, salt rahmet ve sevgi tanrısı olarak lanse edip, insanları bu "sevgi dini"ne sokabilmek için acımasızca katledenlerden de değiliz! O'nun 'kul'ları olarak, O'nu iyi tanıyıp, O'nun gazabından yine O'nun rahmet ve şefkatine sığınan insanlarız biz; O'ndan korkmayıp da mahfilden, odaktan, tağuttan, şeytandan, gazeteciden, amirden, patrondan, karıdan / kocadan mı korkacağız, elbette O'ndan korkacağız... Haddimizi bilerek... O'nun karşısında bir hiç olduğumuzu unutmayarak... "Ben böyle bir tanrıya bağlanamam kardeşim!" küstahlığını bırakarak...

Buna rağmen, sadece Müslümanların değil, diğer din sahiplerinin de, bu "mutlak varlık"la ilişkileri hemen daima laçkalaşmıştır... O'nu tanıdığı iddiasındaki insanlar, O'nun *kutsal* adını ağızlarına persenk etmekte; ciddi gayrıciddi her tür konuşmada rahatlıkla ağızlarına almakta; O'nun adına yemin edip sözlerinde durmayabilmektedirler. Ortalama Türk vatandaşı, gülerken de, ağlarken de, sevinirken de, üzülürken de, şaşırırken de, korkarken de, hâsılı, hemen her hâlet-i ruhiyesinde, Allah'ın adını ağzına almaktadır; dilimizde bu tür 800 kadar deyim bulunmaktadır. Allah'ı daima anmak dinin en temel emirlerinden biri olduğundan, bu, bir noktaya kadar hoş karşılanabilirse de, Yüce Allah'ın On Emir'deki *"Benim adımı olur olmaz ağzınıza almayacaksınız; çünkü Ben adımı boş yere ağzına alanları cezasız bırakmam!"* cümlesi üzerinde düşünülmeli değil midir? Laubaliliğe varan bu tutum, Allah'ı salt *merhamet* zannetmekten, yani kendini O'ndan yana tamamen güvende hissetmekten kaynaklanmaktadır. Bu tür tutumlar sergileyen "Allah'ın sevgili kulları", O'nun tokadını! yediklerinde, bunun sebebini bir türlü anlayamamakta, uzun süre kendilerine gelemeyerek bocalamakta, fakat zamanla tekrar eski *large* hallerine geri dönmektedir. Oysa O'nu tanıyanların, O'ndan ve azabından yana asla emin olmamaları; daima bir korku ve ümit psikolojisi (*beyne'l-havfi ve'r-reca*) içerisinde olmaları gerekmektedir.

I. KORKU; DİNDE TEMEL MOTİF

İnsanoğlunun temel bir hâlet-i ruhiyesi olan korku, sadece dünya-ahiret mutluluğu için değil, bizzat hayatın sürdürülebilmesi için de gereklidir. Korku; kişinin yaşadığı duruma göre *dikkat, ürperti, çekinme, irkilme, kaygı, saygı ve dehşet* şekillerinde ortaya çıkabilir. Kur'ân korkuyu dinî hayat açısından en mühim kavramlardan sayar; çünkü imanla korku arasında doğrudan bir ilişki vardır. Korku hem kişiyi imana ileten bir olgudur hem de kişi, iman ettikten sonraki hayatına bu korku sayesinde çekidüzen verir (*ittikā*); *İhsan* sahibi bir *mümin* Allah'tan korkar; Allah'ın kendisini gördüğü bilinciyle hareket eder, davranışlarını buna göre ayarlar. Kimin, nerede, ne kadar ceza görüp; kimin, nerede, ne kadar nimete gark olacağı Allah açısından aslında hiç fark etmediğine göre[2], O'na karşı muamelelerimizde dikkatli olmamız gerektiği aşikardır. Kaldı ki, "*Kalpler O'nun iki 'parmak'ı arasında bulunmaktadır*"[3]; O'nun, kalpleri dilediği gibi çevirmesini engelleyecek bir güç yoktur. İlk Müslüman neslin "Ben gerçek bir *mümin*im!" diyememesinin altındaki saik de, imanlarından şüphe etmeleri değil, sû-i hâtime endişesidir; zira "*kişi Cennetlik ameller yapıp durduğu halde, sonunda (tökezleyerek) Cehenneme gidebilir.*"[4] Hazret-i Ömer gibi *mümin*ler bile, kendilerinde *nifak* bulunabileceği korkusundan emin olamamışlar; hatta günümüz insanına normal gelen birtakım tavır ve hareketleri *nifak* saymışlardır. -Allah'tan korkma kavramı, elbette, baskı, anarşi ve hukuk keşmekeşinin (*fitne*) yanı sıra, O'nun Ateş'ine ve "kimsenin kimseye fayda sağlayamayacağı" o nihai dehşet gününden sakınmayı, yani bunlara karşı ayağını denk almayı da kapsar.- Bununla birlikte, şu da unutulmamalıdır ki, rahmeti gazabının önünde bulunan[5] Allah'ın, kulunun kendisi hakkındaki kanaatine göre hareket edeceği bildirilmiştir[6]. Bu bakımdan, *mümin* için, Allah'a karşı daima hüsnüzan beslemek, ümitvar olmak esastır.

Kur'ân'ın odak kavramlarından olan *ittikā*ya geçmeden evvel, onu tetikleyen "korku" motifinin çeşitli gamlarını gözden geçireceğiz. Ancak daha önce, iman ve korku ifade eden kelimelerin Kur'ân'da sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığını belirtmek isteriz. İman eden herkesin Allah'tan korkmasını ve O'na hem korkarak hem de ümitlenerek *kulluk* etmesini isteyen Kur'ân,

---

2 Bkz. *İbn Hanbel*, V, 68.

3 *Muslim*, Kader 17.

4 *Buhari*, Kader 1.

5 *Buhari*, Tevhid 15.

6 *Müslim*, Zikr 2

korkuya iman kavramı içerisinde yer vermiştir[7]. "Allah anıldığı zaman gerçek *mümin*lerin kalplerinin ürpereceğini" belirten Kur'ân[8], dağların - Kur'ân kendilerine inzal edildiği takdirde- Allah korkusundan baş eğerek paramparça olacağını ifade eder[9]. Müminler ayrıca Allah ve din ile ilgili hususlarda hiç kimseden korkmamak durumundadır[10].

İmdi; *vikâyet* kökünden gelen *ittikâ* "korku gereği korunmak" anlamına geldiğine göre, *ittikâ*nın temeli korkudur. *İttikâ*yı güdüleyen korku Kur'ân'da çeşitli kelimelerle anlatılmıştır. *Korkma, ürkme, çekinme, kaygılanma, sayma, saygıyla karışık korku* gibi anlamlara gelen bu kelimelerde, başbayağı bir korku söz konusudur; hani çağdaş din adamının, *Rahman Rahim* Allah'la bir türlü ilişkilendiremediği, modern insana hiç yakışmayan o meş'um duygu...

(i) Korku psikolojisini anlatan kavramların başında gelen *havf*, "kesin bilgiye ya da bir emareye dayanarak, istenmeyen bir şeyin başa geleceği beklentisine girmek" demektir. Güven (*emn*) ve üzüntünün (*hüzn*) zıttı olan *havf* Kur'ân'da daha çok dindışı alanlarda kullanılmıştır; bununla birlikte, Allah'tan, O'nunla karşılaşmaktan, *haşr* olunmaktan, Ahiretteki dehşet günlerinden endişe edip korkmak da bu kelime ile ifade edilmiştir.

(ii) "Tazimle karışık bir korku" ifade eden *haşyet* ise genellikle, korkulan şeyle ilgili bilgiden ileri gelir. "*Kulları arasında Allah'tan ancak bilginler korkar*"[11] ayetinde, bu korkunun sadece bilgi sahiplerine izafe edilmiş olması da bu sebepledir. Kur'ân kılavuzundan yararlanabilecek *müttakî*ler anlatılırken, onların "Allah'a gayben iman ettikleri" belirtilmiştir ki, buradaki imanda *haşyet* anlamı mündemiçtir. Buna karşılık, *haşyet*in de iman anlamında kullanıldığı olmaktadır; Kur'ân'ın ilk sûrelerindeki korku ifade eden kelimeler genellikle böyledir. Haşyet lâfzının zikredildiği bu ayetlerde imanla *haşyet* arasında büyük bir ilişki kurulmuştur. Çünkü Peygamber'in öğütlerini ancak *haşyet* hisleri taşıyanlar dinlemekte, ancak böyle bir korkuya sahip olanlar ilahî tehditlere aldırmaktadır.

(iii) Korku hissi ve ürperti anlamındaki *vecel*, Kur'ân'da hakiki *mümin*lerin temel psikolojik durumları anlatılırken kullanılır; her tür hareketinde

---

7 İsrâ 17/60.

8 Enfâl 8/2.

9 Haşr 59/21.

10 Mâide 5/54.

11 Fâtır 35/28.

Rabbini nazar-ı dikkate alarak, daimî bir dikkat ve korku hissi içinde bulunanların bu durumları *vecel* masdarı ile ifade edilir.

(iv) *Rağbetin* çelişiği olan ***rahbet*** de korku bildiren Kur'ânî bir kavramdır. Bütün peygamberlerin, Allah'a arzu ve korkuyla dolu olarak dua ettikleri belirtilirken bu köke yer verilmiştir[12]. Rahbet "sakınma çabası ve gönül çarpıntısını da içeren basbayağı bir korku ve dehşet hissi" olup, bu kökün if'âl kalıbı olan *irhâb*, daha çok dindışı alandaki caydırışları ifade eder[13].

(v) Kur'ân'da korku psikolojisi bağlamında kullanılan lâfızlardan biri de *işfâk*tır. Güneşin batışı sırasında gündüz ışığının gece karanlığıyla karışması anlamındaki *şafak* kökünden gelen *işfâk*, "korku ile karışık bir özendir. Çünkü müşfik bir kişi, şefkat gösterdiği şeyi sevmekte ve onun başına gelebilecek durumlardan kaygılanmaktadır. Nitekim göklerin, yerin ve dağların "o emanet" kendilerine arz edildiğinde gösterdikleri ihtiyatlı tutum, Ahzab: 72'de *işfâk* masdarıyla anlatılmıştır.

(vi) Korkunun semantik alanına giren bir kelime de ***huşû***'dur. Doğrudan korku anlamı ifade etmeyen *huşû'* "boyun eğmek (ضراعة)" anlamındadır. Genelde kalbin boyun eğişi için kullanılan *darâ'*anın aksine ***huşû'*** daha çok dış organlardaki boyun eğiş için kullanılır. Bu sebepledir ki, "Kalp *tazarru* ettiğinde organlar *huşu* eder" denmiştir. Bununla birlikte, *huşû*'un, kalbin boyun eğişi için de kullanıldığı görülür[14]. "*Üzerlerine Kur'ân indirildiği takdirde dağların Allah korkusundan paramparça olacakları*"na[15] bakılırsa, -ki aynı temaya *işfak*ta da yer verilmişti- *huşû*'un sâiki korkudur. Nitekim kelime, TâHâ: 108'de; "Şimdi başımıza neler gelecek acaba!?" diye korkuyla bekleşen Ahiret halkının kendilerine çekidüzen verdikleri sırada seslerinin kısılacağı anlatılırken kullanılmıştır. *Huşû*'un seküler kullanılışı, anlamını daha da netleştirmektedir; Fussilet: 39'da, toprağın, hareketsiz (خاشعة) bir şekilde öylece dururken, üzerine yağan yağmurla birlikte kabardığı anlatılmaktadır. *Huşû*'un karşılığında kıpırdama ve kabarma masdarlarının kullanılması, ***huşû***'un, bu iki kavramın anlattığı durumun tam tersinin, yani sükûnet ve vakarın anlattığını gösterecektir. Aynı durumu ifade eden Hac: 5 de bunu destekler mahiyettedir. Buna göre, *huşû'*, mecazen korku ifade

---

12 Enbiyâ 21/90.

13 A'râf 7/116; Enfâl 8/60; Haşr 59/13. Çağdaş Arapçada, *irhâb* terör; *irhâbî* de terörist anlamında kullanılmaktadır.

14 Hadid 57/16.

15 Haşr 59/21.

eden bir kavram olmakla birlikte, daha ziyade, kabarıp böbürlenme (*istikbâr*) ifade eden kavramların zıttı olmaktadır. Nitekim Kur'ân'da *huşû-istikbâr* çelişkisi ihsas edilir: Ateşi hak edenlerin Ahirette düşecekleri zillet anlatılırken ***huşû'*** lâfzına yer verilmek suretiyle, dünyada hiç başlarını eğmeyen o müstekbirlerin, azabı görünce başlarını nasıl zilletle öne eğecekleri ifade edilir[16]. Dinî ilkelere ve vahyin tebliğcisine karşı kabarıp durma tavrını *kâfir*lerin en temel vasfı olarak yansıtan Kur'ân'a göre, *huşû' mümin*lerin temel vasıflarından biri olduğu gibi[17], Kur'ân'a inanan Ehl-i Kitabın temel vasıflarından biri de *huşû'* sahibi olmalarıdır[18]. *Huşû'*un anlam sahasında yer alan *tevazu* (*hevn*) ve *ihbât* kavramları da imanla ilişkili olmakla birlikte bunlar daha çok ahlakî mahiyet arz etmektedir.

(vii) Kur'ân'da imanî bir mahiyet taşıyan ***tevazu*** aynı zamanda ahlaki bir değerdir. Kibir ne kadar yerilen bir davranışsa, tevazu da o kadar övülen bir davranıştır. Kur'ân kibre ***kâfir***lerin temel karakteristiği bağlamında yer verirken, tevazuu Rahmân'ın seçkin kullarının davranışı olarak yansıtır[19] ve Allah'ın ayetlerine ancak büyüklük duygusuna kapılmaksızın secdeye kapanıveren kimselerin iman edeceklerini bildirir[20]. -Kibri kötüleyen bütün ayetler aslında tevazuu övmektedir.-

(viii) Söz konusu duyguyu ifade eden kelimelerden biri de ***ihbât***tır (إخبات). Yumuşak ve sağlam kumlu toprak"[21] anlamındaki خبت kökünden gelen *ihbât* "yumuşaklık" ve "alçakgönüllülük" anlamındadır; bu yönüyle, Mevlâna'nın "Alçakgönüllülükte toprak gibi ol" özdeyişini hatırlatmaktadır. ***İhbât***ı, ***mümin***lerin kazanması gerekli bir kalp ameli olarak gören Kur'ân, bu amele sahip kişileri müjdeleyip[22] Rablerine bu duyguyla yaklaşan iman ve *amel-i salih* sahiplerini Cennetlik olarak tavsif eder[23]. ***İhbât***ı Allah'a ve vahye karşı takınılması gerekli bir tevazu duygusu olarak yansıtan ayetler, mezkûr duygunun iman ve teslimiyetle bağlantılı olduğunu da ortaya koymaktadır.

---

16 Şûra 42/45; Kamer 54/7; Kalem 68/43; Ma'âric 70/44; Nâzi'ât 79/9; Gâşiye 88/2.
17 Mü'minûn 23/2.
18 Bakara 2/45; Âl-i İmrân 3/199.
19 Furkân 25/63.
20 Secde 32/15
21 Cevheri, *Sıhâh*, "h-b-t" md.
22 Hac 22/34, 54.
23 Hûd 11/23.

(ix) Bu iki kavramın ifade ettiği duygunun sonucu olarak ortaya çıkan *mümin*e yakışır bir davranış ise ***tazarrû***dur. Tazarrû, yumuşaklık mânasındaki *zarâ'a* kökünden gelmekte olup, zarâ'a ile *huşû'* anlamca birbirine yakındır. *Huşû'*, kişinin dış görünüşüyle ilgili iken, zarâ'a kalbi ilgilendirmektedir[24]. *Tazarrû* kalp katılığının, yani kasvetin zıttıdır.

(x) ***Hayâ*** da bir tür korkudur. "Nefsin, kendini çirkinliklere karşı tutması" anlamına gelen hayâ, Türkçedeki utanma fiiline tekabül etmektedir. Hazret-i Peygamber, imandan saydığı[25] bu kavramın, kişinin eylem ve davranışlarında oynadığı role: "*Utanmadıktan sonra dilediğini yapabilirsin!*"[26] buyurarak işaret etmiştir. Zira akıllı kimse, Rabbi ve hemcinsleri karşısında mahcup olmaktan korktuğu için, *fahşa*, *münker* ve ***bağy*** kabilinden -insan haklarını ihlal eden, ahlaksızca- hareketler sergilemekten kaçınır. Genelde, insanları bu tür eylemlere sevk eden, hiç kimsenin bundan haberdar olmayacağı fikridir. Oysa bu, Allah'ın daima her şeyden haberdar olduğu gerçeğine ters düşmektedir.

(xi) Korkunun semantik sahasına giren son kavramımız *recâ*dır. *Recâ'* imanın içyapısını oluşturan temel tavırlardan biriyken, çelişiği olan *ye's* de *küfr*ün semantik alanında yer almaktadır. *Recâ'*, Türkçeye emel ve ümit şeklinde çevrilmekte ise de, kelimenin, yerine göre korku, yerine göre de ümit anlamına geldiği aşikardır; *rahmet* lâfzı ile birlikte kullanıldığında ümit; azap vb. can sıkıcı bir durumla birlikte kullanıldığında ise korkma anlamına gelir. Korku ve ümit birbirinin ayrılmaz parçası olduğundan, *recâ'* kökünün geçtiği ayetleri çevirirken, "korku ve ümit" birlikte zikredilmelidir. Sözgelimi Yunus: 7'deki إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ifadesi, "***Bizimle karşı karşıya geleceğinden yana bir ümit ve korku taşımayanlar***..." demektir... Çünkü Allah'ın sadece cenneti yoktur; Cehennemi de vardır... Dünyada yapılanlar sadece ümidi ya da sadece korkuyu gerektirmez; salihse ümitlenmeyi, kötüyse korkmayı gerektirir...

---

24 Râğıb, *el-Müfredât*, s.148, "h-ş-'a" md.; 'z-r-'a" md.
25 *Buhârî*, İman 3.
26 *Ebu Davud*, Edeb 6.

II. İTTİKĀ

2.1. DİNİN ÖZÜ

İttikā işbu korku türlerinden kaynaklanmakta olup, insanlara peygamber göndermenin iki temel gayesinden biridir.

"Benden başka ilah yoktur; o halde sadece Ben'den sakının"[27]

ifadesinde, *tevhid* vurgulanırken *ittikā* da emredilmiştir. *Tevhid*in sahası sadece inanış iken, *ittikā* inanışa ek olarak eylem ve davranışları da kapsar; çünkü O'ndan sakınmak, O'nun emir ve yasaklarına riayetsizlik durumunda başa gelebilecek olan *başarısızlık, hüsran, felaket ve azap*lardan kendini kurtarmak anlamına gelmektedir.

Dinin ve *bi'set*in gayesini özetleyen bu ayete ek olarak, Şu'arâ Sûresinin bi'set konulu 105-184. ayetlerinde de *ittikā*nın özenle vurgulandığı görülür. Buna göre, Hazret-i Nûh'un, Hûd, Salih, Lût ve Şuayb'ın, kavimlerine getirdikleri ortak ilke, *"Allah'tan sakınıp elçisine içtenlikle boyun eğmek"*tir. Bu ayetlerde, yukarıdakinden farklı olarak, elçiye *itaat* gereğinin altı çizilmekte; fakat Allah'la ilgili olarak sadece *ittikā* emredilmektedir. Demek ki *ittikā*, bi'setin Allah'a ilişkin temel amaçları olan *tevhîd, mârifet* ve *tasdîk*i tek başına ifade etmektedir. Buna ek olarak; *ittikā*nın dinin itikadî ve amelî boyutunu aynı anda ifade eden diğer kavramlarla ilişkisi aşikârdır. Sözgelimi *ihsân*ın meşhur hadisteki tanımı ile bazı ayetlerdeki Nisâ: 128 ve Yûsuf: 90'daki kullanımı bir arada düşünüldüğünde, *ihsân* kavramı ile *ittikā*nın bağlantısı tebarüz eder. İkinci olarak; kişinin Allah katındaki 'iyi'liğini ifade eden total bir kavram olan *birr* de *takvâ* ile bağlantılıdır[28]; çünkü o da hayatın odağında yer almaktadır. Son olarak; dinin dünyevî gayesi bağlamında ele alınabilecek *Allah'a kulluk* (*ibadet*), *itâat, inkıyâd, ittibâ, cihâd, ıslâh, ihsân, adl, birr* kavramlarının zıtları, yani *masivaya kulluk, fısk, fücûr, icrâm, tekzîb, tuğyân, isâe, istiğnâ, zulm* kavramları aynı zamanda *ittikā*nın da karşıtlarıdır.

Sonuç olarak... İlk vahyedilen ayetlerde; *ittikā, haşyet, 'ibadet, tezekkî, ihsân, islâm* gibi *tasdik* ve *amel*i aynı anda ifade eden kavramlar üzerinde önemle durulmuştur. Bu, Kur'ân'ın tâ baştan beri sadece *tasdîk*i hedeflemediğini, aksine ilahi vaat ve tehditlere kulak asan, maddî-manevî yaşamına çekidüzen veren, Allah'a yönelen, düşünceli ilahi emirlere riayetkâr (*müttakî*) bir karakter istediğini açıkça gösterir. Nitekim "iman ve amel-i salih

---

[27] Nahl 16/2.

[28] Bakara 2/189.

sahipleri" anlamında kullanıldığı aşikar olan "*ittikā* edenler" ifadesi, Zümer: 71'de ve 73'te "inkâr edenler"in karşıtı olarak kullanılmıştır.

Kur'ân'da, *mümin*lerin sahip olduğu temel vasıf olarak *korku ve saygı* fenomeninin zikredilip, *kâfir*lerin temel vasfı olarak da *kibir, küstahlık, korkusuzluk ve hoyratlığa* yer verilmesi bizi şöyle bir sonuca götürür: Tıpkı "Allah'tan korkmama" anlamına gelen bütün kavramlar *küfrün* içyapısına dahil olduğu gibi, çeşitli oranlarda bir korkma ifade eden kelimeler de imanın içyapısına girmektedir. İman sahibi olup da azap ayetleri zikredildiğinde korkmayıp, aldırmamak, davranışlarına çekidüzen vermemek; Cennetle ilgili ayetler zikredildiği zaman da ümide kapılmamak nasıl mümkün olabilir? Böyle birinin aynı aldırmazlığı (*gaflet* ve *nisyân*) gösteren bir *kâfir*den farkı nedir?

*İttikâ*nın kök anlamı, "korku gereği korunmak"; şer'î anlamı ise "dinî çerçevenin dışındaki inanış ve davranışlardan sakınmak, bunların yol açacağı olumsuz sonuçlardan kendini korumak"tır. Kur'ân'da daha ziyade *ittikā* ve türevleri kullanılmakla birlikte, dilimizde *takvâ* daha yaygındır. *Takvâ*, dinin özüne aykırı her tür inanç, fikir ve düşünceden; her tür tutum ve davranıştan kaçınmak olduğuna göre, kavramımız iki kısımda mütalaa edilebilir:

(i) İman etmiş olabilmek için gerekli olan *takvâ*. Kur'ân'ın esas üzerinde durduğu bu tür *takvâ*ya takvânın inanç boyutu diyebiliriz. Bu tip bir *takvâ*da kişinin korkup uzak durmuş olduğu şey *küfr*, inkâr, *cahd*, *şirk* gibi *tasdîk*e aykırı her tür inanç olmaktadır. Âl-i 'İmrân: 102'deki "hakkıyla yapılması gereken *takvâ*" budur.

(ii) Salih bir kişi olarak yaşayabilmenin temel şartı olan *takvâ*yı da *amelî takvâ* olarak adlandırabiliriz ki, Teğâbun: 16'daki "kişinin gücü oranında yapması gereken *takvâ*" da budur. Kur'ân müttakî kelimesini, ism-i fâil olarak bu -ikinci tür- *takvâ* sahipleri için kullanır. Çünkü her *mümin*de, *küfür* ve *şirk*ten -hatta çok fâhiş günahlardan- kaçınma anlamında *takvâ*nın temeli mevcutsa da bu, onu *takvâ*nın kemikleşip rusûh bulduğu bir *müttakî* olarak tavsif etmeye yetmez.

1.2. ORUCUN HİKMETİ

İbadetlerde *hikemî* ve *taabbudî* yaklaşımlar tarih boyu eksik olmamıştır. Bir kısım âlimler; "Allah'ın bir şeyi emretmiş ya da yasaklamış olması yeterlidir; o emir ve yasak için hikmet aramaya gerek yoktur" derken, bazı âlimler de "Allah hakîmdir; bütün emir ve yasakları hikmete dayanır" demişlerdir. Aslında her iki yaklaşım da gerçeğin bir yüzünü yansıtmaktadır; ilahi emir ve yasaklar için bir hikmet bulsak da, bulmasak da bunlara riayet

etmek durumundayız; bunların hikmetleri aşikâr ise de bunlar hikmetlerinden dolayı ifa ediliyor değildir. Çünkü ibadetlerin hikmetleri sınırlandırılamamaktadır. Bununla birlikte, Yüce Allah da, Kur'ân-ı Kerîm de *hakîm* olmasına rağmen, taabbudî yaklaşımın baskın çıkması sebebiyle, genelde hikmetlerinden soyutlanarak -şuursuzca ve anlamadan- ifa edilen ibadetler merasime dönüşmüştür.

İsrâ: 23-39'da olduğu gibi, emir ve yasaklarını daima gerekçeli olarak sunan Kur'ân-ı Kerîm; oruç ayetindeki لعلكم تتقون [sakınasınız diye] ifadesiyle, orucun da belli bir gaye ile emredildiğini bildirmiştir. Çünkü gayesi gerçekleşmeyen bir ibadet, merasim ve gösterişten öte gitmez...

Pekiyi, oruç söz konusu 'sakınma'yı nasıl sağlıyor?

İnsan enerjisinin kaynağı, yiyip içtikleridir; yiyip içmenin sona erdiği bir biyolojik mekanizmanın hayatta kalabileceği gün sayısı sınırlıdır. Yiyip içtiklerimiz, bedenimiz için bir tür yakıttır; et, süt, yumurta, balık, tereyağ, bal, ceviz, fındık, fıstık, badem vs. yiyeceklerle beslenenler, baklagil ve sebze ağırlıklı beslenenlerden daha gelişkin olurlar; arzu ve dürtüleri de o oranda güçlü olur. Rahmanî işlere yönlendirildiğinde son derece gerekli olan enerjinin, özellikle *fücûr* yönü[29] ağır basanları şeytanî işlere sürüklediği de bir vâkıadır; yani enerji bir şekilde boşalacaktır. Hazret-i Peygamber, kanın damarlarda dolaştığı gibi, şeytanın da bedenimizde dolaştığını bildirerek, orucun şeytanın dolaşım yollarını daralttığını; onun üzerimizdeki olumsuz etkilerini azalttığını belirtmiştir[30]. "Şeytanların Ramazan ayında zincire vurulması"[31] da işbu durumu sembolize etmektedir. Demek ki, mâsiyetlerin tetikleyicisi, şehevî arzu ve dürtüler; bu dürtüleri kıran ise açlık ve susuzluktur.

Normal bir insan ne kadar kaliteli, sağlıklı ve dengeli besleniyorsa, bedenen ve ruhen o kadar sağlıklı olur. Bu noktada; aklı dumura uğratarak insanları birbirine düşman eden içki ve uyuşturucudan uzak duranlarla bu "şeytan işi pislik"lere bulaşanları düşünelim. Yine, "İnsanın doldurduğu en kötü kap midesidir!"[32] ikazına kulak asmayarak, önüne konulanı "Agop'un kazı

---

29 İnsan hayra ve şerre eşit düzeyde yatkındır; en iyi insanın içinde bir şeytan, en kötü insanın içinde bir melek vardır. Ana-babanın, çevrenin, eğitimin, okunan kitabın, arkadaşlık edilen kişinin, bu iki eğilimden hangisini büyütüp beslediği önemlidir. *Takva* ve *fucûra* eğilimli olarak dizayn (*tesviye*) edilen insan fıtratı, mayasının karıldığı melek ve iblis fıtratlarının toplamından ibarettir.

30 *Buharî*, Ahkâm 21

31 *Buharî*, Savm 5.

32 *Tirmizî*, Zühd 47.

gibi" yutan kişilerle dengeli beslenenleri karşılaştıralım. Çeşitli iç-organların yağlanmasında, kalp, damar hastalıklarında, 'yeme-içmede israf'ın büyük rolü vardır; buna hareketsizlik de eklenince, sağlıksız bir beden yapısı ortaya çıkmaktadır. Hastalıklı bir beden ise, hem bereketsiz bir ömur demektir hem de ülke kaynaklarının sağlık hizmetleri adı altında çarçur edilmesi demektir...

İşte,

> *"Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi sakınasınız diye size de sayılı günlerde farz kılınmıştır."*[33]

buyruğuyla emredilen oruç, gerek yiyecek-içecek dengesinin sağlanmasına gerekse İslami bir hayat yaşama arzusuna önemli katkılar verebilecek *değişik* bir ibadettir. Ve bu farklılığından dolayı, karşılığının sadece Allah tarafından verilebileceği[34] bildırilmiştir.

Sonuç olarak; burada konumuzla ilgili iki husus öne çıkmaktadır: Orucun hikmeti ve zamanı...

(i) Oruç tutan kişi; yeme-içme gibi normalde helal olan şeylerden dahi uzak durarak, kendisini haramlara karşı aşılamış olmakta; mâsiyetlere karşı bir tür bağışıklık kazanmaktadır. "Sakınasınız diye" ifadesi şu anlama gelmektedir: Hak Teala'nın rızasına aykırı kalbî ve zahirî her tür amelden; (a) hukuki ceza gerektiren yasak edimlerden ve (b) ahlakî düşüklük anlamına gelen tutum ve davranışlardan uzak durarak, kendinizi Allah'ın hışmından koruyasınız. Hatta (c) yeme-içme düzeninizi kontrol edip, israftan uzak dengeli bir hale getirerek, birçok hastalıktan korunasınız.

(ii) *"Sayılı günlerde"*, yani oruç tutulan gün sayısının tam bir ay olmasına dikkat ederek... Niçin? Çünkü otuz gün, kötü alışkanlıklardan kurtulabilmek için yeterli bir süredir. İnsan, sadece midesine ve beline değil, eline, diline, gözüne ve aklına da otuz! gün oruç tutturarak, tam bir ay! İslami bir hayat sürdürebilirse, bu yaşam tarzının diğer aylara, yani ömrün tamamına yayılmaması için ciddi bir sebep yoktur. Ayrıca, "Bunca gün nasıl oruç tutabiliriz; eyvah yandık!" diyerek, oruç günlerinin abartılmaması gerekir; "sayılı gün" çabuk geçer. Kaldı ki, Ramazan geceleri normal hayat devam etmektedir.

---

33 Bakara 2/183-84.

34 *Buhari*, Savm 2.

ZEKÂT; ARINMAK İÇİN VERMEK[1]

GİRİŞ

Önsözde belirttiğimiz esaslar dâhilinde; sadece *z-k-v kökü*nden gelen *zekât* ve türevleri incelenmekle zekâtın kavramsal çerçevesi ortaya konulmuş olmaz; zekâtın, *lâfız, kavram ve terim* olarak ayrı ayrı ele alınması gerekir. *Ve bi'llâhi't-tevfik.*

I. İLGİLİ AYETLER BAĞLAMINDA "ZEKÂT"IN ÖNEMİ

Konuya, Kur'ân'da *zekât*a verilen önemle girmek isterim: *Zekât*ın önemini göstermek için, *zekât*ı konu alan ayetlerin bağlamlarına dikkat çekmek yeterlidir. İlgili ayetler baktığımızda, görüyoruz ki "zekât";

* *Peygamber*lere vahyen emredilen 2 ilkeden biridir[2].
* İsmail Aleyhisselâm'ın ehline emrettiği 2 ilkeden biridir[3].
* İsa Aleyhisselâm'ın memur olduğu 2 ilkeden biridir[4].
* *Din mensupları*na emredilen 3 husustan biridir[5].
* Kur'ân kılavuzluğundan yararlanabilecek, ilahî müjdeye mazhar *mümin*lerin 3 temel özelliğinden biridir[6].
* İlahî kılavuzluktan yararlanarak felâha erebilecek, Kur'ânî rahmete mazhar *muhsin*lerin 3 temel özelliğinden biridir[7].
* *Mümin*lerin 5 temel özelliğinden biridir[8].

---

1 "Kur'ân'da Arınma Amaçlı Verişlerin (زكوة) Kavramsal Çerçevesi", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân'da Zekât*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008, sh. 46-77.

2 Enbiya 21/73.

3 Meryem 19/55.

4 Meryem 19/31.

5 Beyyine 98/5.

6 Neml 27/2-3.

7 Lokman 31/3-4.

8 Tevbe 9/71.

* *Müslim*lerin memur olduğu 3 (*cihâd* ile birlikte 4) temel ilkeden biridir[9].

* *Rabbani yönetici*lerin 3 temel özelliğinden biridir[10].

* Felâha eren *mümin*lerin 6 temel özelliğinden biridir[11].

* Allah'ın merhametle muamele edeceği kişilerin 3 özelliğinden biridir[12].

* Dindarlık ve erdem vasfına (*birr*) sahip olanların 6 özelliğinden biridir[13].

* Ticaret ve alım-satımın *Allah erleri*ni alıkoyamayacağı 3 temel özellikten biridir[14].

* Gece ibadetinin hafifletilmesine bağlı olarak emredilen 3 hususta biridir[15].

* *Peygamber hanımları*na emredilen 5 hususta biridir[16].

* Hazret-i Peygamber'le görüşme yapmadan evvel "*sadaka* verme" emri hafifletildiğinde, ilgili kimselere emredilen 3 hususta biridir[17].

* Müşriklerin gerçekten *iman*a geldiğini gösteren 3 şarttan biridir[18].

* Allah ve resûlüne savaş açmış olmakla eş anlamlı görülen *ribâ*nın karşıtı olarak[19] zikredilen zekât, *yahudi*lerle[20], *müşrik*lerle[21] ve *müna-*

---

9 Hac 22/78.

10 Nur 24/41, 56.

11 Mu'minûn 23/1-11.

12 A'râf 7/156.

13 Bakara 2/177. ayette (وآتى المال على حبه ذوي القربى ...) buyrularak verme hasleti zikredildikten sonra, (واقام الصلوة وآتى الزكوة) ifadesiyle zekât verme ayrıca söz konusu edilir. Demek ki erdemli insan; yakınlarından başlayarak yetimlere, çalışamayacak durumdakilere, yolda kalmış garibanlara, isteyenlere ve kölelere veren, ama bu verişi, gönüllü olarak ve arınma amacıyla yapan kişidir.

14 Nur 24/37.

15 Müzzemmil 73/20

16 Ahzâb 33/33.

17 Mücadile 59/13.

18 Tevbe 9/5, 11.

19 Bakara 2/277.

20 Bakara 2/83, 110, 177; Nisâ 4/162; Mâide 5/12, 55; A'râf 7/156.

21 Fussılet 41/6-7; Tevbe 9/5, 11, 18.

*fık*larla polemik çerçevesinde[22]; yani bu grupların "verme ruhundan uzak insanlar oluşu" bağlamında zikredilmiştir.

* *Savaş* bağlamında zikredildiği ayet[23] ise, "Şimdilik savaşı temenni etmeyin; namaz kılarak Yüce Allah'la ve birbirinizle irtibatınızı sağlamlaştırmaya; örgütlenmeye çalışın (*ikâme-i salât*); zekât vererek benliğinizi geliştirmeye/arınmaya (*îtâ-i zekât*) bakın..." mealindedir.

Pekiyi, din(ler)in en temel 2 - 3 ilkesinden biri olacak kadar önemli görülen bu *zekât* Fıkıh'taki zekât mıdır? Şüphesiz hayır. Bu, *tezkiye-i nefs* (tezekkî) anlamında bir zekât işlemidir; yani kendini ruhen tekâmül ettirme, arıtıp geliştirme... -Aşağıda *tezekkî*yi anlatırken, bu konuya tekrar döneceğiz, ancak şunu da belirtelim ki, Fıkhî mânadaki zekât vecîbesi düşse bile, zekât eylemi daimîdir[24]. Çünkü din herkesin "vererek arınması"nı öngörür; malvarlığı ne kadar olursa olsun, herkes bir şekilde vererek kendini arıtmalıdır. Yani, malvarlığımızdaki tek "hak" zekât değildir; yanı sıra, *sadaka, sadaka-i fıtr vb.* kelimelerle ifade edilen ödeme ve "ver-gi"ler de bu kapsamdadır. Bu olgu, Hazret-i Peygamber'in "*Bir hurma tanesiyle bile olsa kendinizi ateşten koruyunuz.*"[25] tavsiyesinde somutlaşmıştır.

Bu girişin de gösterdiği üzere, terim olarak zekât ile lâfız ve kavram olarak zekât farklı şeylerdir.

II. ZEKÂT LÂFZI

زكا - يزكو - زكاة şeklinde kullanılan *zekât* masdarı; "arıtmak", "artırmak / geliştirmek" anlamındaki z-k-v- kökünden geldiği için, zekâtın kök anlamının açıklığa kavuşturulması gerekir.

2.1. ZEKÂTIN KÖK ANLAMI

Z-k-v kökünü gerek bitki gerek toprak gerekse mal için sülasî (3'lü) olarak kullandığımızda, onun arttığını; büyüyüp nemâlandığını anlatmış oluruz. Bir kişi için -mecâzen- kullanıldığında; sözgelimi sıfat-ı müşebbehe sıygasıyla زكي olduğu söylendiğinde, kelimenin kökündeki artış yine gündeme

---

22 Tevbe 9/67 (*Kabż-ı yed*; 71. ayetteki "zekâtı verirler"in karşıtı "ellerini sımsıkı sıkarlar").

23 Nisâ 4/77.

24 Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Kahire 1977, nşr. M. Mürsi Âmir, I, 107, (Bakara 2/177 hk.)

25 Bkz. *Buhari*, Zekât 8.

gelerek, o zatın "hayır ve fazilette ileri olduğu" anlatılmış olur[26]. Z-k-v. kökü;

(i) sülasî olarak gerek fiil (زكا) gerekse ism-i fâil (زاك) kalıbında, bir eylem/amel için kullanılırsa, o amelin faziletli ve hayırlı olduğunu anlatır.

(ii) أزكى ya da زكّى şeklinde -if'âl veya tef'îl babından- Allah ile ilgili kullanıldığında, "artırma, nemâlandırma ve bereket verme" anlamları kazanır[27].

2.2. KUR'ÂN'DA Z-K-V KÖKÜNDEN KELİMELER

Z-k-v kökünden gelen kelimelerin Kur'ân'da kullanılışını incelediğimiz zaman şöyle bir tablo ile karşılaşırız:

2.2.1. Tef'îl babından; *Tezkiye*

Z-k-v- kökü tef'îl babına nakledildiğinde, masdarı *tezkiye* şeklinde gelir ki, *tezkiye* kökünden gelen kelimeler Kur'ân'da hemen daima olumsuz anlamda kullanılmıştır. Ama bu olumsuzluk kelimenin kendisi ile değil, *tezkiyenin* müteallâkı olan hususla ilgilidir: Kur'ân insanın, kendisini *tezkiye* etmesini hoş görmemektedir. Kişinin kendini tezkiye etmesi; (övüp yüceltmesi, Allah'ın sevgili kulu sayması vs.) insanlarca da iyi karşılanan bir şey değildir. Hele hele, temiz ve ahlâklı (زكي) olmadığı halde bunu yapıyorsa... Bu manada insanı ancak Allah'ın kendisi tezkiye edebilir[28].

Tabiî, kişi kendisi dışındakileri -sözgelimi mahkemede şahitleri- *tezkiye* edebilir; onların âdil ve hayırlı insanlar olduğuna tanıklık edebilir, onları temize çıkarabilir. -Bu durumda, *tezkiye* edilen kişiler *tezekkî* etmiş olurlar.-

Kur'ân'da *tezkiye* Peygambere isnat edilerek de kullanılmıştır[29].

---

26 Meryem 19/13. Ayrıca Kehf 18/81 (خيرا منه زكوة). Meryem Validemizin müjdelendiği "zeki (زكي)" evlât (Bkz. Meryem 19/19) bu anlamdadır.

27 Bkz. Zemahşeri, "زكا" md., *Esâsu'l-belâğa*, Beyrut: Daru'l-fikr, 1989.

28 *"Bak şu kendi kendilerini temize çıkaranlara!... **Asıl Allah dilediklerini temize** çıkarır ve onlara hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar bile haksızlık edilmez."* [Nisâ 4/49 (ألم تر إلى الذين يزكون أنفسهم بل الله يزكي من يشاء)].

*"O sizleri, size topraktan yeni bir hayat verdiği zamanki ve analarınızın karnında gizli ikenki halinizle bile çok iyi bilir; **öyleyse kendinizi temize çıkarmaya kalkmayın!** Çünkü O, kendisine çeki düzen verenleri çok iyi biliyor."* [Necm 53/32 (فلا تزكوا أنفسكم)].

29 *"(Ey Muhammed!) **Onların mallarından bir zekât al da onunla kendilerini** temizleyip arındır; bağışlanmaları için de dua et. Zira senin duan onları yatıştırır. Allah işitmektedir, bilmektedir. Bilmezler mi ki, sadakalarını alarak kullarından tevbeyi kabul eden, Allah'tır; bütün tevbeleri kabul eden ve merhametli olan da Allah'tır?!."* [Tevbe 9/103 (تطهرهم وتزكيهم بها)].

2.2.2. Tefe'ul babından; *Tezekkî*

Tezekkî Sarf'ta edilgen bir çatı olmakla birlikte, "Falanca, *tezekkî* etti" de denebilir ki bu, ya "hayırlı kişilerden sayılmak istedi" ya da "tasadduk etti; sadaka verdi" anlamındadır. Demek ki insan, malını *tezkiye* edebilmekte; verdiği *zekât* sayesinde Yüce Allah'ın ihsan edeceği bereketle (ki Allah *ribâya* verilen malı mahvedip zekâtı verilen malı artıracağını ilân etmektedir[30]) kendi malını arıtıp bereketlendirebilmektedir. Kişi, bu manada *nefs*ini de arıtıp geliştirebilir, geliştirmelidir de... Nitekim aşağıdaki ilk dönem ayetleri bu hususu ele almaktadır:

"Benliğe ve onu şekillendirene;
sonra da rahatça günah işleyebilecek
ya da dikkatli davranabilecek tarzda yönlendirene
yemin ederim ki:
Kesin felâha erer, onu (benliğini) arındırıp geliştiren.
Hüsrâna uğrar, onu gömüp karartan!.." [Şems 91/7-10 (قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا)].

Kur'ân *mesânî* kavramıyla anlatılan özelliği doğrultusunda *tezkiye*yi zıttı ile birlikte anlatmıştır ki burada "arıtma x kirletme" (*tezkiye x tedsiye*[31]) karşıtlığıyla dile getirilen realite, sonraki vahiylerde

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِه۪ وَمَنْ اَسَٓاءَ فَعَلَيْهَا[32]

---

30 Bakara 2/276.

31 Ayette, دَسّٰيهَا olarak geçen nefsin kirletilmesi (*tedsiye*); Kur'ân vahyinde zamanla *vermeme, esirgeme, hayrı engelleme, hayrı teşvik etmeme*; biriktirme, yığma (*cem', kenz*) ve bunun sâiki mahiyetindeki bencillik ve cimrilik (*şuhh, buhl*) ile saçıp savurma (*isrâf* ve *tebzîr*) ve gösterişçi cömertlik (*riyâ, betar*) olarak açılmıştır. Aşağıdaki sure bu bağlamda özellikle hatırlanmaya değer:
"İnsanı arkasından çekiştirenlere de yüzüne karşı eğlenenlere de yazıklar olsun!...
Onlar ki servet yığarlar ve durmadan sayarlar.
Servetlerinin kendilerini ölümsüzleştireceğini zannederler.
Ne munâsebet!... Kesinlikle, o Kırıp Geçirene atılacaklar!...
Nereden bileceksin ki nedir, Kırıp Geçiren?
Allah'ın alev alev yanan öyle bir ateşi ki,
gönüllerin[in] içine nüfuz etmekte;
o devâsa sutunlarda [bağlı vaziyette yatan bu tiplerin] üzerlerini tamamen kaplamaktadır [kaçıp kurtulmaları imkânsızdır]." (104.Hümeze Sûresi)

32 Fussilet 41/46; Câsiye 45/15.

vb. kalıplarla[33] ifade edilmiştir.

وَمَنْ تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ

ifadesi[34] de bu kalıbın 1. şıkkını, yani مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ kısmını andıran bir kullanıştır.

Demek ki ilk vahiylerde "benliğin *tezkiye* edilmesi" genel başlığı altında anlatılan durum ile Kur'ān'ın sonraki dönem temel kavramlarından "amel-i salih" (ve *ıslâh*) arasında birebir ilişki vardır[35]. Bu, ilk vahiylerde sık sık üzerinde durulan *tezkiye*nin, "dinin temel amacı" olduğunu ortaya koyan bir başka bulgudur. Malum, *tezekkî*, özellikle ilk dönem vahiylerinde dinin temel amacı olarak sunulur[36]. Mekke döneminin ortalarında indirilen وذلك جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى ifadesi[37] ile "Hazret-i Peygamber'in gönderiliş amaçları"ndan birinin *tezkiye* olduğunu belirten ayetleri[38] de bu kapsamda mütalaa edebiliriz.

Tezekkînin mahiyeti; hangi araçlarla ve nasıl yapılacağına gelince;

الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى

ayeti[39], *tezekkî*nin özellikle "vererek" yapılabildiğini belirtir ki, müspet karakterlere ait olarak zikredilen bu tür iktisadiyyen ahlakî tutum ve davranışlar,

---

33 مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ (Rum30/44); مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ (Gafir 40/40).
Dikkat edilirse, 1. kullanışta; *amel-i salihe* karşılık olarak *kufr* (*ınkâr*) getirilmiş; 2.de amel-i salih iman şartına bağlanarak karşısına *amel-ı seyyi'* konulmuştur -ki *isâe* ile aynı anlamdadır-.

34 Fâtır 35/18.

35 TâHâ Sûresinin (20) 75. ayetinde, Allah katına *ıman ve amel-i salihe* sahip olarak gelebilenler yüce derecelerle müjdelenmekte; 76. ayette bu derecelerden maksadın cennet olduğu belirtilmekte ve sonuç cümlesi olarak "*İşte tezekki edenlerin alacağı karşılık budur*" buyrulmaktadır. Yani, *ıman + amel-i salıh* ya bizzat *tezekkî* olarak ya da onu sağlayan 2 temel unsur olarak gösterilmektedir.

36 Örneği: وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى ("Abese 80/3); وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى ("Abese 80/7); اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى (Nâzi'ât 79/17-18); قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى (A'lâ 87/14)

37 TâHâ 20/76.

38 "*Ayetlerimizi size okuyan, sizi arındıran* (وَيُزَكِّيكُمْ)*, size kıtap ve hıkmet öğreten ve bilmediğiniz şeyleri size bildiren kendi içinizden bir elçiyi aranızda görevlendirdik*." (Bakara 2/151). Ayrıca, Âl-i 'İmrân 3/164; Cum'a 62/2-3.

39 Leyl 92/18.

ilk vahiylerde önemli bir yer işgal etmekte[40]; aşırı mal sevgisi sürekli eleştirilmektedir:

(Ey insanlar!) Sizi, alev alev yanan bir ateşe karşı îkaz etmiş bulunuyorum. O ateşe ancak, yalanlayıp sırt çeviren Bedbaht girecek! Arınmak amacıyla malını hayra veren müttakî ise uzak tutulacak ondan!"[41]

"Fakat o sarp yokuşu aşamadı! O sarp yokuş ne, biliyor musun? Köle âzâd etmek veya açlık gününde yakını olan bir yetimi veya aç açık bir fakiri doyurmaktır; ayrıca iman edenler ile, sabır ve merhameti tavsiyeleşenler arasında yer almaktır."[42]

"Seni en kolay olana muvaffak kılacağız, o halde öğüt ver, şayet fayda verirse! Haşyet sahibi, bu öğütten yararlanacaktır. Ve, uzak duracaktır o Bedbaht! Hiç kuşkusuz kurtuluşa ermiş olacaktır, Rabbinin adını anarak mânen temizlenen."[43]

"Alabildiğine yemin eden, aşşağılık, dâima kusur arayıp kınayan, devamlı lâf taşıyan, iyiliği engelleyip duran, günaha dadanmış, kaba ve haşin, ayrıca soysuzlukla damgalanmış hiçbir kimseye, -malı ve çocuğu var diye- sakın boyun eğme!"[44]

Bak şu yargılanma gününü tekzîb edene?!
Yetimi itip kakan; düşkünü doyurmaya teşvik etmeyen budur işte!
Yazıklar olsun dindarlık iddiasındaki bu tiplere...
ki dindarlığın ne demek olduğundan haberleri yoktur!
(Saçıp savurarak) gösteriş yaparlar (yerinde),
ama en basit bir şeyi bile esirgerler (gerektiğinde)...[45]

Benzer bir ayette bu mal düşkünlüğünün, insanoğlunun, Rabbine karşı takındığı nankör tavrın (küfr) da temelini oluşturduğuna dikkat çekilir (Fecr 89/15-30).

---

40 Nûn 68/17-32, Hâkka 69/34.

41 Leyl 92/15-18.

42 Beled 90/11-18. Ayrıca 103/'Asr sûresi.

43 A'lâ 86/8-15.

44 Kalem 68/10-14

45 Mâ'ûn Sûresi.

Cehennemliklerin oraya atılış sebeplerini konu alan bir ayette "*Sizi bu Kavurucu Ateş'e sokan nedir?*" sorusuna günahkârların şöyle cevap verecekleri bildirilir:

> *Bir kere, namaz kıla(rak Allah'la bağlantı kura)nlardan değildik. Düşkünleri de doyurmazdık. Oyalanıp duranlarla beraber biz de oyalanıp giderdik. Özellikle hesap gününü yalanlardık. Ama sonunda (öldük ve) işte, bize de geldi o sarsılmaz inanç.*[46]

Bu dönem vahiyleri açısından ilgi çekici bir nokta da *ittikâ, haşyet, 'ibadet, tezekkî, ihsân, islâm* gibi, salt *tasdîk* ya da salt *amel* olmayıp bu ikisini aynı anda ifade eden kavramlar üzerinde önemle durulmuş olmasıdır. Bu, Kur'ân'ın tâ baştan beri kuru bir *tasdîki* hedeflemediğini, aksine ilâhi vaad ve tehditlere kulak verip maddî-mânevî yaşamına çekidüzen veren, ilâhi emirlere riâyetkâr (*müttakî*) bir karakter istediğini açıkça göstermektedir.

Ancak *tezekkî* gibi dinin temel amacı olarak gösterilen bir konu, "verme" ile sınırlandırılmamıştır. *Tezekkî*nin anlam sahası bir başka bağlamda açıkça dile getirilmiştir. Şöyle ki;

İlk dönem vahiylerinden

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى

ifadesinde[47] geçen *tezekkî*, yine قَدْ أَفْلَحَ kalıbı ile başlayan muahhar bir vahiyde bakın 6 amel ile şerh edilmektedir[48].

> *"Şu müminler kesinlikle felâha ermişlerdir ki:*
> *huşû içindedirler namazlarında;*
> *boş ve faydasız şeylerden uzak dururlar daima;*
> *arınma işlemlerini de yaparlar mutlaka;*
> *son derece titizdirler ırzlarına;*
> *-eşleri ya da ellerinin altındaki cariyeler müstesnâ; bu hususta kınanacak değillerdir zira; bunun ötesine geçmeye çalışan olursa, bunlardır işte çizmeyi aşanlar!-*
> *aldıkları emanete ve verdikleri söze hâinlik etmezler asla*
> *ve hiçbir zaman ara vermezler; namazlarına*

[46] Muddessir 74/43-47

[47] A'lâ 87/14.

[48] Ayrıca bkz. Ma'âric 70/19-35 ("Malından başkalarına hak tanımak"la "hesap gününü tasdik etme"nin peşpeşe getirilmiş olduğuna dikkat ediniz.)

Firdevs cennetine vâris olacak mirasçılar, ancak böyleleridir işte! Hem de hiç çıkmamak üzere..."[49]

Özetle; insanın Hukuka konu olan zahirî amelleri (davranış ve hareketleri), Ahlâk'a konu olan kalbî amellerden (tutumlardan, duygu ve düşüncelerden) kaynaklandığı için, *tezkiye-i nefs* büyük önem arz etmektedir. Bu işlem yapılırken de hem Allah'la hem de mümin toplumla sürekli irtibatta olmak (*ikâme-i salât*) gerekir. Yani, Allah katında önemli olan, O'na *kalb-i selîm* ile ulaşmaktır; dindarlık (*salât*) çerçevesindeki bütün emir-yasak ve tavsiyeler bunun araçlarıdır[50].

2.2.3. Sülasî olarak: *Zekât*

(i) ***Zekâ-yezkû*; temizlik, arılık-duruluk**

Z-k-v- kökü;

[51]وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكّٖي مَنْ يَشَاءُ

[52]وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةً

ayetlerinde olduğu gibi, *zekât terimi* ile bağlantılı olmaksızın; "temizlik ve arılık-duruluk" anlamında kullanılmıştır. İlk ayette, "Hazret-i Aişe'ye iftira atılması (ifk) hadisesindeki mesnetsiz duygu ve düşüncelerin kirinden; günah ve sorumluluğundan -şayet Allah'ın fazlürahmeti olmasaydı- ebediyyen hiç kimsenin kurtulamayacağı, fakat Allah'ın dilediği kimseleri bu konuda *tezkiye* edeceği" anlatılmaktadır. 2. ayette ise, Yüce Allah'ın Hazret-i Yahya'ya katından ihsan ettiği "arı-duru, temiz ve sâlim tabiat" zekât (زَكٰوةً) kelimesi[53] ile anlatılmakta; bir başka ayette Meryem Validemizin müjdelendiği İsa Mesih de yine bu anlamda "zekî (زَكِيًّا)" bir evlât[54] olarak tavsif edilmektedir.

---

[49] Mü'minûn 23/1-11.

[50] Bkz. Mevlâna, *Mesnevî*, II, 72-73, b. 944-946, 956; a.mlf., *Fî-hi mâ fîh*, s. 117-118.

[51] Nur 24/21.

[52] Meryem 19/13.

[53] Meryem 19/13. Ayrıca Kehf 18/81 (خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً).

[54] Meryem 19/19.

Birtakım toplumsal düzenlemelerle ilgili olarak zikredilen أزكى kelimesi[55] de bu manada; o işlemin daha nezih/ahlakî ve daha hakça olduğunu ifade eder.

Z-k-v- kökü, *zekât terimine* yakın anlamda ve ona zemin hazırlayacak şekilde de kullanılmıştır ki kullanım sıklığı bakımından 1. derecede gelmektedir.

(ii) *Zekât* kelimesinin kullanıldığı yardımcı fiiller:

Zekât lâfzı;

Bir yerde *vasıyyet* (isâ) kökünden "tavsiye etmek" anlamında bir fiille (اوْصى)[56];

bir yerde *emr* kökünden "buyurmak" anlamında bir fiille (يأمر)[57];

bir yerde *fi'l* kökünden "yapmak" anlamında bir fiille (فاعلون)[58] kullanılırken,

genellikle *itâ* (ايتاء) kökünden "vermek" anlamındaki

ايتاء | آتى | آتوا | آتيتم | يؤتون | آتوا | آتين | المؤتون

kelimeleri ile kullanılır ki, verme eyleminin konusu olan zekât malı "ver-gi" olmaktadır.

Zekâtın insanlara emir ve tavsiye edilmesi bağlamındaki ilk 2 örneği dışarı çıkarırsak, -çünkü ilkinin faili Allah, 2.sinin faili peygamberdir- biz mükelleflerin zekât eylemi ile ilgili olarak yaptığımız şey, ya "vermek" olmaktadır ya da "yapmak".

Zekât vermek anlaşılıyor da "zekât yapmak" ne anlama geliyor, denilecek olursa, bu soruya kelimenin kök anlamına ve ayetin indiği ortama inilerek cevap bulunabilir:

Öncelikle; bu ayetin yer aldığı surenin mekkî olduğu unutulmamalıdır. Yani, bu ayet vahyedildiğinde, henüz kurumsal mânada bir zekât söz konusu değildir.

2. olarak; kelimenin kök anlamı "arınma ve gelişme" olduğuna göre, demek ki للزكوة فاعلون ifadesi, "arınma işlemini yapıp kendilerini geliştirenler" anlamına geliyor.

---

55 Bakara 2/232; Nur 24/28, 30. Kehf Sûresinin (18) 19. ayetindeki أزكى da sonuçta aynı anlamdadır: *Daha nezih ve helâl (yiyecek).*

56 Meryem 19/31

57 Meryem 19/55.

58 Mü'minûn 23/4.

Bu "arıtıp geliştirme" ise, ilk vahiylerden itibaren sürekli vurgulandığı veçhile, kişinin; görünüşte özbeöz kendine ait bulunan malvarlığından yetimlere, fakirlere, mâlûllere, kısaca: ihtiyaç sahiplerine hak tanımasıyla, onları yedirip-içirmesiyle, gerektiğinde âzat etmesiyle gerçekleşiyor. Aslında, aynı şey "zekât verme" tabiri için de söz konusudur. O halde, "zekât verme" deyiminin kullanıldığı ayetler (yani, zekâtın malum anlamıyla farz kılınmasından önceki ayetler) zekât terimi ile ilgiliymiş gibi değil de *zekât*ın kök anlamı dikkate alınarak anlaşılmalı ve meallerde "zekât" kelimesi kullanılmadan tercüme edilmelidir. Yani "arınmak için verirler", "vererek benliklerini arıtırlar / geliştirirler" ya da buna benzer bir şekilde; verme ile arınma/gelişme ilişkisi yansıtılarak... Çünkü putperestlerin "*zekât vermediği*"nden bahseden bir ayete[59] ek olarak, Yahudiler sürekli "zekât verme"ye teşvik edilmekte, bu konudaki zaafları dile getirilmektedir[60]. Pekiyi, bir putperest ya da Yahudinin -kelimenin ilk akla gelen anlamı ile- zekât vermesi beklenebilir mi? Elbette hayır... Demek ki *zekât*ta aslolan, "vererek arınma/gelişme" anlamıdır. Öte yandan, -bildiğimiz anlamıyla- zekât hukukî bir vecibe olarak hicrî 2'de farz kılınmıştır; o halde, peygamberliğin ilk 15 yılı boyunca, *z-k-v kökü*nden kelimelerle vurgulanan husus; ahlakî nitelikteki bir arınma ve kendini geliştirmedir. Bu da daha ziyade "vererek" gerçekleşmektedir.

*

Dinin temellerinden birini teşkil eden *zekât* gibi bir kavram, şüphesiz sadece *z-k-v- kökü* incelenerek ortaya konamaz; farklı köklerden gelip de benzer anlamları veren başka lâfızların da irdelenmesi gerekir:

III. ZEKÂT KAVRAMI

3.1. KAVRAM NEDİR?

Kavram, gerek günlük dilde gerekse bilimsel eserlerde sık sık karşılaştığımız bir kelimedir. "Bir nesne hakkında sahip olduğumuz genel düşünce" demek olan kavram; lâfız ve terimden farklı bir anlama sahiptir. Çünkü kavramların aksine, lâfız ve terimler harflerden oluştuğu gibi, aynı kavram çeşitli terimler ile ifade edilebilir. Kavramlar, kelimelerin anlamlarından ibaret olmadığı gibi, bunlara "zorunlu olarak bağlı" da değillerdir. Bir şey henüz terimleşmemişken genelde insan zihninde o şeyin kavramı oluşur.

---

59 "*Yazıklar olsun bu müşriklere ki kendilerini arındırmak için vermezler; âhireti inkâr edenler de sadece onlardır.*" (Fussılet 41/6-7; وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ...)

60 Örneği: Bakara 2/43, 83, 110, 177; Mâide 5/12; A'râf 7/156.

fakat kavramların ikinci kişilere aktarılabilmesi için, birtakım lâfızların kullanılması gerekir.

İşte, "kavram olarak zekât" dediğimizde, zekâtla bağlantılı, fakat *z-k-y*. "arınma/artma" kökünden olmayan lâfızları da hesaba katmış oluruz. Zira tek bir kavram ayrı ayrı kavrayışlardan oluşabilir.

Dolayısıyla, zekâtın kavramsal çerçevesini çizerken, *zekât* ile aynı kökten gelen *tezkiye* ve *tezekkîye* ek olarak zekâtla alâkalı şu kelimeleri[61] de dikkate almak gerekir:

Verme: Zekât her şeyden önce *iman*dan (إتّقاء | تصديق) kaynaklanan bir *eylem*dir; *'amel-i sâlih* kapsamındaki en önemli *eylem*lerden biridir. Bu eylem Kur'ân'da;

* Yedirip-içirme (إطعام),
* Kendi malından başkalarına hak tanıma, azat etme (فكّ رقبة),
* Verme (إيتاء),
* İyilik etme (إحسان),
* Harcama/nafaka sağlama (إنفاق),
* Mirastan nasiplendirme / pay verme [رزق (فارزقوهم)[62]],
* İman kardeşini kendine tercih etme (إيثار)

gibi kelimelerle anlatılmıştır. Bunların iyi anlaşılması için, zıt anlamlıları olan *vermeme, esirgeme, hayrı engelleme, hayrı teşvik etmeme*; biriktirme, yığma (جمع | كنز), çoğaltma yarışı (تكاثر), -bunların sâiki mahiyetinde- bencillik, cimrilik, aşırı mal sevgisi (هلع | بخل | شحّ); ayrıca saçıp savurma (إسراف | تبذير), gösterişçi cömertlik (رئاء | بطر) ve *ribâ* da bu kısımda nazar-ı itibara alınmalıdır.

Veren: Kur'ân'da; tasadduk edenler (المتصدّقين), zekât verenler (المؤتون الزكوة), arınma/zekât işlemini yapanlar (للزكوة فاعلون) kelimeleri dışında "kimin zekât vereceği" ile alâkalı bir kategori (grup) terimi tespit edemedik. -Demek ki, *fakîr-fukarâ, miskîn-mesâkîn, 'âmil-'âmilîn, müellefe-i kulûb, fî'r-*

61 Bu kelimelerin geçtiği ayetler için bkz. M. F. 'Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-mufehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ilgili yerler.

62 Nisâ 4/8.

rikāb, ğārimîn, fî sebîlillâh, ibnü's-sebîl kategorilerinden birine girmeyen bütün toplum kesimleri "arınmak için vermek" (زكوة) ile mükelleftir.-

Verilen: *Mâl, Allah'ın malı* (مال الله), *Allah vergisi* (عطاء، رزقك | ما آتينا), *rızk* (ما رزقنا), *kenz, bey', ticâre, mîrâs, bakıyye*[63].

"Ver"-"gi": *Hakk*[64], *hakk-ı ma'lûm, hayr, nasîb, 'afv, sadaka/sadakāt, zekât, nefeka, 'amel*[65].

Kendisine verilen: -İlkin- *sâil, mahrûm, vâlideyn, akrabîn, yetîm, esîr, miskîn, zevi'l-kurbâ, fi'r-rikāb,* -ilgili son ayette- *fakīr-fukarâ, miskîn-mesâkîn, 'âmilîn, müellefe-i kulûb, fi'r-rikāb, ğārimîn, fî sebîlillâh, ibnü's-sebîl.*

Vermenin sonucu: Kişide *arınma ve gelişme* (زكي) ve erdem (بر); malda ise *bakıyyetu'llah*[66]; *artış, bereket* (ربا) ve ikiye katlama (إضعاف)[67].

*

Yukarıdaki kelimelerden *zekât* ile en fazla ilgili olanlar şüphesiz, *sadaka, infâk* ve *karż-ı hasen*dir.

(i) *Sadaka* lâfzı, belirlilik takısı (*el-* ya da *es-*) olmadan kullanıldığında ise, *zekât* dahil bütün sadakaları ifade eder[68]. Mücadile Sûresinin (58) 12 ve 13. ayetlerinde geçen *sadaka* (çğl. *sadakāt*) "Hazret-i Peygamber'le yapılacak görüşmelerden önce fakirlere takdim edilmesi gereken bağış" anlamın-

---

63 Hûd 11/116 (Aynı surenin 86. ayetinde geçen *bakıyyetullah* ise, meşrû ticari kâr anlamındadır)

64 Gerek malın hakkı (En'âm 7/141) gerekse ihtiyaç sahibinin hakkı (İsrâ 17/26; Rum 30/38).

65 *Fıdye, keffâret, tahrîr-i rakabe* ve *cizye* verme esaslı hukukî yaptırımlar da şüphesiz "vererek arınma" çerçevesinde değerlendirilebilir.

66 Hûd 11/86 (Bu surenin 116. ayetinde geçen *bakıyye* ise, servet anlamındadır)

67 Bu, aşağıdaki ayette şöyle dile getirilmiştir: "*Görmüyorlar mı ki Allah dilediği kimselere, rızkı geniş geniş vermekte veya daraltmaktadır? İman eden bir zümre için bunda kesin belgeler vardır. O halde akrabaya, düşkünlere, garip yolculara hakkını vermeye bak. Allah'ın rızasını arzu edenler için bu daha hayırlıdır. Zaten, iflâh olacaklar da böyleleridir. İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz hiçbir faiz Allah katında artmaz. Ama Allah'ın rızasını arzu ederek arınmak için verdikleriniz yok mu, işte mallarını kat kat artıracaklar böyleleridir.*" (Rum 30/37-39)

68 Bakara 2/196, 263; Nisâ 4/114; Tevbe 9/103 (Buradaki *sadaka*, münafıklıkta uzmanlaşmış kişilerin vereceği; *iman*daki samimiyet ve ciddiyetlerini ölçecek bir ödemedir ki, en kâmil mânasıyla *zekâtı* ifade eder; ancak onunla sınırlı değildir.

dadır. Yine, aynı kökten gelen *sadüka* (çğl. *sadukât*) kelimesi ise, kadınlara verilen mal (mehir) anlamında kullanılmıştır[69].

Başta *zekât* olmak üzere, bu tür ödemeler/vergiler için *sadaka* kelimesinin kullanılmış olması ilginçtir: *Sadaka* lâfzının doğruluk ve samimiyet anlamındaki s-d-k kökünden geldiği[70] düşünülürse, *zekât* vb. ödemeler, kişinin -hangı işle ilgiliyse- o işteki sadâkatini; samimiyet ve ciddiyetini kanıtlayan bir işlem olmaktadır. -Malum, "*Mal canın yongasıdır.*"- Nitekim devletin gayrımüslim vatandaşlarının (*zimmî*lerin) yaptığı ödemeler için *sadaka* değil *cizye* tabiri kullanılmıştır. "Baş vergisi" anlamıyla terimleşen *cizye*, *cezâ* ile aynı kökten olup esas anlamı "karşılık"tır. Pekiyi neyin karşılığı? Bunun cevabı ilgili ayette şöyle veriliyor:

> ***Allah'a ve ahirete iman etmeyenlerle, Allah'ın ve Elçisinin haram kıldığı şeyleri haram tanımayanlarla ve -kitap sahibi oldukları halde- din olarak hak dîni kabul etmeyenlerle, cizyelerini, size ezile büzüle bizzat kendi elleri ile ver(meyi kabul ed)inceye kadar savaşın***[71].

Demek ki *cizye*; Allah'ı ve ahireti inkâr, Allah'ın ve Elçisinin haram kıldığı şeyleri haram tanımama ve hak dini kabul etmemenin karşılığıdır [Cizye vermeyi reddedenlerden savaş yoluyla elde edilen kazançları ifade eden *ganimet* (*enfâl*), *fey'*, *harâc* vb. Kur'ân kelimeleri de bu kapsamda değerlendirilebilir].

Malum, Kur'ân inzal edildiği sırada Medine devletinin 2 tip vatandaşı bulunmaktaydı: Bu ilkeleri kabul eden *mümin*ler ve inkâr eden *kâfir*ler (ister putperest olsun ister kitabî...) Nasıl, ilk gruptakiler devlete Allah nâmına bir ödeme yapıyorlarsa, 2. gruptakıler de yapacaklardır. Yani, sonuçta her ikisi de ödeme olmakla birlikte, biri *imanı* ifade eden sadaka lâfzı ile, diğeri de inkârcılığın dünyevî karşılığını belirten *cizye* kelimesiyle terimleşmiştir.

*Sadaka*daki dine sadâkat; doğruluk ve samimiyet anlamı ilk dönem vahiylerinden birinde açıkça vurgulanmıştır[72]. ***Fidye, keffâret, tahrîr-i*** *rakabe*, ***diyet*** kapsamındaki ödemeler de bu anlamda birer *sadaka*dır. -Mâide Sûresinin (5) 45. ayetinde *sadaka - keffâret* ilişkisi açıktır (فمن تصدق به فهو كفارة له).- Kişi, işlediği bir suç/günah ya da kusurdaki hatasını kabul etmek-

---

[69] Nisâ 4/4 (وآتوا النساء صدقاتهن نحلة).

[70] Krş. K.V. Zettersteen, "Sadaka" md., *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı 1988, X, 22.

[71] Tevbe 9/29.

[72] Leyl 92/1-11.

te ve bunu telafi etmek için *sadıkane* (ciddi, samimi) çabalar içerisine girerek bir köle azat etmekte; *fidye* ve *keffâret* vermektedir. Bu tür "ceza"lar, özellikle de *fidye* malî boyutu ağır basan bir uygulamadır; kişinin imkânı olmadığı takdirde müeyyide olarak oruç ve ibadet (نُسُك) devreye sokulmaktadır[73]. Nitekim Bakara Sûresinin (2) 196. ayetinde verilen bir *sadakanın fidye* olduğu belirtilmiştir (فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ).

(ii) ***İnfâk***; "geçip gitme ve bitip tükenme"[74] anlamındaki *n-f-k- kökünün* if'âl babına nakledilmiş hâlidir. Bu kökten gelen *nefâk* masdarı, "malın azalması ve buna bağlı olarak değerinin artması" (*revâc*) anlamında kullanılırken, *nefak* "yeraltında açılan tünel, oyuk, kovuk ya da delik"[75] anlamına gelmektedir[76]. Buna göre *infâk-ı mâl*; "para harcayarak bir maddî deliği/oyuğu izale etmek, gediği kapatmak" anlamına gelmektedir. Şer'î terminolojide ise, "Allah rızası için harcama/tüketim yaparak -yani, rant amacıyla parayı *depo*lamayıp- ekonomiye kazandırmak, kamunun açık ve gediklerini kapatmak" çerçevesinde bir kullanımı vardır. İlgili ayetler[77] incelendiğinde,

---

73 Bakara 2/184; Nisâ 4/92; Mâide 5/89, 95; Mücadile 58/3-4. Yalnız, Bakara Sûresinin 196. ayetinde oruç sadakadan önce zikrediliyor.

74 Şu ayetteki خَشْيَةَ الإِنْفَاقِ tamlaması kök anlamındadır: "*De ki: Şayet, benim Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, harcarsak tükenir korkusu ile cimrilik ederdiniz. Çünkü insanoğlu hep elisıkı olmuştur.*" (İsrâ 17/100)

75 Örnek olarak bkz. En'âm 6/35 (نَفَقًا فِي الأَرْضِ).

76 Bkz. Râğıb, Zemahşerî, İbn Manzur, "nfk" md.

77 Mâide: 64'te Allah'ın hâşa eli sıkı olmadığı, ama "dilediği gibi" *infâk* ettiği [harcadığı] belirtilir. Furkân: 67'de *infâk* ederken [harcarken] ifrat ve tefrite kaçmamak gerektiği vurgulanır. Nisâ: 34'te erkeğin, *infâkı* [ailesinin geçimini temin etmesi] sebebiyle aile reisi (*kavvâm*) olduğu anlatılır; Mümtehane: 10'da müminlerin düşman/kâfir ülkesine kaçan karıları ile ilgili olarak ilgili karı - kocaların, zamanında birbirleri için yaptıkları *infâk*ların [mehir vs.] iadesini istemeleri emredilir. Bakara: 254'te *infâk* emri verilir; 215 ve 218. ayetlerde ihtiyaç fazlasının (العَفْو) infâk edileceği ve bunun ebeveyne, akrabalara, yetimlere, düşkünlere ve yolda kalmış gariplere verileceği belirtilir; 273. ayette bunlara bir de "*fakir*"ler eklenir (*masârif-i zekât*). Bakara: 265-272, Enfâl: 60 ve Sebe': 39'da yapılan *infâk*ların Allah katında değerlendiği, misliyle ya da kat kat fazlasıyla sahibine iade edileceği hatırlatılarak fertler *infâk*a motive edilir. Ra'd: 22, İbrahim: 31, Nahl: 75, Hac: 35, Kasas: 54 ve Secde: 16'da *infâk* edenler [ihtiyaç sahiplerine sadaka verenler] methedilir. Bakara ve Enfâl sûrelerinin 3. ayetlerinde, Al-i İmrân: 17 ve 134'te *infâk* edenler [ihtiyaç sahiplerine sadaka verenlerin yanı sıra ordu teçhizatı vb. amaçlarla kamu yararına verenler] övülür. Tevbe: 34-35'te ellerindeki malı uygun şekilde Allah uğrunda *infâk* etmek yerine sürekli kenara yığanlar kınanarak ahirette uğrayacakları azaptan örnekler verilir. Aynı surenin (9) 53-54. ayetlerinde münafıkların *infâk*larının (نَفَقَاتُهُم) reddedileceği belirtilir ve bunun sebepleri gösterilir. 91-92. ayetlerde infâk edecek bir şeyi olmayan müminlerin bu hususta

*infâk*ın "başkası yararına harcama yapmak" anlamına geldiği görülmektedir. Bu harcama, kişinin kendi çoluk çocuğu için olabileceği gibi -yakınlarından başlayarak- diğer ihtiyaç sahipleri için de olabilir. Vatan savunması vb. tehlike zamanlarında ordu hazırlanması gerektiğinde, bu ordunun güçlü ve caydırıcı olması için elinden gelen imkânı esirgememek de *infâk* kapsamındadır:

> "*Haram ay, haram aya bedeldir. Dokunulmazlıklarda mütekâbiliyet esastır; dolayısıyla size saldırana siz de aynı saldırı tarzıyla mukabele edin, ancak yine de Allah'a karşı dikkatli hareket edin ve bilin ki Allah kendisine karşı dikkatli hareket edenlerle beraberdir. [Bu savaşı finanse etmek için]* ***Allah yolunda harcama yapın -ve bunu en güzel bir şekilde yapın- da kendi ellerinizle*** *[kendi ülkenizi, insanınızı,* ***geleceğinizi,*** *malınızı-mülkünüzü]* ***tehlikeye atmayın. Allah, yaptıklarını böyle en güzel bir şekilde yapanları sever.***"[78]

Nitekim Mekkeli putperestlerin İslâm'ı yok etmek amacıyla ordu teçhiz etmeleri *infâk* masdarı ile anlatılmıştır. Bir ödeme/vergi; ahlakî boyutu itibarıyla *zekât* olarak adlandırılırken, kendisi tükenirken bir gediği kapattığı (bir ihtiyacı giderdiği) için *infâk* kelimesiyle ifade edilmektedir.

(iii) *Karż-ı hasen*e gelince, bu tabir sözlük anlamı itibarıyla "güzel borç" demektir. İlgili ayetlerin[79] bağlamlarına baktığımızda, *karż-ı hasen*in, özellikle savaşla ilgili bir ödeme/vergi söz konusu olduğunda kullanıldığını görürüz. *Karż-ı hasen*in *zekât*a atfen kullanılmış olması[80] bunların 2 farklı kategori olduğunu gösterir; çünkü atıf muğâyeret gerektirir (yani, farklı bir şeydir ki ona atfedilmiştir); ancak atıf aynı zamanda müşâreketi de gerektirir (yani, ikisi arasında yakın bir alâka vardır ki birbirlerine atfedilmişlerdir).

---

kınanmayacakları hatırlatılır. 98-99. ayetlerde bir kısım bedevilerin, yaptıkları *infâk*ı angarya saydıkları nakledilir, ancak birtakım bedevilerin de bu harcamaları yüce Allah'a yaklaşma ve Peygamber'in hayır duasını alma vesilesi olarak değerlendirdikleri anlatılır. 121. ayette az olsun çok olsun infâk edilen her nafakanın sevap hanesine yazıldığı müjdelenir. Enfâl: 36'ya göre müşrikler insanları Allah'ın dininden uzaklaştırmak için *infâk* etmektedirler [ordu finansmanında harcamaktadırlar], ama bu *infâk*ları kendilerine pişmanlık olarak geri dönecek, hiçbir işe yaramayacaktır; -tıpkı Allah'ın rolünü görmezden gelen ve ahireti inkâr eden bahçe sahibi gibi (Kehf 18/42)-.

78 Bakara 2/194-195.

79 Bakara 2/245; Hadid 57/11, 18; Tegabün 64/17.

80 Mâide 5/12; Hadid 57/18; Müzzemmil 73/20.

Karż-ı hasen daha ziyade Yahudilerle ilgili bir tabirdir. Malum, Yahudiler Medine site devletinin temel direklerinden biriydiler. Zeki, becerikli ve çalışkan insanlar oldukları için, günümüzde olduğu gibi o gün de muazzam bir malî güce sahip bulunuyorlardı. Medine Vesikası'nın 24, 38 ve 44. maddelerine göre[81]; vatanın güvenliği tehlikeye girdiği takdirde, Yahudiler de vatan savunmasına katılacaklardı: Kimi "vatan"daşlar canlarını ortaya koyarken, kimi malıyla kimi de hem canıyla hem de malıyla bu işe katılacaktı. *Karż-ı hasen* konulu ayetlerde, bu malî cihâda gönüllü katılmayanlardan, daha sonra iade edilmek üzere borç/kredi isteniyordu. Ama borçlu durumdaki devletin yetkililerinin bunun için sıkıştırılmaması; bunun güzel bir borç (*karż-ı hasen*) olması bekleniyordu. Bu borç talep edilirken de öyle bir üslûp kullanılmaktaydı ki, sanki para devlete değil, Yüce Allah'a borç veriliyordu...

> "Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah, kesinlikle işitmektedir, bilmektedir. Kimdir o Allah'a güzel bir şekilde borç verip, Allah'ın da bunu kat kat fazlasıyla iade edeceği [*talihli*] kimseler? Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır; zaten, eninde sonunda O'na döndürüleceksiniz."[82]

Tabiî, bir kısım Yahudiler, buradaki mecazî anlatım ile dalga geçmekte (*tahrîf*) gecikmeyeceklerdi:

> *"Ne yani, Allah fakir de biz mi zenginiz (ki O'na borç verecekmişiz)!?"*[83]

Kur'ân da Yahudilerin Allah'la yaptıkları antlaşmanın maddelerinden birinin "Allah'a güzel bir şekilde borç vermek" olduğunu ve "ilahî lânet"e bu antlaşmayı bozdukları için uğradıklarını[84] -yani, böyle giderlerse aynı akıbete yine uğrayacaklarını- kendilerine hatırlatmak durumunda kaldı. -Nitekim sonunda Medine'den, hatta Arap yarımadasından tamamen temizlenmişlerdir.-

3.2. ZEKÂT KAVRAMI İLE İLGİLİ BAZI HUSUSLAR

(i) *Tezkiye* amaçlı verişlerin gerekçesi

Kendini arıtma ve geliştirme amaçlı verme işlemlerinin (*zekât, infâk, sadaka* vs.) gerekçesi, hemen her toplumda "fakir (muhtaç)" ve "zengin" 2 tür in-

---

81 Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 208-210.

82 Bakara 2/244-245.

83 Âl-ı 'İmrân 3/181.

84 Mâide 5/12-13 (وأقرضتم الله قرضا حسنا).

san bulunması realitesidir. -Ciddi bir iktidar değişikliği olmadıkça[85]- bu farkın ortadan kaldırılması pek mümkün görünmemektedir. Bu realite, Kur'ân'da da kabul edilmiş ve Yüce Allah'ın, dilediklerine geniş geniş akıtırken (*bast*), dilediklerine ölçe - biçe[86] verdiği (*kadr*)[87] ve iman sahiplerinin bundan dersler çıkarması gerektiği anlatılmıştır[88].

Bu farklılık Kur'ân'da şöyle normalleştirilir (açıklanır):

> Evet, "*Allah, rızkı dilediği kullarına bol bol, dilediği kullarına da ölçüp biçerek vermektedir.*"

Şairin

> "*Bu lûgazın sırrını çözmedi kimse / kimler geldi hukemâdan, fuzalâdan*"

dediği gibi, bu öyle bir realitedir ki insanların çoğu bunun hikmetini bilmez[89].

İnsanı şımartan; ona kendini ve Rabbini unutturan bir zenginlik, hiç de imrenilecek bir şey değildir[90]. Kişiyi Allah'a ulaştıran mal ve evlat çokluğu değildir -*iman ve amel-i salih* sahipleri hariç-[91]. Allah kullarından haberdardır, onları görmektedir[92]. Yani, mal-mülk sahiplerinin bunca malı nereden kazandığı, nasıl değerlendirdiği, nereye harcadığı vs. Allah tarafından çok iyi bilinmektedir[93]. Allah rızası için başkası uğruna yapılan her harcamanın yerine Allah mutlaka onun dengini getirir[94]. Dünya malı ne kadar fazla olursa olsun, ahirettekinin yanında yine de azdır[95]; o halde asıl, uhrevi varlığa bel bağlanılmalı, onun uğrunda yarışılmalıdır.

Kur'ân'da, verme çerçevesindeki emir ve tavsiyelere karşı geliştirilen ilk itiraz Karun'un itirazıdır. Ona;

---

85 Bkz. Neml 27/34. ("*Hükümdarlar bir kente güç zoruyla girdikleri zaman, oradaki düzeni bozarlar; halkının şan-şeref sahibi güçlülerini hor ve hakir hâle getirirler.*")

86 *Türkçesiyle; gıdım gıdım.*

87 Örneği: Ra'd 13/26; Sebe' 34/36, 39; Şûra 42/12.

88 Rum 30/37, Zümer 39/52.

89 Sebe' 34/36.

90 Kasas 28/82.

91 Sebe' 34/38.

92 İsrâ 17/30.

93 'Ankebût 29/62; Şûra 42/12.

94 Sebe' 34/39.

95 Ra'd 13/26.

"*-Allah sana ihsanda bulunduğu gibi, sen de (fakir-fukaraya) ihsanda bulun*" dendiği zaman,

"*-(Siz ne diyorsunuz ya!..) Bu, bana tamamen kendi bilgi (ve beceri)m sâyesinde verildi!*"

demişti[96]. Yani, bu malı-mülkü ben **bizzat kendim** kazandım; fakir-fukaranın bu sırada bana herhangi bir katkısı olmadı ki!.. O halde, niye vereyim?!

Verme ve doyurma çerçevesindeki emir ve tavsiyelere karşı geliştirilen 2. itiraz da müşriklerinkidir. Kur'ân; zengin ve nüfuzlu kesimleri toplumun muhtaç tabakasını teşkil eden *yetim, miskin* ve *fakir*leri doyurmaya teşvik ettiği zaman, müşrikler şöyle bir itiraz geliştirmişlerdir:

"*Allah bütün kâinatın Rabbi olarak bunları kendisi doyuramıyor mu ki bunu bizden istiyor!?*"[97]

Yani, müşrikçe de olsa Allah'a iman eden bu insanlar, O'nun böyle bir talepte bulunmasını akla aykırı bulmuşlardır. Yahudiler ise, bu manada biraz daha ileri giderek Yüce Allah'ı -hâşa- pintilikle suçlamışlardır[98].

Oysa;

(a) Edinilen malvarlığı, kişinin **bizatihî kendi** kazandığı bir şey değildir; Allah'ın malıdır.

Mal sahibi, mülk sahibi! Hani bunun ilk sahibi?

Mal da yalan mülk de yalan; var biraz da sen oyalan.

derken, şair bu olguyu gayet güzel anlatmıştır.

(b) Allah bu malın tasarruf yetkisini şu an itibariyle size bahşetmiş olabilir; ancak, Allah insanoğluna bahşettiği bütün imkânları birer imtihan vesilesi olarak değerlendirdiği gibi, aslında burada da "*Bakalım, şükür mü edecek, yoksa nankörlük mü?*" diyerek sizi denemektedir.

(c) İnsanlar birbirlerine muhtaç olacaklar ki dünya hayatı yürüyüp gitsin[99], diye böyle bir farklılık öngörülmüş olmalıdır. Bu ihtiyaç da toplumda zen-

---

96 Kasa 28/78.

97 YâSin 36/47.

98 Mâide 5/64. Aslında bu, "Tanrı bundan daha iyi bir dünya yaratamaz mıydı?" sorusu çerçevesinde ciddi Teolojik tartışmalara yol açmış bir konudur. Gazzali İslâm'ın bu konudaki görüşünü, ليس في الإمكان أبدع مما كان : "Dünya bundan daha sanatkârane olamazdı" şeklinde formule etmiştir.

99 Bu olgu Kur'ân'da şoyle dile getirilir: "Senin Rabbinin rahmetini bunlar mı bölüştürüyorlar!? Oysa [manevi dereceleri dilediğimize verdiğimiz gibi] kendilerinin dünya hayatındaki geçim vasıtalarını paylaştırarak onları birbirlerinden derece derece

ginlik ve fakirliğin farklı seviyelerinde bulunan çeşitli kesimlerin bulunmasıyla mümkündür. Herkes; birilerine göre zengin iken, diğerlerine göre fakir (birilerine göre fakir iken, diğerlerine göre zengin)dir.

(d) Allah'ın insanlarla alâkalı işleri, onların işlerinden tamamen uzak ve ayrı değildir. Yani, müşrikler gibi

"Allah bunları kendisi doyuramıyor mu ki bunu bizden istiyor!?"

derken ya da Yahudiler gibi

"Allah pintidir"[100]

veya

"Allah fakir de biz mi zenginiz [ki finansman (karž-ı hasen) için sürekli bize geliyorsun]!"[101]

derken bu olguyu göz ardı etmemek gerekir. Allah, yaptığı / yapacağı şeyleri genelde bizzat değil, *bi'l-vâsıta* yapmakta; bir araç kullanmaktadır. Dini bile kâh doğrudan, kâh elçi aracılığıyla vahyetmiştir. Zenginler Allah'ın kulu oldukları gibi, fakirler de Allah'ın kullarıdır. Allah kendi kullarından kendi kulları için bir şey isterken, aslında veren de alan da kendisi olmaktadır. Malın-mülkün Allah'a ait olduğu; bütün imkânların insana O'nun tarafından bahşedildiği ayetlerle sabittir; bu sabittir de, Allah'ın "kullarından alıyor" olması pek makul gelmeyebilir. Oysa, bu da bir ayet-i kerimede açıkça belirtilmiştir:

"Bunlar bilmezler mi ki kullarının tevbesini kabul ederek bu sadakaları alan Allah'tır?"[102]

Pekiyi, yarattıklarının hiçbir şeyine muhtaç olmayan Allah bu zekât ve sadakaları ne yapıyor? Şüphesiz, bunları toplayan yetkili-sorumlu kişilere emrederek yine insanların ihtiyaçları için harcatıyor. Yaptığınız her hayır

---

üstün kılan [da] Biziz. Bu sayede birbirlerini tutup iş gördürebiliyorlar. Bir farkla b Rabbinin rahmeti bunların biriktirdiklerinden daha hayırlı. Öyle ki; bütün insanların tek bir [inkârcı] ümmete dönüşme ihtimali olmasaydı, mutlak merhamet sahibine nankörlük edenlerin evlerinin tavanlarını ve basıp çıktıkları merdivenleri gümüşten kılardık; evlerinin kapılarını, üzerine yaslanacakları koltukları, envâ-i çeşit değerli taşla bezerdik. Çünkü bunların tamamı gelip geçici dünyalıklardır. Rabbinin katında âhiret ise müttakilerindir" (Zuhruf 43/32-33)

100 Mâide 5/64.

101 Âl-i İmrân 3/181.

102 Tevbe 9/104. Burada elbette mecazi bir anlatım vardır; siz görünüşte Hazret-i Muhammed'e ya da onun atadığı zekât memuruna veriyorsunuzdur, ama aslında onu alan Allah'tır.

kendinizedir[103]. "Kendinize" ifadesi, bizzat sizinle; çoluk-çocuğunuzla ve akraba-yı taallukatınızla sınırlı değildir, toplum fertlerini, devleti de kapsar... Kaldı ki, *Hakk'ın rızası halkın rızasından geçmektedir.*

(ii) *Tezkiye* amaçlı verişlerin muharriki

Bütün zahirî ameller bir kalp ameline dayanır: İnsanlardan sâdır olduğunu gördüğümüz her tür eylem; tutum ve davranışın kökü, kalpteki bir inanış ve düşünüştür. İşte, *zekât, sadaka* vb. ödemelerde bulunan kişiyi harekete geçiren asıl sâik de kalbindeki *ittikā* ve *tasdîk*tir. Yani, Yüce Allah'a karşı hissettiği saygı; O'nun hışmına uğrama endişesi ve verdiğinin karşılığını O'ndan mutlaka alacağına dair kesin iman... Bu olgu Leyl Sûresinde son derece etkili bir üslûpla dile getirilmiştir[104]. -Yapılan ödeme ile söz konusu iman (*tasdik*) arasındaki bu sıkı ilişki sayesindedir ki zekât vb. ödemeler Kur'ân'da *sadaka* lafzıyla ifade edilmiştir.- Böylece, kişi elindeki nimetin Yüce Allah tarafından geldiğini bilerek O'na *şükr*etmekte ve minnettarlığını göstermiş olmaktadır.

(iii) *Tezkiye* amaçlı verişlerin gayesi

Kur'ân, müminlerin asıl dikkatini, peşin gelecek menfaatlerden (*ed-dünya*) ziyade, nihaî menfaate (*el-âhira*) yönlendirir[105]. -Tabiî bu, "dünyaya önem verilememesi gerektiği" anlamına gelmemektedir.-

---

103 وما تُنفقوا من خيرٍ فلأنفسكم (Bakara 2/272); وأنفقوا خيرًا لأنفسكم (Tegabün 64/16).

104 *"Örtüp kapladığı sıra, geceye;*
ortaya çıktığı sıra, gündüze;
erkek ve dişiyi yaratana yemin ederim ki:
Her birinizin yaptığı farklı farklı:
*Şimdi; kim **dikkatli davranıp 'en güzel'i tasdik eder** ve [nasip ettiklerimizden, benliğini arındırmak için] **verirse;***
Biz de onun 'en kolay'a nâil olmasını kolaylaştırırız.
Cimrilik edip kendisini müstağnî görerek 'en güzel'i yalanlayana gelince;
onun da 'en zor'a düşmesini kolaylaştırırız.
Buraya yuvarlandığı zaman, malının kendisine hiçbir faydası olmaz.
Şüphesiz Bize düşen, hangi yolun hangisine çıktığını göstermekten ibarettir.
Kuşkusuz sonu da Bizimdir, önü de.
İşte sizi, alev saçan öyle bir ateşe karşı uyarmış oldum ki,
yalanlayıp yüz çeviren bedbahttan başkası boylamaz orayı!
***Dikkatli hareket eden ve malını, arınmak için verenler** uzaklaştırılır oradan!*
Birinden, karşılığını ödemesi gereken bir iyilik gördüğü için değil,
*sırf yüce **Rabbinin rızasını kazanmak için verenler...***
Ki kendisi de ileride memnun edilecektir." (92.Leyl Sûresi)

105 Örneği: Bakara 2/200-201; Şûra 42/20; Kıyame 75/20-21.

وَمَا تُنْفِقُونَ إِلاَّ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللهِ

ayetinde[106] belirtildiği gibi, zekâtta öncelikli hedef, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaktır[107]. Zekât verildiğinde, malvarlığında bir azalma oluyorsa da zekât veren kişi, peşin (*'âcil*) çıkarı bırakıp ahiretteki nihaî menfaati hedeflemektedir[108]. Ancak bu, malının bereketlenmesi vb. şekillerde daha dünyada iken de gerçekleşebilir[109].

Öte yandan, *"Allah için yapacağınız her harcama aynı zamanda kendi yararınızadır."*[110] ayetinde de gösterildiği üzere, Hakk'ın rızası halkın rızasından geçmektedir. Kur'ân'daki *sebîlûllah* kavramını biraz da böyle anlamak gerekir; "Allah yolunda" demek, başta insanlık olmak üzere halk yolunda demektir. Çünkü Allah'ın, hiçbir varlığın hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur (*el-Ğaniyy*).-

Zekât aynı zamanda ferdî ve toplumsal (maşerî) *iflâhı* sağlayan unsurlardan biridir[111]. Kişi malının zekâtını vererek kendisini arıtıp geliştirmekte; yaptığı ödeme dinî bir mahiyet taşıdığı için "canından koparılan yonga" hiç de canını acıtmamaktadır[112].

---

106 Bakara 2/272.

107 *"Bedevîler, gerek inkâra gerek ikiyüzlülüğe gerekse Allah'ın, Elçisine indirdiği sınırları bilmemeye daha müsaittirler. Allah, mutlak bir bilgi ve hikmete sahiptir. Evet, bedevîler içinde Allah yolunda yaptıkları harcamaları angarya sayanlar ve başınıza birtakım belâlar gelmesini dört gözle bekleyenler var. -Kötü felâket kendi başlarına!... Allah, işitmekte ve bilmektedir-. Ancak bedevîlerin içinde, Allah'a ve âhiret gününe iman eden ve [kamu yararına] yaptığı harcamaları Allah'a yakınlaşmak ve Peygamberin duasını almak için fırsat bilenler de var. Haberleri olsun ki, bu harcamaları kendileri için gerçek bir yakınlık vesilesidir. Allah onları rahmetine koyacaktır. Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."* (Tevbe 9/97-99)

108 Maldaki bu zahirî azalışı, ziraat erbabının ağaç budamasına benzetebilir miyiz? Görünürde meyve veren dallar azalıyor, ama aslında ağacın verimi ve ürünün kalitesi artıyor

109 Bu olgu, şu ayette güzel bir benzetme ile anlatılmaktadır: *"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, beher başakta yüz tane olmak üzere yedi başak bitiren tek bir dane gibidir. Allah dilediğine kat kat verir."* [Bakara 2/261. Ayrıca 2/265, 268, 272; Nisâ 4/40 (وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا)].

110 Bakara 2/272.

111 Bkz. Mü'minûn 23/4.

112 Tevbe 9/103 (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلاَتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ).

(iv) *Tezkiye* amacıyla verirken taşınması gereken psikoloji

Her şeyden önce; zekât gönüllü olarak verilmelidir[113]. Saniyen; mümin sonuçta Allah'ın huzuruna çıkacağı endişesiyle, verdiği *zekât* ya da *sadaka*nın O'nun katında makbul olup olmayacağı bilinciyle son derece dikkatli, hassas ve titiz olmalıdır[114]. Çünkü zekâtı aslında Allah'a vermektedir[115].

(v) *Tezkiye* amaçlı verişlerin adabı

Zekât verirken, nakit; altın-gümüş olarak değil de aynî olarak hayvan, zirai mahsül vb. bir şey verecekse, kalitelisinden vermelidir[116]. Çünkü Allah, onun ne verip vermediğini çok iyi bilmektedir[117].

Tabii, iş, vermekle de bitmemektedir; *sadaka* namına verilen hiçbir şey başa kakılmamalıdır. Aksi takdirde, o sadakayı kendi ellerimizle iptal etmiş, bâtıllaştırmış (boşa gidermiş) oluruz. Başa kakacak bir sadaka vermektense, hiç vermeyip usulüne uygun sözler sarfederek göndermek daha iyidir[118].

Konuyla ilgili bir başka önemli nokta da *sadaka, zekât* vb. ödemelerin gösteriş amacıyla verilmemesi gerektiğidir[119]. Kur'ân gösteriş amaçlı verişleri kınar. Ancak bu, insanoğlunun o kadar da kolay kurtulabileceği bir kusur değildir. Nitekim bunun, ilk dönem sûrelerinden Mâ'ûn Sûresinde de, son sûrelerden Bakara Sûresinde de kınandığını görürüz[120].

---

113 Tevbe 9/79 (الذين يلمزون المطوعين من المؤمنين في الصدقات)

114 Mü'minûn 23/61 (والذين يؤتون ما آتوا وقلوبهم وجلة أنهم إلى ربهم راجعون)

115 Tevbe 9/104 (ألم يعلموا أن الله هو يقبل التوبة عن عباده ويأخذ الصدقات)

116 Âl-ı 'İmrân 3/92 (لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون)

117 Bakara 2/270 (وما أنفقتم من نفقة أو نذرتم من نذر فإن الله يعلمه).
Bu olgu Kur'ân'da şoyle dile getırilir: "*Ey iman edenler! Allah için harcama yaparken, gerek kendi kazandıklarınızın gerekse sızin ıçın Bızim toprakta bıtirdiklerımizin ıyılerınden harcayın. **Harcamak için, kendinizin bile -gözünüzden kaçmadıkça- alıcı olmayacağınız adi şeyleri seçmeyin ve bilin ki Allah,** [hiçbirinizin infâkına] ihtiyâcı olmayan bizzat övgüye lâyık bır varlıktır.*" (Bakara 2/267)

118 Bakara 2/263.

119 Nısâ 4/38.

120 Bakara Sûresindeki ayet şöyledir: "Ey iman edenler! Millet görsün diye harcama yapanlar ile Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler gibi siz de başa kakıp incıterek sadakalarınızı heder etmeyin. Çünkü böyle bırinin durumu, üstünde ekime elverişli bir toprak bulunan, ancak şiddetli bir yağmur isabet ettiğinde sert ve cascavlak kalan bir kayanın durumuna benzer. İşte böyleleri de yaptıklarından bir şey elde edemezler. Allah kâfirler gurûhunu doğruya iletmez. Oysa, Allah'ın rızasına nâil olmak ve benliklerındeki imanı iyice sağlamlaştırmak amacıyla infâkta bulunanların durumu, verimli bir yerde bulunan öyle bir bahçenin durumuna benzemektedir kı iyi yağmur aldığı takdirde mahsûlunü ıki kat verir, yağmur almazsa bir çisintı bile kâfi gelır... Allah yaptıklarınızı görmektedir." (Bakara 2/264-265).

Kur'ân'da, *sadaka*ların gizlice yapılması "daha hayırlı" görülmüşse de tamamen gizli verilmesi öngörülmemiştir. Bizim dikkat çektiğimiz husus da, *zekât* ya da *sadaka*nın açıktan verilmesi değil, gösteriş amacıyla verilmesidir. İnsan gizli verdiği halde, daha sonra bunu sürekli gündeme getirerek, afişe/reklâm ederek de gösteriş yapabilir. -Ancak, bunun insanlar işitsin, herkes duysun diye yapılanına *riyâ* değil, *süm'a* denir.-

Bütün bunlar, *zekât* vb. verişlerin komple bir eğitim işi olduğunu göstermektedir.

IV. ZEKÂT TERİMİ

Zekât -terim olarak- daha çok Fıkhı (İslâm Hukuku'nu) ilgilendirir. Zekâtın terim anlamı şudur: Zekât; Kur'ân'da zikredilen sınıflara (*masârif*) verilmek üzere farz kılınan ve dinî ölçülere göre zengin sayılan kişilerin mallarından belli oranda alınan bir paydır (Bu, aslında zekâtın *hâsıl bi'l-masdar* anlamıdır. *Zekât* olarak nitelendirilmesi gereken, -bu payın kendisi değil- "maldan ayrılıp Allah rızası için ödenmesi işlemi"dir; zekâtın asıl *ma'nâ-yı masdarîsi* budur).

Teknik anlamdaki *zekât* Kur'ân'da daha çok *es-sadaka* (çğl. *es-sadakât*) kelimesi ile ve belirlilik takısıyla ifade edilmiş[121]; bu anlamda *zekât verenler* de yine aynı kökten; -tefe'ul bâbından- gelen *tesaddaka*nın ism-i fâil formu ile ifade edilmiştir[122].

Bu bağlamda, Fıkh'ı ilgilendiren konulardan biri de şüphesiz, *zekât - vergi* ilişkisidir. Zekâtın vergi olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte, sözlük anlamı itibarıyla bir *ver-gi* olduğu aşikârdır. Çünkü Kur'ân'da zekât, 2-3 ayet dışında, sürekli "verilen" bir şey olarak tasvir edilmiştir. Vergi kelimesi de "ver" köküne "gi" takısı eklenerek oluşturulmuş bir kelimedir. Türkçede, "gi" takısı, eklendiği köke fail (örn. *burgu*) ya da mef'ûl (örn. *yaygı, sergi, dergi*) anlamı katar ki burada 2.si söz konusudur. Ancak zekât kelimesindeki dinî/ilahî/ahlakî boyut, hemen daima gönülsüz ödenen vergilerde bulunmamaktadır. Oysa zekât gönüllü ödenmediği takdirde, "arınma işlemi (الزَّكَاة)" gerçekleşmemekte; zekât eylemi tahakkuk etmemektedir. -Nitekim Kur'ân; bir kısım bedevilerin, kamu yararına yaptıkları harcamaları (*infâk*) "angarya (مَغْرَمًا)" saydıklarını aktarıp eleştirdikten sonra, diğer bedevilerin, bu harcamaları "Yüce Allah'a yaklaşma ve Peygamber'in hayır

---

121 Bakara 2/264, 271, 276; Tevbe 9/58, 60, 79.

122 Ahzâb 33/35 (الْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ); Hadid 57/18 (الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ).

duasını alma vesilesi" olarak değerlendirdiklerini övgüyle anlatır[123].- Bununla birlikte, zekâtın gönüllü ya da gönülsüz mutlaka ödetildiği de bir vakıadır (Hazret-i Ebu Bekr'in zekât vermeyi reddedenlerle savaştığını hatırlayalım)[124]. Bugünkü anlamda bir siyasî-iktisadî örgütlenmenin bulunmadığı ilk İslâm toplumunda, vergiye dünyevî ekonomik boyutuna ek olarak dinî / ilahî / ahlakî bir boyut kazandırılmış; vergi vermede gösterilen her tür sahtecilik ve ihmalkârlık hem devlete karşı işlenmiş hukukî bir suç hem de dinî bir günah sayılarak çifte müeyyide ile kovuşturulmuştur. -Bu çifte müeyyide, aslında Müslümanın bütün fiilleri için söz konusudur[125]-.

Sonuçta "ibadet mahiyetinde *kutsal bir vergi*" olan zekât için z-k-v- kökünden bir kelime (زكاة) kullanılmasının sebebi şudur: Yukarıda, *zekâtın* kök anlamının "Allah'ın verdiği bereketle ortaya çıkan artış" olduğu belirtilmişti. İşte, kişi kamunun hakkı olan kısmı malından çıkarıp ihtiyaç sahiplerine verirken, hem bereket ümidi ile hem de *nefsini tezkiye* etmek amacıyla vermektedir. Benliği (nefs) *tezkiye* etmek de onu hayırlı ve mübarek eylemlerle geliştirmek (تنمية) demektir. -Nitekim Kur'ân'da *zekât* ve *salât* genellikle birlikte zikredilir.- Benliğini arıtıp geliştirmek sureti ile insan, dünyada övgü dolu sıfatlara, ahirette ise ecir ve mükâfata hak kazanmış olmaktadır[126].

SONUÇ

Bu bölümde; Kur'ân'da zekâtın kavramsal alanı *îtâ, it'âm, sadaka, infâk, fekk-i rakabe, tahrîr-i rakabe, birr, ihsân, îsâr, fidye, keffâret, cizye, karż-ı hasen* kavramları ve bunların zıt anlamlıları olan *vermeme, esirgeme, hayrı teşvik etmeme, hayrı engelleme, parayı depolama* (*cem', kenz*), *cimrilik* (*buhl*), *bencillik* (*şuhh*), *saçıp savurma* (*isrâf, tebzîr*), *gösteriş* (*riyâ, betar*) ve *ribâ* gibi kavramlar çerçevesinde çizilmeye çalışılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1) Kur'ân'daki bir kelime daha sonra Fıkıh, Tasavvuf ya da Kelâm'ın bir terimi hâline gelmişse örneği: *salât, zekât, iman, fısk, takvâ, nefs*), o kelimenin Kur'ân'da kazandığı ruh kaybolup -ya da zayıflayıp- bu ilimlerdeki anlamı öne çıkmaktadır. Oysa ıstılahî anlam, ilgili kelimenin en dar anlamıdır. Bu, *zekât* kelimesi için de söz konusudur: "İnsanın ruhî tekâmülü"nü ifade

---

123 Tevbe 9/98-99.

124 Zekât - vergi ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Özek vdğr., *İbadet ve müessese olarak zekât*, İSAV, İstanbul 1984, son bölüm; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 957-980.

125 Hamidullah, *age*, II, 980.

126 Râğıb, "زكى" md., *el-Müfredât*.

eden *zekât* ve *tezkiye* Kur'ān'da "dinin temel amacı" olarak sunulurken, tamanla, bunun vererek kazanılan bir arınış ve gelişim olduğu üzerinde durulmaya başlanmıştır; böylece, Kur'ān'a göre *sadaka, infâk, fidye, karz-ı hasen* vb. her tür veriş bir arınışa vesile olurken, Kur'ān sonrası oluşan Fıkıh terminolojisinde bu verişlerin sadece bir türü "zekât" olarak algılanmaya başlamıştır. Kur'ān'daki bütün *zekât* kelimelerine Fıkhî bakış açısından yaklaşıldığı için, "vererek arınma" anlamı adeta tamamen unutulmuş; mealler Yahudilere de Müşriklere de "zekât" verdirmeye başlamıştır.

2) İnsanın kendini arıtıp geliştirmesi (*tezkiye/tezekki*) ve bu amaçla başkalarına vermesi sadece İslâm'ın değil, bütün dinlerin ortak amacıdır. *Tezkiye* bir yönüyle Ahlaki bir yönüyle hukuki bir kavramdır. İnsanın; gönlünü başta imansızlık (*küfr, şirk, nifak*) olmak üzere, *azgınlık, taşkınlık, kendini büyük ve ihtiyaçsız görme, şımarma, haddi aşma, kustahlık, açgözlülük, bencillik, cimrilik* vb. kalp hastalıklarından arıtıp (تخلية) *iman, takva, tevazu, ağırbaşlılık, diğergâmlık, yardımseverlik* gibi hasletlerle donatması (تحلية tezkiyenin ahlaki boyutunu oluştururken, insanların *can-mal-namus-akıl ve din* emniyetlerini söz konusu kalp hastalıklarına yakalanmış kişilerin tecavüz ve tasallutundan kurtarmaya -ki bu, bütün dinlerin temel maksadıdır- yönelik tedbirler de işin Hukukî boyutunu oluşturur.

Dinin bütün emir-yasak ve tavsiyeleri de *tezkiye*ye matuf tedbirlerdir, ama Kur'ān'ın, söz konusu arınış ve gelişim için, "verme" kapsamındaki amelleri daha öne çıkardığı söylenebilir. Kur'ān, başta ilk muhatapları olan Arap toplumu olmak üzere kıyamete kadar bütün insanların yaşayacağı; zengin fakir, ezen-ezilen ya da sömüren-sömürülen (*mele', mütref - müstaz'af*) realitesini asla göz ardı etmemiş, bunu ortadan kaldıramasa da gelirler arasındaki uçurumu azaltmaya çalışmıştır. Medine döneminde hemen her vesile ile toplumdaki bu farkı kapatmaya yönelik düzenlemeler getirmiş; fidye, keffaret vb. hukuki cezalarda malî boyutu esas almıştır. -Nitekim gariban tabaka, genelde iman ederken, toplumun nüfuzlu ve zengin kesimleri genelde Hazret-i Peygamber'i inkâr ve reddetmişlerdir.- Toplumdaki muhtaçları koruyup kollamak, açlık belâsını gidermek ve insanları yalancı efendilerin tasallutundan kurtarmak, Kur'ān'ın indiriliş gayelerinin başında gelmektedir. Bunların esas alınmadığı bir dindarlık iddiası, en hafif değerlendirme ile "eksik"tir; bu tip dindarlar Mâ'ûn Sûresinde şiddetle kınanmışlardır[127]. Yüce Allah; Yerküre'yi yaratırken herkese yetecek kadar azık

---

127 Bkz. Yukarıda "Tezekkî"

takdir etmiştir[128]. Allah'ın rahmet hazineleri yeryüzüne tarafsız yağmakla birlikte, insanların kapasiteleri farklı olduğu için zengin-fakir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Dın, bunu bir realite olarak kabul ederek tamamen yok edemese de gelir dağılımındaki uçurumu kapatmamızı istemektedir. Dolayısıyla, Müslümanlar olarak, hiç olmazsa açlıktan kaynaklanan ölümlerin sona erdirilmesi uğrunda en az misyonerler kadar aktif olmamız gerekiyor. *Güvenlikten yoksun, karnı aç insanlara din nâmına verilecek en önemli şey, açlıklarını giderip güvenliklerini sağlamaktır.* Kur'ân, en çok bu kapsamdaki *amel*lerin kişiyi erdeme (*birr*) ulaştıracağını belirtmiştir[129].

3) Bilindiği gibi, Kur'ân'ın indirildiği toplumda, -hukukuyla, maliyesiyle, ordusuyla, yargısıyla, eğitim kurumlarıyla, sosyal yardım teşkilâtıyla- bugünkü anlamda bir devlet örgütlenmesi yoktu. Ferdî ve toplumsal ihtiyaçları gidermeye yönelik kamu harcamaları için yine fertlere müracaat ediliyor ve veren kesimlere; kendilerine aslında zaten Allah'ın verdiği malvarlığından (rızık) ödedikleri bu *vergi*lerin yine Allah'ın kullarının ihtiyaçları için harcandığı belirtiliyor; *vergi*lerinin asla boşa gitmeyeceği, karşılığını eksiksiz -hatta kat kat- alacakları söyleniyordu. Verme işlem/leri de yerine göre *sadaka*, yerine göre *zekât*, yerine göre *infâk*, yerine göre *karż-ı hasen* kavramlarıyla ifade ediliyordu. Şöyle ki:

Kişi;

* Verdiği her tür *sadaka* sayesinde, ahireti *tasdik* eden *sadık* bir mümin olduğunu ispatlamış oluyordu;
* Kendi malvarlığından başkalarına belli bir hak (*hakk-ı ma'lûm*) tanıyor ve böylece, o varlığın asıl sahibinin kendisi olmadığını hatırlamış oluyordu;
* Verdikleri sayesinde başkalarını kendisine tercih etmiş (*îsâr*) ve onlara iyilik etmiş (*ihsân*) oluyordu;
* Verdikleri, hem malının bereketlenmesini sağlıyor hem de gönlünü *bencillik, açgözlülük, cimrilik* gibi hastalıklardan kurtararak nefsî/ruhî tekâmülüne vesile oluyordu (*tezkiye/tezekkî*);
* Verdiklerini Allah gibi yüceler yücesi bir Rabb'e adeta borç vermiş oluyordu (*karż-ı hasen*); elbette kat kat geri alacaktı;
* Verdikleri ile ferdî-toplumsal bir açığı/gediği kapatmış oluyordu (*infâk*);

---

128 Bkz. Fussilet 41/10 (وقدّر فيها اقواتها).

129 Bkz. Bakara 2/177.

* Verdikleri ile Allah yolunda cehdügayret etmiş oluyordu (*cihâd*),
* Verdiklerinin kalitesi sayesinde erdeme (*birr*) ulaşabiliyordu..

4) Zekât komple bir eğitim olayıdır. Vermeden önce, malın kalitelisinden ... tam hesaplayarak vereceksin; sana zekâtı verdiren muharrik (itici güç) Allah'a karşı hissettiğin saygı (*ittikâ*) ve zekâtına karşılık O'ndan alacağın dünyevî-uhrevî karşılığa (*bereket ve nemâ*) iman (*tasdik*) duygun olacak, verirken "Allah bunu kabul eder mi?" endişesiyle dikkatlice vereceksin; verdikten sonra da başa kakmayacaksın; gösteriş yapmayacaksın...

*

Bölümü bir Kur'ân tespitiyle bitirelim:

"*Herkes, kendi çıkarını esas alacak bir psikoloji ile donatılmıştır.*"[130]

Ancak,

"*Her kim kendi çıkarını esas almaktan korunmuşsa, iflâh olmuş demektir.*"[131]

---

130 Nisâ 4/128.

131 Haşr 59/9.

KURBAN KELİMESİNİN İLHAM ETTİKLERİ[1]

"Şüphesiz, benim namazım, kurban ettiğim hayvanlar, hayatım ve ölümüm
Âlemlerin Rabbi Allah'a aittir. Hiçbir ortağı olmaksızın...
Müslumanların ilki olarak ben bununla memurum."[2]

GİRİŞ

İnsanlar, tarih boyunca sebebini anlayamadıkları tabiat olaylarından, tabiatüstü olduğuna inandıkları varlıkların hışmından korunmak, onlara şükranlarını iletmek ya da günahlarının keffareti saymak gibi amaçlarla canlı cansız şeyleri onlara feda etmişler; boğa, sığır, kuzu, balık, tavuk, güvercin, kumru, at, hatta köpek ve domuz gibi canlıları 'kurban' ettikleri gibi çeşitli yiyecek içecek ve giyecekler de 'takdim' etmişlerdir. Kaynaklarda, bizzat *insan* kurban eden 'medeniyet'lerden de bahsedilir... Hazret-i İbrahim'le birlikte bu geleneğin yok edilmesi yolunda büyük bir adım atılmışsa da Abdülmuttalib'in, sevgili oğlu -Hazret-i Peygamber'in babası- Abdullah'ı kurban etme teşebbüsü ve Hazret-i Ömer devrinde hâla Nil nehrine insan kurban edildiği çerçevesindeki rivayetlere bakılırsa, bu uygulamanın yer yer devam ettiği anlaşılmaktadır. İslâmiyet de 'kurban' ibadetinin ifa edildiği bir iklimde doğmuştur. Ancak bu ibadet tahrif edilmiş bulunuyordu... Allah adına değil, taş, ahşap, maden vs. heykellerle sembolize edilen varlık/şahıslar adına kesiliyor ve insanlara bir faydası dokunmuyordu (Dikilitaşlar üzerine serilen kurbanların zamanla ağırlaşan et, yağ ve kan kokusundan başka)! Nitekim Allah adına kesilen hayvanların etlerinden yenmemesi Kur'ân'da kınanmış; ne gibi bir gerekçe ile bu yola başvurulduğu sorgulanmıştır[3]. Mekke ortamında inzal edilen Kevser Sûresi'nde Hazret-i Peygamber'e kurban kesmesi emredilirken, aslında kurban ibtidaen emrediliyor değildi, yani yeni bir ibadet ihdas ediliyor değildi. Aksine, ama-

---

1 "Kurbân Kelimesinin İlham Ettikleri", *Kur'ânî Hayat*, İstanbul 2009, sy. 9, sh. 21-27.

2 En'âm 6/162-163.

3 Bkz. En'âm 6/119.

cından sapan mevcut 'ibadet'i rayına oturtmanın ilk adımı atılıyor; kur-
nın 'tamamen Allah için' kesilmesi emrediliyordu. Aynı husus, yine Mek-
olan bir başka ayette şöyle vurgulandı: "De ki: Şüphesiz, benim namaz-
kurban ettiğim hayvanlar, hayatım ve ölümüm Âlemlerin Rabbi Allah-
aittir. Hiçbir ortağı olmaksızın... Müslümanların ilki olarak ben bun-
memurum."[4] Hazret-i Peygamber bu emre şüphesiz Mekke'de de im-
etmiş olmakla birlikte, asıl, Hicrî 2'den itibaren kurban bayramların-
kurban kesmeye başladı ve bu uygulamayı hiç terk etmedi.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kurbanlık hayvan çeşitli özellikleri sebebi ile *behîmetu'l-en'âm, zibh, nesîk, hedy, kalâid, budn* ve *takdıme* gibi isimlerle anılabilmektedir. Ancak bunlar 'Allah rızası için kamu yararına feda edilen can' anlamında birleşir. Buna karşılık, 'Allah'tan başkası adına kesildiği için, sahibini ilahi emrin dışına çıkarttığı kabul edilen hayvan' *fısk*; bu amaçla kurban kesmek ise ihlâl (إهلال) olarak nitelenmiştir. Kurbanın vakti, 'malum günler' olarak nitelenen Zilhicce'nin 10., 11. ve 12. günlerine tekabül eden Kurban Bayramı günleridir. Kesim kuşluk vakti (*duhâ*) gerçekleştirilmekte olduğu için, kurbanlık, *udhiyye* (çğl. *edâhî*) olarak da adlandırılmış; kurban bayramına *'îdü'l-adhâ* denmiştir. Bu günler dışında insanın kendi kendine gerekli kıldığı kurbanlar da bulunmaktadır. Kurban etme eylemi ise kesmek/boğazlamak, kanını akıtmak, kan akıtarak temizlemek ve Allah'a yaklaşma amacıyla O'na bir şey sunmak kavramları ile ifade edilir.

II. KURBAN NEDİR?

Kurban kelimesi 'hizmeti sayesinde krala yakın olan kişi' anlamındaki *kurbânu'l-melik* ifadesinden gelir[5]. Kurban, 'sayesinde Allah'a yaklaşılan şey' anlamına gelmekle birlikte, 'malum ibadet amacı ile hayvan kesmek ya da kesilen hayvan' anlamıyla terimleşmiştir. Kurban, 'sevdiği' yüce varlık için 'sevdiği'ni feda etmek, kanını akıtmaktır. Fıkıh nokta-i nazarından; kan akıtma ya da cana kıyma / kan akıtma unsurunun bulunmadığı bir ibadete kurban değil, *sadaka, i'âne* vs. denir. Yani, cana kıyma eyleminin bulunmadığı fedakârlıklar da birer yakınlık vesilesidir, ancak Kur'ân bunlar için 'kurbân' kelimesini değil *kurbe* kelimesini kullanmıştır. *Kurbe* 'kişiyi Allah'a yaklaştıran her tür tutum, davranış ve eylem'i içerir. Kurban Bayramı dışında da kurban yükümlülüğü doğabilir; bu mükellefiyeti doğu-

---

[4] En'âm 6/162-163.

[5] Râğıb, "krb" md., *el-Müfredât*.

ran farklı sebeplere bağlı olarak kurbanın ***adak, akîka, tatavvû, şükür, kabır, ceza ve keffaret*** kurbanı gibi çeşitleri varsa da 'kurban' denince, ergen ve mukîm Müslümanların, Kurban Bayramı günlerinde belli bir zenginlik (85 gr altın) içerisinde bulunmak şartıyla Allah rızası için kestikleri kurban anlaşılır.

Kurban, salt cana kıyma anlamı ile dinin temel ibadetleri arasında yer almaz; hatta 'gerekli'liği de tartışmalıdır. Ancak İslâmiyet'in öngördüğü kurban; iman, tevhit, ittikā / takva, ihsân, birr ve tezkiye/zekât gibi dinin en önemli ilkelerini bünyesinde barındırmaktadır:

(i-iii) Kurban her şeyden önce ***iman, tevhit*** ve ***takva***dır. Çünkü kişi varlığına, birliğine inandığı Rabbi adına kesmekte; yegâne tanrı olarak tanıyıp benimsediği 'Allah'a yaklaşmak ve O'nun azap ve gazabından kendini kurtarmak istemektedir (*ittikā*). Kurbanlar kesilirken, Hazret-i İbrahim'in müşriklerle ilişkisini keserken (***teberrî***) söylediği إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ [Ben, samimi bir muvahhit olarak, varlığımı gökleri ve yeri Yaratan'a yönelttim. Müşriklerden de değilim!][6] beyanı tekrarlanmaktadır ki, iman ve tevhidin en açık ifadesidir. "Biz her ümmete bir kurban meşru kıldık; o halde, kendilerine Allah'ın nasip ettiği hayvanları malum günlerde keserken (*sadece*) O'nun adını ansınlar. Sizin tanrınız bir tek tanrıdır; o halde, sadece O'na teslim olun. (*Resûlüm!*) Sen de mütevazı olanları müjdele." ve "(Başkası adına değil) Allah adına kesilen hayvanlardan yiyin, şayet O'nun ayetlerine iman etmişseniz!" ayetlerinde[7] de kurban bağlamında asıl tevhit ve iman vurgulanmaktadır. Kurbandan Allah'a ulaşan yegâne şey, kurban kesen kişinin takvasıdır; Allah'ın ne ete ne de kana ihtiyacı vardır; Allah sadece takva sahiplerinin amelini kabul eder[8]. Kurban keserken gösterilmesi gereken bu dikkat ve özen, kurbanlığın ***Allah'ın sembollerinden*** (شعائر الله) biri olarak görülmesi ile de alâkalıdır:

"Her kim Allah'ın simgelerine saygı gösterirse, bu, şüphesiz kalplerin takvasından ileri gelmiştir (...) Bu iri cüsseli kurbanlıkları da sizin için Allah'ın simgelerinden kıldık."[9]

Öte yandan, Yahudilere 'düve' kestirilmesi örneği de bu çerçevede anılmaya değer. Kur'ân'ın en büyük sûresinin, tevhit çerçevesindeki bir olayın kahra-

---

6 En'âm 6/79.

7 Hac 22/34; En'âm 6/118.

8 Hac 22/37; Mâide 5/27.

9 Hac 22/32, 36.

manı olan 'bakara/düve' ile alâkalı pasajdan (67-71. ayetler) hareketle adlandırılmış olması ilginçtir.

(iv-v) Yine bu bağlamda kurban eylemi bir ***şükür*** ve ***tekbîr***dır; yani, Allah'ı en büyük varlık olarak tanıyıp O'nun verdiği nimetlere minnettar kalabilmenin ifadesidir[10].

(vi) Kurban *salât* ile de derinden ilişkili bir ibadettir. İnsanın Allah'a en yakın olduğu zaman *secde* hâli olup namazın 'müminin miracı' sayılması bu ibadetin insanı Allah'a ruhen/manen yaklaştırması hasebiyledir. Ayrıca, kurban kesilirken de Allah'a dua edilmekte, tıpkı namazda olduğu gibi bir araya gelinerek sosyal ve siyasî dertlere derman aranmaktadır.

(vii) Kurban ile aynı zamanda nefislerin ***tezkiye*** edilmesi hedeflenmektedir. Hazret-i Peygamber, "Kestiğiniz kurbanlarla nefsinizi arındırın." Buyurmuştur[11]. Kurbanda hedef Allah'a yaklaşmaktır. Allah'a yakın olabilmek, O'nun sevgi ve rızasına erebilmek sadece kurbanın değil, ibadetlerin tamamının ortak gayesidir. Elbette, bu ibadetlerin zahirî/dış yönü değil, ifa edilirken taşınan halis niyet, arınma ve yaklaşma arzusu... Kasabın da yaptığı hayvan kesme işlemini ***kurban***a çeviren, işbu ***niyet*** olduğundan, salt şahsî protein ihtiyacını gidermek, kavurma yapıp ara sıra yemek vb. amaçlarla karışık niyetler kurbanın ruhuna uymaz.

(viii) Kurban kesen, yani Allah'a yaklaşmak için O'nun meşru kıldığı bir cana kıyan kişi, hem arzu ve ihtiraslarını hem de tutkuyla bağlandığı şeyleri O'na feda edebilmektedir. Yine, kesilen hayvanın gerekli şartları taşıması, birtakım eksik ve kusurlardan uzak olması gerekir. Çünkü insanlar 'iyi'liğe (birr) ancak sevdiklerinden feda edebildikleri takdirde ulaşabilmektedir. Özünde iyi olanların bu 'iyi'liklerini başkalarına da tattırmaları (*ihsân*) anlamına gelen kurbanda, insanlar; "... onlardan hem kendiniz yiyin hem de, kanaat edip istemeyene de, hâlini arz edip isteyene de yedirin."[12] Buyruğuna uyarak kestikleri kurbanın etinden hem kendileri yararlanmakta hem de başkalarına tasadduk etmektedirler ki bu yönüyle kurban 'başkasını kendine tercih edebilmek' demektir (*îsâr*). Al-i İmrân: 183'teki "ateşin yiyeceği / yakacağı bir kurban" ifadesi, İslâmiyet'ten önce Tanrı'ya sunulan kurbanlardan insanların yararlan-a-madığını îhâm ediyor. Oysa İslâm'da kurbanın hiçbir şeyi satılmaz; ihtiyaç sahiplerine, akraba-i taallukata ve konu komşuya meccanen dağıtılır... Aslında, Allah'a da böyle yaklaşılmak-

---

10 Hac 22/36-37.

11 *Tirmizî*, Edâhî 1.

12 Hac 22/36.

tadır; Hakk'ın rızası halkın rızasında gizlidir. Allah'ın ihsan sahiplerini sevdiği ve O'nun rahmetinin, ihsan sahiplerine yakın olduğu bildirilmiştir; böyleleri Allah'ın inayet ve riâyeti altındadır. Yaptığı işi 'Allah bilinci' ile en güzel, en kaliteli bir şekilde yapan kişi, Allah tarafından sevilmekle kalmaz, insanlar tarafından da sevilir. Bu çerçevede kurbana ve çevreye de iyi davranılması gerekmektedir. Yani, hayvanı, rahatlıkla can verebilmesini sağlayarak kesmek ve kestikten sonra etrafı temizlemek...

(ix) Kurban-hac ilişkisi aşikârdır. Bu iki ibadet aynı günlerde ifa edilmekte; Zilhicce'nin 10'unda, hac *menâsık*inin ziyaret tavafı ile birlikte bitmesini müteakip kurbanlar kesilmektedir. Bilindiği gibi, aynı hac döneminde önce umre yapıp daha sonra hac için tekrar ihrama girerek hac merasimini ifa eden ya da ihrama girerken hac ve umreye birlikte niyet eden kişiler kurban kestiği gibi, hac gereklerinden birini yerine getirmeyen veya ihram yasaklarından birini çiğneyen kişiler de ceza olarak kurban kesmek durumunda kalmaktadırlar.

III. AMAÇ ALLAH'A YAKLAŞMAK

Tıpkı salât ve zekât gibi, kurban da gayesi esas alınarak adlandırılmış bir ibadettir. Ancak bu gayeyi ifade eden 'Allah'a yaklaşma' tabiri mecazîdir. Bir ismi de *el-Karîb* (Yakın) olan Yüce Allah, insana her hâlükârda şahdamarından daha yakındır[13]. O halde, kurban vb. ibadetlerde daha özel bir yaklaşmadan söz edildiği açıktır:

Allah'ın insana yakınlığı mekânla ilgili olmayıp, insanı sevmesi, ona lütfedip ihsanlarda bulunması, ona adeta akıtması demektir. Kulun Allah'a yakın olması da öncelikle O'nu sevmeyi gerektirir; Allah'ı sevmek ise O'na itaat ederek kendi iradesini O'nun iradesine tâbi kılmak demektir. Allah'a yakın bir kul, Allah'ın ilim, hikmet, merhamet, izzet, güç kuvvet vb. sıfatlarının çoğuna sahip olan kişidir; bu da cehalet, gazap, hafifmeşreplik, bedenî ihtiyaçlar gibi kirleri beşerî takat ölçüsünde izale etmekle gerçekleşir; bedenî değil, ruhanî bir yakınlıktır[14]. İnsan, Rabbinin ahlâkı ile ahlâklanıp O'nun güzel ism-i şeriflerini kendi varlığında ne kadar tahakkuk ettirebiliyorsa, O'na o kadar yakınlaşabiliyor demektir. "Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir adım yaklaşırım..." kutsî hadisinde[15], işbu anlama dikkat çekilmiştir. İnsan bu ruhanî hâle erdiğinde Kur'ân'ın *mukarreb* dediği kişilerin

---

13 Kâf 50/16.

14 Râğıb, "krb" md., el-Müfredât

15 *Buhari*, Tevhid 5.

arasına girer. Bu kelime Türkçeye 'gözde' ya da 'has' olarak çevrilebilir[16]. Şüphesiz bu, nâma tapulu daimi bir hâl değildir; söz konusu yakınlık, birtakım yanlışlar yüzünden kaybedilme riski ile karşı karşıyadır. İmam Mâturidî'nin de belirttiği gibi, Kur'ân'ın müjde ve tehditleri, o hâl kişide devam ettiği sürece geçerlidir[17]; bir kez müjdeye nail olan ebediyen kurtulmuş olmayacağı gibi, ilahî ikaza/tehdide muhatap olan da ebediyen lânetlenmiş olmaz; tevbe ederek durumunu düzeltebilir.

*Kurb*un en yüksek hâlinin, 'Allah'tan başkası ile alâkanın kesilip gönlün tamamen sevdiği' [c.c.] ile dolu bulunması' olduğu söylenmekle birlikte[18], daha ziyade sufilerce öngörülen bu rütbeye ulaşmak hem imkânsız denecek kadar zordur hem -aslına bakılırsa- gerekli değildir. İslâm bir *ruhbaniyet* olmayıp müntesiplerinden dinî-dünyevî her şeye hakkını vermelerini ister; tıpkı Hazret-i Peygamber gibi... Yine, Allah'a yaklaşma adına dinin makâsıdı değil, teferruâtı, yani nafileler, daha fazla öne çıkarılmakta ise de bir kutsî hadiste "Kulum, Benim kendisine *farz* kıldıklarımdan daha sevimli hiçbir şey ile Bana yaklaşamaz" buyrulmuştur[19]. Ancak bu vurgulandıktan sonradır ki, nafilelerin insanı Allah'a yaklaştırdığına dikkat çekilmiştir. Şunu da belirtelim ki; Allah'a yakınlık kavramı, Allah'ın emir-yasak ve tavsiyelerine aykırı tutum ve davranışlardan uzaklaşmayı gerektirir. Her 'iman' nasıl aynı zamanda bir 'ret ve inkâr' ise[20] her yakınlaşma da bir uzaklaşmadır. Bir şeyler reddedilmedikçe imana erilemediği gibi, bir şeylerden uzaklaşılmadıkça da O'na yaklaşılamamaktadır.

İnsanı Allah'a yaklaştıran, ne malıdır ne de evlâdıdır; evlâtta iman ve amel-i salih bulunursa; mal da iman ve salâh uğrunda harcanırsa ne âlâ[21]. Bir peygamberin neslinden gelmek, falan hoca efendinin, feşmekân şeyhin ya da müftünün akrabası olmak insanı Allah'a yaklaştırmamaktadır. Allah'a toplum ya da millet olarak değil, ferdî olarak yaklaşılır; bu tür aidiyetler Allah katında geçerli değildir. Hiç kimse "Ben falanca ümmettenim, elbette Allah'a yakınım!" diyemez; dese de bu, kuruntudan öte gitmez[22]. Sürekli vahye muhatap olan Yahudiler bile, atalarının peygamber olmasından da

---

16 Allah'ın gözde/has kullarının özellikleri Furkān Sûresi'nin (25) 63-75. âyetlerinde dile getirilmiştir.

17 Maturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, İstanbul 2007, nşr. Topaloğlu-Sülün, IX, 173.

18 Tehanevi, "krb" md., *Keşşâfu Istılâhâti'l-funûn*.

19 *Buharı*, Rikāk 38.

20 Bakara 2/256; Nisâ 4/60.

21 Bkz. Sebe' 34/37.

22 Bkz. Nisâ 4/123-125.

hareketle, 'Allah'ın sevgili kulları' hatta -mecazen- 'oğulları' olduklarını iddia ettiklerinde, Kur'ân'da kendilerine şu cevap verilmiştir: "Günahlarınız yüzünden size ne diye azap ediyor öyleyse?!", "Madem O'nun diğer insanlardan farklı özel velîlerisiniz, haydi ölmek istesenize!"[23]

Allah katında güç-kuvvet, mal mülk, güzellik/yakışıklılık, makam mevkî, servet ü sâman gibi insanlarca değerli görülen şeyler değil, güvenlik, barış, salâh, hak, adalet, hoşgörü, insan sevgisi, vazife, sorumluluk, özveri gibi şeyler geçerlidir. "Abdin Hakk'a takarrubu halk ile sulh olduğu miktardır." Hakka hukuka riayet etmeyen, çevresi ile uyumsuz, insan sevgisinden yoksun, eşiyle dostuyla kavgalı, insanlarca sevilmeyen bir insanın Allah'a yakınlığından bahsetmek zordur. Hele, elinden, dilinden ve belinden insanların sâlim olmadığı, çevresindekileri *can, mal, namus, akıl ve inanç emniyetlerini* ihlâl eden bir kişinin bırakın Allah'a yakınlığını, mümin ve Müslüman olduğu dahi söylenemez. Şuphesiz, bunu söyleyenler vardır, ama söyledikleri, 'siyasî mülâhazalarla birtakım çevrelere atraksiyon yapmak'tan öte gitmemektedir. -Tevbe hakkı elbette bakidir.-

IV. KURBAN; İSTİSMARA MÜSAİT BİR ZEMİN

Kurban; yanlış anlamalara da son derece müsait bir zemindir. Çünkü insanlık Allah'a yaklaşma amaçlı çeşitli usulsüz davranışlar sergileyegelmiştir.

(i) Bazıları; kurban edilemeyecek canlıları kurban adı altında 'katl'ederken, bazıları da kurban edilmeye müsait hayvanları Allah'tan başkası adına keserek murdarlaştırmaktadır[24].

(ii) Yine, tek tük de olsa, *insan kurban etmeye* kalkışanlar olabilmektedir. Dinî duyguların şiddetinden kaynaklandığı sanılan bu yanlış, esasen kişinin marazî/psikolojik rahatsızlığından ve cahilliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak her Kurban Bayramı vaazında "Atamız İbrahim, Allah'ın emrini yerine getirmek ulvî gayesiyle bıçağı oğlunun boynuna vurur! Fakat Allah'ın işine bakın ki, bıçak kesmez. Hazret-i İbrahim; 'Allahallah! Neden kesmez ki acaba, kesme özelliği mi yok bunun?!' deyip bıçağı yanındaki taşa çalınca, taş ikiye ayrılıverir! Bıçağı ciğerpâresinin boynuna bir daha vurur, bir daha vurur, fakat nafile... Taşı bile ikiye bölen(!) o sert çelik, körpe bir boynu kesememektedir. Bunun üzerine, elinde bir koç ile Cebrail göklerden yanlarına süzülür ve..." diye anlatılan, gerçeklerle hurafelerin birbirine karıştığı kurban kıssası da bunu tetikliyor olabilir. Oysa Kur'ân bu kıssayı in-

---

23 Nisâ 4/18; Cum'a 62/6.

24 Bkz. Bakara 2/173; Mâide 5/3; En'âm 6/145; Nahl 16/115.

san kurban etmenin Allah'ın bir emri <u>*olmadığı*</u> bağlamında anlatmaktadır. Dinler tarihinde tevhit katarının lokomotifi sayılabilecek kadar önemli bir yeri bulunan Hazret-i İbrahim devrinde insanlar, çevrelerinin de etkisi ile Tanrı'nın kendilerinden böylesine ağır bir fedakârlık beklediğini zannetmiş, hatta buna iyice kanaat getirmiş olabilirler. İşte, 'Rahman Allah', insanlardan asla böyle bir *vahşet* beklemediğini Hazret-i İbrahim örneğinde insanlığa anlatmıştır. Kur'ân'ın Hazret-i İbrahim ve oğlu bağlamında methettiği *teslimiyet, iman, sabır* ve *ihsan,* bu iki kutlu insanın; bir rüyanın sübjektif yorumuna dayanarak Allah'ın emri zannettikleri bir hususta boyunlarını büküp ne kadar ağır olursa olsun o işi yerine getirmeye çalışmalarıdır. Yoksa Allah bir şeyi önce emredip sonra bundan vazgeçmiş olacaktır ki, O, bu tür 'abes'lerden münezzehtir. İlahî kelâm bu tür değişikliklere kâbil değildir. Nitekim Hazret-i İbrahim, tevhit tarihinin ikinci büyük kilometre taşı olmakla birlikte, tıpkı kavmi gibi, ilkin gökcisimlerine perestiş edip yıldızları, Ay'ı ve Güneş'i tanrı addetmiş, fakat zamanla Allah vergisi akıl ve muhakeme gücüyle bunlardan soğuyarak tek tanrı inancına ulaşmıştır[26]. Yüce Allah, elçileri aracılığı ile insanlara gerçekleri işte böyle anlatmaktadır. Peygamber de olsalar, sonuçta kendi çağlarının ürünü olan ve asıl değerleri o çağ esas alındığında anlaşılacak olan 'elçi'leri bu beşerî formattan çıkartıp 'ilahî âlem'den 'gönderilen' 'ilahî varlıklar' gibi görmemeyi başarırsak, Allah'ın onlar aracılığıyla sergilediği bu tür canlı temsilleri daha rahat anlayabiliriz.

(iii) Allah'a yaklaşma amaçlı en yanlış tutum, belki de "Biz O yüceler yücesi varlığa ulaşamayız, O'nunla doğrudan ilişki kuramayız, isteyeceğimizi O'ndan direkt olarak isteyemeyiz, o halde O'nunla aramıza aracı tanrılar (şefaatçiler) koyalım" şeklindeki düşüncedir. Yani, şirk inancı... *Kurbân* kelimesinin, 'hizmeti sayesinde krala yakın olan kişi' manasına gelen *kurbânu'l-melik* ifadesinden türediği düşünülürse, konunun önemi daha iyi kavranır. *Kurbân* müfred için de çoğul için de kullanılmakla birlikte, çoğulu *karâbîn*dir. *Karâbînü'l-melik* kralın nedimleri, has adamları demektir. İşte müşrikler, Allah'tan başka tanrılar edinirken onları 'Tanrı'nın yakınları' olarak mülahaza etmekte[27]; bu varlıkların özellikle görünmez

---

25 Bkz. Sâffât 37/100-111.

26 Gerçi, bu örnekte de Hazret-i İbrahim'in, yıldızları, Ay'ı ve Güneş'i hiç tanrı kabul etmediği, fakat bunları tanrı addetmenin saçmalığını kavmine göstermek için bu yolu denediği (*mümâşât*) müfessirlerin genel kabulüdür. Örnek olarak bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, En'âm 6/5-78 hk. (اقول من ينصف خصمه مع علمه بانه مبطل، فيحكي قوله كما هو غير متعصب لمذهبه)

27 Râğıb, "krb" md., *el-Müfredât.*

olanları (آلهة) ile O'nun arasında nesep ilişkisi ihdas etmekteydiler[28]. Kur'ân, melekler ve İsa Mesih için bu tabiri *mukarreb* kelimesi ile değiştirmiştir. Ancak bu, 'aracı tanrı'larla ilgili söz konusu edilen anlamda bir yakınlık değildir, herkesin elde edebileceği ruhanî/manevî bir 'eriş'tir. İşte, Kur'ân'da "Allah'ın insana şahdamarından daha yakın olduğu", "Allah'ın, kulu ile kalbinin dahi arasına girebileceği" bunun için anlatılır. Bunun için, "Kullarım sana Beni sorduklarında, Ben 'yakın'ımdır; çağıranın çağrısına icabet ederim..." buyrulur ve 'aracı tanrı'lara perestiş edenlerin bunlardan hiçbir yarar sağlayamayacakları Kur'ân boyunca defalarca vurgulanır. Hâsılı; İslâm'da bu tür şefaatçi tanrı inanışı bulunmamakta, kul ile Allah arasına hiç kimse -melek ve peygamber dahi- sokulmamaktadır.

(iv) Kurbanın temelinde fedakârlık olduğu, şehitlik -ve gazilik- de canın feda edilmesi ile ilgili bulunduğu için -ki canın feda edilmesi birinde hedeflenmekte, diğerinde ise sonuçlanmaktadır- bu iki kavramla ilgili bazı mülâhazalara yer vermek gerektiği düşünülebilir: Şehitlik -ve gazilik- kavramları son derece istismara müsaittir. Şüphesiz, insanın, canını ve malını uğrunda feda edebileceği 'değer'lerinin olması büyük bir mazhariyettir; hatta insanlar, biraz da aşırı sevgiden, hemen kendilerini birilerinin yoluna kurban edivermektedirler. -Türkçedeki 'kurban etmek', 'kurban gitmek', 'kurban vermek', 'kurbanı olmak' gibi deyimleri hatırlayalım.- Ancak insanın en kutsal varlığı *canı* olduğuna, mal da canın yongası olduğuna göre, insanın canını ve malını kim için, ne uğruna feda ettiğine dikkat etmesi gerekir; fedakârlığın birtakım kuralları; şartları ve sınırları olduğu aşikârdır. "İslâm; hak uğrunda yani tevhit düzenini yaygınlaştırmak için canını ve malını feda ederek savaşmanın kutsal bir gaye olduğunu kabul etmiştir. İslâm'da şehitlik kavramının son derece tutarlı ve mantıklı bir fikrî temeli vardır: Şehitlik hem dinî hem de dünyevî gayeler için insanın kendi varlığını yok etmeyi göze almasıdır. Bu gaye uğrunda ölen bir Müslüman'ın ideali, yeryüzünde tevhide dayalı âdil bir idare kurabilmektir. Müslüman'ın nazarında her ferdin İslâm'ın yayılmasına ve dünyada tevhitçi bir düzenin kurulmasına hizmet edebilmek için ayakta kalması ve ilim ve amel örnekleriyle yabancı kültürlerin değersizliğini göstermek üzere çalışıp gayret etmesi gerekir. Bunun için, gerektiğinde bazı fertler gaza yaparken hayatlarını kaybedebilirler. Dinin yükselmesi, tevhit düzenini uygulayan İslâm ülkelerinin dengeli bir kalkınma modelini bütün dünyaya fiilen göstermeleriyle mümkün olur. İnsan bütün varlığını bu ideale hasrederek şahsî menfaatini hiçe say-

---

[28] Sâffât 37/158.

mak suretiyle şehit olur. Bu manada şehitlik cephelerde ölmeyi gerektirmez, fakat haksız egoizmin öldürülmesi anlamına gelir. Şehitlik kavramının bir kısım mutasavvıflarca çok iyi idrak edilen bu anlamı, maalesef tarihimizde genellikle ihmal edilmiştir. "Bütün mesele, hangi şartlar altında şehit olunacağının iyi anlaşılmasında düğümlenmektedir (...) Savaşın sonunda sapasağlam geri dönmek, savaşa girmek yerine vatanın kalkınmasında görev üstlenmek... bunları düşünmeye alışkın değildik."[29] Böylece şehitler, fert olarak ölseler de cemiyet olarak dirilmektedirler. [Son zamanlarda moda haline gelen ve insanların haklı haksız ayrımı yapılmadan hunharca katledildiği **intihar eylemlerini** de bu istismar zemininde değerlendirmek gerekir.] Bu durumda, İslâm'ın öngördüğü şehitliği iyi kavramalı; sadece savaş alanlarında mücadele etmek değil, kendi benliklerimizle ve toplumu kemiren kurtlarla da mücadele etmek gerektiğini anlamalıyız; vatan uğruna, şimdiye kadar yaptığımız gibi, sadece tehlike zamanlarında hayatımızı değil, barış anlarında bütün şahsî ve zümrevî ihtiraslarımızı da feda etmeliyiz. Çünkü dinî, ahlakî ve estetik güzelliklerin bir müzesi olan *vatan* (taştan topraktan ibaret değil, Kur'ânî değerlerden beslenen) millî kültürden ibarettir; "belli sınırlar dâhilindeki topraklar ise onun ancak zarfından ibaret olup asıl kutsallıkları da bu özelliklerinden ileri gelmektedir."[30]

SONUÇ YERİNE

İslâmiyet 'kurban' ibadetine aşina bir iklimde doğmuşsa da bu ibadet tahrif edilmiş bulunuyordu. Kevser Sûresi'nde Hazret-i Peygamber'e kurban kesmesi emredilirken, aslında kurban ibtidaen emredilmemişti, yani yeni bir ibadet ihdas ediliyor değildi. Aksine, amacından sapan mevcut 'ibadeti' rayına oturtmanın ilk adımı atılıyor; kurbanın 'tamamen Allah için' kesilmesi emrediliyordu.

Kurban; 'sevdiği' yüce varlık için 'sevdiği'ni feda etmek, kanını akıtmaktır. Fıkıh açısından, kan akıtma ya da cana kıyma / kan akıtma unsurunun bulunmadığı bir ibadete kurban denmez.

Kurbanda hedef Allah'a yaklaşmaktır; ama Allah'a yakın olabilmek sadece kurbanın değil, ibadetlerin tamamının ortak gayesidir. Tıpkı salât ve zekât gibi, kurban da gayesi esas alınarak adlandırılmıştır. Yüce Allah insana her hâl ü kârda yakın olduğuna göre, kurban vb. ibadetlerde daha farklı bir yaklaşmadan söz edildiği açıktır. İnsan, Rabb'inin ahlâkı ile ahlâklanıp

---

[29] Âmiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Filiz, 1985, s. 225-26.

[30] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mehmet Kaplan, İstanbul 1990, s. 90.

O'nun güzel isimlerini kendi varlığında ne kadar gerçekleştirebiliyorsa, O'na o kadar yaklaşabiliyor demektir.

Şüphesiz bu, daimi bir hâl değildir; söz konusu yakınlık, birtakım yanlışlar yüzünden kaybedilme riski ile karşı karşıyadır. Kur'ân'ın müjde ve uyarıları, o hâl kişide devam ettiği sürece geçerlidir; bir kez müjdeye nail olan ebediyen kurtulmuş olmayacağı gibi, ilahî ikaza/tehdide muhatap olan da ebediyen lânetlenmiş olmaz. Allah'a yakınlık kavramı, Allah'ın emir-yasak ve tavsiyelerine aykırı tutum ve davranışlardan uzaklaşmayı da gerektirir. Her 'iman' nasıl aynı zamanda bir 'ret ve inkâr' ise her yakınlaşma da bir uzaklaşmadır. Bir şeyler reddedilmedikçe imana ulaşılamadığı gibi, bir şeylerden uzaklaşılmadıkça da O'na yaklaşılamamaktadır.

DİNDE ESTETİK BOYUT[1]

GİRİŞ

Bu bölümde; estetiğin mahiyeti ve bazı temel kavramlarla ilişkisi irdelenerek, İslâm'ın sanat ve estetiğe bakışı yansıtılmaya çalışılacak; estetik değer hakkında mülahazalar serdedilecektir.

1. ESTETİK NEDİR?

Arapçada *'ilmu'l-cemâl* terkibiyle; Osmanlı Türkçesinde ise *bedî'iyyât* veya *bedâyi'* kelimesiyle ifade edilen *estetik*[2]; "güzelden, sanatın mahiyetinden, çeşitli sanatların tekniğinden bahseden ilim"[3] şeklinde tanımlanmıştır. Burada, işitmeye ve görmeye dayalı (duyusal/hissi) güzellik algısının *ilme* dönüştüğü kabul edilmekteyse de, aslında *estetik*, "sanat ve güzelliğin felsefesi" olarak anlaşılmaya daha müsaittir.

Estetikle ilgili kavramlar arasında; *güzellik, kusursuzluk, kalite, tenasüp, denge, sadelik, doğallık, basitlik* ve *vakar* özel bir yere sahiptir. *Güzel*; duyuların, fikrin, kalbin beraberce tatmin edildiği ve muhtelif hazlar arasında samimi bir geçişlilik (*hulûl*) bulunduğu nispette tamdır[4]. Güzel; aklı, nefsi ve duyuları ilgilendiren bir kavram olmakla birlikte, daha ziyade göze ve kulağa hitap eder. Güzel; dengelidir, sağlamdır, uyumludur, beğenilir, arzu edilir, zevk verir.

Güzellik duygusu manevî dünyamızın ayrılmaz bir parçasıdır; sanat da bu duygudan doğmuştur[5]. Manevî bir varlık olan insan; *doğru, gerçek* ve *iyi* kadar, *güzel*in de peşindedir.

"Allah güzeldir, güzeli sever."[6];

"Kur'ân'ı seslerinizle güzelleştirin."[7]

---

[1] "Dinde Estetik Boyut", Murat Sülün, *Şefkat*, İstanbul 2011, 13, 66-69.

[2] İng. Aesthetics; Fr. Esthétique.

[3] Suut Kemal Yetkin, *Estetik*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938, s.1; Celal Esad Arseven, "estetik", Sanat Ansiklopedisi, İstanbul: Maarif Basımevi, 1958, I, 539.

[4] Yetkin, *age*, s. 75.

[5] Nusret Çam, *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*, Ankara: Akçağ, 1997, s. 17.

[6] *Müslim*, "İman" 147; *İbn Mâce*, "Du'â" 10.

[7] *Buhari*, "Tevhid" 52; *Ebu Davud*, "Vitr" 20.

vb telkinler de güzellik duygusunun ne kadar fıtrî ve ilahî olduğuna ve bu yönünün en az dini, ahlâkî ve beşerî yönü kadar önemli olduğuna işaret eder. İnsanın bu istidadı olmasaydı, Kur'ân-ı Kerîm'in o eşsiz belâğat, şiiriyet ve müzikalitesi hiç de bu kadar dikkat çekmeyecekti.

Şüphesiz tek bedii his güzellik değildir; *zarif, muhteşem, sevimli* ve *yüce/ulu* kavramları da estetiğin kapsamına girer. Ancak bu alanda daha çok *güzel* kelimesi öne çıkmıştır. *Güzel* ile *hoş, faydalı, iyi* ve *doğru* arasında benzerlikler bulunabilir[8]; ancak bir şeyi estetik diye nitelendirip güzel sayabilmemiz için, o şeyin her şeyden önce dengeli ve uyumlu olması gerekir. Nitekim İslâmiyet her şeyden evvel *denge dini*dir; 'tanrı'sı da, peygamberi de, müntesipleri de, getirdiği ilkeler de...

II. BAZI TEMEL KAVRAMLAR ve ESTETİK

2.1. Kur'ân'da güzellik kavramı önemli bir yer tutmaktadır:

Öncelikle; Allah'a ait bütün isim-sıfatlar güzel kelimesiyle nitelendirilmektedir (*el-esmâu'l-husnâ*)[9]. İnsan için ifade ettiği fayda ve zarara göre ilahi sıfatların bir kısmının (*celâl*[10]) insana güzel gelmeyebilir; ama aslında tamamı *güzel*dir; yetkindir, sınırsızdır... Ancak Allah'ın estetikle daha özel manada ilişkilendirilebilecek sıfatları vardır. Bunlar arasında şu isim-sıfatlar öne çıkmaktadır:

* Eksiksiz kusursuz (*kuddûs*),
* Aşikâr-gizli (*zâhir-bâtın*),
* Hayat veren (*muhyî*),
* Mutlak gerçek (*hak*),
* Mutlak bilgi sahibi (*'alîm*),
* Mutlak denge sahibi (*'adl*),
* Her tür inceliğe vâkıf (*lâtîf, habîr*),
* Ölçüp biçen (*mukaddir*),
* Yaratan, varlık ve şekil veren (*hâlik-bârî-musavvir*),
* Yarattığını ön-örneksiz yaratan (*bedî'*),
* Yaptığını sağlam yapan (*mutkın*),
* Güçlu, dayanıklı (*kavî metîn*), sanatkâr (*sâni'*).

---

8 Krş. Yetkın, *age*, s. 62-67.

9 Bkz. A'râf 7/180; İsrâ 17/110; TâHâ 20/8; Haşır 59/24.

10 Sözgelimi *cebbâr, kahhâr, kâbıd, hâfid, müzill, mümît, kâdir-muktedir, muntekım*, dârr.

Allah aynı zamanda *ahsenü'l-hâlikîn*dir[11]; ancak bu tabiri "yaratıcıların en güzeli" diye çevirmek doğru değildir. Çünkü *halk* (خلق) kökü Türkçeye "yoktan var etme" anlamıyla Allah'a has bir fiil olarak girdiğinden, bu mantıkla *hâlikîn* "yaratıcılar" demek olacak; *ahsenü'l-hâlikîn* tabirinin de "yaratıcıların en güzeli" şeklinde tercüme edilmesi gerekecektir. Oysa bu çeviri gerçeği yansıtmamakta; "Allah'tan başka yaratıcılar da mı var?" sorusunu akla getirmektedir. Bu sebeple, ilgili terkip "sanatkârların en güzeli" şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü *halk* lâfzı Arapçada Allah'a has bir fiil kökü değildir; Türkçedeki gibi "yoktan var etme"yi değil, "var'a biçim vererek ondan yeni 'var'lar üretme"yi ifade etmektedir. Yoktan var etme ise, Arapçada *ibdâ'*, *ihdâs* ve *icâd* kelimeleri ile karşılanmaktadır.

2.2. Hak Teala ile ilgili en temel vecibelerimizden biri, O'nu ***tesbîh*** etmektir; tesbîh; her tür eksik ve kusurdan âzade kabul etmek, kusursuz saymak demektir ki bu, müminlerin Allah'la ilgili en temel vecibesinin estetikle ilgili olduğu anlamına gelir. İkinci olarak; estetik değerlerin kaynağı olan yüceler yücesinin (c.c.) eşsiz biçimde var ettiği şu güzelim evrenin en temel özelliği de -bütün doğallık ve sadeliğine rağmen- dengeli, sağlam ve güzel olmasıdır.

İnsanoğlunun o kendine özgü güzelliğinin Kur'ân'da ***ahsen-i takvim*** terkibiyle anlatılmış olması dikkat çekicidir. Ancak bu tamamen maddi bir güzellik olarak algılanmamalıdır; o aynı zamanda manevi bir güzelliktir; akıl, gönül ve ruh güzelliğidir. Çünkü ayetin devamında, iman ve amel-i salih dairesinin dışında kalanların *ahsen-i takvîm* derecesinden *esfelesâfilîn* derekesine yuvarlandığı belirtilmektedir[12].

İnsanın Hak Teala'nın rızası peşinde koşarak salihane sürdürdüğü hayat ve ahiret âleminde buna verilecek karşılık da yine 'güzellik' kavramıyla ifade edilmiştir:

هل جزاء الإحسان إلا الإحسان

"İhsan üzere hareket etmenin karşılığı ihsan üzere mükâfatlandırılmaktan başka bir şey olabilir mi?"[13]

Buna bağlı olarak, Müslümanın Yüce Allah'tan en temel isteği, 'güzellik' kelimesi ile ifade edilmiştir:

---

11 Mü'minûn 23/14.

12 Bkz. Tin Sûresi

13 Rahmân 55/60.

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

"Ey Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ver âhirette de güzellik ver ve bizi Ateş azabından koru."[14]

Cennet; *hüsnâ*[15] [en güzel] diye nitelenen uhrevî güzelliğin somutlaşmış şeklidir. Cennetin temel vasfı; -barış, esenlik ve güvenlik ile birlikte- güzelliktir. Cennet estetiğin zirvesi iken, Cehennem, azap ve işkence yeri olarak *kötü* olmanın ötesinde, öyle *berbat* bir yerdir ki, iğrençliğin, çirkinliğin sembolü olarak nitelendirilse yeridir.

İşbu nihai güzelliği elde edebilmemiz için, Yüce Allah bizlere *ihsânı* emretmiş[16]; *ihsân* üzere hareket edenleri sevdiğini[17] ve onlarla birlikte olacağını[18] bildirmiştir. [Sözgelimi dinler arası tartışmalar bağlamında "kişiyi Allah katında makbul hale getirecek olan şey, tüm varlığını *ihsân* üzere Allah'a teslim etmek"tir[19]. Son olgu, "hayırda yarışma" ve "insanlara faydalı olma" tabirleri ile de ifade edilir; farklı inanç sistemlerine bağlı bulunan kişiler *hayırda* yarışmalıdır[20]; çünkü en hayırlı insan, insanlara en faydalı olandır[21].]

İhsân; meşrû ve mâkul olmak şartıyla yaptığı her şeyi Allah'ın gözetiminde olduğu bilinciyle yapmak demektir. -Bu bilince sahip kişi ve toplumlar, kurum ve kuruluşlar kaliteden taviz veremeyecekleri için, sadece Hakk'ın değil, halkın da sevgilisi olacaklardır; çünkü "iman ve amel-i salih sahipleri için gönüllerde sevgi meydana getirileceği" vaat edilmiştir[22].- Cibril hadisinde; "Allah'a O'nu bizzat görüyormuş gibi -göremese de O'nun tarafından izlendiğini bilerek- kulluk etmek" şeklinde tanımlanan bu kavram,

---

14 Bakara 2/201.

15 Yunus 10/26; Ra'd 13/18; Nahl 16/62; Kehf 18/88; Enbiya 21/101; Fussılet 41/50; Necm 53/31; Hadid 57/10; Leyl 92/6.

16 Bkz. Nahl 16/90.

17 Örn. Bakara 2/195, Âl-i 'İmrân 3/134.

18 'Ankebût 29/69, Nahl 16/128.

19 Bakara 2/112; Nisâ 4/125; Lokman 32/22.

20 Bakara 2/148; Mâide 5/48.

21 Bkz. Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1410/1990, VI, 117 (hadis no: 7658). ["Mümin kendisine ülfet edilen kişidir; ısınamayan ve kendisine ısınılamayan birinde hayır yoktur. İnsanların en hayırlısı da onlara en faydalı olandır." (Cabir R.A.'dan)]

22 *Meryem* 19/96

kulluk[23] estetiği olarak ifade edilebilir. *Kulluk* kişinin inanç ve amel dünyasının tamamını kapsadığına göre, **kulluk estetiği** tabiri şu anlama gelmiş olmaktadır: İman ve amel hayatımızı, bir başka deyişle, bâtınî ve zâhirî âlemlerimizi ilgilendiren tüm hususlarda, Allah'ın bize şahdamarımızdan daha yakın olduğu bilinciyle hareket etmek... Bunun tersi ise, Allah'ın bu özelliğini onaylamayarak ya da onayladığı halde buna karşı kayıtsız kalarak, dinin tavsiyelerine aykırı tutum ve davranışlar sergilemektir (*isâe*). Nitekim hasenâtın seyyiâtı [yani, güzelliklerin kötülükleri] gidereceğini ifade eden ayette[24], ***hasene*** lâfzı iman ve amel-i salihi; *seyyie* lâfzı da *küfür* ve kâfirâne ameli kapsayacak tarzda kullanılmıştır. Aynı kullanım;

"Her kim bir güzellik getirirse, ona bunun on katı verilir."[25]

mealindeki ayetler için de söz konusudur. Bu ayetlerde de Allah rızasına uygun; Hakk'a ve halka yarayışlı eylemler estetik değer ifade eden ***hasene*** kelimesi ile anlatılmıştır.

III. ESTETİK BİR HAYAT İÇİN...

Estetik, hayatımızın hemen her alanıyla bir şekilde bağlantılı bir kavram olduğundan, aşağıdaki estetik çeşitlerinin tamamıyla ilgili nebevi yönlendirmeler bulunmaktadır:

* 'Kıl'ık estetiği (saç-sakal ve bıyığın şekli, ayrıca, koltukaltı ve etek tıraşları)
* Kıyafet estetiği (örtünme, giysi rengi, uzunluğu-kısalığı, temizlik, misvak, taranma ve 'makyaj meselesi')
* İlmî, siyasî, ticarî, sınaî her tür beşerî icraatta estetik
* Beşerî ilişkilerde estetik [Ana-baba, evlad u ayal, akraba-i taalukat, konu-komşu, hoca-talebe, patron-işçi, amir-memur, üst-ast ilişkileri (*birr, ihsan, sıla-yı rahim, âdâb-ı muâşeret*)]
* Sevgi estetiği (Örneği: Sevileni abartmamak, yüceltmemek)
* Nefret estetiği; düşmanla ilişkilerde estetik (Salahaddin Eyyubi örneği)

---

23 *Kulluk* tabiri her ne kadar çağdaş insanda olumlu çağrışımlar yaptırmıyorsa da, "sadece Allah'a kul olma" ifadesinin aslında "hiçbir şeye kul olmama" anlamına geldiği unutulmamalıdır.

24 Hûd 11/114.

25 En'âm 6/160. Aynı anlam, bir başka yerde *hayr-şer zıtlığı* ile ifade edilmektedir: Zilzâl 99/6-8.

* Mesken, mabed ve mezar estetiği (Göze hoş gelecek, ruhu okşayacak ama aynı zamanda insana faydalı- bir mimari konsept)
* Konuşma ve yazma estetiği (Belagat, fesahat, kompozisyon tekniklerine riayet)

Bu estetik çeşitleri genişçe açıklanabilir; hatta bunlardan her birine dair müstakil makale ve kitaplar yazılabilir. Ancak bu kısa makalede, bunların özetlendiği bir hadis-i şerifi nakletmekle yetineceğiz:

> "*Allah her şeyin en güzel, en kaliteli biçimde yapılmasını emretmiştir; hatta öldürürken bile güzel bir şekilde öldürünüz. Boğazlarken de güzel boğazlayınız; herhangi biriniz [hayvan keseceği zaman] bıçağını iyice bileyip, hayvanın, canını rahatça vermesini sağlasın.*"[36]

SONUÇ

Bu vb. hadisler Kur'ân'ın *ihsân* emrinin tefsiri niteliğindedir.

Estetik denince, akla daha ziyade güzellik ve sanat gelmekle birlikte bu kavram, "Yüce Allah'tan çevremizdeki börtü-böceğe varıncaya kadar bütün varlıkla ilişkilerimizdeki kalite" olarak genişletilebilir.

Estetik değer, Kur'ân'ın insanlığa sunduklarında aranmalıdır... Yani estetik denince akla mutlaka yaldız ve süs gelmeyebilir; *kusursuzluk, denge, önceliklere riayet ve fayda* daha önceliklidir. Bu bakımdan, Kur'ân ve Sünnet tarafından öngörülmeyen bir hayat tarzı estetik bulunamaz; bulanlar olursa da realite bunu desteklemez. Sözgelimi Allah'ın yarattığı şeyleri O'na eş/denk saymak; bunları Allah'ı seviyormuşçasına sevmek; sevdiği kişiyi alabildiğine abartıp yüceltmek; sevmediği kişiyi alçaltıp, şeytanlaştırıp, düşmanlaştırıp, sonra da yok etmek... Bu vb. tutumları sergileyenlerin estetik değerlerle ilişkisi sanaldır; kağıt üzerindedir.

Kur'ân'ın insanlığı eğitirken izlediği reform siyaseti, öncelikle güvenlik, esenlik ve barışı sağlamak; sonra da en yakınından başlayarak insanların karnını doyurup kalkındırmaktır. Bu temel işlev (yani *makāsıd*) dururken, tali hususlara yoğunlaşmak, bizi sanat ve tezyinat adına zirvelere ulaştırsa da, *estetik* değildir. Halkı ve yöneticisi 'Müslüman' olarak nitelenen bir devletin en temel görevi; insanlarına güvenli, özgür ve tok yaşayabilecekleri bir ortam sunmaktır. Özgürlük, güvenlik ve refahın hakkıyla sağlanamadığı, karınların aç olduğu bir yerde, sanat lükstür; gereksizdir... Böyle bir yokluk ve çöküş ortamında, Dolmabahçe misali âbidevî yapılar, göz boyamadır, küçüldükçe büyüklüğü başka yerlerde aramaktır; içine düşülen zilleti

---

[36] *Müslim*, "Sayd" 57.

görkem ve azametle gizlemeye çalışmaktır... Bu çerçevede bir başka husus da, âbidevî sanat eserleri inşa edilirken insan emeğinin sömürülmesi, buna karşılık mezkûr yapıların canlıların pek işine yaramamasıdır. Böylece hem *abes* hem de *israf* söz konusu olmaktadır ki, ikisi de Allah'ın sevmediği şeylerdir. Binlerce insan çalıştırılarak, muazzam kaynaklar akıtılarak yapılan o âbidevî yapılar büyük bir sanat, estetik ve mühendislik harikası olsalar da, sonuçta -meselâ Mısır için- firavun sülalesinden birkaç kişinin mezarıdır; modern Mısır'a sağladığı turizm geliri bir yana zamanın insanına bir faydası dokunmamıştır.

İkinci olarak; beşerî ilişkilerde, özellikle de karşıt din mensuplarıyla ilişkilerde söz konusu estetik değerlerin önemli bir yeri vardır. Kur'ân-ı Kerim Nahl: 125'te hakkın en güzel biçimde anlatılmasını emretmiştir. Hak dine mensup olduğu halde, onu insanlara sevdirip benimsetememek, Müslümanlar olarak en fazla durup düşünmemiz gereken zaaf noktalarımızdan biridir. Hakkı en güzel biçimde anlatmak demek, muhatabın durumu neyi gerektiriyorsa o şekilde; etkili konuşarak, güzel yazarak olabilir. Ancak inanış ve yaşayışın tamamına sirayet eden bir estetik hassasiyete sahip olmamız gerektiği de aşikardır. *Kılığıyla, kıyafetiyle, oturup kalkmasıyla, konuşmasıyla, sahip olduğu fikir ve değerlerle, sınaî ürünleriyle, ticarî ahlâkıyla...* bu estetik seviyeyi yakalayamayanların insanlığa bir şey verebilmeleri çok zordur.

Son olarak; bilindiği üzere, bedene estetik amaçlı müdahaleleri yasaklayan birtakım rivayetler bulunmaktadır. Oysa burun, diş, saç, kaş vb. alanlardaki estetik operasyonları fıtrata müdahale ya da Allah'ın yaratışını değiştirme olarak algılamamak gerekir. İnsan, aşırıya kaçmadan bu tür estetik işlemler yaptırabilmelidir. Bazı Afrikalı kadınların; dudaklarını ve kulaklarını metal küpelerle iyice yassıltarak, boyunlarını da uzatarak deforme edip insani evsaftan çıkartmaları belki "Allah'ın yaradışını değiştirme" kapsamına sokulabilir... İnsanın, bedenindeki bir bölgeyi daha güzel bir hale getirmek isteyip istememesi kendi bileceği bir şeydir. İblis'in, konuyla zoraki ilişkilendirilen bir ifadesi[27] ve birkaç rivayet dışında, bu tür ameliyatlarla ilgili kesin bir ifade (*nass*) bulunmamaktadır. Burada önemli olan, niyettir; kişi estetik operasyonu niçin yaptırmaktadır? Elbette, daha sağlıklı, daha güzel, daha genç ve daha dinç görünebilmek için... Bunların haram olduğu söylenebilir mi? Kaybettiği özgüvene sahip olabilmek ya da nikâh vb. bir

---

[27] Nisâ 4/119 (Onları mutlaka saptıracağım, kuruntulara boğup aldatacağım; onlara emredeceğim ve davarların kulaklarını yaracaklar; onlara emredeceğim ve Allah'ın yaratışını değiştirecekler!)

meşru iş için kendini karşı cinse beğendirebilmek gayesiyle mi, yoksa yaşının gereğini kabullenemediği ya da haram bir işte ancak bu tür bir operasyonla çalışabileceği için mi? Kanaatimizce, hakkında açık hüküm bulunmayan bu tür şeylere haram yaftası yapıştırırken niyetler sorgulanmalı; bu gibi sorulara verilecek cevaba göre hareket edilmelidir. Dudağı doğuştan yarık, dişleri çapraşık, altı parmaklı, burnu yassı, kocaman veya eğri, tarama özürlü bir kişi, imkanları elverdiği takdirde neden bu eksiğini gideremesin? Sözgelimi kaşları erkek kaşına benzediği için bir kısmını al(dır)an bir kadına Erhamu'r-râhimîn neden lânet etsin? Bu tür operasyonları Allah'ın lânetine müstahak görenler, bu acımasız ceza ile masum bir güzelleşme çabası arasında ne tür bir denge kurabiliyorlar?

İDEAL AİLE[1]

GİRİŞ

Aile; insana şahsiyet kazandıran, özgüven aşılayan, toplumsal değer ve kültürleri öğreterek sağlıklı / nitelikli bir birey olarak topluma mal eden; insan neslinin sağlıklı bir şekilde devamını sağlayan temel kurum... Kur'ân-ı Kerîm; insanlığı ferdî ve toplumsal yetkinliğe, ebedî mutluluğa ulaştıracak ilahî kılavuz...

İş bu bölümde, ideal ana-babalar, ideal eşler, ideal çocuk ve kardeşler, kısaca ideal aile çerçevesinde Kur'ân ayetlerine genel bir bakış yapılacaktır.

Türk toplumu hızlı bir değişim sürecinden geçmekte; toplumun çekirdeğini oluşturan aile de bu değişimden nasibini almaktadır. Bu değişim tamamen kötü yönde değilse de, asırlar boyu içselleştirilmiş değerlerin; örf, âdet, gelenek, görenek ve törelerin hâkimiyeti nispeten zayıflamış görünüyor.

Toplum olarak iyiye mi kötüye mi gidiyoruz diye üzülür ya da sevinirken, "geleneksel değerler Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in o arı, duru, evrensel ilkelerine mi dayanıyor, yoksa çeşitli milliyetlere mensup Müslümanların kavmî özellik ve geleneklerine mi?" sorusuna cevap aranmalıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ideal ailenin temel unsurları olarak ne gibi özellikler öne çıkarılmaktadır? İdeal eş kimdir?

I.AİLE KURUMU; OLUŞUM ve DAĞILMA

1.1. AİLENİN TEMELİ

Aileyi kuranlar kadın ile erkekse, onları bir arada tutan -çimento- da nikâhtır. Yani, eşlerin birbirini 'ben'imsemesi; sağlam bir şekilde 'söz'leşmesi ve bunu üçüncü şahıslara duyurup meşrulaştırması, tescil ettirmesi...

Bilindiği gibi, Hıristiyanlar -biraz da İsa Mesih'e bakarak- insan tabiatına tamamen ters ruhbanlık diye bir şey çıkarmış; sonra da bunun hakkını verememişlerdi. Vermeleri de mümkün değildi. Fıtrat dini olan İslâmiyet ise, müminlerine nikâhı öngörmekle kalmadı, bunu Allah'ın bir ayeti

---

1 17 - 18 Mayıs 2013 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Türk - İslâm Geleneğinde Aile Sempozyumu'na sunuldu; tebliğler henüz kitaplaşmadı.

olarak da nitelendirip kutsadı. Çünkü kadın ile erkek, insan 'tek'ini oluşturan iki eştir; insan nesli bu 'çift'leşme ile devam edecektir.

Nikâh sayesinde çiftler üç manevî rabıta ile birbirine bağlanmış olur; öyle ki, birbirine karı ile koca kadar 'yakın' bir başka iki kişi tasavvur edilemez. [İlginçtir; bu bağlar koptuğunda da karı ile koca kadar birbirine yabancı / hasım iki kişi olmamaktadır!] Yalnız nikâh, kadın ile erkeği tamamen birbirine bağlamaz. Bu yakınlık ne kadar yakın olursa olsun ilelebet devam etmeyebilir; Allah katında en sevimsiz helâl olsa da, boşanma da haktır[2].

1.2. AİLEYİ AYAKTA TUTAN...

1.2.1. GÜVEN (EŞLERİN HER KONUDA BİRBİRİNE GÜVENMESİ)

Gerek iman gerekse makāsıd-ı Kur'ân açısından güvenin önemi açıktır. Güven bütün ikili ilişkilerde olduğundan daha fazla karı-koca ilişkilerinde önem arz eder. Eşlerin birbirine güvenmediği ya da güvenlerinin aşındığı bir aile ortamı zamanla zindana dönüşür. Bu güvensizliğin mutlaka giderilmesi gerekir. Bu konuda asıl iş de erkeğe düşmektedir; ne yapıp edip yuvasını kurtarmalıdır. Burada, ünlü darb meselesine temas etmek yerinde olacaktır:

Nisâ: 34'teki واللاتي تخافون نشوزهن Kur'ân'ın zor anlaşılan yerlerinden biridir [çünkü zülf-i yâre dokunmaktadır]. 'Nüşûz'undan endişe edilen bir kadın; dövülecek midir, kendisine örnekler mi verilecektir, yola mı koşulacaktır. Bu, konjonktüre göre değişmektedir. Söz konusu cezanın kadının hangi eylemi karşılığında verildiği tespit ve tayin edilmediği için, "Hangi çağda yaşıyoruz canım!"cılar, 'darb'ın ağır kaçtığı yaygarasını koparmaktadır.

Oysa bakınız, "Nüşûz nedir ki buna karşı en son çare olarak darp öngörülmüştür?" sorusuna cevap ararken, Allah'tan, Nisâ: 128'de, yani aynı sûrenin bir başka ayetinde, bu sefer de erkeğin 'nüşûz'undan bahsedildiğini görmekteyiz:

وإن امرأة خافت من بعلها نشوزا أو إعراضا

Nüşûz kelimesi yükseklik, yukarıya çıkış, üstten bakış, diklenme gibi anlamlara gelmektedir. Ancak kadın *nüşûzu* söz konusu olduğunda, eşini aşarak gözünü başkasına dikmek; bir başka erkeğe gönül vermek anlamı kazan-

---

2 Tabii, boşama kelimesini devamlı dilinin ucunda tutmamak, "3'ten 9'a!" çocukça söylemleri ile bu ciddî işi oyuncak hâline getirmemek şartıyla... Aile kurumu, erkeğin ağzından öylesine çıkan 'lâf'larla yıkılacak kadar basit bir yapı olmadığına göre, şu manevî rabıtaların, ancak iki şahit huzurunda gerçekleşen bilinçli bir boşanma ile koptuğu düşünülmelidir [Talâk 65/2 (وأشهدوا ذوي عدل منكم)].

maktadır[3]. Erkeğin 'nüşûz'u da tersinden; bakışlarını artık karısından çekip onu aşıp yabancı bir kadına bakması, ona gönül vermesidir. Erkeğin eşine itaatsizlik ya da serkeşlik etmesi söz konusu olmadığına göre, kelimeyi serkeşlik veya itaatsizlik olarak anlayamayacağımız açıktır. O halde, ülkemizdeki namus cinayetlerini de dikkate alarak düşünelim; böyle bir şeye karşı 'en son çare' olarak öngörülen darp ağır mıdır, hafif midir?

Burada sorun edilen bir başka husus da; aynı durum karşısında, erkeğe 'eşini darp etmesi' tavsiye edilirken, kadına 'sulh'ün önerilmiş olmasıdır. Bunun sebebi; aileyi ayakta tutan (*kavvâm*) kişi olarak erkekten, ne yapıp edip -öğüt vererek, yatağını ayırarak ya da darp ederek- karısını aile içi yaşama razı etmesi istenebileceği içindir; aynı şeyi kadından istemek realist midir, düşünelim. Koca, bir kadını gerçekten kafasına takmışsa, karısının nafaka, süknâ vs. haklarını sağlama alarak adamdan sulh ile ayrılmaktan başka yapabileceği bir şey kalmamaktadır.

1.2.2. HUZUR

1.2.2.1. Aile Huzurunu Sağlayan Faktörler

(i) Cinsel tatmin

Kur'ân'da erkekle kadın 'birbirinin zırhı' olarak tanıtılır[4]. İki taraftan en az birinin, tatmin ihtiyacı olduğu halde cinselliği yaşayamadığı bir ailede evliliğin en temel fonksiyonu icra edilmiyor demektir. Böyle bir ailenin hayatiyetini sürdürebilmesi pek mümkün değildir. Cinsel fonksiyon bozuklukları Fıkıh'ta teker teker sıralanıp taraflara gerekli çözümler sunulmuştur.

Ayrıca, tarafların; 'Artık nasıl olsa bir eş bulduk!' diyerek kendilerini salıvermeleri doğru değildir. Eşler; tertip-düzen, koku ve temizliklerine dikkat etmeli; yemede-içmede israfa kaçmamalı, hareketsiz bir hayatı tercih etmemeli; kısacası, kendilerine bakmalı, cazibelerini kaybetmemeye çalışmalıdır. Çünkü belli yaşlara kadar aile mutluluğu farkına varılsa da varılmasa da buna dayanmaktadır.

(ii) Ruhî tatmin

Cinsel tatmin elbette her şey demek değildir; ilgili ayetin devamında, eşler arasında sevgi (*meveddet*) ve merhamet peydah edildiği de vurgulanmıştır ki bu, kadın ile erkek arasındaki ilişkinin tamamen tatmine bağlanamayacağını gösterir. İnsanlar yaklaşık 80 yıl yaşayabilmektedir; tatmin geçiciyse de sevgi ve merhamet bâkidir.

---

[3] Râğıb, "nşz" md.

[4] Bakara 2/187 (هن لباس لكم وانتم لباس لهن).

göstermektedir. Nitekim Kur'ân; Hazret-i Nuh'un kâfir oğlunu Nuh'un ailesinden saymamıştır. Çünkü sâlih değildir, onunla aynı imanı, aynı yaşam tarzını paylaşmamaktadır; peygamber oğlu olsa da Nuh'a yabancıdır. Bu büyük peygamberin mustarip olduğu ana-baba evlât ihtilâfı evrensel bir derttir. Günümüzde de nesiller arası iletişim bozukluğundan, çocukların ebeveynlerinden koptuğundan dert yanılmakta, bu illete çareler aranmaktadır. Mezkûr anlaşmazlığın sebebi, çocukların ana-babaları tarafından değil, radyo - TV, Internet, arkadaş çevresi tarafından eğitilmekte olmasıdır. Bu sebepledir ki, Hazret-i İbrahim Rabbıne dua ederken "salâtı ikâme eden" nesiller istemiştir[7]. Bu ifade, hemen, 'namaz'ı dosdoğru kılmaya ... dirgenebilir; ama aslında, "yaratıp yaşatan (c.c.) ile sağlam ve sahih bir ... kurarak herkesin gıpta ettiği dindarlık işini gerektiği gibi yapabilmek ... lamındadır ki salih olmak da bu demektir. Bu noktada, Lokman Hakîm'in oğluna ettiği nasihatteki ilkeler önem kazanmaktadır. Kısaca, iman ... amelde yanlış mecralara sapmamak, Allah'tan başkasından korkmamak, ... medet ummamak, O'nun mutlak kontrolü altında bulunduğu bilincinde yaşamak, salâtı ikâme etmek, iyiyi emredip kötüyü engellemek, başa gelen musibetlere sabretmek, insanlara karşı şişinmemek, kendini yüceltmemek, vakar ve alçakgönüllülük[8].

O halde, âkıbetini düşünen aklı başında bir insan; çocuklarını iyi yetiştir... onları tanımadığı 'eğitmen'lerin insafına bırakmamalıdır. Aksi takdirde ciğerpâresini kendi elleri ile kendisine yabancılaştırmış olacaktır. Bununla birlikte, konu burada sunulduğu kadar basit değildir. Nice âlim, fazıl, ... müttakî şahsiyetin evlâdı babasının izinden gitmemiştir; gitmemektedir. Çünkü terbiye; çocuğun tabiatı, genleri, hormonları, arkadaş çevresi, ... komşusu, akrabâ-i taallukâtı, okudukları, seyrettikleri vb. faktörlerden hangilerinin çocuğu daha fazla etkilediği ile ilgili karmaşık bir sonuçtur. Ama bunun ceremesini en çok ana-babalar çeker. Çünkü kim ne derse desin, sorumluluğun büyüğü ana-babadadır.

İlginçtir; Allah'ın hikmeti insanların evlâtlığı yaşadıkları gibi ana-babalığı da yaşamaları yönünde tecelli etmiştir. Bu, onlara şüphesiz ana-babalarında gördükleri 'hata' ve eksikleri çocuklarında devam ettirmeme şansı vermektedir. [Bunun, kaynanalarından bîzâr olan gelinlerin zamanla kaynana olduklarında şikâyet konusu uygulamaları gelinlerine reva görmemeleri açısından ne kadar iyi bir fırsat oluşturduğu aşikârdır.] Kur'ân-ı Kerîm

---

[7] Bkz. İbrahim 14/37, 40.

[8] Bkz. Lokman 30/13-19.

evlâtlara ana-babalarına iyi davranmalarını; onlara 'Öf!' bile dememelerini, onlarla efendi efendi konuşmalarını emrettikten sonra, onlar için;

> *"Ya Rabbi! Annem-babam küçükken beni besleyip büyüttüğü gibi, sen de onlara merhamet buyur."*[9]

şeklinde dua etmelerini isterken, şimdinin güçlüleri olan evlâtların dikkatini son derece nazik bir üslupla bu hususa çekmektedir: Yarın öbür gün, siz de tıpkı ana-babanız gibi, kendi evlâtlarınızın eline bakmak durumunda kalabilirsiniz.

Âkıbete özel vurgu yapıyoruz; zira insan yaşlılık dönemini büyük ihtimalle çocuklarının yanında geçirir; geçirmese bile kendisini onların sahıplenmesi beklenir. -Darulaceze benzeri kurumlar elbette devreye girebilir, ancak geleneksel algı bahsettiğimiz şekildedir.- O zaman, roller değişecek; bu sefer kendisi, küçücük bir bebekken büyütüp adam ettiği yavrusunun bebeği! durumuna düşecektir. Üstelik kendisi onu yetiştirirken, 'Büyüsün de adam olsun, vatana-millete faydalı olsun, şu şu işleri görebilsin!' gibi umutlarla zevkle yetiştirmekte idi. Oysa, oğlunun kızının; 'ihtiyar bir bebek'le ilgili böyle bir umidi de yoktur ve olmayacaktır. Kur'ân bu döneme boşuna 'ömrün en rezil çağı' demiyor demek ki!.. Bu bakımdan, çocukların "büyüklere saygı - küçüklere sevgi/şefkat esası"na dayalı bir terbiye ile yetiştirilmesi son derece önemlidir. Bir inanış ve düşünceye ne kadar inanıp inanmadığınızın bir göstergesi de onu kendi çocuklarınıza ne kadar öğretip benimsetebildiğinizdir.

Öte yandan, İslâm'ın çok çocuk yapmayı teşvik ettiği yönünde yaygın bir inanış vardır. Aklı başında, eğitimli, kaliteli insan sayısının fazla olması Ümmet-i Muhammed açısından elbette şereftir; övünç ve kıvanç vesilesidir. -Pakistanlı bir bilim adamı uluslar arası bir başarıya imza attığında göğsümüz kabarmıyor mu?- Ama manevî açıdan eğitimsiz, moral değerlerle donatılmamış, maddi açıdan da bileğine bir 'altın bilezik' takılmamış nice silik, ezik insanın ne yazık ki toplumuna yük olarak; ötekinin-berikinin oyuncağı olduğu, onun-bunun izinde yitip gittiği görülmektedir. Anababasının bilinçsizce 'yapıp' topluma salıverdiği, ne devlet ne de toplum tarafından umursanan yığınla insan vardır. Hazret-i Peygamber bunlarla mı öğünecektir Allah aşkına!..

---

[9] İsra 17/24.

Kur'ân'ın hiçbir yerinde sayısal çokluk övülmez; Türkçede de 'çokluk'un getirdiği sakıncalı sonuçları gayet veciz anlatan atasözleri vardır.

İşte, çocuklara gerekli eğitimin verilememesi, toplumu derinden sarsmakta, ama her şeyden önce ilgili ailenin huzur ve sükûnetini bozmaktadır. Muhtemelen bu gibi sebeplerle, Kur'ân'da; evlâtların fitne olduğu, Allah'ı anmaya engel olabileceği, dolayısıyla bu potansiyel tehlikeye karşı teyakkuzda bulunmak gerektiği belirtilmiştir.

(iii) Çok karılılık (Poligyny)

Birden fazla kadınla evlenme, erkeğin üçüncü kişiler nezdinde itibarını zedelemekle kalmaz; eşler açısından da hayatı ağız tadıyla yaşanmaz hale getirir. Hazret-i Peygamber sevgili kızı Fatıma'ya kuma getirme teşebbüsünde bulunan Ali b. Ebu Talib'e bu sebeple müsaade etmemişti.

Savaş vb. sebeplerle ortaya çıkan erkek kıtlığı sebebiyle sahipsiz kadın ve yetim kızların artması gibi sebeplerle olursa başka... Kur'ân buna müsaade etmiştir. Ama dikkat edilirse, izin vermiştir, diyoruz; öngörmüş/emretmiştir, demiyoruz.

1.3. BOŞANMA (TALÂK / ŞİKĀK)

Kur'ân'da en az evlenme ayeti kadar talâk ayetinin bulunması, boşanma konusunun detaylı biçimde işlenmiş olması ilginçtir. Eşlerin belli amaçlarla bir araya gelerek kurdukları bu ulvî müessese, gerektiği gibi işletilemediği takdirde, insanlar için cehenneme dönüşme riski taşımaktadır. Genelde kadınlar, eşlerinin her türlü olumsuzluğuna katlanarak aile gemisini su aldırmadan yürütmeğe çalışmaktadırlar! Boşanmaların, kadınların nispeten ayakları üzerinde durmayı başarabildiği son 20 - 30 yılda ivme kazanması, bu geminin aslında -genelde- kadının [yani o cefakâr analarımızın] fedakârlığıyla yürüdüğünün kanıtlarından biridir.

II. AİLE BİREYLERİ

2.1. AİLE REİSİ

Nisâ 34'te erkeğin niçin mirastan iki kadın kadar pay aldığı anlatılırken, iki gerekçe gösterilmektedir. Güçlü-kuvvetli olması ve nafakayı sağlaması. Hak Teala'nın tüm evreni ayakta tutması kayyûm kelimesiyle anlatıldığı gibi, ailenin ayakta tutulması da bu ayette aynı kökten gelen kavvâm ile ifade edilmekte ve bu sorumluluk erkeğe yüklenmektedir. Aile gemisini yürütebilecek bir erkeğin gücü ve infak kapasitesi, yani tek kelime ile aile fertlerinin geçimini sağlayabilecek erk. Erkeğin bu erkten yoksun oluşu, kavvâmiyet vasfına da halel getirir. Sözgelimi sağlamken sakat kalıp çalışama

yacak duruma düşmesi erkeğin elindeki bu erki alıp kadına verebilir. Yani erkeklik biyolojik değil, sosyal bir kavramdır.

Baba olarak; Hazret-i İbrahim, Hazret-i Peygamber.

Koca olarak; Hazret-i Zekeriya.

2.2. KARI

2.2.1. Sâlih kadının özellikleri

Nisâ 34'te ideal kadının temel iki özelliği olarak itaat ve namusa dikkat çekilirken, Tahrim 5 ve Ahzâb 35'te bu özellikler biraz daha açılır. Buna göre,

(i) Peygamber'e verileceği belirtilen ideal kadınlar; teslimiyet gösteren, imanlı, itaatkâr, tevbekâr, âbit, oruçlu [ya da gaza vb. için seyahat eden] kadınlardır.

(ii) Allah'ın mükâfatına nail olacak kadınlar ise teslimiyet gösteren, mümin, gönülden itaat eden, dürüst, sabırlı, alçakgönüllü, sadaka veren, oruç tutan, ırzlarını koruyan, Allah'ı çokça zikreden kadınlardır. Bu özellikleri böyle alt alta sıralamak çok kolaysa da, ifa etmek oldukça zordur.

2.2.2. Olumlu Örnekler:

İnsanlığın anası Hazret-i Havva, Tevrat'ın aksine Kur'ân'da re'sen ve tek başına suçlanmamıştır; malum isyanı -ki bu 'günah' aslında insanlığın devamı için ilahi bir yazgıydı- eşiyle birlikte işledikleri belirtilmiş; daha sonra da tevbekâr oldukları anlatılmıştır[10].

Hazret-i Hacer, Kur'ân'da doğrudan geçmemekte ise de,

> "Ya Rabbi! Ben, neslimin bir kısmını Senin kutsal evinin yanında çorak bir vadiye yerleştirdim; (sözde değil, özde) gerçek birer dindar olsunlar diye ya Rabbi! Sen de insanların gönüllerini onlara meylettir, onları çeşitli meyvelerle rızıklandır."[11]

ifadesinden anlaşıldığı üzere, Hazret-i İbrahim tarafından -gelenekte 'ilahi ferman gereği' olduğuna inanılan enteresan! bir tutumla- bebeğiyle birlikte çölün ortasına bırakılmış; o da tam bir teslimiyetle buna rıza göstermiştir.

Hazret-i Âsiye, -yaramazlık yapan Peygamber kadınlarına, yani Aişe ve Hafsa'ya örnek alınacak ideal bir kadın olarak gösterilmiştir. Firavun gibi zalim bir kâfirin taht-ı nikâhında olduğu halde

"Ben ondan ve yaptıklarından berîyim; beni bundan kurtar ya Rabbi!"

---

10 Bakara 2/37; A'râf 7/23.

11 İbrahim 14/37.

demiş; dünyevî lüks ve şatafatı bırakarak uhrevî saraylara talip olmuştu.[12] Rahime Hatun sabır timsâli Hazret-i Eyyub'un sabır timsâli, çilekeş ve sadık hanımıdır. Hazret-i Eyyub'un -özellikle Tasavvufî gelenekte abartılarak anlatılan- bedeni rahatsızlığı esnasında onu hor görmeyip, tiksinmeyip, ayrılmamış ve ilahi rızaya ermiştir. Bu büyük kadının Allah rızasına erdiği, hasta psikolojisiyle "Hatun! Bir iyileşeyim, sana 100 değnek vuracağım" diye yemin eden Eyyub Peygamber'e Allah'ın öğrettiği hile-i şer'iyyeden anlaşılmaktadır. "Elıne bir demet sap alıp (eşine) onunla vur da yeminini bozmuş olma!"[13]

Kur'ân'daki ideal kadın figürlerinden Hazret-i Meryem ideal bir anne ve kadın olmakla birlikte, eş kategorisinde değerlendirilemez. Belkıs ise yine bir eş olarak değil, kadın hükümdar olarak idealize edilmektedir.

2.2.3. Olumsuz Örnekler:

Nuh ve Lut peygamberlerin eşleri: Bir peygamberle evli olmasına rağmen, ona häinlik[14] ederek [yani karı - koca arasındaki en temel gereklilik olan güvenilirliği ihlâl ederek] ona ve dâvasına değil, düşmanlarına hizmet eden iki bedbaht kadın... İyi'nin yakını olmanın, kimseyi iyi yapmadığının; herkesin kendi zatı / şahsı itibariyle değerli ya da değersiz olduğunun tipik örnekleri!.. Tahrim 10'da Hazret-i Peygamber'le evli bulunan iki kadın, yani Aişe ve Hafsa bu häin kadınlara benzememeleri konusunda ciddi şekilde ikaz edilmişlerdir.

---

[12] Tahrim 66/11.

[13] Sâd 38/44

[14] Bu iki kadının, peygamber kocalarının getirdiği ilkelere iman etmemelerinin, *küfr*, tekzîb vb. bir fiille değil de *hıyânet* fiili ile ifade edilmesi ilginçtir. İlk anda karının kocasına ihânetini çağrıştırmaktadır; ancak bunun sadece, evlilik aktı ile karşılıklı verilen güvenin artık telkin edilememesi anlamında bir hıyanet olduğu anlaşılır. Nitekim Enfâl 27'de, bazı iman sahipleri Allah'a ve Resulüne hıyanet etmemeleri yolunda uyarılmıştır ki, orada da *küfr* ve *tekzîb*den ziyade, "verdiği emana aykırı hareket etme" anlamı baskındır. Hâsılı, bu iki peygamberin, hanımları ile olan ilişkilerinde, karı-koca ilişkisindeki en önemli unsur olan güven zamanla ortadan kaybolmuştur ve bunun en önemli sebebi inkârlarıdır. Ancak her inkâr söz konusu güveni yok etmez. Bir mümin erkek, pekâlâ Yahudi veya Hıristiyan bir hanımla güven içinde evli kalabilir. (Murat Sülun, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İstanbul, Çağrı Yy., 2012, Tahrim 10 hk. 169 nolu dipnotu)

2.3. DİĞERLERİ

2.3.1. Evlât olarak;

Olumlu: İbrahım, İsmail [*ğulâm 'alîm / halîm, teslimiyetkâr*], Yahya, İsa Mesih,

Olumsuz: Hazret-i Nuh'un oğlu

2.3.2. Kardeşler olarak

Olumlu: Musa - Harun

Olumsuz: Yusuf'un gaddar ağabeyleri, Hâbil - Kābil

III. AİLE BİREYLERİ İLE İLGİLİ GENEL İFADELER

3.1. EMİR VE YASAKLAR

Aile kurumu ıki ferdin nikâh akdı ile bir araya gelmesiyle oluşmaktaysa da bu kurumun sağlıklı işleyişi, çeşitli mesuliyet ve mükellefiyetlere riayet edilmesiyle mümkün olabilmektedir.

> **Kâmil müminin temel özellikleri** aynı zamanda sağlıklı aile bireylerinin de özellikleridir.

Yalancılık, ikiyüzlülük, sahtekârlık, kendini beğenmişlik (*egoizm*), cimrilik, nekeslik, savurganlık, dedikodu ve gıybet, pislik, yani maddî - manevî temizliğe riayet etmemek vb. reziletler nasıl *imana* aykırıysa, bunlara sahip bireylerden oluşan bir aile gemisinin sağlıklı yürümesi de mümkün değildir. Yine,

> Kur'ān'ın evrensel **ilkeleri** olan tek Allah bilinci, güvenlik, ekonomik bağımsızlık (karnını doyurabilme), barış, denge, kalite, kalp temizliği ve gerçek dindarlık -dinî terminolojideki şekliyle; ***tevhid, îmân, it'ām / infâk, islâm, adalet, ihsân, zekât/tezkiye*** ve *ikāme-i salât*- da ideal ailenin temelleridir.

Bunlardan yoksun bir 'ideal aile' sadece sözde kalmaya mahkûmdur...

Lokman Hekim'in, oğluna söyledikleri çok önemlidir:

> *Yavrum! Allah'a şirk koşma; çünkü şirk, gerçekten büyük bir zulümdür.*
>
> *Yavrum! Yaptığın, bir hardal tanesi kadar (küçük ve basit) olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde ya da yerin derinliklerinde bulunsa, Allah onu getirir. Allah bütün inceliklere nüfuz eder, 'her şeyden haberdar'dır.*
>
> *Yavrum! Sözde değil, özde, gerçek bir dindar ol; iyiliği emret, kötülüğü önle, başına gelene sabret. Bunlar gerçekten kararlılık isteyen şeyler-*

dendir. İnsanlara karşı şişinme (onları küçümseme), yeryüzünde bö-bürlenerek yürüme. Kendini beğenip böbürlenen hiç kimseyi Allah sevmez. Yürüyüşünde orta yolu tut, sesini alçalt. Şüphesiz, seslerin en beti eşek sesidir! (Her ne kadar çok üst perdeden çıkıyorsa da...)

Anne babanın evlâdına kazandırması gereken en temel özellikler bu ayetlerde veciz biçimde dile getirilmiştir: Tevhîd, ahiret ve hesap endişesi, gerçek dindarlık (ikāme-i salât), emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker ve bu uğurda başına gelebileceklere direnmek, alçak gönüllülük, itidal / denge ve hakperestlik... Bunlar; her biri hakkında ciltler dolusu kitap yazılan en temel Kur'ân kavramlarıdır. Kısaca; çocuklarımıza; Hak Teala'dan başkasına kulluk etmemesi, yaptığı her şeyin hesabını vereceğini bilmesi, dindarlığı şekil ve merasimden ibaret görmemesi, hem dinen hem de aklen uygun bulunan tutum, davranış ve icraatların yayılması, dinen ve aklen iğrenç bulunan şeylerin ise ortadan kaldırılması uğrunda çabalaması, insanları hor görmemesi, dengeli ve hakka - hukuka riayet etmesi gerektiği öğretilmelidir. [Ezberletilmelidir, demiyorum; bunları içselleştirecek ciddi bir eğitim verilmelidir.]

Bu emir ve yasakların, zaman zaman sadece gerçek dindarlık (*ikāme-i salât*) kavramıyla özetlendiği görülmektedir. Sözgelimi Hazret-i İbrahim'in

> "Ya Rabbi! Beni gerçek bir dindar kıl; neslimden gelenlerden de dini ve dindarlığı şekle, merasime indirgemeyen gerçek dindarlar getir."[16]

diye dua ettiği hatırlatılmakta ve Hazret-i Peygamber'den çoluk çocuğuna salâtı emretmesi[17] istenmektedir.

Bu eğitim verilebildiği takdirde insan, yavrusunu Cehennem ateşinden koruyabilir.

> "O ateşin görevlileri öylesine sert ve tavizsizdir ki Allah'a kesinlikle karşı gelmezler..."[18]

Kur'ân çocuklarımıza bu ciddi temel özelliklerin yanı sıra edep niteliğinde davranışlar kazandırmamızı da istemektedir:

> *"Ey iman edenler! Gerek elinizin altındaki (köle ve cariye)ler gerekse sizden olup da ergenlik çağına gelmemiş olanlar, üç vakitte; sabah*

---

15 Lokman 31/13, 16-19.

16 İbrahim 14/40.

17 TâHâ 20/132.

18 Tahrim 66/6.

namazından önce, öğleyin (günün sıcağında dinlenmek üzere) soyunduğunuzda ve yatsı namazından sonra yanınıza girecekleri vakit izin istesinler. Yani, çıplak olabileceğiniz üç vakitte... Bu vakitlerin dışında ne size ne de onlara bir sorumluluk vardır; elbette birbirinizin yanına girip çıkacaksınız... Çocuklarınız ergenlik çağına vardığında, onlardan öncekiler izin istediği gibi onlar da izin istesinler. Böylece, Allah size ayetlerini açık-seçik bildiriyor. Allah 'mutlak ilim ve hikmet sahibi'dir."[19]

3.2. UYARILAR

Kur'ân'da gerek ideal aile fertlerinin tutum ve davranışları olarak sunulan örnekler gerekse Hak Teala'nın aile fertlerine yönelik uyarı ve önerileri incelendiğinde, sonuçta yukarıdaki özelliklerin altının çizildiği görülecektir.

"Ey iman edenler! Eşleriniz ve çocuklarınız arasında, şüphesiz size düşman olanlar var; onlara karşı dikkatli olun... Ama affeder, hoş görür, bağışlarsanız, Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir."[20]

"Mal ve oğullar dünya hayatının ziynetidir. Ama Rabbinin katında; hem sevap bakımından hem de kendisine bel bağlama bakımından, kalıcı salih ameller daha hayırlıdır."[21]

"Arzulanacak şeylere; özellikle kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlara, develere ve ekinlere (yata, kata, makam-mevkîye) karşı düşkünlük insanlara cazip gösterilmiştir. Oysa bunlar dünya hayatının zevkidir; sonuçta ulaşılabilecek en güzel şey, Allah katındadır."[22]

"Allah'a ve 'Son Gün'e iman eden bir toplumun, Allah ve Resûlü ile sınır çizme yarışına giren birine -kendi babaları, oğulları, kardeşleri veya aşiretleri bile olsa- dostluk beslediğini göremezsin! Allah, imanı bunların kalbine yazmış ve bunları kendi ruhuyla desteklemiştir; onları, aşağısında ırmakların aktığı, içinden çıkmayacakları cennetlere yerleştirecektir. İşte bunlar da Allah'ın birliğidir. Bakınız; asıl felâha erecekler de Allah'ın birliğidir."[23]

---

19 Nur 24/58-59.

20 Teğâbun 64/14.

21 Kehf 18/46.

22 Âl-i 'İmrân 3/14.

23 Mucadile 58/22.

"Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, elde ettiğiniz mal-mülk, kesada uğramasından endişe ettiğiniz ticaret, hoşunuza giden yerleşkeler, size Allah ve Resulünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevimliyse, o zaman, Allah, (azap) emrini getirinceye kadar bekleyedurun! Fâsık bir kavmi Allah doğru yola getirmez!"[24]

"Ey iman edenler! Bizzat kendinizin, ana-babanızın veya akrabanızın aleyhine de olsa -bunlar zengin de olsalar fakir de olsalar- sadece adaleti esas alan 'Allah şahitleri' olun. -Çünkü Allah bu ikisine (yani, fakirlere ve zenginlere) sizden daha yakındır (onları O korur).- Duygularınıza kapılıp da adaletten ayrılmayın. Eğer (şahitlik ederken) dilinizi eğip büker ya da (şahitlik etmekten) kaçınırsanız, yaptıklarınızdan Allah haberdardır!"[25]

"Biz insana; ana-babasına iyi davranmasını emrettik... Ama şayet o ikisi, hakkında 'bilgi'n olmayan bir şeyi Bana ortak koşman için seni zorlarlarsa, onlara itaat etme. Çünkü dönüşünüz Banadır; yaptıklarınızı Ben size bir bir haber veririm."[26] *"Şayet o ikisi; hakkında bilgi sahibi olmadığın (asılsız) şeyleri Bana şirk koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme! Dünya işlerinde onlarla iyi geçin, ama asıl, Bana yönelenlerin yolunu izle. Sonuçta, dönüşünüz yalnızca Banadır; o zaman Ben size yaptıklarınızı bir bir haber veririm.)]"*[27]

"İşte o gün, kaçacak insan kardeşinden, annesinden, babasından, hayat arkadaşından, oğullarından... Çünkü, her birinin kendine yetip de artan bir derdi olacak o gün!"[28]

"Can-ciğer hiçbir dost, can-ciğer bir dostunu sor(a)maz; birbirlerine gösterildikleri halde... Mücrim; o günün azabından kurtulmak için fidye vermek ister oğullarını; hayat arkadaşını, kardeşini; kendisini sahiplenen sülalesini; hatta, yeryüzünde kim varsa hepsini... ki sonunda kendisini kurtarabilsin. Fakat ne mümkün!.."[29]

---

24 Tevbe 9/24.

25 Nisâ 4/135.

26 'Ankebût 29/8

27 Lokman 31/15.

28 'Abese 80/34-37.

29 Ma'âric 70/10-15.

"Sûr'a üflendiği zaman; o gün aralarında ne soy-sop kalır ne de birbirlerini arayıp sorarlar! Artık, kimin tartıya giren (salih amel)leri ağır basarsa, felâha erecekler sadece bunlardır. Kimin tartıya giren (salih amel)leri de hafif gelirse, bunlardır işte, Cehennem'de temelli kalarak kendilerini hüsrana uğratacaklar."[30]

Ayrıca,

* Ana-baba hakkı ile ilgili ayetler
* Kız çocuklarının hâl-i pür-melâli
* Açlık korkusuyla çocukların katledilmesi meselesi
* Bilhassa yetim kızlarla evlenme durumunda adaletsizliğe sapmamak gerektiği
* Açık saçık giyinme: Ahzâb 33/33. Ayrıca: Nûr 24/31, 60. Ayrıca: A'râf 7/27-31.

IV. AİLE İÇİ NEZAKET

4.1. DURUM TESPİTİ

Esefle gözlemlediğimiz üzere; son zamanlarda, aile içi şiddet aldı başını gitti... Gün geçmiyor ki, birileri akrabalarından birini hırpalamasın... Ay geçmiyor ki, aile meclisi toplanıp zavallı bir çocuğa öz ablasını katlettirmesin... *"Kol kırılır, yen içinde kalır!"* düşüncesiyle örtbas edilen şiddet olaylarını da hesaba katarsanız, durumun pek de iç açıcı olmadığını görebilirsiniz.

Merhametten uzak, nezaketsiz bir toplum mu olduk; zaten hep böyleydik[31] de eskiden -her ne kadar, mahalle aralarında acıklı olaylar okuyup destan satan kişileri hayal meyal hatırlıyorsak da- medya yokluğundan, mevcut şiddet kamuya fazla yansımıyor muydu neydi, bilemiyoruz. Ama

"Merhametten maraz doğar!"

"Dayak Cennet'ten çıkmadır!"

"Eti senin kemiği benim"

"(Eğitirken) ölürse yer beğensin, kalırsa el beğensin"

"Karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmeyeceksin!"

---

30 Mü'minûn 23/101-103.

31 Geçenlerde, emekli bir Kelâmcı; Kur'ân'ın ilk meallerinden bahsedilen bir toplantıda; "Türkler Allah kelimesini *Tanrı*; Cennet'i *Uçmak*, Cehennem'i *Tamu*... diye çevirmişler; 'merhamet'i ise olduğu gibi aktarmışlar" dedikten sonra, "Bu, bizde merhamet diye bir kavram bulunmadığını mı gösteriyor acaba?" demişti. İlginç...

Karı-kocanın zıt yapılarda olması kan uyuşmazlığı doğurur; birinin beğendiğini öteki beğenmez, birinin yanlış dediğine öteki doğru der. O halde, eşlerin Kur'ânî mânada bir karakter eğitiminden geçmiş olmaları aile saadeti açısından elzemdir. Aile huzurunda terbiye/eğitim farkı da önemli bir faktördür; inanışı, düşünüşü, yaşayışı birbirinden farklı insanların, 3-4 sene sonrasından itibaren birbirlerine tahammül etmeleri güçlü bir ihtimal değildir. Dolayısıyla, maddî kan uyuşmazlıklarında nasıl tedbir alınıyorsa, manevî kan uyuşmazlığında da alınmalıdır. Yani, kendisi ile aile kuracağınız insanın karakterini, eğitimini, hatta anasını-babasını, akrabasını baştan iyi araştırmanız gerekmektedir. "Armut dibine düşer", "Anasına bak kızını al", "Erkek dayıya, kız halaya çeker" gibi atasözleri elbette büyük tecrübelerin ürünüdür.

(iii) Denklik

Eşlerin kafa dengi olmaları (din-dil-kültür birliği), mal, mülk vs. imkânlar açısından da aşağı yukarı birbirlerine denk olmaları evliliğin devamında önemli bir etkendir. Eşler arasında birinin lehine büyük bir 'varlık' farkı söz konusu olduğunda sükûnet sağlanamayabilir; hele, bu fark kadının lehine ise, zavallı adamın hâli içler acısı olacaktır. "İç güveyisinden halliceyim!" deyimi, durumu gayet güzel özetlemektedir.

1.2.2.2. Aile Huzurunu Bozan Faktörler

Yukarıdaki faktörlerin bulunmadığı ya da yetersiz olduğu ailelerde işlerin yolunda gitmeyeceğini belirtmiş olduk. Bunlara ek olarak...

(i) Erkeğin aile reisi olmayı gerektiren özelliklerden yoksun olması

Aile (عائلة) kelimesinde, "kendi kendine yetemeyip birinin üzerine yük olma" anlamı vardır. Nitekim Hazret-i Peygambere; "O seni 'âil' olarak bulup da zengin etmedi mi?" buyrulurken[5], bu anlamda kullanılmıştır. Günümüzde bir miktar değişmiş olsa da bütün aile fertleri hâla erkeğin eline bakmaktadır; bunu biraz da geleneksel anlayış böyle icap ettiriyor olabilir... Kentlerde, 20'li yaşlardaki çocuklar bile hâla babalarından harçlık almaktadır; eğitim hayatlarını başka türlü sürdürmeleri de pek mümkün gözükmemektedir.

İşte, gerek baba olarak gerekse koca olarak erkek güçlü olduğu ve verebildiği ölçüde erkektir. Erkeğin; ailesinin geçimini sağlayamaması ya da 'güç'süz olduğu için aile fertlerine söz geçirememesi hâlinde, her kafadan bir ses

---

5 Duha 91/8

çıkacağı için, o ailede huzur bulmak pek mümkün olmaz. Zaten, bu aile büyük ihtimalle dağılacaktır.

Pekiyi, ya kadın güç ve infâk bakımından erkeğe ortak olursa? Maddi açıdan avantaj olan bu denklik manevî, hissî açılardan da avantaj mıdır, tartışılır. Nitekim çalışan kadının, şahsî kazancının önemli bir kısmını ailesine değil, kendi 'ihtiyaç'larına; üstüne-başına, saçına-tırnağına harcadığı görülmektedir.

Öte yandan, kadının aile ekonomisine katkı sağlaması, erkeğin ev işlerinin bir kısmını üstlenmesini gerektirir. Türkiye'nin kırsal yörelerinde kadıncağız; tarlada, bahçede eşi ile birlikte -hatta bazı bölgelerde eşi aylak aylak kahvede otururken, yalnız başına- ırgat gibi çalışmakta, akşam eve geldiğinde de sofra hazırlama, hayvan sağma vs. işler yine onun ellerine bakmaktadır. Neden? Çünkü güç ötekindedir! Oysa İslâmiyet, gücü değil hakkı esas alır. Haklar ve vazifeler karşılıklıdır; bir tarafa hep hak, öbür tarafa hep vazife düşüyorsa, orada ciddi bir zulüm vardır... Alma mazlûmun âhını çıkar âheste âheste!..

(ii) Sayı değil, kalite; nicelik değil nitelik

Herkes neslinin devam etmesini ister. Çünkü çocuk, dünya hayatının ziyneti, evlilik ağacının meyvesidir. Ama daha da önemlisi; çocuklar insanın geleceği, akıbeti ve ahiretidir; insanlar çocukları ile devam etmektedir. Akıbetini düşünen, çocuklarını iyi yetiştirmek durumundadır.

Kur'ân'ın bildirdiğine göre, Rahmân'ın has kulları; diğer istekleri arasında "göz nuru, gönül süruru evlâtlar" da isterler[6]. Malum, ana-babanın çocuklarına yönelik duaları mutlaka kabûle karîn olur. Ancak bu, büyük ölçüde kendisinin bizzat gerçekleştirmesi gereken bir mazhariyettir. Gerçekten istiyorsa yetiştirir... Dünyadan habersiz 'boş bir kaset' ya da 'hamur' olarak eline verilen evlâdını gerektiği şekilde donatarak ya da yoğurarak biçimlendirecek, 'gözünün nuru' kılacak olan kendisidir.

Tabiî, "bir insanın göz nuru, gönül süruru olması" için neler gerektiği; nasıl eğitilmesi, ne tür bir terbiye alması icap ettiği hakkında ciddi bir bilgi-birikimi olmayan ana-babaların 'dualarının kabul edilmesi' düşük bir ihtimaldir. Yine, çocuğuna kıyamayan, onu hiç zora koşamayan, bir dediğini iki etmeyen, adeta kendisi onun çocuğu imiş gibi davranan ebeveynlerin iyi bir evlât yetiştirmeleri zordur. Oysa evlâdın iyi (sâlih) olmaması durumunda, çocuklarla ana-babalar birbirlerine yabancılaşmakta; ayrılık gayrılık baş

---

6 Furkân 25/74.

dediğimiz kesin!

Oysa insanların Hak katındaki makbuliyet ve üstünlüğü, öncelikle en yakınlarına karşı olan tutum ve davranışlarına göre değerlendirilir. Ailesine ve diğer akraba-i taallukatına karşı ilişkilerinde sevgili, saygılı, merhametli, şefkatli davranamayan; üstüne üstlük, asgari hukuk şartlarını dahi yerine getirmeyerek, çeşitli haksızlıklara imza atan; onları ele-güne muhtaç eden, aç bi-ilâç yaşamalarına seyirci kalan bir kişinin Hak Teala katındaki yeri tek kelimeyle berbattır!

4.2. KARI KOCA İLİŞKİLERİNDE NEZAKET

Aile içi nezaket denince, akla ilkin eşler arası nezaket gelir. Birbirini çeşitli şerlere karşı korumak durumunda olan eşlerin, haklarına karşılık görev ve sorumlulukları da vardır. -Almadan vermek Allah'a mahsustur!-

Karı-koca ilişkileri her şeyden önce *hukuk* temeline oturmalıdır. Din ve vicdan özgürlüğü sağlanmış olarak, güvenlik ve barış içinde yaşayabilmek, eşlerin en başta gelen haklarıdır. Gelenekte; saygı (*itâat* ve *kunût*) kadının görevi olarak; sevgi, şefkat, merhamet ve eşini kimseye muhtaç etmemek ise erkeğin görevi olarak benimsenmiş gözükmektedir. Namus daha çok kadınla ilgili görülüyorsa da eşlerin ortak görevidir. *Nezaket* kavramı söz konusu olduğunda, güçlüden güçsüze doğru bir geçişlilik anlaşıldığından, nezaket daha ziyade erkekten beklenir.

Karı-koca ilişkileri, doğası gereği son derece naziktir. İki yabancı insan, Allah'ın emri, Peygamber'in kavliyle bir arada ve hiç kimsenin olmadığı kadar yakın yaşamaya başlamıştır. Dolayısıyla, sadece güçlünün değil, her iki tarafın nazik olması gerekir. Bu naziklik, eşlerin birbirine hitap tarzıyla sınırlı değildir; oturup kalkmadan, giyim kuşamdan, konuşup şakalaşmadan, eşinin anne-babasına nasıl davrandığından, hatta onların gıyabında nasıl konuştuğuna varıncaya kadar farklı yönlere sahiptir. Bütün bir hayatı aynı kişiyle başarılı bir şekilde birlikte geçirecek kimselerin *canbaz dikkatine* sahip olması gerekir. Aile hayatında zaman zaman yalpalamalar, sağa sola yatmalar olsa da sonuçta denge sağlanmalı, tüm ilgililerle ilişkiler hak ettiği hassasiyette yürütülmeye çalışılmalıdır. Bir yandan çocuklar, bir yandan öz anne-baba ve akrabalar, bir yandan da eşinin anne-baba ve akrabaları... İlişkiler bozulduğunda hatta koptuğunda dahi nezaket elden bırakılmamalıdır. Sonuçta iki müstakil şahsiyet söz konusudur... Allah herkese başka kapılar açabilir; "Bana yar olmayanın yeri toprağın altıdır!" vahşiliği terk edilmelidir.

Bu noktada ünlü *darp ayeti* gündeme getirilerek, Kur'ân'da nezakete aykırı bir buyruk bulunduğu düşünülebilir. Birilerine yaranmak adına ayeti evirip çevirmeye (*te'vîl*) gerek yoktur; yukarıda açıkladığımız gibi, ayette *darp* emredilmektedir: "Ey erkekler! *Nüşûz*undan endişe ettiğiniz karılarınıza öğüt verin; onlarla girmekte olduğunuz cinsel ilişkiye son verin ve (son olarak) onları *darp* edin!"[32] Bu ilahi buyruğun nezakete aykırıymış gibi algılanması, *nüşûz*un yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Maalesef kelime meallerin çoğunda "kadın serkeşliği" gibi müphem bir kavramla çevrilmekte ve Allah'ın emaneti olarak aldığımız kadınlar, din kisveli ilkel bir hoyratlıkla, basit sebeplerle *darp* edilmektedir. -İşin garibi; bu konuda "eğitim" de pek işe yaramamaktadır! Hatta zaman zaman, eğitimli! Kişilerin eşlerini daha fazla dövdükleri yönünde haberler alınmaktadır.- Oysa karşılığında *darp* emrinin verildiği *nüşûz* hiç de basit bir sebep değildir; "kadının, bir başka erkeğe gönül vermesi" gibi hiçbir kocanın kolay kolay bağışlayamayacağı gerçekten berbat bir durumdur[33]. Çünkü bu ifadenin hemen öncesinde, evlenilmeye lâyık (*sâliha*) kadın iki sıfatla anılmıştır; itaatkâr ve namuslu... İşte, adam, karısının bir başka erkeğe âşık olduğundan *endişe* ederse -bakınız kesinlik yok, şüphelenirse, diyor- bu durumda, yukarıdaki üç emri yerine getirecektir. Darp emri, ailenin parçalanmaması adına son başvurulacak çaredir; işe yaramayacak olsaydı emredilmezdi... Ayete göre; kadın eşini dinlerse, ne âla; dinlemezse, eşlerin ailelerinden birer hakem tayin edilerek, karı-koca barıştırılmaya çalışılacak, bu da olmazsa, boşanacaklardır; yani kadının en kutsal hakkı olan "hayat hakkı"na son verilmeyecektir! Canı sadece veren alabilir! -Mezkûr gönül verişin fiiliyata geçirildiği (*zina*) durumlarda dahi Kur'ân'ın hükmü yine can almaya yönelik değildir[34].-

Hazret-i Peygamber'in,

* "*Ey Erkekler! En hayırlınız, çoluk-çocuğuna en iyi davranandır*" diyerek üstünlüğü kişinin, eşine karşı gösterdiği güzel muameleye bağlaması;
* Eşlerini hiç darp etmemiş olması,
* "*Eşini köle gibi dövüp, sonra da onunla aynı yatağa giren*"

---

[32] Nisâ 4/34.

[33] Zavallı adam, bir başka erkekle kıyaslanıp aşağılandığına mı yansın, namusuna halel geldiğine mi? Kızları hatta torunları yaşındaki kızlarla evlenmeyi marifet zanneden erkekler, bu tür kıyaslamalara kendilerinin yol açtığının herhalde farkında değiller...

[34] Bkz. Nur 24/2-10.

kişiler hakkındaki olumsuz ifadeleri bu ayetin tefsiri niteliğindedir.

Kadın erkeğin kölesi de değildir, hizmetçisi de... Namusuyla yaşayıp, evin iç işlerinde aile fertlerinin hayatını kolaylaştırıyorsa, bunu onun görevi olarak değil lütuf ve keremi olarak değerlendirmelidir. Hal böyle iken, "*Karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmeyeceksin!*"

felsefesiyle, olur olmaz sebeplerle eşini döven "zalim"ler, şayet hak helâlliği almadan giderlerse, Allah huzurunda bunun hesabını nasıl vereceklerini iyi düşünmelidirler!

4.3. EBEVEYN EVLÂT İLİŞKİLERİNDE NEZAKET

Aile içi nezaketin ikinci boyutu, ebeveyn-evlât ilişkilerinde ortaya çıkar. Şüphesiz arada nüanslar olabilir; ancak sadece Müslümanlar değil Batılılar da birinci derece yakınlarına karşı saygılıdır; anne-babalarına, nine, dede, amca, dayı, hala ve teyzelerine adlarıyla hitap etmezler; saygı ifade eden sıfatlarla seslenir ya da bahsederler. Demek ki bu, insanlık olarak ortak bir özelliğimizdir.

Bununla birlikte, ilişkilerin normal seyrinde gitmediği ailelerde çocuklar, anne ve babalarından sevgi-saygı ifade etmeyen sıfatlarla bahsedebilmektedir ki, bunların en masumları "hacı, peder" gibileridir. Özellikle *baba*dan bu tür sıfatlarla bahsedilebilmesi, aradaki soğukluğun, sevgisizliğin, benimsemeyişin bariz bir göstergesidir. Bazıları, akranları arasında küçüleceğini vehmettiğinden midir nedir, kendisini yetiştirip o çağa getiren kişiden bir türlü "babam" diye bahsedememektedir. Ancak daha da kötüsü; bu soğukluk artıp, nefrete doğru ilerledikçe, anne-babadan "ihtiyar" ya da en fecisi "bizim moruk" diye bahsedildiği görülmektedir. Yine, "Beni dünyaya getirirken bana mı sordunuz?" "Babam değil misin, tabii ki alacaksın!" gibi olumsuz ifadeler de işitilmektedir. Bu vb. sözlerin İslâm terbiyesiyle ve Türk kültürüyle bağdaştırılması mümkün değildir.

Kur'ân-ı Kerîm müminlere her alanda kılavuzluk ettiği gibi, aile içi nezaket alanında da çeşitli *ilke*ler barındırır. Kur'ân'a göre kişi, varlık sebepleri olan anne-babasına (ebeveyn) karşı *nazik, munis, merhametli, şefkatli* yaklaşmak; onları üzmemek, incitmemek durumundadır. -Yalnız, bu mutlak değildir; insan, eşiyle anne-babası arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda âdil olmalı; eşini mağdur etmemelidir.-

Kur'ân'da çeşitli bağlamlarda varit olan şu özellikler aile içi nezaket bağlamında ideal örneklerdir:

* Örnek şahsiyetlerin, ana-babalarına ve çoluk-çocuklarına ettikleri hayır dualar;

* İsmail'in kendisini kesmeye! çalışan babasına karşı sergilediği inanılmaz uysallık;
* Nuh ve Lut peygamberlerin, kâfirlerle işbirliği yapan karılarına karşı dostça muamele;
* Yakup'un, kendisini acımasızca inleten kalpsiz oğullarına onlarca yıl sabredebilmesi;
* Yusuf'un kendisine onca kötü muameleyi reva gören ağabeylerini affedebilmesi;
* Musa'nın, Allah'a şirkin söz konusu olduğu yerde en yakınını dahi tanımaması;
* Lokman Hekim'in, oğluna verdiği öğütler;
* Peygamber'in huysuzluk eden hanımlarını affederek, boşamaktan vazgeçmesi...

Hazret-i Yahya'nın, anne ve babasına; İsa Mesih'in de anneciğine karşı ne kadar 'iyi' davrandığı anlatılırken, "ana-babaya iyilik" dinî hayatın en kapsamlı ifadesi olan *birr* kavramı ile ifade edilmiştir[35] ki *birr*, dinin bütün boyutlarını, yani inanç, amel ve ahlâkı toptan ifade etmektedir[36]. Yine, Hazret-i İbrahim'in, kâfir babasına karşı bile ne kadar hayırhah davrandığı; O'nun bağışlanması için sürekli dua ettiği vurgulanmıştır[37]. Demek ki, ana-babaya iyilik; kişinin itikadî, ahlakî ve amelî hayatını toptan ilgilendirmektedir. Yukarıdaki üç örnek şahsiyet gibi bizim de, ana-babamıza, varlık sebebimiz oldukları bilinciyle, Hak Teala'nın, ana-babaya iyi muameleyi kendisine kulluktan sonra ikinci sıraya oturttuğu şuuruyla, *ihsan* duyguları içinde yaklaşmamız gerektiği aşikârdır.

Hazret-i Musa'nın müthiş bir öfkeyle ağabeyi Harun'un saçını-sakalını çekiştirmesi[38] nezakete aykırı görünüyorsa da, burada da nezaketin sınırları hakkında fikir edinmekteyiz. Yani, bu büyük peygamber, insanların göz göre göre Allah hakkını çiğnemeleri durumunda nasıl davranmamız gerektiğini göstermiş olmaktadır. Demek ki, her şey gibi nezaketin de bir sınırı vardır; aile fertleri Hak Teala'nın emir ve yasakları konusunda eğitilirken, nezaketsizlik gibi görünen davranışlar sergilenebilir. Dinî inanış ve davranış kalıpları, makul ve maruf ölçüler çerçevesinde, yani gevşeklik

35 Meryem 19/14, 32.

36 Bakara 2/177.

37 Meryem 19/41-47.

38 A'râf 7/150; TâHâ 20/94.

göstermeden, son derece kararlı bir şekilde, ama bıktırıp usandırmadan, nefret ettirmeden, aksine sevdirip, benimseterek aşılanmalıdır[39].

Bu konuda en kapsamlı örnek Lokman Hekim'in yukarıda arz ettiğimiz nasihatleri bağlamında gösterilmiştir[40]. Oğluna "yavrucu(ğu)m" diye nasihat eden Lokman Hekim'de de, batıl inancı uğruna kendisini taşlayarak öldürebileceğini söyleyen bir kişiye yine de "Babacı(ğı)m!" diyebilen; neslinden gelenlerin gerçek birer dindar olması için dua eden Hazret-i İbrahim'de de bizim için güzel örnekler vardır: Anne-babalar olarak, çocuklarımıza yavrum, evlâdım, kızım, oğlum, kuzum, tatlım vb. kelimelerle; çocuklar olarak da ana-babamıza; anam, babam, anneci(ği)m, babacı(ğı)m gibi sahiplenici, benimseyici kelimelerle hitap etmeliyiz. Nitekim Osmanlı terbiyesi almış kimseler, anne babalarından "efendi babam" ya da "hanım annem" gibi sıfatlarla bahsederlermiş...

Bu iki örnek anne-babalar olarak; çocuklarımıza öncelikle ne vermemiz, onlara neyi aşılamamız gerektiğini de gösteriyor. Buna göre; çocuklara, her şeyden önce; tüm yaptıklarımızdan haberdar bir varlık olduğu bilincini kazandırmalıyız; çünkü hiçbir şey vicdan polisi kadar engelleyici değildir. Daha sonra sırasıyla; gerçek dindarlık (*salât*), iyilik ve güzelliği içselleştirmekle kalmayıp başkalarına da aşılamak, kötülük ve fenalığı reddetmekle kalmayıp başkalarını da bundan vazgeçirmeye çalışmak (*emr-i bi'l-mâruf nehy-i ani'l-münker*), üstesinden gelinmesi hiç de kolay olmayan, azim ve kararlılık isteyen bu üç işi *ciddiyet ve sabır*la gerçekleştirmek, son olarak da iyi insanın en temel vasfı olan alçakgönüllülük... Dolayısıyla, iyi bir eğitimcinin eve bacasından değil, kapısından girmesi, yani buradaki sıralamaya riayet etmesi gerekir.

Sonuç olarak; Rahman'ın has kullarının en temel isteklerinden biri, göz nuru - gönül süruru eş ve çocuklardır[41]. Bu, ferdî mutluluğun, kişinin en yakınlarına bağlı olduğunu gösterir. Söz konusu mutluluk Hak Teala'dan talep ediliyorsa da, ilk adımın talep sahiplerinden yani karı/koca adaylarından ve anne-babalardan gelmesi gerekmektedir. Öncelikle; eş seçiminde hevai akla değil Kur'ânî kriterlere riayet edilmişse, ikinci olarak; çoluk-çocuğun eğitiminde nebevî bir metod izlenmişse, "göz nuru, gönül süruru" eş ve nesiller Allah'ın izniyle elde edilir. Hazret-i Peygamber; "Anne-babaların çocukları için yapacakları duaların makbul olacağı"na dair müjdesi, bahsettiğimiz fiili

---

39 Tâhâ 20/132.

40 Lokman 31/16-19.

41 Furkân 25/74.

dua sayesinde gerçekleşebilir. Çoluk-çocuğunun terbiyesini pür-seküler eğitim sistemine, ne idüğü belirsiz kitaplara, Internet'e, yazılı ve görsel medyaya havale edenler, istedikleri kadar dua edebilirler... Allah'tan bir şey istenirken, O'na "yardım" etmek gerekir[42]. Çünkü bir Türk atasözünde belirtildiği gibi, hiçbir şeyi "Allah gökten atıvermez!"

Aile fertlerini eğitmeye çalışmayanların, onlara karşı gereken muameleyi göstermeyenlerin, Kıyamet günü köşe-bucak kaçacağı ilk kişiler işbu yakınları olacaktır[43]. Kişinin, Kıyamet gününün dehşetinden kurtulup kurtulamayacağı, biraz da yakınlarına karşı sergileyeceği tutum ve davranışlara bağlıdır. O halde, karı-koca ilişkileri de, ebeveyn-evlât ilişkileri de, kardeşler arası ilişkiler de her şeyden önce **hukuk temeline** oturtulmalıdır. Yani eşlere, ebeveyn ve kardeşlere karşı *sevgi, şefkat, nezaket, merhamet* gibi fıtrî sıfatlarda, istenen düzey yakalanamayabilir; kişinin, eşinden, kardeşinden ve anne-babasından gördüğü olumsuz muamele, aldığı seküler eğitim bu sıfatları aşındırmış olabilir. Ancak bunun hukukî edimlere yansıtılmaması; zulüm ve gadre vesile edilmemesi gerekir. İnsan tüm yakınlarını eşit seviyede sevemez belki, ama hepsine âdil davranmak durumundadır. Hukuk söz konusu ilişkilerde tabandır; bunun üst sınırı yoktur... İnsan çoluk-çocuğuna, anne-babasına ve kardeşlerine karşı ne kadar sevgili, merhametli, müteşekkir olabilir ve buna uygun davranabilirse, Hak Teala katında o kadar makbul bir kişi olur. Aksi bir tutum ve davranış, insana *ma'âzallâh* Cehennemin dibini boylatır!

---

42 Muhammed 47/7.

43 Kur'ân'da bu çerçevede ilginç bir sıralama yapılmış; kişinin kaçacağı yakınları,
kardeşi → annesi → babası → hayat arkadaşı → oğulları
şeklinde sıralanırken (80/34-36), o gün kendisini kurtarabilmek için insanın en yakınlarını dahi feda etmekten çekinmeyeceği anlatılırken, sıralama tersine çevrilerek,
oğulları → hayat arkadaşı → kardeşi → kendisini koruyup kollayan sülâlesi
şeklinde yapılmıştır (70/11-13). İlk sıralama; uzaktan yakına doğru giderken, ikinci sıralama yakından uzağa doğru gitmektedir. Çünkü ilkinde kaçılacak kişiler; ikincide feda edilecek kişiler belirtilmektedir... [Kişinin en feda edemeyeceği varlığı olan oğulları ilk sıraya konularak, o gün hissedilecek dehşetin boyutları hakkında fikir verilmektedir.] Dikkat çekici bir nokta da, ikinci sıralamada, ana-baba yerine -sülale ve aşiret- anlamına gelen *fasîle*nin kullanılmış olmasıdır. Bu, kendini kurtarmak için feda edilecekler arasında ana-babanın temsilen dahi zikredilmediği anlamına gelir ki ana-babanın Allah katındaki değerini çok iyi yansıtan bir inceliktir.

göstermeden, son derece kararlı bir şekilde, ama bıktırıp usandırmadan, nefret ettirmeden, aksine sevdirip, benimseterek aşılanmalıdır[39].

Bu konuda en kapsamlı örnek Lokman Hekim'in yukarıda arz ettiğimiz nasıhatleri bağlamında gösterilmiştir[40]. Oğluna "yavrucu(ğu)m" diye nasihat eden Lokman Hekim'de de, batıl inancı uğruna kendisini taşlayarak öldürebileceğini söyleyen bir kişiye yine de "Babacı(ğı)m!" diyebilen; neslinden gelenlerin gerçek birer dindar olması için dua eden Hazret-i İbrahim'de de bizim için güzel örnekler vardır: Anne-babalar olarak, çocuklarımıza yavrum, evlâdım, kızım, oğlum, kuzum, tatlım vb. kelimelerle; çocuklar olarak da ana-babamıza; anam, babam, anneci(ği)m, babacı(ğı)m gibi sahiplenici, benimseyici kelimelerle hitap etmeliyiz. Nitekim Osmanlı terbiyesi almış kimseler, anne babalarından "efendi babam" ya da "hanım annem" gibi sıfatlarla bahsederlermiş...

Bu iki örnek anne-babalar olarak; çocuklarımıza öncelikle ne vermemiz, onlara neyi aşılamamız gerektiğini de gösteriyor. Buna göre; çocuklara, her şeyden önce; tüm yaptıklarımızdan haberdar bir varlık olduğu bilincini kazandırmalıyız; çünkü hiçbir şey vicdan polisi kadar engelleyici değildir. Daha sonra sırasıyla; gerçek dindarlık (*salât*), iyilik ve güzelliği içselleştirmekle kalmayıp başkalarına da aşılamak, kötülük ve fenalığı reddetmekle kalmayıp başkalarını da bundan vazgeçirmeye çalışmak (*emr-i bi'l-mâruf nehy-i ani'l-münker*), üstesinden gelinmesi hiç de kolay olmayan, azim ve kararlılık isteyen bu üç işi *ciddiyet ve sabır*la gerçekleştirmek, son olarak da iyi insanın en temel vasfı olan alçakgönüllülük... Dolayısıyla, iyi bir eğitimcinin eve bacasından değil, kapısından girmesi, yani buradaki sıralamaya riayet etmesi gerekir.

Sonuç olarak; Rahman'ın has kullarının en temel isteklerinden biri, göz nuru - gönül sürûru eş ve çocuklardır[41]. Bu, ferdî mutluluğun, kişinin en yakınlarına bağlı olduğunu gösterir. Söz konusu mutluluk Hak Teala'dan talep ediliyorsa da, ilk adımın talep sahiplerinden yani karı/koca adaylarından ve anne-babalardan gelmesi gerekmektedir. Öncelikle; eş seçiminde hevaî akla değil Kur'ânî kriterlere riayet edilmişse, ikinci olarak; çoluk-çocuğun eğitiminde nebevî bir metod izlenmişse, "göz nuru, gönül sürûru" eş ve nesiller Allah'ın izniyle elde edilir. Hazret-i Peygamber; "Anne-babaların çocukları için yapacakları duaların makbul olacağı"na dair müjdesi, bahsettiğimiz fiilî

---

39 TâHâ 20/132.

40 Lokman 31/16-19.

41 Furkân 25/74.

dua sayesinde gerçekleşebilir. Çoluk-çocuğunun terbiyesini pür-seküler eğitim sistemine, ne idüğü belirsiz kitaplara, Internet'e, yazılı ve görsel medyaya havale edenler, istedikleri kadar dua edebilirler... Allah'tan bir şey istenirken, O'na "yardım" etmek gerekir[42]. Çünkü bir Türk atasözünde belirtildiği gibi, hiçbir şeyi "Allah gökten atıvermez!"

Aile fertlerini eğitmeye çalışmayanların, onlara karşı gereken muameleyi göstermeyenlerin, Kıyamet günü köşe-bucak kaçacağı ilk kişiler işbu yakınları olacaktır[43]. Kişinin, Kıyamet gününün dehşetinden kurtulup kurtulamayacağı, biraz da yakınlarına karşı sergileyeceği tutum ve davranışlara bağlıdır. O halde, karı-koca ilişkileri de, ebeveyn-evlât ilişkileri de, kardeşler arası ilişkiler de her şeyden önce **hukuk temeline** oturtulmalıdır. Yani eşlere, ebeveyn ve kardeşlere karşı *sevgi, şefkat, nezaket, merhamet* gibi fıtrî sıfatlarda, istenen düzey yakalanamayabilir; kişinin, eşinden, kardeşinden ve anne-babasından gördüğü olumsuz muamele, aldığı seküler eğitim bu sıfatları aşındırmış olabilir. Ancak bunun hukukî edimlere yansıtılmaması; zulüm ve gadre vesile edilmemesi gerekir. İnsan tüm yakınlarını eşit seviyede sevemez belki, ama hepsine âdil davranmak durumundadır. Hukuk söz konusu ilişkilerde tabandır; bunun üst sınırı yoktur... İnsan çoluk-çocuğuna, anne-babasına ve kardeşlerine karşı ne kadar sevgili, merhametli, müteşekkir olabilir ve buna uygun davranabilirse, Hak Teala katında o kadar makbul bir kişi olur. Aksi bir tutum ve davranış, insana *ma'āzallāh* Cehennemin dibini boylatır!

---

42 Muhammed 47/7.

43 Kur'ân'da bu çerçevede ilginç bir sıralama yapılmış; kişinin kaçacağı yakınları,
kardeşi → annesi → babası → hayat arkadaşı → oğulları
şeklinde sıralanırken (80/34-36), o gün kendisini kurtarabilmek için insanın en yakınlarını dahi feda etmekten çekinmeyeceği anlatılırken, sıralama tersine çevrilerek,
oğulları → hayat arkadaşı → kardeşi → kendisini koruyup kollayan sülâlesi
şeklinde yapılmıştır (70/11-13). İlk sıralama; uzaktan yakına doğru giderken, ikinci sıralama yakından uzağa doğru gitmektedir. Çünkü ilkinde kaçılacak kişiler, ikincide feda edilecek kişiler belirtilmektedir... [Kişinin en feda edemeyeceği varlığı olan oğulları ilk sıraya konularak, o gün hissedilecek dehşetin boyutları hakkında fikir verilmektedir.] Dikkat çekici bir nokta da, ikinci sıralamada, ana-baba yerine -sülâle ve aşiret- anlamına gelen *fasîle*nin kullanılmış olmasıdır. Bu, kendini kurtarmak için feda edilecekler arasında ana-babanın temsilen dahi zikredilmediği anlamına gelir ki ana-babanın Allah katındaki değerini çok iyi yansıtan bir inceliktir.

SONUÇ

'Hak' Teâlâ insan neslinin, iki eşin 'bir'leşmesi ile devam etmesini öngö müştür. 'Real'ist bir fıtrat dini olan İslâmiyet de insan tabiatına aykırı b hayat tarzı olan ruhbanlığa prim vermemiş; kadın - erkek ilişkilerini sağlık bir temele oturtmuştur.

Fedakârlık esasına dayanan aile; tatmin, emniyet, huzur, sevgi ve şefkat demektir. Aile bunun için kurulur. Bunlardan birinin bulunmadığı bir ailede işler yolunda gitmiyor demektir. Huzur ve sükûnet, insanların eşleri ile ne kadar tatmin olduklarıyla alâkalıdır. Kadın erkeğin, erkek de kadının zırhıdır. Her ikisi de kendine iyi bakarak; kendini geliştirerek, salıvermeyerek bu fonksiyonu en iyi biçimde icra etmeli; eşini korumalıdır. Aile kurulurken eşler iyi seçilmeli; güzellik/yakışıklılık, zenginlik gibi geçici maddî özellikler öncelenmemeli, kalıcı vasıflar esas alınmalı; eş adayının kafa dengi olup olmadığı, kendisi ile 'arkadaş'lık edip edemeyeceği araştırılmalıdır. Sâlih bir müminin özellikleri, iyi bir eşin de özellikleridir; namuslu, dürüst, güvenilir, kendi ayakları üzerinde durabilecek, aile yükünü kaldırabilecek, anlayışlı, kanaatkâr ve nazik eşlerin kurduğu ailelerde büyük bir ihtimalle aynı özellikleri taşıyan nesiller yetişecektir.

Aileyi huzur içinde ayakta tutan şey fertlerin her konuda birbirine güvenmesidir; en küçük bir güvensizlik eşleri birbirinden soğutmaya yeter. Bu noktada, eşler arası sosyokültürel denklik ile manevi ve cinsel tatmin, aile huzurunu sağlayan faktörler olarak öne çıkmaktadır. Erkek ve kadının kendilerine biçilen rolleri oynayacak özelliklerden yoksun olması, çok eşlilik, ve ilgilenemeyeceği, yetiştiremeyeceği sayıda çocuk peyda etmek de mezkûr huzuru bozan başlıca faktörlerdir. Kur'ân'da cennetlik müminlerin vasıfları ideal aile fertlerinin de vasıflarıdır, ancak cennet kadınlarının özellikleri, ideal hanımın daha özel nitelikleri olarak değerlendirilebilir.

EHL-İ BEYT

PEYGAMBER HANEDANI[1]

GİRİŞ

Bu bölümde, ilgili ayetteki *ehle'l-beyt* terkibi ışığında ehl-i beyt kavramı tebarüz ettirilmeye çalışılacak; ehl-i beyt denince ilk anlaşılması gereken ezvâc-i tâhirât ile ilgili ayetlere atf-ı nazar edilecektir. Aslında bu bölümün konusu;

* *Ehl-i beyt*'in kavramsal çerçevesine giren *mü'min, sahabî, muhacir, nisâe'n-nebî vb.* terimleri;
* *Allah'ın, sevdiği kişileri düşmanları karşısında yüz üstü bırakıp bırakmayacağı* -ya da ilahi yardımın mahiyeti-
* *Kâfirleri konu alan ayetlerin, bu kişilerin iman etmeleri ile geçersiz hâle gelip gelmeyeceği*

gibi teolojik konular da kapsamaktadır. Ancak bunlar başka müstakil çalışmalarda ele alınmalıdır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ehl-i beyt terkibi Kur'ân'da Hazret-i Muhammed ve aile efradı ile ilgili kullanıldığı[2] gibi, Hazret-i İbrahim ile hanımı Sara[3] ve Hazret-i Musa'nın anne-baba ve kardeşleri için[4] de kullanılmıştır. Son iki ayette *ehl-i beyt* terkibinin medlûlünde sorun bulunmamaktadır. Ancak Hazret-i Peygamber'in ehl-i beytinin kimlerden oluştuğu meselesi hala tartışılmaya devam etmektedir.

Râğıb el-Isfahanî'ye göre; kişinin ehli (*ehlü'r-racul*); "bir nesep veya dinin ya da bir sanat/bilim, şehir veya hanenin kişiyi bir araya getirdiği kimseler"dir[5]. *Ehlü'r-racul* tabiri, kök anlamı itibariyle kişinin aynı meskende bir

---

1 "Tefsir İlmi Açısından Ehl-i Beyt ile İlgili Ayet-i Kerimeler", MÜİF ve Dünya Ehl-i Beyt Vakfı tarafından 24 Aralık 2010 tarihinde İstanbul'da düzenlenen uluslar arası Ehl-i Beyt Sempozyumu'nda sunuldu; sempozyum tebliğleri kitaplaş-a-madı.

2 Ahzâb 33/33 (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا)

3 Hûd 11/73 (رَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ).

4 Kasas 28/12 (فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ).

5 Ehl-i İslâm, Ehl-i Tefsir, Ehl-i Mekke, Ehl-i Beyt gibi...

arada yaşadığı kimselerdir; fakat daha sonra, "bir nesep etrafında birleşen kişiler" için de mecazen kullanılmış ve mutlak anlamda kullanıldığında, örfte, Hazret-i Peygamber'in ehl-i beytini ifade eder hale gelmiştir. *Ehlü'r-racul* tabiriyle kişinin hanımı da kastedilir. Yine, *ehl-i islâm* ifadesi "İslâmıyetin bir araya getirdiği kişiler" demektir. İslâmiyet, birçok hususta kişinin kâfir yakınları ile arasındaki nesep ilişkilerini kaldırdığı için, kâfir çocuklar insanın ehli sayılmamaktadır[6]. **Fîrûzâbâdî**'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla; bu anlam büyük ölçüde *âl* kelimesi için de geçerlidir. Nitekim 'âl'in 'ehl'in ism-i tasğîri olduğu söylenmektedir. Fakat *âl* canlı, özel kişilere izafetle kullanılıp, belirsiz kelimelere, zaman ve mekânlara izafe edilmezken, *ehl* böyle değildir. Ayrıca, *âl* [hanedan anlamında] ancak şerefli/yüksek kişilerin neslini ve devrini ifade eder; alelade kişi ve devirler için kullanılmaz. *Âl* kelimesi Kur'ân'da 3 manada kullanılmıştır:

* Kişinin kavmi ve izinden gidenler[7].
* Kişinin bakmakla yükümlü olduğu hane halkı ve oradaki diğerleri[8].
* Kişinin öz nesli ve akrabaları[9].

Peygamber'in 'âl'i yakınlarıdır; "ilmî açıdan has yakınları" olduğu da söylenmiştir. Çünkü iki çeşit dindar vardır; biri sağlam bilgi ve muhkem amel sahipleridir ki, bunlara "Peygamberin *âl* ve ümmeti" denir; diğeri ise taklide dayanarak amel eden kişilerdir; bunlara sadece "Peygamber'in ümmeti" denir. Peygamberin 'âl'i olanlar aynı zamanda ümmetidir, ama ümmeti olanlar 'âl'i değildir[10].

II. EHL-İ BEYT FERTLERİ İLE İLGİLİ AYETLER

2.1. GİRİŞ

Öncelikle belirtelim ki;

(i) *Nisâe'n-nebi, benâtü'n-nebî, ellezîne ma'ah, muhâcir,*

(ii) *ebrâr, mukarrabûn, sâbikûn, mühtedûn, râşidûn, muflihûn, ashâbu'l-yemîn, ashâbu'l-meymeneh,*

---

6 Hud 11/40, 46. Râğıb, "ehl-" md.

7 Kamer 54/41 (وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ).

8 Kamer 54/34 (إِلَّا آلَ لُوطٍ).

9 Âl-i 'İmrân 3/33 (وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ); Meryem 19/6 (يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ)

10 Bkz. Fıruzabadi, *el-Basâir fi zevi't-temyız*, "âl" md.

(iii) *müttakî, müslim, mü'min, kānit, sâdık, sâbir, hâşi', mütesaddık, sâim, hâfız-i ferç, zâkir*

kelimeleri; lafız olarak değilse de kavram ve mana olarak *ehl-i beyti* ilgilendirmektedir; onun semantik alanına dahildir. Bir başka deyişle; Allah'ın razı olduğu, iyi, gözde, öncü, müttakî, teslimiyetli, imanlı, itaatkâr, dürüst, sabırlı, huşûlu, oruçlu, namuslu, sadaka veren, daima Allah'ı zikreden, doğru yoldan ayrılmayan, Cennetlik şahsiyetlerin kapsamına Peygamber'in kızları ve hanımları, Hazret-i Ali ve -Fatıma'dan olma- oğulları evleviyetle dahildir. Dolayısıyla, Kur'ān'da samimi müminlerden övgüyle bahsedilen tüm ayetler ehl-i beyti otomatikman ifade eder. Ancak biz burada, doğrudan ehl-i beytle ilgili ayetleri konu almaktayız.

2.2. PEYGAMBER KADINLARI

Kur'ān'da Hazret-i Peygamber'in kadınları için *nisâe'n-nebî* ve *ezvâc*; kızları için de *benâtük* ifadeleri kullanılmış olmakla birlikte[11], *ehl-i beyt* terkibi daha kapsamlı bir kullanıştır. İlgili ayette neden böyle bir terkip kullanıldığı sorusu manidardır.

Ahzâb Sûresinin 33. ayetinde, yani

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

ifadesinde muhatap zamirlerinin müzekker olması sebebiyle, *ehl-i beyt* terkibi Hazret-i Fatıma, Hazret-i Ali ve zürriyeti ile sınırlandırılmakta; Peygamber kadınları bu terkibin kapsamına alınmamaktadır. Oysa bağlam tamamen onlarla alakalıdır. Ve aslına bakılırsa, ayette, bir methiye değil, hareketlerine dikkat etmeleri yönünde bir uyarı söz konusudur.

İlgili ayetler şöyledir:

> "*Ey peygamber kadınları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz; (Allah'tan) sakınmaktaysanız, edalı-işveli konuşmayın; normal bir şekilde konuşun. -Aksi takdirde, kalbinde hastalık bulunanlar kötü şeyler umarlar.- Evlerinizde oturun da ilk Cahiliye devrinde yapıldığı gibi, bedeninizin (birer burç misali) öne çıkan noktalarını sergilemeyin; namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah ve Resulüne itaat edin. Ey* ***(Peygamberin) hane halkı! Şüphesiz, Allah'ın muradı, sizden 'pisliğ'i gidermek ve sizi tertemiz temizlemektir.*** *Evet, evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti (yani, eşiniz Peygamberin bunlara*

---

11 Bkz. Ahzâb 33/30, 32, 33.

yönelik pratiklerini) yad edin. Şüphesiz, Allah bütün inceliklere nüfuz eder, her şeyden haberdardır."[12]

Görüldüğü gibi, ayetteki *ehl-i beyt* terkibinin Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'le alakası yoktur. İbn Abbas'ın mümtaz öğrencisi **'İkrime**, bu ayette Peygamber eşlerinin kastedildiğinden o kadar emindir ki, İbn Kesîr'in dediğine bakılırsa, bu hususta dileyen herkesle *mübâheleye* [yani "Söylediğim yanlışsa ve hak başkasından yanaysa Allah benim belâmı versin!" demek suretiyle lânetleşmeye] hazırdır[13]. Bununla birlikte, yine İbn Kesîr'in dediği gibi, "ilgili ayet başkaları hakkında değil Peygamber eşleri (*ezvâc-ı tâhirât*) hakkında inzal edilmiştir" anlamında ise, bu doğrudur. Ancak, onlardan başka hiç kimsenin kastedilmediği anlamında ise burada biraz düşünmek gerekir. Çünkü *ehl-i beyt*in kapsamına Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'in de girdiğini gösteren çok sayıda hadis rivayeti bulunmaktadır[14]. Örneği:

(a) Hazret-i Peygamber'in Ali ve çoluk-çocuğunu sabah namazına çağırdığı ve bu esnada إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا [*Şüphesiz, Allah'ın muradı, sizden 'pisliğ'i gidererek sizi tertemiz temizlemektir*] dediği rivayet edilmektedir.

(b) Yine, Hazret-i Peygamber'in Ali ve oğullarını Fatıma'ya çağırtarak, onlara yemek ikram ettiği, sonra da hepsini abasının altına alarak; "Ya Rabbi! Bunlar benim hane halkımdır, benim özel yakınlarımdır; onlardan pisliği gider, onları tertemiz kıl" diye dua ettiği rivayet edilmektedir[15]. Bu dört kişiye literatürde *âl-i abâ* denmektedir.

(c) Ehl-i Beyt'le ilgili rivayetlerden biri de *mübâhele* ayeti ile ilgili olandır. Bu ayette "kendimiz" ifadesiyle Hazret-i Peygamber'in; "çocuklarımız" ifadesiyle Hasan'la Hüseyin'in; "kadınlarımız" ifadesiyle de Hazret-i Fatıma'nın kastedildiği kabul edilmiştir[16]. Fahreddin er-Râzî'ye göre, Tefsir ve Hadis uzmanları bu rivayetin sıhhati konusunda neredeyse ittifak halindedir[17].

---

12 Ahzâb 33/32-34.

13 Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Ahzâb 33/33 hk.

14 Bkz. İbn Kesir, aynı yer.

15 *Muslim*, "Fedâilu's-sahâbe" 61. Bu gibi rivayetler ve bunların Hadis ilmi açısından değerlendirilişi için bkz. İbn Kesir, Ahzâb 33/33 hk.

16 Örnek olarak bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 3/61 hk.

17 Bkz. Fahreddin Râzî, *Mefatıhu'l-gayb*, 3/61 hk. [روي أنه عليه السلام لما خرج في المرط الأسود، فجاء الحسن رضي الله عنه فأدخله، ثم جاء الحسين رضي الله عنه فأدخله ثم فاطمة، ثم علي رضي الله عنهما ثم قال إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا (الأحزاب: ٣٣) واعلم أن هذه الرواية كالمتفق على صحتها بين أهل التفسير والحديث].

Bu vb. rivayetler Hazret-i Ali'yi, Fatıma Validemizi ve onlardan olma çocukları, -ayetteki *ehl-i beyt*in değilse de mutlak (ayetten bağımsız) olarak kullanılan- *ehl-i beyt* terkibinin kapsamına sokmaktadır. Ancak bu rivayetler o kadar yaygınlaşmıştır ki, zamanla, *ehl-i beyt* Peygamber eşlerinden tamamen soyutlanıp, terkibin içeriği Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin dışında herkese kapatılmış; ayette sanki sadece Hazret-i Peygamber'in neslini devam ettiren bu muhterem zevattan bahsediliyormuş gibi yanlış bir zehap yaygınlaşmıştır.

İran ve Irak'taki mimarî eserlerde, özellikle imamlar adına inşa edilen türbe ve camilerde kendine en fazla yer bulan Kur'ân ayeti,

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

ifadesi olmuştur, desek yanlış olmaz. Ve bu, sadece Şiî mimarîye özgü bir uygulama değildir[18].

Ayetin *mantûku*, yani nutkedildiği andaki gerçek anlamı tamamen *ezvâc-ı tâhirât* ile ilgili iken, *mâsîkalehi* de onlara yönelik giyim-kuşam, oturup kalkma ve başka erkeklerle konuşma adabı iken, *ehl-i beyt* terkibinin dairesi önce genişletilip Hazret-i Ali ve evladı kapsama alınmış; sonra *ezvâc-ı tâhirât* dışlanarak, terkibin kapsamı daraltılmış; hatta "Hazret-i Ali'nin gelecekteki birtakım uygulamalarının, bu ayette, daha baştan ibrâ edildiği" gibi hurufî sonuçlar çıkarılmıştır[19]. Kur'ân ayetlerinin delaletlerinde bu tip genişleme ve daralmalar yaşanmaktadır. Kur'ân Semantiği adı verilen disiplinin ilgi alanlarından biri de bu anlam değişmelerinin tahlilidir. Burada şu kadarını hatırlatmakla yetinelim ki, seküler olsun dinî olsun tüm kelime ve terkipler zamanla daralmakta ya da genişlemektedir. Kur'ân kelimelerinin aslî anlamları da çeşitli ilimler tarafından genişletilmiştir ki bu, Kur'ân'daki ayet ve kavramların *anlam*ını yönlendiren rivayetlerde, özellikle de *sebeb-i nüzul* rivayetlerinde vâkidir. Bir ayetin nâzil olduğu sebep; ortam, kişi ve olay aşikâr olduğu halde, ayet başka bir olayı da ilgilendiriyorsa, Ashâb ve Tâbiîn bu ayeti o olay hakkında da nâzil olmuş sayabilmektedir. Sözgelimi Şah Veliyyulah ed-Dihlevî (v.1176) şöyle demektedir:

> "Muhaddisler, Kur'ân ayetlerinin sonunda, gerçekte nüzul sebebi olmayan birçok şeyler zikrederler. Meselâ:

---

18 2003 Ağustos'undaki Kahire ziyaretimizde bu ifadenin, Hazret-i Peygamber'in torunlarından Zeynep ve Nesîbe hatunların türbelerinde de yazılı olduğunu görmüştük. Ayet, Sunni bir hanedan olan Eyyûbîlere ait Meşhed-i Huseyn sandukası ile Seyyide Rukayye meşhedinin mihrabında da yazılıdır.

19 Bkz. Said Nursî, *Lem'alar*, İzmir: Işık Yayınları, I, 142 vd (14. Lem'a).

* Sahabilerin kendi aralarında yaptıkları münazaralarda bir ayeti şahit getirmeleri,
* yahut bir ayeti *misal* getirip beyan eylemeleri,
* yahut Peygamberin kendi şerefli kelâmında *şahit* getirmek için bir ayeti okuması,
* yahut maksadın aslında ayete uygun olan bir *hadis* rivayeti,
* yahut nüzul yerinin ta'yîni,
* yahut *ibhâm* (belirsiz kılma) yoluyla zikredilmişlerin isimlerini ta'yin etme,
* yahut Kur'ân'a mensup bir kelime telâffuz etmek yoluyla bir hadis rivayeti,
* yahut Kur'ân'dan birtakım sure ve ayetlerin fazîleti,
* yahut Peygamberin Kur'ân emirlerinden herhangi bir emre uyup bağlanışı

ve buna benzer şeyler... Hakikatte bunların hiçbiri nüzûl sebeplerinden değildir. Ve müfessirin bu şeyleri ihata etmesi de şart olmaz..."[20]

Yani, bir ayetin mefhumu -aslında ayetin nutk edildiği andaki anlamında bulunmayan- bir başka hususla, kişi ya da olayla irtibatlandırılabildiği takdirde, ayet onun hakkında da inzal edilmiş sayılmaktadır. Sözgelimi Tevbe: 108'de bahsedilen "takva üzere tesis edilen mübarek mescit" Kuba mescidini konu almakla birlikte, bugün biz rahatlıkla Aziz Mahmud Hüdayi ya da Sultanahmed camilerinin de bu ayetin kapsamına girdiğini söyleyebiliriz. Çünkü ayetteki ifade "takva üzere tesis edilen" bütün mescitleri içine alabilir. Ancak ayetin nüzul çağındaki anlamını bulmayı hedefleyen Tefsir ilmi nokta-i nazarından, ayetin mantûku diğerleri değil, özellikle adı geçen mescittir. İşte burada da *ehle'l-beyt* ifadesinin mantûku, Hazret-i Fatıma, Ali ve evlatlarıyla ilgili değildir; ancak örneklerini verdiğimiz bazı hadislerde, bu terkip onlarla da irtibatlandırıldığı için, *ehle'l-beyt* kapsamında değerlendirilmişlerdir. Çünkü *mefhumen* bu terkibin kapsamındadırlar. Ancak zamanla mefhumi anlam, gerçek anlamı kovmuştur...

(ii) İkinci olarak; Ahzâb Sûresinin 33. ayetindeki عَنكُمْ ve يُطَهِّرَكُمْ ifadelerindeki iki zamirin müzekker [eril] olması sebebiyle, ayette kadınlardan değil, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'den bahsedildiği düşünülmüştür. Oysa zamirin

---

20 Bkz. ed Dihlevi, *el-Fevzu'l-Kebir fî Usûli't-Tefsir*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s.49-50.

müzekker olması, muhatap alınan hane halkı arasında Hazret-i Peygamber'in de bulunmasından kaynaklanmaktadır. -Arap dilinde, muhataplar arasında bir erkek de bulunduğu takdirde, zamir ona göre yapılır.- Burada vurgulanan, eşleri bağlamında asıl Peygamberin manevî pisliklerden (*rics*) uzak tutulmak istenmesidir.

Ehle'l-beyt tabirinin, haklarında varit olduğu Peygamber eşleri ile ilgili başka ayetler de bulunmakta olup, söz konusu ayetler Ahzâb, Tahrim, Nur ve Hucurat sûrelerinde geçmektedir:

Ahzâb 33/28-34: Peygamber'in, eşlerini boşama düşüncesi (*tahyîr*); Peygamber eşlerine yönelik çeşitli öğütler ve bu hanımlara özgü -evden çıkmama gibi- bazı uygulamalar... -ki Peygamber eşlerinden birinin iç savaşlardaki rolü hatırlandığında bu emrin Kur'ân'ın büyük mucizelerinden biri olduğu anlaşılır; yani Aişe bu emre riayet ederek, evinde oturmuş olsaydı, Cemel savaşı yaşanmayacağı gibi, Muâviye de *tulekâ*dan olması hasebiyle, Hazret-i Ali'ye karşı çıkma cür'etini gösteremeyecekti!-

Ahzâb: 36-40: Zeyd-Zeyneb meselesi; kişinin, evlâtlığının boşadığı hanımıyla evlenebileceği... -Bilindiği gibi, Zeyd b. Hârise'ye "Muhammed oğlu Zeyd" diyorlardı. Yüce Allah, peygamberini, o günün örfünde 'oğlu' sayılan bir kişinin boşadığı kadınla evlendirerek, insanın, evlatlığının eşiyle arasında hiçbir mahremiyet bulunmadığını göstermiş; muazzam bir zihnî önyargıyı yıkmıştır; neredeyse Peygamber'in bile omuzlarını çökerten, son derece zor, devrim niteliğinde bir uygulamadır.-

Ahzâb: 50-52: Peygamber'in kimlerle evlenip evlenemeyeceği [Bu ayetlerle ilgili olarak, Aişe'nin; "*Bakıyorum da Rabbin, hemen senin keyfine göre ayetler indiriyor!*" demesi[21] çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Kimi, Aişe'yi eleştirmek için bunu diline dolarken, kimi de te'vil etmeye çalışmıştır.]

Ahzâb: 53-55: Müslümanların Peygamber eşleri ile ilgili muameleleri.

Ahzâb: 59: Peygamber eşleri ile Müslüman kadınların giyim-kuşamları.

Nur **24/11-26:** Hazret-i Aişe çerçevesinde yaşanan sıkıntılar ve ilahî ibrâ.

Hucurat 49/11: Aişe'nin, Zeyneb bint-i Huzeyme el-Hilâliyye'nin -bir başka rivayette ise Ümmü Seleme'nin[22]- kısa boylu diye *gıybet*ini etmesi; Peygamber eşlerinden oldukça çekici genç bir kadın olan Safiyye bint-i Huyeyy'i kumalarından bazılarının "Yahudi ana-babanın Yahudi kızı!" diye aşağılamaya çalışmaları... [ki Peygamber, sevgili eşini; "Sen de onlara 'Benim

---

21 Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Ahzâb 33/52 hk.

22 Bkz. Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, Hucurat 49/11 hk.

babam Harun; amcam Musa, eşim Muhammed'dir' diyeydin ya!" diyerek teselli etmiştir][23].

Bu hususlar, aslında, kumalar arasında yaşanması doğal basit kıskançlıklardır; bir müddet Peygamber'in başını ağrıtmaktan başka bir sakınca doğurmamaktadır... Ahlakî olarak terbiye edilmek istenen hususlar ise hemen herkeste görülebilecek yine kıskançlık saiki ile söylenmiş önemsiz sözlerdir. Ancak Peygamber devri insanları Kur'ân ayetlerinin inzaline zemin hazırladıklarından, bu tür sorunlu yaklaşımları düzeltilmeye çalışılmıştır.

Tahrim Sûresi: Peygamber eşlerinden genelde birlikte hareket eden Aişe ile Hafsa'nın, Peygamber'e bir oğul veren 'güzel' Maria'yı kıskanmaları ve bir oyun oynayarak, Peygamber'i sevgili eşinden soğutmaya çalışmaları... [Ki surede bu iki Peygamber eşi, Nuh ve Lût peygamberlerin *hain* eşlerine benzetilerek, ayaklarını denk almaları ve Hazret-i Meryem ve Asiye gibi olmaları konusunda ciddi şekilde uyarılmış; Hazret-i Ebu Bekr ve Ömer'e 'kızlarını ateşten korumaları' çağrısında bulunulmuştur. Bu, ağır bir yargı gibi gözüküyorsa da, Tahrim Sûresi bütünlük içinde okunduğunda, bahsettiğimiz husus rahatlıkla görülmektedir:

1. *Ey Peygamber! Eşlerinin rızası için; ('And içerim; bir daha Ümm İbrahim'e -yani Maria'ya- yaklaşmayacağım!' diyerek) Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi neden kendine haram ediyorsun ki?! Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.*
2. *Allah, (gerektiğinde, kefaret ödeyerek) yeminlerinizi bozmanızı size helâl kılmıştır. Allah sizin 'mevlâ'nızdır ve O'dur 'mutlak ilim ve hikmet sahibi'.*
3. *Hani, Peygamber; eşlerinden birine (Hafsa'ya) gizlice bir söz söylemişti... O bunu (Aişe'ye) haber vermiş, Allah da bunu; bir kısmını bildirip bir kısmını es geçerek kendisine açıklamıştı... İşte, ne zaman ki bunu o eşine haber verdi, eşi; "Kim haber verdi bunu sana?!" dedi; o da; "Mutlak ilim sahibi, haberdar bana hep haber vermektedir" dedi.*
4. *(Ey Aişe ve Hafsa!) Allah'a tevbe ederseniz (ne âlâ!) -çünkü ikinizin de gönülleri kaymış bulunuyor.- Ama ona karşı birbirinize arka çıkmaya devam ederseniz, (bilin ki) onun 'mevlâ'sı Allah'tır; Cebrail'dir, salih müminlerdir. Bunların dışında, melekler de onun destekçisidir.*

---

[23] Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Hucurat 49/11 hk.

5. *O sizi boşasa, Rabbi ona dul ve bakire olarak; teslimiyetçi, imanlı, gönülden itaat eden, tevbekâr, âbit, oruçlu sizden daha hayırlı eşler verir.*
6. *Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk-çocuğunuzu; yakıtı insanlar ve taşlar olan öyle bir Ateş'ten koruyun ki, üzerinde, haşin ve sert melekler (görevli) bulunmaktadır; kendilerine emrettiği hususlarda asla Allah'a karşı gelmezler; ne emrediliyorsa onu yaparlar.*
7. *"Ey nankörlük edenler! Bugün mazeret üretmeyin. Çünkü sadece kendi işlediklerinizin karşılığını görmektesiniz..." (derler)*
8. *Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a tevbe edin. Belki Rabbiniz, kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmakların aktığı Cennet'lere sokar; Allah'ın, Peygamberini ve beraberindeki müminleri utandırmayacağı gün, nurları, önlerini ve sağlarını hızla aydınlatırken; "Ey Rabbimiz! Tamamla nurumuzu; bağışla bizi. Sen her şeye kadirsin" derler.*
9. *Ey peygamber! İnkârcı nankörlerle ve münafıklarla cihad et ve onlara taviz verme; çünkü sığınakları Cehennem'dir... Ne kötü dönüş yeri!*
10. *Allah; nankörlük edenler için Nuh'un karısı ile Lût'un karısını örnek vermekte... Bu ikisi, Bizim iki salih kulumuzun nikâhı altında iken onlara hainlik etmişlerdi de, Allah'tan gelen (felâket)e karşı, (peygamber kocaları) kendilerine hiçbir fayda sağlayamamıştı; "Siz de girin Ateş'e girenlerle beraber!" buyrulmuştu!*
11. *Allah; iman edenler için de Firavun'un karısını örnek göstermekte... Hani; "Ya Rabbi! Bana, katında Cennet'te bir ev yap; beni Firavun'dan ve icraatından kurtar. Kurtar beni bu zalim kavimden!" demişti.*
12. *Bir de, İmran kızı Meryem'i... O, 'ferc'ini korumuş, Biz de ruhumuzdan oraya üflemiştik... Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etmişti; gönülden itaat edenlerdendi.*

2.3. HAZRET-İ FATIMA, HASAN VE HUSEYN

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ
وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ

"Sana ilim geldikten sonra, bu konuda (yani, İsa Mesih'in kulluğu hk.) her kim seninle tartışırsa, de ki: Gelin; oğullarımızı - oğullarınızı, kadınlarımızı -kadınlarınızı, kendimizi- kendinizi hep birlikte çağıra-

lım; sonra da gönülden bir beddua ederek 'Yalancıların üstüne olsun Allah'ın lâneti!' diyelim (var mısınız)."[24]

Bu ayette "oğullarımız" ifadesiyle Hasan ve Hüseyin'in; "kadınlarımız" ifadesiyle Hazret-i Fatıma'nın; "kendimiz" ifadesiyle de Hazret-i Peygamber'in kastedildiği kabul edilmiştir[25]. -Yani ayette; İsa Mesih'i tanrılaştıran Hıristiyan Necranlılara hiçbir delil kâr etmediği için, Peygamber'e, mübarek kızını ve torunlarını da alarak onlarla lânetleşmesi istenmiştir. Fahreddin er-Râzî'ye göre, Tefsir ve Hadis uzmanları bu rivayetin sıhhati konusunda neredeyse ittifak halindedir[26].

2.4. HAZRET-İ ALİ

Bu çerçevede, daha ziyade Hazret-i Ali hk. nazil olan ayetler söz konusudur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, aslında, Kur'ân'da *samimi müminler*den bahsedilen bütün ayetler, Hazret-i Ali'yi bilfiil ilgilendirmektedir; ismen zikredilmese de otomatikman ondan da bahsedilmiş olmaktadır. Çünkü Peygamber'le birlikte *mümin*lerin merkezî noktasında yer alan birkaç şahsiyetten biri odur. Bu tespitin altı dikkatle çizilmelidir. -Ancak müminlere dair bütün ayetlerin burada sunulamayacağı açıktır.- Kur'ân'da bunun yanı sıra, Hazret-i Ali'yi bizzat konu alan; onun çeşitli özelliklerini konu edinen ayetler nazil olmuştur. Bunlardan ilk akla gelenler Mâide: 55-56; Tevbe: 18, İnsan: 5-12 ve devamıdır.

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَى
أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

"Allah'ın mescitlerinin bakımını; ancak Allah'a ve 'Son Gün'e iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka hiç kimseden korkmayan kimseler üstlenebilir. İşte bunların, doğru yolda gidenlerden olmaları umulur. (Ey Müşrikler!) Hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ın bakımını üstlenmeyi, Allah'a ve 'Son Gün'e iman ederek Allah yolunda cihad eden kişi(nin yaptıkları) ile bir mı

---

24 Âl-i 'İmrân 3/61.

25 Örnek olarak bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Âl-i 'İmrân 3/61 hk.

26 Bkz. Fahreddin Râzi, *Mefatihu'l-gayb*, 3/61 hk. [روي أنه عليه السلام لما خرج في المرط الأسود، فجاء الحسن رضي الله عنه فأدخله، ثم جاء الحسين رضي الله عنه فأدخله ثم فاطمة، ثم علي رضي الله عنهما ثم قال: إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا (الأحزاب: ٣٣) واعلم أن هذه الرواية كالمتفق على صحتها بين أهل التفسير والحديث].

tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değillerdir. Zalim bir kavmı Allah doğru yola getirmez."[27]

Bu ayet, İslâm mabetlerinin genel merkezi olan Kâbe-i Muazzama bağlamında nâzil olmuştur. Yürüttükleri Kâbe hizmetini öne sürerek, kendilerini Hazret-i Ali'den üstün göstermeye çalışan putperestlere, yani Abbas b. Abdülmuttalib ve Talha b. Şeybe'ye cevap niteliğindedir[28]. Ayette dile getirilen özellikler, yani

* Namazı dosdoğru kılmak,
* Zekâtı vermek,
* Allah'tan başkasından korkmamak,
* Allah'a ve 'son gün'e iman ederek Allah yolunda cihad etmek

Hazret-i Ali'nin özellikleridir. -Bu özelliklere sahip elbette başka Sahabiler de vardır; ancak bu ayette asıl konu Ali'dir.-

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا يُوفُونَ
بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا إِنَّمَا
نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا فَوَقَاهُمُ
اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا

"*(O gün) iyi'ler kâfur katkılı bir kâseden içerler. Öyle bir pınardan (doldurulmuştur) ki; oradan Allah'ın has kulları içer ve (tükenecek endişesi taşımadan) akıttıkça akıtırlar onu. Çünkü adaklarını yerine getirirlerdi; şerri herkesi kapsayan bir günden korkarlardı; kendileri de arzulamalarına rağmen, yemekleriyle düşkün, yetim ve esirleri doyururlardı (ve içlerinden şöyle derlerdi): 'Sizi tamamen Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne karşılık ne de teşekkür istiyoruz. Çünkü 'insanın yüzünü ekşitecek, suratını astıracak' bir güne karşı Rabbimizden korkuyoruz.' Allah da onları bu günün şerrinden korudu ve yüzlerini ağartıp neşelendirecek şeylerle karşılaştırdı onları: Sabretmelerine karşılık, Cennet'le ve ipekle mükâfatlandırdı onları.*"[29]

Bu ayetlerde dile getirilen özellikler kuşkusuz başka Sahabileri de ilgilendirebilir; ancak kaynaklarda Hazret-i Ali'nin eşsiz/candan bir davranışı sebebiyle nazil olduğu kaydedilmektedir; asıl nüzul sebebi odur. Bu ayet-

---

[27] Tevbe 9/18.

[28] Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, ilgili ayet hk.; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'azim*, ilgili ayet hk.

[29] İnsan 76/5-12 vd.

lerin, özellikle 8. ayetin, Ali b. Ebu Tâlib (r.a.) ve ailesi hk. nâzil olması, onunla aynı vasfı taşıyan başka insanların da bu ayetin kapsamına girmeyeceğini göstermez. Ancak ayetlerin, hakkında nâzil olduğu kişiler Hazret-i Ali ve ailesidir. Kaldı ki, bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü bağlamında rivayet edilen olay, kolay kolay herkesin başarabileceği bir şey değildir. İbn Abbas'a isnat edilen rivayete göre; Hazret-i Hasan ile Hüseyin hastalanmışlar. Hazret-i Peygamber beraberinde bir grup insanla birlikte ziyaretlerine gelmiş; durumu görünce; "Yâ Ebe'l-Hasen [Ali]! Çocukların için bir adakta bulunsan?" buyurmuş. Hazret-i Ali de Fatıma ve hizmetçileri Fıdda ile birlikte "şayet içinde bulundukları hastalık geçer de iyileşirlerse, üç gün oruç tutma"yı adamış. İyileşmişler; fakat Hazret-i Ali'nin elinde [iftar edecek] bir şey yokmuş; bunun üzerine, Hayber Yahudisi Şimon'dan kredi olarak 3 sâ' arpa almış; Fatıma da onu kavurmuş ve her birine birer tane düşecek şekilde beş somun ekmek yapmış. İftar etmek için somunlarını önlerine koyduklarında, bir dilenci çıkagelip "Selâmun aleyküm ey Muhammed'in ehl-i beyti! Ben fakir bir Müslümanım; beni doyurun, Allah da sizi Cennet sofralarından doyursun" demiş. Onlar da ekmeklerini ona vermişler ve o akşam sudan başka bir şey tatmadan yatmışlar. Sabahleyin [adak gereği] yine oruçluymuşlar. Akşam olup da yemeği önlerine koyunca, bu kez bir yetim başlarına dikilmiş; onu da kendilerine tercih etmişler. 3. gün, bir esir başlarına dikilmiş; yine aynı şeyi yapmışlar. Sabaha çıkınca Hazret-i Ali, Hasan'la Hüseyin'in ellerinden tutup Allah Resûlü'nün yanına gitmiş. Peygamber, damadının ve torunlarının açlıktan kuş yavrusu gibi titrediklerini görünce, "Sizi bu şekilde görmek beni çok üzüyor!" diyerek kalkmış; birlikte tekrar eve gitmişler. Fatıma'yı da odasında karnı sırtına yapışmış vaziyette ağlarken görünce, iyice canı sıkılmış. Bunun üzerine Cebrail inip; "Ey Muhammed! Allah seni, ehl-i beytinle ilgili tebrik ediyor" diyerek ona İnsan Sûresini okutmuş[30].

Buraya kadarki ayetlerde Hazret-i Ali çeşitli özellikleri sebebiyle methedilmektedir. Ancak aşağıdaki ayetlerde başkaları arasında ona da tarizde bulunulduğu anlaşılmaktadır:

"(Âişe-i Sıddîka hakkında) o çarpıtma haberi yapanlar, şüphesiz kendi içinizden bir gruptur. Onu kendiniz için şer sanmayın; aksine o, sizin için hayırlıdır. Evet, bunlardan her biri kendi aleyhlerine bir günah kazanmışlardır, ama asıl, elebaşları (İbn Übeyy) için muazzam bir

---

30 *Zemahşeri, el-Keşşâf*, 76/12. ayetin tefsirinde. Ayrıca bkz. Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*; Beydâvi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*; Nesefi, *Medâriku't-Tenzil* ilgili ayetler hk.

azap söz konusudur! ***Onu işittiğinizde, kadın-erkek bütün müminlerin kendileri (ile aynı imanı paylaşan iki suçsuz insan) hakkında hüsn-i zanda bulunup 'Bu apaçık bir iftiradır!' demeleri gerekmez miydi?*** *(İftiracıların da) buna dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Madem ki bu şahitleri getiremediler, öyleyse* ***Allah katında tam bir yalancıdırlar!*** *Evet, Allah'ın üzerinizdeki dünyevî ve uhrevî lütuf ve merhameti olmasaydı, o daldığınız dedikodu sebebi ile sizi gerçekten büyük bir azap çarpacaktı! Hani onu dilinize dolamıştınız! Bilgi sahibi olmadığınız bir şeyi ağzınızda geveliyordunuz! Siz onu önemsiz bir şey sanıyordunuz, ama o, Allah katında muazzam (bir vebal)di.* ***Evet, onu işittiğinizde; 'Bunu söylemek bize yakışmaz. Hâşa! Bu büyük bir iftiradır!' demeniz gerekmez miydi?*** *Allah size öğüt veriyor ki, -müminseniz- bir daha asla benzer bir tutuma dönmeyin. Allah size ayetlerini açık-seçik bildiriyor. Allah 'mutlak ilim ve hikmet sahibi'dir. Müminlerin arasında yüz kızartıcı suçların yayılmasını arzu edenler için dünyada ve Ahirette şüphesiz can yakıcı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. Ya, Allah'ın üzerinizdeki lütuf ve merhameti olmasaydı? Ya Allah, şefkatli, merhametli olmasaydı!"*[31]

Tarihe *ifk olayı* olarak geçen bu hadisede, Hazret-i Aişe Kur'ân tarafından ibra edilmiştir. Bu konuyu hâla kurcalayanların bu ayetlere -dolayısıyla Kur'ân'a- imanları tartışma götürür. Bu meselede, Hazret-i Ali'nin hiçbir yanlışı bulunmamaktadır. Sadece, kendisiyle istişare eden peygamberine; "işin aslını Aişe'nin hizmetindeki Berîre'den öğrenebileceğini" belirtmiş ve "*Ya Rasulâllah! Sizin için başka kadın mı yok*" demiş; Hazret-i Peygamber'e Aişe'yi boşaması yönünde görüş beyan etmiştir. Çünkü sadece peygamberi konumunda değil, babası konumundaki bir kişinin (Hazret-i Peygamber'in) şerefi söz konusudur; Ali için bu *her* şeyden daha önemlidir ve o sırada Aişe'nin suçsuzluğu henüz Allah tarafından *ibra* edilmiş değildir. Ancak yukarıdaki pasajın altını çizdiğimiz ayetlerinde müminlerin bu şayiayı işittiklerinde Aişe hakkında asla su-i zanda bulunmadan, sorgusuz-sualsiz; "*Hâşa! Bu, büyük bir iftiradır!*" demeleri gerektiği belirtilmektedir. Diğerleri gibi, Hazret-i Ali'ye de bu bakımdan bir tarizde bulunulduğu açıktır. Ancak aslında, bizzat Peygamber'in bile Aişe'nin suçsuzluğundan emin olduğu söylenemez; nitekim Aişe'yi babasının evine göndermiştir. Meselenin beşerî plândaki algılanışı böyledir; Üsame ve Zeyneb bint-i Cahş gibi birkaç kişi dışında hemen herkesin "acaba" dediği bu olay, ancak

[31] Nur 24/11-20.

Kur'ân ayetleri ile açıklığa kavuşturulabilmiştir. Zaten, Aişe de suçsuzluğunu gösteren bu ayetlerin inzalinden sonra kendisine; "Kızım! Eşine teşekkür etsene!" diyen annesine; "Ona değil, Allah'a teşekkür ederim!" demiştir.

III. EHL-İ SÜNNET ve ŞΑ'NIN FARKLI ALGILADIĞI BAZI AYETLER

Bu kısımda, asıl Şûra: 23 ve Mâide: 67 ele alınacaktır. Ancak daha önce şunu belirtelim ki, bazı Şiîlerin, Kur'ân'daki *cibt* ve *tâğût* kelimelerini Hazret-i Ebu Bekr ve Ömer ile te'vil etmeye kalkışmaları ilmî temelden yoksun, son derece iğrenç bâtıl yaklaşımlardır[32]; aslında bunları zikretmeye bile değmez; ancak işin geldiği noktayı göstermek, bir iğrençliği yansıtmak maksadıyla temas etmek yerinde olabilir, diye düşündük... Çünkü ortalama Şiinin bu zevata yönelik -nefret ve düşmanlığa varan- olumsuz algısının beslendiği kaynaklardan biri de bu tür yanlış *te'vil*lerdir. Bu iğrenç te'vile temas etmemizin bir sebebi de, aşağıdaki te'villerin de pekala yanlış olabileceğini düşündürmektir...

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ

Bu ayete Tefsir perspektifinden bakmadan evvel, belirtelim ki; bu ilmin temel uğraş alanı, Kur'ân ayetlerinin inzal devrindaki reel anlamını tespit etmektir. Tefsir'i "ilim" haline getiren birtakım ilkeler, kökler, zabıta ve kurallar vardır. Bunlar bilinmediği, bilinse bile riayet edilmediği takdirde, her kafadan bir ses çıkacaktır. Söz konusu kurallardan biri de -gazeteciliğin en basit kurallarından biri olan- 5N1K'dır. (Ne, nerede, neden, nasıl, ne zaman ve kim) Herhangi bir polisiye olayı doğru anlayıp kitlelere doğru aktarabilmek için sorulması gereken bu sorular, Kur'ân ayetlerini anlamak için de gereklidir.

Bu ayete 5N1K açısından baktığımızda,

* Mekke devrine ait bir ifade ile karşı karşıya olduğumuzu görüyoruz. Yani ortada ne *ehl-i beyt* kavramı vardır ne de Ali-Fatıma evliliği[33] söz konusudur.
* İfade Allah'a ait olmakla birlikte, onu muhataplara iletecek kişi Hazret-i Peygamber'dir.

---

32 Muhammed Huseyn ez-Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989) adlı eserinin üçüncü cildini tamamen Şiî tefsirine ayırmıştır. Bu vb. bâtıl yorum örnekleri için bu cilde bakılabilir.

33 Evlilik tarihleri ayetin inzalından yıllar sonra; hicrî 2'dir.

* Siyak sibaktan anlaşılan odur ki, muhataplar, Müslümanlar değil, kâfirlerdir.
* Hak Teala bunu elçisine neden söyletiyor? Müşriklerin merhamet damarını harekete geçirmek için... [Müşrikler elbette homojen değildi; en azılısından ılımlısına kadar farklı farklıydı; Peygamberin can düşmanı olan Ebu Cehil gibiler de vardı; onun can güvenliğini sağlamak için kendi şeref ve namusunu ortaya koyan Mut'im b. 'Adiyy gibiler de...

Buna rağmen, الا المودة في القربي ifadesi, asıl muhatapları putperestler değil de Müslümanlarmış gibi, Hazret-i Peygamber'in *ehl-i beyt*ine, yani ezvâc-ı tâhirât, Hazret-i Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'e sevgi beslenmesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır[34]. Müslümanım diyen herkes bu şahsiyetlere sevgi beslemektedir ve bu sevgi imanın gereğidir. Ancak ayeti bu şekilde anlamak, Peygamber'in, ilahî mesajı "hane halkına sevgi besleme" karşılığında ilettiği gibi alakasız ve son derece sakıncalı bir sonuç doğurabilir.

Ayetlerin doğru anlamını yakalayabilmenin bir kuralı da, ayete Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde bakabilmektir. Peygamberin, tebliğ faaliyeti karşısında herhangi bir ödül beklentisi içinde olmadığı, risalet çerçevesinde Kur'ân'da en sık tekrarlanan temalardan biridir[35]. Furkān: 57 ve Sebe': 47'de bu mazmunun biraz daha tefsir edildiği görülmektedir:

Furkān: 57'de Hazret-i Peygamber'den kâfirlere;

مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلاَّ مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلاً

"Buna karşılık, sizden -dileyenin, kendi Rabbine götüren bir yol benimsemesi dışında- hiçbir mükâfat istemiyorum."[36]

demesi istenirken, Sebe': 47'de hemen aynı anlamda;

قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلاَّ عَلَى اللّٰهِ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

"De ki: Benim sizden istediğim tek ücret, yine, tamamen sizin lehinizedir (yani; Allah'a iman ve teslimiyet); benim ücretimi vermek Allah'a düşer. O, her şeye şahittir." [37]

---

34 Örn. bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Şûrâ 43/23 hk.

35 En'âm 6/90; Yusuf 12/104; Furkān 25/57; Sād 38/86; Tûr 52/40; Kalem 68/46. Bu tema, başka peygamberlerin ağzından da tekrarlanmıştır. Bkz. Yunus 10/72; Hud 11/51; Şuara 26/109, 127, 145, 164, 180; YâSîn 36/21;

36 Furkân 25/57.

37 Sebe' 34/47.

denmektedır. Yani, Peygamberin tek istediği; Müşrık hemşerilerinin yola gelmesidir. Ancak, asıl konumuz olan ayette bir adım daha ileri gidilerek, Müşrıklerden, sonuçta akrabaları olan Hazret-i Peygamber üzerindeki ağır baskıyı -ona inanmasalar bile, akrabalık hatırına- gevşetmeleri istenmektedır; istenen budur.. المودة في القربي ifadesi, Taberî'nin dediği gibi; "*Akrabalık bağları çerçevesinde (sıla-i rahme uygun) davranmak*" demektir. Bir Peygamberin, "azılı kâfirlerden, başka hiçbir şey beklemeyip, bekleye bekleye sadece ailesine sevgi beslemelerini beklemesi" son derece anlamsızdır (*abes*). Peygamberin asıl istediği, insanların yola gelmesi; kötülüklerin, güvensizliğin, baskı, zulüm ve anarşinin sona erip, güzelliklerin dünyaya hâkim olmasıdır. Nitekim ayetin devamında şöyle buyrulmuştur:

> "*Her kim güzel bir davranış sergilerse, Biz ona daha güzeliyle karşılık veririz. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, iyiliklerin karşılığını mutlaka verir.*"

يا أيها الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ واللهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

Mâide: 67'ye aynı ilkeler doğrultusunda baktığımızda ise şunu görmekteyiz:

- Ayet Medine'de inzal edilmiştir.
- Bağlam Yahudilerle ilgilidir. Peygamber'den istenen, bu kadim din mensuplarından çekinmeden Hakk'ın sesi olabilmektir. Bu neden istenmektedir? Çünkü Peygamber'e; Yahudilerin işine gelmeyen; onları kınayan, haktan uzaklaştıklarını bildiren ayetler inzal edilmekteydi. Peygamber bu gerçekleri onlara iletse bir türlü; iletmese başka türlü vahim sonuçlar ortaya çıkabilirdi. Yani, bir yanda, insan öldürmede mahir bir kavim; diğer yanda Hak Teala... İşte Allah, elçisini bu konuda uyarmakta; *Yahudi gerçeğ*ini onlardan korkmadan kendilerine iletmesini istemektedir. Bu "sert enseli"lerden ya da bunların diğer insanları kendisine karşı kışkırtmalarından korkarak gerçekleri iletmekten imtina ettiği takdirde, görevini yapmamış sayılacak ve belki de azledilecek ya da cezalandırılacaktır.

Bu, Kur'ân ayetlerine aşina olmayan bir zihin için garip gelebilir; ancak mekki ayetlerde de benzer temalar bulunmaktadır. Örneği:

> "*(Resülüm!) Bunlar az daha 'Bizim sana vahyettiğimizden başka şeyler uydurup Bize ısnat edesin' diye seni ayartacaklardı! -Seni ancak o zaman dost edineceklerdi!- Gerçek şu ki; şayet sana sebat vermemiş olsaydık, sen de az da olsa onlara meyletmiştin! Ama o zaman, Biz de*

sana hem hayattakinin hem de ölümden sonrakinin (yani, dünyevî ve uhrevî azabın) katmerlisini tattırırdık!.. Sonra kendini Bize karşı koruyacak birini de bulamazdın!"[38]

Hazret-i Peygamber ilahi mesajları bu kadim din mensuplarına ilettiğinde, zaman zaman iş o noktaya varmıştır ki, Yahudi din âlimlerinden bazıları, meselâ Mâlik b. es-Sayf ya da Fenhâs b. Âzûrâ; "Allah'ın hiç kimseye bir şey inzal ettiği yok!" diyerek kendi kutsal kitaplarını dahi inkâr etmişlerdir[39]. Peygamber'in birkaç kez suikaste uğradığı, Müşrik Arapların da birkaç kez Yahudilerin ayartmasıyla Peygamber'e saldırdığı, Kur'ân'da da geçen kesin tarihî gerçeklerdir.

Durum bu olduğu halde, Şiî kaynaklara[40] göre; Peygamber'e emredilen şey "Hazret-i Ali'nin kendisinden sonra devlet başkanı olması"dır. Çağdaş Şiî müfessir Tabâtabâî bile, Ayetin bağlamını inkâr etmemesine rağmen, sözü döndürüp dolaştırıp aynı iddiaya getirmektedir[41]. Bu anlayışa göre, Hazret-

---

38 İsra 17/73-75. Bu olgunun vahiy çerçevesinde değerlendirilmesi için bkz. Murat Sülün, *Kur'ân Kılavuzu Mutlak gerçeğin Sesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.

39 Bkz. Taberî, *Camı'u'l-beyan*, En'âm 6/91 hk.

40 Örneği: el-Feyzu'l-Kâşânî; *es-Sâfî fî Tefsîri Kelâmi'llâhi'l-Vâfî*, Mâide 5/67 hk., Tabersî: *Mecma'u'l-beyân*, Mâide 5/67 hk. Tabersî, aşağıdakı bilgiyi 3. sırada vermekteyse de, hiçbir değerlendirme yapmadan genişçe vermesinden anlaşılmaktadır ki, o da bu görüştedir:

وروى العياشي في تفسيره بإسناده عن ابن أبي عمير عن ابن أذينة عن الكلبي عن أبي صالح عن ابن عباس وجابر بن عبد الله قالا: أمر
الله محمداً صلى الله عليه وسلم أن ينصب علياً (ع) للناس فيخبرهم بولايته فتخوف رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يقولوا
حابى ابن عمه وأن يطعنوا في ذلك عليه فأوحى الله إليه هذه الآية فقام بولايته يوم غدير خم وهذا الخبر بعينه قد حدثناه السيد
أبو الحمد عن الحاكم أبي القاسم الحسكاني بإسناده عن ابن أبي عمير في كتاب شواهد التنزيل لقواعد التفضيل والتأويل وفيه
أيضاً بالإسناد المرفوع إلى حيان بن علي العنزي عن أبي صالح عن ابن عباس قال نزلت هذه الآية في علي (ع) فأخذ رسول الله
صلى الله عليه وسلم بيده (ع) فقال: " من كنت مولاه فعلي مولاه اللهم وال من والاه وعاد من عاداه " وقد أورد هذا الخبر
بعينه أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهيم الثعلبي في تفسيره بإسناده مرفوعاً إلى ابن عباس قال نزلت هذه الآية في علي (ع)
أمر النبي صلى الله عليه وسلم أن يبلغ فيه فأخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم بيد علي (ع) فقال: " من كنت مولاه فعلي
مولاه اللهم وال من والاه وعاد من عاداه " وقد اشتهرت الروايات عن أبي جعفر وأبي عبد الله عليهما السلام أن الله أوحى
إلى نبيه صلى الله عليه وسلم أن يستخلف علياً (ع) فكان يخاف أن يشق ذلك على جماعة من أصحابه فأنزل الله تعالى هذه
الآية تشجيعاً له على القيام بما أمره الله بأدائه، والمعنى إن تركت تبليغ ما أنزل إليك وكتمته كنت كأنك لم تبلغ شيئاً من
رسالات ربك في استحقاق العقوبة. وقال ابن عباس: معناه إن كتمت آية مما أنزل إليك {فما بلغت رسالته} أي لم تكن
ممتثلاً جميع الأمر.

41 Bkz. *el-Mîzân*, Mâide 5/67 hk.

فقد تبين من جميع ما تقدم أن الآية تكشف عن حكم نازل فيه شوب انتفاع للنبي صلى الله عليه وآله وسلم، واختصاصه بمزية خيرة
مظنة تهمة أيضاً يوجب تبليغه والعمل به حرمان الناس عنه فكان النبي صلى الله عليه وآله وسلم يخاف إظهاره فأمره الله
بتبليغه وشدد فيه، ووعده العصمة من الناس وعدم هدايتهم في كيدهم إن كادوا فيه. وهذا يؤيد ما وردت به النصوص من
طرق الفريقين أن الآية نازلة في أمر ولاية علي عليه السلام، وأن الله أمر بتبليغها وكان النبي صلى الله عليه وآله وسلم يخاف

i Peygamber, İslâmiyeti birlikte büyütüp geliştirdiği dâva arkadaşlarından korkmakta; Allah da elçisini Sahabilere karşı koruyacağını vad'etmiş olmaktadır!

IV. EHL-İ BEYT'E KARŞI SORUMLULUKLARIMIZ

Aşağıdaki ayet-i kerime Hazret-i Ali, Ubade b. es-Samit vb. gerçek müminler hakkında inzal edilmiştir[42]:

إنما وليكم الله ورسوله والذين آمنوا الذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون ومن يتول الله ورسوله والذين آمنوا فإن حزب الله هم الغالبون

"Sizin velîniz sadece Allah ve Resulü ile o müminlerdir ki; (hak karşısında) saygıyla eğilerek namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Kim Allah'ı, Resulünü ve bu müminleri velî edinirse, galip gelecekler elbette Allah'ın taraftarlarıdır."[43]

Ayette *nama yazılı bir velâyet* bulunmamaktadır. Bu ayetin *masikalehi* Hazret-i Ali değildir; dolayısıyla, burada, "İlla Hazret-i Ali *velî* edinilecek, başkası edinilemez!" diye bir ilahi buyruk bulunmamaktadır. Ancak Hazret-i Muhammed'in, ümmetin siyasi kaderini Hazret-i Ali'ye teslim etme yönünde çeşitli 'ihsas'larda bulunduğu da inkar edilemez. Örneği[44]:

أن يهمه في ابن عمه، ويؤخر تبليغها وقتاً إلى وقت حتى نزلت الآية فبلغها بغدير خم، وقال فيه: من كنت مولاه فهذا علي مولاه.

42 Örneği: Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil*, Mâide 55-56 hk.

وخرج النبي صلى الله عليه وسلم إلى باب المسجد، فإذا هو بمسكين قد خرج من المسجد، وهو يحمد الله عز وجل، فدعاه النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: هل أعطاك أحد شيئاً؟ قال: نعم يا نبي الله، قال: من أعطاك؟ قال: الرجل القائم أعطاني خاتمه، يعني علي بن أبي طالب، رضوان الله عليه، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: على أي حال أعطاكه؟ قال: أعطاني وهو راكع، فكبر النبي صلى الله عليه وسلم، وقال: الحمد لله الذي خص علياً بهذه الكرامة، فأنزل الله عز وجل: وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ومن يتول اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا، يعني علي بن أبي طالب، رضي الله عنه، فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ، يعني شيعة الله ورسوله والذين آمنوا هم الغالبون، فبدأ بعلي بن أبي طالب رضي الله عنه قبل المسلمين، ثم جعل المسلمين وأهل الكتاب المؤمنين فيهم عبدالله بن سلام وغيره هم الغالبون لليهود، حين قتلوهم وأجلوهم من المدينة إلى الشام وأذرعات وأريحا.

Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, ilgili ayetler hk.

حدثنا إسماعيل بن إسرائيل الرملي، قال: ثنا أيوب بن سويد، قال: ثنا عتبة بن أبي حكيم في هذه الآية: إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا قال: علي بن أبي طالب

حدثني الحارث، قال: ثنا عبد العزيز، قال: ثنا غالب بن عبيد الله قال: سمعت مجاهداً يقول في قوله. إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ الآية، قال. نزلت في عليّ بن أبي طالب، تصدّق وهو راكع

43 Mâide 5/55-56.

44 Bu vb. hadisler için bkz. İmam Nesâî, *Hasâisu Emîri'l-Mu'minîn 'Ali b. Ebi Talib* (*Hadislerle Hazret-i Ali* adıyla çev. Naim Erdoğan), İstanbul: İz yayıncılık, 1992, s. 66-80. Ayrıca *Tirmizî*, Menâkıb 19; *İbn Mace*, Mukaddime 11.

"Ali bendendir; ben de ondanım. Ali benden sonra sizin velînızdir."

"Ey Ali! Harun Musa için neyse, sen de benim için onu ifade ediyorsun!"

"Ben kimin velîsi isem, Ali de onun velîsidir. Allah'ım! Onu seveni sen de sev; ona buğz edene sen de buğzet."

Peygamber sülalesi; yani Hazret-i Fatıma, Ali ve evlatları; Cafer Sadık'lar, İmam Zeyd'ler... sadece şahsî faziletleri sebebiyle değil, İslâmiyet'in taşıyıcısı ve Müslümanların merkezî noktasında yer almaları sebebiyle, müstesna bir konuma sahiptirler. Zira dinin amaçları, salt cansız bir metinle (*mushaf*) gerçekleşmez. Bu sebeple, ilahî öğretilerin teoride bırakılmaması, beşer cinsinden *elçi*lerle ve onların dizinin dibinde yetişen örnek şahsiyetlerle iletilmesi son derece önemlidir. Nitekim bütün namazlarımızda,

اللهم صل على سيدنا محمد وعلى آل سيدنا محمد...

diyerek, Âl-ı Muhammed'e salatüselam etmekte; sevgi, saygı, bağlılık ve desteklerimizi sunmaktayız.

Said Nursî, *ehl-i beyt*in İslâmiyet açısından taşıdığı önemi gayet güzel anlatmıştır:

"*Size iki şey bırakıyorum; onlara temessük etseniz necat bulursunuz: Biri kitâbullâh, biri âl-i beytim[dir].*"[45] Çünkü sünnet-i seniyyenin menba-ı muhâfızı ve [ona] her cihetle iltizâm etme[k]le mükellef olan âl-i beyttir. İşte bu sırra binâendir ki, kitap ve sünnete ittibâ unvanıyla bu hakîkat-i hadîsiyye bildirilmiştir. Demek, âl-i beytten vazîfe-i risâletçe [Peygamberin] murâdı, sünnet-i seniyyesidir. Sünnet-i seniyyeye ittibâı terk eden, hakiki âl-i beytten olmadığı gibi, âl-i beyte hakiki dost da olamaz. Hem [Peygamberin,] ümmetini âl-i beytin etrafında toplamak arzusunun sırrı şudur ki, zaman geçtikçe âl-i beyt[in] çok tekessür edeceğini izn-i ilahî ile bilmiş ve İslâmiyet[in] zaafa düşeceğini anlamış. O halde, gayet kuvvetli ve kesretli bir cemâat-i mütesânide lâzım[dır] ki, âlem-i İslâm'ın terakkıyât-ı ma'neviyyesinde medâr ve merkez olabilsin. İzn-i ilahî ile düşünmüş ve ümmetini âl-i beytin etrafına toplama[y]ı arzu etmiş. Evet, âl-i beytin efrâdı ise, i'tikad ve iman hususunda sâirlerden çok ileri olmasa da, yine teslîm, iltizam ve tarafgirlikte çok ileridedirler. Çünkü İslâmiyet'e fıtraten, neslen ve cibiliyyeten taraft[ard]ırlar. Cibillî taraftarlık zaîf ve *şan*sız hatta haksız da olsa bırakılamaz. Nerede

45 Tirmizi, "Menâkıb" 31; *İbn Hanbel*, III, 14, 17, 26, 59; V, 181.

kaldı ki, gayet kuvvetli, gayet hakikatli, gayet şanlı, bütün silsile-i ecdâdı[nın] bağlandığı ve şeref kazandığı ve canlarını feda ettikleri bir hakikate taraftarlık[ın] ne kadar esaslı ve fıtrî olduğunu bi'l-bedâhe hisseden bir zat, hiç taraftarlığı bırakır mı? Ehl-i beyt, işte bu şiddet-i iltizam ve fıtrî İslâmiyet cihetiyle dîn-i İslâm lehinde edna bir emareyi kuvvetli bir burhan gibi kabul eder. Çünkü fıtrî taraftardır. Başkası ise kuvvetli bir burhan ile sonra iltizam eder."[46]

Şüphesiz, İslâmiyet, sadece onların nahif omuzlarına yüklenecek kadar hafif bir mesuliyet değildir... Nitekim yüklenmemiş; Ebu Bekir'ler, Ömer'ler, Mu'âz b. Cebel'ler, Hâlid b. Velid'ler, Ebu 'Ubeyde b. Cerrah'lar... hatta evet, Mu'âviye b. Ebu Süfyanlar ve 'Amr b. 'Âs'lar dahi bu ağır yükün altına sokulmuştur.

Bununla birlikte, *canlı Kur'ân* Hazret-i Peygamber'in vefatı ile birlikte, zaman zaman *yazılı Kur'ân*'ın, yani edilgen, cansız ve *zû-vucûh* olan bir metnin, Hazret-i Peygamberin yetiştirdiği canlı Kur'ân'lara, yani Peygamberin güzide dâva arkadaşlarına karşı öne çıkarıldığı görülmüştür. [Örneği: Sıffîn savaşında hezîmete uğramasına ramak kalan Mu'âviye, Hazret-i Ali ve beraberindeki canlı Kur'ân'lara karşı Mushaf yapraklarını mızrakların ucuna taktırarak Müslümanları güya Allah'ın kitabına çağırmıştır!] Durum bu olmakla birlikte, bazı çevrelerde, Ehl-i Beyt'le ilgili bu vb. gerçekleri kadirşinaslıkla dile getiren kişinin Ehl-i Sünnet'e mensubiyeti elden gidiyormuş gibi bir hava estirilmektedir.

SONUÇ

-1-

Ehl ya da *âl*; kişinin, bakmakla yükümlü olduğu ailesini, ana-baba ve akrabalarını, hatta çevresindeki adamları ifade etmektedir. Konu Hazret-i Peygamber olduğunda ise çoluk-çocuğu, akrabaları, kendisiyle aynı ülküyü paylaşan halkı ve ümmeti anlaşılır. Ehl-i beyt terkibini oluşturan ikinci kelime *beyt* olup, geceleme (*beytûtet*) mefhumuyla irtibatlı olarak, hane ya da ev demektir. Dolayısıyla, *ehl* ve *âl* kelimesindeki -Müslüman olan herkesi içine alan- geniş anlam, *beyt* ile daralmış olmakta; ehl-i beyt tabiri "Hazret-i Peygamber'in bir arada yaşadığı hane halkı"nı ifade etmektedir. Hane halkı tabiri, kişinin öncelikle hanımını (*nisâ*), oğullarını ve kızlarını (*benât*) ilgilendirmekte ise de damat ve torunlar da devreye girebilmektedir. Özellikle de, Hazret-i Peygamber'de olduğu gibi, kişinin nesli kendi oğullarından değil, torunlarından -yani damadının oğullarından-

---

[46] Bkz. Said Nursî, *Lem'alar*, I, 29-30 vd (4. Lem'a).

devam ediyorsa... Arap mentalitesindeki "kişinin başka bir sülaleden olan hanımının talâk ve ölüm gibi sebeplerle ondan ayrıldığında, eski/gerçek sülalesine döneceği, oysa Hazret-i Ali, Akîl, Ca'fer, Abbas vb. Haşimîlerin aile fertlerinin Peygamber vefat etse de onun ehli olmaya devam edecekleri, sadaka almalarının da bu yakınlıkları sebebiyle haram kılındığı"[47] düşüncesinin bunda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada, "hane halkı" anlamında değil, "hanedan" anlamında bir *ehil*den bahsedildiği aşikârdır. Peygamber hanedanı... Tıpkı Âl-i İbrahim ve Âl-i 'İmrân gibi...

-2-

Bilindiği gibi, Hazret-i Muhammed sadece *nebî* değil, bir *imam* (devlet başkanı) idi; dinî kişiliği kadar siyasi bir hüviyete de sahipti. O günün dünyasında hâkim veraset sistemi babadan oğula intikal eden *saltanat* olduğundan, Peygamberin yerine onu en iyi temsil edeceği şüphesiz olan Hazret-i Ali'nin geçeceğine yönelik bir beklenti oluşmuştu. -Bu yönde, bizzat Peygamberin de işaretleri vardı[48]; bunları görmemek için herhalde kör olmak gerekir.- Ancak bu (veraset sistemi) Araplarda o kadar güçlü değildi... Siyasî devlet gelenekleri olmayan bu millet nispeten cumhurî bir sisteme bağlı görünüyordu ki, bu da aslında başıbozukluktan ileri gelmekteydi... Peygamber bu dağınık milleti güç bela toparlamış idiyse de bunun çok da güçlü bir birlik oluşturmadığı vefatından sonraki aylarda net biçimde görüldü. Peygamber'in, tüm Arapları değilse de Arap milletinin göz bebeği sayılan Kureyş'i ve civarını bir ülkü etrafında birleştirdiği aşikâr idi; Ashab-ı Kiram ve -literatüre *tulekâ* diye geçen- yeni mühtedîler, öyle veya böyle [yani ilki dinî/imanî halisane niyetle; ikincisi ise siyasî/dünyevî/malî saiklerle] siyasî bir birlik oluşturmuşlardı; Hazret-i Ebu Bekr liderliğinde, kâfir ve mürted Araplara karşı rahatlıkla savaşabildiler! On yıl gibi kısa bir zamanda, bütün Arapları derdest edip, siyasî birliklerini sağladılar ve Bizans'la, İran'la ve Turan'la -arkalarından endişe etmeden- güvenle savaşabildiler...

Hazret-i Peygamber'den sonra iş başına Hazret-i Ali geçseydi? Şunun altını bir kez daha çizelim ki; genel beklenti, Peygamber'den sonra iş başına Hazret-i Ali'nin geçmesi yönündeydi. Rivayetlere göre, Ebu Süfyan'ın dahi kanaati bu yöndeydi. Ancak halifelik seçimi Ali'nin bulunmadığı bir ortamda gerçekleşti; Ali; sevgili peygamberinin techiz ve tekfini ile uğraşmaktayken... Seçim biraz karambole geldiyse de hilafete Hazret-i Ali kadar

---

47 Bu çerçevedeki bir rivayet için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Ahzâb 33/33 hk.

48 Bkz. *Tirmizi*, Menâkıb 19; *İbn Mace*, Mukaddime 11.

layık bir başkası, yani Hazret-i Ebu Bekr seçildi. O vefat ederken, yerine Hazret-i Ömer'i vasiyet etti; Ömer de birtakım sebeplerle işi komisyona havale etti... Özetle; ümmetin siyasî kaderini ne Hazret-i Ali ne de oğulları ellerine geçirebildiler. Bunun hikmeti ne olabilir? İslâmiyet'i o güne getiren en önemli şahsiyetlerin başında gelmesine, bütün ilmî dirayetine ve şahsî faziletine rağmen, Ali'nin kılıcındaki Müşrik kanı henüz kurumamıştı ve Peygamber devrinde, Allah'tan başkasından korkmayan *Tanrı aslanı* Ali'nin, hiç korkmadan çarpışıp, *Allah adına* katlettiği kişiler, o zamana kadar boyun eğdirilen Arapların siyasî ve malî açıdan en ileri gelenleriydi. Bunlar, her ne kadar İslâm'a girmiş idiyseler de insan tabiatı gereği Ali'den nefret ediyorlardı ya da en hafif tabirle ona karşı soğuktular; hilâfet meselesinde onu destekleyip ona arka çıkmayı bırakın, "Bir tökezlese de şunun üzerine çullansak!" diye adeta fırsat bekliyorlardı. Allah'tan, gözler dış düşmanla mücadeleye çevriliydi de, bu tür iç didişmeler yaşanmıyor; Ali karşıtı bloklaşmalar oluşmuyordu...

İkinci olarak; Hazret-i Muhammed gibi karizmatik şahsiyetlerin bizzat oğul ve damatları arasında siyasî mücadele yaşandığı gibi, oğulları/damatları ile diğer taraftarları arasında da gizli-açık sürtüşmeler yaşanmıştır. Oğul ve damatlar, hiç de hak etmedikleri halde, karizmatik şahsiyetin oluşturduğu siyasî yapının tepesine konabilmekte; diğerleri de bunu kabul edememektedir. Konu Hazret-i Peygamber ve Ali olduğunda da, Hazret-i Ali; dizinin dibinde büyüdüğü, canlı bir Kur'ân olarak rahle-i tedrisinde yetiştiği, sevgili kızıyla evlendiği, ölüm-kalım zamanlarında hayatını sorgusuz-sualsiz uğrunda feda ettiği, neslini devam ettirme şerefine erdiği, babası konumundaki kayınpederinin yerine -ki, zamanında babası Ebu Talib de ona kucak açmış, düşmanlarına karşı koruyup kollamıştı- geçmeye herkesten daha lâyıktı... Ancak insanlarda, karizmatik şahsiyetlerin oğul ve damatlarına karşı belli-belirsiz bir anti-pati gelişmekte ve ellerine fırsat geçtiğinde bunun gereğini yapmaktadırlar... İşte durum bu merkezde iken devletin başına, Ebu Bekr ve Ömer gibi -hem Arap siyasî sisteminde daha geri plânda bulunan hem de Ali kadar tartışmalı olmayan, üstelik Peygamber'e kız veren- iki kişi değil de, daha taraftar kitlesi (*şîası*) daha Peygamber devrinde oluşan; ortalama sahabilerin sevgilisi olan, karizmatik, fakat seveni kadar nefret edeni de bulunan Hazret-i Ali geçmiş olsaydı, iç mücadele belki daha o sıralar yaşanacak; iç birlik sağlanamadığı için Araplar dışa yönelemeyeceklerdi. Yani İslâmiyet için, iş başlamadan bitmiş olacak; mübarek Kur'ân mesajı insanlara iletilemeyecekti... Demek ki, Ali'nin, Hazret-i Peygamberin siyasî hüviyetine değil, dinî kişiliğine varisçi

olması gerekiyordu. **Üçüncü olarak;** Hazret-i Ali, selefinin yol açtığı birtakım huzursuzlukların, anarşi ve kargaşanın hakim olduğu, üstelik güzide sahabilerin çoğunun vefat ettiği netameli bir dönemde halife olabildi. Ancak yüksek karakteri sebebiyle politik manevralara prim vermedi; hakkaniyetten, insaf ve adaletten ayrılmadı. İnsanların maddî çıkar ve nüfuza asla hayır diyemeyeceğinin farkında olan muhalifleri ise bu zaafları çok iyi kullanarak, ümmetin dizginini aşama aşama ellerine geçirdiler. Oysa bu tür siyasî-beşerî ilişkilerde, Hazret-i Ali gibi değil, -nadanların adaletsizlik olarak algıladıkları bazı uygulamalara[49] imza atan- Peygamber gibi davranılmalıydı... *Ehl-i hall ve'l-akd* denilen kilit şahsiyetlerin; sadece manevî dinamiklerle ve uhrevî vaatlerle harekete geçirilemediği durumlarda, bunlara dünyevî çıkarlar sağlanmalıydı; siyasî nüfuz alanları açılmalıydı. Hazret-i Ali o kadar tavizsiz ve ilkeli hareket etmekteydi ki, kendisinden para isteyen ağabeyi 'Akîl'i dahi Mu'âviye'ye kaptırmış; Sıffîn'de bir de onunla savaşmak zorunda kalmıştı!.. Ayrıca, devr-i sâbık artığı yönetici ve otoriteler hemen sorgulanmamalı, görevden alınmaya çalışılmamalıydı. Kendi ayaklarını yere sağlam basmadan, başkalarının ayağını kaydırmak mümkün değildi. Peygamber devrindeki hasbî Sahabîler ne yazık ki azınlıktaydı... Mu'âviye'nin babası Ebu Süfyan'ın, "Peygamber'den sonra Ali'nin halife olması gerektiği" yönünde Ali'yi kışkırttığı dönemler geride kalmıştı...

-3-

Ehl-i beyt kavramını ve ilgili ayetleri açıklamaya çalıştığımız bu bölümün sonunda; iki hususa dikkat çekmek istiyoruz: Hiçbir şeyin aşırısı makbul değildir; elbette sevginin ve nefretin de... Kim olursa olsun, **bir insanı taparcasına sevmek**, Kur'ân'ın kabul etmediği bir sapmadır. İslâm denge dinidir; Peygamber denge âbidesidir... Müslümanlar olarak denge insanı olmak durumundayız. 'Sevgide dengeyi sağlayabilmek için, öncelikle, sevilen kişiye ölçülü yaklaşılması; lüzumundan fazla gözde büyütülmemesi gerekir. Sonuçta 'hatadan masûn olmayan bir fâni' söz konusu olduğuna göre, sevginin gözü kör etmesine izin verilmemelidir. Sevdiğinin hatalarını

[49] Örneği: Huneyn ve Evtas harbinden sonra alınan muazzam ganimetleri paylaştırırken, yeni Müslüman olmuş bazı kişilere gönüllerini İslâm'a ısındırmak amacıyla büyük paylar ayırdığında, "Âdil ol ya Rasûlâllah!" ve "Allah sana âdil olmanı emretmiş, fakat sen adaletli davranmıyorsun!" diyen nâdanlar olmuştu... (Bkz. Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, Tevbe 9/58) Oysa Peygamber'in fazla pay verdiği o adamlar, bu itirazı dile getirenler gibi yüzlercesine bedeldi; dünyadan haberi olan, geleceğin süper gücü olan devletin emanet edilebileceği akıllı, zeki kişilerdi. Adalet de, herkese bir vermek değil, lâyık olduğu ya da hak ettiği kadarını vermektir...

görebilmek ve şahsî iradenin bir fâniye râm edilmemesi ancak dengeli bir sevgi ile mümkündür. İkinci olarak; bir varlığa, kişiye ya da topluma sevgi göstermede aşırıya kaçmamak için, insanın kendi müstakil varlığını göz ardı etmemesi, yani asıl kendisini ve kendi yapıp ettiklerini önemsemesi gerekir. **Şüphesiz, sevgi gibi, nefretin aşırısı da** patolojik bir vakıadır; insanı yıkar, mahveder. Her şeyi nefret ettiği kişiye bağlamak, tüm olumsuzlukları ondan bilmek, zamanla şahsî sorumluluk duygusunu yok edebilir; insanı başkaları tarafından güdülmeye hazır hâle getirebilir. Global toplum mühendislerinin ekmek istedikleri tohumlar için verimli bir zemin medyana getirmekle kalmaz, yerel iktidarların da işine gelir. Fakirlik, az gelişmişlik; petrol gelirlerinin âdil dağılımı vb. hususlar tartışmaya açıldığında, parmaklar hemen dışarıdaki olağan suçlulara çevrilerek, gün kurtarılır!.. Bu bakımdan, nefrette dengeli olabilmek son derece önemlidir. Bunun için de, **her şeyden evvel, nefretin hedefi olarak** gösterilen şey, -yani burada beşeri ilişkiler söz konusu olduğuna göre, öteki- ikiye ayrılmalı; hak edenle etmeyen aynı kefeye konulmamalıdır. Nitekim Kur'ân'da kâfirler toptan ele alınmamış; azılı-ılımlı, suçlu-suçsuz, düşman-barışık, bir başka deyişle; "güven telkin eden ve etmeyen" şeklinde ikiye ayrılmıştır.

Tarihin belli bir döneminde yaşanmış feci bir olayın, yeni fecaatlere yol açmamak adına hiç olmazsa 10 Muharrem'de yad edilmesi gereklidir. Evet, şunu unutmamalıyız: Ehl-i Beyt - Emevi mücadelesinde mağlup olan *ehl-i beyt-i Peygamber* değil, hakkaniyet ve dürüstlüktür; galip gelen ise en hafif tabirle *şark kurnazlığı* olarak özetlenebilecek siyasi manevralardır. Ancak kin ve nefretin, olayların asıl failleri yerine, ana kitleye, yani *sevad-ı azam* ya da *sünnet ehli* diye anılan zavallı yığınlara yöneltilmesi son derece yanlış, insafsız, hatta art niyetli bir yaklaşımdır. Kerbela yasları Müslümanlara diş bilemenin vesilesi haline getirilmemelidir. Bu daha ziyade Şia ulemasının, imal-i fikr etmesi gereken bir konudur.

Dolayısıyla: hiç kimse, sırf Peygamber'e yakınlığı baz alınarak yüceltilmemeli, kutsanmamalıdır. Bu Hazret-i Ali ve evlâdı açısından böyle olduğu gibi, sahabiler, Peygamber eşleri, hatta *aşere-i mübeşşere* açısından da böyledir. Kur'ān'a göre; herkes <u>kendi yapacaklarına</u> karşı ipoteklidir (كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ); herkes Hak Teala'ya ne götürürse onun karşılığını alacaktır. Peygamber devrinde doğru olmak yetmemekte; Peygamber sonrası dönemde de hidayet üzere yaşayıp, bu hal üzere vefat etmek gerekmektedir. Onbinlerce insanı isyana sürükleyip, onların kanına girenler Allah katında elbette bunun hesap vereceklerdir! Hazret-i Peygamber'in tesis ettiği; ilk 2 halifenin pekiştirdiği hakça düzeni daha tersine çevirenler; onun yetiştirdiği

*canlı kur'ân*larla kıyasıya savaşanlar; türlü entrikalarla kimini katledip, kimini zehirleyip, kiminin başını kopartanlar Hak katında elbet sorgulanacaklardır! Cennete yönelik mujde de Cehenneme yönelik tehdit de ilgili kişi o hal üzere devam ettiği sürece geçerlidir; "bir kez müjdelendi; kurtuldu" ya da "bir kez tehdit edildi ilahi rahmetten kovuldu" diye bir düşünce İslâm akidesine aykırıdır. Kur'ân Peygamber'le birlikte bulunanlara bile -toptancı bir yaklaşımla- Cennetlik damgası vurmamış; aksine cenneti, "bunların içinde iman ve amel-i salih sahibi olanlar"a va'detmiştir (وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ ... وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا). Bu da daha ziyade, Ehl-i Sünnet ulemasının imal-i fikr etmesi gereken bir konudur.

Sözün özü; Ali de bizimdir Ebu Bekir de... Ali de bizimdir Ömer de... Ali de bizimdir Aişe de... Ali de bizimdir Abdurrahman b. Avf da... Bu zevata; her ikisini de sahiplenerek, her ikisini de severek, ama her ikisini de gerektiğinde eleştirerek yaklaşmalıyız. Sünnîliğin ya da Şiîliğin at gözlüğü takmış yılmaz savunucuları olarak değil, Müslüman olarak... Yani Kur'ân'ın müminleri olarak... Kur'ân'ın ne söylediğini anlamaya çalışarak... Hiçbirine tarafgirane yaklaşmadan, kutsallaştırmadan... Artılarıyla ve eksileriyle... Ayetleri tahrif etmeden; sündürmeden, ne söyleniyorsa, onu açık yüreklilikle yazarak...

Iki oğlundan birinin adı *Ömer*, diğerinin *Ali* olan müellifin burada yapmaya çalıştığı da budur... الْحَقُّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ

ALEVÎ KUR'ÂN ALGISI[1]

GİRİŞ

Günümüz Türkiyesinin önemli bir olgusu olan Alevîlik, hak ettiği düzeyde akademik çalışmalara konu olmamaktadır. Alevîlerin özellikle Kur'ân-ı Kerim algılarını ortaya koyup analiz eden bilimsel çalışma yok denecek kadar azdır. Bu bakımdan, Alevîliğin ciddi bir dönüşüm geçirdiği günümüzde Alevî inanç ve kültürünü temsil eden dede ve babaların yanı sıra farklı görüşlerden yazarların Kur'ân'a ilişkin yaklaşımlarının tespit ve değerlendirmesi büyük önem arz etmektedir.

Alevî kelimesi Ali'ye mensup, Ali soyundan gelen anlamındadır. Osmanlı belgelerinde *râfızî, kızılbaş, mülhid, zındık* diye anılan kişilere Alevî denmesi kökenbilim açısından yanlıştır[2]. Bu adlandırmada, mezkûr kesimlerin, "Ali"ye, tapınma derecesinde bir sevgi göstermeleri ve dünyayı "Ali"nin etrafında döndürmeleri önemli rol oynamıştır.

İslâm coğrafyasındaki marjinal ve bâtınî karakterli birtakım akımların yanı sıra eski İran dinlerinden etkilendiği bilinen Alevîliğin mahiyeti üzerinde ittifak edilmiş kesin bir tanım yoktur[3]. Alevîliğin şifahî bir kültüre dayanması[4] ve tanım sahiplerinin, Alevîliği kendi alevîliklerinden hareketle tanımlaması yüzünden, Alevîlik, sarkacın iki ucu arasında gidip gelmektedir:

(i) Teoman Şahin'e göre, İslâm'ın temeli Kur'ân ve Ehl-i Beyt düşüncesine dayanır; Alevî olmak ise bu düşüncenin temelini oluşturur. Hazret-i Ali taraftârı olmak demek, Hazret-i Peygamber'in taraftârı olmak demektir; onun taraftârı olmak ise Allah (cc)'nun lûtfettiği çizginin tam üzerinde

---

[1] "Çağdaş Alevi İnanç Önderlerinin Kur'ân Algısı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2004, sy. 20, sh. 21-42.

[2] Irène Melikoff, "Alevî-Bektaşiliğin tarihi kökenleri Bektaşi-Kızılbaş (Alevi) bölünmesi", İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) *Tarihî ve kültürel boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler ve Nusayrîler semp.*, İstanbul Ensar 1999, s. 22-23.

[3] Farklı tanımlar için bkz. Engin, İsmail. "Alevîliğin kendi görüntüsünü algılayışı ve Alevî imajına yönelik bakış açıları, *Tarihî ve kültürel boyutlarıyla Turkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayrîler* [*sempozyumu*], İstanbul Ensar 1999, s. 279 vdd.

[4] Konur Ertop, 'Kızılbaş' md., *Meydan Larousse büyük lugat ve ansiklopedi*, VII, 284 (Alevî Kızılbaş inancı çoğunlukla gelenek ve göreneğe dayanır. Bu inanç, ana çizgileriyle 'deyiş' ve 'nefes'lerde dile getirilir).

olmak demektir[5]. Rehberin tâlibe yazıp verdiği şu *umde*de de bu anlay izleri görülmektedir: "Allahu Azîmüşşân'ın kuluyum, Âdem Safiyyul neslindenim, İbrahim Halîlullah milletindenim, dînim dîn-i İslâm, kitab Kur'ân, kıblem Kâbetullah, Aliyyü'l-Murtaza'nın bendesiyim, gürüh nâcîdenim, İmam Câfer-i Sâdık mezhebindenim"[6].

(ii) Haşim Kutlu'ya göre ise Ebussuud Efendi'nin Alevî Kızılbaşlar hakkınd ki bütün suçlamaları Alevîliğin gerçek ve doğal tanımıdır[7]. Hazret-i Ali uğruna ölümlere gidip gelen Alevîleri değil, Ebussuud gibileri doğrula Aleviler bütün tarihleri boyunca Tevrat ya da İncil'le ilgili olmadıkları gib mecbur edilmedikçe Kur'ân'la da ilgili olmamışlardır[9]. Alevî sözcüğü 'ate ve güneş' kültünün ürettiği bir kavramdır ve onu tanımlar; gerisi lâftı güzaftır[10].

Çeşitli yazarlarca,

* Mezhep / dinî altgrup kategorisi (Gölpınarlı);
* İnançtan çok bir yaşam biçimi (Fuat Bozkurt)
* Sosyolojik anlamda halk dini (Baki Öz)[11]

olarak görülen ***Alevîlik;*** İslâm'ı kesinlikle din olarak benimsemiş, ancak başlangıçta gerçek (kitabî) İslâm'ı tanıma fırsatı bulamamış, sonra da uzun asırlar içe kapanık biçimde yaşamak durumunda kalmış, dolayısıyla en azından muayyen kesimleri İslâmlaşma sürecini bütünüyle tamamlayamamıştır[12]. Sürekli muhalefette olmalarının ve kitabî (resmî) İslâm'ı, muha-

---

5 Teoman Şahin, *Alevîlere söylenen yalanlar -Bektaşilik soruşturması-*, Ankara Armağan 1995, s. 19.

6 Mehmet Yaman, "Alevilikte inanç - ibadet - erkân", *I. Alevî - Bektaşî Semp.*, İstanbul Kurtiş 2000. s. 57 vdd.

7 Kutlu, Haşim. *Alevî kimliğini tartışmak*, İstanbul Belge 1997, s. 54 vdd.

8 H. Kutlu, *age*, s. 61.

9 H. Kutlu, *age*, s. 93.

10 H. Kutlu, *age*, s. 126. Birdoğan da "Bâtınî inanç, bağımsız bir din durumunda bir olgu" olan Aleviliğin "İslâm dışı oluşuna dair yeterli delilller" için şu kaynağa bakılmasını öneriyor: Tahir Harimi. *Turk tarihinde mezhep cereyanları*, 1940 (Birdoğan, Nejat *Anadolu Aleviliğinde yol ayrımı -içerik ve köken-*, İstanbul Mozaik 1995).

11 Bu vb. tanımlar için bkz. Kasım Yeşilgül, "Alevilik - Bektaşilik sorunsalı" *I. Alevî - Bektaşî Semp.*, İstanbul Kurtiş 2000, s. 180 vdd.; Süleyman Uludağ, "Bektaşı ve İran temasları ve bağlantılar" başlıklı tebliğin (Hamid Algar) müzakeresi, *Tarihî ve kültürel boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşîler ve Nusayrîler semp.*, İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), İstanbul Ensar 1999, s. 160 vdd.

12 İlyas Üzüm, *Kültür kaynaklarına göre Alevilik*, İstanbul Horasan 2002, s. 29.

liflerinin dînî olarak görmelerinin de bunda etkili olduğu muhakkaktır. Bütün dünyanın 'İslâm' dediğine, Alevîlerin 'Sünnîlik' demesi de bunu doğrular niteliktedir.

Türkiye nüfusunun % 3.9'unu[13] oluşturan Alevîler aynı inanış çevresinde toplanmış değildir. Alevîlerin;

%79.4'ü Alevîliğin temel prensibi olarak "Hazret-i Muhammed ve Hazret-i Ali'ye bağlılık"ı belirtmekte;

%13.6'sı "Hazret-i Ali'ye bağlılıktır" demekte;

%3.5'i "hiçbiri" derken,

%3.5'i fikri olmadığını belirtmektedir[14].

Yine, Alevîlerin;

%43.43'ü Alevîliği mezhep olarak,

%16.88'i yaşam tarzı olarak,

%16.14'ü kültür olarak,

%10.41'i de tarîkat olarak görürken

%10.35'i İslâmiyet'ten ayrı bir din / inanç olarak görmektedir (diğer: % 2.77)[15].

Nitekim *Türkiye'de dört temel Alevî grubu*nun varlığından bahsedilir:

(i) *Pir Sultan Abdal, Kervan* ve *Zülfikar* dergileri etrafında toplanan Marksist Alevîlere göre Alevîliği İslâm olarak nitelemek yanlış bir tahlildir; Alevîlik

---

13 Sönmez Kutlu, "Alevilik-Bektaşiliğin Diyanet'te temsili problemi", *İslâmiyat*, IV/1, s. 30 (*Turkiye'de din, toplum ve siyaset*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı yayını, s. 42'den). Krş. Çiğdem Akkaya -Hayrettin Aydın, "Türkiye'nin etnik dinî mozayığinin bir parçası olarak Alevîler" *I. Alevî - Bektaşî Semp.*, İstanbul Kurtiş Matbaacılık 2000. s. 170-71 [Bu araştırmada, Alevî nüfusu -%30'u Kürt olmak üzere- %20 olarak gösteriliyor; Türkiye'de 300.000 de Arap Alevisi / Nusayrî bulunduğu belirtiliyor. Demek ki, Alevîliği "Türk tarzı Müslümanlık" olarak lânse etmek isabetli değildir; çünkü dünya üzerindeki 150 milyon Müslüman Türk içinde Alevi / Kızılbaşların oranı %5'i bile bulmamaktadır (Uludağ, s. 158, 160)].

14 Fazlı Arabacı, *Alevîlik ve Sünnîliğin sosyolojik boyutları - Çorum örneği-*, Samsun Etüt 2000, s. 155-56.

15 Ali Aktaş, "Kent ortamında Alevilerin kendilerini tanımlama biçimleri ve inanç ritüellerini uygulama sıklıklarının sosyolojik açıdan değerlendirilmesi", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (22-24 Ekim 1998)*, s. 462; H. Kutlu, *age*, s. 30. Krş. Arabacı, *age*, s. 141 [Bu örnekleme katılan 111 Alevîden 9'u (%8.1) Alevîliği din olarak; 26'sı (%23.4) mezhep, 31'i (%27.9) inanç sistemi; 28'i (%25.2) bir tür dinî yaşam şekli olarak gordüğünü beyan etmiş; 17 kişi (%15.3) ise görüş belirtmemiş].

bir halk hareketi ve ezilmişlerin yanında yer almayı ilke edinen bir ideolojiş olup -H. Yıldırım'ın ifadesiyle- İslâm dininin ne tamamen içinde ne de tamamen dışındadır[17].

(ii) İkinci grup: Semah Vakfı ve *Nefes* dergisi çevresinde toplanmıştır; İslam tasavvuf ve heterodoksluğunu kendine ilke edinmiş bu grubun temel tezi -sınırları henüz tam olarak oluşmamış olmakla birlikte-: Aleviliğin dinsel bağlanma ve Tanrı'ya yönelme konusuna 'kişi' temelinde bakmaktır[18].

(iii) Cem Vakfı ve *Cem* dergisi etrafında toplanan üçüncü grup ise kendini, tamamen İslâm dini içinde görüp İmam Cafer-i Sadık'ı izleyen bir mezhep saymaktadır.

(iv) Dördüncü grup olarak da *Ondört mâsum* ve *Aşure* dergileri etrafında kümelenen Şiî renkli yeni Alevîlik genel olarak Alevîliği Bektaşîlik'ten tamamen ayrı değerlendirip Bektaşîliği şiddetle reddetmekte, Aleviliği ise Oniki imam (İsnâaşeriyye) Şiasına dayandırmaktadır[19].

Alevîlerin ana gövdesini ikinci ve üçüncü grup oluşturmaktadır. İlk grup, Alevî olarak değil Marksist olarak değerlendirilmelidir. Alevîleri cahillikle suçlayan dördüncü grubun ise, Türkiye'deki genel Alevî telâkkisi ile pek ilgisi yoktur. Bunlara göre, "Alevîliğin temeli Kur'ân, On iki imam kaynakları ve namaz"dır[20]; oysa klâsik bir Alevînin namaz konusunda ne kadar bâtınî bir tutum içinde olduğu mâlumdur[21]. Bektaşîlik ve Alevîlik (Kızılbaşlık) öz olarak aynı olguya verilen iki isim olup bunları birbirinden ayırmak zordur. Melikoff'un belirttiğine göre, bu ikisi başlangıçta birer *halk tarîkatı*ydı; fakat zamanla, bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren bölünmeler oldu ve iki farklı topluluk oluştu: Bir yandan, yerleşik olan, tekkeye bağlı ve az çok örgütlenmiş Bektaşîler; diğer yandan, köylerde veya kırlarda oturan

---

16 Faruk Bilici, "Alevî-Bektaşi ilâhiyatının günümüz Türkiyesindeki işlevi", *Alevi kimliği* [(özgün adı: *Alevi identity*), çev. Bilge Kurt Torun - Hayati Torun, İstanbul 1999] içinde, s. 68.

17 Bilici, *agm*, s. 69.

18 Bilici, *agm*, s. 70.

19 Bilici, *agm*, s. 72. Alevîlikten Şiiliğe geçen 4. grup Alevîler için bkz. Orhan Türkdoğan, *Alevi - Bektaşi kimliği -sosyoantropolojik araştırma-*, İstanbul Timaş 1995, s. 387 vdd.

20 Bilici, *agm*, s. 72.

21 Alevi namaz-niyaz anlayışının Kur'ân'la alâkası olmadığı hk. bkz. Bırdoğan. *Anadolu Aleviliği*, s. 196-98.

ve en eski zamanlardan beri dinleri bâtınî olan Kızılbaşlar[22]. Nitekim Alevîleri 'köy bektaşîleri' olarak tanımlayanlar vardır[23].

1. KUR'ÂN-I KERİM ALEVÎLER İÇİN NE İFADE ETMEKTEDİR?

Temel Alevî kaynağı *Buyruk*'ta Tanrı'nın hem konuştuğu hem vahiy indirdiği hem de hem de dört büyük kitap (gönderdiği) açıkça kabul edilir[24] ve Kur'ân'ın okunması ve buyruklarına uyulması yönünde özellikle pîr konumundaki şahıslara tavsıyede bulunulur[25]. Hacı Bektaş-ı Veli *Vilâyetnâme*sinde Kur'ân-ı Kerim'in Allah kelâmı olduğu kabul edilir; sıhhati hakkında en küçük bir tereddüt yer almaz ve Hünkâr'ın halka Kur'ân öğrettiği ifade edilir[26]. Yine, *Buyruk*'ta '4 kapı 40 makam', '12 hizmet', 'çerağcılık' gibi Alevî kültürünün önde gelen kavramları Kur'ân ayetlerinden temellendirilmeye çalışılır; ancak bunların temellendirmeden çok irtibatlandırma olduğu açıktır[27].

Bir araştırmada, Alevîlerin;

%91.3'ü Hazret-i Muhammed'in peygamberliğine inanırken,

%8.6'sı inanmadığını belirtmiştir (Bu oran Sünnîlerde %100'dür)[28].

%91.3'ü Kur'ân'a inandığını,

%8.6'sı inanmadığını belirtmiştir -ki Hazret-i Peygamber'e inanma oranıyla aynıdır-; (bu oran Sünnîlerde %99.3'tür)[29].

Nitekim Marksist Alevîler dışında[30] -ki bunlar da aslında, Alevî olarak değil Marksist olarak değerlendirilmelidir- hemen bütün Alevîler Allah'a, Peygamber'e ve Kur'ân'a bağlı olduklarını kararlılıkla ifade etmektedir[31].

---

22 Melikoff, *age*, s. 22-23.

23 Türkdoğan, *age*, s. 383.

24 Üzüm, 2002, s. 50.

25 Üzüm, 2002, s. 54 vd. Geneli bakımından Kur'ân'a aykırı olmayan *Buyruk*'un Kur'ân'ın içeriğiyle ilişkisi ve Kur'ân'la çelişen bazı bâtınî yaklaşımları için bkz. Üzüm, 2002, s. 57-60 ve 61-65.

26 Üzüm, 2002, s. 35.

27 Üzüm, 2002, s. 53-54.

28 Arabacı, *age*, s. 138.

29 Arabacı, *age*, s. 138.

30 Marksist grup için, Kur'ân fazla bir şey ifade etmez. Çeşitli ibadet şekilleri içeren, 1400 yıl önce oluşturulmuş bir kitap bugün hareket noktası olamaz. Bunlara göre Kur'ân, sonradan Ömer, Osman ve genel olarak Muâviye taraftarlarının organize ettiği bir metindir (Bilici, *agm*, s. 69).

31 Türkdoğan, *age*, s. 535; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik*, Ankara Kültür Bakanlığı 1990, s. 147-148.

Alevî büyüklerinin görüşleri dikkate alınacak olursa:

* İmamımız Kur'ân-ı Kerîm'dir[32].
* İslâm'ın kaynağı Kur'ân'dır[33];
* Alevîlik Kur'ân-ı Kerîm'le başlar; Hazret-i Muhammed Mustafa'nın hadisiyle sona erer... Alevî Kur'ân-ı Kerîm'le bütünleşmiş olan insandır[34].
* Çocuklarımız Kur'ân kurslarına da katılsınlar. Görsünler ki, Kur'ân Ehlibeyt içindir. Her Sûresinde mutlaka Ehlibeyt geçer...[35]
* Kerbelâ olayından sonra, Alevîler o gün bugündür Ehl-i Beyt'i sevmiş, Kur'ân'a bağlı kalmışlardır[36];
* İlk başta dayandığımız Kur'ân-ı Kerîm gerçeğidir... Kur'ân'ı, Muhammed'i inkâr edemeyiz[37];
* [Kur'ân'ın] bütün ayetleri kutsal kabul edilir, ama öncelikli ayetleri vardır[38];
* Pîr Hacı Bektaş Velî *Makālât*'ında insanları şöyle uyarıyor: 'Kamu âlem Kur'ân içre yâd edildi, öyle ola ki, Kur'ân senin içinde ola, sen de Kur'ân içre olasın. Kur'ân içinde olur da sen Kur'ân dışında kalırsan, İblis gibi lânetlik olursun.'[39].

Görüldüğü gibi, Alevîlerin Kur'ân'a genel bakışları olumludur; ancak ayrıntıya girilip de Kur'ân'ın temel ilkeleri hatırlatıldığında, bâtınî yorumlara baş vurulduğu ve tahrif iddialarının seslendirildiği görülüyor. Örneği: *Kur'ân da Sünnî kesimin din anlayışı da tartışmaya açılmalıdır*[40]. Demek ki Alevi-

---

32 Şerafettin SERİN, Anadolu inanç önderleri birinci toplantısı -Alevi İslâm inancının öncüleri dedeler, babalar, ozanlar ne düşünüyor?- İstanbul Cem Vakfı yayınları, 2000 [Bundan sonra *Cem semp.* diye anılacaktır) s. 248.

33 Bingol-Kuruçaylı Aydın SEVİN, *Cem semp.*, s. 52.

34 İsmail ASLANDOĞAN, *Cem semp.* s. 123.

35 Sivas-Zara'lı Veli GÜLSOY, *Cem semp.* s. 254. Ali VARLI da benzer bir görüşü seslendiriyor: *Cem semp.* s. 256.

36 Murteza DİNÇER, *Cem semp.* s. 66.

37 Balkanlar-Kızıldeli ocağından Lütfü AYKUT BABA, *Cem semp.* s. 259.

38 Cem Vakfı başkanı İzzettin DOĞAN, *Cem semp.* s. 199-200.

39 Fethi ERDOĞAN, *Cem semp.* s. 129. Aynı ifade ve örnekleri Sinasi ERDOĞAN da nakledıyor ve ekliyor: "Kur'ân'ın insanoğluna öğütten başka bir şey olmadığını pirimiz Şinasi KOÇ da beyan etmiştir" (Bkz. *Cem semp.* s. 136).

40 Bursa İnegöl'lü Seyyid HÜSEYİN'den, Türkdoğan, *age*, s. 309.

lerin çok büyük bir kesimi Kur'ân'a saygı beslemekte, ancak inanç ve davranışlarının Kur'ân'la test edilmesini arzu etmemektedir[41].

Elazığlı Ahmet Mutluay'ın açıkyüreklilikle dile getirdiği şu soru "Kur'ân'ın Aleviler için ne ifade ettiği" çerçevesinde üzerinde durmaya değer oldukça önemli bir sorudur:

* Hazret-i Resulullah'a Kur'ân [indi] diyorsunuz. Karşıma bir genç çıkıyor ve bana: 'Bu Kur'ân dediğiniz, harf mi geldi, levha mı geldi, kitap mı geldi, yazı mı geldi?' diye soruyor. Ben de bunu hocaya sorduğum zaman diyor ki: 'Sen bunu benden iyi biliyorsun da söylemiyorsun."[42]

Kur'ân vahiylerinin kitaplaşma faslını, aşağıda, tahrif kapsamında yapacağım açıklamalara havâle ederek nasıl vahyedildiği[43] meselesine temas etmek isterim [Böylece, aşağıdaki ifadenin doğrusu da ortaya konmuş olacak:

* *Alevîlikte Allah, Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm çok büyüktür. Allah söylerse Kur'ân-ı Kerîm'dir; Cebrâil söylerse, kelâmullahtır; Muhammed söylerse, kelâm-ı kadîmdır.*"[44]

Yüce Allah, yaratıkları ile sürekli iletişim hâlinde olup onlarla 'kelâm' etmektedir; fakat bu, bilinen mânada bir konuşma değil, muhâtaba göre farklı mâhiyetler kazanan bir tür etki-tepkidir.

Allah insanlara merâmını iki şekilde aktarmaktadır: Ya doğrudan vahyederek (yani bir fikri kişinin içine aniden doğurarak) ya da bir araç kullanarak. Araç ise ya vahiy elçisi ya da ağaç, ateş vb. bir maddedir.

Allah'ın yaptığı her vahiy, peygamber göndermek mânasında olmadığı gibi, Hazret-i Peygamber'e yapılan her vahiy de *Kur'ân vahyi* değildir.

Kur'ân vahiyleri, kutsal ve güvenilir ruh Cebrâil tarafından Hazret-i Peygamber'in kalbine / beynine indirilmiştir. Kur'ân vahiylerinin tek geliş şekli budur. Bu şekil, bir hadîs-i şerifte şöyle anlatılır:

"*Vahiy bana bazan çan sesi şeklinde gelir -ki bana en zor gelen şekil budur- sonra üzerimden bu hal kalkınca, 'aracı'nın ne dediğini kavramış olurum.*"[45]

---

41 İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul TDV İSAM 1997, s. 84.

42 *Cem semp.* s. 125.

43 Bu bilgiler aşağıdaki makalede genişçe işlenmektedir: Murat Sülün, "Vahiy, Nübüvvet ve Kur'ân'ın Vahyediliş Aşamaları" *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakultesi Dergisi*, XI-XII.

44 Rıza GÜNER, *Cem semp.* s. 138.

45 *Buharî*, Bed'u'l-halk 6; Bed'u'l-vahy, 2.

Hazret-i Peygamber bir çan sesi (ya da *arı vızıltısı* gibi bir ses) duyuyor, ses kesilince de gelen Kur'ân vahyi anlamlı ifadeler hâlinde ortaya çıkıyor.

Kur'ân vahiylerinin Yüce Allah'tan Hazret-i Peygamberin ilk muhataplarına ulaşmasında üç aşama söz konusudur:

(i) İlk aşama, Kur'ân'ın Allah'ın zâtının ayrılmaz bir özelliği (ya da bir *nispeti*) olan 'ezelî kelâm'dan kaynaklanmış olmasıdır.

(ii) İkinci aşama, vahiy aracının Allah adına birtakım mâna mâhiyetleri Hazret-i Peygamberin beynine / algı düzeyine indirmesidir.

(iii) Üçüncü aşama ise bu mâna ve mâhiyetlerin Hazret-i Peygamber tarafından Arapça okunmasıdır. Bu bakımdan, Kur'ân;

Hem -vahyin asıl sahibi- Allah'ın kelâmı,

Hem -Allah adına vahyeden- Cebrâil'in

Hem de -Allah adına okuyan- Hazret-i Muhammed'in sözüdür.

"Kelâmullah" ve "kelâm-ı kadîm" ifadeleri Cenab-ı Hakk'ın "harf, lâfız ve sesle alâkası bulunmayan ezelî kelâm sıfatı"nı anlatıyorsa da ülkemizde Kur'ân-ı Kerîm anlamında kullanılmaktadır.

*Hazret-i Peygamber - Kur'ân ilişkisi*nde Peygamber 'tamamen pasif' bir alıcı değildir. Vahyin Hazret-i Peygamberle buluşmadan tamamlandığı söylenemez. Hazret-i Peygamber, vericinin gönderdiklerini yansıtmaktan başka bir şey yapmayan bir radyo değildir. Kur'ân-ı Kerîm Hazret-i Peygamber ve arkadaşlarının konuştuğu dilde indirilmiştir. Bir millete gönderilen ilâhi mesajın o ümmetin dili ile gönderilmesi kadar normal bir şey olamaz. Hazret-i Musa'ya indirilen Tevrat niçin İbranca ise, Kur'ân da onun için Arapçadır. *Farz-ı muhâl,* Yüce Allah son kitabını Arap olmayan birine indirmiş olsaydı, metin şüphesiz Arapça olmayacaktı; yine farz-ı muhâl, Hazret-i Peygamber'e değil de meselâ Hazret-i Ömer veya Hazret-i Ali gibi bir başka Arab'a indirmiş olsaydı, metin Arapça olacaktı, ama daha farklı bir üslup özelliği arzedecekti.

II. KUR'ÂN ÖĞRENİMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Kur'ân gerçeklerinden ve sahih İslamî kaynaklardan ziyade geleneksel dede rivayetleriyle yetiştirildikleri[46] gözlenen Aleviler, genel olarak temel İslâm bilimlerini okuyup açıklayabilecek bilgi birikimine sahip değillerdir. Cumhuriyet devrindeki okullaşmanın fazlalığına rağmen, medrese ve dinî okul-

---

[46] Türkdoğan, *age,* s. 319.

lardan geçmemişlerdir[47]. Alevîlerin kendi arasında bile, eğitimsiz oldukları, belli bir literatüre bağlı olmadıkları kanaati yaygındır. Bunun giderilmesi için Alevî kültürünün öğretileceği, İmam-hatip ve İlâhiyat benzeri okullar açılması gerektiğini vurgulayanlar azımsanamayacak derecededir:

Bir araştırmaya göre Alevîlerin % 10.72'lik bir kesimi, çocuklarının anlayacak kadar Kur'ân öğrenmelerini istemektedir[48]:

* Alevî toplumunun en büyük kaybı, iki şeyden olmuştur: Bir: ilimden kopmuştur, iki: Kur'ân'dan kopmuştur. Kur'ân'a sırtını çevirmiş, ilimden de kopmuştur. . Alevî erkânının tamamı Kur'ân'da vardır[49].
* Bir Alevî çocuğu evvelâ Kur'ân-ı azimşan'ı [Azîmüşşân'ı] bilecek, öğrenecek ve okuyacak... eski yazıyı, Arap dilini öğrenecek[50].
* Çocuklarımızı okutalım... çocuklarımızın Kur'ân öğrenmelerinde bir sakınca görmuyorum. Bir insan yanlışa, yanlışın eksikliklerini bilirse cevap verebilir. Eğer bilmezse nasıl cevap verecek? Onun için, çocuklarımız Kur'ân kurslarına da katılsınlar. Görsünler ki, Kur'ân Ehlibeyt içindir. Her Sûresinde mutlaka Ehlibeyt geçer...[51]
* Bugün dede dediğimiz insanların bir kısmı Kur'ân okumasını bile bilmiyor; kelime-i şehâdeti düzgün getirmesinden habersiz. Kelime-i şehâdet getiremeyen ve Kur'ân-ı Kerim okuyamayan adamdan mürşidikâmil de olmaz rehber de olmaz[52].
* Dede kültüründe ilahlaştırılan bir dede veya baba, kendi mensuplarına hakikate dayalı bılgi veremiyorsa, bilgilerini Kur'ân ve Tasavvufa dayandıramıyorsa, ... Kur'ân kültürü doğrultusunda ve Kur'ân'ın özüne vâkıf olarak iyi yetişmemişse o zaman bu dede veya

---

47 Karin Vorhoff, "Turkiye'de Alevilık ve Bektaşilıkle ilgili akademık ve gazetecilik nitelikli yayınlar" *Alevi kımlığı* (ozgün adı: *Alevi Identıty*), çev. Bılge Kurt Torun - Hayati Torun, İstanbul 1999, s. 74.

48 Aktaş, *age*, s. 474; H. Kutlu, *age*, s. 36.

49 İzmir'deki Ehl-ı Beyt vakfı adına, Haydar ?, *Cem semp*. s. 139, 140.

50 Tokat-Zile'li Hüseyin YILDIZ, *Cem semp*. s. 258; Benzer bır görüş: Mustafa DOĞAN, *Cem semp*. s. 251.

51 Sivas-Zara'lı Veli GÜLSOY, *Cem semp*. s. 254. Ali VARLI da benzer bir görüşü seslendiriyor: *Cem semp*. s. 256.

52 Kırıkkale-Hasandede'li Ahmet DEMİRHAN'dan Türkdoğan, *age*, s. 251.

babaya bağlı kimselerin âkıbeti açısından büyük bir tehlike söz konusu demektir[53].

* Alevî İmam-hatipler kurulsun veya İmam-hatiplerde Alevîlikle ilgili dersler verilsin[54];

* Din derslerinde Alevîlik tartışılsın.[55]

* İmam-hatip okulunda okusan da Alevîliğin aslını özünü öğrensen; bilmeyenler var. Dînimiz nedir? Bilmiyoruz. Kur'ân-ı Kerîm nedir? Ne diyor? Doğru dürüst okuyanımız bile yok. Arapça bilen yok! Bir de bizden okuyan olsun.[56]

İsmail Engin'e göre, bu dinî eğitim talepleri kimseyi yanıltmamalıdır: Dikkatli biri, *"bu istemin yüzeysel ve çaresizlikten olduğunu, gerçek muhtevasının 'dede okulu'nu kapsadığını İmam Hatîf [Hatip] okullarının bir model şeklinde kavrandığını"* anlamakta güçlük çekmeyecektir[57]. Urfa-Kısas'lılar da öteki Alevî grupları gibi din eğitimine karşıdırlar[58] diyen Türkdoğan da aynı kanıdadır.

Gerçekten de, Alevî büyükleri, Alevî çocuklarına Kur'ân öğretilmesi gereği üzerinde dururken, bunu öyle bir üslûpla söylüyorlar ki bu husustaki genel kanılarının *Kur'ân'ı öğrenmemek* şeklinde olduğu izlenimi ediniliyor. Anlaşılan o ki istedikleri eğitim, mevcut okulların müfredâtına göre değil,

---

53 Cem vakfı Bakırköy kültür ve cem evi başkanı Hakkı SAYGI BABA, *Cem semp.* s. 54-55. Bu zat, *kendi inanç değerlerini korumak şartıyla, İslam Tasavvufuna dayalı ve Kur'ân'ın özüne de vâkıf dede ve babalar yetiştirmek üzere bir İslâm Enstitüsü kurma çalışması* başlattıklarını bildiriyor.
Turkdoğan diyor ki: Aydın-Sofular köyünde, Alevi erkânının Kur'ân'ın hangi süre ve âyetleriyle karşılaştırılacağının [irtibatlandırılacağı] bir kâğıt üzerinde sayfa numaralarıyla gösterilmiş olduğunu gördük. Kur'ân da (Besim Atalay meâli) bu çözümlemeye katkıda bulunmak amacıyla kütüphanede bulunuyordu. Bayram Baba'nın Kur'ân'ı, adeta elindeki ciltsiz bir deste yazılı kâğıttı. Bu, Kur'ân'ın bir çeşit çözüm anahtarı veya şifresiydi. O kadar çok kullanılmış olmalıydı ki yaprakları sararmış ve pörsümüştü. Alevî teolojisinin tüm kuralları bu sayfalara nakşedilmiş ve bunların hangi âyet ve sûreye karşılık geldiği yazılmıştı. Oraya bakıyor sonra da Kur'ân çevirisinden okuyordu. Böylece, Alevi teolojisi Kur'ân'a göre veya Kur'ân kendilerine göre yorumlanmış oluyordu (Türkdoğan, *age*, s. 81 Aynı şey Mürebbi KEMANCI için de söz konusudur. A.mlf. s. 133).

54 İstanbul'lu Saffet YÜRÜKEL'den Pehlivan, Battal. *Alevîler ve Diyânet*, İstanbul Pencere 1993, s. 47-48.

55 Amasya'lı Ömer DİKKAŞ'dan Pehlivan, *age*, s. 45.

56 Pehlivan, *age*, s. 85 (Erzincan Kemaliye'li Mehmet YAMAN'ın köyündeki 'büyük zat' bunu bizzat Yaman'a söylemiş).

57 Engin, *Cem Semp.*, s. 37.

58 Türkdoğan, *age*, s. 308-309.

Alevî kültürüne uygun bir müfredattır. Satır aralarından, asıl istediklerinin, İslâm'a ve Kur'ân'a ilişkin sağlıklı bilgiler edinmekten ziyade, mevcut inanışlarına kaynak (kılıf) bulma talebi olduğu okunuyor.

Pekiyi yaygın ve örgün eğitim kurumlarımızda Kur'ân-ı Kerîm mükemmel bir şekilde öğretilmekte midir?

Öteden beri, Kur'ân'a yabancılaşan Ateist, Lâik/çi, Batıcı, gâfil... hemen herkesin, Kur'ân'ı ya hiç okumadığı ya da gerektiği gibi okumadığı, müsteşriklardan etkilendiği ve Hazret-i Peygamber'i tanımadığı üzerinde durulur. Bu tahlillerde kuşkusuz doğruluk payı vardır. Ama, iğneyi başkasına batırırken çuvaldızı da kendimize batırmalıyız:

Milletin elinde, anlaşılır bir Türkçe ile yazılmış doğru-dürüst bir meal ve tefsirin bulunmadığı bir ortamda, *araştıran, sorgulayan beyin*leri oryantalistlerin Hazret-i Peygamber'e ve Kur'ân'a ilişkin eserlerine mahkûm eden, özellikle Fransızca, Almanca vb. Kur'ân meallerini okumaya mecbur edenlerin bu yabancılaşmada hiç mi rolü yoktur? Öte yandan, Osmanlının dîne saygılı eğitim sisteminde yetişen onca aydının Kur'ân'dan nasıl uzaklaştığının sorgulanması gerekmiyor mu: *Bu nasıl bir Kur'ân eğitimidir ki çocuklar tâ başından itibaren her kademede mutlaka bir Kur'ân dersi görüyorlar*[59] *ve sonuçta Kur'ân'a yabancılaşabiliyorlar?!* Cumhuriyet devrinde Kur'ân öğrenimini kısıtlayan kadrolar bu eğitim sisteminden geçmemişler miydi? Demek ki Kur'ân eğitimi diye yapılan şey, Arapça bir metnin mahâric-i hurûf ve tecvîd kurallarına uygun olarak, ama ne dediğini anlamadan tekrar tekrar telâffuz edilmesinden ibaretti!..[60]

---

[59] Bkz. Huseyın Atay, *Osmanlılarda yuksek dın eğıtimı -medrese programları, ıcâzetnâmeler, ıslâhat hareketleri-*, İstanbul Dergâh 1983, s. 187, 188, 233-34, 263, 265; Yurdagül Mehmedoğlu, *Tanzimat sonrasında okullarda dın eğitimi (1838 - 1920)*, İstanbul İFAV 2001, s. 71, 81, 82, 86, 93, 102, 103, 105, 111 ve devamındaki ders çizelgelerine dıkkat edilirse, ibtidâîsinden ruşdiyesıne, i'dâdisinden sultânisine, sıbyân mekteplerinden dârulmuallımîn ve dârulmuallimâta kadar bütun okul müfredâtlarında Kur'ân dersı vardır. Mulkiye ve mühendishânelerde bile, diğer temel İslâm ilimlerinin yanı sıra *Tefsîr-i şerîf* dersleri mevcuttur.

[60] Aşağıdaki anekdot da bunu teyit eder: Kemal Atatürk'ün: "Sadettin ordu müfettişlerine Kur'ân'dan bir hıtâbe irad etsin; luzum görurse hazırlansın" emrini alan Sadettin Kaynak, bütün ordu müfettişlerine bir konuşma yapmış. Şehitlerin aslında diri olduklarını ilân eden (Âl-i İmrân 3/169), savaşta ric'ati kesin bir dille yasaklayan (Enfâl 8/45), düşmana karşı kuvvet hazırlamayı emreden (Enfâl 8/60), orduyu savaşmaya teşvik eden (Enfâl 8/65-66), düşmana karşı sağlam bir duvar gibi çarpışanları medheden (Saff 61/4, 10-12) âyet-i kerîmeleri ve yine savaş atlarını metheden Âdiyât sûresini Türkçe olarak okuyunca, büyük bir dikkat ve alâka ile dinleyen Kemal Atatürk (ki bütün diğer vasıfları bir yana üçbin cilt kitabı altını çize çize okumuş bir aydındır): *"Kur'ân'da neler varmış!... Bunlardan bizim*

III. KUR'ÂN'IN NASIL ANLAŞILMASI / YORUMLANMASI GEREKTİĞİ

"Kur'ân metni üzerinde oynandığı inancı" bilinçlerini istîla etmiş olan Alevi büyükleri, konuşmaları sırasında sık sık Kur'ân'dan alıntı yapar; sözleri arasında dinî mahiyetli herhangi bir cümleyi ayet olup olmadığına bakmaksızın ayet diye[61] -ve genelde çok esnek biçimde: mâna olarak- naklederler; kanıt olarak zikrettikleri ayetleri de çoğu kez yanlış anlamlandırırlar; çünkü Alevîlere göre Kur'ân'ın bâtınî (esoterique) mânada anlaşılması gerekir. Aşağıdaki ifadeler Alevîlerin Kur'ân'ı anlama / yorumlama metodunu yansıtmaktadır:

"Hazret-i Peygamber 'Mantığın haricinde olan sözler ne benden ne de Kur'ân'dandır' buyurur[62]. Kur'ân-ı Kerîm diyor ki: ... "Kul hakkı yeme, sana her şeyden önce akıl verdim" diyor, Kur'ân. Tanrı öyle diyor. Yani akıl Kur'ân'dan önce geliyor. Kur'ân'a akılla yaklaşacaksın, bunun manası bu[63];

* Kur'ân-ı Kerîm'den başka kutsal kitap gelmediğine göre, Kur'ân'ın tüm ayetlerinin, tüm insanları kucaklayacak şekilde, farklılıkları ile birlikte sevecek şekilde yorumlanması gerekirdi[64].
* Denebilir ki Kur'ân'ın tüm ayetleri Alevî ozanlarının deyişleriyle açıklansa mükemmel bir tefsir meydana gelirdi[65].
* Atalarımız, güzel sazlarını telli Kur'ân[66] olarak muhafaza edip, asırlarca, o baskı ve zulüm altında, buraya taşımışlar... Ozanlar hem hâdistir [hadîs] hem Kur'ân'dır[67].

---

hiç haberimiz yoktu!" demiş (Dönmez, Şerafettin. *Atatürk'ün çağdaş toplum ve din anlayışı*, İstanbul Ayışığı 1998, s. 184-185). Öğrenim hayâtı boyunca Kur'ân'a defalarca muhatap olmuş, Osmanlı eğitim sisteminden geçmiş rütbeli bir asker, Kur'ân'ın askerlik ve savaşla ilgili bu vb. cümlelerinden bihaber yetişmiş!...

61 Örneği: "Allah Âdem'i kendi sûreti üzere yaratmıştır." ifadesi...

62 Hıdır KOLUAÇIK, *Cem semp.* s. 105.

63 Cem Vakfı başkanı İzzettin DOĞAN, *Cem semp.* s. 199-200.

64 İzzettin DOĞAN, *Cem semp.* s. 312.

65 Yaman, 1994, s. 247.

66 Saza *'telli Kur'ân'* denmesi hk. Bkz. Fikret Otyam, "Din ve yönetim baskılarına karşın Alevi - Bektaşi toplumu sanatta mûcizeler yaratmıştır" *I. Alevî - Bektaşi Semp.*, İstanbul Kurtiş 2000, s. 84. Yaman'ın İSAM Ktp.ndeki görüşmemizde anlattığına göre, cemlerde 'Hatâyî'den bir *âyet* oku bakalım' derlermiş; (*bir şiir-beyt oku anlamında*). Buna mukabil, Şahin'e göre "Kur'ân'ın ve Ehl-i Beyt ilminin artık sazın yerine geçmesi gerekiyor" (Şahin, *age*, s. 108).

67 Şinasi ERDOĞAN, *Cem semp.* s. 236-237.

* *Günümüzdeki İslâm'ın 5 şartı Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut değildır. Kur'ân-ı Kerîm'i alıp okuduğumuz zaman, 'Ehl-i Sünnet Bel Cemaatın" der*[68]. *Kur'ân'da namaz geçmez; salât diye geçer; salâtın anlamı da duadır; dua da Allah'a yalvarmak demektir. Allah'a yalvarmanın ise belli bir şekli olmaz. Herkes istediği dilde ve biçimde Allah'ı anabilir*[69].
* Alevîlik Tanrı-insan birlikteliği iç içeliği - Panteizma mânasında bir Tanrı düşuncesini Kur'ân kaynaklı 'vâcibü'l-vücut' teorisinden geliştirmiştir[70].
* Kur'ân kadını erkeğin 'tarla'sı olarak görür; gerektiğinde 'onu dövün' der. Alevîlikte, onun kollarından biri olan Bektaşilikte böyle bir gelenek, böyle bir inanç düzeni yoktur[71].

İslâmiyet'i yalnızca bazı şeklî merasimlerin uygulanmasından ibaretmiş gibi gösteren ve Hazret-i Muhammed'in: 'Kur'ân iç içe yedi mâna üzerindedir' hadisini unutarak Kur'ân'ı yalnızca dış anlamlara göre yorumlayıp değerlendirmeyi din âlimliği sanan dargörüşlü ve kısır düşünceli bazı din adamları...[72]

Görüldüğü gibi, *Tefsir* ilminde Kur'ân'ın öncelikle Arap dili / kültürü çerçevesinde anlaşılıp yorumlanması esas olduğu halde, bu, sakıncalı bulunuyor ve Kur'ân'a keyfî anlamlar yüklemenin yolu açılıyor. Kur'ân anlaşılırken, Peygamber, Ashâb ve, Kur'ân-ı nâtık olan Hazret-i Ali'nin uygulamaları bir yana bırakılarak kişi, kendisi Kur'ân'ı tasdik edeceğine, kendisini Kur'ân'a

---

68 İsmail ASLANDOĞAN, *Cem semp.* s. 123.

69 Türkdoğan, *age*, s. 467 (Malatya-Dedeköy/Mamurek'lı Abuzer YÜCEL'ın görüşü).

70 Hakkı ESENBOĞA, *Cem semp.* s. 97.

71 Eyüboğlu, s. 405-406.
(1) Kur'ân, cinsel ilışkinin nereden ve nasıl kurulacağını hıçbir şüpheye yer bırakmaksızın göstermek amacıyla, "Kadınlarınız sizin için (çocuk yetiştiren) birer ekinlık / tarla mesâbesindedır. Dolayısıyla kendi ekinliğinıze istedığiniz pozisyonda varabilırsiniz" (Bakara 2/223) buyurmuştur. ("*Harsüküm* / tarlanızdır" değil, "*harsün le-küm* / bır tarla mesâbesindedir" denilmiş olması da dikkat çekicıdir).
(2) Kadının dövulmesine (Nisâ 4/34) gelince, bu da işlendiğinden endişe edilen suça göre oldukça hafif bir cezadır; çünkü söz konusu *fa'dribûhünne* emri, *nüşûz* -yani "kadının bir başkasına gönül verdiğı"- endişesiyle dolu olan bır kocaya, yuvasını kurtarma adına son çare olarak salık verilmektedir. Ülkemizın özellikle doğusunda bu gibi durumlar karşısında, -boşanma diye bir müessese bulunduğu göz ardı edılerek ve kutsal yaşama hakkı hiçe sayılarak- "namus temızleme (!)" cihetine gıdildığı unutulmamalıdır.

72 Vahdettın Ulusoy, "Alevîlik - Bektaşîlik", *I. Alevi - Bektaşi Semp.*, İstanbul Kurtış 2000, s. 45.

tasdik ettiriyor -oysa cansız Kur'ân harfleri bu uygulamalarla ete kemiğe bürünerek hayâta geçmiştir-.

Kur'ân tefsîrinde belli bir husustaki bütün ayetleri göz önünde tutma gereği bulunduğu halde, Hâlık - mahlûk hiyerarşisini yok eden, *hulûl ve ittihâda* kapı aralayan Panteizm anlamında bir *vâcibü'l-vücut teorisine* de *fe-eynemâ tüvellû fe-semme vechu'llâh*[73] ve *hüve ma'aküm eynemâ küntüm*[74] vb. ayetleri[75] istismar ederek Kur'ân kaynaklı denilecek olursa, Kur'ân'a onaylatılamayacak düşünce kalmaz. Nitekim "Alevîlikteki Tanrı anlayışı Kur'ân'ın bâtınî (esoterique) yorumlarından süzülüp Tasavvuf aracılığıyla gelmiştir. Allah - Muhammed - Ali üçleminden 'bir'e varmanın anlamı da budur."[76] **Kutsal kitaplar içerdikleri ayetler çıkarılıp başkalarına ait cümleler eklenerek değil, işte böyle böyle tahrif edilmiştir.**

Alevi grupları ibadet yerinin cemevi olması, namazın ikrar [ve dua] biçiminde yorumlanması, kurban ve beş vakit namazın bulunmadığı, hatta vakitlerinin belirtilmediği gibi tutum ve davranışlarda ortak bir standart kültür değerine sahip[77] olup "İslâm'ın 5 şartı Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut değildir; Kur'ân'da namaz geçmez; İslâm'da cami yoktur; bu, dîni şekle boğmaktır" demektedirler. Hazret-i Peygamber'in *tüm* mescidleri yıktırdığı iddiasına Tevbe sûresinin 107-108. ayetlerini, diğer namazların ilğâ edilip sadece gece namazının kaldığı iddiasına Müzzemmil sûresinin 9-11. [6-7. *olacak*] ayetlerini delil getirmek[78], -materyalist düşüncelere mesnet teşkil eden Panteizm anlamındaki vahdet-i vücutçu bir- Tasavvufun Kur'ân kaynaklı olduğunu[79] ayrıca, 4 kapı, 40 makam, ocakzâdelik vs. Alevî erkânının tümünün Kur'ân'da bulunduğunu iddia etmek **Kur'ân'a salt 'Alevî inançlarını destekleyecek bir malzeme' gözü ile bakıldığı izlenimi uyandırmaktadır.**

---

73 Bakara 2/115.

74 Hadid 57/4.

75 Ki birincisi, kişi Kudüs'e de yönelse Mekke'ye de yönelse Allah rızâsına nâil olabileceği mânasında; ikincisi ise Allah'ın, ilmiyle bizimle birlikte olduğu anlamındadır. Tıpkı şu pasajda açıkça belirtildiği gibi: *Gerçek şu ki insanoğlunu Biz yarattık; nefsinin ona verdiği vesveseleri biliriz; Biz ona şahdamarından daha yakınız: / Sağında ve solunda oturan iki kayıt meleği habire kaydediyor!... / Sarfettiği bütün sözleri, mutlaka beraberinde bir gözcü olduğu halde sarfediyor!* (Kâf 50/16-18).

76 Ismail Kaygusuz, *Görmediğim Tanrıya tapmam -Alevilik, Kızılbaşlık ve Materyalizm-* İstanbul Alev 1996, s. 186.

77 Türkdoğan, *age*, s. 308-309.

78 Türkdoğan, *age*, s. 277-78.

79 Kaygusuz, *age*, s. 62.

(i) Tevbe sûresinin söz konusu ayetleri, Hazret-i Peygamber'e gönülden bağlı insanlar tarafından kurulan Kubâ mescidine alternatif bir nifak yuvasının yıkılması olayından bahsetmektedir. Böyle bir casusluk merkezinin dağıtılmasını "İslâm'da cami yoktur!" düşüncesine mesnet kılmak ve cami inşaatında bizzat çalışan Hazret-i Peygamberi -ve Kur'ân-ı Kerîm'i- cami düşmanlığına âlet etmek ancak cehl-i mürekkeple mümkün olabilir.

(ii) Müzzemmil sûresinin ilgili ayetleri de, esasen, namazla ilgili olduğundan çok (çünkü o sırada 'namaz' diye kurumsal bir ibadet yoktu!), Hazret-i Peygamberin Yüce Allah'la kurduğu irtibatla, yani vahiyle, ilgilidir. Elbette bütün bir Arz mümінin secdegâhıdır; İslâm şekilciliğe prim vermez. Allah sûrete değil, gönüle bakar. Esas olan mânadır, ruhtur; bu bakımdan, namazın rûhu olan *huşû*'a ilmihal kitaplarında namazın şartları bağlamında yer verilmemesi kabul edilemez. Namaz Allah'ı hatırlamak (TâHâ 20/14) gayesiyle, dînin ve aklın yadırgayıp suç sayacağı davranışlardan insanı vazgeçirsin diye (Ankebût 29/45) eda edilmelidir. Ancak, -sözgelimi- insan da ruhî / manevî cephesiyle insandır, ama, yine de bir zâhire, yani şekle sahiptir. Hukuk da zâhire itibar ederek kimin gönlünde ne tür inanç taşıdığı ile değil, hangi inancı deklare ettiği ile ilgilenir. İşte namaz da hiçbir zaman şahsî dua ve yakarıştan ibaret olmamıştır; **temel fonksiyonu Allah'la ve müminlerle bağlantı kurmak olan** namaz, günümüzdeki şeklini almadan önce, tesbîh - tenzîh ve hamdüsenâ olarak başlamıştır[80]; bunlara zamanla rekat sayısı, rükû, iki secde, temizlik, *Fâtiha* vb. Kur'ân parçaları okuma, cemaat gibi esasların getirilmesi ve, az-çok belli olan vakitlerin iyice netleştirilmesiyle, yavaş yavaş kurumsallaşmış ve birtakım zahirî şartlar çerçevesinde yerine getirilegelmiştir. Toplumsallaşma ve devletleşme ile birlikte namaz ve mescid (cami); siyasal, bilimsel, askerî... her tür sosyal faâliyetin yürütüldüğü bir genel merkez olmuştur: insanlar camide eğitilmiş; hukukî anlaşmazlıklar camide hükme bağlanmış, savaş kararları camide alınmış, namazı mâzeretsiz terk edenler koğuşturulmuş, namaza katılmak Müslüman toplumun üyesi olmak anlamına gelmeye başlamıştır. Hazret-i Peygamber ve arkadaşları ölüm-kalım savaşlarında bile namazı bırakmamıştır[81]; çünkü namaz asıl bu ağır ve zor şartlarda gerekli olan bir şeydir. Peygamber sonrası devrede, Ashabın -Mu'âz b. Cebel ve Abdullah b. Mes'ûd gibi- ileri gelenlerinin namazı terk edeni irtidat etmiş saymalarının[82] sebebi, namazın bu siyasal fonksiyonu idi: kişi namazı terketmekle devleti

---

80 Namaz hk. geniş bilgi için bu kitabın ilgili bölümüne bkz.

81 Nisâ 4/102

82 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, Kahire 1320, III, 229.

reddetmiş ve kendini, mensubu olduğunu iddia ettiği toplumdan soyutlamış oluyordu... 'Namaz kılmayan birini tevbeye dâvet edip buna yanaşmadığı takdirde katletme gereği' üzerinde duran Mâlik, Şâfi'î ve benzerleri de bu mülâhaza ile hareket etmiş görünüyorlar. Yani katli helâl görülen, o veya bu sebeple namaz kılmayanlar değil, İslâm toplumunun siyasal, hukukî ve sosyal mekanizmasına katılmayı reddedenlerdir. Buna göre, *Tirmizî*, "İman" 9'da geçen "*Namazı kasten terkeden kâfirdir!*" hadisi de, namazın farziyetini inkâr etme, namazı bırakmayı helâl görme şeklinde anlaşılmalıdır. Namaz, tıpkı kelime-i şehâdet gibi, kişinin İslâm'a bağlılığını gösteren fiilî bir tasdik olduğu için, Ehl-i Sünnet, kendini Müslüman olarak tanımlayan ve kıbleye dönerek namaz kılmayı kabul eden hiç kimseyi [Ehl-i kıble] kâfir saymamıştır.

Aslında Alevîler, Kur'ân'a zahir anlamı dışında mânalar yüklemekte yalnız değildirler; bilimsel yenilikleri Kur'ân'da bulma gayretkeşliği sergileyen bilimci çevrelerin yanı sıra, farklı bir perdeden konuşan sufi çevrelerin yolu Alevîlerinki ile bu noktada kesişir. Oysa Peygamber ve arkadaşlarının anladığı düşünülemeyecek bir anlam Kur'ân'a yüklenemez; içini kendi doldurduğumuz bir Kur'ân lâfzı, Kur'ân olmaktan çıkıp indî bir görüşe dönüşür. Çünkü **Kur'ân lâfzıyla ve mânasıyla birlikte inmiştir.** Kur'ân'ın anlamını Hazret-i Peygamber ve arkadaşlarının anladığı mâna ile sınırlandırmak onun evrenselliğine vurulmuş bir darbe gibi anlaşılabilir ve 'bugünkü bilimsel düzeyimizle, bizler Kur'ân'ı elbette onlardan daha iyi anlarız' denebilir, ancak evrensellik; modern bilim (astronomi, iktisat, siyaset, tarih) teorilerini ve keyfî anlamları Kur'ân'a söyletmek / onaylatmak olmamalıdır; evrensellik: Kur'ân'ın, Peygamber ve çağdaşlarının idrâkine indirildiği tarihsel çerçevenin fotoğrafını çektikten yani Kur'ân'ın ne dediğini -yorumsuz ve net olarak- ortaya koyduktan sonra, buradan çıkarılacak prensipleri çağımıza taşımaktır.

Kur'ân'ın her cümlesinin *zâhir, bâtın, işâret, ibret, emâre, lâtîfe ve hakîkat* diye yedi anlam katmanı[83] varsa ve Ehl-i Beyt ile havâsstan başkası bunu anlamıyorsa, Kur'ân insanlara tebliğ edilmemiş demektir. -Kur'ân'ın herkese hitap eden anlamı esas alınmak şartı ile- Kur'ân'dan sufilerin gönül aynasına yansıyan işarî mânaları göz ardı edemeyiz; demek istediğim: bunlara Kur'ân demek doğru değildir; bunlar sübjektif anlamlardır ve aslına bakılırsa, sufinin beynindeki ön bilgi ve yargılara göre şekillenmektedir.

---

83 Bu anlayışta, *zâhir* halka (avâm), *bâtın* seçkinlere (havâss), *işâret* seçkinlerin de seçkin olanlarına (havâssu'l-havâss), *emâre* velilere, *lâtîfe* sıddıklarla muhiblere, *hakîkat* ise peygamberlere özgü kabul edilir.

Bununla birlikte Kur'ân'ı kavrayacak akıl, *soyut akıl* değil, *sağduyu, içgüdu, gönül, sezgi soyundan canlı bir akıl* olmalıdır. Kur'ân'ın ölmez gerçekleri, kuru akılla değil, canlı yani 'artistik ve filozofik akıl'la kavranabilir. Bunun metodu da Kur'ân'ın o aklı şaşırtan *Tanrı işi doğası*ndaki sembollerin gerçek anlamlarını araştırmak [her ifadeyi 'hakîkat'e hamletmemek, yerine göre 'mecâz'a baş vurulmuş olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmak]; her ayeti Kur'ân bütünlüğü içinde görüp anlamaya çabalamaktır[84].

IV. KUR'ÂN-I KERİM HAZRET-İ ALİ İLİŞKİSİ

-Genel olarak- Alevîlikte, Hazret-i Ali'nin özel bir yeri olmakla birlikte, bu "Ali"nin bildiğimiz tarihî / beşerî şahsiyetten çok daha farklı bir *şey* olduğu anlaşılıyor. "Ali"nin İslâm peygamberi Hazret-i Muhammed'in en önde gelen bağlılarından biri olarak değil de sanki bağımsız bir kutupmuş gibi değerlendirildiği ve "Ali"nin kâh Muhammed'i kâh Kur'ân'ı kâh Allah'ı sembolize eden bir parola olduğu sonucuna varmamak zor görünüyor. Sık sık tekrarladıkları *Allah-Muhammed-Ali* formülünde buna dair ipuçları bulunabilir[85].

Aşağıdaki söylemler Alevîlerin Hazret-i Ali - Kur'ân ilişkisi çerçevesindeki görüşlerini yansıtmaktadır:

* Hazret-i Ali konuşan Kur'ân'dır. Hazret-i Ali: Ben Kur'ân-ı nâtıkım (yani canlı Kur'ân'ım)" buyurmuştur. Onun yüceliği, azizliği de buradan gelir[86].
* Alevîlik Kur'ân'ın ayet ve sûrelerinin özünü ve içeriğini anlayan, Hazret-i Ali'nin görüşü etrafında toplanan topluluğun adıdır[87].
* Alevîlerin ilki ve en büyüğü Hazret-i Ali'dir. Kitapların en büyüğü de Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm'den -ebced hesabı ile- Hazret-i Ali'ye dair gözüken 14 özellik olup birincisi şudur: Kur'ân kelimesinin büyük ebcetteki karşılığı 351'dir; Hazret-i Ali'nin orta ebcetteki karşığılı 26 olup 1'den 26'ya kadar olan sayıların toplamı 351'dir, Kur'ân'ın diğer ismi olan Musaf (Mushaf) da orta ebcette 26'dır... Demek ki Kur'ân ve Hazret-i Ali insan ve kâinatın sırrıdır[88].

---

84 Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, "Kur'ân çevirmeleri neden yanlışlarla doludur?" *Yeni Adam*, 758, 1957, s. 1. Ayrıca bkz. Ulusoy, *agm*, s. 45.

85 "Ali"nin *Allah-Muhammed-Ali* üçlemesindeki farklı konumu / statüsü için bkz. Türkdoğan, *age*, s. 93.

86 Adana Hacı Bektaş Veli kültür derneğinden Hüseyin YALÇIN, *Cem Semp.*, s. 85, 89.

87 Murtaza ŞİRİN, *Cem semp.* s. 180.

88 Nasır ÖZGÜN, *Cem Semp.*, s. 96.

'Hazret-i Ali, Muhammed Araptır. Bizim Alevîliğimiz başkadır; biz Şamandan, Zerdüşt'ten geldik; biz şuyuz biz buyuz' diyorlar. Halbuki Alevîlik evrenseldir, İslâm'ın boyutudur... Alevîler, ölüm kalım savaşı vererek Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bunun sebebi nedir. Sebep yalnızca Hazret-i Muhammed'i, Hazret-i Ali'yi ve Kur'ân'ı özlerine uygun buldukları için, sevdikleri içindir[89].

"*Kur'ân'da geçen 'alî ve velî kelimeleri Hazret-i Ali'nin tâ kendisidir; Kur'ân'daki ayetler buna delâlet eder.*" ifadesi dikkate almaya bile değmeyecek 'hurûfî' nitelikli[90] bir görüştür.

Gelenekli Alevîlikte yaygın bir rivayet biçimi de Kur'ân-ı Kerîm'in Hazret-i Ali'ye gönderildiği halde, Cebrail'in onu Muhammed'e getirdiği şeklindeki görüştür[91]. Burada, Kur'ân'a müstakil bir varlık atfediliyor ve "Kur'ân'la Peygamber'in birbirinden ayrılamazlığı" gözardı ediliyor. Yani, böyle bir düşünce, vahiy olgusunu tamamen farklı bir şekilde yansıtıp Peygambere "her şeyi ile hazır bir metnin zembille indiriliverdiği" düşüncesinden kaynaklanıyor; oysa, söz konusu olan "vahy" etmedir ve Hazret-i Ali'ye vahiy gelecek olsaydı, ortaya bambaşka bir metin çıkardı.

Şiî kaynaklar -Ehl-i Sünnet kaynaklarında da geçen Hazret-i Ali mushafının yanı sıra- 'Fâtıma mushafı' diye bir kitaptan bahsederler ve bu ikisinin elimizdeki Kur'ân'dan tamamen farklı olduğunu belirterek bunu tahrif bağlamında gündeme getirirler. Oysa sadece Hazret-i Ali'nin değil, İbn Mes'ûd, Übeyy b. Kâ'b, İbn 'Abbâs, Ebu Musa el-Eş'arî gibi büyük Sahabîlerin de şahsî Kur'ân nüshaları vardı[92]; ancak bunların hiçbir bağlayıcılığı / resmî

---

89 İzmir Yunus Emre derneği başkanı Tuncelili Seyit Dursun DOĞANAY, *Cem semp.* s. 83.

90 Fazlullah-ı Hurûfî'nin müntesipleri de 'Allah'ın lütf u keremi' mânasındaki *fazlüllâh* âyetlerinin Fazlullah-i Hurûfî'den bahsettiğini söylüyorlardı.

91 Turkdoğan, *age*, s. 548.

92 Örneği: vitr-i vâcip namazlarında okuduğumuz *Allâhumme innâ neste'înuke...* ile *Allâhumme iyyâke na'budu...* (kunut duaları) Übeyy'in şahsî Kur'ân nushasında yazılı imiş; İbn Mes'ûd nüshasında *Kul eûzü bi-Rabbi'l-felâk ve nâs* sûreleri (Mu'avvizeteyn) ile *Fâtiha* sûresi yokmuş. Şimdi buna bakarak son üç sûrenin Kur'ân'dan olmadığını ilk iki duânın da Kur'ân olduğunu iddia edebilir miyiz? İbn Mes'ûd'un şahsî nüshasındaki fıkhî açıklamalara ek olarak Âişe ve Hafsa'nın şahsî nüshalarında *hâfizû 'ale's-salevâti ve's-salâti'l-vustâ*dan (Bakara 2/238) sonra *ve salâti'l-'asr* [ya da *ve hiye salâtu'l-'asr*] ibaresi mevcut diye, 'bunlar Kur'ân'dı fakat çıkarıldı' diyebilir miyiz?
Besbelli ki hiçbir resmiyeti / bağlayıcılığı olmayan bu şahsî nüshalara Sahabîler kendi anlayabilecekleri 'not' ve 'şerh'ler düşmüşler; yazı ve kitap toplumu olmadıkları için de, düştükleri açıklamaların asıl metne ait olmadığını bir yolunu bulup da gösterememişler. Kunut duaları ve bu gibi notlar sonuçta Hazret-i Peygamber'e ait olsa da *Kur'âniyet* farklı bir şeydir. Bir şeyin, Kur'ân âyetlerinin bulunduğu sayfalarda mevcut olması, Kur'ân

değeri yoktu. Çünkü -aşağıda da belirteceğim üzere- "ancak Kur'ân olduğu hususunda ümmetin ittifak ettiği pasajlar"a "Kur'ân-ı Kerîm" denebilir.

Hazret-i Ali-Kur'ân ilişkisi çerçevesinde en önemli nokta, Hazret-i Ali'nin tahrif meselesi çerçevesindeki tavrıdır: Çocuk yaşından itibaren haksızlıklara karşı çıkmış Hazret-i Ali gibi bir kahramanın, "kendisinin üstünlüğüyle ilgili ayetlerin yanı sıra, Emevîlerin alçaklığıyla ilgili ayetlerin Kur'ân'dan çıkarılması" (!) karşısında "takıyye" veya "fitneye sebebiyet vermeme" düşüncesiyle sustuğunu söylemek, ona atılabilecek en büyük iftirâdır. Kaldı ki Hazret-i Ali devleti yaklaşık 5 sene yönetmiştir; bu süre zarfında, karşıtlarının çıkardığı söylenen ayetleri pekâla Mushafa ekletebilirdi. (Tahrif konusuna aşağıda devam edeceğim.)

'Fâtıma mushafı'na gelince (i) Hazret-i Peygamber vefat ettiğinde, Hücre-yi Saâdetlerinde kendine ait bir Kur'ân nüshası bulunduğu bile kesin değilken Hazret-i Fâtıma'da böyle bir nüshanın bulunduğu nasıl iddia edilebilir? [Peygamberin nezdinde böyle bir nüsha bulunsa idi, Ebu Bekr ve Osman devirlerinde, onca ölüm kalım meselesi arasında, bütün vahiyleri derleyerek bir Kur'ân metni oluşturma arayışına niçin girilsindi?!] (ii) Fâtıma Vâlidemiz Hazret-i Peygamber'den altı ay gibi kısa bir zaman sonra vefat etmiştir. Dolayısı ile -deri, mürekkep vs. yazı malzemelerinin son derece kıt oluşu bir yana- altı aylık kısacık bir sürede, elimizdekinin üç katı bir metin yazması / oluşturması mümkün değildir. (iii) Diyelim ki Fâtıma Vâlidemiz'e ait hususi bir metin mevcuttur [zaten *mushaf* 'ciltli kitap' mânasına gelmektedir[93]]; bunun hacmının da bazı notlarla artmış olduğu pekâla söylenebilir. Tıpkı *Hazret-i Ali'ye atfedilen kronolojik esaslı şahsî Kur'ân nushasının*, ayetlerdeki mübhemleri (münafık adları vs.) açıklama, nâsıh-mensûh ayetleri belirtme vb. tefsirî özellikleri ile elimizdeki Kur'ân'dan farklılık / fazlalık arz etmesi gibi...

---

olmasına yetmemektedir. Sözgelimi: Sûre başlarındaki *besmele*ler mushafta mevcut diye bunları Kur'ân-ı Kerîm'den sayıyor muyuz? (Bu konudaki farklı görüşler için bkz. Suat Yıldırım, 'besmele md., T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, V, 530)

93 Ekrem Berakât el-'Âmılî, *Hakikatü Mushafi Fâtıma 'ınde'ş-Şî'a*, Beyrut Dârussafve, 1997, s. 37 [Bu zata göre, *Fâtıma mushafı*, ayrı bir Kur'ân nüshası değildir; hatta bu mushafta hiç âyet yoktur (s. 18); çünku -*mushaf* sözlükte: 'ciltli kıtap' anlamında olup mutlaka Kur'ân'ı ifade etmez (s. 22); bu bakımdan, Şî'a hadis koleksiyonlarında "Fâtıma Vâlidemız'e ait özel bir Kur'ân nushası" anlamında bir *Fâtıma Mushafı* tabirinin geçtiğini iddia ederek Şî'ileri Müslumanların Kur'ân'ından farklı bir Kur'ân'a inanmakla suçlayanlara ne kadar hayret edilse yeridir!... (s. 37)]

V. KUR'ÂN-I KERİM'İN TAHRİFİ MESELESİ

Aşağıda, önde gelen Alevîlerin konuya ilişkin itiraz noktalarını kısaca sunduktan sonra bunları değerlendirmeye çalışacağım:

* Kur'ân, Resulullah'ın kalbine gelen veya Resulullah'ın söylemiş olduğu ilahî vahiydir; ancak Kur'ân ayetlerinin tamamı doğrudan doğruya kitaba girmemiştir[94].
* Kur'ân acaba Allahü Teala'dan Muhammed Aleyhisselâm'a, gönlüne nazil olduğu gibi, yazıldığı gibi duruyor mu? Duruyorsa, biz niye Kur'ân'dan ayrılıyoruz: Camiye niye gitmiyoruz?[95]
* Kur'ân, aslında bugün mevcut olan 6666 ayetten daha fazlaydı; ancak Hazret-i Osman zamanında bazı yerler çıkarılarak şimdiki miktarına indirilmiştir[96].
* Hicr Sûresi ayet 9'da: "Kur'ân'ı biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız" denilmektedir. Buradaki korunacaktır sözü, Kur'ân hiçbir zaman en ufak bir tahrîbata uğratılmayacaktır, anlamında değildir. Biliyoruz ki şu anda Kur'ân'da 6666 ayet yerine 6229 ayet bulunmaktadır ve bu da onun tahrîbata uğradığını göstermektedir[97].
* Yezid'in torunları tarafından tahrif edilen Kur'ân'ı Ebu Müslim Horasani'nin oluşturduğu dört adamlık bir heyet / mezhep kurucuları düzeltmeye çalıştılar[98].
* Bugün Topkapı müzesinde iki adet mushaf vardır; biri: Hazret-i Ali'nin öteki de Hazret-i Osman'ın el yazılarıyla yazılmıştır. Her iki Kur'ân'da da Arabî bakım(ın)dan birtakım noktalama işaretleri mevcuttur. Halbuki Peygamber, Ali, Ömer ve Ebu Bekr zamanlarında noktalamalara rastlanmaz. Bu da gösteriyor ki orijinal Kur'ân üzerinde oynanmıştır. Keza, Hazret-i Osman'ın ölümünden sonra hilâfete geçen Hazret-i Ali, Kur'ân için bir heyet teşkil ediyor; şüphesi olmasaydı Hazret-i Ali böyle bir yola girer miydi?[99]

---

94 İzmir'deki Ehl-i Beyt vakfı adına, Haydar ?, *Cem semp.* s. 139, 140.

95 İstanbul-Esenyalı cemevinden Tuncelili Mustafa KÜÇÜK, *Cem semp.* s. 143

96 Turkdoğan, *age*, s. 548.

97 Hakkı SAYGI BABA, *Cem semp.* s. 59.

98 Tokat-Zile/Sıraç Alevîlerinden Ali KURT'tan naklen Turkdoğan, *age*, s. 506.

99 Muharrem ORHAN'dan naklen Türkdoğan, *age*, s. 412 Oysa, Topkapı mushafı, Hazret-i Osman'ın mushafı olmadığı gibi, onun anakentlere gönderdiği mushaflardan biri de değildir (Topkapı mushafı hk. geniş bilgi için bkz. Altundağ, Mustafa. "İstanbul Topkapı Mushafı Hazret-i Osman'a *mı* aittir?" *Marife bilimsel birikim* 2002, II/1, s. 84).
Hazret-i Ali'nin ya da Ebu Müslim-i Horasanî'nin bir Kur'ân tashih hey'eti oluşturduğuna dair de bir bilgi bulunmamaktadır.

* 17/İsrâ sûresinin ilk ayetinde Peygamberin Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürüldüğünden bahsedilir; oysa Mescid-i Aksâ Halife Ömer'in 642-43'lerde fethettiği Kudüs'te Süleyman mâbedi kalıntıları üzerine yaptırdığı bir camidir. O halde, bir cami, yapılışından 22-23 yıl önce inmiş bir ayette nasıl geçer?! Elbette geçmez; ama cami yapıldıktan sonraki Osman Kur'ânı'nda geçer. Çünkü tarih uygun, çünkü orijinal Kur'ân üzerinde oynanmış, tahrîfat yapılmıştır[100].

Elazığ Hacı Bektaş-ı Veli derneği başkanı da Kur'ân'ın belki en az beş kez değiştirildiği görüşünde...[101]

Görüldüğü üzere, Kur'ân'ın tahrif edildiği görüşü, Alevîler içinde gerçekten yaygındır[102]. Alevîlere göre, bazı ayetler çıkarılmış, bazı ayetler eklenmiştir; birçok ayetin de bâtınî anlamda anlaşılması gerekir[103].

---

[100] Kaygusuz, *age*, s. 197-98, ayrıca s. 65'in dipnotu (Bir miktar özetleyerek. / İddianın kaynağı: Jean Patrick Guilliam ve dğr. *Le Livre de l'Echelle de Mohamet*, Paris 1991, s. 45-46).
Öncelikle belirteyim ki Mescid-i Aksâ ile Ömer Camii birbirine karıştırılagelmiştir [Örneği: *Meydan Larousse*, 'Ömer camii' maddesinde "Kubbetüssahra'ya bkz." demekte; fakat buraya bakıldığında 'Bir ara yanlışlıkla Ömer camii sanılan bu mescit' ibaresine rastlanmaktadır]. Bu çerçevede üç ayrı yapı [Kubbetü's-sahra, Ömer camii ve Mescid-i Aksâ] söz konusu olup tamamı Harem-i Şerif / Beytülharâm sınırları içerisinde Süleyman mâbedi kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. Genişçe bir tepelik alanda bulunan bu tapınağın aslından şu an sadece *ağlama duvarı* kalmıştır [İsrail makamları yeni kalıntılar bulmak ümidiyle Kubbetü's-sahra'nın altını oymak istemişti]. ***Kubbetü's-sahra***, altın renkli kubbesi ile çağdaş Kudüs'ün simgesi olan yapıdır; Hazret-i Peygamber'in bu kubbenin tam altındaki 'sahRa'dan [kayadan] mi'râca çıktığına inanılır. Kaya eskiden beri orada bulunmakla birlikte, kubbe Abdulmelik b. Mervan tarafından 691'de yaptırılmış ve en son Kanuni devrinde (1522'de) baştan aşağı elden geçirilmiştir. ***Ömer camii*** şu an Mescid-i Aksâ denen binanın bulunduğu yerde yapılmış ahşap, iptidaî bir yapı idi. 643'te inşa edilen Ömer camiinden bugün hiçbir iz kalmamıştır; onun yerinde yeni Kudüs camii vardır; bu binaya eskiden de şimdi de Mescid-i Aksâ denmektedir (Ülken, Hilmi Ziya. *İslâm sanatı*, İstanbul Teknik Üniversite matbaası 1948, s. 40, 41, 56). İlgili âyette geçen ***Mescid-i Aksâ*** ise, Süleyman Mâbedi / Beyt-i Makdis'tir. Tıpkı Mescid-i Harâm gibi Mescid-i Aksâ kavramında da, bir yapıdan ziyade 'toprak / alan' mefhûmu öne çıkmaktadır. Dolayısı ile âyette geçen Mescid-i Aksâ, Kur'ân'ın iniş zamanından sonraki devreye ait bir yapı değildir.
Bu vb. iddiaları seslendiren Alevî yazarların, kendi kutsal kitaplarına inanacaklarına, onun tahrifi anlamına gelen görüş ve düşünceleri -araştırmadan, soruşturmadan- benimseyivermeleri oldukça ilginçtir.

[101] Türkdoğan, *age*, s. 278.

[102] Türkdoğan s. 394, 414, 540.

[103] Bilici, *agm*, s. 77-78.

> * Kur'ân'ın şu anki şekli bir mucize değildir. Tam ve katışıksız Kur'ân ortada yoktur; özellikle Kur'ân'dan Ali ve Ehl-i Beyt'le ilgili ayetler çıkarılmıştır... Kur'ân'daki dört yüzden fazla ayet Ali ile ilgiliydi; fakat bunlar Osman Kur'ânı'nda yer almamıştır.

şeklindeki kanaat genel olarak bütün Alevîlerde -hatta *eski* İran Şîası'nda da[104]- hâkimdir; ancak ilginçtir: Devlet-i *'Aliyye*-i Osmâniyye'nin, Alevîleri tekfîr edip üzerlerine ordu gönderirken öne sürdüğü gerekçeler arasında *Kur'ân'ı inkâr veya onda eksiklik ya da fazlalık bulunduğunu iddia etmek* şeklinde bir suçlama yoktur[105].

Bu söylemleri değerlendirmeden önce, hatırlatmak isterim ki: tahrif iddialarının ilk sahibi olan Şi'iler bu görüşü çoktan terketmiş ve İslâm dünyasının kabul ettiği Mushaf üzerindeki ittifaka katılmışlardır[106].

İmdi; Kur'ân metnine yönelik itirazlar esasen Alevîlere özgü değildir. İnternet sitelerinde buna benzer nice görüşe rastlanabilir. Konuya ilişkin itirazlarla dolu Şiî kaynaklar bir yana, Sünnî kaynaklarda dahî, Kur'ân olarak inen bazı cümlelerin Kur'ân metnine alınmadığından, Kur'ân olarak inen bazı cümlelerin nihaî derlemede Kur'ân'a alınmadığından söz edilir[107]

---

104 1995'te bir grup Alevî dedesi ile müsteâr ad kullanan bir profesör [*Dâbbetu'l-arz Profesör 1400* takma adlı Nazmi Nizami Sakallıoğlu] Ali düşmanları tarafından Kur'ân'dan çıkarılan âyetleri de içerdiği öne sürülen 'alternatif' bir 'Alevî Kur'ânı' [*Kur'ân-ı Kerîm ve öztürkçe meâlı -Ehl-i Beyt muhiplerine kelâm-ı kadîm-* Ankara 1995] hazırlamışlardır ki Bilici'ye göre, birkaç yorum mahiyetli farklılığın dışında 'sünnî' versiyonundan hiçbir farkı yoktur (Bilici, *agm*, s. 49-50) ve Ayntâbi Mehmed Ef.'nin *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Yuce Meâli*'nden intihâl olup birtakım eklemelerle tıpkı basımından ibarettır (Kaleli, Lütfi. *Binbir çiçek mozaiği Alevîlik*, İstanbul 1995, s. 388). Ahmet Dolunay'ın (Bedir), *Gerçeğin doğuşu -Alevi Kur'ân tefsîri-* (Merkur Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2000) adıyla neşrettiği iki ciltlik eser ise, Mîr Muhammed Kerim Bakuvî'nin *Keşfu'l-hakâyık 'an nüketil-âyât ve'd-dekâyık*'ının tahkik-tahrîc-tahlîl edilip Türkiye Türkçesine aktarılarak hazırlanmış şeklidir

105 "Ol zâlımler, Kur'ân-ı Azîmi, şerîat-i şerîfeyi ve din-i İslâm'ı istıhfâf eylemekle ve kütüb-i şer'iyyeyi tahkîr edip óda yakmak ile... kâfir olduklarından... katilleri mübâh olup .." (M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhulislam Ebussuud Efendi fetvaları*, İstanbul 1972, s. 109-110)

106 Hürremşahi, Bahâeddin. *Kur'ân bilimi*, çev. Hasan Almas, İstanbul İhtar 1998, s. 67-68; Yılmaz, s. 163-193. İlk Şiiler gerçekten Kur'ân'ın tahrif edildiği kanaatınde idi, ancak zamanla bunun çıkar yol olmadığını anladılar; çünkü *Fâtıma mushafı*, *Ali Mushafı* denen şeyler Hazret-ı Ali dâhıl bütün Müslümanların elindeki Kur'ân-ı Kerîm karşısında tutunamıyor; hatta bir türlü bulunamıyor ve 'bunların, -kendisi ortada olmayan- son imamın nezdinde olduğu' şeklinde bır hall çaresi (!) bulunuyordu.

107 Hazret-i Âişe'den rivayet edildiğine göre, önceden, "belli on emiş, nikâh harâmiyyeti meydana getırır" şeklinde bir ayet varmış ve bu hüküm değiştirilip "beş emmenin haram kılacağına" dair ayet inmiş ki Hazret-i Peygamber vefat ettiği sırada bu ayet okunmak

Ancak bu rivayetlere Kur'ân'ın tahrifi ya da eksik yazılması bağlamında yaklaşılması doğru değildir. Çünkü Arap dilinde *kur'an* genel, *mushaf* ise özeldir: Kur'ân kelimesi, İslâm'ın kutsal kitabının özel adı olarak yaygınlaşmışsa da bir özel ad olmaktan ziyade, 'okunan vahy' mânasında bir isim-sıfattır. Hazret-i Peygamber'e *kur'an* olarak indirilen vahiylerin toplamına Kur'ân dendiği gibi, herhangi bir ayet ve sûreye de *kur'an* denebilir; Mushaf ise ciltli kitap mânasında olmakla birlikte, "ilkel yazı malzemeleri üzerine yazılmış dağınık vaziyetteki Kur'ân vahiylerinden mütevâtir olarak nakledilenlerin iki kapak arasında bir araya getirildiği kitab"ın adıdır. Demek ki: Hazret-i Osman'ın söz konusu icraatından önce *başı-sonu belli bir Kur'ân metni yoktur ki onun eksiltilmesi ya da tahrifi söz konusu olabilsin.* "Asıl Kur'ân" *Ashâbın ittifakıyle Hazret-i Osman devrinde oluşturulan Kur'ân metnidir.*

Bu bakımdan Kur'ân vahiylerinin kitaplaşma sürecinin[108] açıklığa kavuşturulması yerinde olacaktır:

Nâzil oldukça Ashâb-ı Kirâma iletilen, siyasal ve sosyal yapının temel işleyiş mekanizması olarak tâ ilk başından beri yazıya geçirilen, namazda vs. fırsatlarda sürekli okunan ve tekrarlana tekrarlana dillere - gönüllere iyice yerleşen Kur'ân vahiyleri şu şekilde kitaplaştırılmıştır:

Kur'ân vahiyleri ne tek bir defada ne de büyük yekûnlar halinde inmiştir; aksine yirmiüç senede ilahî rehberliğe ihtiyaç duyuldukça: savaş, hicret, antlaşma vb. önemli olayların, çözüm bekleyen siyasî, sosyal sorunların akabinde inmiştir[109].

---

taymış (*Muslim*, Razâ', k. 17; b. 6; h. 24-25; *Ebu Davud*, Nikâh, 12/10; *Tırmizî*, Razâ', 10/3; *Mâlik*, Razâ', 30/18).

Ebu Musa el-Eş'arî'den rivayet edildiğine göre, Hazret-i Peygamber devrinde, uzunluk ve şiddeti açısından Berâe'ye yakın bir sûre; yine uzunluk açısından Müsebbıhât'tan birine yakın bir başka sûre okumaktalarken, zamanla unutturulmuş [*Muslim*, Zekât, 12/39; İbn Ebu Hâtim'e istinaden Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. M. Dîb el-Boğa, Beyrut, 1987, II, 719 (Nâsih/Mensûh)].

Übeyy'e isnad edildiğine göre, Ahzâb Sûresi, Bakara kadar uzunken geri kalanını unutmuşlar. Âişe'den rivayet edildiğine göre de şu anda yetmiş üç ayet olan aynı sûre, ikiyüz ayetmiş; Hazret-i Osman sadece bu kadarını bulabilmiş (İki rivayet için bkz. Ebu 'Ubeyd'e istinaden Suyûti, *age*, II, 718).

108 Bu bilgiler aşağıdaki makalede genişçe işlenmektedir: Murat Sulün, "Kur'ân'da Kitâb Kavramı Ve Kur'ân Vahiylerinin Kitaplaşması" *Marmara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1997, XIII-XV.

109 Furkân 25/32.

Kur'ân vahiyleri gökyüzünden yazılı levha/lar ya da kitap/lar hâlinde inmemiştir[110]. Kur'ân'ın 'iniş'i de, gökten *yere* doğru değil, insan (Peygamber) idrâkine doğru bir iniştir[111] ve aslına bakılırsa, Asr-ı Saâdet döneminde kâinat kitabının okunmasıyla ('Alâk 96/1) oluşmuştur.

Bu vahiyler, Peygamberin vefâtından sonra değerli arkadaşlarının ortak çalışmasıyla kitaplaştırılmış ve -Hazret-i Ali'nin de muvâfakati ile- resmen kabul edilmiştir. Nüzul devresinde *başı sonu belli, tüm ayet ve sûreleri sınırlandırılmış, tertipli, teknik anlamda bir Kur'ân kavramı* yoktu. Böyle bir Kur'ân nüshası oluşturmaya yönelik bir niyet ve eylem de yoktu. Olsaydı, daha Peygamber'in sağlığında kitaplaştırılmaya başlanırdı. O zamâna kadar gelen bütün vahiylerin gözden geçirildiği yıllık mukabele ya da 'arza'ları saymazsak, sonrakilere bu yönde -bırakın bir vasiyeti- bir ihsâs dahi yapılmamıştır (Hazret-i Ebu Bekr'in, vahiyleri derleme fikrine ısrarla karşı çıkışını hatırlayalım).

Kur'ân-ı Kerîm, biri Hazret-i Ebu Bekr diğeri Hazret-i Osman devrinde olmak üzere iki aşamada[112] derlenmiştir (*cem'u'l-Kur'ân*). Ebu Bekr derlemesi sonucu ortaya çıkan 'yazılı malzeme' için, *suhuf / yapraklar* denirken, Osman'ın derlettiği 'nüsha/lar' için *mushaf* tâbiri kullanılmıştır. Çünkü mushaf 'ciltli kitap' demektir; Ebu Bekr'in derlettiği vahiy yazılı malzeme ise daha ibtidâî olup başı sonu belli bir kitap değildir.

Kur'ân vahiylerini Ebu Bekr'in derleme amacıyla Osman'ın derleme amacı aynı değildir. İlk derleme, vahiyleri yok olmaktan kurtarma amacını güderken, ikincisi, ümmetin elinde veya ezberinde bulunan özel nüshaların, hıziplerin, yaprakların... ortaya çıkardığı kargaşayı bertaraf etmeğe yöneliktir.

---

110 En'âm 6/7; İsrâ 17/93, 106.

111 Bakara 2/97; Şu'arâ 26/194

112 Rivayete göre Osman [r.a.] mushaf derlemeğe karar verince, bir hutbe irad edip şöyle demiş: 'Herhangi birinizin yanında Allah'ın Kitâbı'ndan herhangi bir ayet var ve onu hâlâ getirmemiş ise, mutlaka getirsin!' Râvi devam ediyor: "Bunun üzerine oradakiler Kur'ân vahyi ihtiva eden yaprak ve derileri getirdiler. Nihayet büyük bir yekûn oluştu. Osman daha sonra yanlarına gelip teker teker Allah'ın adına yemin verdirerek: 'bunu Rasûlullah'tan, sana yazdırırken, gerçekten duydun mu?' demiş; herkes de 'evet' cevabını vermiş (Bâkıllânî, *el-İntisâr*'dan naklen Ebu Şâme el-Makdisi, *el-Mürşidü'l-veciz*, nşr Tayyar Altıkulaç, İstanbul, 1968, s. 65).
Hazret-i Osman'ın ikinci bir derleme yaptığını gösteren işaretlerden biri de *mine'l-mu'minine ricâlün sadekû mâ 'âhedu'llâhe 'aleyh...* âyetinin (Ahzâb 33/23) Suhufta mevcut olmamasıdır (Bkz. *Buhârî*, Fezâilu'l-Kur'ân, 66/3, 4988 nolu hadis).

Hazret-i Osman, mushaf/ları oluştururken Suhuf'la karşılaştırmıştı; ancak bu, mushaf/ları tamamen ondan kopya ettiği anlamına gelmez. Hazret-i Osman da bir derleme yapmıştır. İki nüsha arasında, Muhammedî mesajın içeriğini ilgilendirmeyen, imlâya ilişkin bazı farklar vardır. Mushaflar, merkezî kentlere gönderilince, bunların dışındaki tüm özel sahife, hizip ve mushafların yok edilmesi emredilmiştir, çünkü aksi takdirde Müslümanların birliğini sağlamaya yönelik beş senelik bir çaba boşa gitmiş olacaktı.

İkinci derlemeye yol açan kargaşada Suhuf'un hiçbir rolü olmamıştır; çünkü Hazret-i Ebu Bekr'in nezdinde iken, önce Hazret-i Ömer'in, onun şehîd edilişiyle de kızı Hafsa'nın eline geçen bu 'yazılı malzeme'nin bir resmiyet ve bağlayıcılığı yoktu. Dolayısıyla, mushaf/lar oluşturulduktan sonra Suhuf'un yakılarak imha edilmesi "*Asıl* Kur'ân yakıldı!.."[113] şeklinde değerlendirilemez. Çünkü Osman'ın derlettiği mushaf/lardan önce, bugün anladığımız mânada Kur'ân diye bir metin yoktu. Kur'ân, Hazret-i Osman döneminde, -Kur'ân-ı nâtık olan Hazret-i Ali dâhil- Ashâb'ın ittifakı ile kitaplaştırılmış ve bugünkü şeklini bu devrede kazanmıştır (Nitekim gerek gramer hataları, gerekse yazı karakteristiği çerçevesindeki tenkidler, hep Osman'ı hedef alıp sorumluluğu ona yükler).

Kur'ân-ı Kerîm'de 6666 ayet bulunduğu şeklinde yaygın bir kabul varsa da öteden beri ayet sayısı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür; zira, ayetlerin nerede başlayıp bittiğine, sûre başlarındaki *besmele*lerin ayet olup olmadığına ve sûre başlarındaki kesik harflerin hepsinin ayet olup olmadığına göre farklı sayılar ortaya çıkabilmektedir.

Sonuç kısmına geçmeden önce, günümüz insanının da zihnini meşgul eden aşağıdaki iki hususu tahrif çerçevesinde değerlendirmek isterim:

(i) "Kur'ân, Tevrat ve İncil'i tasdik ettiğine göre tahrif edilmemeleri [edilmemiş olmaları] gerekir; Hazret-i Lut'la kızı ensest ilişki yaşamışlar demektir"[114]. Tahrif edildilerse, انّا نحن نزّلنا الذّكر و انّا له لحافظون [Hicr 15/9] ayetine göre, Kur'ân'ı koruyan Tanrı, Tevrat ve İncil'i niye korumamış?!"[115]

(ii) Yine, *Qur'an - contradictions* yazarak girilebilecek birtakım Internet sitelerinde Kitab-ı Mukaddes'in gerçeklerle ve bilimle çelişen cümleleri aktarıldıktan sonra şöyle bir akıl yürütülmektedir:

---

113 İmzasız (T. Dursun?); "*İslâm Kaynaklarındaki Gerçek: Asıl Kur'ân Yakıldı!*", 2000'e Doğru, 1988; yıl 2; sy. 23; 8-13.

114 Baba İshak'ın görüşü olarak nakleden: H. Kutlu, *age*, s. 91/özetle.

115 H. Kutlu, *age*, s. 92.

* Kur'ân, Tevrat ve İncil'i tasdik ettiğine göre bu ikisinin çelişkileri Kur'ân'ın da ilahî olmadığını gösterir.

Öncelikle, ilahî korumanın bizzat Allah tarafından yapılmadığı aşikârdır; burada savaşlar, esaretler, sürgünler, yazı malzemesi azlığı, müntesiplerinin kutsal kitaplarına bağlılık derecesi gibi dış faktörler de devreye girmektedir. Yüce Allah'ın إن تنصروا الله ينصركم [Siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder]; ولينصرن الله من ينصره [Allah kendisine yardım edene elbette yardım edecektir] vaadi ve قاتلوهم يعذبهم الله بأيديكم [Siz onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin] emri[116], Yüce Allah'ın bu tür eylemlerinin, kullarınınkine bağlı olduğunu göstermektedir. Ayetimizde *innâ, nahnü, nezzelnâ, le-hâfizûn* çoğul zamirlerinin kullanılmış olması bu bakımdan dikkat çekicidir.

İkinci olarak; Cenab-ı Hakk'ın korumayı garanti ettiği "ez-zikr"in mahiyeti iyi anlaşılmalıdır: *Zikr*in lugat anlamı "hatırlatma", "hatırlama", "öğüt / mesaj"dır. Kur'ân'a *zikr* denmesi, ilahî mesajı aktarmasındandır. Enbiyâ 50'de Kur'ân'dan كتابا فيه ذكركم diye de bahsedilir ki buna göre, Kur'ân hem *zikr*[117] hem de, -bizzat kendi ifadesiyle- *zü'z-zikr*dir[118]. Kur'ân bütün kutsal kitaplara *zikr* demiş ve kitap kültürüne sahip olanlardan *ehle'z-zikr* diye bahsederek gerektiğinde bilgilerine başvurulmasını istemiştir. Bunlar arasında, -Kitâb-ı Mukaddes'in ilk beş kitabından oluşan- Tevrat'ın özel bir yerinin olduğunu hatırlatmaya gerek yoktur. Nitekim mutlak olarak *ez-zikr* dendiğinde Tevrat'ın kastedildiği söylenmiştir[119].

Demek ki -çok kesin ifadelerle- korunacağı söylenen *ez-zikr*in Kur'ân'dan ibaret görülmesi doğru değildir; Yüce Allah "zikr"ini korumuştur; ama bu, indirdiği bütün kitapları noktasına virgülüne varıncaya kadar koruduğu şeklinde değil, indirdiği mesajı ana hatları / temel prensipleri itibariyle ve -elbette *o kitapların müntesipleri eliyle*- koruduğu, Ateş'in ifadesiyle: sürekli tazeleyip etkinlik kazandırdığı şeklinde anlaşılmalıdır. Kur'ân'ın önceki kitaplar bağlamında tasdik ettiği de işbu temel prensiplerdir. Ancak sözgelimi Hazret-i İsa'nın fonksiyonu, Tevrat'ı tasdik etmekle birlikte Yahudilere haram edilmiş bazı şeyleri helâlleştirmek[120] olduğu gibi, Hazret-i Pey-

---

116 Sırasıyla bkz. Muhammed 47/7; Hac 22/40; Tevbe 9/14.

117 Enbiyâ 21/24, 50; Sâd 38/8, Zuhruf 43/44.

118 Sâd 38/1.

119 Süleyman Ateş, *YKÇT*, Hicr 15/9 hk.

120 Âl-i 'İmrân 3/50.

gamber'in bir fonksiyonu da anahatlarıyla tasdik ettiği Tevrat'ın birtakım ağır hükümlerini (*ısr* ve *ağlâl*[121]) kaldırmaktır: yani *nesh*[122], *tasdıke* aykırı değildir.

Kur'ân-ı Kerim, müminlerini doğru yolda götürebilecek bir metin olarak tanımladığı Tevrat ve İncil'i doğrulamakla kalmaz[123], doğrultur da. Yani hem "musaddık" hem de "muheymin"dir[124]. Bu bakımdan, Kur'ân'ın Tevrat ya da İncil'i tasdik etmesi bunlardaki her şeyi aynen kabul ettiğini göstermez.

İlginçtir: 'Tevrat'ı tasdik eden Kur'ân, 'kitab'ın tahrif edildiğinden bahseder. Ancak bunun "bir ayetin yok edilmesi", "başka bir cümle ile değiştirilmesi" şeklinde olması gerekmez; tahrif, birtakım hahamların Tevrat'tan ayetler okurken ağızlarını eğip bükerek kendi cümlelerini de oraya katması (*leyy bi'l-elsine*[125]) ya da esas kısımların bilerek atlanması şeklinde de olabilir. Yani Kur'ân, Yahudilerin bilerek-isteyerek Tevrat'ı değiştirdiklerini, ortaya Allah'ın vahyettiğinden başka bir metin çıkardıklarını iddia ediyor değildir. Kur'ân'ın -tahrif bağlamında- asıl eleştirdiği, mevcut yazılı metne uygun davranılmaması, onun görmezden gelinmesidir[126]. Kur'ân'a göre, Yahudilerin elindeki metinde Allah'ın hükmü mevcuttur[127]; eksik olan, uygulama iradesidir[128]. Hatta Kur'ân'a gore ilahi iradenin bu yönde gerçekleşmiş olmasından dolayı, Tevrat-İncil ve Kur'ân arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması mümkün değildir; o halde farklı din mensuplarının görevi "hayırda yarışmak"tır[129]. Kur'ân açısından önemli olan, elindeki yazılı belgeye uygun hareket etmek, lâfügüzafla uğraşmayıp inandığı metne göre yaşamaktır.

SONUÇ

1. Alevîlerin ana kütlesi, *ayrıntılara girilmemek kaydıyla* Kur'ân'ı 'temel kitap' olarak benimser. Hazret-i Peygamber'in bıraktığı iki sağlam kulp Kur'ân ve Ehl-i Beyt'tir. Kur'ân ve akıldan, akıl önce gelir; Kur'ân'a akılla yaklaşılmalı, Kur'ân Alevî inanç ve kültürüne göre tefsir edilmelidir.

---

121 A'râf 7/157.

122 Bakara 2/106

123 Mâide 5/44, 46.

124 Mâide 5/48.

125 Âl-i 'İmrân 3/78.

126 Mâide 5/13, 43.

127 Mâide 5/43, 44.

128 Bakara 2/41.

129 Mâide 5/48 (و لو شاء الله لجعلكم أمة واحدة و لكن ليبلوكم في ما آتاكم).

2. Alevîlerin Kur'ân'a *genel* bakışları müspet ise de ayrıntıya girilip Kur'ân'ın birtakım ilkeleri hatırlatıldığında, bâtınî yorumlara sapıldığı ve tahrif iddialarının seslendirilmeye başlandığı görülmektedir. Kur'ân'ın tahrif edildiği görüşü, Alevîler içinde gerçekten yaygındır.
3. Tahrif iddialarının asıl gerekçesi ("Aslında, Hazret-i Peygamberin ilk halîfesi Hazret-i Ali olacaktı, Kur'ân'da da buna yönelik nasslar mevcuttu, fakat çıkarıldı..." söylemleriyle) Hazret-i Ali'nin halîfe olamayışını temellendirmekti Oysa 'kendisinin üstünlüğü, halîfe olacağı ya da Emevîlerin alçaklığı ile ilgili ayetlerin Kur'ân'dan çıkarılması' karşısında, Hazret-i Ali gibi cesur birinin, takıyye yaptığını / fitneye sebep olmama düşüncesiyle ses çıkarmadığını söylemek, ona atılabilecek en büyük iftirâdır; çünkü "haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır."
4. Alevîler çocuklarına Kur'ân öğretilmesi gereği üzerinde duruyorlarsa da, mevcut dinî eğitim müfredâtı yerine, Alevî kültürünü esas alan bir müfredat arzuladıkları, İslâm'a ve Kur'ân'a ilişkin sağlam / sahih bilgiler edinmekten çok mevcut inanışlarına kaynak bulmak istedikleri izlenimini veriyorlar.
5. Alevî - Sünnî ilişkilerinde ayrılıklar değil, birliktelikler öne çıkarılmalı: her iki kesimin de ortak özelliği olan Allah'a Peygambere ve Kur'ân'a bağlılık ve Ehl-i Beyt sevgisi esas alınmalıdır. (a) Sünnîler, Hazret-i Ali'ye karşı savaşan Muâviye ve benzerlerine sahip çıkmadıkları, (b) Alevîler de gerek Allah'a, Peygambere ve Kur'ân'a bağlılık söylemlerinin gerekse Ehl-i Beyt ve Hazret-i Ali sevgisinin lâftan ibaret olmadığını gösterebildikleri takdirde, Alevî - Sünnî kaynaşması kaçınılmazdır. Aksi takdirde, kendileri hakkında "bütün tarihleri boyunca Tevrat ya da İncil'le ilgili olmadıkları gibi, mecbur edilmedikçe Kur'ân'la da ilgili olmamışlardır" diyenler haklı çıkacak ve:

> "Kur'ân'ın gerçek özelliği korunsaydı, tahrif edilmeseydi, millet orucunu da tutardı, namazını da kılardı; ancak Kur'ân'a müdâhale edilmiştir. Biz Allah'ın emri olduğuna güvenemediğimiz tenbîhâta nasıl uyabiliriz?"

söylemi, Alevîlerin gerçek düşüncesi sayılacaktır.

'Kur'ân üzerinde oynanmıştır' iddiaları ve 'Bâtınî yorum teknikleri' ile Alevîler kutsal kitaplarından yeteri kadar uzak tutulmuştur. Artık Kur'ân'ın evrensel ilkelerini benimseyerek kaynaksız, ilkesiz, tanımlanamayan, ele avuca sığmayan bir din anlayışını terk etme zamanı gelmiştir. Kur'ân'ın tek bir bölümü (örneği: Fâtiha, *ve'l-asr*, Nahl 90 ya da Bakara) bile, bu iradeye sahip birine doğruyu gösterebilecek ilahi bir ışıktır.

ÖTEKİNİ NE YAPALIM?[1]

"Zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur!"[2]

GİRİŞ

İnsanların kimi dost bilip kimi düşman belleyecekleri; kimi sevip kimi sevmeyecekleri, yüzyıllardır tartışılan geniş kapsamlı ve son derece çetrefil bir meseledir. Konu, çeşitli yönleriyle sadece Müslümanları değil tüm insanlığı ilgilendiren bir bahis olması hasebiyle de makale boyutlarını aşmaktadır. Herkesin bir şekilde birbirini *öteki*leştirdiği günümüz dünyasında, konunun uluslar arası bilimsel toplantılarda enine boyuna tartışılması gerekmektedir. Dolayısıyla, burada konu, Kur'ân çerçevesinde ana hatları ile ele alınacaktır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sevgi bağlamında Kur'ân'da *mahabbet* ve *meveddet* kavramları öne çıkmakla birlikte, konunun, *rıżâ, itmi'nân, velâ/velâyet/tevellî, rahmet, şefkat, birr* kavramları ile birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Yine, sevginin zıttı olan *nefreti* ifade eden *buğż, adâvet, makt, ğayz, şeneân, şiddet, nüfûr, berâ/teberrî, i'râż* (*sudûd, tevellî, nükûs*) kelimeleri, ayrıca tarafsızlık ifade eden *'ahd, ill, zimmet, emn, silm, iksât, 'adl* vb. nötr kavramlar da göz önünde bulundurulmalıdır. *Öteki* bağlamında ise *müşrik, yahudi, hıristiyan, ehl-i kitâb, mecusî, sâbiî, münafık ve fâsık* kelimeleri dikkat çekmektedir. Bu kelimelerin tamamının semantik sahalarının tespiti ve etimolojik izahı bu çalışmanın boyutlarını aşar. Bu çerçevede, *sevgi ve nefret* üzerinde durup, bunların diğerleri ile ilişkilerine temas etmekle yetinilecektir.

1.1. Sevgi

Arap dilinde sevgi, *mahabbet* ve *meveddet* -ya da *hubb* ve *vudd*- kelimeleri ile ifade edilmekle birlikte, *rıżâ, velâ, irade, itmi'nân, rahmet, şefkat, birr* kavramları da bu çerçevede ele alınmak durumundadır. Çünkü 'öteki'ne

---

1 "Sevgi ve Nefret Bağlamında Kur'ân'a Göre Öteki, Kimi Sevip Kimi Sevmeyeceğiz?", *İslâm'da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 317-335.

2 Bakara 2/193.

karşı gösterilecek olumlu tavrın sınırları bu kavramlar doğrultusunda belirlenecektir:

Mümin; ötekinden, yani kendi inancına aykırı inançlara sahip kişilerden *razı* olabilir mı?

- Mümin, ötekini *velî* edinebilir mi?
- Mümin, ötekini ve onun inanç ve yaşantısını *arzu* edebilir mi?
- Mümin, ötekine ve inanç ve yaşantısına *gönül huzuru* ile yaklaşabilir mi?
- Mümin, ötekine *merhamet* gösterebilir mi?
- Mümin, ötekine *şefkat* gösterebilir mi?
- Mümin, ötekine *iyi* davranabilir mi?

İlk 4 soruya olumsuz; son 3 soruya ise olumlu cevap vermek durumundayız.

Soruyu; "Mümin, ötekini *sevebilir* mi?" şeklinde sorduğumuzda vereceğimiz cevap için şüphesiz sevginin anlamını tebarüz ettirmek gerekir. Çünkü reel dünyada sadece aklar ve karalar olmadığı gibi sevgi de 'ilgi'den başlayarak sempati, hoşlanma, beğenme, aşk, hayranlık, bağlılık ve taparcasına yüceltmeye kadar gider. Öteki ile ilişkilerde bu tutumların ayrı ayrı mütalaa edilmesi gerekir. (...)

1.2. Nefret

Nasıl, sevgi ilgiden başlayarak taparcasına yüceltmeye kadar giden bir çizgiyse, nefret de antipatiden başlayıp beğenmeme, yüz çevirme, tiksinme, iğrenme, uzak durma, reddetme, kin gütme, düşman bilme ve yok etmeye kadar giden bir çizgidir.

Arapçada nefret; adâvet/düşmanlık, makt / hışım, ğayz/öfke, şeneân/kin, i'râd / yüz çevirme, nüfûr/nefretle kaçınma, berâ / uzaklık, şiddet/sertlik gibi kelimelerle ifade edilmekle birlikte, bu kapsamda en çok *buğż* kelimesi öne çıkmaktadır. من أحبَّ لله وأبغضَ لله وأعطى لله ومنع لله vb. hadislerde *mahabbetin* karşısına *buğżun* oturtulması da bunu desteklemektedir.

1.3. Öteki

Bütün fert ve topluluklarda, bir 'biz' bir de 'diğerleri' algısı söz konusudur. İnsanlar dinî, mezhebî, ırkî, ideolojik vb. açılardan birbirlerini ötekileştirmiştir.

(i) Sözgelimi 'West and the Rest' diyen **Hıristiyan** Batı insanı, başta İslâm dünyası olmak üzere tüm insanlığı ötekileştirmektedir. Yine, kendilerini 'üstün ırk' olarak lanse eden **Yahudiler** bütün insanları *gentile* sayarken,

hemen bütün insanlarda da bu ırka karşı *lânet*lemeye (*antisemitism*) varan bir *öteki*leştirme söz konusudur. Müslümanlar ise sadece gayrımüslimleri ötekileştirmekle kalmamış, çeşitli mezhep, meşrep, ekol ve tarikatler (الإسلاميون / أهل القبلة) de birbirini ötekileştirmiştir. Fıkıh ve Tasavvuf alanlarında yüzlerce öteki türetilmiş; itikat alanında Hâricîler, Şiîler, Mürciîler, Ehl-i ʻAdl ve't-Tevhîd (Mutezile) ve Ehl-i Sünnet birbirini ötekileştirmekle kalmamış, bunların her biri onlarca alt-gruba ayrılmıştır[3]. Bunların tamamı elbette aynı sertlik ve keskinlikte kamplaşmalar değildir, ama kendini bir gruba bağlı hisseden herkes o kamptakilerle birlikte olduğunda diğerlerini öteki addetmektedir; ona göre tavır almakta, ya bizdendir diye kayırmakta ya da değildir diye karşı çıkmaktadır.

(ii) Belli bir ülkenin vatandaşları, yabancılar söz konusu olduğunda, kendileri ile aynı kimliği taşıyan kişilerle 'biz' şuuruna sahiptirler; diğerlerine karşı birlikte hareket etme eğilimindedirler. Sözgelimi yurt dışında x ülkesinde çalışan Türkiyeli bir berber, Allah'a ve Peygamber'e küfrettiği gerekçesiyle (ya da bir garson, uyuşturucu bağlantısı sebebiyle) idama mahkûm edildiğinde, basın, olayı "Türk berber - x devleti" karşıtlığına oturtarak vermekte; bu haberleri okuyan/seyreden Türk toplumu da genel olarak kimin haklı, kimin haksız olduğu ile ilgilenmeden 'Türk'ün arkasında saf tutup o devleti *düşman*laştırmaktadır. O ülkenin yargısı elbette haksız olabilir; ama bu araştırılmadan, *grup içi - grup dışı* (*in group - out group*) oluşuvermektedir.

(iii) Diğer milletlere karşı *Türk* paydasında birleşenler, Türkiye dahilinde ise birbirlerini ötekileştirmektedir.

(a) Türk toplumu; Müslüman-Gayrımüslim, Laik-Dindar, Alevî-Sünnî, Türk-Kürt, sivil-asker gibi ayrışmalar yaşamakta;

(b) Bu gruplar ayrıca alt-gruplara ayrılmakta; sözgelimi dindarlar birbirlerini Süleymancı, Işıkçı, Menzilci, İrancı, Vahhabi, Nurcu vs. diye yaftalayarak ötekileştirmektedir.

(c) Bunun en hafifi, bölgelere ve illere göre yapılan *ötekileştirme*dir. Türkiye'de hemen her bölge, hatta il, diğer bölge insanları tara-

[3] Bu farklılıklar söz konusu ilimlerin tarihlerini konu alan eserler incelendiğinde görülebilir. Ancak itikadi alandaki ötekileştirme daha önemli olduğu için bu sahayı ilgilendiren birkaç kaynağı ismen vermek isteriz: Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyin va'htilâfu'l-Musallin*, Kahire 1950, nşr. M.M. Abdulhamid; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, *Ankara* 1991, çev. E. Ruhi Fığlalı (*Mezhepler Arasındaki Farklar*); İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, Kahire 1320; Ebu'l-Feth eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire 1967, nşr. M.S. Kilânî.

karşı gösterilecek olumlu tavrın sınırları bu kavramlar doğrultusunda belirlenecektir:

- Mümin; ötekinden, yani kendi inancına aykırı inançlara sahip kişilerden *razı* olabilir mi?
- Mümin, ötekini *velî* edinebilir mi?
- Mümin, ötekini ve onun inanç ve yaşantısını *arzu* edebilir mi?
- Mümin, ötekine ve inanç ve yaşantısına *gönül huzuru* ile yaklaşabilir mı?
- Mümin, ötekine *merhamet* gösterebilir mi?
- Mümin, ötekine *şefkat* gösterebilir mi?
- Mümin, ötekine *iyi* davranabilir mi?

İlk 4 soruya olumsuz; son 3 soruya ise olumlu cevap vermek durumundayız.

Soruyu; "Mümin, ötekini *sevebilir* mi?" şeklinde sorduğumuzda vereceğimiz cevap için şüphesiz sevginin anlamını tebarüz ettirmek gerekir. Çünkü reel dünyada sadece aklar ve karalar olmadığı gibi sevgi de 'ilgi'den başlayarak sempatı, hoşlanma, beğenme, aşk, hayranlık, bağlılık ve taparcasına yüceltmeye kadar gider. Öteki ile ilişkilerde bu tutumların ayrı ayrı mütalaa edilmesi gerekir. (...)

1.2. Nefret

Nasıl, sevgi ilgiden başlayarak taparcasına yüceltmeye kadar giden bir çizgiyse, nefret de antipatiden başlayıp beğenmeme, yüz çevirme, tiksinme, iğrenme, uzak durma, reddetme, kin gütme, düşman bilme ve yok etmeye kadar giden bir çizgidir.

Arapçada nefret; adâvet/düşmanlık, makt / hışım, ğayz/öfke, şeneân/kin, i'râd / yüz çevirme, nüfûr/nefretle kaçınma, berâ / uzaklık, şiddet/sertlik gibi kelimelerle ifade edilmekle birlikte, bu kapsamda en çok *buğz* kelimesi öne çıkmaktadır. من أحبّ لله وأبغض لله وأعطى لله ومنع لله vb. hadislerde *mahabbetin* karşısına *buğzun* oturtulması da bunu desteklemektedir.

1.3. Öteki

Bütün fert ve topluluklarda, bir 'biz' bir de 'diğerleri' algısı söz konusudur. İnsanlar dinî, mezhebî, ırkî, ideolojik vb. açılardan birbirlerini ötekileştirmiştir.

(i) Sözgelimi 'West and the Rest' diyen **Hıristiyan** Batı insanı, başta İslâm dünyası olmak üzere tüm insanlığı ötekileştirmektedir. Yine, kendilerini 'üstün ırk' olarak lanse eden **Yahudiler** bütün insanları *gentile* sayarken,

hemen bütün insanlarda da bu ırka karşı *lânet*lemeye (*antisemitism*) varan bir *öteki*leştirme söz konusudur. Müslümanlar ise sadece gayrımüslimleri ötekileştirmekle kalmamış, çeşitli mezhep, meşrep, ekol ve tarikatler (الإسلاميون / أهل القبلة) de birbirini ötekileştirmiştir. Fıkıh ve Tasavvuf alanlarında yüzlerce öteki türetilmiş; itikat alanında Hâriciler, Şiiler, Mürciiler, Ehl-i ʻAdl ve't-Tevhîd (Mutezile) ve Ehl-i Sünnet birbirini ötekileştirmekle kalmamış, bunların her biri onlarca alt-gruba ayrılmıştır[3]. Bunların tamamı elbette aynı sertlik ve keskinlikte kamplaşmalar değildir, ama kendini bir gruba bağlı hisseden herkes o kamptakilerle birlikte olduğunda diğerlerini öteki addetmektedir; ona göre tavır almakta, ya bizdendir diye kayırmakta ya da değildir diye karşı çıkmaktadır.

(ii) Belli bir ülkenin vatandaşları, yabancılar söz konusu olduğunda, kendileri ile aynı kimliği taşıyan kişilerle 'biz' şuuruna sahiptirler; diğerlerine karşı birlikte hareket etme eğilimindedirler. Sözgelimi yurt dışında x ülkesinde çalışan Türkiyeli bir berber, Allah'a ve Peygamber'e küfrettiği gerekçesiyle (ya da bir garson, uyuşturucu bağlantısı sebebiyle) idama mahkûm edildiğinde, basın, olayı "Türk berber - x devleti" karşıtlığına oturtarak vermekte; bu haberleri okuyan/seyreden Türk toplumu da genel olarak kimin haklı, kimin haksız olduğu ile ilgilenmeden 'Türk'ün arkasında saf tutup o devleti *düşman*laştırmaktadır. O ülkenin yargısı elbette haksız olabilir; ama bu araştırılmadan, *grup içi - grup dışı* (*in group - out group*) oluşuvermektedir.

(iii) Diğer milletlere karşı *Türk* paydasında birleşenler, Türkiye dahilinde ise birbirlerini ötekileştirmektedir.

(a) Türk toplumu; Müslüman-Gayrımüslim, Laik-Dindar, Alevî-Sünnî, Türk-Kürt, sivil-asker gibi ayrışmalar yaşamakta;

(b) Bu gruplar ayrıca alt-gruplara ayrılmakta; sözgelimi dindarlar birbirlerini Süleymancı, Işıkçı, Menzilci, İrancı, Vahhabi, Nurcu vs. diye yaftalayarak ötekileştirmektedir.

(c) Bunun en hafifi, bölgelere ve illere göre yapılan *ötekileştirme*dir. Türkiye'de hemen her bölge, hatta il, diğer bölge insanları tara-

---

3 Bu farklılıklar söz konusu ilimlerin tarihlerini konu alan eserler incelendiğinde görülebilir Ancak itikadî alandaki ötekileştirme daha önemli olduğu için bu sahayı ilgilendiren birkaç kaynağı ismen vermek isteriz: Ebu'l-Hasen el-Eş'ari, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn*, Kahire 1950, nşr. M.M. Abdulhamid; Abdulkâhir el-Bağdâdi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, *Ankara* 1991, çev. E. Ruhi Fığlalı (*Mezhepler Arasındaki Farklar*); İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, Kahire 1320; Ebu'l-Feth eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire 1967, nşr. M.S. Kîlânî.

fından belli özellikleri ile tanınır[4]. Askerlik, büyük şehirlerde komşuluk, hac vb. ortak ortamlar aracılığıyla oluşan bu kanaatler genellikle gerçeklerle örtüşmez, istihfaf/istihza kokar, yaftalayıcıdır, ötekileştiricidir, hatta yer yer düşmanlaştırıcıdır.

(d) Ülke içinde elbette başka ötekileştirmeler de olabilir: Sözgelimi bir polis, gardiyan ya da jandarma bir vatandaşın ölmesine yol açtı ya da bir yargıç, cüzdanı ile vicdanı arasında sıkıştı... Ortada bir suç ve bunu işleyen bir suçlu vardır. Ama mahkûmun sevenleri, *nefretlerini* suçluya değil tüm camiaya hatta devlete yöneltir; ona olan güveni sarsılır. Buna karşılık, polis/asker/yargı camiası da onları ötekileştirip resmen değilse de gönül ve zihin olarak o suçluyu sahiplenir. Suçu işleyen, bir kişidir, ama o şahıs üzerinden tüm camia boy hedefi haline getirilir. Böylece, birbirini dışlayan hatta düşman gören iki grup oluşur ve biri diğerini bütün fertleri ile ötekileştirir. Sevgi ve nefretler, sürü psikolojisiyle, hiç de hak etmeyen kişilere yöneltilir. Bu hemen her alanda böyledir. Özellikle, din işleri ile uğraşan müftü, imam, müezzin, İlâhiyatçı ve benzerleri bir suça karıştığında -ki insandır- bu çok net olarak gözlemlenebilir. Basında, o suçu işleyenin ismi değil, sıfatı öne çıkartılarak tüm camia töhmet altında bırakılır. Ve camia, suçluyu savunmak zorundaymış gibi davranmaya başlar. Çünkü aslında bir bakıma kendisini! Savunmaktadır.

İlginçtir; insanlar birbirlerinden uzaklaştıkça ötekileştirme azalmakta, birbirlerine yaklaştıkça ötekileştirme de artmaktadır. (Farazâ, insanlar uzayda yaşama imkânı bulsaydı, uzayda da birtakım canlılar yaşıyor olsaydı, Dünyalılar uzaydaki bu canlılar karşısında şüphesiz, Türk, Arap, Amerikalı, Rus, Çinli, Japon, İngiliz, Alman, Sırp vs. demeden, zenci-beyaz demeden, *insan* paydası altında buluşacaklardı.) Yani, yaşanan ortamdan uzaklaşıldıkça belli aidiyetler unutulabilmekte; bir coğrafyada düşmanlaştırılanlar bir başka coğrafyada benimsenebilmekte, *biz*leştirilebilmektedir. (Örneği İngiliz, Fransız, Alman vb. köklerden gelen ve asırlar boyu birbiriyle savaşan unsurların, ABD ya da Kanada vatandaşlığında birleşmeleri.) Bu durumda, toplumları inşa edenlerin, yani insanların gönül ve zihinlerini formatlayan siyasîlerin, eğitimcilerin, din adamlarının şu husus üzerinde düşünmeleri gerekir: Türk-Japon muhabbeti örneğinde olduğu gibi, insanlar uzaktan pek ala birbirlerini seviyorlar da neden yakınlaştıkça

---

4 Burada -örnek kabilinden de olsa- birtakım il isimleri ve şöhret kazandıkları özellikler vererek o ilden olan vatandaşlarımızı rencide etmek istemeyiz.

uzaklaşıyorlar?[5] Asıl marifet, insanın yakın temas halinde olduğu kişileri sevebilmesi ve onlar tarafından sevilebilmesi değil midir?

II. KUR'ÂN'DA ÖTEKİLEŞTİRİLENLER

Kur'ân'da Allah 'Âlemlerin Rabbi' olarak tanıtılır; Allah-insan ilişkisi, *Rab - 'abd sembolü* ile anlatılır; tüm insanlar *'abd* kategorisinde değerlendirildiğine ve bütün insanlık muhatap alınarak kucaklandığına göre, 'Kur'ân'da ilke olarak ötekileştirme yoktur' denilebilir. Ancak, Kur'ân vahyinin insanla buluşmasının hemen akabinde, iman eden ve reddeden iki grup oluşmuştur (أصحاب الميمنة - أصحاب المشئمة / حرب الله - حرب الشيطان).

Müminlerin 'öteki'si Mekke devrinde Müşrikler iken, Medine'de Müşriklere ek olarak Ehl-i Kitap, Sâbiîler, Mecusîler, münafıklar, fâsıklar ve kalplerinde maraz bulunanlar da bu kapsama girmiştir[6].

Ehl-i Kitap, özellikle de Yahudiler, için farklı bir durum söz konusudur. Çünkü Mekke devrinin tamamında ve Medine devrinin ilk birkaç yılında Müşriklere karşı müminler Ehl-i Kitap'la gönül birliği içerisinde iken ve bu birliktelik Medine'de kurulan ortak devlet ile zirveye çıkmışken, zamanla öylesine ciddi bir ayrışma yaşanmıştır ki[7], ki, bütün *kitap*sızlar -yani *ümmî* Araplar- *din* dairesi içine alınmasına rağmen *kitap*lılar (Ehl-i Kitap) öteki olarak kalmaya devam etmiştir [Bu paradoksal durum, metnin ileriki bölümlerinde *din* ve *fitne* kelimeleri bağlamında cevabını bulacaktır].

Kur'ân'ın nüzûlü devam ederken, Müslümanlar Zülkarneyn'i[8], Perslerle savaşan Doğu Romalıları (الروم)[9] ve Habeşistan'ın Hıristiyan necaşisi Ashame'yi

---

5 Abbas b. Ahnef bu realiteyi şu sözleri ile dile getirmiş: سأطلب بعد الدار عنكم لتقربوا / وتسكب عيناي الدموع لتجمدا [Yerinizin-yurdunuzun bana uzak olmasını isteyeceğim ki yakın olasınız (bana); iki gözüm iki çeşme yaş akıtsın da kurusun (sonunda)].

6 Bu kategoriler, aynı siyasî yapının vatandaşı olanlar (münafıklar, fâsıklar, kalplerinde maraz bulunanlar) ve olmayanlar (Müşrikler, Sâbiîler, Mecusîler) diye de ikiye ayrılabilir.

7 Geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991, I, 554-617.

8 Zülkarneyn'in Pers krallarından Keyhusrev/Kuruş [Cyrus The Great: ö.530 (m.ö.)] veya Dârâ/Darius ya da bir Arap kralı olduğu yönünde görüşler varsa da Makedonyalı Büyük İskender olması da güçlü bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir.

9 Rum Sûresinin ilk 8 ayeti bu çerçevede dikkat çekicidir: *ElifLâmMîm* (*A-L-M*). *Evet, Romalılar mağlup oldular; Arz'ın [size] en yakın yerinde... Ancak bu yenilgilerinin ardından galip gelecekler; [hem de] birkaç yıl içinde; -ki önceki hükmü veren de sonraki hükmü veren de Allah'tır.- İşte o gün, müminler de sevinecek Allah'ın [bahşedeceği Bedir] zaferine... O, dilediğine yardım eder; çünkü mutlak bir güç ve merhamete sahiptir. Allah'ın vaadi böyle!*

(v.9/630) kendilerinden görüyorlar; derin bir sevgi ve saygı ile anıyorlardı; Yahudi ırkına mensup çeşitli nebî ve kralları hâla birer İslâm büyüğü olarak 'ben'imsemeye devam ediyorlar.

Acaba, aynı insanların yolundan gittiğini iddia eden Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanlar ne oldu da bugün birbirlerinin can düşmanı hâline gelebildi?!

Bunun altında, dinler ve dinî değerler değil, aksine dinlerin insanı arındırmaya çalıştığı dünyaperestlik, makam-mevkî hırsı ve baş olma tutkusu gibi sebeplerin yattığı söylenebilir. Beşerî ilişkilerde, yazılı metinler (*el-kitâb*) ve bunların aslî içeriği olan *insan sevgisi, hak, adalet, görev, ferdî sorumluluk, özveri* gibi temel ilkeler yerine, -başta siyasî, askerî ve dinî elit olmak üzere- insanların beşerî zaafları öne çıktığı için ayrılıklar derinleşmiş; dinlerin değil, din mensuplarının anlaşmazlıkları yüzünden çeşitli ölçeklerde çatışma, kavga ve savaşlar yaşanmıştır.

Müslümanlar baştan hem Yahudilerle hem de Hıristiyanlarla son derece iyi ilişkiler geliştirmişken, *mele'* ve *mütref* taifesi -yani, toplumların dizginini elinde tutan siyaset, sermaye ve din adamı çevreleri- kitaplarını hakkıyla okuyup izlemedikleri için, hem kendilerini hem de zavallı halklarını Müslüman güçlerin hedef tahtasına oturtmuşlardır:

Yahudiler *bi'set*ten sonraki ilk 15 yıl Müşriklere karşı Müslümanlarla birlikte hareket ederlerken, zamanla Müslümanların aleyhine döndükleri ve vatana ihanet ettikleri için Medine'den uzaklaştırılmış; böylece, dün müttefiki oldukları Müslümanların, Hazret-i Peygamber vefat ettiği sırada, en azılı düşmanları haline gelmişlerdir[10]. Yine, Hazret-i Peygamberin vefatını müteakip Müslümanlar diğer herhangi bir din mensubunun aleyhine olduğundan çok daha fazla Hıristiyanlar aleyhine gelişip serpilmiş, Hıristiyanların hükmettiği toprakların nerede ise tamamını ele geçirmiştir. Daha sonra, وتلك الأيامُ نُداوِلُها بين الناس fahvasınca[11] bir istirdat (*re-conquesta*) gerçekleşmiş; Müslümanların yaşadığı topraklar zamanla tamamen Hıristiyan Batılı güçlerin hegemonyasına girmiştir. Bütün dünyayı parsellerken o arada Müslümanların hükmettiği toprakları da ele geçiren Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya, Almanya, ABD gibi sömürgeciler, güçlerini Hıristiyanlıktan değil akıl ve bilimden almakta idiyseler de-

---

Allah verdiği sözden caymaz, fakat insanların çoğu bunu bilmez; şu yakın hayatın görünen yüzünü bilirler, ama işin sonunun nereye varacağından tamamıyla gafildirler.

10 Bununla birlikte, Müslümanların, idare ettikleri tüm ülkelerde Yahudilere karşı Hıristiyanlarla karşılaştırıldığında ne kadar hayırhah bir tutum izledikleri, Yahudilerin bugün bile hâla minnetle andıkları tarihi bir gerçektir.

11 "Zafer ve hezimet günlerini insanlar arasında döndürür dururuz." (Âl-i 'İmrân 3/140)

yani sadece kültürel anlamda Hıristiyan iseler de- Hıristiyanî değerleri kesin bir dille reddetmedikleri için, Müslüman ve diğer sömürgelerince 'Hıristiyan istilacı'lar olarak görülmüşlerdir. Asırlarca süren bu düşmanca ilişkiler esnasında, dinler arasındaki benzerlik ve aynîlikler göz ardı edilerek sürekli ayrılık ve farklılıklar öne çıkarılmıştır.

Bunda siyasî figürlerin yanında, **dini temsil iddiasındaki kişilerin** büyük vebali olduğu muhakkaktır. Daha ziyade "din adamı" olarak bilinen bu zevat, sevgi ve merhamete dayanan 'din'in özünden uzak bir tutumla, adeta insanları birbirinden uzaklaştırmakta yarışmışlardır. Din adamının, tüm insanları kucaklayan bir sevgi insanı olması gerekirken, din adamı kisvesi taşıyanlar, öteki din mensupları bir tarafa -çünkü onları çoktan Cehenneme göndermişlerdir- kendi dindaşlarını dahi aforoz / tekfir ederek din dairesinin dışına itmişlerdir! Din, insanları birbirine düşman eden bir olgu olabilir mi? Bir başka deyişle; insanları birbirine düşman eden şey din olabilir mi! Evet, Hıristiyan Avrupa'yı Müslümanların üzerine kışkırtan, Hıristiyanların çeşitli milletlere karşı yürüttüğü soykırımları din adına kutsayan Kilise babalarının; Müslümanları topraklarından *kazıyan* İspanyol, Portekizli, Sırp, Ermeni, Yunan, Bulgar papazların, Makaryos gibilerin eline Şeytan bile su dökemez, ama Müslümanlar da bu konuda tamamen masum sayılmazlar. Dini hakkıyla temsil eden Zenbilli Ali ve Ebussud efendiler ile, *yaradılanı, Yaradan'dan ötürü hoş gören* Mevlâna ve Yunus gibi gönül insanlarını elbette unutamayız, ama "din adamı" denince ilk akla gelen insanlar olarak Kelâmcı ve fakihlerin de genelde, halk tabakalarını gayrımüslimlere karşı dostça tutumlara sevk etmedikleri aşikârdır.

Sözün özü; öteki ile ilişkilerin bozulması, dinî faktörlerden ziyade Müslümanların Batıya yönelik *fütûhât*ına karşılık Haçlı savaşları gibi dindışı faktörlere dayanmaktadır, denebilir. Dinlerden değil, din mensuplarından kaynaklanan bu nefrete dinî deliller bulmakta elbette gecikilmemiş; şu an birbirini ötekileştiren gafil ve gariban yığınlar dinî ve siyasî elitlerinin kurbanı olmuşlardır.

III. KUR'ÂN'A GÖRE BEŞERÎ İLİŞKİLERDE SEVGİ ve NEFRET

Müminler dinî kutsalları, *mümin*leri ve Kur'ân'da onların velîsi olarak tavsîf edilenleri sevmeli; *iman*a aykırı tutum ve davranışlardan ve bunları sergileyenlerden nefret etmelidir. Bu sevgi ve nefret Kur'ân'da *velâ* ve *berâ* köklerinden gelen kelimelerle ifade edilmiştir ki itikadî mezhepler terminolojisindeki *tevellî ve teberrî* terimlerinin kökü bu iki masdardır[12]. Esasen, "iki

[12] Bu terimler, muhtemelen Arapça zaafı sebebiyle genelde *tevellâ-teberrâ* olarak telâffuz edilir.

ya da daha fazla şeyin, kendilerinden olmayan hiçbir şey araya girmeksizin bir araya gelmesi" anlamına gelen *velâ;* mekân, âidiyet, din, sadâkat, nusret ve itikat açısından oluşan yakınlık için kullanılır[13]. Lügatte otorite, tahakküm ve nusret anlamlarına gelen[14], Hukukta ise "bir başkası üzerinde, o istese de istemese de sözünü geçirme" anlamında kullanılan[15] *velâyet* ile Kur'ân'da "birinin velîsi olmak anlamında" Allah'ın sıfatı olarak kullanılan[16] *mevlâ* da bu kökten gelir. Kullanıldığı yere göre, dost, yardımcı, koruyup kollayıcı ve tasarruf yetkisine sahip kişi anlamına gelen *velî* kelimesi Kur'ân'da genelde seküler alanın[17] dışında din, itikat ve nusretle ilişkili kullanılmıştır.

Kur'ân'da, bir *mümin*in ancak Allah'ı[18], Peygamber'i ve muminleri[19] velî edinmesi gerektiği ifade edilir[20]; müminlerin, Allah'ı ve Peygamber'i bırakıp Şeytan'ı; *mümin*leri bırakıp kâfir, zalim ve münafıkları velî edinmemesi gerektiği bildirilir ve imansızlık 'Şeytanı velî edinmek' olarak nitelendirilir[21]; Yüce Allah'ın iman düşmanlarının -velî veya yardımcıları olmadığı gibi üstelik- düşmanları[22] olduğu belirtilir. Kur'ân'a göre münafıklar münafıkların; kâfirler de kâfirlerin velîsidir. Dolayısıyla, *iman-islâm dairesi*[23] dışında kalanları velî edinen bir kişi, imanla[24] ve Allah'la[25] alâkasını kesmiş; kendisi aleyhine Allah'ın eline açık bir delil vermiş olur[26]; çünkü sergilediği

13 Râğıb, *el-Mufredât*, s. 533 "v-l-y" md.

14 Râğıb, *age*, aynı madde; İbn Manzur, *Lısânü'l-Arab*, nşr. Ali Şîri, Beyrut 1992, XV, 401, "v-l-y" md.

15 Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 254, "velâye" md.

16 Râğıb, *age*, s. 533, "v-l-y" md.

17 Bakara 2/282.

18 Nisâ 4/45. Ayrıca, Bakara 2/107, 120, 257; Âl-i 'İmrân 3/68; Nisâ 4/119; Kehf 18/50; Meryem 19/45.

19 Enfâl 8/82; Tevbe 9/71; Nisâ 4/89.

20 Mâide 5/55. Benzer ifadeler için bkz. Câsiye 45/19; En'âm 6/14, 51, 70; A'râf 7/196; Ra'd 13/16. Ayrıca, Sâffât 37; Tevbe 9/116; Hûd 11/20; Kehf 18/26; Ankebût 29/22; Secde 32/4; Şûra 42/9, 28, 31.

21 "Öyleyse haydi siz de vuruşun Şeytanın velîleriyle!" (Nisâ 4/76); "Biz şeytanları iman etmeyenlere velî kıldık." (A'râf 7/27). Ayrıca bkz. Âl-i 'İmrân 3/175; En'âm 6/121.

22 Mümtehane 60/1.

23 Bu terim aşağıda açıklanacaktır.

24 Mâide 5/81 (*Allah'a, Peygamber'e ve O'na indirilenlere iman etmiş olsalardı, onları dost edinmezlerdi!*).

25 Âl-i 'İmrân 3/28.

26 Bkz. Nisâ 4/144.

tutum, iman etmediğine dair bir ıpucu teşkil etmektedir; kaldı ki, bir toplumu velî edinen onlardandır![27]

Müminlerin müminlerden başkasını velî edinmeme mecburiyetinin altındaki gerekçe son derece açıktır: Çünkü Şeytan[28] ve yandaşları[29] olan kâfirler[30], zalimler[31], Ehl-i Kitap[32] ve münafıklar[33] onları düşman bilmekte[34]; müminleri sevmedikleri gibi onlara karşı müthiş bir kin beslemektedir[35]. Bu sebepledir ki mümin, *küfrü* imana tercih eden ana-babasını, çoluk-çocuğunu, milletini, eşini-dostunu bile velî edinmeyecek; ona karşı sevgi beslemeyecektir. Kur'ân '*kâfiri* velî edinme' ile iman eylemlerinin bir arada düşünülemeyeceğini belirtir[36].

Kâfirlere karşı takınılması gereken işbu tutumun teknik karşılığı, *teberrî*dir (*berâ*). Allah ve Peygamber'in müşriklerden berî olduğunu bildiren Kur'ân[37], tüm *mümin*lerin, *kâfir*lerden ve onların tutum ve davranışlarından *teberrî* etmesini ister[38]. Esasen, "yakınında olmaktan iğrenilen bir şeyden uzaklaşmak" demek olan[39] *berâ'*, imanın mahiyetinde mündemiçtir. Zira iman eden biri *küfür*, *şirk* vb. inanç tarzlarıyla ilişkisini kesip *teberrî* etmektedir; [kişinin *mâsiyetler*den uzak durması ise *berâ*nın kemâl noktası olarak tavsif edilebilir] ancak bunun tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için küfür, şirk ve nifâk sahiplerinden de *teberrî* etmek gerekmektedir.

Birinden *teberrî* etmek ona karşı düşmanca duygular taşımayı da gerektirir mi?

Öncelikle; Hazret-i Peygamber'in dâva arkadaşları bir ayette "inkârcı nankörlere karşı sert, kendi aralarında merhametli"[40] olarak tanıtılmış; Allah'ın,

---

27 Bkz. Mâide 5/51.
28 Kehf 18/50.
29 Nisâ 4/76.
30 Enfâl 8/73.
31 Câsiye 45/19.
32 Mâide 5/51,82.
33 Tevbe 9/50, 52, 58, 61, 67, 79, 107, Münâfıkun 63/7, 8.
34 Mümtehane 60/2. Ayrıca bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1935-38, VI, 4899.
35 Âl-i 'İmrân 3/118.
36 Haşr 59/22.
37 Tevbe 9/3.
38 Hûd 11/35, 54; Şu'arâ 26/216-17. Ayrıca En'âm 6/19; Yûnus 10/41.
39 Râğıb, *el-Mufredât*, s. 45.
40 Bkz. Feth 48/29 (أشدّاء على الكفار رحماء بينهم).

dinden dönenlerin yerine getireceğini belirttiği kutlu toplum da diğer özelliklerine ek olarak "müminlere karşı alçakgönüllü, inkârcı nankörlere karşı zorlu"[41] olarak tavsif edilmiş; müminlerle sınırdaş kâfirlerin iman edenlerden sert/tavizsiz bir tutum görmeleri istenmiştir[42]. Bu üç ayette, kâfirlere karşı tavizsiz, sert ve onurlu bir tutum (*şiddet, ğılzat, 'izzet*) öngörülmektedir -ki ilk ikisi, *merhamet* ve *ra'fet*in zıttı olarak, ikincisi *zillet*in zıttı olarak kullanılmıştır. Hak-hukuk ve insanlık düşmanı kâfirlerle *siyasî* ilişkilerde takınılması gereken genel tutum budur: Tavizsiz, sert, onurlu bir yaklaşım... -Bunu *beşerî* ilişkilere de teşmil edip edemeyeceğimiz hususunu aşağıdaki 2. şıkkın akabinde belirteceğiz.-

İkinci olarak; Hazret-i İbrahim'in, kavminden *teberrî*sini ifade eden ayet bunu telâffuz etmişse de ayetin iyi anlaşılması; düşmanlık ve nefretin kime, hangi ortamda gösterileceğinin iyi belirlenmesi gerekir. Çünkü ayetlerden hüküm çıkarırken, nasıl bir ortamda inzâl edilmiş olduklarını belirlemek son derece önemlidir. Mümtehane Sûresinin ilgili ayetleri, Hazret-i Peygamber'in Mekke'yi fethetme teşebbüsü öncesi, bu teşebbüsün Hâtıb b. Ebu Belte'a (v.30/650) gibi Bedir gazisi mümtaz bir sahabi tarafından düşmana gizlice ihbar edilmek istenmesi üzerine nazil olmuştur. Amacı, bu teşebbüsün Peygamberin değerli bir arkadaşı tarafından düşmana sızdırılmak istenmesini kınamak ve onunla aynı tutumu sergileyebilecek diğer Sahabileri bu konuda uyarmaktır[43]. İlgili ayet şöyledir:

> "*Gerçek şu ki; İbrahim'de ve beraberindekilerde sizin için güzel bir örneklik vardır. Hani, kavimlerine şöyle demişlerdi: 'Biz sizden de, Allah'ı bırakarak taptığınız şeylerden de kesinlikle berîyiz; sizi reddettik! Artık, siz de sadece Allah'a iman edinceye kadar bizimle sizin aranızda **düşmanlık ve nefret** belirmiştir!*'"[44]

Bu örneği verirken, aslında Hâtıb ve benzerlerinden de aynı tutumu sergilemelerini isteyen Kur'ân, ilgili nefretin sebebini şöyle açıklıyor:

---

41 Bkz. Mâide 5/54 (أدلّة علي المؤمنين أعزّة علي الكافرين).

42 Bkz. Tevbe 9/123 (قاتلوا الذين يلونكم من الكفار وليجدوا فيكم غلظة).

43 *Buhari*, Cihâd 141, Tefsir Mümtehane; Taberî, *age*, XIV, 75 vd.; Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an Hakâıkı Ğavâmizı't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Kahire ts., nşr. M. Mürsi Âmir, VI, 102; Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1985, XI, 196-198, 1745-1746 no.lu hadisler.

44 Mümtehane 60/4.

"Çünkü onlar size rastlasalar size düşman kesilirler; ellerini ve dillerini kötülükle size uzatırlar ve isterler ki siz de nankörce inkâr edesiniz!"[45]

Bir başka pasajda, bu kez Uhud savaşı bağlamında; *ötekine* sevgi besleyip dostluk gösteren müminlerin dikkatleri şöyle çekilmiştir:

"Ey iman edenler! Kendinizden başkasını sırdaş edinmeyin. Zira onlar sizi şaşırtmak için ellerinden geleni yaparlar; sıkıntıya düşmenizi isterler. Öfkeleri ağızlarından taşmaktadır; sinelerinin gizlediği ise daha büyüktür. Size ayetlerimizi açık-seçik bildirdik. Tabii, akledersenizi! / Siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmediği halde siz onları seviyorsunuz! Siz bütün kitaplara iman ettiğiniz halde, bunlar sadece sizinle karşılaştıklarında "İman ettik." diyorlar; yalnız kaldıklarında ise size karşı olan hınçlarından parmaklarını dişliyorlar. De ki: Geberin kininizle! Allah, elbette sinelerin özünü bilir (zihinlerin en derin bölgelerine bile vâkıftır)! / Size bir iyilik dokunsa, bu onları üzer; ama başınıza bir felaket gelse, buna sevinirler. Şayet siz sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar veremez. Onların yaptıklarını Allah elbette kuşatmaktadır (Muhît)."[46]

Müminlerde nefret hissini uyandırmak isteyen bu ayetlerde, asıl gerekçenin kâfirlerin inançsızlığından ziyade düşmanlıkları olduğu anlaşılıyor[47]. "Onlar size düşmanlık ederken, siz nasıl onlara sevgi besleyebilir, dostluk gösterebilirsiniz?! Bu akıllı insanın yapacağı bir şey midir?" buyruluyor. Ancak dikkat edilirse, savaş şartlarında inzal edilmiş ayetlerle karşı karşıya bulunuyoruz. Her iki ayetin inzal edildiği ortamda da karşıt inanışlar çerçevesinde oluşan karşıt siyasî yapılar mevcuttur. Karşı kamptakiler hem Müslümanları öz vatanlarından kovmuşlardır hem de İslâm'ı yok etmek amacıyla onlarla çarpışmaktadırlar. Yine kâfir/öteki olmakla birlikte müminlerle anlaşmalı olan bir kavmin *velî* ve *yardımcı* edinilebileceğini konu alan bir pasaj[48] meseleyi daha da netleştirmektir. O halde, barış ortamı farklı, savaş

---

45 Mümtehane 60/2.

46 Âl-i 'İmrân 3/118-120.

47 İlginçtir: Kur'ân; inançlarını sık sık eleştirdiği Hıristiyanları, akideleri daha sağlam gözüken Yahudilerden daha cana yakın bulmuştur (Bkz. Mâide 5/82). Bu güzel tespit Hasan ELİK'e aittir.

48 "Sizin 'ne'niz var ki; kendi yapıp ettiklerinden dolayı Allah münafıkları baş aşağı etmişken onlar hakkında ikiye ayrılıyorsunuz?! Allah'ın saptırdığı kimselere yol göstermeye mi yelteniyorsunuz?! Allah'ın saptırdığı birine, asla yol bulamazsın. / Kendileri inkâr ettiği gibi, sizin de nankörce inkâr edip onlarla aynı seviyeye düşmenizi istiyorlar. O halde, Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan birini *veli* edinmeyin. Kabul etmezlerse,

ortamı farklıdır. Hatta barış ortamı o kadar önemlidir ki, iman ettikleri halde İslâm topraklarına hicret etmeyenlerin[49] velî edinilmemesi istenmiş; din çerçevesinde müminlerden yardım isteseler dahi, eğer bu, müminlerin anlaşmalı olduğu bir toplumun aleyhine olacaksa buna izin verilmemiştir[50].

Hâsılı; dostlukla sevgi, düşmanlıkla da nefret arasında yakın bir ilişki vardır. Kişi, sevdiğinin düşmanı olamayacağı gibi, düşmanını da sevemez. Bir benlikte *iman*la iman düşmanına karşı sevgi bir arada bulunamaz[51]. Mümin; Allah karşısında tanrı ve velî edinilen hiçbir kişi, kavram ve ilkeyi sevemez[52]; iman ettiği, benimsediği, sevdiği kişi ve ilkelerin düşmanlarını sevemez; onlardan nefret ve teberrî eder. Ancak sadece *zalim*lere karşı gösterilmesi gereken bir nefret ve düşmanlığın, onu hak etmeyenlere karşı da gösterilmesi doğru değildir. Müminlere düşmanlık etmeyen bir kâfirle sıcak ilişkiler geliştirilmesine Kur'ân'da soğuk bakılmamıştır: "Sizinle din savaşı yapmamış ve sizi yurdunuzdan çıkarmamış olanlara iyilik etmenizi ve onlara âdil davranmanızı Allah size yasaklamaz. Âdil olanları Allah elbette sever. Allah size sadece; sizinle din uğrunda savaşan, sizi yurdunuzdan çıkaran ve çıkarılmanıza yardım eden kimseleri velî edinmenizi yasaklamaktadır. Kim bunları velî edinirse, bunlardır işte *zalim*ler!"[53] Zira "Allah, şu an düşman olduğunuz kimselerle aranızda her an bir *muhabbet* tesis edebilir. Allah kādirdir; Allah, bağışlayıcıdır, merhametlidir."[54]

Kaldı ki; insanın ebeveyni ve karısı gayrımüslim olabilir. Sıla-i rahme büyük önem veren Kur'ân, Müşrik ebeveynlerle ilişkileri 'mâruf ölçüler çerçevesinde musâhabe' temeline oturtarak, kişiyi inkâra zorlasalar dahi -'onları

---

bulduğunuz yerde onları öldürün ve onlardan *velî* veya *yardımcı* edinmeyin. / Ancak, kendileri ile aranızda anlaşma bulunan bir millete sığınanlar ya da sizinle savaşmaktan da kendi kavimleriyle savaşmaktan da içleri daralarak yanınıza gelenler müstesna. . Allah dileseydi, onları başınıza musallat ederdi de sizinle savaşırlardı! Sizden uzak dururlarsa; savaşmaz ve size barış teklif ederlerse, Allah size onlara karşı hiçbir meşru mazeret vermemiştir." (Nisâ 4/88-90).

49 Bu gibilerin dindeki konumları için bkz. *Câmi'ul-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1995, nşr. Sıdkî C. el-Attâr, VI, 67-70 vd.; Mevdudi, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, İstanbul 1987, çev. M.H. Kayani ve dğr., II, 172-73.

50 Enfâl 8/72 (والذين آمنوا ولم يهاجروا ما لكم من ولايتهم من شيء حتى يهاجروا وإن استنصروكم في الدين فعليكم النصر إلا على قوم بينكم وبينهم ميثاق).

51 Mümtehane 60/1; Haşr 59/22.

52 En'âm 6/76.

53 Mümtehane 60/8-9. 'Zalım'dır, çünkü kendisine düşmanlık edenleri *velî* edinmemesi gerekirken, *velî* edinmiştir; bu sebeple kendisi de düşman addedilecektir.

54 Mümtehane 60/7.

dinlemeyip müminlerin yoluna girme'yi gerekli görmekle birlikte- onlarla iyi geçinilmesini emretmiş[55], hatta oğullarının bırakacağı mirastan pay alamayacaklarını hesaba katarak evlâtların ebeveynleri için mirastan pay vasiyet etmelerini farz kılmış ve bunu müttakîler üzerindeki ilahî bir hak olarak nitelendirmiştir[56]. Nitekim *velâ-berâ* bağlamında müminlere örnek gösterilen Hazret-i İbrahim bile, *teberrî* ettiği babasına büyük bir şefkat ve muhabbetle; "Senin bağışlanman için dua edeceğim; senin için yapabileceğim başka bir şey yok!" demiştir[57].

İkinci olarak; Kur'ân ötekine karşı gerçekten bir nefret öngörmektedir; ancak Kur'ân'ın *öteki*ne nefret hissini aşılamak istediği ortamda öyle bir beşerî ilişkiler yumağı mevcuttur ki, öteki mefhumu hâla *iman–imansızlık karşıtlığı* çerçevesine oturtulabilmiş değildir; Cahiliyete yakışır bir *asabiyye* hâla zihinleri işgal etmekte; haklı-haksız, kitaplı-kitapsız denilmeden akrabalar kayrılmaya ve kan bağları esas alınmaya devam etmektedir. Kur'ân bunun, iman temelinde oluşturulmaya çalışılan vatandaşlık kavramına aykırı olduğunu, düşman bir ülkenin insanına -kendi ülkesinin aleyhine olması durumunda- asla sevgi ve dostluk gösterilemeyeceğini belirtmiş, hatta bunun altını defalarca çizmek durumunda kalmıştır.

Üçüncü olarak; gayrımüslim bir hanımla evlenmeyi pekâla helâl gören bir kitap[58] öteki ile ilişkilerde nasıl mutlak bir nefret öngörebilir?! İnsan, aynı yastığa baş koyduğu eşinden, çocuklarının anasından nefret edebilir mi? Demek ki, savaşın söz konusu olmadığı durumlarda, yani düşmanlık değil, sadece *inkâr* gerçekleştiği takdirde, bâtıl inançtan *teberrî* etmek yine

55 Bkz. "Ankebût 29/8; Lokman 31/15 (ولا تطعهما وصاحبهما في الدنيا معروفا واتبع سبيل من أناب إليّ).

56 Bkz. Bakara 2/180. Bu ayetin miras ayeti olarak bilinen Nısâ Sûresinin 11-12. ayetleri ya da âhâd bir hadis (لا وصية لوارث) tarafından neshedildiği yönünde yaygın bir kanaat bulunmakla birlikte (Bkz. Ebu Bekr b. el-'Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Kahire 1957, nşr. A.M. el-Becâvî, I, 72-73; el-Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*; Beyrut 1985, nşr. M.S. Kamhâvi, I, 202-209), ayetlerde farklı ebeveyn ve akrabalardan bahsedildiği gerekçesiyle her iki ayetin de geçerli/yururlukte sayılması daha doğru olacaktır. Mirasçı olabilenlerin payı miras ayetinde belirtildiğine göre, buradaki ebeveyn ve akrabalar, esaret, katıl ve din farklılığı -dolayısıyla, ülke ve toprak ayrılığı- sebebiyle oğullarının bıraktığı mirastan pay alamayanlar olmalıdır. (Ebu Müslim el-Isfahanî'nin bu yönde bir değerlendirmesi için bkz. Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut 1990, III, 53).

57 Mümtehane 60/4. Nitekim Şûra Sûresinin (42) 5. ayetinde, meleklerin yeryüzündekiler için *istiğfar* ettiğinden bahsedilmektedir ki bu, mümin-kâfir demeden bütün yeryüzü sakinlerinin, *iman-islâm daire*sine girmek suretiyle Allah'ın mağfiretine nâil olması için meleklerin büyük bir şefkat ve merhametle dua ettikleri şeklinde anlaşılmıştır (Bu ve diğer yorumlar için bkz. Mâturidî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, Şûra 42/5 hk.).

58 Bkz. Mâide 5/5.

gerekmekle birlikte, şiddetli bir düşmanlık ve nefrete gerek yoktur. Çünkü ancak bir savaş ortamında canına kasteden bir düşmana gösterilebilecek böylesine şiddetli bir nefret, *anlaşmalı-anlaşmasız, turist-casus, mele'-müstaz'af* ayrımı yapmadan tüm kâfirlere karşı savaş dışı hallerde de beslenecek olursa, bu his mutlaka eyleme dönüşecek; suçlu-suçsuz bütün *kâfirlerin* canlarına kast edilme tehlikesi ortaya çıkabilecektir, çıkmıştır da...

IV. ÖTEKİ BAĞLAMINDA 'İMAN'A FARKLI BİR BAKIŞ

Kur'ân'da *mümin*lerin, kendileri ile aynı imanı paylaşanlara karşı *af, ihsân, öfkesini yutma, yumuşaklık, sevgi ve merhamet* tavırları öne çıkarılırken, *münafık* ve *kâfir*lere karşı *düşmanlık, nefret ve sertlik* gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Buna göre, bir mümin, müminlere karşı müşfik ve merhametli; kâfirlere karşı ise acımasız ve sert davranacaktır[59]. Ancak bu nefret ve teberrî kişiyi ötekine zarar verici hatta onu yok edici haksız eylemlere itebileceği için, yukarıda bunun mahiyetini ve sınırlarını çizmeye çalıştık. Aşağıda ise, bu hassas noktayı daha da tebarüz ettirmek için *imana* farklı bir yaklaşımı getirmeye çalışacağız:

Kur'ân'ın inzal edilmesiyle birlikte nüzul devri Arap toplumunda dostluk ve sevginin esası *iman bağı* olmuş; Câhiliyedeki kan bağının yerini *iman* almıştır. Ancak *iman*dan neyin kastedildiği iyi anlaşılmalıdır. İmanın genel merkezi *tasdik* olmakla birlikte, iman kavramını tamamen *tasdike* ya da *inanca* indirgemek bizi yanlış noktalara götürebilir. Bu bakımdan, *imanın tasdik, i'tikâd, yakîn, itmi'nân* gibi köklerden farklı bir masdar olduğuna, *emn ü emân* kökünden güvenlik/emniyet ile ilgili bir kelime olduğuna dikkat edersek, daha farklı açılımlar getirebiliriz: İnsanlığın tek bir *inanışta* birleşemeyeceği; herkesin aynı ilkeleri *tasdik* edemeyeceği Kur'ân'da da kabul edilmiş bir realitedir. Kur'ân'a göre önemli olan, *fitne*nin olmadığı bir güven ve barış (*emn/îmân-silm/islâm*) ortamında, kendi inanç ve hukuk sistemi içerisinde kalarak hayırda yarışmak[60] ve başta *ümmî*ler olmak üzere bütün insanları *kitap*sızlıktan kurtarıp yazılı belgelere bağlı hale getirmektir. Fitne yok edilip beşerî ilişkiler sağlam belgelere bağlandıktan sonra, artık

"Zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur!"[61]

---

59 Mâide 5/54; Feth 48/29. Ayrıca Tevbe 9/73, 123; Tahrim 66/9.

60 Mâide 5/48.

61 Bakara 2/193.

Müslümanı, Yahudisi, Hıristiyanı, Hindusu, Şintoisti inandığı yazılı kaynakları iyi anlayıp özümsediği takdirde ötekini anlayışla karşılayacaktır. Sorun, büyük ölçüde insanların iman ettiklerini söyledikleri yazılı belgelerden ve peygamberlerinin / liderlerinin uygulamalarından (*sünnet*) uzaklaşmalarından kaynaklanmaktadır.

Kur'ân'da *iman* lâfzına bu kadar önem verilmesi, yani onaylama / doğrulama ifade eden *tasdik* lâfzı dururken Peygamber'e taraftar olmanın, güvenlik anlamındaki *emn ü emân* kökünden gelen *iman* ile ifade edilmesi, şüphesiz güvenliğin insan hayatındaki öneminden kaynaklanmaktadır. Asker-polis-jandarma vb. güvenlik güçlerinin teyakkuzda olduğu, her şeyin yazılı belgelere dayandığı, hukukun işlediği güvenli bir ortamda yaşayan insan için güvenlik kavramı büyük bir mâna ifade etmeyebilir; ancak nüzul devrindeki gibi baskı, anarşi, hukuksuzluk, yağma ve terör (*fitne*) ortamlarında bunun ne kadar önemli olduğu aşikârdır. İşbu sebeple, *iman tasdik*le sınırlandırılmamalı; "hem iman eden kişinin *mümin* topluma, hem de toplumun o iman eden kişiye *canı, malı, ırzı, namusu, aklı ve inancı* hususunda verdiği garanti" (*eman*laşma) anlamı da dikkate alınmalıdır.

Şöyle ki: Kur'ân'ın vahyedildiği ortam itibariyle- *iman* eden bir insan; öncelikle, imansızlardan gelebilecek tehlikelere karşı kendini güvence altına almaktadır. Özellikle, büyük bir âsayişsizliğin hüküm sürdüğü yağma ve esaretin olağan telakki edildiği nüzûl dönemi şartları düşünülecek olursa, *iman* edenler, çekirdeğini Hazret-i Peygamberin oluşturduğu yeni *cemaat*e dahil olmakla, söz konusu tehlikelere karşı bir sığınak bulmuş olmaktadır. -Bu özellikle Medine devri için geçerlidir; Mekke devrinde *imanın* henüz *tasdik* anlamı daha ağır basmaktadır ve dikkat edilirse, bu dönemde Müslümanlara hiç 'Ey *iman* edenler!' diye hitap edilmemiştir.- Böylece, garantinin kaynağı olarak kabile mensubiyetinden çok, aynı *din* çatısı altında bulunma olgusu önem kazanmıştır. Ve bu *dîn*, metafizik gerçeklerden, olağanüstülüklerle örülü peygamber kıssalarından ve *uhreviyyât*tan ibaret olmayıp aynı zamanda *pozitifbilimsel* fizik sahanın içindeki dünyevi bir Hukuk sistemidir; daha çok da ceza hukukudur[62].

İkinci olarak; nüzul devrinde iman eden bir kişi, *mümin*lere kardeş olmakla canını, malını, ırzını, namusunu *iman-islâm dairesi* dışındakilere ek olarak bu dairenin içindekilerden gelebilecek tehlikelere karşı da emniyet altına almaktadır. Bu yeni yapının lideri ve onun tâbileri tarafından kendisine

---

62 Yusuf 12/76 (في دين الملك); Nur 24/2 (في دين الله). *Dinin* kök anlamının yargılama/cezalandırma ile ilgili olduğu dikkate alınmalıdır.

zımnî bir eman verilmekte; buna karşılık, kendisi de can, mal, ırz ve namusları hususunda mümin topluma eman vermektedir. *Mümin*in, "insanların, malları ve canları hususunda şerrinden emin oldukları kişi"[63] olarak tanımlandığı hadisler bu anlamı gözler önüne serer.

Öyle ise söz konusu *eman* ile çelişen katil, yağma, zina, hırsızlık vb. eylemleri işleyen kişileri *mümin* saymayan hadisler[64] yorumlanırken, *iman*ın bu anlamına dikkat edilmelidir. Evet, zina veya hırsızlık eden ya da şarap içen bir kişi *iman*dan çıkmaktadır ama bahsettiğimiz manada; mümin topluma verdikleri *emanı* ihlâl etme anlamındadır. [*Mürtekib-i kebîre* dediğimiz kişilerin kalbinde hâla *tasdik* mevcut olduğu için onları *kâfir* sayamayız.] Zina, bir *mümin*in ırz ve namusuna halel getirmekle kalmayıp neslin dejenere olmasına; hırsızlık, toplumda mal emniyetinin kaybolmasına yol açarken, kötülüklerin anası olan alkollü içkiler de can-mal ve ırz güvenliğini tehdit etmektedir. İşte, zihnî ve hissî açıdan *mümin* olmakla birlikte had gerektiren bu vb. bir günah irtikâp ederek topluma verdiği *emanı* ihlâl eden biri, toplumdan aldığı *emanı* kaybetmektedir[65].

Bu anlamda *iman*ın *tasdik*ten farklı bir anlam yapısı taşıdığı ortadadır. O halde,

(i) **Gayrımüslimler açısından**; kişinin zihninde hangi inancı barındırdığı Allah'la kendisi arasındaki bir iştir. Biz onun ne dediğine değil, ne ettiğine bakmalıyız: Bütün ilahî ve beşerî sistemlerin temel amacı olan *can, mal, namus, inanç*[66] *ve akıl* güvenliklerini ihlâl etmeyen bir gayrımüslim -*kelime-i şehadet* getirmediği için itikadî açıdan değilse de- siyasî ve hukukî açıdan *mümin* sayılabilir; *fitne*den uzak duran, barış ve güvenlik ortamını ihlâl etmeyen biri de inanç ve düşüncesi ne olursa olsun *müslim* addedilebilir.

---

63 *Tirmizî*, İman 12; *Nesâî*, İman 8; *İbn Mâce*, Fiten 2; *İbn Hanbel*, II, 206, 215, 379. Ayrıca, Tırmizî, Kıyâmet 60.

64 Bkz. *Buhari*, Mezâlim 30; *Müslim*, İman 100; *Tirmizî*, İman 11.

65 Geniş bilgi için bkz. Sülun, *İman-Amel İlişkisi*, s. 66 vdd.

66 İnanç özgürlüğü din tarafından sağlama alınmış bir hak olmasına rağmen, insanlar, kendi dinlerinden olup da daha sonra inanç değiştiren kişileri *mürted* sayarak önce ötekileştirmekte; daha sonra da ona 'ortadan kaldırılması gereken bir haşerat' muamelesi yapmaktadırlar. Kedi yavrusunu yiyecekse, onu önce fareye benzetirmiş ya!... Oysa Kur'ân'a göre mürteddin cezası; -eski- amellerinin dünya ve ahirette tamamen boşa gitmesinden ibarettir. Fıkhî mezheplerin öngördüğü katil cezası tamamen siyasîdir. İlk zamanlar bu feci ceza verilmiştir, çünkü mürted din değiştirmekle kalmamakta, aynı zamanda, bağlı olduğu siyasi yapıyı terk ederek karşı kampa yani savaşılmakta olan düşman devletin saflarına katılmakta, onun askeri/casusu haline gelmektedir.

(ii) **Müslümanlar açısından** ise, iman-islâm dairesi içindeki hiç kimsenin *can, namus, mal, inanç ve akıl* güvenliğini ihlâl etmeyen bir kişiyi birtakım amel zaafları sebebiyle *imansızlık*la yaftalamak, kişileri dinden soğutmaktan başka bir işe yaramaz. Günümüz dünyasında, fertlerin *makâsıd* kabîlinden olmayan birtakım amelleri yerine getirip getirmediklerinden ziyade, Yüce Allah'a, Hazret-i Peygamber'e ve Kur'ân-ı Kerîm'e can ü gönülden bağlı olup olmadıkları ve söz konusu güvenlik sınırlarına riayetkâr olup olmadıkları önem arz etmektedir. Buna karşılık, can, namus, mal, inanç ve akıl güvenliğini ihlâl eden bir kimseyi -ne kadar *kelime-i şehadet* getirirse getirsin- *mümin* saymamalıyız. [İşlediği amel, sahip olduğunu iddia ettiği tasdiki fiilen ortadan kaldırmaktadır, ama yine de *kavlen musaddık* sayılabilir.] Söylemi ile eylemi birbirini tutmayan bir kimseyi *mümin* saymak ne Kur'ân'a ne Hadise ne de *iman*ın etimolojik yapısına uyar. Çünkü Kur'ân söylemlere ve kimliklere değil, eylemlere önem verir:

> "*Cennete ancak Yahudi veya Hıristiyan olanlar girebilecek." diyorlar. Bu, onların kendi kuruntularıdır. De ki: Madem doğru söylüyorsunuz, getirin o zaman delilinizi! Evet, yaptığı her şeyi güzel (ve kaliteli) yaparak tüm varlıklarını kayıtsız-şartsız Allah'a teslim eden herkesin mükâfatı, Rableri katındadır. Bunlar, herhangi bir korku hissetmeyecekleri gibi üzülmeyeceklerdir de...*"[67]

> "*(Ey Müslümanlar!) Bu iş (yani ebedî saadet) ne sizin kuruntunuzla ne de Ehl-i Kitab'ın kuruntusuyladır. Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalandırılır ve Allah dışında kendisine velî de bulamaz yardımcı da... Erkek olsun kadın olsun her kim mümin olarak salih amellerden işlerse, bunlar Cennet'e girer; kendilerine zerre kadar haksızlık edilmez.*"[68]

> "*Biz, her birinize bir yasa ve yol belirlemişiz. Allah dilemiş olsaydı sizi tek bir ümmet yapardı, fakat sizi 'size verdiği şeylerle deneyecek' olduğu içindir ki böyle yapmadı. Öyleyse, (Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar olarak) hayırlı işlerde birbirinizle yarışmaya bakın. Hepiniz eninde sonunda Allah'a döneceksiniz ve anlaşmazlığa düştüğünüz şeyleri size O açıklayacak.*"[69]

---

67 Bakara 2/111-112.

68 Nisâ 4/123-124.

69 Mâide 5/48. Ayrıca bkz. Mu'minûn 23/1-11.

SONUÇ ve ÖNERİLER

1. SONUÇ

Beşerî ilişkilerle ilgili olarak Kur'ân'da *mümin*ler için iki temel tutum öngörülmüştür: *Velâ-berâ* ya da *tevellî-teberrî*. Yani, Allah'ı, Peygamberi ve müminleri *velî* bilmek, bunların dışındaki kâfir, münafık vb. zümreler ile şeytanî güç odaklarına karşı teyakkuzda olmak; "Ben sizden ve inancınızdan *berî*yim!" diyerek onlardan *teberrî* etmek; Allah ve Resûlünün hoş gördüklerini hoş görüp nefretle karşıladıklarından da nefret etmek.

Bundan ilk etapta anlaşılan (*zâhir*), gayrımüslimlerin kesinlikle velî edinilmemesi, gayrımüslimlere asla sevgi beslenmemesi, hatta onlardan nefret edilmesi gerektiğidir. Ancak bu ayetlerden hüküm çıkarırken, kullanılan kelimelere ve tabiî bağlamlara yani hangi ortamda nâzil olduklarına ve kimleri kast ettiklerine dikkat edilmelidir. Bu ayetlerin büyük bir kısmında gayrımüslimlerin *velî* (çğl. *evliyâ*) edinilmemesi gerektiği anlatılmaktadır. *Velî* kelimelerinin meallerimizde *dost* diye çevrilmesi moda olmuştur. Oysa *dost* (دوست) Farsça asıllı bir kelime olup Kur'ân dilindeki karşılığı *halîl*, *sadîk* ya da *karîn* olabilir. *Velî* ise Türkçedeki anlamının da yansıttığı üzere, 'birini sahiplenme ya da bir işi üstlenme' anlamındaki *velâyet* kökünden gelmektedir; *mevlâ* da bu anlamdadır.

Bundan, gayrımüslimi sevip *dost* edinmekle *velî* edinmenin aynı şeyler olmadığı anlamı çıkar. Müslümana yasaklanan; düşman kampta yer alan yabancıları velî edinmektir. Sevgi-saygıya dayalı kişisel dostlukları kimse engelleyemez; Kur'ân da engellemiyor. Ama Müslüman; 'Dostunun dostu vardır, o da söyler dostuna!' uyarısını dikkate alarak düşman kamptaki dostuna, ana-babasına, çoluk-çocuğuna dahi, **iman-islâm dairesi içinde yaşamakta olduğu kendi insanının** aleyhine sonuçlanacak bir *sır* veremez; verirse onlara hainlik etmiş olur. Mümin, *kâfir*e karşı sevgi beslememelidir; ama kâfirlere karşı düşmanca duygular beslemeyi öngören ayetlerde öyle bir ortam söz konusudur ki;

> düşmanlık/nefret beslenecek şahıslar iki özelliği birden taşımaktadırlar: Hem *kâfir*dirler, hem de *düşman*dırlar.

Sözgelimi Hazret-i İbrahim'in *teberrî*sini konu alan ayet, *kâfir* yakınlarına karşı sevgi besleyen Hâtıb'a (r.a.) bir müminin *kâfir*lerden nefret etmesi, uzak durması, onları düşman bilmesi gerektiğini belirtiyor. Ama bu şahıslar hem *kâfirler* hem de *düşman*lar. Ayet *mümin*lerde nefret hissi uyandırmak isterken her iki unsuru da hesaba katıyor.

Bu da, etraftaki herhangi bir *gayrımüslime*, ancak bir savaş ortamında düşmana gösterilebilecek kadar şiddetli bir düşmanlık ve nefret gösterilmemesi gerektiği anlamına gelir. Böylesine şiddetli bir duygunun normal zamanlarda da beslenmesi durumunda, bu hissin eyleme dönüşmesi kaçınılmaz olacağı için, suçlu-suçsuz tüm *kâfir*lerin, hatta Hâricilerde olduğu gibi, amel zaafı gösteren *Müslüman*ların bile canlarına kast edilme ihtimali mevcuttur. O halde, insanları hoş görmeli, onlara ilke olarak sevgiyle yaklaşmalı; düşman üretmeye sarf ettiğimiz çaba ve zamanı dost üretmeye harcamalıyız; paylaşmayı öğrenmeli; Allah'ı ve 'necât'ı tekelimize almamalıyız.

Özellikle, din adamı kategorisine girenler bu konuda çok daha hassas olmalıdır. İnsan sevgisi ile dolu olmayanların insanları birbirine düşman etmekten başka insanlığa verebilecekleri bir şey yoktur. [Yalnız, son dönemlerde moda hâline gelen ötekini hoş görme tavrının, zilletten kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusu da üzerinde durulması gereken bir problemdir. Zira hoşgörü güçlüden gelirse, hoşgörüdür.]

2. ÖNERİLER

2.1. **Toptancı, kategorik yaklaşımlardan uzak durulmalıdır**; her toplumun iyisi vardır, kötüsü vardır. İyiler iyilerle ittifak ederek kötülerle topyekûn mücadele etmek durumundadır. 'İyi'lik ve 'kötü'lük kavramları izafî kavramlar gibi gözükebilir; bizim için iyi olan öteki için kötü olabilir. Bize göre 'mesih' olan ötekine göre 'deccal', ya da ötekine göre 'mesih' olan bize göre 'deccal' olarak görülebilir; bize göre *fahr-i kâinat* olan, öteki tarafından 'Cehennemin dibinde yanacak en bedbaht kişi' olarak algılanabilir.

2.2. Bu iki kavramın yerli yerince kullanılabilmesi için **objektif kriterler geliştirilmeli; insanlardaki iyi-kötü algıları sağlam/nesnel temellere oturtulmalıdır.**

Kur'ân'da iyi-kötünün sınırları *iman-küfr, islâm-fısk, ihsân-isâe, salâh-fesâd, birr-fücur* gibi karşıtlıklar çerçevesinde çizilmiştir. Ancak bu kavramların, genelde anlaşılan içerikleri ile değil, daha global ve daha dünyevî anlaşılması gerekir. Ancak insanlık olarak sadece *birr* kavramının içeriğinde uzlaşsak bu dahi bize yeter. Kur'ân'a göre 'iyi'lik (*birr*), ibadet ederken sağa-sola dönmek ya da kutsallık adına birtakım akıldışı davranışlarda bulunmak[70] değildir:

> *"İyilik; Allah'a, 'Son Gün'e, meleklere, kitaplara, peygamberlere iman eden; yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara, isteyen-*

70 Bakara 2/189.

lere, kölelere, esirlere seve seve malından veren; 'namaz'ı dosdoğru kılan, 'zekât'ı veren, antlaştığında ahdine bağlı kalan; sıkıntıda, hastalıkta ve şiddetli savaş anında sabreden(in yaptığı)dır. ('İyi' olduğu iddiasında) sadık olanlar işte bunlardır; bunlardır işte müttakiler."[71]

Öte yandan, bizi 'biz', ötekini 'öteki' haline getiren birtakım değerler vardır. Bunlar ne kadar gerçek ve evrensel ise 'biz'in sınırları o kadar gerçek ve evrenseldir; itici değil, çekici ve kucaklayıcıdır. O değerler ne kadar sahteyse, özgüven sağlamaktan yoksun, yaramaz ve mahallî/tarihi ise 'biz'in sınırları da o kadar dar, itici ve gerçek dışıdır; buna karşılık, ötekinin dairesi alabildiğine geniştir.

Bu noktada akla, "Türkün Türk'ten başka dostu yoktur!" vecizesi gelmiyor mu?

Adalet, hakkaniyet, dürüstlük, sorumluluk, kalite, özveri, diğergâmlık, ahde bağlılık, 'hakk'a saygı - halka sevgi vb. değerler tüm insanlığı etrafında toplayabilecek güçlü/evrensel değerlerdir. İnsanların geneli tarafından *hakkahukuka saygısızlık, bencillik, çıkarcılık, güçperestlik, dünyaperestlik, sahtekârlık* olarak anlaşılıp yorumlanan tutum ve davranışlar ise sahiplerini genele yabancılaştırmaktan; yalnızlaştırmaktan başka bir işe yaramaz.

2.3. Beşerî ilişkilerde, dinlerin temel yazılı belgeleri (*el-kitâb*) esas alınmalıdır. Aynı kaynaktan doğduğunu, aynı peygamberlerin yolundan gittiğini iddia eden insanların birbirlerini ötekileştirmesinin altında, vahyin billûr kaynağı, elçileri ya da dinî değerler değil, aksine dinlerin insanı arındırmaya çalıştığı şeytanî dürtüler yani bencillik, çıkarcılık, dünyaperestlik, makam-mevkî hırsı, baş olma tutkusu gibi saikler yatmaktadır. İnsanlar din adına çatışmaktan çok, dinlerin yanlış yorumları adına ve daha da kötüsü dinî ve siyasî 'elit'lerinin egoları adına çatışmaktadır. Beşerî ilişkilerde, yazılı metinler ve bunların aslî içeriği olan *insan sevgisi, af, hoşgörü, hak, adalet, görev, ferdî sorumluluk, özveri* gibi temel ilkeler yerine, insan ve onun beşerî zaafları öne çıktığı için ayrılıklar derinleşmiş, muazzam kavga ve savaşlar yaşanmıştır. Beşerî ilişkilerde temel yazılı belgeler esas alındığında, genel çerçeve ve esaslara bakılacak, teferruat ile uğraşılmayacak, *makâsıd* denilen ilkeler ile öncelikler-sonralıklar (*ehem-mühim*) hiyerarşisi çok iyi yapılacak, bu ilkeler çerçevesinde bir araya gelinecektir. İnsanın en aslî amacı, yeryüzünü tüm insanlığın *can-mal-ırz/namus-akıl-din* açısından güvenli ve özgür/tok yaşayabileceği bir gezegene çevirmek olmalıdır. Bu

[71] Bakara 2/177.

esasları sağlamak yerine, ikincil konulara dalanlar, kılı kırk yaranlar, daima insanları ötekileştirecek bir şey bulurlar.

2.4. Beşerî ilişkilerde, kimlikler değil, ameller; söylemler değil, eylemler esas alınmalıdır.

Ancak ne hikmetse, iman dairesindeki isyankârları ifade eden 'fâsık/fâcir' kategorisine girenler hiç kimse tarafından ötekileştirilmemekte; bunlara sahip çıkılmakta, hatta neredeyse arkaları sıvazlanmaktadır. (شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي[1] gibi rivayetleri hatırlayalım!) Oysa Kur'ân açısından, asıl amel önemli olduğundan, asıl, *katil, zina, içki, kumar, faiz* gibi temel haramlara bulaşmış kimseler *öteki*leştirilmelidir. İman ve islâm ile bağdaşmayan tutum ve davranışlar sergileyenler bizden değildir. Ancak gayrımüslim kisvesi altındaki kâfir ve fâsıklar bizden olmadıkları gibi, Müslüman kisvesi altındaki fâsık, fâcir ve münafıklar da bizden değildir. -Bununla birlikte, elbette 'öteki'leştirme başkadır, düşmanlaştırma başkadır; biz suçluya değil suça karşı olmalıyız.- İnsanlar biz ve öteki diye ikiye ayrılacaksa, '*iman* ve *islâm* dairesindekiler' ve 'diğerleri' diye ayrılmalıdır. Ama bu iki kavramı, basit terim anlamları ile düşünmek doğru olmaz...

Önemli olan *iman-islâm* ortaklığıdır, derken şunu kastediyoruz: Bir insan hangi inanış, mezhep ve meşrepten olursa olsun, insanlar eğer onun elinden, dilinden ve belinden salimse; *can, ırz/namus, mal, akıl ve inanç* alanında ondan zarar görmüyorlarsa, bu tip kimseler *iman* ve *islâm* dairesinde sayılmalıdır. Buna karşılık, bizimle aynı inanış, mezhep ve meşrepten olsa da, insanlar onun dilinden, elinden ve belinden sâlim değilse; insanların *can, ırz/namus, mal, akıl ve din güvenliklerini* ihlâl ediyorsa, bu tip kimseler de *iman* ve *islâm* dairesinden çıkarılmalıdır.

> Kimin neye, nasıl inandığı Allah ile kendisi arasındaki bir şeydir; inanç alanındaki tartışmalar ilelebet devam edecektir.

İnsanlık, bahsettiğimiz anlamda *iman-islâm* dairesi içinde yer alan herkesle birlik-beraberlik içinde olmaya çalışıp bu dairenin dışında kalan herkesten *teberrî* etmek, buna karşılık, dünya hayatını kolaylaştırma adına kaliteli, yararlı işlere imza atan *sâlih* ve *muhsin* kişileri benimsemek durumundadır. Kendisini, kendi 'din'daşını, 'ırk'daşını, 'vatan'daşını, 'mezhep'daşını, 'meşrep'daşını, arkadaşını peşînen, gözü kapalı tezkiye ederken, diğerlerini dışlayıcı, yargılayıcı, düşmanlaştırıcı, şeytanlaştırıcı toptancı yaklaşımlar kesinlikle Kur'ânî değildir. İnsanların kendi ellerinde olmayan ırk, renk, dil, -hatta inanç- farklarını esas almak; aynı ırkı, aynı toprağı, aynı dili, aynı inancı paylaştığınız insanları -bunlar hatta ana-baba ve akrabanız bile

olabilir- kendilerinden kaynaklanmayan özelliklerinden dolayı 'ben'imserken, diğerlerini ötekileştirmemiz doğru değildir. Önemli olan insanın bizzat yapıp ettikleridir.

O halde, -tıpkı Allah katında olduğu gibi- insanlara taşıdıkları kimliklere göre değil, bir ya da birkaç kez işlediklerine göre değil *hayatın tamamına yayılan ve bütün tutumlara akseden kişisel amellere* göre muamele edilmeli; "*Abdin Hakk'a takarrubu halk ile sulh olduğu mikdardır.*" (İbrahim Bergamavi) ilkesi unutulmamalı; öteki ile ilişkiler inanç (*itikat/akîde*) eksenine değil, hukuk eksenine oturtulmalıdır.

Ben kendi adıma şunu açık yüreklilikle ilan ediyorum ki; katillerden, uyuşturucu ve içki satıcılarından, kadın tacirlerinden, hırsızlardan, çetelerden, tefecilerden, insanları birbirine karşı kışkırtıp birbirinden nefret ettirmeye çalışanlardan, ellerindeki medya gücünü kullanarak insanlığı İslâmiyete ve onun büyük peygamberine düşman etmeye çalışanlardan *teberrî* ediyorum. Bunlar istedikleri kadar *din*li / *iman*lı olduklarını ilan etsinler, tevbe hakları baki kalmak şartıyla, tamamından berîyim[72]. Buna karşılık, insanların *can, mal, ırz-namus, akıl ve inanç güvenlik*lerini ihlâl etmeyen; elinden, dilinden ve belinden insanların sâlim olduğu herkes bendendir. İtikadımca, *zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.* Aynı hassasiyeti diğer din mensuplarından da bekliyorum. Yahudisi, Hıristiyanı, Ateisti, Hindusu, Şintoisti, 'biz' ve 'öteki' kavramlarının sınırlarını bu şekilde belirlemeli; insanların *can, mal, ırz-namus, akıl ve inanç güvenliklerini* haleldar edenleri ötekileştirip bunlarla topyekûn mücadele etmelidir. Ancak bu mücadelede sadece suçu işleyenler hedef alınmalıdır; aileleri, kavm ü kabileleri, milletleri ve ırkları hedef tahtasına konulmamalıdır (Suçluya arka çıkarlarsa başka). Çünkü sorumluluğun şahsîliği prensibi, gerek Kur'ân'ın gerekse Hukukun temel ilkelerinden biridir.

2.5. Beşerî ilişkilerde reel dünyevî hayat esas alınmalı; Ahirette kimin Cennetlik olup olmayacağı ile uğraşılmamalı; din akıldışılıklarla ve olağanüstülüklerle sınırlanıp tamamen ölüm sonrasıyla ilişkili bir sistemmiş gibi yansıtılmamalı; dîn, îmân, islâm, ihsân, salâh gibi temel kavramlar inanç alanına hapsedilmemelidir.

---

72 Bir suçun bir kez yapılması ile sürekli yapılması arasındaki fark aşikârdır; dolayısıyla bir suçun kendisinde sıfat halini aldığı *fâsık, fâcir, zâlim* kişilerden teberri ediyor, bunları düşman biliyoruz (Tekrarlıyorum; tevbe hakkı bakidir).

İslâmiyetin temel hedefi '*fitne*yi ortadan kaldırmak' ve 'dini tamamen Allah'a ait kılmak'tır[73]. Hiç kimsenin *dine* girmeye zorlanamayacağı[74] ve farklı dinlerin kıyamete kadar devam edeceği[75] Kur'ân'da da teslim edilen bir realite olduğuna göre, ilgili *fitne* ayetinden herkesi Müslüman yapmak gerektiği anlamı çıkmaz. Burada kastedilen; baskı, anarşi ve hukuksuzluğu ortadan kaldırmaktır ki tamamen dünyevî bir hedeftir. Neyin hak neyin bâtıl olduğu apaçık ortadadır; makam-mevkî hırsıyla hareket etmeyen normal (güdümsüz/şartlanmamış) bir insan bunu kabul eder; etmeyen de kendi seçiminin sonucuna katlanır. Irklar, inanışlar, coğrafyalar, biz ve öteki şuurları, insanların bizzat kazandıkları şeyler değildir; insanlar bunların içinde doğmaktadır. Allah herkesi kendi ortam ve şartlarında değerlendirir. Ortaçağ Hıristiyan mantığıyla, 'öteki'ni kurtarma adına ötekini yok etmemeli; 'ötekini kendimize benzeteceğiz' diye kendimizi tüketmemeli, ötekini olduğu gibi kabul edip onunla 'bizzat kendisi olarak' ne tür ilişkiler geliştirmek gerektiği' üzerinde kafa yormalıyız. Toplumları inşa eden siyasîler, eğitimciler ve din adamları olarak şu husus üzerinde düşünmeliyiz: Türk-Japon muhabbeti örneğinde olduğu gibi, insanlar uzaktan pekala birbirlerini seviyorlar da neden yakınlaştıkça uzaklaşıyorlar? Asıl marifet, insanın yakın temas halinde olduğu kişileri sevebilmesi ve onlar tarafından sevilebilmesi değil midir?

2.6. **Nefret ve kin için gösterilen çaba sevilmek için de gösterilmeli;** öteki tarafından sevilmek / beğenilmek / takdir edilmek gibi bir amacımız olmalı ve bunu tahakkuk ettirebilmek için *güvenlik, adalet, dürüstlük, izzet, alçakgönüllülük, barış, kalite, cömertlik, sıla-yı rahim* vb. hasletlere sahip olmalı ve bunların tersi olan hâllerden kaçınmalıyız; **en iyi tebliğ** beden ve **hâl dili** ile yapılandır; sözle, cedelle ve savaşla yapılan değil... Gerçek anlamda 'iman' ve 'salih' amel sergilediğimiz takdirde Yüce Allah bizim için sevgiyi var edeceğini garanti etmektedir[76].

Batı ve İslâm dünyaları arasında köprü olan Türkiye'nin, her iki dünyayı da tamamen ötekileştirmemesi dünyanın geleceği bakımından müjdeler içeren güzel bir tecellidir.

---

73 Bkz. Enfâl 8/39.

74 Bakara 2/256.

75 Mâide 5/48; Hud 11/118.

76 Meryem 19/96.

olabilir- kendilerinden kaynaklanmayan özelliklerinden dolayı 'ben'imserken, diğerlerini ötekileştirmemiz doğru değildir. Önemli olan insanın bizzat yapıp ettikleridir.

O **halde**, -tıpkı Allah katında olduğu gibi- insanlara taşıdıkları kimliklere göre değil, bir ya da birkaç kez işlediklerine göre değil *hayatın tamamına yayılan ve bütün tutumlara akseden kişisel amellere* göre muamele edilmeli; *"Abdin Hakk'a takarrubu halk ile sulh olduğu mikdardır."* (İbrahim Bergamavî) ilkesi unutulmamalı; öteki ile ilişkiler inanç (*itikat/akîde*) eksenine değil, hukuk eksenine oturtulmalıdır.

Ben kendi adıma şunu açık yüreklilikle ilan ediyorum ki; katillerden, uyuşturucu ve içki satıcılarından, kadın tacirlerinden, hırsızlardan, çetelerden, tefecilerden, insanları birbirine karşı kışkırtıp birbirinden nefret ettirmeye çalışanlardan, ellerindeki medya gücünü kullanarak insanlığı İslâmiyete ve onun büyük peygamberine düşman etmeye çalışanlardan *teberrî* ediyorum. Bunlar istedikleri kadar *din*li / *iman*lı olduklarını ilan etsinler, tevbe hakları baki kalmak şartıyla, tamamından berîyim[72]. Buna karşılık, insanların *can, mal, ırz-namus, akıl ve inanç güvenlik*lerini ihlâl etmeyen; elinden, dilinden ve belinden insanların sâlim olduğu herkes bendendir. İtikadımca, *zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.* Aynı hassasiyeti diğer din mensuplarından da bekliyorum. Yahudisi, Hıristiyanı, Ateisti, Hindusu, Şintoisti, 'biz' ve 'öteki' kavramlarının sınırlarını bu şekilde belirlemeli; insanların *can, mal, ırz-namus, akıl ve inanç güvenliklerin*i haleldar edenleri ötekileştirip bunlarla topyekûn mücadele etmelidir. Ancak bu mücadelede sadece suçu işleyenler hedef alınmalıdır; aileleri, kavm ü kabileleri, milletleri ve ırkları hedef tahtasına konulmamalıdır (Suçluya arka çıkarlarsa başka). Çünkü sorumluluğun şahsîliği prensibi, gerek Kur'ân'ın gerekse Hukukun temel ilkelerinden biridir.

2.5. Beşerî ilişkilerde reel dünyevî hayat esas alınmalı; Ahirette kimin Cennetlik olup olmayacağı ile uğraşılmamalı; din akıldışılıklarla ve olağanüstülüklerle sınırlanıp tamamen ölüm sonrasıyla ilişkili bir sistemmiş gibi yansıtılmamalı; dîn, îmân, islâm, ihsân, salâh gibi temel kavramlar inanç alanına hapsedilmemelidir.

---

72 Bir suçun bir kez yapılması ile sürekli yapılması arasındaki fark aşikârdır; dolayısıyla bu suçun kendisinde sıfat haline geldiği *fâsık, fâcir, zâlim* kişilerden teberrî ediyor, bunları düşman biliyoruz (Tekrarlıyorum: tevbe hakkı bakidir).

İslâmiyetin temel hedefi '*fitneyi* ortadan kaldırmak' ve 'dini tamamen Allah'a ait kılmak'tır[73]. Hiç kimsenin *dine* girmeye zorlanamayacağı[74] ve farklı dinlerin kıyamete kadar devam edeceği[75] Kur'ân'da da teslim edilen bir realite olduğuna göre, ilgili *fitne* ayetinden herkesi Müslüman yapmak gerektiği anlamı çıkmaz. Burada kastedilen; baskı, anarşi ve hukuksuzluğu ortadan kaldırmaktır ki tamamen dünyevî bir hedeftir. Neyin hak neyin bâtıl olduğu apaçık ortadadır; makam-mevki hırsıyla hareket etmeyen normal (güdümsüz/şartlanmamış) bir insan bunu kabul eder; etmeyen de kendi seçiminin sonucuna katlanır. Irklar, inanışlar, coğrafyalar, biz ve öteki şuurları, insanların bizzat kazandıkları şeyler değildir; insanlar bunların içinde doğmaktadır. Allah herkesi kendi ortam ve şartlarında değerlendirir. Ortaçağ Hıristiyan mantığıyla, 'öteki'ni kurtarma adına ötekini yok etmemeli; 'ötekini kendimize benzeteceğiz' diye kendimizi tüketmemeli, ötekini olduğu gibi kabul edip onunla 'bizzat kendisi olarak' ne tür ilişkiler geliştirmek gerektiği' üzerinde kafa yormalıyız. Toplumları inşa eden siyasiler, eğitimciler ve din adamları olarak şu husus üzerinde düşünmeliyiz: Türk-Japon muhabbeti örneğinde olduğu gibi, insanlar uzaktan pekala birbirlerini seviyorlar da neden yakınlaştıkça uzaklaşıyorlar? Asıl marifet, insanın yakın temas halinde olduğu kişileri sevebilmesi ve onlar tarafından sevilebilmesi değil midir?

2.6. **Nefret ve kin için gösterilen çaba sevilmek için de gösterilmeli;** öteki tarafından sevilmek / beğenilmek / takdir edilmek gibi bir amacımız olmalı ve bunu tahakkuk ettirebilmek için *güvenlik, adalet, dürüstlük, izzet, alçakgönüllülük, barış, kalite, cömertlik, sıla-yı rahim* vb. hasletlere sahip olmalı ve bunların tersi olan hâllerden kaçınmalıyız; **en iyi tebliğ** beden ve hâl dili ile yapılandır; sözle, cedelle ve savaşla yapılan değil... Gerçek anlamda 'iman' ve 'salih' amel sergilediğimiz takdirde Yüce Allah bizim için sevgiyi var edeceğini garanti etmektedir[76].

Batı ve İslâm dünyaları arasında köprü olan Türkiye'nin, her iki dünyayı da tamamen ötekileştirmemesi dünyanın geleceği bakımından müjdeler içeren güzel bir tecellidir.

---

73 Bkz. Enfâl 8/39.

74 Bakara 2/256.

75 Mâide 5/48; Hud 11/118.

76 Meryem 19/96.

EY NEFS-İ MUTMAİNNE! DÖN ARTIK RABBİNE[1]

GİRİŞ

Kur'ân'ı farklı anlama alanında sufilerin farklı bir yerleri olduğu aşikârdır. Nitekim *nefs-i mutma'inne* kavramı, günümüzde, tasavvufî bir terim olarak "insan benliğinin en üst mertebelerinden biri" anlamında kullanılmaktadır. Acaba, ilgili ayette de bu anlamda mı kullanılmıştır? İşte, elinizdeki çalışmada bu tartışılmaktadır. Burada amaç, nefs-i mutma'inne terkibine çağlar boyunca yüklenen mânayı tamamen yanlışlamak değildir. Birtakım bulguların Kur'ân kelimeleri ile etiketlenmesi, aslında büyük bir inceliktir. Bu, aynı zamanda, Kur'ân'ın hayatın odağında yer aldığını gösterir. Dolayısıyla, amacımız ilgili ayetlerin ilk anlamının, onların aracılığıyla iletilen aslî mesajın vuzuha kavuşmasıdır.

I. NEFS-İ MUTMAİNNE

1.1. GENELDE ANLAŞILAN MÂNA

'İlgili pasajdan genelde anlaşılan mâna' denince, şüphesiz, akla önce zahirî/normal tefsirler gelir. Ancak bunlara geçmeden önce, şu an daha ziyade Tasavvufî bir terim olarak kullanılan nefs-i mutma'inne ile ilgili belli başlı işarî yorumları arz etmek istiyoruz. Bunların ardından kendi tahlilimize geçeceğiz.

1.1.1. İŞARÎ TEFSİRLERDEN ÖRNEKLER

Tüsterî'ye (v.283) göre, يا أيتها النفس المطمئنة ifadesinde, tabiat nefsinin hayatının kendisine bağlı olduğu ruh nefsine hitap edilmektedir. النفس المطمئنة ise Allah'ın mükâfat ve cezasını tasdik eden nefis olup kendisinden istenen, hem Allah sayesinde Allah'tan razı olarak hem de Allah'la sükûnet bulduğu için Allah rızasına ermiş olarak ahiret yoluyla Rabbine dönmesidir. Tüsterî sonraki kısmı şöyle açıklar: "O halde, Benim gerçek kullarım olan velileri-

1 "Nefs-i Mutmainne Ayetine Yeni Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2009, 50/1, 1-24.

min arasına gir; Cennetime gir. İki tür cennet vardır; biri bizzat Cennet, diğeri hayat ile hayat ve bakā ile bakādır..."[2]

Kuşeyrî (v.465) النفس المطمئنة tamlamasının, "nefs ile mutmain olan ruh" demek olduğunu belirttikten sonra, *nefs-i mutma'inne*nin, "marifet sayesinde' ya da 'Allah'ı zikrederek' veya 'Cennet müjdesiyle' mutmain olan ruh" yahut "sükûnet bulmuş ruh" olduğunun da söylendiğini belirtmekte ve son iki ayeti "Benim salih kullarımın arasına gir" şeklinde anlamaktadır.[3]

Necmeddîn Dâye'nin[4] (v.654) *Te'vîlât-ı Necmiyye*'sindeki şu tefsir de nefs-i mutma'inne bağlamında geliştirilen en güzel yorumlardan biridir:

> "Menzil ve makamları katettikten sonra [bir damlanın deryaya karışarak onda fâni olması misali] Rabbinde fâni olarak O'na dön; yani, hem Allah'a doğru gerçekleştirdiğin seyr u sülûkün [manevî yolculuğun] sonuçlarından razı olarak hem de O'nun giydirdiği bakā [kalıcılık] giysisiyle O'nun rızasını kazanmış olarak (...) 'Ben'de ve Benim sıfatlarım ile bakā bulmuş olan kullarımın arasına gir; kendi zatından ve 'ben'liğinden fâni olduğun için Benim zat cennetime gir."[5]

Nîsâbûrî'ye (v.728) göre, bu ayetlerde, Allah'ın zikri ile ya da -selîm bir nefsin itminan bulacağı- erdemli ahlâk ve sahih akāid ile mutmain olan nefsten; Rabbinin kendisi hakkında hükmedip takdir buyurduğu her şeye razı olarak ve Allah katında *marżî* olarak Rabbine -veya O'nun vereceği sevaba- dönmesi istenmektedir. Çünkü O'ndan başka sahibi yoktur. Her ne kadar henüz teklif yurdunda [yaşamakta] iseler de kâmil nefs sahiplerinin sıfatı budur. Bu sebepledir ki, "O halde, salih kullarım cümlesine gir, Cennetime gir" emirleri bu sıfat üzerine terettüp ettirilmiştir. Cennet, -dünyada- rıza ve teslimiyet makamıdır. Nefs dünya hayatında hakiki kemâlât ve yakîni

---

2 Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Kahire: Matba'atü's-Sa'âde, 1908, s.184.

3 Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2000, III, 421.

4 *Te'vîlât-ı Necmiyye* olarak bilinen bu eserin adı *Bahru'l-Hakā'ık ve'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ân ve's-Seb'i'l-Mesânî* olup Necmeddîn Kübrâ'ya (ö.618) nispet edilmektedir. Zehebî ve Süleyman Ateş, eserin, Necmeddîn Dâye'ye ait olduğu kanaatindedir. Yalnız, her ikisinin de belirttiğine göre, tamamı Dâye'ye ait olmayıp Zâriyât Sûresinin (51) 17-18. ayetlerinden sonrası 'Alâ'ü'd-devle Simnânî (ö.736) tarafından tamamlanmıştır (Bkz. et-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* II, 376 vd.; Süleyman Ateş, *İşarî Tefsir Okulu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998, s.141-144).

5 Bkz. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, X, 433.

marifetle bezenmiş olursa, ölüm ve ba's esnasında bu Cennete giriş müjdesine lâyık/ehil olur.[6]

Kâşânî'de (v.736) ise ilgili kısmın tefsiri şu şekildedir:

> "Ey kendisine sekînet nâzil olup yakîn nûru ile nurlanan ve ızdırâbdan (zihnî/manevî çalkantılardan) Allah'a itminan bulan! Hâl-i rızâda Rabbine rücû et; yani, kemâl sıfatları senin için tamam oldukta bu kemâlde sâkin olma (yerleşme); sıfat makamının kemâli olan rıza hâlinden zâta rücû eyle. 'Allah onlardan razı, onlar da O'ndan razı olmuşlardır' buyrulduğu veçhile, Allah Tealâ'dan razı olmak da ancak O razı olduktan sonra olabilir. İmdi, tevhîd-i zâtî ehlinden hâs kullarım zümresine dâhil ol ve benim hususi cennetime, zat cennetime dâhil ol."[7]

1.1.2. TEMEL TEFSİR KAYNAKLARI

Taberî (v.310) ilgili ayetlerin tefsiri sadedinde üç temel görüşe yer verir:

(a) İlk naklettiği kavle göre, يا أيتها النفس المطمئنة ve devamındaki hitaplar, "meleklerin Kıyamet günü Allah dostlarına sarf edecekleri sözler"dir.[8] Nefs-i mutma'inne de "Allah'ın müminlere yönelik dünyevî-uhrevî vaatleri ile mutmain olup bunları kesin olarak tasdik eden" kişidir. -"Allah'la karşılaşacağına, O'nun huzuruna mutlaka çıkacağına iman eden" şeklinde de bir rivayet vardır ki pek farklı değildir.-

(b) Bir sonraki görüş, bu hitabın ölüm esnasında mümin kişiye tevcih edileceği yönündedir.[9] ارجعي الى ربك cümlesinde Yüce Allah, meleklerin *ba's* esna-

---

6 Bkz. Hâkim Nisâbûrî, *Garâ'ibu'l-Kur'ân ve Rağâ'ibu'l-Furkân*, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1962, XXX, 96.

7 Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşâniyye*, Fecr 27-30 hk. Bu yorum Bursevî'de de -Kâşânî'ye nispet edilerek- geçer (Bkz. *Rûhu'l-Beyân*, Fecr 27-30 hk).

8 Ancak bu hitabın bizzat Allah tarafından yapıldığı aşikârdır. Çünkü "Benim kullarımın arasına gir, Benim Cennetime gir" buyrulmaktadır.

9 Bağavî'nin (ö.516) naklettiğine göre, Abdullah b. 'Amr şöyle demiştir: Mümin bir kul vefat ettiğinde, Allah kendisine bir cennet armağanı ile birlikte iki melek gönderir. Kişinin ruhuna hitaben; "Ey nefs-i mutma'inne! Rabbin senden razı olduğu halde, 'revh' ve 'reyhân'a (yani güzel kokulu, son derece rahat bir yere) çık." denir. O da bir insanın burnuyla koklayabileceği en güzel mis kokusu ile çıkar (yani, bedenden ayrılır). Gökyüzünün dört bir yanındaki melekler, "Yeryüzünden tertemiz bir ruh, hoş/güzel bir esinti ile geldi" derler. Hangi kapıya gelse, açılıverir; hangi meleğe uğrasa, ona dua eder. Sonunda, Rahman'ın huzuruna getirilir ve secde eder. Sonra Mikâil'e: "Bunu mümin ruhların yanına götür" diye emredilir. Sonra, emredilir ve kabri 70 zirâ genişliğinde açılıp genişletilir; etrafa güzel kokular saçılır. Ezberinde Kur'ân'dan bir parça varsa, onun nuru

sında müminlere sarf edecekleri sözleri hikâye etmektedir; melekler, nefse (yani, 'ruh'a) sahibinin cesedine girmesini emredeceklerdir. Bu görüş sahiplerine göre, *rabb*den maksat ruhun 'sahib'idir.

(c) Taberî'ye göre en kabule şayan görüş, فادخلي في عبادي وادخلي جنتي "Kullarımın içine gir de Cennetime gir" ifadelerinin de gösterdiği üzere, ارجعي emrinin kıyamet günü ruhların cesetlere girmesi ile ilgili olduğuna dair görüştür.[10] فادخلي في عبادي وادخلي جنتي ifadesine gelince; bir görüşe göre, "Salih kullarımın arasında cennetime gir" anlamında; bir görüşe göre ise, "Benim emrime/tâatıma gir" anlamındadır.[11]

Beydâvî (v.791) يا أيتها النفس المطمئنة hitabından önce; "Allah buyurur ki" ya da "kendilerine denir ki" şeklinde bir söz takdir ederek nefse yönelik emirleri bir yere bağladıktan sonra, النفس المطمئنة'yi iki şekilde açıklar: (a) Allah'ın zikri ile mutmain olan nefis; (b) korku ve hüzünden uzak tamamen güvenli bir nefis. Bu itminan ise ya Vâcib li-zâtihî'den [c.c.] dolayıdır -yani nefs, sebepler ve müsebbepler zincirinde yüksele yüksele sonunda 'varlığı zarurî olarak kendinden kaynaklanan' nihaî varlığa [c.c.] ulaşır; O'nu tanıdığı ve O'nun sayesinde her şeyden müstağnî kalabildiği için mutmain olur- ya da 'hak'tan dolayıdır. Yani, gerçeği yakaladığı için asla şüpheye düşmemektedir.[12]

Bursevî (v.1127), önceki ayetlerde nefs-i emmârenin uğrayacağı bedbahtlık (şakāvet) anlatıldıktan sonra يا أيتها النفس المطمئنة hitabıyla nefs-i mutma'innenin mutluluğunun anlatımına geçildiği kanaatindedir. Ona göre, ارجعي

---

kendisine yeter. (Abdullah b. 'Amr, devamla, kâfir ruhun ölüm ve sonrasındaki feci durumunu anlatmaktadır.) Bkz. Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, Fecr 27-30 hk.

10 فادخلي في عبدي [Kuluma gir] ve فادخلي في جسد عبدي [Kulumun bedenine gir] şeklindeki kıraatler bu anlamı destekler. İlki Übeyy b. Kâ'b ve İbn Abbas'a, ikincisi ise İbn Mes'ûd'a isnat edilen [Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Fecr 27-30 hk.] bu iki okuyuş, ayetteki 'nefs'in ruhtan ibaret olduğu anlayışına dayalı yorumlardan ibarettir; sahih ve mütevatir değildir [Bkz. Paluvî, *Zübdetü'l-'İrfân*, s.144]. Buna göre; "Ba's, nüşûr ve ruhların bedenlere iadesi esnasında kulumun cesedine gir" denmektedir. Aynı emir diğer ruhlara verilmeyecek midir ki, bu ayetteki, sadece iyi ruhlarla sınırlandırılabilsin? Kaldı ki, "ruhun, sahibinden yani bedenden; bedenin de ruhtan razı olması" şeklinde bir tema Kur'ân'a yabancıdır. Aksine, râdî - mardî teması, hemen daima Allah ile kul arasında gerçekleşen bir fiil olarak varit olmuştur. (Bkz. Abdülbaki, "rdy" md., *el-Mu'cemü'l-Müfehres*)

11 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Fecr 27-30 hk.

12 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, Fecr 27-30 hk. Bu açıklama, aynen değilse de tema olarak Zemahşerî ve Râzî'de de mevcuttur (Bkz. Fecr 27-30 hk).

إِلَى رَبِّكِ cümlesinde "Rabbinin sana va'dettiği ikram / keramet ve yakınlığa dön" buyrulurken, فَادْخُلِي فِي عِبَادِي cümlesinde "Bana özgü salih kullarım zümresine gir" denmiş olmaktadır.[13]

Elmalılı'nın (v.1942) ifadeleri ile özetleyecek olursak:

> "فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ ayetleri, cehûl ve zalûm olan nefs-i emmârenin cehâlet ve hubb-i dünya ile zulm ü kibr ve sefâhete ve câh ü mala meyil ve hırs gibi tabîat-ı şehevâniyye ve cismâniyyesini beyan ettiği gibi, sonunda يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى [İşte o gün, insanoğlu derin derin düşünür; -ama ne fayda!- Keşke şu asıl hayatım için bir şeyler göndermiş olsaydım!' der.] ile de kendini levm eden nefs-i levvâme tabîatı ve fakat bu levmin zamanı geçmiş olduğundan dolayı fâidesi olmayıp hükmü ebedî azâb ve vesâkta kalmak olduğu anlatılmakla nefs-i emmâre ve nefs-i levvâme hükümleri gösterilmiş, sonra da vaktiyle hakkı anlayıp o mertebelerden irtikâ etmiş olan nefs-i mutma'innenin hükmü anlatılmıştır."[14]

Yukarıdaki açıklamalar, belli başlı hemen bütün tefsirlerde[15] yer almaktadır. Buna göre, ilgili ayetlerin muhatabı; mümin, icabetkâr, muvahhit, Allah'ın va'dine inanan, Allah'tan razı, hakiki imanı ve salih ameli sayesinde kıyamet dehşetinden emin, ârif, velî, cennetlik bir kişi ya da ruhtur. Bu yönü ile tasavvuf terminolojisindeki nefsin ulaştığı yüksek manevî mertebelerden biri olan 'nefs-i mutma'inne'yi hatırlatmaktadır. Oysa, bu terkibe 'anlama faaliyetinin kavramsal araçları' çerçevesinde yaklaşıldığında, ayetin nâzil olduğu ortamda bu mânanın hiç de 'zahir' olmadığı görülmektedir.

1.2. BİZİM ANLADIĞIMIZ

Önsözde de belirttiğimiz üzere; "Kur'ân'ın her cümlesinin objektif bir iletisi vardır ve bu mesaj, Hazret-i Peygamber ve çağdaşlarınca anlaşılan mesajdan ibarettir. Şöyle ki:

---

13 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, Fecr 27-30 hk.

14 Elmalılı, *HDKD*, Fecr 27-30 hk.

15 Fecr 27-30 ile ilgili olarak; Zeccâc'ın (ö.311) *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, Maverdî'nin (ö.450) *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, Bağavî'nin (ö.516) *Me'âlimü't-Tenzil*, Ebu Hayyan'ın (ö.754) *el-Bahru'l-Muhît*, Ebussuûd Efendi'nin (ö.951) *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Şevkânî'nin (ö.1250) *Fethu'l-Kadîr*, Âlûsî'nin (ö.1270) *Rûhu'l-Me'ânî*, Cezairî'nin (ö.1921) *Eyseru't-Tefâsîr*, Tantâvî'nin (ö.1347) *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*, İbn 'Âşûr'un (ö.1393) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* adlı eserlerini bizzat inceledik.

1.2.1. AYETLERİN BAĞLAMI

1.2.1.1. Tabiî nüzûl çevresi

Peygamberliğin ilk yıllarında[16] nâzil olan Fecr Sûresinin girişinde Âd, Semûd, Mısır, İrem gibi kadîm medeniyetlerin nasıl yok olup gittiğinden bahsedildikten sonra, söz asıl muhataplara, Araplara, getirilir ve akıllarını başlarına devşirmedikleri takdirde, bu toplumlar gibi kaçınılmaz bir son ile karşılaşacakları ihtâr edilir. Allah tarafından kâh nimete gark edilen kâh sıkıntıya sokulan Arapların, Rableri karşısındaki tutum ve davranışları eleştirilip mala karşı ne kadar tamahkâr oldukları üzerinde durulur. Ama bunun böyle gitmeyeceği, bunların hesabının bir gün mutlaka sorulacağı belirtilir. Ahiretteki yargılanmanın akabinde bu nankörce ve kâfirane amellere Allah'ın vereceği sert cezaya dikkat çekilir ve ayaklarını denk almaları, tapındıkları diğer varlıkları bir tarafa bırakarak gerçek Rablerine/Efendilerine dönmeleri; sadece O'na kulluk etmeleri emredilir:

> "Şafağa; on geceye; çifte ve teke; geçeceği sıra, geceye yemin ederim ki (böyle giderse siz de aşağıdakiler gibi azâba çarptırılacaksınız!..) Aklını başına devşirecek biri için, yemin etmeye değmez mi bu?! Rabbinin, ne yaptığını bilmiyor musun Âd'lılara? Hiçbir yerde bir benzeri yaratılmamış o sütunlu İrem (bahçelerin)e? Vâdideki kayaları oyan Semûd'lulara? O (dikilitaşları ve piramidleri diken) kazıklı Firavunlara... Onlar ki ülkelerinde iyice azıtmıştı; büyük karışıklıklar çıkarmıştı... Senin Rabbin de azap kamçısını şaklattıkça şaklatmıştı, üzerlerinde!.. Çünkü senin Rabbin sürekli gözetlemekte! Gelelim şu (Arap) insan(ın)a: Rableri -sırf denemek maksadıyla- bunlara değer verip kendilerine rahat bir yaşam sunduğunda; 'Biz (Mekkeliler)e bu değeri Rabbimiz vermiş!' derler. Ama O, yine denemek maksadıyla ölçüp biçerek verdiğinde, bu sefer de; 'Rabbimiz bizi hiç önemsemiyor!' derler. Yoo!.. Aksine, yetime değer vermeyen, sizlersiniz. Sizlersiniz, birbirini düşkünü doyurmaya teşvik etmeyenler; helâl-haram demeden miras yiyenler; mala-mülke karşı aşırı bir sevgi besleyenler. Ama böyle gitmez! Arz peşpeşe sarsılıp paramparça olduğunda; senin Rabbin (hükmetme yetkisine sahip tek hâkim olarak) gelip melekler sıra sıra dizildiğinde; o gün Cehennem de getirilmiş olur. İşte o gün, insanoğlu derin derin düşünür; -ama ne fayda!- 'Keşke şu asıl hayatım için bir şeyler göndermiş olsaydım!' der. O

---

16 Bâzergân, Fecr Sûresini peygamberliğin 2. ve 3. yıllarına yerleştirmiştir (Bkz. *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, s.129-130).

gün O'nun cezalandırdığı gibi cezalandıramaz hiç kimse! O'nun bağladığı gibi bağlayamaz hiç kimse! Ey itminan sahibi benlik! Sen O'ndan O da senden râzı olacak şekilde Rabbine dön de ("sadece" Bana kulluk eden has) kullarımın arasına gir; (sen de) gir Benim Cennetime."

1.2.1.2. İç bağlam [يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ hitabı ile başlayan kısmın öncesi ile irtibatı]

Surenin son kısmını oluşturan يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ve devamındakı emirler, Muşriklerin ahirette uğrayacakları sert azabı konu alan ayetlerden sonra gelmesi hasebiyle, doğal olarak bunların devamı gibi düşünüleceğine, söz, Muşrıklerden müminlere getirilmiş gibi algılanmıştır. Buna göre, Cehennemliklerin durumuna temas edildikten sonra, Cennetliklere geçilmiş olmaktadır.[17] Ama, acaba bu ayetlerde müminlerden bahsedildiği kesin midir? Bu aşağıdaki analizler ışığında görülecektir. Burada şunu hatırlatmakla yetinelim: Ayetleri böyle anladığımız takdirde, "Rabbine dön!" ve "Kullarımın arasına gır!" emirleri askıda kalmaktadır.

1.2.2. KELİME ANALİZLERİ

Bir metnin doğru anlaşılabilmesi, anahtar kelimelerinin o metnin bütünlüğü içerisinde iyi anlaşılmasına bağlıdır. Bu bakımdan, ayetlerimizdeki odak kavram ve temaların Kur'ân bütünlüğü içerisinde ele alınması gerekmektedir.

2.2.2.1. Nefs-i Mutma'inne (النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ)

Cürcanî'ye (v.816) göre nefs-i mutma'inne; kalp nûru ile nurlanması tamamlanıp sonuçta kötü sıfatlarından sıyrılarak güzel ahlâk [*övgüye değer huylar* (*ahlâk-ı hamîde*)] ile ahlâklanan nefistir.[18] Bu nefis, Cenab-ı Hakk'ın tevfik ve inayetiyle sekinet ve yakine mazhar olarak ıztıraplardan kurtulur. Bu makamda beşeriyet fena bulup 'Nûr-i Muhammedî' zuhûr ettiğinden, nefs hıtâb-ı ilâhîye mazhar olur.[19]

Bu tanımın sağlaması, ilgili kelimelerin 'kök anlamları analiz edilerek yapılabilir:

---

17 Bu, Kur'ân'ın genel üslûbuna uygundur. Kur'ân 'mesânî/simetrili' bir kitap olduğu için, Cehennemden bahsedilen yerde Cennete, Allah'ın rızasından bahsedilen yerin devamında O'nun gazabına geçişler yapılır.

18 Cürcânî, "en-Nefsü'l-Mutma'inne" md. *et-Ta'rifât*.

19 H. Kâmil, Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994, s 249-250.

(i) Nefs (النَّفس)

"Bir şeyin nefsi" [ruh, ceset birlikte olmak üzere] onun ta kendisi ('ayn'ı) demektir.[20] Kur'ân'da; kişinin -hatta bir topluluğun[21]- kendisi ('zat'ı)[22] ve ruh[23] anlamlarında kullanılmıştır. "Her nefs ölümü tadacaktır" demekle "Her canlı ölümü tadacaktır" demek sonuçta aynı şeydir. Ruh anlamındaki 'nefs'in Türkçede 'soluk'a tekabül eden 'nefes'le irtibatı aşikârdır; çünkü nefs, nefes sayesinde hayatta kalabilmektedir.[24]

Cürcani'ye (v.816) göre nefs; hayat kuvvesini, iradî hareketi ve hissetmeyi sağlayan latif, buharsı bir cevherdir. Kadîm bilim adamları (hakîm / filozofl) bu cevhere, "insan bedenini aydınlatan hayvanî ruh" derlerdi. Ölüm anında, bu cevherin ışığı bedenin içinden de dışından da kesilir. Uyku sırasında bedenin zahirinden kesilmekte ise de bâtınını aydınlatmaya devam etmektedir. Bundan, uyku ile ölümün aynı cinsten oldukları anlaşılır; sadece, uykuda eksik bir kesinti, ölümde ise tam bir kesinti vardır.[25]

Elmalılı'nın anlatımıyla; "İnsanın nefsi, 'ben' dediği zat ve hakikati, kendisidir ki kendisine muhtelif şüûnâtı içinde vahdetle bir şuûru, duygusu vardır. Bu itibar ile biri duyan (şâ'ir), biri de duyulan (meş'ûr) olmak üzere iki haysiyyeti hâizdir. Nefsin hakîkati bu iki haysiyyetin vahdet ve ıntıbâkı noktasındadır. Bununla beraber uyku, gaflet, baygınlık, ölüm hallerinde olduğu gibi yekdiğerinden ayrılan bu haysiyyetlerden her biri itibariyle dahi mülâhaza olunur da bazan yalnız hassâsiyyet bazan mücerred temyîz ve idrâk ile irâde mebdei olarak kendisiyle gayrisini şuûr ile temyîz veya tevhid eden rûha dahi nefs ıtlâk edilir ki nefs-i hassâse veya şehevâniyye, nefs-i derrâke veya nâtıka denilmesi bundandır. Bu mânaca nefse lisânımızda 'can' tâbir olunur."[26]

Elmalılı'nın dediği gibi, 'nefs'in mertebe, makām ve hâlleri üzerinde sufilerin geniş açıklamaları vardır. Hatta, bütün Tasavvuf من عرف نفسه فقد عرف ربه

[20] Bkz. Râğıb, Firûzâbâdi, "nfs" md.

[21] Örneği: (تعالوا ندع ... أنفسنا وأنفسكم); Haşr 59/19 (فأنساهم أنفسهم); Nur 24/61 (فسلّموا على أنفسكم)

[22] Örn. Bakara 2/235; Âl-i 'İmrân 3/30; Mâide 5/116.

[23] Örn. En'âm 6/93 (أخرجوا أنفسكم); Tevbe 9/55 (وتزهق أنفسهم).

[24] Bkz. Râğıb, a.md. *Nefs* kelimesinın kökeni, Arapçaya hangı dilden geçtiği ve Câhiliye dönemindeki anlamları hk. bkz. Mehmet Dalkılıç, *İslâm Mezheplerinde Ruh*, İstanbul: İz yayıncılık, 2004, s.59-60.

[25] Cürcâni, "en-nefs" md., *et-Ta'rifât*.

[26] Elmalılı, *HDKD*, Fecr 27-30 hk. Ayrıca bkz. Râzi, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Fecr 27-30 hk

[Nefsini tanıyan Rabbini tanır] düsturu ile nefs üzerinde dolaştığı söylenebilir. Mutasavvıflar, nefsi şu merâtib üzere tasnif ederler: *Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mutma'inne, nefs-i râżıye, nefs-i marżıyye, nefs-i mülheme, nefs-i zekiyye.*[27] Bu tabirlerin tamamı Kur'ân ayetlerinden alınmıştır. Ancak Kur'ân'da bu sıralamayı haklı kılacak bir delil bulunmadığı gibi, literatürde bunlara verilen anlamları destekleyecek bir mâna da yoktur. Çünkü; (a) Sıralama; kişinin 'en yüce gaye olan Allah rızası'na erdiğini gösteren râzıye ve marzıyye[28] makamları en sona (zirveye) konulsa belki daha anlamlı olabilirdi. (b) *Emmâre*, Hazret-i Yusuf'un bir sözünde 'nefsin kötülüğü emredip durması' çerçevesinde geçerken[29] *levvâme*, Kıyamet günü kendini kınayıp duracak olan nefis bağlamında geçer.[30] *Mutma'inne*, bu bölümde tartıştığımız husustur. *Mülheme*, nefsin hem şeytanî hem de rahmanî yönlerinin olduğu; takvaya da fücûra da eğilimli olarak ('aslî günah'tan uzak, nötr bir şekilde) yaratılmış olduğu anlatılırken kullanılır.[31] *Zekiyye*, günahsız bir çocuğun 'ileride işleyeceği kötülüklere binaen' katledilmesinin Hazret-i Musa tarafından kınanması bağlamında geçer.[32] Bunlardan sadece *mutma'inne, levvâme* ve *zekiyye* 'nefs'e 'sıfat' olarak kullanılmıştır; diğerleri nefse dair birer 'haber' ve 'hâl'dir. Sadece *mülheme* aynen (ism-i mef'ûl kalıbında) geçmeyip أَلْهَمَ fiilinin mef'ûlü olarak kullanılmıştır.

Kur'ân'da nefs hayra ve şerre eğilimli yaratılmış olmakla birlikte, genelde, şer yanı ağır basan bir yapıdır. Kur'ân'da, nefse hemen daima olumsuz sıfatlar yüklenir ve "ancak onu arıtanın iflâh olabileceği" belirtilir.[33] İşte, *aynı* nefs, gerek Kıyamet günü gerekse ölümle karşı karşıya geldiğinde kendisini kınayıp duracaktır.[34]

Nefs kelimesinin Arap dilindeki, şer'î terminolojideki ve Kur'ân'daki anlamları verildiğine göre, tetkik ettiğimiz ayetlerdeki anlamına geçebiliriz: Bizce,

---

27 Elmalılı, Fecr 27-30 hk. Krş. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, s.248-251 [Sıralama; emmâre, levvâme, mülheme, mutma'inne, râżıye, marżıyye, kâmile/sâfiye (zekiyye) şeklindedir].

28 Fecr 89/28.

29 Yusuf 12/53.

30 Kıyamet 75/2.

31 Şems 91/7-8.

32 Kehf 18/74.

33 Bkz. Şems 91/9-10

34 Bkz. Kıyamet 75/2, 13-15.

nefs-i mutma'inne "itminana ermiş ruh" değil, "itminana ermiş zat"tır; يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ hitabıyla, 'ruhlu bedenli' zatlara yani o an yaşamakta olan *itminan* sahibi kişilere hitap edilmektedir.[35]

(ii) İtmi'nân (اطمئنان)

Ayetteki mutmain, Abdürrezzâk es-San'ânî'ye (v.211) göre, "Allah'ın söylediklerinden mutmain, O'nun dediklerini tasdik eden" anlamındadır.[36] Firûzâbâdî'ye (v.817) göre ise, "sâkin" demektir. Masdarı, *itmi'nân* ve *tume'nînet* şeklinde gelir. *Tume'nînet* ve *sekînet* birbirini gerektirici iki kelime olmakla birlikte, *tume'nînet*in *sekînet*i gerektirmesi aksinden daha kuvvetlidir. Ayrıca *tume'nînet*, sekînetten daha geneldir. Farklı dereceleri bulunan *tume'nînet* 'güvene dayalı bir sükûnet' olup kendisinde 'ünsiyetten ('alışma'dan) kaynaklanan bir rahatlık' söz konusudur. *Sekînet* ara sıra ortaya çıkan bir şey iken, *tume'nînet* sahibini terk etmemektedir; bu yönüyle adeta *sekînet*in nihaî noktasıdır.[37]

İtminan, kalp ile birlikte kullanıldığında; "çeşitli soru(n)larla boğuşan çarpıntı hâlindeki bir zihnin bulduğu cevapla sükûnete erip yatışması" demek olmaktadır. (Hazret-i İbrahim örneği[38]). Allah'ın, bazı ölüm-kalım anlarında müminlere sağladığı cesaret, huzur ve güven de yine 'itminan' olarak ifade edilmiştir.[39] Ancak bu güzel ve olumlu mâna, itminan kelimesinin kullanıldığı her yerde geçerli değildir. İtminan biraz da Hazret-i İbrahim örneği sayesinde "imanın sarsılmaz yüksek seviyesi" anlamı ile terimleşmiştir, ama sonuçta bir gönül ve zihin rahatlığıdır. Bu rahatlık ise objektif bir kesinlikten ziyade sübjektif bir kanaatten kaynaklanıyor olabilir; bu açıdan, "gerçeğe tam mutabakat ve objektif kesinlik" ifade eden 'ilm'den farklıdır. İnsan pekala gerçeğe mutabık olmayan, din tarafından benimsenmeyen nesne veya olgular hakkında da böyle bir rahatlığa sahip olabilir; onu

---

35 Krş. Elmalılı, Fecr 27-30 hk. "Hâsılı, insanın nefsi, şâ'ir ve meş'ûr her iki haysiyyetle 'ben' dediği zat hakikatidir." dedikten sonra, "Yalnız, idrâki haysiyyetiyle rûha da ıtlâk edilir. Onun için, burada çokları zat mânasına, bazıları da ruh mânasına telâkki etmişlerdir. Şu halde, nefs-i mutma'inne, itmi'nâna ermiş zat veya ruh demek olur" demektedir.

36 Bkz. San'ânî, *Tefsiru 'Abdürrezzâk*, Fecr 27-30 hk.

37 Bkz. Firûzâbâdî, "tmn" md., *Besâ'iru Zevi't-Temyîz*.

38 Bkz. Bakara 2/260 (او لم تؤمن قال بلى ولكن ليطمئن قلبي).

39 Örneği: Âl-i 'İmrân 3/126 (ولتطمئن قلوبكم به); Nisâ 4/103 (فاذا اطمأننتم); Enfâl 8/10 (ولتطمئن به قلوبكم).

sorgulamaksızın benimsemiş olabilir.[40] İşte, -diğer zaaflarına ek olarak- temel vasıfları umursamazlık ve vurdumduymazlık olan Müşrik toplumu da dinleri ve gidişatları hakkında tam bir itminana sahip idi. Ne de olsa, Fil sahiplerinin saldırısı karşısında Allah'ın özel olarak koruduğu Kâbe'nin mütevellîleri idiler; bu sayede Araplar nezdinde büyük bir ayrıcalığa sahiptiler. Bu ayrıcalığı Kâbe'nin Rabbinden bileceklerine, Kâbe'ye doldurdukları putlardan biliyorlardı. Bu durumda, dinden çıkan, tabiî ki Muhammed ve dâva arkadaşları oluyordu (صبا محمد). Zaten, onun peşine takılanlar da alt tabakadan eğitimsiz-kültürsüz, fakir, dolayısıyla değersiz insanlar değil miydi? Kur'ân'ın tespitiyle, yeryüzü canlılarının en kötüsü olmalarına[41] rağmen, kendilerinde müstesna özellikler vehmediyor; insanların haksız yere öldürüldüğü, köleleştirildiği, kız çocuklarının vahşice diri diri gömüldüğü bir ortamda har vurup harman savuruyorlar ve zihin konforlarını bozmadan yaşayıp gidiyorlardı.

Müşriklerin bu durumu, Kur'ân'da *emn, itmi'nân, rıza, gaflet ve nisyân* kelimeleri ile anlatılmıştır.[42] Bunların en çarpıcı olanı, şüphesiz, إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ ayetidir. Müşriklerin söz konusu gafilâne tutumları; burada *itminan, rıza* ve *gaflet* kelimeleri ile anlatılarak şöyle buyrulmuştur: "Bizimle karşılaşacaklarını ummayıp şu iğreti (dünya) hayat(ın)a razı olan, tamamen onunla tatmin olan ve Bizim ayetlerimizden gâfil bulunanlar, işte, -işledikleri günahlar yüzünden- böylelerinin sığınağı Ateş'tir."[43]

Dinî terminolojide son derece olumlu çağrışımları bulunan rıza ve itminan kelimeleri, ilgili oldukları şey (متعلق) dünya olunca, olumsuz bir anlam kazanmaktadır. Bu olumsuzluğu bir ayette daha görüyoruz. Mekkelilerin genel durumunu temsilî bir anlatımla gözler önüne seren şu ayet de itminanın mutlak bir olumluluk taşımadığını göstermektedir:

---

40 Yahudı ve Hıristiyanlar, dinleri hususunda tam bir itminana sahiptirler; son derece emindirler. Onlara göre, kendilerinden başkası Cennete giremez (Bkz. Bakara 2/111).

41 Bkz. Enfâl 8/22, 55 (Her 2 ayette de kötülüklerinin sebebi bıldirilir).

42 Örneği: Nahl 16/112; Yunus 10/7; TâHâ 20/126 (كذلك أتتك آياتنا فنسيتها وكذلك اليوم تنسى). Bu tema, Kıyametin yaklaştığını; azabın gelmek üzere olduğunu belirten başka ayetlerde de dile getirilir. Örneği: Enbiya 21/1-3 (*İnsanların hesap zamanı yaklaştı, fakat hâla gaflet içinde yüz çeviriyorlar! Rableri tarafından ne zaman kendilerine yeni bir mesaj gelse, onu gönülleri oyunda-oynaşta eğlenerek* dinliyorlar.)

43 Yunus 10/7.

"Allah; (Mekkelilerin durumunu) huzur ve güven içindeki öyle bir şehir örneği ile anlatmaktadır ki; rızkı kendisine dört bir yandan bol bol gelirken, Allah'ın nimetini nankörce inkâr ettikleri için Allah da -o ustaca yapıp ettiklerinden dolayı- onlara açlık ve korku belasını tattırmıştı! Gerçek şu ki; onlara, kendilerinden bir peygamber gelmiş, fakat onu yalanlamışlardı. Zulmedip dururken azap da kendilerini yakalayıvermişti!"[44]

Bu ayetlerde, Mekkelilere örnek verilen kentin, dolayısıyla bizzat Mekkelilerin "güven ve huzur içinde" (آمنة مطمئنة) oldukları belirtilmiştir ki bu, konumuz açısından son derece önemlidir.[45] Bu; يا ايّتها النّفسُ الْمُطْمئِنّةُ hitabında da yukarıdaki ayetlerde eleştirilen türde bir güven ve itminan duygusu bulunabileceğini göstermektedir. Aslında, bir kent sakini için bunlardan daha gerekli bir şey olamaz. Hem karnı toktur hem de güvenlik içindedir. Kur'ân açısından sorun, bu imkânların şükrünü eda etmemeleri; açlıkla boğuşan yetimlerle, yoksul ve yoksunlarla paylaşmamalarıdır. Bu sebeple de azaba uğramaları an meselesidir. Böyle birine, -tasavvufi mânada- nefs-i mutma'inne demeyi bırakın, mümin bile denemeyeceği aşikârdır. Aynı şey, *nefs-i râzıye ve marżıyye* makamları için de söz konusu edilebilir. Ancak bu kişilerin, Allah'a -sadece O'na- kulluk edenlerin arasına girerek Rablerine yani gerçek efendilerine döndükleri takdirde, onlar Efendilerinden, Efendileri de onlardan razı olacak şekilde cennete girecekleri ifade edildiği için,[46] terim anlamına yakın bir mâna ortaya çıkmaktadır. Yani, hâlinden memnun itminan sahibi benlik, ayet inzal edildiği sırada tasavvufi anlamıyla ne nefs-i mutma'inne ne nefs-i râzıye ne de nefs-i marzıyyedir; ama istenen dönüşü gerçekleştirdiğinde, zamanla olabilecektir.

1.2.2.2. Rabbe rücû' (ارجعي الى ربك)

Burada iki kelime olmakla birlikte, aralarındaki alâkadan dolayı beraber mütalaa edilecek ve *Rab* kelimesi ayrıca *'abd* (عبد) ile birlikte aşağıda tekrar ele alınacaktır.

---

44 Nahl 16/112-113 (ضرب الله مثلا قرية كانت آمنة مطمئنة يأتيها رزقها رغدا من كل مكان فكفرت بأنعم الله فأذاقها الله لباس الجوع والخوف بما كانوا يصنعون).

45 Übeyy b. Ka'b (ö.30) da söz konusu hitabı; يا أيتها النفس الآمنة المطمئنة şeklinde okumuştur (Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Fecr 27-30 hk.

46 Bkz. Mâturidî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, Fecr 27-30 hk.

Rücû' "dönmek" anlamındadır: "Rabbine dön" buyrulmaktadır. Ancak gerek bu dönüş gerekse Rab kelimeleri üzerinde yeterince durulmamakta; adeta, insana Allah'ın yanına gitmesi emrediliyormuş gibi bir mâna anlaşılmaktadır. Sözgelimi Beydâvî (v.791) mezkûr emri; "O'nun ölüm emrine ya da belirlediği ölüm ânına dön" şeklinde anlayarak bu açıklamanın, 'Ruhlar, bedenlerden evvel kuds âleminde mevcut idi' diyen kişinin sözlerini çağrıştırdığını belirtir. Üçüncü bir seçenek olarak da "veya yeniden dirilerek [Rabbine dön]" der.[47]

Elmalılı ise Rabbe rücû emrini açıklarken şöyle der:

> "(...) Duyan insan ile duyulan insan arasına hâil girebildiği, yani insanın şuûru ile meş'ûru her zaman muntabık olmayıp ayrılabildiği meczûm ve muhakkaktır. Demek ki, insanın nefsine intıbâkı, cihet-i vahdeti kendisinde değil, kendisinin fevkında bir hakîkattedir ki o, insanın ve her şeyin Rabbi olan Yüce Allah'dır. وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ [Enfâl 8/24] buyurulduğu üzere, Yüce Allah kişi ile kalbinin arasına hâil olur ve onun için, insanlar hep O'na haşr olunur; O'na toplanır. قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي [İsra 17/85] mısdâkınca ruh, emr-i Rab olduğu gibi, اللّٰهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى [Zümer 39/42] buyrulduğu üzere, insanın ruhu, şuûru kendinden ayrıldığı ölüm ve uyku sırasında nefisleri kabzeden Allah'tır. Onun için, insan kendinden geçtiği zaman, kendini kendinde duymaz olmakla yok olup gitmiş değil, rûhu ve bütün hakîkati ile dönüp Allah'a rücû' etmiştir. O vakit artık insan kendisini kendinde değil, ancak Rabbinin huzurundaki bütün hakîkatiyle duyacak, ona göre ya muazzeb veya *râżıyeten marżıyye* hoşnut olacaktır. Artık ebedî ve nâmütenâhî olan bu azâb veya hoşnutluğa nazaran, şüphe yok ki birkaç günlük dünya azâb ve lezzetleri hiçtir.[48]

Bu ve benzeri görüşlerin, "Kur'ân'ın ilk muhatapları, ayeti böyle anlamış olabilirler mi?" sorusu ışığında değerlendirilmesi gerekir: (a) Öncelikle; Kur'ân'da "Allah'a dönüş" teması genelde dünyadakilere yöneliktir;[49] in-

---

[47] Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, Fecr 27-30 hk.

[48] Elmalılı, *HDKD*, Fecr 27-30 hk.

[49] Bkz. راجعون : Bakara 2/46, 156; Enbiya 21/93; Mü'minûn 23/60. ترجعون : Bakara 2/245, 281; Yunus 10/56; Hûd 11/34; Enbiya 21/35; Mü'minûn 21/115; Kasas 28/70, 88; 'Ankebût

sanlar ölerek Allah'a dönmüş olacaklardır. "Ey nefs-i mutma'inne!" diye hitap edilen kişi, şayet Cennetlikse, her ikisi de zaten gerçekleşmiş bulunduğundan, -çünkü hem ölmüş, hem de Rab olarak sadece Allah'ı benimsediği için Cenneti hak etmiş olmak hasebiyle- emir havada kalmış olacaktır. O halde, dördüncü bir vecih olarak; bu emirlerin dünyadakilere yönelik olabileceği de düşünülmelidir. (b) İkinci olarak; burada Allah'ın 'Rab' (efendi/sahip), insanın ise 'abd' (kul/köle) olarak nitelendirilmiş olduğu pek dikkat çekmemiş gibidir.

1.2.2.3. Rab - 'Abd (الى ربك / في عبادي)

Kur'ân'da Allah-insan ilişkilerinin genelde Rab-'abd (efendi-köle) sembolü ile anlatıldığı malumdur; çünkü muhatapların zihin formatları bunu gerektirmektedir. Fecr: 13, 25 ve 26'da da kâfirlerin Allah'tan gördükleri / görecekleri azap ile kölelerin dünyada efendilerinden yedikleri kötek arasında paralellik kurulmuştur:

"Senin Rabbin de azap kamçısını şaklattıkça şaklatmıştı üzerlerinde!"[50]

"O gün O'nun cezalandırdığı gibi cezalandıramaz hiç kimse!"[51]

"O'nun bağladığı gibi bağlayamaz hiç kimse!.. "[52]

Kur'ân, Müşrik benliğini Kıyamet günü uğrayacağı bu azaba karşı uyardıktan sonra, bu benliği yani hâlen yaşamakta olan insanları muhatap almaya devam ederek ondan Rabbine dönmesini istemektedir. "Rabbine dön" emri, Rabbinde olmayan bir kişiye verilebilir; ilgili kişi Rabbine dönük olsaydı, O'na dönmesinin istenmesi abes olurdu. Muhataptan, Rabbine dönmesi istenmektedir; çünkü gerçek efendisi dururken O'na nankörlük etmekte; başka birtakım sanal efendilere kul/köle olmaktadır. Nitekim Elmalılı, "Sözün gelişi bu hıtâbın da o gün olacağını anlatıyor" demesine rağmen, bu emirlerin el'ân hayatta bulunan kişilere yönelik olma ihtimâlini daha güçlü bulmuştur (Ancak, geleneksel bakışın etkisinden o da kurtulabilmiş değildir):

29/17, 57; Rum 30/31; Secde 32/11; YâSîn 36/22, 83; Zümer 39/44; Fussilet 41/21; Zuhruf 43/85; Câsiye 45/15.

Nitekim Maverdî (ö.450), "Rabbine dön" emrinin dünyada, "Kullarımın arasına gir" emrinin ise ahirette verileceğini söylemek durumunda kalmıştır [Bkz. *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, Fecr 27-30 hk.].

50 Fecr 89/13.

51 Fecr 89/25.

52 Fecr 89/26.

"Bütün bu tafsîlât söylendiği gibi, ayet mâkabli karînesi ile يقول الله يا أيتها النفس المطمئنة [Allah der ki; ey nefs-i mutma'inne!] mealinde kavil takdîriyle ihbâr mânasında olduğuna göredir ki cumhûrun muhtârı budur. Buna göre, bu hıtâbın ve emirlerin teşri'î değil, tekvinî olması iktižâ eder. Halbuki ihbârât-ı sâbıkadan sonra sûrenin hâtimesi olmak üzere bu hıtâbın taraf-ı ilâhîden teşri'î sûrette doğrudan doğru inşâ'î bir hıtāb olması da pek melhûzdur. Ve atıfsız olarak fasl ile îrâd edilmesi de yalnız mâkabline mübâyenetinden dolayı değil, bunun nüfûs-i mutma'inne tarafından re'sen ve bilhassa istimâ'ı maksûd olduğuna tenbîh için olur. Bundan dolayı, bir kısım müfessirîn de bunun nefs-i mutma'inneye dünyada da her zaman için hıtāb olduğuna kāil olmuştur. Bu bize daha vâzıh ve daha fâideli görülmektedir. Bu sûrette rücû' ile emir rücû-'ı iradî olarak her işte ve bütün umûrunda râžıye olmak kaydiyle Yüce Allah'ya ve emr ü takdîrine rücû' ile emirdir. Gerçi, verilen tafsîlâta göre, nefs-i mutma'inne mefhûmunda bu rücû' dâhil ise de serrâ ve žarrâda kažâ ve kadere hüsn-i rıžâ ve bu sûretle bu imtihan ve ibtilâ âleminin müşkilâtını ıktihâm nefs-i emmâre ve nefs-i levvâme tabîatına muvâfık olmadığı gibi, nefs-i mutma'inne tabîatı için dahî kolay olmayıp bu mertebe nefs-i mutma'innenin kemâl-i mertebesi olan nefs-i râžıye hasleti olduğu ve 'ındallâh maržî olmak da buna mütevakkıf bulunduğu cihetle râžıye maržıyye kayıtları ile tasrîhan emr olunmuştur. Bu surette fâ, sebebiyye olarak فادخلي في عبادي (Kullarımın arasına gir) dünyada rıžâullâha muvâfık a'mâl-i sālihayı çoğaltarak üzerlerinde şeytanın sultası olmayan hālis muhlis 'ıbâdullâh zümresine dahil olmağa çalışarak dünyada ve âhırette o zümreye dâhil olmak, وادخلي جنتي de âhırette onlarla beraber Cennete dâhil olmak ile emir olmuş ve bu veçhile mutma'innenin yine bâlâda beyan olunan vücûh ile âhıretteki hüsn-i âkıbeti dahi bir netice olmak üzere iş'âr edilmiş olur."[53]

"Benim kullarım" (عبادي) ifadesinde bu anlam daha da belirgindir. Çünkü "Rabbine dön de Benim kullarımın arasına gir" ifadesi ile muhatap, gerçek efendisinin hâlis kulları arasına girmeye çağrılmaktadır. Aslında, herkes O'nun kulu olmakla birlikte, burada, bu gerçeğin farkında olarak kulluğunu sadece O'na sunan has kullar kastedilmektedir.

---

53 Elmalılı, *HDKD*, Fecr 27-30 hk.

II. NEFS-İ MUTMAİNNE İLE İLGİLİ RİVAYETLER

Tefsir kaynaklarında, bu hitabın Hazret-i Ebu Bekr,[54] Hazret-i Osman vb. sahabilerle ilişkilendirildiği görülmektedir: İbn Kesir'deki ilk rivayete göre, يا ايتها النفس المطمئنة ارجعي إلى ربك راضية مرضية hitabı nazil olduğunda, Hazret-i Ebu Bekr,

"-Ya Resûlâllah! Ne kadar güzel!" demiş; Hazret-i Peygamber de

"-Bu sana söylenecek ey Ebu Bekr!" buyurmuştur.[55]

Oysa Taberî -ki İbn Kesîr'deki ikinci rivayet de böyledir- bunu şöyle veriyor: Hazret-i Peygamber'in yanında يا ايتها النفس المطمئنة ارجعي إلى ربك راضية مرضية ayetleri okununca, Hazret-i Ebu Bekr;

"-Gerçekten çok güzel!" demiş; Hazret-i Peygamber de

"-Melek bunu sana ölürken söyleyecek ey Ebu Bekr!" buyurmuştur.

Dikkat edilirse, 'Ayet nazil olduğunda' demek başkadır, 'Ayet okunduğunda' demek başkadır. Söz konusu diyalog nüzul esnasında gerçekleşmişse, bu, ilgili hitabı Ebu Bekr ile sınırlandırır. Ama daha sonra, bir vesile ile okunurken gerçekleşmişse, 'Sen de bu hitaba nail olacaksın' şeklinde dolaylı bir irtibatlandırma söz konusu olur ki doğrusu da budur. Nitekim bu ayetlerin Hazret-i Hamza ile ilgili olarak; Rûme kuyusunu satın alıp vakfederek Müslümanları susuzluktan kurtaran Hazret-i Osman'la ilgili olarak; ayrıca, Uhud savaşı akabinde cereyan eden elîm Recî' vakası çerçevesinde "Mekkeliler'in asarak idam edip yüzünü Medine'ye doğru çevirdikleri, fakat Allah'ın tekrar kıbleye döndürdüğü" Hubeyb b. 'Adî (v.4) ile ilgili olarak nazil olduğu da rivayet edilmiştir.[56]

Ayet, -ilkin ve direkt olarak- bu sayılanlardan hiçbiri hakkında inzâl edilmiş olamaz. İlk Mekkî dönemde inzal edilen bir ayet, Medine döneminde yaşanan birtakım olaylar ve kahramanları ile ancak dolaylı yoldan ilişkilendirilebilir. Bu hususta meramımızı anlatmaya yarayacak en bariz ilişkilendirme ise şüphesiz İbn Abbas (v.68) ile ilgili olanıdır. Sa'îd b. Cübeyr'den (v.104) rivayet edildiğine göre, İbn Abbas Tâif'te vefat ettiğinde, defin hazırlıkları yapılırken misli görülmemiş bir kuş gelip İbn Abbas'ın naaşına (cesedine) girmiş; bir daha da oradan çıktığını gören olmamış. Naaş

---

[54] Bkz. Taberî, Kurtubî, Fecr 27-30 hk.

[55] Bkz. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Fecr 27-30 hk.

[56] Kurtubî, *age*, Fecr 27-30 hk. Ayrıca, Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, Fer 27-30 hk.

toprağa verilirken de kabir toprağından يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً hitabı işitilmiş, fakat sesin nereden geldiğini anlayamamışlar.[57]

Bu rivayetten, ilgili ayetlerin İbn Abbas hakkında nazil olduğu anlamının çıkmayacağı aşikârdır. Çünkü Hazret-i Peygamber vefat ettiğinde -yani Kur'ân vahyi sona erdiğinde- bu zat daha küçük bir çocuktu. Sadece, İbn Abbas da bu ayetin kapsamına alınmakta; buradaki müjde ile o da ilişkilendirilmektedir ki bu, "ayetlerin nüzûlünü olaylarla ilişkilendiren sebeb-i nüzul sıygaları"nda, serbest bir yöntem izlendiğini gösteren güzel bir örnektir. Bir ayetin nâzil olduğu sebep (ortam, kişi ve olay) aşikâr olduğu halde, ayet başka bir olayla da ilgiliyse; ona dair de bir yönü varsa, Ashâb ve Tâbiîn, bu ayeti o olay hakkında da nâzil olmuş sayabilmektedir.[58] Bir ayet bir kere inzâl edileceğine göre,[59] bu tip sebeb-i nüzûl sıygaları ile kastedilen, aslında, sonraki vakaların da o ayetin çerçevesine girdiğidir. Böylece, ayetin kapsamı genişletilmiş, hükmü genellenmiş olmaktadır. Bu bir bakıma gereklidir de. Zira sebeplerin özel olması hükümlerin genel olmasını engellemez. Aksi takdirde, ayet o olaya hasredilmiş ve Kur'ân tarihselleştirilmiş olurdu. Ama Kur'ân'ı evrenselleştirme adına Kur'ân'ın gerçek anlamını, dünyevî boyutunu görmezden gelmek, Kur'ân mânalarını başkalaştırıp örseleyeceği gibi, Kur'ân'ı bir ahiret kitabına dönüştürme riskini de taşımaktadır.

Değerlendirmeye geçmeden evvel belirtelim ki; tefsirler, 'itminan'ın olumsuz anlamda olduğu yönündeki görüşümüzü destekleyen yorumlardan hâlî değildir. Sözgelimi Matüridî (v.333) 'mutma'inne'yi; "Allah'ın birliği, emirleri-yasakları, vaat ve tehditleri hakkında şüpheye düşmeyen, bunlarla ilgili olarak zihni tamamen duru olan" şeklinde açıklamakla birlikte, bunun dünyevî konularla ilgili olabileceğini belirtmiştir. Bu durumda, ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ifadesi, "Allah'ın vaat ve tehditlerinden razı olarak Rabbinin sana emrettiği şeye dön" anlamına gelir. Böylece, nefs, dünyadaki çalışıp didinmesine karşılık Allah'ın ahirette vereceğini va'dettiği şeylerden 'razı' ve Allah katında *marżī* (makbul) olmuş olur. Devamındaki iki hitap ise, "Benim salih kullarımın arasına gir; sayesinde Cennetin hak edileceği amellere gir[iş]" anlamındadır. Matüridî, ikinci olarak; bu hitabın ahirette de olabileceğini belirttikten sonra, Şiá "denir ki" sıygası ile iki mâna daha zikreder: (a) Ey dünyaya dalan nefs! Dön de Ahireti iste; Allah'ın, orada

---

57 Bağavi, Kurtubi, İbn Kesir, Fecr 27-30 hk.

58 ed-Dihlevi, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsir*, s.49-50.

59 Çünkü söz konusu ayet ilk inzâl ile ilahî gayb alanından inip insan idrakı ile buluşmuştur.

velilerine hazırladığı şeyleri iste. (b) Ey mutmain nefs! Allah'a itaate dön, çünkü bunu yaptığında, Allah senden razı olacak; sen de O'nun sana verdiği sevap ve mükâfattan razı olacaksın.[60] Matüridî'nin temrîż sıygası ile naklettiği bu görüşü, Mâverdî (v.450), altıncı görüş olarak; bazı işarî yorumculara (*ashâbu'l-havâtır*) nispet etmiş;[61] Bağavî (v.516) ise ayet tefsirinin sonunda, yine işarî bir yorum olarak vermiştir.[62]

Ancak 'dünyayı terk edip ahirete yönelme' anlayışını öne çıkaran bu görüşlerle bizim muradımız aynı değildir. 'İtminan'ın olumsuz anlamında ve muhatapların dünyaya daldıkları konusunda hemfikir isek de biz, ayetin, dünyayı terk edip ahirete yönelmeyi değil, gaflet ve şirki terk edip tevhide yönelmeyi emrettiğini söylüyoruz. Tefsirlerde, bu hitabın nefse ölürken mi, diriltilirken mi, yoksa yaşarken mi yapıldığı hususu netleştirilebilmiş değildir. Biz, söz konusu hitabın yaşayan insanlara yönelik olduğu kanaatindeyiz. Kur'ân'ın hiçbir yerinde, 'ruh' bizzat muhatap alınmış değildir.[63] *Rücû* ile talep edilen de "Allah'a; gerçek Rabb'e dönüş yapmak"tır. Kur'ân'ın makâsıdına (*tevhit*) ve genel çerçevesine uygun olan da *-tevbe, iyâb* ve *inâbe* kavramları ile de anlatılan- işbu anlamdır.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Fecr Sûresinin 27. ayetinde geçen النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ tabiri anlaşılırken, itminan lâfzının olumlu anlamının etkisi altında kalındığı; tasavvufî eserlerde bu tamlamaya verilen anlamların da ilgili pasajın mânasını etkilediği anlaşılıyor.

Nüzûl sonrası dönemde Kur'ân'dan bağımsız olarak üretilen birtakım anlamların, Kur'ân'da geçen kelimelerle etiketlenmiş olması takdire şâyandır. Ama bu anlamlar, Kur'ân kelimelerinin gerçek/aslî/objektif anlamlarıymış gibi düşünülmemelidir. İşte, bu bölümün konusunu oluşturan *nefs-i mutma'inne*de de benzer bir gelişme yaşanmış olduğu anlaşılıyor: İlgili ayetler, nemelâzımcı, vurdumduymaz, bencil bir hayat sürdüren kişileri gerçek Rableri Allah'a halis kul olmaya davet ediyor. Ama ayetin nüzûlünden sonra geliştirilen anlamlar, -gerçek ifade/mesaj tamamen devre dışı bırakılarak- ayetin çerçevesine alınmış bulunuyor. Tabiî, burada tekdüze bir anlam üretilmiş değildir; farklı tevcihler söz konusudur: يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ hitabının "ölüm esnasında 'mümin'e yöneltileceği"nden "ba's esnasında

---

60 Bkz. Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Fecr 27-30 hk.

61 Bkz. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, Fecr 27-30 hk.

62 Bkz. Bağavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, Fecr 27-30 hk.

63 Ya peygamberlere, ya insanlara (insân/nâs, mele', aziz vb.), ya muminlere ya kâfirlere ya da kitap ehline hitap edilmiştir ki, bunlarda "ruhlu cesetli, canlı" mulâhazası vardır.

ruha yönelik olacağına ve ruha 'cesede gir' emrinin verileceği"ne varıncaya kadar çeşitli anlamlar. Ancak hepsi de; bu nefsin iyi, sâlih, sağlam imanlı, mümin, veli; kısaca, Cennetlik olduğu noktasında birleşmektedir.

Kur'ân yorumcusuna düşen, öncelikle, ayetin ne dediğini yani gerçek anlamını tespit etmektir; onu yorumlamak, kapsamını genişletmek, yeni durumlara uyarlamak sonraki iştir. Biz de bunu yapmaya çalıştık. İddiamıza göre ilgili pasajda vurgulanan, gaflet ve şirkın terk edilerek tevhide -bir başka deyişle; sahte ilâhlar terk edilerek gerçek Rabb'e- dönülmesinden başka bir şey değildir. Ayette sözü edilen nefs, içinde bulunduğu durumdan tamamen memnun, etraftaki iğrençlik ve kötülüklerin kendisini hiç ilgilendirmediği olumsuz, putperest bir kişiliktir.

İlgili pasaj böyle anlaşılmadığı takdirde, surenin başından o kısmına kadar kötü kişiliklerden bahsedilip uyarılar sıralanırken, nasıl olup da birdenbire böylesine güzel bir kişiliğe geçildiği anlaşılamayacak; zaten Rabbine dönmüş, O'nun has kulları arasına girmiş bir zata hâla neden "Rabbine dön, kullarımın arasına gir" dendiği hususu muallâkta kalacaktır. Oysa, surenin sonu başı ile tam bir uyum içindedir. Sadece, tabiî bağlamından koparıldığından, farklı bir kişilikten bahsedilmeye başlanmış gibi bir algı ortaya çıkmıştır.

Sufilerin 'nefs'in diğer mertebeleri için kullandıkları *emmâre, levvâme, mülheme* ve *zekiyye* tabirlerinin Kur'ân'da geçtiği ayetlerde yanlış anlaşılması çok zordur. Sorun, asıl, *nefs-i mutma'inne* tabirinin anlaşılmasında yaşanmaktadır ki, bu da *itminan* kelimesinin "imanın bir üst ve sağlam mertebesi" anlamıyla Müslüman zihninde son derece olumlu çağrışımlar yapması sebebiyledir. Oysa, itminan kelimesi, aslında, "doğru-yanlış, hak-bâtıl herhangi bir hususta zihnin durulması" anlamına gelir. Kur'ân'da "içinde bulunduğu durumu, sürdürdüğü hayatı, sahip olduğu kanaati hiç sorgulamadan tam bir zihin konforu ve gönül huzuru içinde yaşayıp gitme" anlamında da kullanılmıştır. O halde, analiz ettiğimiz pasajdaki itminan ile anlatılan husus, Müşriklerin, toplumlarının kötü gidişatı karşısındaki gafletleri, umursamazlık, vurdumduymazlık, nemelâzımcılık ve ilgisizlikleridir.

Ayet bu şekilde anlaşıldıktan sonra, mesajı bugüne daha sahih bir şekilde taşınabilir: Gerek beşerî ilişkilerde gerekse Allah-insan ilişkilerinde işlerin yolunda gitmediği, hakkın değil gücün hakim olduğu, en temel hak ve hürriyetler alanında dahi ciddi ihlâllerin yaşandığı günümüz dünyasında, zihin konforunu bozmadan; gönül huzuru (itminan) içinde yaşayabilen duyarsız kişilerin Rablerine dönmeleri gerekmektedir. Bunu yaparken, şüphesiz, ehem-mühim hiyerarşisine dikkat etmeleri; öncelikleri iyi belirlemeleri, 'Hakka saygı-halka sevgi'yi ilke edinmeleri gerekecektir.

AHLAKÎ ÇÖZÜLÜŞ ve KUR'ÂN-I KERİM[1]

I. KUR'ÂN; KULLANILMAYAN KILAVUZ

Ahlakî çözülüş ve Kur'ân başlıklı bu bölümde, Kur'ân'ın ferdî ve toplumsal hayatımızın her alanındaki ahlakî öğretilerine temas edilmesi beklenebilir:

İnanç ahlâkı, iş ahlâkı, çalışma ahlâkı, aşk ahlâkı, basın ahlâkı, idarî ahlâk, cinsel ahlâk vs.

Ancak bunlar, müstakil olarak işlenmesi gereken devasa konular olduğundan, aşağıda, ahlâk ve Kur'ân çerçevesinde genel bir anlatım tercih edilecektir.

Dışarıdan bakıldığında, bir toplum ya da medeniyetin, kutsal kitabından dolayı o dereceye ulaştığı -ya da o derekeye yuvarlandığı- düşünülebilir. Meselâ Batılı bir Hıristiyan ya da Doğulu bir Budist/Şintoist, Müslümanların Kur'ân'a iman ettikleri için, yani onu anlayıp, benimseyip, uyguladıkları için bu halde bulunduklarını düşünerek, "İyi ki Müslüman değilim!" diyebileceği gibi, İslâm dünyasındaki bazı safdiller de, Batıdaki gelişmeleri Hıristiyanlıkla ilişkilendirerek, bu köhne inanışa gizliden gizliye hayranlık duyabilir, öykünebilir... Her iki medeniyete mensup entelektüeller ise durumun böyle olmadığının farkındadır; Müslümanların, ismen Müslüman oldukları için; Batılıların da ismen Hıristiyan oldukları için bu halde bulunduklarını pek ala bilmektedir. Buna göre; İslâm âlemi olarak nitelendirilen ve ayıp olmasın diye "gelişmekte olan" denilen üçüncü sınıf ülkelerin idarî ahlâk, çalışma ahlâkı, ticaret ahlâkı vb. alanlarda yaşadıkları ihlâller, insan hakları, adalet, şeffaflık, gelişme ve ilerleme gibi nimetlerden nasipsizlikleri Kur'ân-dışı etkilere dayanırken, diğer ülkelerin hemen her açıdan sahip oldukları gelişmişlik Hıristiyanî imana yabancılaşıp, hatta onu reddedip aklın ve bilimin ışığında gerçekleştirdikleri bir şeydir. Ancak insanlar eylemden ziyade söyleme bakarlar: "Değil mi ki Müslümansınız, değil mi ki Kur'ân'a iman ettiğinizi söylüyorsunuz, o halde, demek ki sizi geri bırakan odur!.." Bu algı; üzerinde durup düşünmemiz gereken hayatî önemi hâiz son derece kritik bir husustur. Kur'ân'ın sonsuz nuru Müslümanlar yüzünden insanlara ulaşamamakta; insanlar onun kendilerine sunduğu imkânlardan yararlanamamakta; hatta onlar yüzünden Kur'ân'a düşman

---

[1] *Kur'ânî Hayat*, İstanbul 2011, sy. 18, sh. 19-22.

olmaktadır. Yani bir bakıma, Müslümanlar kendi kitaplarına zulmetmektedir...

Ahlakî değer ve hükümler yumağı olan Kur'ân-ı Kerîm *akıl-can-mal-namus-din güvenliği, sorumluluk bilinci, kalite, çalışma, inceleme-araştırma, adalet ve -günah ve düşmanlıkta değil- iyilikte yardımlaşma* gibi evrensel prensipleri uygulayan herkesi, ismine bakmadan, başarıya götüren bir rehberdir; sistematik bir kanun belgesi olmaktan çok ahlakî yanı ağır basan ilahi bir rehberdir. 5 katmanlı **Kur'ân piramidi**nin temeldeki en hacimli tabakası ahlâk ayetlerinden oluşmaktadır; dolayısıyla, Kur'ân'ın kılavuzluğundan istifadede öncelik bunlardadır...

Kişiye ahlakî; arı-duru, tertemiz bir yapı kazandırmak (*tezkiye/tezekkî*) dinin temel amacı olup, peygamberin en aslî işlevlerinden biridir. Çünkü Allah katında önemli olan, O'na *kalb-i selîm* ile ulaşmaktır. Bu ahlakî yapı, daha ziyade "vererek" kazanılabilmekteyse de "verme" ile sınırlandırılmamıştır. İnsanın davranış ve hareketleri, inanış, duygu ve düşüncelerinden kaynaklandığı için, *tezkiye-i nefs* büyük önem arz etmektedir; insanın iç âlemi ne kadar arı-duru olursa, bu tertemiz yapı o kadar iyi sonuçlar doğuracak; o kadar güzel ameller üretecektir... Dindarlık çerçevesindeki bütün emir-yasak ve tavsiyeler de bunun araçlarıdır; bu esnada, Allah'la ve mümin toplumla sürekli ve kaliteli bir irtibat kurulması gerekir. Celal Kırca'nın da belirttiği gibi, ibadetler, ilâhî kudretin varlığını ruha perçinlemek için emredilmiş olup, insan ahlâkının düzelmesinde son derece etkilidir[2]. Sözgelimi *namaz* Kur'ân'ın açık ifadesine göre, insanı kötülüklerden ve çirkin davranışlardan men'eder. Ancak dinin direği olarak bu ahlakî seviyeyi kazandıran namaz, bâtınî ve zâhirî tüm şartlarına riayetle kılınan namazdır; gönlün Allah rızasını kazanma gayesi gütmekten gafil olarak türlü dünyevî gaileler içinde *huşu*dan uzak bir şekilde yapmış olduğu bedenî hareketlerden ibaret değildir.

Dinin temel gayesi, fert ve toplumu arıtmak olduğu için, Kur'ân'ın mekkî ayetlerinde bireyi esas alan, ona sorumluluk ve hesap endişesi aşılayan, ahlakî ve itikadî açıdan arı-duru bir yapı kazandırmaya çalışan ayetler çoğunluktadır; bu dönemde ferdî, ahlakî ve enfüsî konulara toplumsal konulardan daha fazla ağırlık verilmiştir. Mekkî Kur'ân, bir yandan ahiret düşüncesi, hesap endişesi vb. hususlar üzerinde durup fertlere *iman şuuru* kazandırarak medenî Kur'ân'ın emir-yasak ve tavsiyelerine altyapı

---

2 Celâl Kırca, "*Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamberimiz'in Ahlâkı*", *Erciyes ÜİFD*, Kayseri, 1990, VII, 69-70.

hazırlamayı, *mümin* zihinlere bunları kolayca benimsetebilmeyi hedeflerken, bir yandan da ahlakî, iktisadî konularda tenkit ve teşviklerini sürdürmek suretiyle, mensuplarını belli bir ilkeler bütünü çerçevesinde örgütleme yoluna gitmiştir. Bunun sonucu olarak -son medenî dönemdeki kadar tavizsiz bir *tevellî-teberrî* ölçüsünde değilse de- *mümin*ler, yaşadıkları *küfür* toplumunun ahlakî-imânî değerlerinden yavaş yavaş kopmaya başlamış; böylece akrabalık ve kabile bağlarının, yerlerini *iman bağı*na bıraktığı bir süreç ortaya çıkmıştır.

Kur'ân'ın hukukî emir - yasak ve tavsiyeleri de ahlakî nitelik arz eder. Kur'ân'ın ahlâk kanunu Kant'taki gibi soğuk ve formel bir 'kesin buyruk'tan ibaret değildir; aynı zamanda, eşzamanlı olarak korku ve ümide, sevgi ve bağlılığa dayanır[3]; hiçbir anayasa, taraftarlarını kendisine gönülden bağlayan Kur'ân kadar âmir olamaz[4]. Çünkü siyasî kanunlar, kendi başlarına yetersiz, çaresiz ve dinin hazırladığı bir ahlâk üstüne yerleşmedikçe askıda kalırlar. Nitekim dinî talepler, içimizden gelen hakiki arzular üzerine yayılmıştır. Sözgelimi zekât kelimesindeki dinî / ilahî / ahlakî boyut, hemen daima gönülsüz ödenen vergilerde bulunmaz. Oysa zekât gönüllü ödenmediği takdirde, "arınma işlemi" gerçekleşmemekte; zekât eylemi tahakkuk etmemektedir.

2. SÖYLEM DEĞİL EYLEM...

İmanın tasdikten ibaret zannedildiği Müslüman toplumlarda, amel ve ahlâka yönelik ciddi bir lâkaytlık ortaya çıkmış; *"Benim şefaatim ümmetimin büyük günah işleyenlerine mahsustur!"* şeklindeki rivayet de bu gevşekliği pekiştirmiştir. Oysa psikolojik bir gerçektir ki; kişi zamanla yaşadığı gibi inanmaya başlamaktadır... Kişinin gerek zihnî-hissî-fikrî hareketleri gerekse zahirî eylem ve davranışları, iman ya da inkârın ortaya çıkmasında, hatta iman ve inkârın devamında etkilidir. Ferdin nezih bir yaşam sürmesi *hidayet*ini kolaylaştırır; zira getirilen emir ve yasaklar sürdürdüğü yaşantıya zaten uymaktadır; hırsızlık, zina, gasp, rüşvet, riba vb. eylemlerden uzak durmakta; yardımseverlik vb. özellikleri zaten taşımaktadır. Böyle birinin hesaba-kitaba iman etmesi, bu hususlara riayetkâr bir yaşam sürmeyen birine oranla daha güçlü bir ihtimaldir. Allah, Kur'ân, Peygamber gibi dinî ilke ve kutsallara karşı takınılan dostane tavırların yanında, alçakgönüllülük, yardımseverlik, hakperestlik gibi *ahlakî özellikler*, kişinin *hidayet*e ermesinde büyük rol oynamaktadır. Kur'ân ilahi ayetleri ancak *fasık*ların

---

[3] Hilmi Ziya Ülken, *Aşk ahlâkı*, İstanbul: Ahil Yayınevi, 1959, s. 45 vd.

[4] Cemil Meriç, *Sosyoloji notları ve konferanslar*, İst. İletişim 1997, s. 235.

inkâr edebileceğini ve fasıkane yaşantının, kişiyi sonunda *tekzîbe* götüreceğini bildirirken bu realiteye işaret eder. İstisnalar bir yana, ahlakî açıdan tefessüh etmiş kişilerin imana gelme ihtimaliyle salih davranışlar içinde bulunanların imana gelme ihtimali elbette aynı kuvvette değildir.

3. TÜRKİYE'YE GELİNCE...

Resmî politikaların yanı sıra sözel ve görüntülü basının da marifetiyle millî değerler aşağı kesimlerin kültürü olarak algılanmaya başlamıştır. Türk gençliği aslî dokularına yabancılaşmış; her şeyin başında maddiyatın geldiği, nikâhsız birlikteliklerin normal karşılandığı bir yaşam tarzına imrenir olmuştur. Ancak din, yine de kültürün kendisinden soyutlanması ve ayrılması mümkün olmayan bir parçası olmaya devam etmektedir. Çünkü *din* kültür ağacının dalı değil gövdesidir; 'kutsal'; iyi, gerçek ve güzel gibi değerlere eklenen dördüncü bir değer olmayıp bu değerlere kaynaklık etmektedir[5]. Ülkemiz insanı, hâla -büyük oranda- İslâm maneviyatıyla dolu semtlerde doğmakta; kulaklarına ezan okunmakta; dinî içerikli ninnilerle büyümekte; evlerinin odalarında namaza durmuş anneler, nineler görmekte; ilk ders olarak *besmeleyi* öğrenmekte; mübarek gecelerde Kur'ân okuyup dinlemekte; cami, çeşme, türbe vb. mekânların duvarlarında, evlerinde, işyerlerinde Kur'ân ayetleri ile yüz yüze gelmekte; gündelik konuşmalarında Kur'ân kaynaklı atasözü, kelime ve deyimlere yer vermektedirler. Bu bakımdan, devrimlerle Türkiye'de İslâm'ın yok edildiğini sanmak yanıltıcıdır; gerçekte yok edilen, İslâm'ın Osmanlı devletindeki devlet-din bileşimi örneği içindeki yeri[6] ve dinin temel kaynak ve ilkeleri çerçevesinde geliştirilen yanlış yorumlardır. Din ve dinî kültür hemen hemen Abbasilerin son dönemlerinde eriştiği şekliyle gelenekselleştirildiği, hayatın dinamizmine ayak uydurulamadığı, taklitçilik esas alındığı için, toplumsal hayatın böylesine dondurulmuş bir zihniyetle din adına kontrol edilmek istenmesinin sonuçları çok ağır olmuştur[7].

Aslına bakılırsa, son iki asırda yaşanan çeşitli *ıslahat*lar sonucu, daha sahih bir din algısı ortaya çıkmıştır. Evvelce dinî birer vecibe imiş zannıyla riayet edilen âdetler, hurafe veya batıl itikatlardan çoğunun terk edilmesinin sebeplerinden biri, toplumun dine ilişkin değer yargılarını edindiği kaynakların değişmesidir[8]:

---

5 Ünver Günay, *Din sosyolojisi*, İst. 2001, s. 178.

6 Niyazi Berkes, *Teokrasi ve lâiklik*, İst. 1984, s. 69.

7 Günay, s. 528-529.

8 Mümtaz Turhan, *Kültür değişmeleri -sosyal psikoloji bakımından bir tetkik-*. İst. 1987, s. 85

Kur'ân'a, dın ve hayata dair kanaatlerini, bizzat Kur'ân'a ve onun sahih yorumlarına dayanarak değil, köy odası sohbetlerindeki ve vaaz kitaplarındaki: olağanüstülüklerle ve akıldışılıklarla dolu, sıhhatleri kuşkulu, 'bilgi' ve 'menkıbe'ler aracılığı ile oluşturan halk, 1950'lerden sonra büyük oranda, -nitelikli Kur'ân kurslarının yanı sıra- İmam-hatip okulu, yüksek İslâm enstitüsü ve İlâhiyat fakültesi mezunları tarafından eğitilme fırsatı bulmuştur. Bu kurumların Kur'ân'a ve dine yaklaşımları ise daha sahihtir. Bu bakımdan, zararlı inanç ve düşüncelerini millî kültürü ve dinî eğitimi zayıf körpe beyinlere zerketmeye çalışan bâtıl akidelerin, sahte tarikatların, sosyopolitik vakıf ve derneklerin büyük maddî imkânlarla yürüttükleri misyonerlik ve propaganda çalışmalarının bütün hızıyla devam ettiği ülkemizde, vatanına-milletine, millî kimliğine bağlı, sahih bir din algısına sahip, aydın fertler yetiştirecek ciddi ve sistemli bir din eğitimine olan ihtiyaç her geçen gün kendini daha fazla hissettirmektedir.

> Hulâsa; Kur'ân-ı Kerîm, kültürümüzün en etkili unsuru olmakla birlikte, Kur'ân'ın kültür yapıcılığı doğrudan değildi: Toplum, dinî öğretileri Kur'ân dışı kaynaklardan adeta rafine edilmiş (!) olarak öğreniyor; Kur'ân'ın içine fazla giremiyordu. Bizzat Kur'ân ayetleriyle ilgili bilgileri de tefsirlerdeki İsrâîliyyâttan, Grek felsefesi vb.lerinden oluşmaktaydı. Bunun en önemli sebeplerinden biri, Kur'ân'ı Türkçeye çevirme teşebbüslerine sürekli "böyle bir şeyin, Kur'ân'ı Kur'ân olmaktan çıkaracağı" iddiası çerçevesinde yaklaşılmış olmasıdır. Asıl önemli olanın Kur'ân'ın edebî değeri değil, mesajı (*zikr*) olduğu ve Cenâb-ı Hakk'ın esas bunu korumayı garanti ettiğine dikkat edilmemiş; ayrıca, Kur'ân'ın lâfzındaki i'câzın temelinde, anlamındaki eşsizliğin yattığı görülememiştir.

Bugün ise Türkiye'de dinini bilenlerin, 'öteki'ne bakışı daha mutedil olduğu gibi, cumalarda, teravihlerde eğitilen cami cemaatinin Kur'ân'a yaklaşımı da daha sağlıklıdır. Dolayısıyla, *din öğretimi* yapan kurs, lise ve fakülte seviyesindeki kurumlarımızın, -ikinci, üçüncü sınıf beşerî kaynakların öğretilerini değil- dinin temel metni olan "Kur'ân-ı Kerîm'in evrensel ahlâk normlarını ve inanç ilkelerini sahih bir anlayışla hayata geçirme" amacıyla hareket etmesi gerekmektedir.

SONUÇ OLARAK...

Bir dine mensubiyet iddiasında bulunduğu halde, o dinin emir, tavsiye ve yasaklarını hiçe sayarak gayr-ı ahlakî bir yaşam sürdürenlerin, imanın zihnî ve hissî boyutlarına sahip olabilmesi ve dinin itikadî esaslarını benimsemesi hiç de kolay değildir. Dolayısıyla *fısk*, kişiyi kategorik olarak imandan

çıkarmasa da, böyle birinin yavaş yavaş kendiliğinden imandan çıkması, önemsenmeyecek bir ihtimal değildir.

İnsanlar yabancı bir inancı benimserken, genelde onun teorik öğretilerinden değil, o inancın sahiplerinden etkilenmektedir. Bu konuda ahlakî üstünlük büyük bir müspet etken, ahlakî düşüklük de büyük bir menfi etken olduğu gibi, güç/kudret ve zaaf da önemlidir. İnsanoğlu daima güçlüye imrenir. Öteden beri, İslâm'a girenlerin genellikle, ahlakî açıdan kemale ermiş alperen ve tüccarlardan etkilendiği, ilk devir Arap kabilelerinden pek çoğunun Mekke'nin zapt edilmesinden sonra Mekke müşriklerinden pek çoğunun da Müslümanların Medine'de kurmuş oldukları sosyal ve idarî yapıyı gördükten sonra fevç fevç İslâma girdiği görülmektedir. İki örnek de iyi etüt edilecek olursa esasında insanları bu iki unsurun; güç ve ahlâkın ortaklaşa etkilediğini söylemek daha isabetli olacaktır. Çünkü kişiler ahlakî açıdan kemale erdikçe güç ve kudretçe de ilerlemekte; ahlakî açıdan düştükçe bünyeleri de zaafa uğramaktadır.

O halde, Müslümanların dünyanın *en temiz, en şeffaf, en kaliteli, en eğitimli, en zengin, en ileri, insan haklarına en saygılı* toplumları olması gerekmektedir. Çünkü evrensel kitap da nihai hakikat de bizim elimizdedir... Maalesef insanlık İslâmiyeti teoriye göre değil, pratiğe göre, yani bu *mübarek* kitaba bakarak değil, bizim hâl-i pür-melâlimize bakarak değerlendirmektedir.

KADER İLÂHÎ PROGRAM[1]

GİRİŞ

Kader meselesi yüzyıllardır çeşitli yönleri ile tartışılmış, fakat herkesin ittifak edebileceği bir sonuca bağlanamamıştır. Kader meselesinde problem, ontolojik düzeyleri tamamen farklı iki varlığın edimlerinin kesişmesinden kaynaklanmakta; tartışmanın tarafları meseleye ya mutlak varlık (Tanrı) tarafından ya da insan tarafından yaklaşmaktadır. Böylece, kadere ilişkin ayetlerde de itikadî mezhep doktrinlerinde de Türk atasözlerinde de iki farklı perspektif ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Bu çalışmada, meseleye Kur'ân tefsiri açısından yaklaşılacak; kaderin kavramsal çerçevesine giren temel Kur'ân kelimeleri tahlil edilerek kader tartışmalarında öne çıkan ayetler Tefsir ilkeleri çerçevesinde vuzuha kavuşturulmaya çalışılacaktır. Çünkü bu tür etimolojik ve semantik analizlerin Tefsir perspektifi ile yapılması daha sağlıklıdır. Kader konusu bu perspektiften ele alınacaksa, *meşîet, irâde, kadâ, zaman* (*ân, yevm, dehr, ecel*), *'adl, hikmet, cebbâr, izn, 'ilm, ihsâ, kitâb* (*hukm, kelime, kavl, sebeka*), *sünnetullâh, fıtrat/şâkile, ilhâm* ve *vahy* çerçevesinde ele alınmalı; bunların kader meselesindeki yeri Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde analiz edilerek sunulmalıdır.

I. İRÂDE / ARZU ETME (إرادة) – DİLEME (مشيئة)

Kur'ân'a göre; Allah müminlere yönelik hayır, kolaylık ve güzellikleri[2] ve kâfirlere yönelik musibetleri *irâde* ederken[3], müminlere yönelik 'zor'luk ve

---

1 "Kur'an'da Kaderin Kavramsal Çerçevesi", *Bütün Yonleriyle Kader Meselesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2011, 287-315.

2 Bakara 2/185 (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ); Nisâ 4/26 (يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ)، ٢٧ (وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ)، ٢٨ (يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ); Mâide 5/6 (وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ); Enfâl 8/7 (وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ)، ٦٧ (تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ); Ahzâb 33/33 (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا). Ayrıca ويأبى الله إلا أن يتم نوره (Tevbe 32 ve Saf 8).

3 Mâide 5/49 (فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ); Enfâl 8/7 (وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ); Tevbe 9/55 ve 85 (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ); Hud 11/34 (وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ).

'ağır'lıkların[4] yanı sıra, kâfirlere yönelik 'hayır'ları[5] irâde etmemektedir. [Bu ayetler incelendiğinde, Allah'ın neyi arzu edip neyi arzu etmediği ortaya çıkar.] Allah irâde ettiği şeyi mutlaka yapmakta[6]; arzu ettiği şeye hükmetmekte[7] ve arzu ettiği kişiyi doğru yola getirmektedir[8]. Her ne kadar, önce arzu etmek (irâde), sonra ilgili fiil gelmekte ise de -ezelî olduğu düşünülen- bu ilahî irâde, kişinin tavrından dolayı, yani kişinin bizzat mümin ya da kâfir oluşuna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Kader tartışmalarında delil olarak kullanılan ayetlerin başında *meşîet*le ilgili olanlar gelmekte; ancak bunların anlaşılmasında genelde sorun yaşanmaktadır. Sözgelimi يُضِلُّ من يشاء ويَهْدي مَنْ يشاء cümlesi, (i) kâh inisiyatif tamamen insana verilerek "dileyen sapar, dileyen doğru yola gelir" şeklinde tercüme edilmekte; (ii) kâh geniş zaman kipiyle -ilahî bir ilke imiş gibi- "Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola getirir" şeklinde tercüme edilmektedir.

Bu vb. ayetlerin doğru anlaşılabilmesi için, *meşîet*in Kur'ân'daki genel kullanımını tespit etmek gerekir. "Meşîet ne demektir? Zaman ile ilişkisi nedir?" gibi sorular bu çerçevede cevaplarını bulmuş olacaktır.

Ragıb el-Isfahanî'nin bildirdiğine göre *meşîet;* "diledi" anlamındaki *şâe* fiilinin masdarı olan *şey'* ile aynı kökten gelmektedir. -Tanrı dahil- sadece 'var'lara şey' denmekteyse de Tanrı için kullanılan şey' *şâî* anlamında; varlık için kullanılan şey' ise *meşî'* anlamındadır. Şey' kelimesi Kur'ân'da her iki anlamda da kullanılmıştır[9]. Kelâmcıların çoğuna göre, meşîet ile *irâde* aynı anlamdadır [dileme-isteme]. Bazılarına göre ise meşîet her ne kadar irâdenin yerine kullanılıyorsa da kök anlamı itibariyle "bir şeyi var etmek ve isabet kaydetmek" demektir [realite]. Buna göre, meşîet Allah'la ilgili olduğunda var etmek (إيجاد); insanla ilgili olduğunda ise isabet kaydetmektir. Allah'ın bir şeye dair meşîeti, o 'şey'in varlığını gerektirir. Bu sebeple, "Allah'ın meşîet ettiği olur, meşîet etmediği olmaz" denir. ['Yok'a şey' den-

---

4 Bakara 2/185 (ولا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْر); Âl-i 'İmrân 3/108 ve Gâfir 40/31 (وما اللهُ يُرِيدُ ظُلْمًا للعالمين).

5 Âl-i 'İmrân 3/176 (ولا يحزنك الذين يسارعون في الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يضرُّوا اللَّهَ شيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ ألاَّ يجعل لهُمْ حظًّا في الآخرة); Mâide 5/6 (مَا يُرِيدُ اللَّهُ ليجعل عليكُمْ منْ حرج).

6 Bakara 2/253 (ولَوْ شاء اللَّهُ ما اقتتلوا ولكنَّ اللَّهَ يفعلُ ما يُرِيدُ); Hud 11/107 ve Burûc 85/16 (فعَّالٌ لما يُرِيدُ); Hac 22/14 (إنَّ الله يفعلُ ما يُرِيدُ).

7 Mâide 5/1 (إنَّ اللَّهَ يحكُمُ ما يُرِيدُ); Hac 22/16 (وكذلك أنزلناهُ آيات بيِّنات وأنَّ الله يهدي مَنْ يُرِيدُ).

8 Hac 22/16 (وكذلك أنزلناهُ آيات بيِّنات وأنَّ الله يهدي منْ يُرِيدُ).

9 Şâi: En'âm 6/19; meşî' : genel kullanım (Örn. Ra'd 13/16).

meyeceği gibi *meşîet* de taalluk etmez. Varlıklara, ilahi *meşîete* konu oldukları, yani evrenin işleyişini sağlayan kevnî yasalar gereği ortaya çıktıkları için şey' denmektedir]. İrâde kelimesi ise irâde edilen şeyin mutlaka var olmasını gerektirmez[10]. Dikkat edilirse, Kur'ân'da; "Allah size kolaylık irâde eder; zorluk irâde etmez" ve "Allah kullarına zulmü irâde etmez" buyrulmasına rağmen, bilinmektedir ki, insanlar arasında zulüm de meydana gelmektedir zorluk da... Bu görüştekiler demişlerdir ki; bu iki kavram arasındaki bir fark da insan iradesinin, öncesinde Tanrı iradesi olmadan gerçekleşebilmesidir [Yani, her iki irâde çatışabilir]. Çünkü insan, ölmemek isteyebilir, ama Allah buna razı olmaz. Buna karşılık, insan meşîeti ancak Tanrı meşîetinden sonra gerçekleşir[11].

Meşîet; "Allah'ın bir şeye karşı bir dileği; istek ve arzusu olmaksızın onun varlık sahnesine çıkmasını sağlayan mekanizmayı oluşturması" anlamına gelirken, irâde o şeye yönelik bir rızayı; arzu ve isteği ifade etmektedir. Ancak bu, kat'î bir ayrım değildir. Nitekim meşîet ile irâdenin birlikte kullanıldığı bir ayette;

> "*Apaçık kanıtlar kendilerine geldikten sonra, şayet Allah dileseydi çatışmazlardı. Fakat (realite şu ki; dilememiş... Zira) ihtilâfa düştüler; bir kısmı iman etti, bir kısmı küfre saptı.* (Realite bu olduğuna göre, Allah'ın buna dair bir meşîeti söz konusu demektir.) *Allah dileseydi çatışmazlardı, fakat Allah ne arzu ederse yapıyor.*"[12]

buyrulmuştur ki, buna göre, ümmetlerin çatışmalarına yönelik ilahî meşîet aynı zamanda ilahî irâde olmaktadır. "*Fakat Allah, ne arzu ederse yapıyor*" ifadesinde –her ne kadar Allah'ı tenzih ve takdis bağlamında sevk edilmiş olsa da– sonuçta meşîet ile irâde eşitlenmektedir. Bundan anlaşılan odur ki; "Allah bunu dilemiş olduğuna göre, arzu da etmiş demektir. Yani hiç kimse, O'na zorla (kerhen) bir şey yaptıramaz!..

1.1.1. Meşîetin zamanla ilişkisi

(i) "Allah/Rab dileseydi..." (وَلَوْ شَاءَ)

"Dileseydik..." (وَلَوْ شِئْنَا؛ وَلَئِنْ شِئْنَا)[13]

---

10 Krş. "O bir 'şey'i 'irâde' ettiğinde, ona sadece 'ol' der; ânında oluşur." mealindeki ayetler.

11 Râğıb el-Isfahani, "şye" md., *el-Mufredât.*

12 Bakara 2/253 (وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ).

13 A'râf 7/176 (ولو شئنا لرفعناه بها ولكنه أخلد إلى الأرض واتبع هواه); İsrâ 17/86 (ولئن شئنا لنذهبن بالذي أوحينا إليك); Purkān 25/51 (ولو شئنا لبعثنا في كل قرية نذيرا); Secde 32/13 (ولو شئنا لآتينا كل نفس هداها ولكن حق القول مني لأملأن جهنم من الجنة والناس أجمعين).

Gerçekleşmemiş ve gerçekleşmeyecek hususlar "Şayet Allah/Rab dileseydi..." kalıbı ile ifade edilmiştir[14]. Buna karşılık, Müşriklerin; "Mademki böyle, demek ki Allah böyle dilemiş!" diyerek mevcut durumu (realiteyi) mesnetsiz bir şekilde Allah'ın *meşîet*ine bağlamak istemeleri red ve tenkit edilmektedir[15]. Çünkü bu konuda hiçbir 'bilgi'leri bulunmamakta; bir şeyin o şekilde tahakkuk etmesi de, Allah'ın o şeyin o şekilde gerçekleşmesini arzu ettiği (إرادة) ve bundan razı (رضا) olduğu anlamına gelmemektedir. Aksi takdirde, iktidarı tamamen Allah'ın isteği ile ele geçirdikleri (ya da ellerinde tuttukları) yönünde propaganda yapan *kader istismarcıları*nın haklı olmaları gerekirdi.

(ii) "Allah dile(r)se..." (لَوْ يَشَاءُ)[16],

"O dile(r)se..." (إِنْ يَشَأْ)[17],

"Dile(r)sek..." (إِنْ نَشَأْ)[18], "Dile(r)sek..." (وَلَوْ نَشَاءُ)[19],

---

14 Bakara 2/20 (ولَوْ شاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصارِهِمْ إِنَّ اللّٰه على كُلِّ شَيْءٍ قَديرٌ)، ٢٢٠ (وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللّٰه عزيزٌ حَكيمٌ)، ٢٥٣ (ولَوْ شاءَ اللّٰهُ ما اقْتَتَلَ الَّذينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جاءَتْهُمُ الْبَيِّناتُ وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شاءَ اللّٰهُ ما اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ); Nisâ 4/90 (وَلَوْ شاءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقاتَلُوكُمْ); Mâide 5/48 (وَلَوْ شاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتاكُمْ); En'âm 6/35 (وَلَوْ شاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ على الْهُدَى)، ١٠٧ (وَلَوْ شاءَ اللّٰهُ ما أَشْرَكُوا)، ١١٢ (وَلَوْ شاءَ رَبُّكَ ما فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ)، ١٣٧ (وَلَوْ شاءَ اللّٰهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ)، ١٤٩ (فَلَوْ شاءَ لَهَداكُمْ أَجْمَعِينَ); Yunus 10/16 (لَوْ شاءَ اللّٰهُ ما تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلا أَدْراكُمْ بِهِ)، ٩٩ (وَلَوْ شاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا); Hûd 11/118 (وَلَوْ شاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً واحِدَةً وَلا يَزالُونَ مُخْتَلِفِينَ); Nahl 16/9 (وَلَوْ شاءَ لَهَداكُمْ أَجْمَعِينَ)، ٩٣ (وَلَوْ شاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشاءُ); Furkân 25/45 (وَلَوْ شاءَ لَجَعَلَهُ ساكِنًا); Şûra 42/8 (وَلَوْ شاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشاءُ فِي رَحْمَتِهِ).

15 En'âm 6/148 (لَوْ شاءَ اللّٰهُ مَا أَشْرَكْنا وَلا آباؤُنا وَلا حَرَّمْنا مِنْ شَيْءٍ); Nahl 16/35 (لَوْ شاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلا آباؤُنا وَلا حَرَّمْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ); Mü'minûn 23/24 (وَلَوْ شاءَ اللّٰهُ لَأَنْزَلَ مَلائِكَةً); Fussilet 41/14 (لَوْ شاءَ رَبُّنا لَأَنْزَلَ مَلائِكَةً); Zuhruf 43/20 (لَوْ شاءَ الرَّحْمنُ ما عَبَدْناهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ).

16 Ra'd 13/31 (أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشاءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا); YâSîn 36/47 (أَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشاءُ اللّٰهُ أَطْعَمَهُ); Muhammed 47/4 (وَلَوْ يَشاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ).

17 Nisâ 4/133 (إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ); En'âm 6/133 (إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشاءُ); İbrahim 14/19 ve Fâtır 35/16 (إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ); İsrâ 17/54 (رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ); Şûra 42/24 (فَإِنْ يَشَإِ اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِماتِهِ).

18 Şuara 26/4 (إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّماءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْناقُهُمْ لَها خاضِعِينَ); Sebe' 34/9 (إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّماءِ); YâSîn 36/43 (وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلا صَرِيخَ لَهُمْ وَلا هُمْ يُنْقَذُونَ).

19 Aşağıdaki ayetlerde *meşîet* muzarı ile, ilgili fiil mazi ile dile getirilmiştir: YâSîn 36/66-67 (وَلَوْ نَشاءُ لَطَمَسْنا عَلَى أَعْيُنِهِمْ ... وَلَوْ نَشاءُ لَمَسَخْناهُمْ عَلَى مَكانَتِهِمْ); Zuhruf 43/60 (وَلَوْ نَشاءُ لَجَعَلْنا مِنْكُمْ مَلائِكَةً).

"Dilediğimiz vakit..." (إذا شئنا)[20],

"Dileyeceği vakit..." (إذا يشاء)[21],

"Ancak, Allah dileyecek olursa..." (إلا أن يشاء)[22]

Bu kalıpların tamamı şarta ya da zamana bağlı olarak gerçekleşebilecek hususlar için kullanılmıştır. Sadece "Ancak, Allah dileyecek olursa..." (إلا أن يشاء) kalıbı, Yüce Allah'ın, geleceğe dönük edimlerinde 'başka bir şey dileyebileceği' ihtimalinin bulunduğunu gösterir[23]... ki kader meselesi açısından son derece önemlidir: Sözgelimi وما تشاءون إلا أن يشاء الله cümlesi, "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz!" şeklinde genel-geçer ilahî bir ilke gibi anlaşılmakta; iş, adeta "isteseniz de dileyemezsiniz" noktasına vardırılmaktadır. Burada, Kur'ân-ı Kerîm ifadelerini anlamada Arapça dilbilgisinin ne kadar önem taşıdığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Zira "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz!" şeklindeki bir çeviride, وما تشاءون ifadesi, ولا تستطيعون أن تشاءوا şekline sokulmuş olmaktadır. Yani, biri tanrısal, diğeri beşerî, iki farklı 'meşîet/dileme' söz konusu olmasına rağmen, sanki aynı anlam ve mahiyette iki tane 'meşîet/dileme' varmış da, birinin varlığı diğerinin varlığına bağlıymış gibi bir izlenim verilmekte; böylece, insana kendi dilemeleri üzerinde hiçbir inisiyatif bırakılmamaktadır. Oysa وما تشاءون إلا أن يشاء الله cümlesi anlaşılmaya çalışılırken,

---

(لو نشاء ... في الأرض يخلفون); Muhammed 47/30 (ولو نشاء لأريناكهم فلعرفتهم بسيماهم); Vâkı'a 56/65 (لو نشاء لجعلناه حطاما فظلتم تفكهون). ٧٠ (لو نشاء جعلناه أجاجا). Ayrıca Ra'd 13/31 (أفلم ييأس الذين آمنوا أن لو يشاء الله لهدى الناس جميعا).

20 İnsan 76/28.

21 Şûra 42/19 (وهو على جمعهم إذا يشاء قدير).

22 En'âm 6/111 (ولو أننا نزلنا إليهم الملائكة وكلمهم الموتى وحشرنا عليهم كل شيء قبلا ما كانوا ليؤمنوا إلا أن يشاء الله); A'râf 7/89 (وما يكون لنا أن نعود فيها إلا أن يشاء الله ربنا); Yusuf 12/76 (ما كان ليأخذ أخاه في دين الملك إلا أن يشاء الله); Kehf 18/23 (ولا تقولن لشيء إني فاعل ذلك غدا إلا أن يشاء الله).
En'âm 6/111 (ولو أننا نزلنا إليهم الملائكة وكلمهم الموتى وحشرنا عليهم كل شيء قبلا ما كانوا ليؤمنوا إلا أن يشاء الله).

23 Örn. "Biz onlara, [teklif ettikleri gibi] bizzat melek indirmiş olsak, ölüler kendileriyle konuşsa, hatta bütün varlıkları karşılarına getirsek bile, yine iman edecek değillerdir. Allah dilerse başka..." (En'âm 6/111).

(a) öncelikle; وما تشاءون ifadesinin "fiil-i muzari nefy-i hâl" olduğuna dikkat edilmelidir. Sarf/Sentax ile henüz karşılaşan kişilerin dahi bildiği üzere, ما ينصر kalıbı "yardım etmiyor" demektir. "Yardım etmez" şeklinde genel zamanlı bir anlam kast edebilmek için, لا ينصر denmesi gerekir. Yani وما تشاءون cümlesi, "Şu an itibarı ile dilemiyorsunuz!" demektir.

(b) İkinci olarak; bu cümlenin devamındaki إلا أنْ يشاء kalıbının Kur'ân'daki kullanımına[24] dikkat edilmelidir. "Ancak, Allah dileyecek olursa başka." mealindeki bu kalıp, Yüce Allah'ın geleceğe dönük edimlerinde daima 'şu ankinden farklı başka bir şey dileyebileceği' ihtimalinin bulunduğunu gösterir. Buna göre; ayetimizde, Mekke Müşriklerine hitaben önce;

> *"Bu herkese açık bir öğüttür. Özellikle de dosdoğru gitme iradesini gösterebilenlerinize."*

buyrulmakta;

> *"Siz ise dilemiyorsunuz..."*

buyrulduktan sonra da şu istisna yapılmaktadır:

> *"Ancak, âlemlerin Rabbi Allah dilerse başka."*

Ayette söylenen şudur: Şu an realite o ki; hemen hiçbiriniz Kur'ân'dan öğüt almak niyetinde değil! Ama ileride neler olacağını hiç birimiz bilemeyiz; çünkü 'gelecek' her tür ihtimale gebedir; âlemlerin -bu arada, insan iradesini etkileyen her tür âmil ve sâikin de- Rabbi bulunan Allah her an başka bir şey dileyebilir ve imana gelebilirsiniz. Gerçekten de, bu ifadelerin muhatabı olan hemen bütün Müşrikler daha sonra iman etmişlerdir. Çünkü şartlar değişmiştir: İlkin iman edememişlerdi. Çünkü Müminler genelde zayıftı; güç, itibar vs. tamamen Müşriklerin elindeydi. Bu şekilde devam etseydi, yine iman etmezlerdi. Ancak ilahî meşîet Müminleri Medine'ye göç ettirerek orada güç ve itibar sahibi kıldı... Güçler karşılıklı olarak birkaç kez sınandı... Bu arada, insanların genelinin imana gelmesinin önündeki engeller yani yaklaşık 200 Müşrik büyüğü savaşlarda katledilerek bertaraf edildi; ayrıca İslâm'ın oluşturduğu güvenli, barış dolu huzur ortamı ve müntesiplerine kattığı değer, sağladığı imkân, güç ve itibar herkes tarafından net bir şekilde görüldü. Ve Mekke'nin ele geçirilmesi ile birlikte Müşriklerin yelkenleri suya indi... Mekke'de bir tane bile Müşrik kalmadı.

---

24 En'âm 6/111; A'râf 7/89; Yusuf 12/76; Kehf 18/23.

(iii) "Allah'ın dilediği kişi/ler" (مَنْ يشاءُ)[25]

---

25 Bakara 2/90 (بئسما اشتروا به أنفسهم أن يكفروا بما أنزل الله بغيا أن ينزل الله من فضله على من يشاء من عباده), ١٠٥ (والله يختص برحمته من يشاء), ١٤٢ ve 213 (يهدي من يشاء إلى صراط مستقيم), ٢١٢ (والله يرزق من يشاء بغير حساب), ٢٤٧ (والله يؤتي ملكه من يشاء), ٢٦١ (والله يضاعف لمن يشاء), ٢٦٩ (يؤتي الحكمة من يشاء), ٢٧٢ (ليس عليك هداهم ولكن الله يهدي من يشاء), ٢٨٤ (وإن تبدوا ما في أنفسكم أو تخفوه يحاسبكم به الله فيغفر لمن يشاء ويعذب من يشاء); Âl-i İmrân 3/13 (والله يؤيد بنصره من يشاء), ٣٧ (إن الله يرزق من يشاء بغير حساب), ٧٣ (إن الفضل بيد الله يؤتيه من يشاء), ٧٤ (يختص برحمته من يشاء), ١٢٩ (يغفر لمن يشاء ويعذب من يشاء), ١٧٩ (الله يجتبي من رسله من يشاء); Nisâ 4/48 ve 116 (إن الله لا يغفر أن يشرك به ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء); Mâide 5/18 (يغفر لمن يشاء ويعذب من يشاء), ٤٠ (يعذب من يشاء ويغفر لمن يشاء), ٥٤ (ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء), ٦٤ (وقالت اليهود يد الله مغلولة غلت أيديهم ولعنوا بما قالوا بل يداه مبسوطتان ينفق كيف يشاء); En'âm 6/88 (ذلك هدى الله يهدي به من يشاء من عباده); A'râf 7/128 (إن الأرض لله يورثها من يشاء من عباده); Tevbe 9/15 (ويتوب الله على من يشاء); Yunus 10/25 (ويهدي من يشاء إلى صراط مستقيم), ١٠٧ (وإن يردك بخير فلا راد لفضله يصيب به من يشاء من عباده); Ra'd 13/13 (فيصيب بها من يشاء), ٢٦ (الله يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر), ٢٧ (إن الله يضل من يشاء ويهدي إليه من أناب), ٣٩ (يمحوا الله ما يشاء ويثبت وعنده أم الكتاب); İbrahim 14/4 (وما أرسلنا من رسول إلا بلسان قومه ليبين لهم فيضل الله من يشاء ويهدي من يشاء), ١١ (ولكن الله يمن على من يشاء من عباده), ٢٧ (ويضل الله الظالمين ويفعل الله ما يشاء); Nahl 16/2 (ينزل الملائكة بالروح من أمره على من يشاء من عباده), ٩٣ (ولكن يضل من يشاء ويهدي من يشاء); İsrâ 17/30 (إن ربك يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر); Hac 22/18 (ومن يهن الله فما له من مكرم إن الله يفعل ما يشاء); Nur 24/21 (ولكن الله يزكي من يشاء), ٣٦ (يهدي الله لنوره من يشاء), ٣٨ (والله يرزق من يشاء بغير حساب), ٤٣ (فيصيب به من يشاء ويصرفه عن من يشاء), ٤٥ (يخلق الله ما يشاء), ٤٦ (لقد أنزلنا آيات مبينات والله يهدي من يشاء إلى صراط مستقيم); Kasas 28/56 (ولكن الله يهدي من يشاء), ٦٨ (وربك يخلق ما يشاء ويختار ما كان لهم الخيرة), ٨٢ [(وربك يخلق ما يشاء ويختار ما كان لهم الخيرة) insanların sözü olarak]; 'Ankebût 29/21 (يعذب من يشاء ويرحم من يشاء), ٦٢ (الله يبسط الرزق لمن يشاء من عباده ويقدر له); Rum 30/5 (ينصر من يشاء), ٣٧ (أولم يروا أن الله يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر), ٤٨ (فيبسطه في السماء كيف يشاء ... فإذا أصاب به من يشاء من عباده إذا هم يستبشرون), ٥٤ (يخلق ما يشاء); Sebe' 34/36 (إن ربي يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر), ٣٩ (إن ربي يبسط الرزق لمن يشاء من عباده ويقدر له); Fâtır 35/1 (يزيد في الخلق ما يشاء), ٨ (أفمن زين له سوء عمله فرآه حسنا فإن الله يضل من يشاء ويهدي من يشاء); Zümer 39/23 (ذلك هدى الله يهدي به من يشاء), ٥٢ (أولم يعلموا أن الله يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر); Gâfir 40/15 (يلقي الروح من أمره على من يشاء من عباده); Şûra 42/8 (ولكن يدخل من يشاء في رحمته والظالمون ما لهم من ولي ولا نصير); Şûra 42/12 (يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر), ١٣ (الله يجتبي إليه من يشاء ويهدي إليه من ينيب), ٢٧ (ولو بسط الله الرزق لعباده لبغوا في الأرض ولكن ينزل بقدر ما يشاء إنه بعباده خبير بصير), ٤٩-٥٠ (لله ملك السموات والأرض يخلق ما يشاء يهب لمن يشاء إناثا ويهب لمن يشاء الذكور ... ويجعل من يشاء عقيما); Feth 48/14 (يغفر لمن يشاء ويعذب من يشاء), ٢٥ (ليدخل الله في رحمته من يشاء); Necm 53/26 (وكم من ملك في السموات لا تغني شفاعتهم شيئا إلا من بعد أن يأذن الله لمن يشاء ويرضى); Hadid 57/21 ve Cum'a 62/4 (ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء), ٢٩ (وأن الفضل بيد الله يؤتيه من يشاء); Haşr 59/6 (ولكن الله يسلط رسله على من يشاء); Müddessir 74/31 (كذلك يضل الله من يشاء ويهدي من يشاء); İnsan 76/31 (يدخل من يشاء في رحمته).

"Allah'ın dilediği şey/ler" (ما يشاءُ)[26]

"Dılediğimiz kişi/ler" (مَنْ نشاءُ)[27]

"Dilediğimiz şey/ler" (ما نشاءُ)[28]

"Dilediği gibi..." (كَيْفَ يشاءُ)[29].

Bu kalıplarda, meşîet Allah'a muzarî fiil ile isnat edilirken, aşağıdaki üç kalıpta, *meşîet* Allah'a mazi fiil ile isnat edilmiştir:

"Allah'ın dilediği kişi/ler" (مَنْ شَاءَ)[30]

"Allah'ın dilediği" (مَا شَاءَ اللّهُ)[31]

"Allah'ın dilediği kadarı hariç..." (إلا ما شاءَ اللّهُ)[32]

---

26 En'âm 6/133 (إنْ يشأ يُذهبْكُمْ ويستخلفْ منْ بعدكُمْ ما يشاءُ); Yusuf 100 (إنّ ربّي لطيفٌ لما يشاءُ); Zümer 39/4 (لوْ أرادَ اللّهُ أنْ يتّخذ ولدًا لاصطفى ممّا يخلُقُ ما يشاءُ); Şûra 42/51 (أوْ يُرسلَ رسُولاً فيُوحيَ بإذنه ما يشاءُ); Bakara 2/251 (وآتاهُ اللّهُ المُلْكَ والحكْمةَ وعلّمهُ ممّا يشاءُ); Âl-i 'İmrân 3/40 (اللّهُ يفعلُ ما يشاءُ), ٤٧ (اللّهُ يخلُقُ ما يشاءُ); Mâide 5/17 (يخلُقُ ما يشاءُ).

27 En'âm 6/83 (نرفعُ درجاتٍ منْ نشاءُ), ١٣٨ (هذه أنعامٌ وحرثٌ حجرٌ لا يطعمُها إلاّ منْ نشاءُ بزعمهمْ); Yusuf 12/56 (نُصيبُ برحمتنا منْ نشاءُ), ٧٦ (نرفعُ درجاتٍ منْ نشاءُ); Hac 22/5 (ونُقرّ في الأرحام ما نشاءُ إلى أجلٍ مُسمّى); Şûra 42/56 (ولكنْ جعلْناهُ نورًا نهْدي به منْ نشاءُ منْ عبادنا). Bu ayetlerde *meşîet* fiili de, ona bağlı olarak zikredilen fiil de muzarîdir. Aşağıdaki ayetlerde ise *meşîet* muzari ile, ilgili fiil mazi ile dile getirilmiştir: A'râf 7/100 (لوْ نشاءُ أصبْناهُمْ بذنُوبهمْ ونطبعُ على قُلُوبهمْ); Yusuf 12/110 (حتّى إذا استيْأسَ الرُّسُلُ وظنّوا أنّهُمْ قدْ كُذبُوا جاءهُمْ نصرُنا فنُجّي منْ نشاءُ); İsrâ 17/18 (عجّلْنا لهُ فيها ما نشاءُ لمنْ نُريدُ); Enbiya 21/9 (ثُمّ صدقْناهُمُ الوعْدَ فأنجيْناهُمْ ومنْ نشاءُ وأهْلكْنا المُسْرفين); Zuhruf 43/60 (ولوْ نشاءُ لجعلْنا منكُمْ ملائكةً في الأرض يخلُفُون); Muhammed 47/30 (ولوْ نشاءُ لأريْناكهُمْ فلعرفْتهُمْ بسيماهُمْ); Vâkı'a 56/65 (لوْ نشاءُ لجعلْناهُ حُطامًا فظلْتُمْ تفكّهُون), ٧٠ (لوْ نشاءُ جعلْناهُ أُجاجًا).

28 Aşağıdaki ayetlerde *meşîet* muzari ile, ilgili fiil ise mazi ile dile getirilmiştir: İsrâ 17/18 (عجّلْنا لهُ فيها ما نشاءُ لمنْ نُريدُ); Enbiya 21/9 (ثُمّ صدقْناهُمُ الوعْدَ فأنجيْناهُمْ ومنْ نشاءُ وأهْلكْنا المُسْرفين).

29 Âl-i 'İmrân 3/6 (هُوَ الّذي يُصوّرُكُمْ في الأرحام كيفَ يشاءُ); Rum 30/48 (فيبسُطُهُ في السّماء كيفَ يشاءُ ... فإذا أصابَ به منْ يشاءُ منْ عباده إذا هُمْ يستبشرُون); Mâide 5/64 (وقالت اليهُودُ يدُ الله مغلُولةٌ غُلّتْ أيديهمْ ولُعنُوا بما قالوا بلْ يداهُ مبسُوطتان يُنفقُ كيفَ يشاءُ).

30 Furkân 25/57 (قُلْ ما أسألُكُمْ عليْه منْ أجْرٍ إلاّ منْ شاءَ أنْ يتّخذَ إلى ربّه سبيلاً); Neml 27/87 (ويوْمَ يُنفخُ في الصُّور ففزعَ منْ في السّموات ومنْ في الأرض إلاّ منْ شاءَ اللّهُ); Zümer 39/68 (ونُفخَ في الصُّور فصعقَ منْ في السّموات ومنْ في الأرض إلاّ منْ شاءَ اللّهُ).

31 Kehf 18/39 (ولوْلا إذْ دخلْتَ جنّتكَ قُلْتَ ما شاءَ اللّهُ لا قُوّةَ إلاّ بالله); İnfitâr 82/8 (في أيّ صُورةٍ ما شاءَ ركّبكَ).

32 En'âm 6/128 (قالَ النّارُ مثْواكُمْ خالدينَ فيها إلاّ ما شاءَ اللّهُ); A'râf 7/188 (قُلْ لا أمْلكُ لنفْسي نفعًا ولا ضرًّا إلاّ ما شاءَ اللّهُ); Yunus 10/49 (قُلْ لا أمْلكُ لنفْسي ضرًّا ولا نفعًا إلاّ ما شاءَ اللّهُ); Hud 11/107 (خالدينَ فيها ما دامت السّمواتُ والأرضُ إلاّ ما شاءَ ربُّكَ); A'lâ 87/6-7 (سنُقْرئُكَ فلا تنْسى إلاّ ما شاءَ اللّهُ).

Muzarî de mazi de 'dilediği' şeklinde tercüme ediliyorsa da ilkinde (muzarî), 'dilediği' derken, 'diler/diliyor/dileyecek ve dilemekte olduğu' anlamında kullanılıyor. İkincide ise 'dilediği' ifadesi, 'dilemiş olduğu' anlamında... Yani bu ifade kullanıldığında, ilahî meşîet tahakkuk etmiştir, sonucu ortadadır; fakat ilkinde, ilahî meşîet henüz gerçekleşmemiş; reel hayatta yoktur. Genel olarak, geniş zaman kipiyle ya da gelecekte gerçekleşebilecektir.

Hâsılı; bu ayetler Yüce Allah'ın *meşîet*inin, zamanla ve olgularla paralel gittiğini göstermektedir.

1.1.2. İlahî meşîete bağlanan fiiller

Bu ayetler incelendiğinde, Allah'ın meşîetine bağlanan fiillerin, "mahiyeti, sebep ve sâikleri yani işleyiş mekanizması bilinmeyen" *yaratma, doğru yola getirme, saptırma, rahmetini tahsîs etme, azap etme, bağışlama, peygamber seçme, mülk verme, destekleme, yardım etme, çocuk ihsan etme*[33], *zenginlik-fakirlik* gibi fiiller olduğu görülüyor. Bununla birlikte, bu mekanizma tamamen meçhul bırakılmayarak, bazı ayetlerde açıklanıyor... ki bu ayetler kader meselesinin izahında son derece önemlidir:

Öncelikle; Kur'ân insanların reel/mevcut sapmalarını temellendirirken, bunu -evet- Allah'a[34] da izafe etmektedir; ama gerçek saptırıcıları da göstermektedir: Liderler[35], putlar[36], arkadaş[37], mücrimler[38], hevaî akıl[39], insanın bizzat kendisi (nefs)[40], şeytan[41], daha genel bir ifade ile ins ü cin[42].

Yine, bir toplum ya da devletin yaşadığı sosyolojik değişimler her ne kadar Allah'a atfedilebiliyorsa da Kur'ân'da bu, insanların *kendi* değişimine bağlanmaktadır[43].

---

33 Şûra 42/49 (لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ).

34 Bkz. Nisâ 4/88; Rum 30/29; Zümer 39/23; Nisâ 4/88 ve 143; En'âm 6/39; A'râf 7/178, 186; İsrâ 17/97; Kehf 18/17; Zümer 39/23, 36-; Gâfir 40/33; Şûra 42/44, 46.

35 A'râf 7/38; Nuh 71/23.

36 İbrahım 14/36; Furkân 25/17.

37 Furkân 25/28-29.

38 Şuara 26/99.

39 Kasas 28/50.

40 Sebe' 34/50.

41 YâSîn 36/60-62.

42 Fussilet 41/29.

43 Ra'd 13/11 (إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ).

Üçüncü olarak; Hazret-i Musa'nın kavmi peygamberlerini dinlemeyip ona eziyet ettikleri için, yani kendileri haktan ayrılıp yanlış yola saptıkları için, Allah da onların kalplerini yamultmuş sayılmıştır[44].

Dördüncü olarak; Rum Sûresinin 5. ayetinde يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ [O, dilediklerine yardım ediyor] ve Âl-i İmran Sûresinin 13. ayetinde وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ [Allah, yardımıyla dilediklerini destekliyor] buyrulmakla birlikte, başka sûrelerde Allah'ın nasıl yardım ettiği, ilahî yardımın hangi şarta bağlı olduğu açıklanmıştır: إِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ [Siz Allah'a yardım ederseniz (yani zafer için ne gerekiyorsa yaparsanız) O da size yardım eder!]; وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ [Allah elbette kendisine yardım edenlere yardım edecektir].

Gerçi sâik ve sebepleri yani işleyiş mekanizması bilinmeyen nice şey hâlâ Allah'a isnat edilmektedir; ama bilim ilerledikçe 'gayb'lar *şehadete* dönüşmekte; -sözgelimi- deprem gibi tabiî felaketlerin, kanser gibi hastalıkların sebepleri bilinmeye başlayarak, ona göre tedbirler alınabilmektedir. Eskiden ağız alışkanlığı ile Allah'a isnat ediliveren nice şey artık reel sebepleri ile açıklanabilmektedir.

1.1.3. İlgili ayetlerin ilham ettikleri

Öncelikle; Allah ile ilgili meşîet ayetlerinin *mâ sîka leh*ine bakılmalıdır. Bu ayetler, Allah'ın; dilediğini dilediği gibi -yani hiçbir gücün etkisinde kalmadan ve hatta hiç kimse tarafından sorgulanamayacak şekilde- yapabilecek bir kudret ve yetkiye sahip bulunduğunu gösteren tenzih ifadeleridir. Bu ayetlerin, "Allah *keyfemâyeşâ* hareket edebilir" şeklinde yorumlanamayacağı aşikârdır. Çünkü Allah'ın *ilim, hikmet, takdîr, tedbîr, 'adl* gibi sıfatları, O'nun -hâşâ- 'ne yapacağı belirsiz' 'kaotik/serseri' ve 'sorumsuz' bir güç şeklinde anlaşılmasını engellemektedir. Yüce Allah şüphesiz *lâ-yus'el*dir[45]. Ancak O'nun *lâ-yus'el* oluşu şu şekilde anlaşılmalıdır: Hiçbir şey O'nu yaptıklarından dolayı sorumlu tutamaz; ama O, bütün edimlerinin gerekçesini bizlere bildirme lütfunda bulunmaktadır...

İkinci olarak; bu meşîetin zamanı iyi belirlenmelidir. Allah'ın bütün edimleri 'zaman'dan münezzehtir denmekte ise de bu pek anlamlı bir ifade değildir. Çünkü bu edimlerin taalluk ettiği nesne, olay ve kişiler zamanın içindedir.

44 Saf 61/5 (فلما زاغوا ازاغ الله قلوبهم).

45 Enbiya 21/23 (لا يسئل عما يفعل).

zaman ile muttasıftır. 'Zamanın ta kendisi'[46] olarak 'belli bir zaman ile ilişkilendirilemeyecek bir varlık' 'zamanla kuşatılmış bir varlık' ile nasıl ilişki kurabilir? Elbette, zaman içerisinde... Nitekim yukarıda verdiğimiz ayetlerde meşîet fiilleri çeşitli zaman kalıplarında kullanılmıştır. Aslında, كُلَّ يوم هو في شأن [O, her an bir durumdadır][47] ayeti gereği, O'nun 'zamanla çevrili varlık'a yönelik *bütün* edimleri zamanla ilişkilidir; zamanın içindedir.

Üçüncü olarak; *meşîet*le ilgili ayetlerin hemen tamamında, gerçekleşmiş (reel) *meşîet*lerden söz edilmektedir. Bu, meşîet ile realite arasında büyük bir paralellik olduğunu gösterir. Nitekim meşîetin, muzari kalıbıyla geniş zamanlı olarak zikredildiği ayetlerde de yine realite esastır.

Dördüncü olarak; ilahi meşîet kevnî ve teşriî olarak ikiye ayrılabilir. Kevnî doğa yasaları[48] ve şer'î din yasaları işbu iki *meşîet*ten çıkar. "Bakınız; yaratmak da O'na aittir buyurmak da..."[49] ayeti ile buna işaret edilmektedir. Bu iki tür yasa; *vahy, ilhâm, emr, kadâ, izn* ve *kitâb* (ayrıca *sünnetullâh*) kelimeleri ile de ifade edilmekle birlikte, *meşîet*in bu alanda özel bir yeri vardır.

Beşinci olarak; ilahî meşîete vurgu yapmanın amaçlarından biri de insanlara geleceğe dönük plânlarında daima bir açık kapı bırakma terbiyesi aşılamaktır[50]. Hazret-i İbrahim'in[51], Hazret-i İsmail[52], Hazret-i Yusuf[53] ve Hazret-i Musa'nın[54] ileriye dönük konuşurken 'Allah dilerse!' mealinde sözler sarf etmeleri bir tarafa, ileride gerçekleşecek bir şey için bizzat Allah'ın "Allah dilerse" demesi son derece ilginçtir[55]. Yani,

> Allah ne dilerse o olur (ما شاء الله)' sözü, 'o işte tembellik et' demek değildir. Bu söz, kalbini sağlam tutup çalışmaya teşviktir; o işe daha fazla alış ve sarıl, gayret et demektir. Sana *'Adamım! Ne*

---

46 Bkz. *Buharî*, Edeb 101 (قال الله يسب بنو آدم الدهر وأنا الدهر بيدي الليل والنهار); *Müslim*, Elfâz 4 (لا يقولن أحدكم يا خيبة الدهر فإن الله هو الدهر).

47 Rahman 55/29.

48 Bkz. Fussilet 41/12 (فقضاهن سبع سماوات في يومين وأوحى في كل سماء أمرها).

49 A'râf 7/54 (ألا له الخلق والأمر).

50 Bkz. Kehf 18/23; En'âm 6/111; A'râf 7/89; Yusuf 12/76.

51 En'âm 6/80.

52 Sâffât 37/102.

53 Yusuf 12/99.

54 Kehf 18/69; Kasas 28/27.

55 Bkz. Feth 48/27.

dilersen dile işin iş; dilediğin şey dilediğin gibi olacak!' deseler, o zaman tembellik etsen de caizdir; çünkü baksan a, ne dilersen, olup bitecek. Fakat *'Allah ne dilediyse o olur; hüküm mutlak ve ebedî olarak O'nundur'* derlerse, neden o işe yüzlerce adam gibi sarılmaz, o işin etrafında *kul*ca dönüp dolaşmazsın? Bu; 'O ne dilerse ancak O'na nail olabilirsin. Onun için, O'nun yanına az gitme, O'nu kaybetme, O'nu tercih et' demektir[56].

Altıncı olarak; Allah'a *meşîet* izafe eden ayetler "Allah'ın tüm evren[57] için olduğu gibi (*teshîr*) insan için de bir işleyiş mekanizması meydana getirmiş olduğu" şeklinde anlaşılabilir. Evren açısından kevnî/tabiî, fizikî, kimyevî yasalar neyse, insan için de genetik, nörolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyal yasalar odur. Yalnız, insanoğlu hem (a) takva ve fücûra eğilimli[58] hem de (b) fıtraten Allah'ı kabul etmeye eğilimli bir yapıya sahiptir[59]. [Bununla birlikte, çevre vb. haricî faktörler fıtratı bozabildikleri gibi, insanın kendisi de fücûr ve takvâ eğilimlerinden birini diğeri aleyhine güçlendirebilmektedir.] Ayrıca, insan edimleri üzerinde, insan kimyasının -yani genetik / nörolojik / biyopsikolojik yapının- muazzam bir tesiri olduğu gibi, Fizik yasalarının da büyük etkisi vardır. Çünkü insanın tabiatı (fizikî yapısı) sonuçta evrenin tabiatı ile irtibatlıdır; ona bağlıdır. Gerek evrenin işleyişi ile gerekse insan hayatı ile alâkalı bu yasalar her ne kadar 'değişmez' kabul edilmekte ise de aslında, her iki yasa türünde de değişmeler olabilmektedir[60]. [Yani, 80-90 yıllık bir insan hayatına göre 'değişmez' olan bu

---

56 *Mesnevî*, V, 254-255, b. 3111-3116, 3123.

57 Bu olgu, vahy ve kazâ fiilleri ile ıfade edilir [Bkz. Fussilet 41/12 (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحٰى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا)]. Ayrıca bkz. (لا تبديل لكلمات الله) vb. ayetler.

58 Bkz. Şems 91/7-8 (*ilhâm*).

59 Bkz. A'râf 7/172 (*kālûbelâ*).

60 Mevlâna'nın dediği gibi; Allah dilerse, havayı ateşi aşağılatır, dilerse dikeni gülden üstün eder. Allah hükmedicidir, dilediğini yapar. Derdin ta kendisinden deva yaratır. Dilediğini yüceltir; toprağa mensup olana 'kanatlarını aç' derken, ateşe mensup olana der ki, 'Yürü İblis ol, yedinci kat yerin altında şeytanlık et!' ... Ben dört tabiat ve *illet-i ûlâ* değilim. Her şeyi tasarruf etmede bâkî ve daimîyim. İşim illetsiz, sebepsiz ve dosdoğrudur. Ey kötü düşünceli! Takdirim sebebe bağlı olamaz. Bir vakit olur âdetimi değiştirir, bir vakit olur bu tozu yatıştırırım... (*Mesnevî*, II, 124, b. 1618-1632).

Ancak bu noktada şunu da göz ardı etmemek gerekir: Evet, yüce Allah dilediği takdirde kendi koyduğu kuralı bozabilir, ancak bu, O'nun kudretini sınırlamama amacına yönelik istisnai bir söylemdir. Esas olan, فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلاً وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَحْوِيلاً (Fâtır 35/43) ayetinde de belirtildiği gibi, Allah'ın izlediği yolda, uygulama ve stratejilerde değişim ve başkalaşma olmamasıdır. Gundelik dilde sarf ettiğimiz *"Allah dilerse ... yapar; O her şeye kadirdir"* şeklindeki nice cumle, özünde doğru olmakla birlikte, hem bu küllî kurala

yasalar, milletlerin asırlarca devam eden tarihleri açısından, hele milyar yıllarla ifade edilen Dünya tarihi açısından kesinlikle değişmektedir. Söz konusu zaman dilimi 'milyon yıl'larla ifade edildiği için, kevnî yasalarda herhangi bir değişme yokmuş gibi algılanmaktadır. Dikkat edilirse, bütün realitelerin tanrısı tek olmakla birlikte, dünya ve Ahiret hayatlarının tâbi olduğu yasalar farklıdır. Bu değişiklik ihtimaller Kur'ân'da da kabul edilmektedir[61]. Çünkü Allah, elbette kendi koyduğu yasaları değiştirebilir[62]; bu kurallar Allah'ın elini-kolunu bağlayamaz.]

Sonuç olarak;

(i) Allah hakkında kullanılan *meşîet*ler 'insanı mecbur bırakan dileyiş'ler değildir.

(ii) İnsan hakkında kullanılan *meşîet*ler de "insanın bizzat/sınırsız dileyebilmesi" anlamına gelmez. Zira bu, insana sınırsız bir özgürlük alanı açmak anlamına gelir. Oysa o, hiçbir inisiyatifinin bulunmadığı genetik özellikleri (ırkı, rengi, anne-babası, karakteri), inançları vs. bakımından başta kevnî yasalar olmak üzere birtakım şartların ürünüdür. İkinci yaklaşım, yani insanın sergilediği her tür tutum ve davranışı, inanç ve eylemi tamamen Allah'ın dilediğini söylemek ise aksine, insanı mecburen hareket eden bir eşyaya dönüştürür ki bu takdirde de sorumluluğun anlamı kalmaz. Oysa şahsî sorumluluk, Kur'ân'ın getirdiği en önemli ilkelerden biridir.

(iii) من يشاء tabirlerinin, "O'nun dilediği" şeklinde değil de "kim dilerse" şeklinde anlaşılması da yanlıştır. Allah'ın yücelik ve azameti bağlamında vârit olan bu ifadeleri insana ircâ etmek bazılarına cazip bir anlama imiş gibi gözükse de Kur'ân'a terstir. Çünkü ayetlerin birbirini tefsir ettiği herkesçe bilinmektedir. Ve bunların bir kısmında *meşîet*in fâili olarak Allah açıkça gösterilmektedir[63].

(iv) İlahi ya da cüz'î meşîetlere vurgu yaptıkları için çelişik gözüken iki grup kader ayeti şöyle uzlaştırılabilir: Dileyenin iman / inkâr edebileceğini belir-

---

aykırıdır hem de Cenab-ı Hakîm-i Zülcelâl'i -hâşa- *keyfemâyeşâ* hareket eden, ne yapacağı belirsiz bir güce dönüştürme riski taşımaktadır. Evet, "Allah ne dilerse yapabilir"; "Olan her şey sonuçta O'nun iradesiyle gerçekleşmektedir"; "Hiç kimse O'nun iradesine ipotek koyamaz" ama bu *istisnai* durumu *genel*leştirirsek, o zaman ne bilim ve teknoloji diye bir şey olur ne de bu inanışla bir yere varabiliriz. Nitekim varamıyoruz!...

61 Bkz. إلا ما شاء الله ifadeleri.

62 Bkz. Ra'd 13/39 (يمحوا الله ما يشاء ويثبت).

63 'Saptırma' ve 'doğru yola getirme' ile ilgili olarak bkz. En'âm 6/39; A'râf 7/155; Şûra 42/52. Ayrıca Âl-i 'İmrân 3/26-27 de 'genel meşiet'i Allah'a atfetmektedir.

ten ayetler, muhatapları iman ve küfür seçenekleri arasında muhayyer bırakılmıştır. Çünkü o an bütün muhatapların imana gelme ümidi vardır. Ancak iman etmeyenlerin imansızlığı iyice tebarüz edip de, işkence, ambargo, savaş vb. saikler de ilişkileri iyice bozup düşmanlıkları keskinleştirince, realite, yani Allah'ın gerçekleşmiş meşîeti, devreye sokulmuş ve "Realite şu ki; iman etmiyorsunuz! Ama Allah her an bunu dileyebilir... [Yukarıda belirttiğimiz üzere, إلا أن يشاء الله kalıbı, ilgili hususlarda daima başka ihtimaller bulunabileceğini gösterir!] Bu size bağlıdır; Allah'ın *meşîetinin* ne yönde ve ne şekilde tecellî edeceği meçhulünüzdür çünkü..."[64] buyrulmuştur[65]. Bu üslup ile bir yandan Peygamber teselli edilirken, bir yandan da, imana gelmemekte direnen muhataplar tehdit ediliyor; bir kez daha düşünmeye davet ediliyor. Yani ilahi ya da cüz'î iradeleri esas alan ayetler, sanıldığı gibi aynı şahıs ve zamanlar için değil, farklı zamanlarda farklı şahıslar için gönderilmiş bulunuyor.

II. 'EZELÎ' YAZGI (KADER, KADĀ, KETB, 'İLM)

2.1. KADER (قدر)

Kader meselesine adını veren kavram olması hasebiyle, bu kelimenin üzerinde şüphesiz daha fazla durmak isterdik. Şu kadarla yetinelim ki; Allah her şeyi bir ölçü ile küllî bir plân/program dahilinde yaratmıştır; fertlerin kaderi ana hatlarıyla belli olduğu gibi, yeryüzüne inecek yağmur da bellidir. Malum şartlar devam ettiği sürece, bir insanın ya da belli tür bir hayvanın ne kadar yaşayabileceği, insan türünün varlık sahnesine çıkışı ile birlikte, yani insan tekleri ile bağlantılı olmaksızın, daha baştan programlanmıştır. "Şüphesiz, Biz her şeyi bir ölçüyle yaratmışızdır" ayeti[66] fahvâsınca, bu programlama sadece insanı değil bütün varlıkları ilgilendirmektedir. Nitekim evrenin ömrü de az-çok bellidir (kıyamet). Aslında, insanın salt fert olarak değil, aynı zamanda sülâle, toplum ve aynı zaman dilimini paylaşan

---

64 Bkz. Zuhruf 43/20-22 ("Müşrikler; 'Rahman dileseydi biz bunlara kulluk etmezdik' demekteler. Bu konuda (*yanı, O'nun neyi, nasıl dilediği hususunda*) hiçbir bilgileri yok; sadece tahmin yürütüyorlar. Yoksa Biz kendilerine bundan önce bir kitap vermişiz de ona mı tutunuyorlar?! Yoo!... Aksine, "Biz atalarımızı bir dın üzerinde bulduk; onların izinde elbette doğru yolda gitmekteyiz." diyorlar.)

65 Bir başka ornek: أوَلَمْ يَرَوْا أنّ اللّه يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يشَاءُ وَيَقْدِرُ (Rum 30/32); أوَلَمْ يعلموا أنّ الله يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يشَاءُ وَيَقْدِرُ (Zümer 39/52)

66 Kamer 54/49 (إنا كل شيء خلقناه بقدر).

insanlar (*nesil / karn*) olarak da bir kaderleri söz konusudur. (وكان أمر الله قدرا مقدورا)

2.2. KADÂ (قضاء)

(i) Hükmetme/Karara bağlama

Genelde Allah'a, bazen de insanlara[67] atfen kullanılan *kadâ* fiilinin temel anlamı "hükme bağlamak"tır. Bu "hükmetme" edimi, hakkında karar verilen şeyin ortaya çıkmasından çok önce; ezelî yazgı gibi algılanmaktaysa da aşağıdaki ayetler bu kararın, fiilin ortaya çıkmasından hemen önce verildiğini *iş'âr* etmektedir. Zira bu ayetlerde geçen hükümler, bir başka ilahî fiilin akabinde/devamında verilmekte; hakkında hüküm verilen 'şey'in varlık sahnesinde bulunan reel -fakat farklı mahiyette bir gerçek- olduğu görülmektedir[68]. Nitekim bir ayette[69], Allah'ın 'gerçek'le hükmettiği -bir ayette[70] de 'gerçek'e hükmettiği[71]- belirtilmiştir. Yalnız, bazı ayetler ilahî hükmün ilgili şey henüz yok iken de gerçekleşebildiğini göstermektedir[72]. Ancak burada da aslında, o şeye kaynaklık eden şeyin (emr / hammadde) mevcut olduğu; ilahi 'ol' emrine bir şekilde muhatap olabildiği görülmektedir. Burada, *kadâ* ve *emr* kavramlarının bir arada kullanılmış olması da dikkat çekicidir. –Bu kullanım, nihaî hükmün verilmesi anlamı ile aşağıda

---

67 Bkz. فاقض ما أنت قاض إنما تقضي هذه الحياة الدنيا (Tâhâ 20/72); والله يقضي بالحق والذين يدعون من دونه لا يقضون بشيء (Zümer 39/20); ما كان يغني عنهم من الله من شيء إلا حاجة في نفس يعقوب قضاها (Yusuf 12/68); فلا وربك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم ثم لا يجدوا في أنفسهم حرجا مما قضيت (Nısâ 4/65).

68 هو الذي خلقكم من طين ثم قضى أجلا وأجل مسمى عنده (En'âm 6/2); فقضاهن سبع سموات (Fussilet 41/12); وقضى ربك ألا تعبدوا إلا إياه وبالوالدين إحسانا (İsrâ 17/23); ثم يبعثكم فيه ليقضى أجل مسمى (En'âm 6/60); وما كنت بجانب الغربي إذ قضينا إلى موسى الأمر (Kasas 28/44); وقضينا إليه ذلك الأمر أن دابر هؤلاء مقطوع مصبحين (Nahl 16/66); وقضينا إلى بني إسرائيل في الكتاب لتفسدن في الأرض مرتين ولتعلن علوا كبيرا (İsrâ 17/4). ولا تعجل بالقرآن من قبل أن يقضى إليك وحيه وقل رب زدني علما (TâHâ 20/114); الله يتوفى الأنفس حين موتها والتي لم تمت في منامها فيمسك التي قضى عليها الموت (Zümer 39/42); وإن منكم إلا واردها كان على ربك حتما مقضيا (Meryem 19/71).

69 والله يقضي بالحق والذين يدعون من دونه لا يقضون بشيء (Zümer 39/20). Şu ayetlerde, kadâ ile hak/gerçek arasındaki irtibat aşikârdır: Yunus 10/54; Gâfir 40/78; Zümer 39/69, 75.

70 إن الحكم إلا لله يقص الحق وهو خير الفاصلين (En'âm 6/57)

71 Genel kıraate göre ise "gerçeği anlattığı"...

72 إذا قضى أمرا فإنما يقول له كن فيكون (Meryem 19/35. Ayrıca Bakara 2/117; Âl-i 'İmrân 3/47; Meryem 19/35; Gâfir 40/68); وكان أمرا مقضيا (Meryem 19/21). وما كان لمؤمن ولا مؤمنة إذا قضى الله ورسوله أمرا أن يكون لهم الخيرة من أمرهم (Ahzâb 33/36).

bir kez daha karşımıza çıkacaktır.– Bazı ayetlerde[73] de karar/hüküm anlamı bulunmakla birlikte, bunlarda şartlı bir 'karara bağlama' söz konusudur. Bu da *kadā* fiilinin mevcuda (var) taalluk ettiğini göstermektedir.

(ii) Bitirme/Sonlandırma

Gerek Allah'a gerekse insanlara isnat edilen *kadā* fiillerinin, bir işi sona erdirme anlamında kullanıldığı da görülmektedir [İnsanların bir işi bitirmesi[74] ve Allah'ın insanlar hakkında nihaî hükmünü vermesi[75]]. Bu, aslında ilk şık ile de ilişkili olup onu tefsir etmektedir. Çünkü bir şeyin kesin bir hükme bağlanması o işin büyük ölçüde bitirilmesi anlamına gelir. -على ile kullanılan- *kadā* fiilleri[76] de "verdiği hükümle kişinin işini bitirme" anlamında birleşmektedir. Dikkat edilirse, işi bitirilen kişi hakkında verilen karar ilgili olayın hemen öncesinde verilmektedir.

Hâsılı; *kadā* fiili "bir işi hükme bağlama" ve "sonlandırma" anlamında kullanılmıştır.

---

73 ولو يعجل الله للناس الشر استعجالهم بالخير لقضي إليهم أجلهم (Yunus 10/11); ولولا كلمة سبقت من ربك لقضي بينهم فيما فيه يختلفون (Yunus 10/19); ولولا كلمة سبقت من ربك لقضي بينهم (Hud 11/110); ولولا كلمة سبقت من ربك لقضي بينهم (٤١/٤٥); ولولا كلمة سبقت من ربك إلى أجل مسمى لقضي بينهم (Fussılet 42/14); ولولا كلمة الفصل لقضي بينهم (٢١/٤٢).

74 أيما الأجلين قضيت فلا عدوان علي (Kasas 28/28); فلما قضى موسى الأجل وسار بأهله آنس من جانب الطور نارا (Kasas 28/29); من المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه فمنهم من قضى نحبه ومنهم من ينتظر (Ahzâb 33/23); فلما قضى زيد منها وطرا زوجناكها لكي لا يكون على المؤمنين حرج في أزواج أدعيائهم إذا قضوا منهن وطرا (Ahzâb 33/37); فإذا قضيتم مناسككم فاذكروا الله (Bakara 2/200); فإذا قضيتم الصلاة فاذكروا الله (Nisâ 4/103. Bu mealde; yerine getirme: كلا لما يقض ما أمره ('Abese 80/23)].

75 فإذا جاء أمر الله قضي بالحق (Gâfir 40/78); وأسروا الندامة لما رأوا العذاب وقضي بينهم بالقسط (Yunus 10/54); وأشرقت الأرض بنور ربها ووضع الكتاب وجيء بالنبيين والشهداء وقضي بينهم بالحق (Zümer 39/69, ayrıca 75); ولكل أمة رسول فإذا جاء رسولهم قضي بينهم بالقسط (Yunus 10/47); إن ربك يقضي بينهم بحكمه (Neml 27/78); إن ربك يقضي بينهم يوم القيامة فيما كانوا فيه يختلفون (Yunus 10/93; Câsiye 45/17). Burada, kadā ile hak arasındaki irtibata dikkat ediniz! هل ينظرون إلا أن يأتيهم الله في ظلل من الغمام والملائكة وقضي الأمر (Bakara 2/210); ولو أنزلنا ملكا لقضي الأمر (En'âm 6/8); قل لو أن عندي ما تستعجلون به لقضي الأمر بيني وبينكم (En'âm 6/58); وقيل يا أرض ابلعي ماءك ويا سماء أقلعي وغيض الماء وقضي الأمر واستوت على الجودي (Hud 11/44); قضي الأمر الذي فيه تستفتيان (Yusuf 12/41); وقال الشيطان لما قضي الأمر (İbrahim 14/22); وأنذرهم يوم الحسرة إذ قضي الأمر (Meryem 19/39); ليقضي الله أمرا كان مفعولا (Enfâl 8/42, 44).

76 فوكزه موسى فقضى عليه (Kasas 28/15); فلما قضينا عليه الموت ما دلهم على موته إلا دابة الأرض تأكل منسأته (Sebe' 34/14); والذين كفروا لهم نار جهنم لا يقضى عليهم فيموتوا ولا يخفف عنهم من عذابها (Fâtır 35/36); ونادوا يا مالك ليقض علينا ربك (Zuhruf 43/77).

Mevlâna'nın dediği gibi; "Allah'ın ezelde verdiği *'Kötülüğe karşı kötülük, iyiliğe karşı da iyilik olmalıdır'* hükmü asla değişmez. Çünkü O, *hakîmdir*. Nasıl 'Sen iyilik et kötülük bulursun' der?!"[77]

"Allah istemezse, hiçbir rahatlık ve zevk vermez; bütün o sebepler, nimetler bulunmakla beraber hepsi üzüntü, sıkıntı, zahmet ve mihnet olabilir. İşte bu bakımdan bütün sebepler Allah'ın elinde bir kalem gibidir; kalemi hareket ettiren, yazıyı yazan Allah'tır. O istemedikçe kalem hareket etmez. Sen şimdi yazan kaleme bakıp buna bir el lâzım diye eli göremiyorsun, fakat kalem sana eli çağrıştırıyor... Dolayısıyla, zevk ve lezzetleri sebepten bilme. Çünkü o mâna sebeplerde emanet olarak bulunmaktadır. *Zarar da fayda da O'ndandır.*"[78]

"Allah'tan başka hiçbir şeyin gerçek varlığı bulunmadığından, yani izafî varlıklar hep mutlak varlığın zuhûru olduğundan, *irâde* ancak tek ve mutlak varlığındır. İzafî varlıklarda görülen irade de mutlak varlığın iradesinin o varlıklardan zuhur etmesinden başka bir şey değildir. Musluklardan akan su, kaynaktan gelmekte, musluğun şekline, tarzına, hatta rengine ve verdiği tada göre vasıflar kazanarak akmaktadır. Musluklar bu suyun kendilerinden aktığını sanabilirler; fakat işin iç yüzü öyle değildir; su kaynaktan gelmektedir. Evet, bir ok bile atsak, atan Allah'tır; biz bir yayızdır, fakat feryadımız nasıl aczimize delâlet ediyorsa, utanmamız da özgür iredemize (*ihtiyâr*) delâlet eder. *İhtiyâr*ımız olmasaydı, yaptığımız işten pişman olabilir miydik? İnsan hangi işe meyledip o işte derinleşirse, o işte kudretini apaçık görür; fakat meyli yoksa 'Allah'tan' der. Cebrîlik Allah'ın nîmetini inkâr etmek demektir."[79]

---

77 Mevlâna, *Fî-hı mâ fîh*, s. 105 vd. Ayrıca bkz. *Mesnevî*, V, 256-257, b. 3131-3141, V, 261, b. 3182-3183).

78 Mevlâna, *Fî-hi mâ fîh*, s. 343-344.

79 "Esasen, kadere inanmayanla Cebri arasındaki tartışma mahşere kadar sürer gider." (*Mesnevî*, V, 263, b. 3214) diyen Mevlâna, "Kader yoktur, kul kendi ihtiyarıyla iş yapar" diyen Mu'tezile'yi Cebriyye'ye tercih eder; hatta *cebri* ateizmden bile beter görür (Bkz. *Mesnevi*, V, 246, b. 3009-3010, b. 3015-3016, b. 3031-3032) ve Cebrîlere şöyle çıkışır: "Kulda ihtiyar yoktur, diye Tanrı'dan güya aciz ihtimalini gidermeye kalkıştın, ama O'nu cahil, ahmak ve aptal yaptın!" (*Mesnevî*, V, 248, b. 3032) Hem "Tanrı'dan başkasında ihtiyar yoksa suçluya niye kızıyorsun!?" (*Mesnevi*, V, 249, b. 3039) "Böyle bir özürle, ey akılsız, kanını da tamamıyla sebil ettin, malını da kanını da öyle mi?" (*Mesnevî*, V, 251, b. 3064).

Dolayısıyla, "Kadâ hükmünü inkâr eden karga binlerce aklı olsa yine kâfirdir."[80]

III. KETEBE (كتب)

Kader çerçevesindeki tartışmalarda en çok öne çıkan kavramlardan biri de 'yazgı'dır:

* İnsanın kaderi yazılı mıdır?
* Nerede, ne zaman yazılmıştır?
* Bu yazgı silinemez bir sâbite midir?
* Eylemler mi yazgıya, yazgı mı eylemlere bağlıdır?
* Yazgı mı öncedir, kişinin eylemleri mi?
* İlk şık doğruysa, o zaman insanın sorumluluğu nedir? Vs.

Yazgı kavramı *ketb* (كتب) kökü ile rahatça ilişkilendirilebilir ise de "Bize, Allah'ın bizler için yazdığından başka bir şey isabet etmeyecek!"[81] gibi ayetlerin Tefsir perspektifinden ele alınması gerekir. [Not: *Ketb*in türevleri olan *kalem, hukm / kelime / kavl / sebeka / emr* gibi kelimeler ayrıca ele alınmalı; ezelî yazgıdan söz edilirken, mutlaka Allah'ın *mevlâ, velî, hakîm, alîm ism-i şerifleri* dikkate alınmalıdır.]

K-t-b- kökünün geçtiği ilgili ayetleri incelediğimizde, karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: *Ketb* kökünden gelen kelimeler (i) hem mazi hem de muzari fiil olarak Yüce Allah'a isnat edilmiştir; geçmişi ilgilendirdiği gibi geleceği de ilgilendirmektedir. (ii) *Ketb* 'yazma' anlamına gelmekte ise de çeşitli edatlarla farklı anlamlarda kullanılmıştır: على ile kullanıldığında, "emretme ya da gerekli / farz kılma" anlamında; في ile kullanıldığında "içine/üzerine yazma; emir ve yasağını içine yerleştirme" anlamında; ل ile kullanıldığında ise "kişinin lehinde olarak yazma / hükmetme" anlamında kullanılmıştır.

Dinî bir gereklilik ifade eden *kısas, oruç ve savaş*a ek olarak, kişinin matlûbu olmamakla birlikte tutum ve davranışları ile -bilfiil- istediği yazgılar olan *öldürülme, sürgün ve ruhbanlık*, 3. olarak da Allah'ın bizzat kendisine gerekli kıldığı *merhamet* كتب على kalıbı ile ifade edilmiştir[82].

---

80 Mevlâna, *Mesnevî*, I, 99, b. 1229.

81 Tevbe 9/51.

82 Bkz. Bakara 2/178 (kısas), 183 (oruç), 246 (savaş); Âl-i İmrân 3/154 (öldürülme); Nisâ 4/66 (birbirini öldürme), 77 (savaş); Mâide 5/32 (kısas).

Fi'li kullanımda, Allah'ın Hazret-i Musa için "her şeye ilişkin bir öğüt ve her şeye dair bir açıklama"yı levhalara yazması[83], Zebur'a -ve daha önce diğer kutsal kitaplara- "Arz hakimiyetini sâlih kullarına vereceği"ne dair bir hüküm koyması[84], Hazret-i Muhammed'in dâva arkadaşlarının kalbine imanı yazması[85] söz konusu edilmektedir.

Lâm'lı kullanımda, ilgili kişinin çıkarına olmak üzere Allah'ın 'hükme bağladığı' *kutsal topraklar, evlât, zafer* ve *şehitlik* söz konusu edilmektedir. Bu şıkta, tartışılması gereken birtakım noktalar bulunmaktadır. İlkin, söz konusu yazgılar, özel kişilere ilişkin 'nâma ait yazgı'lar olmayıp, gerekli istidat ve altyapıya sahip olmak şartıyla, iman ve iradesini eyleme dönüştürebilen kişilere yönelik genel ilkeler niteliğindedir. Örneği:

(a) Kutsal toprakların Hazret-i Musa'nın adamlarına verileceğine dair yazgı[86], 'İsrail oğulları nâmına hususî bir hüküm' olsaydı, bu ayete iman eden Müslümanların, bu toprakları fethettiklerinde İsrail oğullarına teslim etmeleri gerekmez miydi? [İsrail oğulları ile ilgili benzer bir konu سـاكـ kullanımı bağlamında ele alınacaktır.]

(b) -Oruçlu geçirilen günlerin gecelerinde cinsel ilişkiye girme yasağı kaldırılırken- "Artık eşlerinizle oynaşabilir; Allah'ın size yazmış olduğu şeyi arayabilirsiniz"[87] buyrulmuştur ki, gebelikle sonuçlanacak bu ilişkiye giren herkesi ilgilendiren genel bir ilkedir; belli/özel bir ferdin kaderi değildir.

(c) Mirasla ilgili ayette[88] de, yetim kızlar için Kitâbullâh'ta yazılan miras hakkı, şüphesiz özel bir yetim hakkında değildir; bütün yetimleri ilgilendiren genel bir kuraldır. Bu ayetteki "Kur'ân'ın Nisâ Sûresi" anlamına gelen 'kitâbullâh' tabiri de bu hükmün yazıldığı yeri göstermektedir. Hâsılı, bu yazgı şartlı ve genel bir yazgıdır. Nitekim

(d) "Allah yolunda seferber olup, az-çok ya da küçük-büyük demeden infakta bulunacak ve dereleri-tepeleri aşıp kâfir topraklarını tarassut ederek

---

83 Bkz. A'râf 7/145 (وكتبنا له في الألواح من كل شيء موعظة وتفصيلا لكل شيء).

84 Bkz. Enbiya 21/105 (ولقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر أن الأرض يرثها عبادي الصالحون).

85 Bkz. Mücadile 58/22 (أولئك كتب في قلوبهم الإيمان وأيدهم بروح منه).

86 Bkz. Mâide 5/21 (يا قوم ادخلوا الأرض المقدسة التي كتب الله لكم).

87 Bkz. Bakara 2/187 (فالآن باشروهن وابتغوا ما كتب الله لكم).

88 Bkz. Nisâ 4/127 (الله يفتيكم فيهن وما يتلى عليكم في الكتاب في يتامى النساء اللاتي لا تؤتونهن ما كتب لهن).

kâfirlere gözdağı verecek olanlar"a, her bir eylemleri için bir amel-i sâlih yazılacağı ve karşılığının mutlaka ödeneceği bildirilmiştir[89].

(e) *İsâbe* ve *ketb* köklerinin birlikte kullanıldığı "Allah'ın bizim için yazdığından başkası başımıza gelmez"[90] ayetinde de Hazret-i Peygamber ve dâva arkadaşları yani aynı kişiler hakkında yazılan şey, ya zaferdir ya da şehitliktir; bu insanların tutum ve davranışlarına bağlıdır; kesinlik yoktur, ihtimal devam etmektedir; ama bu ihtimal, söz konusu iki şey dışında bir başka şey de değildir.

Ketb çerçevesinde önem arz eden kelime köklerinden biri de *isâbe*dir (اصابة)[91].

S-v-b- (doğru/savâb) kökünden gelen *isâbe* de *ketb* ile ilgili olup, bu yazgı doğrultusunda gerçekleşme, yani hedefi şaşırmama, tutturma anlamlarına gelmektedir.

Nisâ: 79'daki مَا أَصَابَكَ مِنْ حسنة فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ cümlesi, *isâbe* kökü ile ilgili en fazla yer verilen ifadedir. Bu ayette, insanoğlunun genel bir zaafına dikkat çekilmektedir. İnsan, iyilik ve güzellikleri kendisinden bilirken, başına gelen kötülük ve musibetleri başkasına atma eğilimindedir. Burada da Uhud mağlubiyetinin ceremesi Allah ve Resûlüne atılmak istendiği için, ayette meseleye tersinden yaklaşılmış; başa gelen her tür güzelliğin Allah'tan, kötülüğün ise kişinin bizzat kendisinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu, aslında, mevcut kader anlayışı ile uyuşan bir hüküm değildir. Çünkü resmî anlayışta (خيره وشره من الله تعالى), hayrın da şerrin de Allah'tan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Bu, evrende hiçbir şeyin O'nun inisiyatifi dışında gerçekleşmediği, yani evrende Allah'a rakip bir 'şer güç kaynağı' olmadığı anlamındadır. Kur'ân'da Yüce Allah, sadece cemal tanrısı olarak değil, aynı zamanda celâl tanrısı olarak da tanıtılmaktaysa da hemen bütün din sahipleri, zamanla, Allah ile gereğinden fazla ünsiyet kurmakta; kendilerini O'na karşı güvende hissetmekte ve tarih boyunca yedikleri ilahi silleler de onları kendilerine getirmeye yetmemektedir. İşte, ayette; bu tür sillelerdeki rolümüzü sorgulamamız istenmektedir. "Allah'ın bizim için

---

89 Bkz. Tevbe 9/120-121 (ذلك بأنهم لا يصيبهم ظمأ ولا نصب ولا مخمصة في سبيل الله ولا يطئون موطئا يغيظ الكفار ولا ينالون من عدو نيلا إلا كتب لهم به عمل صالح إن الله لا يضيع أجر المحسنين ولا ينفقون نفقة صغيرة ولا كبيرة ولا يقطعون واديا إلا كتب لهم ليجزيهم الله أحسن ما كانوا يعملون).

90 Bkz. Tevbe 9/51 (قل لن يصيبنا إلا ما كتب الله لنا).

91 Bkz. Şûra 42/30 (وما أصابكم من مصيبة فبما كسبت أيديكم ويعفو عن كثير); Teğâbün 64/11 (ما أصاب من مصيبة إلا بإذن الله ومن يؤمن بالله يهد قلبه والله بكل شيء عليم).

yazdığından başkası başımıza gelmez"[92] ayetinde dolaylı olarak kabul edilmektedir [İlk ihtimal (zafer) Müslümanlar açısından hayır iken, ikinci ihtimal (şehitlik, yani katledilme) şer gibi gözükmektedir]. Öte yandan, din sahipleri zafere de ulaşsa, hezimete de uğrasa, sonuçta bu, Allah'ın yazgısıdır; şımarıp kendini yüceltmeye de gerek yoktur karamsarlığa kapılmaya da...[93] Kötülüğün kişilere nispet edilmesinin bir diğer sebebi; Kur'ân'ın genel 'saygı üslubu'dur; Kur'ân'da olumsuzluklar genelde Allah'a değil şeytan, nefs vb. varlıklara atfedilir[94]. İşte, ayetimizde de buna paralel olarak, fenalık ve kötülük 'Allah'a isnat edilmemiştir.

IV. 'İLM –İLÂHÎ İLME FARKLI BİR BAKIŞ–

İlim kavramı kader meselesi ile iki açıdan irtibatlıdır: 1) Allah'ın ilminin *sınırsız / mutlak / yaratıcı* bir ilim kabul edilip edilemeyeceği... ki her iki ihtimale göre de farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. 2) Allah'ın *ezelî bilgisi*nin (*yazgı, takdir, kaza, hüküm ve emri*) insan tarafından kesinlikle bilinmemekte oluşu... ki bu, insana geniş bir imkân ve ihtimaller sahası açmaktadır.

Öte yandan, Yüce Allah her şeyi biliyor olmakla birlikte, Kur'ân'da, bir olayı O'nun 'henüz öğrendiği', 'öyle olmasını umduğu', 'ihtimal dahilinde gördüğü' anlamına gelecek ifadeler kullanılıyor. Bütün bu ifadeleri birleştiren özellik, Allah'ın geleceği bilmediği ya da nesne ve olayları varlıklarından hareketle bildiği izlenimini vermeleridir[95].

Bu ayetler, –şayet *temyîz, ru'yet* vb. anlamlarla tevil edilmezlerse– kader açısından önemli bir açılım getirebilir:

(i) *Bilme*nin söz konusu olabilmesi için mutlaka bir *bilinen* olmalıdır (ilim ma'lûma tâbidir). Kur'ân-ı Kerîm, ilahî ilmi diğer bilişlerden farklı *fiilî / yaratıcı bir bilgi* olarak tanımlamaz ve böylece *kādir, hālık, mürîd* gibi ilahî sıfatları işlevsizleştirmez. Dolayısıyla, hiç kimse rüzgârın önünde savrulan basit, zavallı bir yaprak değildir; hiç kimse nifak ve inkârının, fâsıkane tutum ve davranışlarının; hiçbir yönetim haksız icraatlarının; hiçbir ülke geri kalmışlığının faturasını ilahî ilme kesmemeli, suçu kendisinde arama-

---

92 Bkz. Tevbe 9/51.

93 Bkz. Hadîd 57/23 (مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا ... لِكَيْ لَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ).

94 Örneği: Sebe' 34/50 (قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي وَإِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي).

95 Bu tür ayetler ve tevilleri ile ilgili olarak bir sonraki bölüme bkz.

lıdır. Evet Allah *her şeyi* bilmektedir; ama o şey var olmak kaydı ile...[96] Nitekim *her şeye* kādirdir ama *o şey muhâl olmamak kaydı ile...*

(ii) Bu tür ayetler, ilahi ceza ve mükâfatta, ezelî ilmin değil, fiilin bizzat gerçekleşmesinin ölçü alındığını göstermektedir. Çünkü varlıkların neyi nasıl gerçekleştirmek üzere programlandığını Allah'tan başkası bilemez; –melekler, peygamberler ve kutsal kitaplar dahil– hiçbir şey O'nun bilgisini kuşatamaz. O halde, bizim açımızdan da Allah açısından da önemli olan, bir şeyin nasıl *gerçek*leştirildiğidir. İlginçtir; gerçek olmayan bir şeye ilahi ilim taalluk etmemekte; Kur'ân'da basbayağı "Allah'ın bilmediği" şeylerden bahsedilmektedir[97]. Çünkü olsaydı, O bilirdi...

(iii) Bu ayetler, insanlara davranışlarında daima dikkatli olma fikrini aşılamaktadır. Allah'ı, kâinata ilk hareketini verip onu kendi haline bırakan tamamen aşkın zattan ibaret bir tanrı şeklinde düşünmenin insanları gevşeklik ve tembelliğe iteceği düşünülürse, bu ifadelerin "O her an bir durumdadır"[98], "Nerede olursanız olun O da sizinle beraberdir"[99] ayetlerinin ortaya koyduğu gerçekle ne denli uyumlu olduğu görülecektir.

V. HİDAYET - DALÂLET (هداية – ضلالة)

5.1. İLGİLİ AYETLERİN BAĞLAMI

Bu iki kavram Kur'ân'ın inzal edildiği bağlam (zemin, toplum/lar, dönem) açısından ne ifade ediyor? Hidayet ve dalâlete ilişkin ayetlerin *mâsîkalehi* (ما سيق له) nedir?

İlkin; Allah'ın emir-yasak ve tavsiyelerini benimsemek 'doğru yolda gitme'; bunun tersi de 'doğru yoldan sapma' sembolü ile anlatılmaktadır. Zira gideceği binlerce kilometrelik mesafeyi çölün ortasında pusulasız kat etmek zorunda olan bir toplumun fertleri açısından, o güzergâhta gitmek (hidayet) ve oradan sapmak (dalâlet) hayatî önem taşımaktadır [Böylece, 'insanı ebedi saadete götüren hayat' da 'yol' temsili ile anlatılmış olmaktadır]. Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Arapların zihni, 'sapma'daki çirkinlik ve dehşeti, 'doğru yolda gitme'deki güzellik ve rahatlığı çok iyi kavrayabil-

---

96 Bizim açımızdan 'gelecek'te olacak bir şey, O'nun açısından 'hâl'dir, yani olmaktadır. 'Allah' için evrenin başı ile sonu 'aynı an' mesabesinde olduğundan, gelmiş gelecek her şey O'na göre *el'ân mevcut*tur.

97 تُنَبِّئُونَ اللهَ بِمَا لاَيَعْلَمُ فِي السَّموَاتِ وَ لاَ فِي الأَرْضِ (Yûnus 10/18). قل أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لاَيَعْلَمُ فِي الأَرْضِ (Ra'd 13/33);

98 Rahmân 55/29.

99 Hadîd 57/4.

mektedir. -Zaten dil, bu gibi sayısız perspektif ve kavrayışların oluşturduğu genel bir yapıdır.-

İkinci olarak; 'sapma' ve 'doğru yolda gitme' izafî kavramlardır. A'nın sapkın dediği, B'ye göre pekala doğru yolda olabilir. (Ya da tam aksi...) Hiç kimse yanlış yolda gittiğini söylemez; herkes kendince doğru yolda gitmektedir[100]. Hazret-i Muhammed son peygamber olarak görevlendirildiğinde, kitapsız/ümmî Müşrikler de, Kitap sahipleri de doğru yolda gittiklerini iddia etmekteydi. Müşrikler, "Muhammed yoldan çıktı!" (صَبَأ محمدٌ) diyerek anti-propaganda yapıyorlar; Kitap sahipleri de güya Müşrikleri daha doğru yolda buluyorlardı. Kur'ân'daki "Kim daha sapkındır?" (مَنْ أَضَلُّ)[101] sorusu, daha yanlış yolda olanın kim/ler olduğu hakkında bu iki kâfir gruba fikir vermeye yöneliktir.

Üçüncü olarak; sapma ve yola gelme fiillerinde kalkış noktaları büyük önem taşımaktadır. İlkinde, doğru yolda giden bir kişi ya da toplumun (Ehl-i Kitap) zamanla *sapması* anlatılırken, ikincide; yanlış yoldaki bir kişi ya da toplumun (Ümmî Araplar) zamanla ***doğru yola gelme****si* anlatılmaktadır. Tabiî, her iki kategori için de diğerinin durumuna düşme/çıkma ihtimali her an varittir.

Dördüncü olarak; Kur'ân, doğru yolda gitme ve sapma fiillerini, aslında, önceki din sahiplerinin 'hidayet tekelciliği'ni kırma bağlamında kullanmaktadır.

"Kim doğru yoldadır?"

sorusu, Kur'ân'da;

"Allah'ın doğru yola getirdiği herkes..." yani "doğru yolda giden herkes"

şeklinde cevaplanmaktadır[102]. [Aksine, her kim de bunun tersi bir yaşantıya sahipse yanlış yoldadır; o yol onu helâke / ateşe götürmektedir.[103]] Yani burada bir Kelâmcı perspektifiyle; "hidayet fiilinin insanda bizzat kendi

---

[100] Bkz. Mü'minûn 23/53 (كل حزب بما لديهم فرحون).

[101] Fussilet 41/52 (قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ); Ahkâf 46/5 (وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ).

[102] Bakara 2/112 (مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ); Nisâ 4/125 (وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ)، ١٢٤ (وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ); Lokman 31/22 (وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى).

[103] Bakara 2/81 (بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ), Nisâ 4/123 (مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ).

inisiyatifi ile mi, Allah'ın ezelî yazgısıyla mı oluştuğu" tartışılmamaktadır; sadece, hidayetin hiç kimsenin tekelinde olmadığı vurgulanmakta ve bunun devamı niteliğinde; "doğru yolda gitmekte iken sapanlar" teması işlenmektedir. Bu ayetlere göre; Yahudi, Hıristiyan, İbrahimî ya da Hanîf kim olursa olsun, sadece o kimliği taşıyor diye 'doğru yolda' sayılacak değildir.

Beşinci olarak; bunun devamı niteliğinde, Kur'ân'a göre önemli olan hidayet değil ihtidâdır, yani bir kez doğru yola gelmiş olmak insanı kurtarmaz; daima doğru yolda gidebilmek gerekir[104]. Bir kitap ve peygamberi benimsediğini deklare etmek; İstanbul'dan Ankara'ya gitmek isteyen bir kişinin aldığı Ankara bileti [uçak/otobüs bileti] mesabesindedir. Ama Ankara'ya bilet alan herkes Ankara'ya gitmeyebilir; çeşitli saiklerle hiç farkına varmadan yönünü bizzat (nefs/hevâ) Edirne'ye çevirebilir veya bir hava korsanı (şeytanî lider ve odaklar) uçağı başka bir yöne götürebilir. İşte, kişi (Yahudi/Hıristiyan) elindeki bilete güvenerek, kendisinin hâla Ankara'ya (Allah'a) gittiği kanaatinde olabilirse de realite (Hak) bunu desteklememektedir. [Tabiî, bu 'Müslüman'ın kelime-i şehadeti için de aynen geçerlidir.]

Öte yandan, Kur'ân'a göre, herkesin tabiatı / karakteri / seciyesi, o henüz kendini bilmezken hatta insan bile değilken oluşmakta; herkes, Tanrı inancı doğasına yerleştirilmiş olarak yaratılmaktadır. *Ahd u misâk, elest bezmi* ya da *kâlûbelâ* olarak bilinen bu temsilî sözleşmeyi konu alan ayete göre, beher insan ile daha babasının sulbünden anasının rahmine intikal etmemişken, yani -bir insan olarak- henüz yok iken, Allah, kendisini ona Rab olarak tanıtmakta, o da bunu ikrar etmektedir. Bu Tanrı inancını "iyi bir insan olmanın tüm gerekleri" olarak anlarsak, hidayet potansiyelinin herkeste otomatikman var olduğunu söyleyebiliriz[105]. Ancak, 'insan'lığın gereği olarak, insanda sapma potansiyeli de bulunmaktadır. İnsan melek olsaydı, sadece hidayet potansiyeli olur ve asla sap-a-mazdı. Yine Kur'ân'a göre, Tanrı inancı herkesin yapısına / fıtratına yerleştirilmekle birlikte, herkes hayır-şer ya da takva-fucûr eğilimleri ile dengeli bir şekilde yaratılmaktadır[106]. Kişi -tabiî ondan da önce, ebeveyni ve çevresi; arkadaşları, öğretmenleri, okudukları, seyrettikleri vs.- bu eğilimlerden hangisini geliştirir, ağırlığını hangi eğilimden yana koyarsa, o tarafa yönelmektedir. Ama her iki yöneliş de sürekli bir etkilenişi intaç etmez, yani kişi önce nefsanî / şeytanî bir saik ile şerre yönelebilir, fakat daha sonra ruhanî / rahmanî taraf

---

104 Âl-i 'İmrân 3/8 (ربّنا لا تُزِغْ قلوبنا بعْدَ إذْ هديْتنا).

105 Bkz. A'lâ 87/3 (الذي قدّر فهدى).

106 Bkz. Şems 91/7-8 (ونفسٍ وما سوّاها فألهمها فجورها وتقواها).

kendisini gösterir ve hayra yönelebilir... İnsanda, ruhanî/rahmanî yön esastır; hem daimidir hem de daha güçlü ve etkilidir. En azılı bir mücrim bile, kendine gelip hakka yönelme ve gerçekleri kabul etme potansiyeline sahiptir; bu onun yapısında vardır.

5.2. SAPTIRAN KİM?

Kur'ân'da saptırma fiili Allah'a[107] isnat ediliyorsa da farklı ayetlerde insanları gerçekte kimin ve neyin saptırdığı açıkça belirtilmektedir:

> Liderler[108], putlar[109], arkadaş[110], mücrimler[111], hevaî akıl[112], insanın bizzat kendisi (nefs)[113], şeytan[114], daha genel bir ifade ile ins ü cin[115].

Kişiyi asıl dalâlete düşürenler bunlardır. İşin içine Allah'ın katılması, genel bir kullanış olup özel bir saptırıcıya dikkat çekilmeksizin, nihaî realite vurgulanmak istendiğinde bu yola başvurulmaktadır: "Öyle veya böyle, sonuçta sapmış bulunuyorsunuz!"

---

107 Mazi fiil ile: Nisâ 4/88 (أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ); Rum 30/29 (بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ). Allah'ın, kâfirlerin amellerini saptırması [Muhammed 47/1 (الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ)] -ya da Yusuf Sûresinin 52. ayetinde (وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ) geçtiği üzere, kâfirlerin tuzağını hedefine vardırmayıp başarısız kılması farklı bir konudur.

Muzarı fiil ile: Zümer 39/23 (وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ); Nisâ 4/88 ve 143 (وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا); En'âm 6/39 (مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ); A'râf 7/178 (مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ)، ١٨٦ (مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ); İsrâ 17/97 (وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ); Kehf 18/17 (مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا); Zümer 39/23 (ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ) ٣٦-٣٧ (وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ); Gâfir 40/33 (وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ); Şûra 42/44 (وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ)، ٤٦ (وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ).

108 A'râf 7/38 (قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ); Nuh 71/23 (وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا).

109 İbrahim 14/36 (رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ); Furkān 25/17 (وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ أَأَنْتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ).

110 Furkān 25/28-29 (يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا).

111 Şuara 26/99 (وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ).

112 Kasas 28/50 (وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ).

113 Sebe' 34/50 (قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي وَإِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي).

114 YâSîn 36/60-62 (لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ ... وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا).

115 Fussilet 41/29 (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا اللَّذَيْنِ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ).

> Allah'ın saptırdığı bir kişiyi doğru yola getirebilecek yoktur[116]; üstelik onun gireceği bir yol da kalmamıştır[117].

Nitekim bir ayette, insanın **önce** hevâsını tanrı edinip yoldan çıktığı; sonra Allah'ın da bu bilgiye dayanarak onu saptırdığı belirtiliyor[118]. Aynı tefsiri kullanım bir başka ayette *zeyğ* masdarı ile[119] görülüyor: "Ya Rabbi! Bizi doğru yola getirdikten sonra kalbimizi yamultma"[120] şeklindeki bir dua cümlesinde 'kalbi yamultma' Allah'la ilişkilendirilmiş ise de bir başka ayette bu, şu şekilde tefsir edilmiştir:

> "Ne zaman ki kendileri yamukluk ettiler, Allah da kalplerini yamulttu."[121]

5.3. DOĞRU YOLA GETİREN KİM?

Kur'ân'a göre; doğru yola getirme Yüce Allah'ın[122] tekelindedir. 'Allah'ın doğru yola getirdiği herkes doğru yoldadır[123]; Allah da dilediklerini (*meşîet*)[124],

---

116 Ra'd 13/33 (ومن يضلل الله فما له من هاد); İsrâ 17/97 (ومن يهد الله فهو المهتد ومن يضلل فلن تجد لهم أولياء من دونه); Kehf 18/17 (من يهد الله فهو المهتد ومن يضلل فلن تجد له وليا مرشدا); Zümer 39/23 (ذلك هدى الله يهدي به من يشاء ومن يضلل الله فما له من هاد)، ٣٦-٣٧ (ومن يضلل الله فما له من هاد ومن يهد الله فما له من مضل).

117 Nisâ 4/88 ve 143 (ومن يضلل الله فلن تجد له سبيلا); Şûra 42/46 (ومن يضلل الله فما له من سبيل).

118 Câsiye 45/23-24 (أفرأيت من اتخذ إلهه هواه وأضله الله على علم وختم على سمعه وقلبه وجعل على بصره غشاوة فمن يهديه من بعد الله أفلا تذكرون وقالوا ما هي إلا حياتنا الدنيا نموت ونحيا وما يهلكنا إلا الدهر وما لهم بذلك من علم إن هم إلا يظنون). Ayrıca, Rum 30/29 (بل اتبع الذين ظلموا أهواءهم بغير علم فمن يهدي من أضل الله وما لهم من ناصرين).

119 Zeyğ; Kur'ân'da göze ve kalbe izafe edilmiştir. 'Dehşet ve korkudan dolayı gözün kayması' ve 'Peygamber'in, Sidretü'l-Müntehâ'da gördüklerini tam olarak görmesi; [kalp] gözünün şaşmaması' bağlamlarında 'göz'e isnat edilirken (Bkz. Ahzâb 33/10; Sâd 38/63; Necm 53/17), 'kalp yamukluğu' (Âl-i 'İmrân 3/7) ve 'sıkıntı ve korkudan dolayı savaştan vazgeçme eğilimi içine girme' (Tevbe 9/117) anlamlarında da kalbe isnat edilmiştir.

120 Âl-i 'İmrân 3/8 (ربنا لا تزغ قلوبنا بعد إذ هديتنا).

121 Saf 61/5 (فلما زاغوا أزاغ الله قلوبهم).

122 A'râf 7/148 (ألم يروا أنه لا يكلمهم ولا يهديهم سبيلا اتخذوه وكانوا ظالمين); Yunus 10/35 (قل هل من شركائكم من يهدي إلى الحق قل الله يهدي للحق); Şuara 26/78 (الذي خلقني فهو يهدين); Câsiye 45/23-24 (فمن يهديه من بعد الله)

123 En'âm 6/88 (ذلك هدى الله يهدي به من يشاء من عباده ولو أشركوا); A'râf 7/178 (من يهد الله فهو المهتدي ومن يضلل فأولئك هم الخاسرون). Aşağıdaki ayet dikkat çekicidir: En'âm 6/88 (ذلك هدى الله يهدي به من يشاء من عباده).

124 Bakara 2/142, 213, 272; Nur 24/46.

arzu ettiklerini (*irâde*)[125], yani kendisine *inâbe* edenleri[126] doğru yola getirmekte; o konuda zihinlerini açmaktadır (*şerh-i sadr*[127]) ya da tersine, saptıracağı kimselerin kafalarındaki dar kalıpları daha da daraltmaktadır (*żıyk-ı sadr*[128]).

Ancak Kur'ân'da; (a) Allah'a rağmen değil O'nun izin ve emri ile; (b) doğru yola getiren anlamında değil, doğru yolu gösteren anlamında[129] bazı şeylere hidayet isnat edilmektedir: Kur'ân[130], peygamber[131], sabır ve takva sahibi İsrail oğulları[132], hak / gerçek[133], 'kevnî ayet'lere dayalı aklî muhakeme[134] ve iman[135].

Pekiyi, Allah'ın 'saptırması' ile 'hidayet etmemesi' aynı şeyler midir? [*Nankör/kâfirler*[136], *Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler*[137], *zalimler*[138],

---

125 Hac 22/16 (وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ); Nur 24/46 (لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ)

126 Ra'd 13/27; Şûra 42/13.

127 En'âm 6/125 (فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ).

128 En'âm 6/125 (وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ).

129 Bakara 2/272 (لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ); Kasas 28/56 (إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ). Hazret-i Peygamber'ın hidayeti ile ilgili bu ifadeleri açıklar mahiyette bir ayet: Yunus 10/99 (وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ).

130 İsrâ 17/9 (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ); Ahkāf 46/30 (قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ);

131 Enbıya 21/73 (وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا); Teğâbün 64/6 (ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا); Şûra 42/52 (وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ).

132 Secde 32/24 (وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ).

133 A'râf 7/159 (وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ)، ١٨١ (وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ); Yunus 10/35 (أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهِدِّي إِلَّا أَنْ يُهْدَى فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ).

134 A'râf 7/100 (أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ); TâHâ 20/128 (أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى). Ayrıca, Hac 22/16 (وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ); Nur 24/46 (لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ).

135 Yunus 10/9 (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ); Teğâbun 64/11 (وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ).

136 Bakara 2/264; Âl-i 'İmrân 3/86; Mâide 5/67; Tevbe 9/37; Nahl 16/107.

137 Nahl 16/104.

138 Bakara 2/258 ve Âl-ı 'İmrân 3/86; Mâide 5/51; En'âm 6/144; Tevbe 9/19, 109; Kasas 28/50; Ahkâf 46/10; Saf 61/7; Cum'a 62/5.

fasıklar[139], *Allah'ın saptırdığı*[140], *'yalancı nankör'ler*[141], *'yalancı aşırı'lar*[142]] Tam olarak değildir. Çünkü saptırma ile doğru yola getirmeme arasında şöyle bir fark vardır: Saptırmak "kişi doğru yolda giderken sapmasına yol açmak", doğru yola getirmemek ise "yoldan çıkmış durumdaki bir kişiyi [elinden tutup] o yola getirmemek" demektir.

VI. KALPLERİN MÜHÜRLENMESİ (طبع؛ ختم)

Kader meselesinde en fazla yer verilen Kur'ân temalarından biri de kalbin mühürlenmesidir (*hatm*[143] ve *tab'*[144]). Müşrikler, Yahudiler, bilmeyenler, kibirli zorbalar, saldırganlar/haddini bilmezler, –ilahî davete kulak vermeyen ve vahyi hiç düşünüp tartmadan incelemeden; büyük bir acullük işle bir çırpıda reddeden– kâfirler hakkında yer verildiğini gözlemlediğimiz bu tema, daha ziyade Münafıklarla ilgili kullanılmıştır. [Yukarıda bir vesile ile temas ettiğimiz "aynı fiilin kâh nötr kâh Allah'a isnat edilerek kullanılması" *tab'* masdarı için de geçerlidir: Genelde Allah'a isnat edilerek kullanılan tab' iki ayette; Tevbe 9/87 ve Münâfıkun 63/3'te, meçhul fiil sıygası ile kullanılmıştır.]

Bu vb. ayetlerde, kalplerin, kimin tarafından mühürlendiği bir tarafa, asıl, mühürlendiği üzerinde durulmaktadır.

İlkin; önceki kâfirlerden bahsedilirken, bunların bir türlü iman edememelerine temas edildikten sonra yer verilen كذلك يطبع الله على... [İşte ...ın kalbini Allah böyle mühürlemektedir!] ifadesinin geçtiği ayetlerde[145], "Kendi tutumları yüzünden öncekilerin kalbi zamanla mühürlendiği gibi sizinkiler de mühürlenebilir; dikkat edin!" şeklinde bir öğüt sezilmektedir.

İkinci olarak; *tab'* ve *hatm* masdarları mazi sıygasının yanı sıra muzari sıygası ile de kullanılmıştır. Yani mühürleme, ezelde olup bitmiş bir şey değildir; insanın edimlerine paralel devam etmektedir.

---

139 Mâide 5/108; Tevbe 9/24, 80; Saf 61/5; Münafıkûn 63/6.

140 Nahl 16/37 (إِنْ تَحْرِصْ عَلَى هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ).

141 Zümer 39/3 (إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ).

142 Gafir 40/28 (لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ).

143 Bakara 2/7 (ختم الله على قلوبهم وعلى سمعهم); Casiye 45/23 (أضله الله على علم وختم على سمعه وقلبه). Şu iki ayette ise insan beyninin dumura uğratılarak; akıl ve idrak kabiliyetlerinin felç edilmesi anlamında kullanılmıştır: En'âm 6/46 ve Şûra 42/24.

144 Nısâ 4/155; A'râf 7/100, 101; Tevbe 9/87, 93; Yunus 10/74; Nahl 16/108; Rum 30/59; Gâfir 40/35; Muhammed 47/16; Münâfıkun 63/3.

145 A'râf 7/100, 101; Rum 30/59; Gâfir 40/35.

Üçüncü olarak; *tab' ve hatm* fiillerine eşlik eden her beşerî fiil mühürlemenin gerekçesini oluşturmaktadır. Buna göre;

* Kibirli zorbaların kalbini kibir ve zorbalıkları[146];
* Haddini bilmez saldırganların kalbini saldırganlıkları[147];
* Cahillerin kalbini cahilce hareketleri[148],
* Yahudilerin kalbini nankörce inkâr etmeleri[149],
* Müşriklerin kalbini ilâh olarak hevaî akıllarını benimsemeleri[150],
* Münafıkların kalbini ilkesizlik ve korkaklıkları, yani iman ve inkâr arasında bocalayarak iman ya da inkârdan yana dürüstçe kesin tavır alamamaları[151] mühürlerken,
* Kâfirlerin kalbini genel olarak ilahî davete kulak vermemeleri[152] ve vahyi hiç incelemeden; düşünüp tartmadan, büyük bir acullük ile bir çırpıda reddetmeleri[153] mühürlemektedir.

Şüphesiz, bu faktörlerin tamamı önemlidir, ancak son faktör kalplerin mühürlenmesi ile ilgili daha genel/kapsamlı bir gerekçe olarak gösterilmiştir: "Baştan yalanlayıverdikleri şeye daha sonra bir türlü iman edemediler." Çünkü nefsanî dürtülerle rekabet hissiyle, yaşlılık psikozuyla inkâra angaje olmuş; kendilerini bağlamış ve hareket alanlarını sınırlamış oldular. Kendilerinin dediğinden çıkmayan ortalama kâfirleri de etkiledikleri için, imana gelmek isteseler bile etkiledikleri bu insanlardan çekindiler...

Dördüncü olarak; evet, işlenen hata, suç ve günahlar da kalbi mühürlemektedir.

كلا بل ران على قلوبهم ما كانوا يكسبون

"Hayır, asıl, kazanç amacıyla yapmakta oldukları, kalplerini paslandırdı."[154]

---

146 Gâfir 40/35.

147 Yunus 10/74.

148 Rum 30/59.

149 Bakara 2/6; Nisâ 4/155

150 Nahl 16/108; Casiye 45/23.

151 Tevbe 9/87, 93; Muhammed 47/16; Münâfikun 63/3.

152 A'râf 7/100.

153 A'râf 7/101.

154 Mutaffifîn 83/14.

ayetinde, hem bu olgu anlatılmakta hem de kalplerin nasıl mühürlendiğine açıklık getirilmektedir. Buna göre, insanın kazanç amacı ile gerçekleştirdiği her kötü eylem kalp aynasında bir pas meydana getirmektedir. Kişi, bu pasları *tevbe ve inâbe* ile giderip kalbini arıtmaya çalışacağına, o fiile devam ettikçe mevcut pas yayılmakta ve sonunda kalbin tamamı paslanmaktadır. Böylece, o kalbin sahibi için geriye dönüş imkânı kalmamaktadır... ki kalbin mühürlenmesi bu demektir.

بلى من كسب سيئة وأحاطت به خطيئته فأولئك أصحاب النار هم فيها خالدون

"Evet, her kim bir kötülük işler ve bu yanlışı kendisini çepeçevre kuşatırsa, bunlardır işte Cehennemlikler!"[155]

ayetinde de aynı husus anlatılmakta; amellerle inançlar arasında etkileşim olduğu ifade edilmektedir. Kişi ne kadar nezih, günahtan uzak, temiz ve ahlâklı bir yaşam sürerse, ilkeleri zaten böyle bir yaşamı öngören bir dine daha kolay iman eder, bu ilkelere daha samimi bir teslimiyetle bağlanır; buna karşılık, yalancı, zâlim, bencil, hoyrat, küstah, sefih, zampara, hovarda ve ahlâksız karakterlerin böyle bir dine girmesi çok daha zordur[156]. Çünkü zâhirî zevklerle dolu *fâsık*âne bir yaşam süre süre kalpte oluşan kara benekler hızla artıp nihayet kalbi tamamen kuşatacak ve kişinin fıtratı bozulacaktır. Allah'ın nankör kâfirleri, ayetlerine iman etmeyenleri, zalimleri, fasıkları, 'yalancı nankör'leri, 'yalancı aşırı'ları doğru yola getirmeyeceğini beyan eden ayetler[157] de bu anlamı pekiştirmektedir; hidayeti Allah değil asıl bu fiiller engellemektedir. Ve aslında, Allah'ın saptırması; söz konusu kişilerin zulümleri, fısıkları, küfürleri, yalancılık, aşırılık ve saldırganlıkları devam ederken bizzat "kollarından tutup da doğru yola getirmemesi" -Kur'ânî tabirle- "kendi tuğyanları içinde bocalamaya terk etmesi"[158] anlamındadır.

---

155 Bakara 2/81.

156 Benzer yorumlar için bkz. Râğıb, *el-Mufredât*, 299, "d-l-l" md.; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 151; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, III, 484.

157 Bakara 2/264; Âl-i 'İmrân 3/86; Mâide 5/67; Tevbe 9/37; Nahl 16/107. / Nahl 16/104. / Bakara 2/258 ve Âl-i 'İmrân 3/86; Mâide 5/51; En'âm 6/144; Tevbe 9/19, 109; Kasas 28/50; Ahkâf 46/10; Saf 61/7; Cum'a 62/5. Mâide 5/108; Tevbe 9/24, 80; Saf 61/5; Münafıkûn 63/6. / Zümer 39/3. / Gafir 40/28.

158 En'âm 6/110 (ونقلب أفئدتهم وأبصارهم كما لم يؤمنوا به أول مرة ونذرهم في طغيانهم يعمهون); A'râf 7/186 [(من يضلل الله فلا هادي له ويذرهم في طغيانهم يعمهون) Burada 'saptırıyor' cümlesi adeta 'hidayete erdirmiyor' anlamındadır.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Öncelikle, bu örnek olaylara 'realite'den hareketle mi bakacağız yoksa bizim 'ilm'imizin konusu olmayan Allah'a ait 'ezelî yazgı'dan hareketle mi? Kadere dair çeşitli görüşlerin allak bullak ettiği karışık bir zihinle konuya yaklaşma mecburiyeti bir yana, bir de ikinci perspektifi esas alırsak, yani meseleye realiteden hareketle değil de Allah'tan ve O'nun ebedî-ezelî, eksiksiz-kusursuz özelliklerinden hareketle yaklaşırsak, kolay kolay işin içinden çıkamayız. Çünkü Allah bizim 'ilim' alanımıza girmemektedir; biz O'na sadece 'iman' etmekteyiz; O'nu bilmemekte, fakat biliyormuş gibi davranmaktayız... Ayrıca, yüceler yücesi Allah'la ilgili olarak zihnimize ışık tutan Kur'ân-ı Kerim'i de gerektiği gibi kavrayamamaktayız.

Realist bir kitap olan Kur'ân'ın kaderle ilgili 'farklı' ayetlerinin bağlamları incelendiğinde, bunların, farklı zamanlarda farklı durumları konu aldığı; benzer olgu ve olayları işlemediği görülmektedir. Normal şartlarda, "İşte, gerçek budur! Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin!"[159] ya da "Biz insanoğluna yolu gösterdik: Artık dileyen şükreder dileyen nankörlük!"[160] buyrularak, herkesin özgür iradesi ile istediği gibi hareket edebileceği vurgulanırken, iman edenlerin ve etmeyenlerin belirginleşmesiyle, yani realitenin bütün çıplaklığıyla ortaya çıkıp herkesçe görülmesiyle birlikte, "Allah dilediğini hidayete erdiriyor; dilediğini saptırıyor" buyrulmaktadır. Peygamberlerin, toplumlarının lisanı ile gönderilmesi[161] konuya ışık tutmaktadır. Allah bütün elçilerini görevlendirildikleri toplumun diliyle gönderiyor ki; onlar, ilahi mesajları toplumlarına onların anlayacakları bir dille aktarsınlar; onlar da iyice anlayıp / kavrayıp düşünsünler. Böylece, kabul edenler kabul; reddedenler de reddediyor; Allah da dilediklerini saptırmış, dilediklerini doğru yola getirmiş oluyor... Hidayet ve dalâlette doğal süreç işbu şekilde işlemekte... İnsanlar, kendilerine mesaj iletilmeden evvel; tamamen kendi inisiyatifleri dışında saptırılmış ya da doğru yola getirilmiş değiller. Bu hususta onları bağlayacak ezelî bir yazgı da yok... Kendi kararları ile kabul ya da reddedince, Allah'ın edimi, yani kişilerin hidayet ya da dalâletlerine dair ilahî meşîet ortaya çıkmış oluyor. Çeşitli ayetlerde[162] de

---

159 Kehf 18/29.

160 İnsan 76/3.

161 İbrahim 14/4 (وما أرسلنا من رسول إلا بلسان قومه ليبين لهم فيضل الله من يشاء ويهدي من يشاء). Ayrıca, Nur 24/46 (لقد أنزلنا آيات مبينات والله يهدي من يشاء إلى صراط مستقيم).

162 Sözgelimi İbrahim 14/ 27 (ويضل الله الظالمين ويفعل الله ما يشاء); Şura 42/8 (ولكن يدخل من يشاء في رحمته والظالمون ما لهم من ولي ولا نصير); İnsan 76/31 (يدخل من يشاء في رحمته والظالمين أعد لهم عذابا أليما).

dile getirildiği gibi, Allah zalimleri, fasıkları, nankörleri... saptırıyor. Zulüm, fısk ve nankörlük *önce* geliyor; dalâlet otomatikman daha sonra ortaya çıkıyor. Şu soru oldukça açıklayıcıdır: "İman ettikten, peygamberlerin gerçek olduğuna şahitlik ettikten ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra inkâra sapan bir kavmi nasıl Allah hidayete erdirsin?!"[163]

İkinci olarak; Kur'ân'ın geçmişe yönelik iç muhasebelerinde sürekli, Allah'ın gerçekleşmiş *kazâ*sına vurgu yapılmaktadır... Bu iç-muhasebe sorularından biri şudur: Uhud savaşında katledilen Müslümanlar neden katledildiler? Savaşa katılmayan Müslümanlara göre, katledilenler savaşa katılmasalardı, yaşayacaklardı. Kur'ân'a göre ise savaşa katılmasalardı bile, ölümlerine hükmedilenler oturdukları yerde yine öleceklerdi[164]. Dikkat edilirse, "ölümlerine hükmedilenler" buyrulmuş... Pekiyi, kimin ölümüne hükmedildiğini biliyor muyuz ve bu hüküm nasıl veriliyor? Ölüme yol açan bir sebep olmaksızın; normalde insanı öldürmeyen basit bir sebeple mi öleceklerdi? Birtakım "sır"lı sinema filmlerinde lanse edildiği gibi, bir uçağa binenlerin tamamı ölüyorsa ve bir kişi bu uçağı kaçırmışsa, o da evinde yine mutlaka ölecek midir? Bu ayete göre, evet... Ama bakınız, hakkında ölüm kararı verilmişse... Verilip verilmediğini bilemeyeceğimize göre, aslında, "ölecek" diyemeyiz. Onun kaderi, uçağa binmeyerek kurtulmak da olabilir. Yani buna benzer toplu ölümlü bir olayda, asıl önemli olan, ölümün herkes için gerçekleşmesi değil, ölümü ortaya çıkartan sebebin o kişi için de gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Kur'ân neden böyle cevap veriyor? Savaşa katılmayanların eline koz vermemek, Müminleri ise teselli ve takviye etmek için... Nitekim birkaç ayet sonra, bunlara karşı sert, kaba davranmadığı için Hazret-i Peygamber'i tebrik edip, aynı kişilere danışmaya devam etmesini salık veriyor[165]. Biz bunu, **Allah'ın ezelî yazgısını** gündeme getiren bütün ayetlerde görebiliriz. Bunların aslî vurgusu şudur: İnsan kendisini çok sevindiren kazanımlar karşısında şımarmamalı; kendisini çok üzen kayıplar karşısında da ümitsizliğe düşmemeli, karamsarlığa kapılmamalıdır. Bilmelidir ki; bu kayıp veya kazanç, varlık sahnesine çıkıp kendisine ulaşmadan evvel mutlaka hükme bağlanmıştır. Kendi yapıp ettikleri sayesinde, o kazanç ve kaybın gerçekleşmesi karara bağlanmış, yani ok yaydan çıkmıştır.

---

163 Âl-i 'İmrân 3/86 (كَيْفَ يَهْدِي اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ).

164 Âl-i 'İmrân 3/154 (لبرز الذين كتب عليهم القتل الى مضاجعهم).

165 Âl-i İmrân 3/159 (وشاورهم في الأمر).

Bir başka olgu... Birtakım insanların fakir, birtakım insanların zengin olması[166]... Bu ayeti Kur'ân bütünlüğüne ters biçimde "Allah, dilediğini değil, dileyeni zengin kılar, dilediğini değil, dileyeni fakir yapar" şeklinde yorumlamak bir kısmımıza cazip gelse de aslında burada anlatılan şudur: Allah dilediğine genişçe, dilediğine ölçe-biçe veriyor, yani vermiş; realite bu... Gerçi insanlar –kısmen- çalışıp çabalayarak atalarından tevarüs etmedikleri zenginliklere ulaşabilmektedirler (örn. Bill Gates ve Sabancı). Ancak insanlar sahip oldukları müstesna zenginlikleri genelde kendileri doğmadan hazır bulmaktadırlar. Dünyanın serveti, öteden beri birkaç bin ailenin elinde 'devlet' olagelmiştir; milyarlarca insan ise bu servetten farklı oranlarda olsa da sonuçta asla bunlar kadar pay alamamaktadır. İsviçre gibi zengin/gelişmiş ülkelerin vatandaşları ile Bengladeş gibi 3. dünya ülkelerinin vatandaşlarının Dünyanın genel refahından aldıkları pay ortadadır. Ayet bu realiteye dikkat çekerek, genelde fakir olan nüzul çağı Müslümanlarını kâfirlerin elindeki bu "atadan kalkma varlığ"a göz dikmemeye çağırmakta; bunların geçici olduğunu vurgulamaktadır. Tabii, mezkûr servet dağılımının bu şekilde tahakkuk etmiş olması Yüce Allah'a bağlanamaz. Zira Allah sadece zenginlerin değil, fakirlerin de Rabbi (رب العالمين) olarak Arz'daki azıkları herkese eşit düzeyde programlamıştır[167]. Kaldı ki, bir şeyin o şekilde tahakkuk etmiş olması Allah'ın o şeyin o şekilde gerçekleşmesini arzu ettiği (إرادة) ve bundan razı (رضا) olduğu anlamına gelmez. Aksi takdirde, iktidarı tamamen Allah'ın isteği ile ele geçirdikleri (ya da ellerinde tuttukları) yönünde propaganda yapan kader istismarcılarının haklı olmaları gerekirdi. Kur'ân, bunların pîri olan Müşriklerin aynı minvaldeki istismar teşebbüslerini reddetmiştir[168].

Allah'ın ilmi... Genelde, Allah'ın sadece ilmindeki değil, bütün yapıp etmelerindeki ezelîlik, kâinatın *başlangıcına* bağlanarak adeta orada kalmış gibi düşünülmekte; "Allah'ın; kâinatı yaratmadan ve zamanı oluşturmadan

---

166 Ra'd 13/26 (اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ); İsra 17/30 (إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ); Rum 30/37 (أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ); Sebe' 34/36 (إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ)، ٣٩ (إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ); Zümer 39/52 (أَوَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ); Şûra 42/12 (يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ).

167 Bkz. Fussilet 41/8-9 (De ki: Siz; Arz'ı iki günde yaratanı nankörce inkâr edip O'na denk varlıklar ihdas ediyorsunuz, öyle mi?! Oysa O, âlemlerin Rabbi'dir; dört gün içinde Arz'a çakılı dağlar yerleştirmiş; orayı bereketlendirmiş ve onun gıdalarını istemeyi bilen herkes için eşit olarak takdir etmiştir).

168 Bkz. Nahl 16/35; Zuhruf 43/20.

önce her şeye kâdir, her şeyi alîm, her şeyi hâlık... olduğu" söylenmektedir. Oysa Allah'ın bilgisinin olaylara bağlı olduğunu belirten ليعلم الله، لمّا يعلم الله، حتى نعلم، لنعلم vb. ayetlerin[169] de gösterdiği üzere, ilim vb. ilahi edimler eşyânın varlığından önceki durumuyla bırakılmayıp, Rahman: 29'daki كلّ يوم هو في شأن fahvâsınca, eşyâ ile eşgüdümlü düşünülecek olsa; her bir yeni mahlûkla birlikte o an gerçekleşen bir *yaratmanın*; her bir yeni ma'lûmla birlikte o an gerçekleşen bir *ilm*in, her bir yeni vahiy (ve ilham) ile birlikte o an gerçekleşen bir *kelâm*ın gerçekleştiği görülecektir. Sözgelimi Kur'ân-ı Kerîm'in kadîmliğiyle ilgili tartışmalarda varılan nokta olan kelâm-ı nefsî kelâm-ı lafzî ayrımı burada da söz konusu edilebilecektir: Zira Kur'ân'ın bir ilahi / nefsî / zatî yönü, bir de beşerî / lafzî yönü olduğu söylenerek ilahi zatla ilgili yönü kadîm, diğer yönü hâdis kabul edilerek, yani "bir mutlak kelâm sıfatı vardır, bir de bu sıfatın yansıması olan semavî kitaplar vardır" formülüyle belli bir çözüme ulaşıldığı gibi, burada da böyle bir çözüme ulaşılabilecektir: İlahî ilmin bir zatî / nefsî / ezelî ve mutlak durumu, bir de her bir yeni ma'lumla birlikte tezahür eden hâdis, müteceddit ve değişken durumu vardır ki özellikle ilmin farklı 'taalluk'larına ağırlık veren müfessirlerin, farklı bir terminolojiyle de olsa bunu yaptıkları görülecektir. Tıpkı *ilahi zatın ezelî olarak tekvîn ve kudret sahibi olmasına rağmen, bunları, var edilecek şeyin mevcudiyetiyle göstermesi* örneğinde olduğu gibi... Böylece, *Allah'ın her an bir durum üzerinde bulunduğu* realitesi daha dikkatlice ele alınmış olacak; Allah'ın, -zatı itibarı ile değil ama- isim ve sıfatları itibarı ile bizlerden uzak bulunmadığı söylenebilecektir.

Bu çerçevede son olarak; bazı fiillerin kâh Allah'a isnat edilerek kâh nötr olarak verilmesi, konumuz açısından son derece önemli ilginç bir Kur'ân üslubudur. Meselâ amellerin boşa gitmesi, bazen "... yaptıkları boşa gitmiştir" (حبط) şeklinde ifade edilirken, bazen "yaptıklarını Allah boşa gidermiştir" (إحباط) şeklinde ifade edilmektedir. İşte, aynı üslubu sapma fiilinde de görüyoruz. Kur'ân'da bazen "sapmışlardır" buyrulurken, bazen "onları Allah saptırmıştır" buyrulmaktadır. Aslında ikisi de aynı şeydir, yani kimin saptırdığı bir tarafa, sonuçta bir sapma vardır; önemli olan da budur. Hazret-i Peygamber'in hayatından da bunu destekleyici mahiyette ilginç bir anekdot nakledilmektedir: Bir savaş öncesi, Hazret-i Peygamber'e gelerek, cihada çıkacak binitleri olmadığından bahisle kendilerine binit bulma-

---

169 Bu ayetler ve tefsiri için bkz. "Allah Geleceği Bilir mi?" başlıklı kısım.

sını isteyen bazı gönüllüleri Hazret-i Peygamber elinde onlara verebileceği bir binit bulunmadığını belirterek kibarca reddetmiş; fakat onlar daha gitmeden, zengin bir Sahabi çok sayıda deve getirerek bunları Allah yolunda savaş için infak ettiğini belirtmiş... Bunun üzerine, Hazret-i Peygamber söz konusu gönüllüleri tekrar huzuruna çağırtarak; "İstediğiniz binitleri Allah şu anda göndermiş bulunuyor" demiş...[170] Bu anekdotta, develeri getiren bir insan olduğu halde, fiilin Allah'a isnat edilmiş olması ilginçtir. Bu üslûp aslında Kur'ân'da da görülmektedir. Kur'ân'da Yüce Allah'tan çoğul sıygasıyla bahsedilen cümlelerde, tek olan Allah'tan nasıl olup da "Biz" şeklinde bahsedilebildiği, Müşriklerin de Belâğat ustalarının da dikkatini çekmiştir. Müşrikler; "Muhammed tevhitten bahsediyor, ama bakın, onun Rabbi de 'Biz' diyor!" diye itiraz ederlerken, Belâğatçılarımız da çeşitli açıklamalar getirmişlerdir (azamet vs.). Kanaatimizce, genelde, işin içine Zât-ı Bârî dışında birtakım etkenler girdiğinde bu üsluba başvurulmaktadır. Sözgelimi Kur'ân'ın korunmasından bahsedilen ünlü إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ayetinde, bu iş, başta Hazret-i Ömer olmak üzere bütün Ashâb-ı Kiram'ın eli ile gerçekleşmiş olduğu için, çoğul sıygası kullanıldığı söylenebilir. Tarih boyu çeşitli tahrifatlara uğrayan Tevrat "Allah'ın üvey kitabı" olmadığına göre, ilahî korumanın *bizzat* Allah tarafından yapılmadığı aşikârdır; burada savaşlar, esaretler, sürgünler, yazı malzemesi azlığı, müntesiplerinin kutsal kitaplarına bağlılık derecesi gibi faktörler de devreye girmektedir. Yine, Allah'ın edimlerini kullarının eylemlerine bağlayan "Onlarla savaşın da Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin; onları rüsvay etsin, onlara karşı sizi galip getirsin, bir mümin topluluğun içlerini ferahlatıp, kalplerindeki hıncı gidersin..."[171] emri de bu bağlamda oldukça dikkat çekicidir.

Aşağıdaki ayette kader meselesi gayet güzel özetlenmektedir:

> *"Allah dileseydi, sizi bir tek ümmet yapardı. Ama (görüyorsunuz;) O dilediğini saptırıyor, dilediğini doğru yola getiriyor. Bununla birlikte, elbette kendi işlediklerinizden sorumlu tutulacaksınız!"*[172]

---

170 Bkz. Mehmet Sait Hatiboğlu, *İslâm düşüncesinde gayp problemi-I*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2003, s. 28 (açış konuşması). Tevbe 9/92'deki لا أجد ما أحملكم عليه ifadesi ile ilgili.

171 Tevbe 9/14 (يعذّبهم الله بأيديكم قاتلوهم).

172 Nahl 16/93.

ALLAH 'GELECEĞİ' BİLİR Mİ?[1]

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın bilgisini mazi ve muzari *fiil*lerle ifade ettiği gibi kesinlik ve devamlılık bildiren *alîm, a'lem*[2], *âlimü'l-ğaybi ve'ş-şehâde, allâmu'l-guyûb ism*-i şerifleri[3] ile de ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın bilgisi; ilmin mutlak ve ezelî olduğunu ifade eden *ümmü'l-kitâb, kitâb-ı mübîn, kitâb-ı meknûn, ımâm-ı mübîn, levh-i mahfûz*[4] gibi kavramlara karşılık ilahî ilmin varlıkla eşgüdümlü gittiğini gösteren *habîr, muhît, şehîd, lâtîf* gibi ism-i şeriflerle[5] de ifade edilir. Allah'ın -insanoğlu açısından- gelecekte olacak bir şeyi bildiğini ifade eden Bakara: 255 ve Hac: 76 [يعلم ما بين أيديهم و ما خلفهم] gibi[6] pasajların yanı sıra, gaybî hususlara dair bilginin tamamen Allah katında olduğunu bildiren

---

1 "Kur'ân'dakı Genel İlahi İlim Telakkisıne Aykırı Ayetlerın Yorumu", *Akademık Araştırmalar Dergısı*, İstanbul, 2004, sy. 22, sh. 185-203.

2 *A'lem* lâfzı, Allah'ın ilgili konuyu o bağlamda sözü edilen kişilerden daha iyi bildığini belirtır: Bakara 2/140; Âl-i İmrân 3/36, 167; Nisâ 4/25, 45; Mâide 5/61; En'âm 6/53, 58, 117, 119, 124; Yûnus 10/40; Hûd 11/31; Yûsuf 12/77; Nahl 16/101, 125; İsrâ 17/25, 47, 54, 55, 84; Kehf 18/19, 21, 22, 26; Meryem 19/70; TâHâ 20/104; Hac 22/68; Mü'minûn 23/96; Şu'arâ 26/188; Kasas 28/37, 56, 85; Ankebût 29/10, 32; Zümer 39/70; Ahkâf 46/8; Kâf 50/45; Necm 53/30, 32; Mümtehane 60/1, 10; Kalem 68/7; İnşikâk 84/23;

3 *'Allâmü'l-ğuyûb*: Mâide 5/109, 116; Tevbe 9/78; Sebe' 34/48; *'âlimü'l-ğayb ve'ş-şehâde*: Tevbe 9/94, 105; Ra'd 13/9; Mü'minûn 23/92; Secde 32/6; Zümer 39/46; Haşr 59/22; Cum'a 62/8; Teğâbün 64/18; *'alîm ism-i şerif*ine gelince sadece Bakara sûresındekıler bıle büyük bir yekûn teşkıl etmektedır: 29, 32, 95, 115, 127, 137, 158, 181, 215, 224, 227, 231, 244, 246, 247, 256, 261, 268, 273, 282, 283.

4 *Ümmü'l-kıtâb*: Ra'd 13/39; Zuhruf 43/4; *Kitâb-ı meknûn:* Vâkıa 56/78; *ımâm-ı mübîn*: YâSin 36/12; *levh-i mahfûz*: Burûc 85/22. Levh-i Mahfûz'u ıfade eden *kitâb* kelimelerı: En'âm 6/38, 59; A'râf 7/37; Yûnus 10/61; Hûd 11/6; Ra'd 13/39; İsrâ 17/4; 58; Kehf 18/26; TâHâ 20/52; Hac 22/70; Neml 27/40, 75; Mü'minûn 23/62; Ahzâb 33/6; Sebe' 34/3; Kâf 50/4; Vâkıa 56/78; Hadîd 57/22.

5 Allah; ilım mutlak olarak düşunülürse *'alîm*, gayba ve gızli taraflara ızafe edilirse *habîr*, zahırı durumları bılme söz konusu olursa *şehîd*dır (Gazzâli, *el-Maksad*'dan naklen Suat Yıldırım, *Kur'an'da Uluhiyet*, s. 154).

6 علم أن لن تحصوه ... علم أن سيكون منكم مرضى (Muzzemmıl 73/20).

7 Yıne, Musa-Hızır kıssası dıye unlenen olayda, hakim zat gunahsız çocuğu katletmesını "çocuğun, sâlıh ana babasını ınkâr ve taşkınlığa sevk edeceğını görerek Rablerinin bu ıkı

عنده علم الساعة (Lokman 31/34),

عنده مفاتح الغيب (En'âm 6/59)

âyetleri ve kâinatta hiçbir şeyin O'ndan saklanamayacağı çerçevesindeki

لا يخفى عليه شيء في الأرض ولا في السماء (Âl-i 'İmrân 3/5),

عليم بذات الصدور (örn. Mâide 5/7; Enfâl 8/43; Hûd 11/5)

أو ليس الله بأعلم بما في صدور العالمين (Ankebût: 10)

ifadeler de Allah'ın bilgisi hakkında ipuçları verir. İlahî ilim, Kur'ân'da başka ism-i şeriflerle birtakım kombinezonlar hâlinde çok yaygın bir alanı kuşatır[7].

Kur'ân-ı Kerim'e göre Allah her şeyi *daima* 'biliyor' olmakla birlikte, bazan, daha yeni gerçekleşen bir olayı 'henüz öğrendiği', 'öyle olmasını umduğu', 'ihtimal dahilinde gördüğü' anlamına gelecek ifadeler kullanılıyor. Bütün bu ifadeleri birleştiren özellik, "Allah'ın geleceği bilmediği ya da nesne ve olayları varlıklarından hareketle bildiği" izlenimi vermeleridir. Nitekim Şia'nın öncülerinden Hişâm b. Hakem (v.179/795) Allah'ın, hâdiselerin hudûsünu ancak vâkı oldukları anda bilebileceğini söylerken, Mutezile kelâmcısı Ebu'l-Huseyn Basrî (v.436/1044) de Allah'ın 'eşyâ'yı (varlıkları) ancak meydana geldiği sırada bilebileceğini[8] söylerken[9], bu gibi ayetleri belge olarak sunmuşlardır.

insana ondan çok daha temiz ve merhametli bir başka evlât ihsan edeceği" ile açıklamıştır ki bu ancak istikbâle dönük bir bilgi sâyesinde yapılabilir. Nitekim Kur'an bu zattan "katımızdan bir bilgi öğrettiğimiz bir kul" diye bahsetmiştir (Kehf 18/65).

[7] Bu terkipler ve Kur'an-ı Kerim'deki yerleri için bkz. Yıldırım, *age*, s. 147.

[8] *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akaid*, s. 84

[9] İbn Hakem'e göre, Allah eşyayı bir bilgiyle olmaksızın bilir ve bilgi O'nun aynı gayrı ve bir parçası olmayıp sıfatıdır; eğer Allah bir bilgiyle alim olsaydı, bilgiler ezelî olurdu, çünkü bir *bilinen olmadıkça birinin alim olması gerçekleşemez. Allah kullarının yaptığı işleri onlar yapmazdan evvel biliyor olsaydı, kulların ihtiyârı ve sorumluluğu tahakkuk etmezdi* (Bağdadi, *el-Fark beyne'l-fırak*, Fığlalı çevirisi, s. 50).

1. ALLAH'IN, GELECEĞİ BİLMEDİĞİ / NESNE ve OLAYLARI VARLIKLARINDAN HAREKETLE BİLDİĞİ İZLENİMİ VEREN ÂYETLER

Bunlar *'ilm* kökünden bir kelimenin kullanıldığı ayetler ve diğerleri olarak ikiye ayrılabilir. İkinci ayet grubunu zikredip hemen yerinde açıklarken, makalenin amacını oluşturan: ليعلم الله، لمّا يعلم الله، لنعلم، حتى نعلم vb. ayetlerin yer aldığı ilk grubun tefsirini sona bırakacağım.

1.1. 'İLM MASDARI KULLANILMAKSIZIN

1) Allah'ın kullarını denemesi çerçevesindeki ayetler

Kur'ân'ın, Arz'ın yaşamaya elverişli hâle getirilişini[10] ve gerek insanoğlunun[11] gerekse ölüm ve hayâtın yaratılışını[12] kendisine bağladığı imtihân olgusu; *m-h-n, b-l-v* ve *f-t-n* kökleri ile ifade edilir.

(i) *B-l-v* kökü, eskitmek anlamında olup *ibtilâ*, kişinin denene denene adeta eskitildiğini ifade eder. Örneği:

ليبلوكم

لنبلوهم

نبتليه

ليبلونّكم الله

Bu vb. ayetlerden[13] Allah'ın kişilerin ne yapıp edeceğini bilmediği ve deneme sonucu öğrendiği izlenimi edinilmektedir ki aynı olgu, Feth 3'te *imtihân* fiili ile ifade edilmiştir [أولئك الذين امتحن الله قلوبهم للتقوى].

(ii) *M-h-n* kökü, birini mihnet ve meşakkate düşürerek denemek demektir. İlâhî denemenin m-h-n kökü ile ifade edildiği tek yer olan bu ayet: "*Allah'ın Elçisinin yanında seslerini alçaltanlara gelince, böyleleri gönüllerindeki saygı ve dikkati, Allah'ın çeşitli denemeler sonucu zaten gördüğü kimselerdir*" şeklinde de anlaşılsa, başka türlü de anlaşılsa, bir şeyin deneme sonucu öğrenildiği fikri yine mevcuttur.

(iii) *F-t-n* kökü, altının ateşe sokulup curufâtının arındırılması anlamında olmakla birlikte, *ihtibâr* (deneme) anlamında da kullanılır; ancak bu salt bir

---

10 Kehf 18/7.

11 İnsân 76/2

12 Mülk 67/2.

13 Sırasıyla bkz. Hûd 11/7, Mülk 67/2; Kehf 18/7, İnsân 76/2, Mâide 5/94.

deneme olmayıp insanı ateş vb. bir şeyle imtihân etmek yani acı çektirmek suretiyle gerçek yüzünu ortaya koymak anlamında bir denemedir; يوم هم على النار يفتنون ayetinde bu açıkça görulur:

> "Ateş üzerinde (bir maden misâli) kızdırılıp dövül[erek kaç ayar olduk-larını gör]ecekleri gün!.."[14]

Kur'an'ın imtihân bağlamında en sık baş vurduğu kelime budur.

Kişinin açlık, korku, zafer, felâket, zenginlik gibi hayır ve şerler karşısında ne tür bir tutum sergileyeceği Allah dışında hiç kimsenin mâlumu olmadığı için, bu hayır ve şerler insanın tutum ve davranışlarını ölçen birer imtihan olarak lânse edilmektedir. Maksat, şükür ve sabır gerektiren bu gibi durumlarda kişinin nasıl hareket ettiğinin başta kendisi olmak üzere herkesçe görülmesi ve âhirette alacağı ödül ya da cezaya kendi hareketlerinin mesnet teşkil etmesidir; çünkü Allah katında "herkes bizzat kendi kazancına karşılık rehin tutulmaktadır."[15] İşte Zemahşerî'nin de belirttiği gibi Yüce Allah mutlak bir bilgiye sahip olmasına rağmen, bir şeyi deneme sonucu öğrendiği izlenimi veren *belâ, ibtilâ* gibi kelimeler kullanılmasının sebebi, söz konusu olgunun *deneme / ihtibâr* olarak görulmesidir[16].

2) Bazan da geleceğe yönelik bir nesne / olay hakkında, "umulur ki", "ola ki / belki" (لعل ve عسى) kelimelerini kullanılır. Geleceğe dönük ümit bildiren bu gibi kelimelerin nasıl olup da *Allâmü'l-guyûb'un indirdiği Kur'ân gibi bir sözde* yer alabildiği açıklanmaya çalışılmıştır: kimi, 'Allah gibi mutlak güç ve otorite sahiplerinin kullandığı *asâ* fiilleri kesinlik ifade eder' derken, 'Allah'ın bu tür ifadeler kullanması kullarına o şeyi arzulatmak içindir, yani ümit, kul açısındandır' diyenler de olmuştur; لعل'nin de, verilen emrin illetini gösterdiği ve كي (için) mânasında kullanıldığı görüşü hâkimdir.

3) *Söz konusu izlenimi veren bir başka pasaj türü "Allah'ın bir şeyi ileride yazacağını belirten ifadelerdir.*

Allah'ın her şeyi önceden öngörüp yazdığını bildiren pasajlar ilahî ilmin genel karakterini yansıtır. Bunun ilk örneği *"Gerek yeryüzünde gerekse kendi varlığınızda gerçekleşen hiçbir şey yoktur ki Biz onu yaratmadan evvel bir kitapta yazılı olmasın"*[17] ayeti; ikinci örneği ise, putperestlerin isteyip durdu-

[14] Zâriyât 51/13.

[15] Tur 52/21, Muddessir 74/38

[16] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 60 (Enbiyâ 21/35 hk.).

[17] Hadîd 57/22.

ğu azâbın bir türlü gelmemesini açıklama sadedinde sık sık baş vurulan "daha önce verilmiş bir hüküm olmasa idi" mazmûnudur [ki önceden verilen ilahî hüküm, kâh yazı (kitâb[18]) olarak kâh söz (kelime[19], kavl[20]) olarak nitelenir; çünkü kitâbette aslolan, yazarak dizmek ise de yazı ile nazmdan herbiri yekdiğerinin yerine emâneten kullanılır].

Ancak aşağıdaki ayetler, "Allah'ın bir şeyi ileride yazacağı"nı ifade etmektedir ki bu, zahiri ile, bazı şeylerin henüz kesinleşmediğini gösterir:

سَنَكْتُبُ ما قالوا و قتلهم الانبياء بغير حق (Âl-i 'İmrân 3/181)

كلا سنكتب ما يقول و نَمُدّ له من العذاب مداً (Meryem 19/79)

فسأكتُبها للذين يتقون و يؤتون الزكوة و الذين هم بآياتنا يؤمنون (A'râf 7/156).

Ayrıca;

سَتُكتَبُ شهادتُهم و يسألون (Zuhruf 43/19);

الله يكتب ما يُبَيِّتون (Nisâ 4/81);

انا نحن نُحيي الموتى و نكتُبُ ما قدَّموا و آثارهم (YâSîn 36/12);

Meryem 79'daki سَنَكْتُبُ ما يقول [yakında yazacağız bunun söylediklerini!] ifadesinin tefsirinde Zemahşerî (v.538/1143); Kâf 18'deki ما يلفظ من قول إلا لديه رقيب عتيد [(Dudaklarının arasından) attığı her sözü, mutlaka yanında bir gözcü olduğu halde atmakta...] ayetinin de gösterdiği üzere Allah ânında yazar; oysa burada Sîn-i tesvîf ile 'yazacağız' denmektedir?" sorusunu sorarak buna iki şekilde cevap verilebileceğini belirtir:

(i) 'Yazacağız' demek, 'söylediklerini yazdığımızı ona göstereceğiz; bunu ortaya koyacağız' demektir. Tıpkı *izâ me'ntesebnâ lem telidnî leimetun* mısrâındaki gibi... ki 'intisâb ettiğim zaman, beni âdi bir kadın doğurmamıştır' demek, 'intisâbım bilindiği zaman, benim âdi bir kadının oğlu olmadığım ortaya çıkacaktır' demektir. (ii) *Sevfe entakımu minke* diyerek câniyi tehdit eden biri, 'ne kadar zaman geçerse geçsin intikamımı mutlaka alacağım!' demiş olmaktadır. Buna göre ayetteki sîn-i tesvif o şeyin ileride yapılacağını değil, tamamen tehdit bildirmektedir.

[18] Enfâl 8/68.

[19] Yunus 10/19; Hûd 11/110, Tâhâ 20/129; Sâffât 37/171, Fussılet 41/45; Şûrâ 42/14

[20] Hûd 11/40, Mu'minûn 23/27.

-*Sin* te'kid ifade etmek şartı ile maksat şu anda yazılmasıdır, dolayısı ile mecâz yoktur şeklindeki görüşü, Âlûsi (v.1270/1853) reddeder[21]; çünkü *Sin* ile tekid yapıldığı zaman, mutlaka ya bir vaad ya da bir tehdıt pekıştirilir ve o şeyin ileride kesinlikle gerçekleşeceği ifade edilir. O'na göre, bu ifade ya (ı) 'yazdığımızı ortaya koyacağız' anlamındadır ya da (ii) 'câninin suçunu yazıp kaydeden birinin cezalandırması gibi cezalandıracağız' anlamındadır. Çunku bunu 'yazma'sı, Kaf 18'deki ما يلفظ من قول إلا لديه رقيب عتيد ve Zuhruf 80'deki ورسلنا لديهم يكتبون ayetlerinin belirttiği üzere nerede ise söz sarf edildiği an gerçekleşmektedir. Bu bakımdan ilk şık, 'gizli bir şeyin ortaya çıkarılması'nın 'yok (mâdum) olan bir şeyin var edilmesi' menziline indirilmiş olmasına dayanır; çunku her ikisi de 'bir şeyi gizli iken açığa çıkarma' ortak (câmi) özelliğine sahiptirler. Böylece, 'zaten yazılmış olan şeyin herkesin huzurunda ortaya çıkarılması' 'o an yazıyormuş' gibi nitelendirilmek suretiyle istiâre-ı teba'iyye yapılmıştır. İkinci şık ise 'bir şeyi sebebi ile adlandırma'ya dayanır. Çunku bır günahkârın suçunun yazılması, mecâzen 'onun kesinlikle cezalandırılacağı'nı ifade eder.

Günahların anında yazılması ya da ileride yazılacak olması, cezalarının mutlaka verileceğini ifade eden mecazî bir söylemdir. Aksi takdirde, Allah ileride yazacak da olsa, anında yazmış da olsa, yine *kitâb-ı mübîn* ve *levh-ı mahfuz* fikrine aykırı bir anlam söz konusu olacaktır.

1.2. İLM MASDARI KULLANILARAK

1. الآن ... علم [ALLAH ŞU ANDA BİLDİ VE...]

الآن خفف الله عنكم و علم أنّ فيكم ضعفاً (Enfâl 8/66)

إذ يبايعونك تحت الشجرة فعلم ما في قلوبهم فأنزل السكينة عليهم (Feth 48/18)

علم الله أنكم تختانون أنفسكم فتاب عليكم (Bakara 2/187)

علم أن لن تحصوه فتاب عليكم ... علم أنْ سيكون منكم مرضى و آخرون يضربون في الأرض
يبتغون من فضل الله و آخرون يقاتلون في سبيل الله (Müzzemmil 73/20)

Bu ayetlerde, daha önce verilmiş bir hükümle bağdaşmayan yeni faktorlerin görüldüğü / bilindiği belirtilmektedir: daha önce bilinmeyen yeni faktörler devreye girdiği için ilahî hüküm de değişmektedir. Örneği: Müzzemmil Sûresinin başındaki: "*Bir kısmı hâriç geceyi ayakta geçir. Yani yarısını...*

---

[21] *Rûhu'l-ma'ânî*, XVI. 131.

Bunu biraz daha azaltıp çoğaltabilirsin" emri, surenin -çok sonra indirilen- 20 ayetinde birtakım gerekçelerle hafifletilir[22].

Allah ilk emri verirken bunu bilmiyormuş da, bunu zamanla öğrenmiş gibi bir izlenim verilir. Nitekim bedâ fikri bu tip ayetlere dayanılarak[23] savunulur.

Bedâ' (بداء), bir şeyin gerçek veçhesinin belli bir zaman sonra açıkça ortaya çıkmasını ifade eder. İnkârcıların, emeklerinin ne kadar kötü ve işe yaramaz olduğunu âhirette kesinlikle anlayacakları ***bedâ*** fiili ile anlatıldığı[24] gibi, Hazret-i Adem ve Havvâ'nın, farkında olmadıkları avret yerlerini algılamaya başlamaları da bu fiille ifade edilmiştir[25]. Yusuf 35'teki ثم بدا لهم من بعد ما رأوا الآيات ليسجننه حتى حين ifadesi, Hazret-i Yûsuf'un efendisinin, onun suçsuzluğunu gösteren belgeleri gördüğü halde daha önce verdiği kararı değiştirerek hapse attırmayı uygun görmesini konu almaktadır ki *bedâ*, bu mânada terimleşmiştir. Ehl-i Sünnet'in Allah açısından düşünülmesini caiz görmediği bedâ, -istisnâlar[26] bir yana- Râfızîlerce kabul edilmektedir. İmamiyye Şiasına göre 'sonradan elde edilen bir bilgi sebebiyle önceden verilmiş bir kararın değiştirilmesi' mânasında bir bedâ Allah'a nispet edilemez; onlara göre bedânın anlamı: İnsanlar tarafından vukuu beklenmeyen bir olayı Allah'ın yaratması, şer'î hükümlerde geçerli olan *nesh*in alternatifi olarak tekvînde değişikliğin cârî olması yani iradenin henüz kesin olarak taalluk etmediği birbirine zıt iki hükümden birinin elverişli şartlar ve en uygun menfaatler dikkate alınarak tercih edilmesidir[27]. Buna benzer bir başka yaklaşıma göre de, Allah'ın iki tür ilmi vardır: Bir, kesin ve değişmez ilahi kararların yer aldığı Levh-i Mahfûz, bir de zamanın gereklerine göre

---

22 *O, sizin geceyi tam olarak taksim edemeyeceğinizi gördüğü için bu [gece ne zaman kalkılıp kaçta kaçının ibadetle geçirileceği] konu[sun]da artık size ruhsat vermiş bulunuyor: Yani, artık, ne kadar kolayınıza geliyorsa o kadar Kur'an okumanız yeterli. Allah şunu da gördü ki içinizde daima hastalar ve Allah'ın lutfundan nasıp arayarak yola çıkacak olanlar, ayrıca Allah'ın yolunda çarpışanlar da bulunacak. Dolayısıyla, ne kadar kolayınıza geliyorsa o kadar okuyabilirsiniz..*

23 Örnek olarak bkz. Râzi, *Mefâtih*, Enfâl 8/66 hk., Goldziher, "bedâ" md. *MEB İslâm Ansiklopedisi*.

24 Zümer 39/48, Câsiye 45/33.

25 TâHâ 20/121

26 Bir kısım Şiiler bedâ fikrini Allah hakkında caiz görmezken bazıları bedâya *nesh*e yakın bir anlam vererek *Allah'ın ilim ve iradesinde değişikliği mümkün* görmüşlerdir (Eş'ari, *Makâlât*, s. 39'dan İlhan "bedâ" md. *DİA*).

27 İlhan, a.md.

ve mâkul illetlere binâen değişebilecek ilahî kararların yer aldığı[28] Levh-i Mahv u İsbât; ki bedâ bu ikincisinde olmaktadır[29]. İlahi ilme nakîsa getireceği düşüncesi ile reddedilen *nesh* olgusu ise bedâdan farklıdır: çünkü neshte, evet, şer'i bir delille kesinleşmiş bir hüküm bir başka şer'î delille yürürlukten kaldırılmaktadır; ancak burada, neshi gerektiren gelişmeleri Allah'ın sonradan öğrendiği iddia edilmemektedir: *neshe konu olan hükmün yürürlükte kalacağı müddet de yürürlükten kaldırılacağı zaman da Allah nezdinde bellidir*[30].

2. ان يعلم الله ، و لو علم [ALLAH BİLSEYDİ] VE ما لايعلم [ALLAH'IN BİLMEDİĞİ]

ان يَعْلم اللهُ في قلوبكم خيرا (Enfâl 8/70)

و لو علم الله فيهم خيراً (Enfâl 8/23)

أم تُنَبِّئُونهُ بما لايعْلمُ في الأرض (Ra'd 13/33)

تُنَبِّؤنَ الله بما لايعْلم في السموات و لا في الأرض قل أ (Yûnus 10/18)

*Allah'ın ma'dûmu "bilmediği"*nden bahs eden bu vb. pasajları da bu bağlamda değerlendirmek gerekir: İlk 2 ayet Allah'ın bilgisini şarta bağlarken, sonraki 2 ayet, putperestin zihin dünyasını tamamen işgal eden putlar ve tanrı/ça/ları Allah'ın bilgi alanı dışında kabul etmiş; Allah'ın, *ma'dûmu* "bilmediği"ni söz konusu etmiştir ki ilmin *ma'lûma* bağlı oluşunu açıklar niteliktedir: *Allah tanrı/çaları bilmemektedir, çünkü böyle bir şey yoktur; olsaydı, O bilirdi...*

Muhyiddin İbn Arabî (v.638/1240) de "*Hiçbir ilim* yoktur ki onun (aynî, zihnî, lâfzî ve kitâbî/hattî varlık türlerinden) herhangi bir *varlık* türüne bir nisbeti olmasın."[31] demiş ve böylece, Allah'ın, 'olmayan' bir şeyi bilmesinin söz konusu olmayacağını belirtmiştir[32]. Ancak, Kur'ān; Allah'ı *'allâmü'l-guyûb, 'âlimü'l-gaybi ve'ş-şehâde* ve *'indehû mefâtihu'l-ğayb* olarak nitelendi-

[28] Ra'd 13/39'dan mülhem.

[29] Ignaz Goldziher, "bedâ" md. *MEB İslâm Ansiklopedisi.*

[30] Geniş bilgi için bkz. Zerkânî, *Menâhil,* II, 180-84, 198.

[31] *el-Futûhâtu'l-mekkiyye,* II, 344, Keklik, s. 385.

[32] Nitekim "Allah her şeye kādirdir." vb. âyetlerdeki kudret de sınırlıdır; müfessirler "O imkân dahilindeki herşeye kādirdir" diye te'vil ederek ilahı kudretin muhâllere taalluk etmeyeceğini belirtirler. Sözgelimi "Allah kendisi gibi bir varlık yaratabilir mi?" ya da "Allah bir şeyi aynı anda hem var hem de yok edebilir mi?" El-Cevap. O'nun güç ve kudreti böyle imkândışı şeylerle ilişkilenmez.

ğı halde, bir kısım şeyhler ilmin ma'lûma tâbı oluşunu farklı mecrâlara çekerek işi "Allah gaybı bilemez" noktasına getirmişlerdir. Rabbânî (Müceddid-i Elf-i Sânî, ö. 1034h.) bu konuda şöyle der:

> "*Fütûhât-ı medeniyye* (yani Kur'ân-ı Kerîm) tam tersini söylerken, - *Futûhât-ı mekkiyye*'de bile geçse- biz böyle sözlere kulak asmayız! ... Gayb bilgisi Allah'ın katındadır. Bu durumda, 'Gayb ma'dûmdur, ma'dûm ise ma'lûm değildir [o halde gayb da ilme konu olamaz], çünkü ilmin ma'dûmla ilişkisi yoktur.' şeklindeki görüş şöyle anlaşılmalıdır: Yüce Allah'a göre gayb 'sınırsız ve kesin bir yok' (ma'dûm-i mutlak) ve, hiçbir 'şey'lik özelliği bulunmayan (lâşey-i mahz) olarak kabul edilirse, ilmin böyle bir şeye taallukunun da anlamı yoktur, zira böyle bir şeyin sırf biliniyor olması dahi onu mutlak ma'dûmiyetten ve 'lâşey'iyyet-i mahz'dan çıkarır. Bilındiği gibi *el-Hakk âlimün bi-şerîkih : Hakk ortağını bilir,* denmez, çünkü O'nun ortağı yoktur, hatta 'lâşey-i sırf'tır. Evet, 'gayb' ve 'ortak'ın bir 'kavram' olarak tasavvur edilmesi mümkündür, ancak konu bunların 'kavram'lıklarında değil, bilâkis gerçekten var olup olmadıklarındadır. 'Varlığı imkânsız' her şeyin durumu böyledir: Kavram olarak düşünülebilirler, gerçekten var olmaları ise söz konusu değildir[33].

3. لنعلم [TÂ Kİ BİLELİM] ve حتي نعلم [BİLİNCEYE KADAR]

و ما جعلْنا القِبْلَةَ التي كُنْتَ عليها الا لِنَعْلَمِ من يَتَّبِعُ الرسولَ ممن ينقلبُ على عقبَيه (Bakara 2/143)

ثم بعثناهم لِنَعْلم أيَّ الحِزبين أحصي لِما لبثوا أمداً (Kehf 18/12)

و ما كان له عليهم من سُلطان الا لنعلم من يؤمن بالأخرة ممن هو منها في شك (Sebe' 34/21)

و لَنَبْلُوَنَّكم حتي نَعْلَمَ المجاهدين منكم و الصابرين و نَبْلُوا أخباركم (Muhammed 47/31)

Görüldüğü gibi Kur'ān'ı vahyeden, ***şöyle şöyle yaptık ki bilelim*** ya da ***bilelim diye yaptık*** demektedir. Bu kullanışta ilginç olan, ilmin sonradan ortaya çıkması ve bileceklerin çoğul olmasıdır. Aşağıda ise, ***bizzat Allah bilsin diye şöyle şöyle oldu*** ya da ***henüz Allah bilmeden şöyle şöyle olacağını mı sandınız*** denmektedir.

[33] *Mektûbat,* I, 247 vd. 100. Mektup.

4. ليعلم الله [TÂ Kİ ALLAH BİLSİN]; ليعلمنّ الله [ALLAH ELBETTE BİLECEKTİ] لمّا يعلم الله : [HENÜZ ALLAH BİLMEDEN]

(i) و تلك الأيّامُ نداولها بين الناس و ليعْلم الله الذين آمنوا (Âl-i 'İmrân 3/140)

و ما أصابكم يوم الْتقي الجمعان فبإذن الله و ليعْلم المؤمنين و ليعلم الذين نافقوا (Âl-i 'İmrân 3/166-67)

لَيَبْلُونّكم الله بشيء من الصيد تناله أيديكم و رماحكم ليعلم الله من يخافه بالغيب (Mâide 5/94)

و أنزلنا الحديد فيه بأس شديد و منافع للناس و ليعلم الله من ينصره و رسُله بالغيب (Hadid 57/25);

(ii) و لقد فتنّا الذين من قبلهم فليعْلمنّ الله الذين صدقوا و ليعْلمنّ الكاذبين (Ankebût 29/3)

و ليعْلمنّ الله الذين آمنوا و ليعْلمنّ المنافقين (Ankebût 29/11)

(iii) أم حسبتم أن تدخُلُوا الجنّة و لمّا يَعْلمِ الله الذين جاهدوا منكم و يعْلم الصابرين (Âl-i 'İmrân 3/142);

أم حسبتم أن تُتْرَكوا و لمّا يعْلَمِ الله الذين جاهدوا منكم و لم يتخذوا من دون الله و لا رسوله و لا المؤمنين وليجة (Tevbe 9/16)

II. لنعلم، حتي نعلم، ليعلم الله، لمّا يعلم الله İFADELERİNE İLİŞKİN YORUMLAR

İlgili ayetlere getirilen yorumlar, *mecazî-temsîlî kabul edip bir başka kavramla açıklayanlar* ve *gerçek mânaya hamledenler* olarak iki ana grupta mütâlâ edilebilir.

1. İlgili ayetlerin zâhirlerine hamledilmesi

(i) *Bu ayetler*, "Allah'ın ezelî ilminin ilgili olaya o anda taalluk ettiği" şeklinde anlaşılmalıdır.

"*Ezelî ilmin yeni gerçekleşen olayla birlikte zuhur ettiği* (bilfiil bilmek[34])" şeklindeki te'vil de aynı kapıya çıkar.

Sözgelimi Râzî (v.606/1209), 'Ankebût: 2 hakkında şöyle der: "Bize göre bu ayet zahirine hamledilmelidir; çünkü Allah'ın ilmi öyle bir sıfattır ki gerçekleşen her şey (vâki), onda, gerçekleştiği şekliyle zuhur eder; meselâ teklîften evvel Allah bilir ki Ahmet itaat *edecek*, Mehmet de isyan *edecek*, sonra teklif vaktinde de bilir ki biri *mutî* diğeri *âsi*dir, yapıldıktan sonra da bilir ki biri itaat *etti* öbürü isyan *etti*. O'nun ilmi hiçbir durumda değişmez

[34] Bursevi, *Rûhu'l-beyan*, III, 679.

değişen, ancak O'nun ilmine konu olan şeydir. Yani, *Yüce Allah'nın ilmi birdir: Mevcuda, vücudu zamanında ve evvel ve sonra 'olduğu gibi' taalluk eder*[35].

Ancak bu taalluk (ilişkilenme) iki açıdan izah edilmektedir:

(i) Bu ayetlere göre, Allah ma'dûm (bilkuvve mevcud) olarak bildiğini, (bilfiil) mevcud olarak da bilmiş olmaktadır.

"Allah kimin dürüst kimin sahtekâr olduğunu *ezelî olarak bildiği halde*, nasıl böyle bir ifade kullanıyor?" sorusuna *Zemahşerî* (v.538/1143) şu cevabı veriyor: ***Evet bunu ezelî olarak bilmektedir, ama mevcut olarak değil, ma'dûm*** [yani bilkuvve mevcut] ***olarak bilmektedir;*** **ancak o şey meydana gelip mevcudiyet kazandıktan sonradır ki Allah da onu mevcut olarak bilir**[36]. *Bursevî*'nin (v.1137/1725) deyimiyle, evet bu ayetlerde geçen 'ilm kökleri gerçek anlamında da düşünülebilir, ancak ma'lûma, *-bilkuvve mevcut* olması bakımından değil- *bilfiil mevcut* olması bakımından taalluku itibarıyla.."[37]

Buna göre, meselâ ليعلم الله "*Allah, ma'dûm durumdaki bir şeyi mevcut hale getirsin diye*" demektir; yine, حتي نعلم "*mevcut olarak* bilelim diye" demektir.

'Pekiyı bu, ilmin hâdis olmasını gerektirmez mi?' Bir şeyin ileride gerçekleşeceğini bilmenin, 'o şeyin varlığını -gerçekleştiği anda- bilmek' demek olup olmadığı tartışmalıdır[38] (yani ilahi ilimde 'hudûs' meydana gelmiş olabilmesi için, önceden hiç bilmeyip ancak olay anında bilmiş olması gerekir): Eş'arîler genelde ***ilim sıfatının biri ezelî diğeri lâyezâlî iki taalluku*** olduğu ve ezelî taallukuyla birinci defa ezelîlere ve lâyezâlî müteceddit ve hâdislere; lâyezâlî taallukuyla da ikinci defa yalnız lâyezâlî muteceddit ve hâdislere taalluk ettiği görüşündedirler[39]; *Elmalılı* da bu görüşü benimsemiş gözüküyor[40]. Ancak araştırmacı Eş'arîlere göre: İlim sıfatının tek ve ezelî bir taalluku vardır. Bu taalluk ise kadîmlere, kıdemleri, müteceddit hâdislere de hudûsları bakımındadır; gaflet vb. hiçbir sebeple ilahi ilmin evvelki inkişâfı değişmediğinden ilim sıfatının, *lâyezâl*de müteceddit ve hâdislere

[35] *HDKD*, 3764.

[36] *el-Keşşâf*, III, 196.

[37] *age*, II, 100.

[38] *age*, IV, 104.

[39] Harpûti, *Tenkihu'l-kelâm*, s. 206, 3. dipnot

[40] *HDKD*, II, 1184 (.. hulûs-ı kalb ile yardım eden mucahidleri ilm-i ezelisinde olduğu gibi *fiilen* de temâyuz ettirip belli etsin de… *age*, VI, 4761).

teceddüt ve hudûsları halinde tekrar ikinci defa taalluk etmesine hacet yoktur.

İzmirli İsmail Hakkı'ya (v.1946) göre de, ilm-i ilahinin taalluku ezelî bir taalluk olmakla birlikte bu taalluk ma'lûmun vukuuna tâbidir., ma'lûmat yenilenip durdukça ilim sıfatının taalluku da yenilenip durur. Taallukun yenilenmesi zatta ve ilim sıfatında değişikliği gerektirmez [41].

(ii) Bu ayetlere göre, Allah gâib olarak bildiğini, şâhid olarak da bilmiş olmaktadır.

Mâtürîdî (v.333/944), "*Gâib* olarak bildiğimiz şeyi *şâhid* olarak da bilelim diye" şeklindeki yoruma yer verirse de[42] ona göre, bu yorum "*Allah'ın* gâib olarak bildiği şeyi, *mahlûkların* şâhid olarak bilmesi" şeklinde te'vil edilmelidir[43]. Mâtürîdî bunun gerekçesini şöyle açıklar: Bir de şu söylenmiştir:

> "Bilinen şeyin hudûsü ile bağlantılı olarak zikredilen her bir bilgi, sonradan meydana gelen şeyin (muhdes) vakti özellikle belirtilerek zikredilir; -yani muhdesle ilgili bilgi, Muhdis'e (Allah), vakti belirtilerek isnad edilir- ki böylece *ilme konu olan şeyin ezelde kadîm olduğu* gibi yanlış bir kanaat ortaya çıkmasın. Mâmâfih Allah'ın ilmini herhangi bir mahlûkla ilişkili olmaksızın tavsif edeceğimiz zaman, -O'nun ilmi değişim ve zevalden, ayrıca 'bir halden başka bir hale geçiş'ten yüce ve münezzeh bulunması hasebiyle- O'nu ezelî bir ilimle niteleriz[44].

Ona göre لِيَعلَم الله "Allah'ın, 'olacak' olarak bildiği şeyi 'olmuş' olarak bilmesi için" demektir. Çünkü O; bir şeyi 'olmuş' olarak biliyor diye o şeyi 'olacak' olarak bilmekle ya da geçmişte gerçekleştiğini bildiği bir şeyi 'gerçekleşecek' diye bilmekle nitelenemez. O ancak 'olmuş' olanı 'olmuş' olarak, 'olacak' olanı da 'olacak' olarak bilmekle nitelenebilir; aksi, bilgisizliği gerektirir Oysa değişim Allah'ın ilminde değil ilme konu olan şeyde (ma'lûm) gerçekleşmektedir[45]. *Mâtürîdî*'nin tercihi şudur:

41 *Yeni İlm-i Kelâm*, II, 105-107.

42 Bu te'vil için ayrıca bkz. Bıkâ'î, *Nazmü'r-dürer*, II, 213.

43 *Te'vîlât*, II, 436a.

44 *age*, I, 27b.

45 *age*, III, 710a.

> "Allah bunları imtihan etmiştir ki *herkesin durumu kendisi açısından iyice belli olsun ve bu husustaki bilgi hepsi nezdinde gerçekleşmiş olsun.*"[46]

Nitekim *Sa'lebî*[47] (v.427/1035) ve Beydâvî[48] (v.685/1288) bu tip ifadeleri "*Ortaya çıksın diye..*" şeklinde te'vil eder. Yani, İbn 'Atıyye (v.546/1151) ve Ebu Hayyân'ın (v.745/1345) dediği gibi[49]: Allah ezelî olarak bilmekte ve bu ilmi devam edip gitmektedir; ilahi ilim devam eder eder ve nihayet ayetlerde konu edilen mü'min-münafık ya da mü'min-mürted ayrışmasının yaşandığı âna gelinir ve mezkûr ilim bu ayrışmaya tevâfuk (ve taalluk) ettikten sonra yine devam edip gider. Yani O, her hal ve durumda 'biliyor' olmakla muttasıftır.

(ii) Bu ayetler, "ilahi ilmin başkalarının ilmiyle birlikte gerçekleştiği" şeklinde anlaşılmalıdır.

İlk gruptaki *temyîz* şıkkına benzemekle birlikte -Allah'a gerçek anlamda bir ilim isnad ettiği için- bu grupta mütâlâ ettiğim bir yorum da *Tabersî*'nin (v.548/1153) *'Alemü'l-Hüdâ el-Murtazâ*'ya (v.433/1041-42) isnad ettiği şu görüştür[50]: حتي علم ifadesinin 'gerçek' anlamı, "Allah kendi dışındakilerle *birlikte* bilsin diye"dir. Çünkü O'nun başkalarının bilgisiyle beraber olan ilmi, ancak o ilme konu olan olay (meselâ ittibâ ve irtidat) meydana geldikten sonra meydana gelebilir. Başkalarının ilmi meydana gelmeden önce ise, o olayı yalnızca Kadîm (c.c.) bilir. Dolayısıyla ayetin te'vilsiz / zahirî anlamı da sahihtir.

2. İlgili ayetleri temsîlî (analogic) sayan yaklaşım

Yukarıdaki iki yoruma göre, ilgili ayetler tevil edilmese bile Allah'ın ilmine halel gelmez. Aşağıdaki beş yorum ise, ilgili ayetler tevil edilmediği takdirde Allah'ın ilmine *hudus, teceddüt* ve *teğayyür* isnad edilmiş olacağı kaygısıyla bu ifadeleri temsîlî kabul etmiştir.

(i) *Bu ayetler Allah'ın bir şeyi ortaya çıkarmasından (temyîz) kinayedir.* Örneği: "tâ ki bilelim" demek, *tâ ki bu iki grubu birbirinden ayırt etmek*

46 *age*, I, 27b.

47 Ayrıca bkz. Mahallî-Süyûtî, *Celâleyn*, I, 20; II, 115, 180 (علم علم ظهور : ezelî ilmin mahlûkat açısından da zuhur edebilmesi için).

48 و ليتميّز المومنون و المنافقون فيظهر ايمان هؤلاء و كفرُ هولاء

49 *el-Muharraru'l-veciz*, I, 440; *el-Bahru'l-muhit*, I, 424

50 *Mecma'u'l-beyan*, I, 225.

isteyen birinin davrandığı gibi davranalım, demektir[51]. İlk tefsir kaynaklarından Ebu 'Ubeyde de (v.210/825), "Allah'ın bu olayları daha önceden zaten bildiğini" gerekçe göstererek bu tür ilimleri mecazî kabul eder ve "temyiz"e hamledilmesi gerektiğini söyler[52]: Buna göre لنعلم "bilelim diye" değil, "ortaya çıkaralım diye" şeklinde anlaşılmalıdır. Ferrâ'ya (v.516/1122) göre de bu vb. ayetlerde ilahî ilmin sonradan ortaya çıkmış olması (hudûsü), muhataplara göre olup bunun örneği şudur: Bir cahil ile akıllı bir araya geliyor; cahil: 'odun ateşi yakar' derken, akıllı: 'hayır ateş odunu yakar' diyor. Bunun üzerine akıllı, (kendi bilgisi kesin doğru olmakla birlikte, cahilin durumuna uygun konuşup): 'Bunları bir araya getirelim de hangisinin diğerini yaktığını görelim (لنعلم); yani hangimizin cahil olduğunu öğrenelim, diyor. Yani, Taberi'de (v.310/922) de geçtiği üzere- kimin ne olduğu Allah açısından aşikâr olmasına rağmen muhatapları itaate yöneltmek için Allah da onların düzeyine indirilerek yumuşak bir üslup kullanılmış olmaktadır; tıpkı Sebe' 24'teki و إنا أو إيّاكم لعلي هدي أو في ضلال مبين ifadesinde olduğu gibi.

Böylece, *Allah'ın bir nesneyi varlığından hareketle bilmesi*; onu herkese *bildirmesinden* (i'lâm) kinaye olmaktadır. Bu te'vil[54] ile *'ilm*in temyize[55] hamli aynıdır. Bu durumda *'ilm* kökü, *temyiz* kökünün yerine konulmuş olur, çünkü temyiz ancak ilim sayesinde gerçekleşir[56]. Sözgelimi "*Oysa şeytanın onlar üzerinde hiçbir gücü yoktu; ancak, ahirete iman edenlerle şüphe içinde bulunanları bilelim diye (ona bir tür fırsat verdik)*" ayeti, bu şıkka göre şöyle te'vil edilir: Yani şeytanın, vesvese verip azdırmak suretiyle onların üzerine musallat kılınması ve kişinin tüm benliğini istila etmesi söz konusu değildir; bu, ancak sahih bir maksat ve apaçık bir hikmetten dolayıdır. Bu maksat ise *ahirete iman edenlerle onda şekki bulunanların birbirinden ayrılmasıdır.* Ancak burada şeytanın musallat kılınması (Allah'ın) bilme(si) fiiline bağlanmaktadır, oysa murad bilmenin taalluk ettiği (ilişkilendiği) şeydir."[57]

Bu gibi ayetlerin 'Allah'ın bir şeyi gerçekleşmesinden önce bilemeyeceği' iddiasındaki Yahudi, putperest ve münafıkları red amacı güttüğü şeklindeki görüş de bu bağlamda değerlendirilebilir. Buna göre لنعلم ifadesi, "Elçimize tâbi olmaya devam edeceklerle irtidat edecekleri önceden de bildiğimizi şu üç gruba gösterelim diye" şeklinde olur ki Taberî'nin (v.310/922) deyişi ile: söz konusu te'vîle bir mahreç bulunabilirse de, ayette böyle bir mefhum yoktur.

(ii) *Bu ayetler; Resûlü ile mü'minlerin öğrenmesinden kinayedir.* Söz konusu *'ilm*lerin: "Allah, Elçisiyle ve mü'minlerle birlikte bilsin diye" anlamına geldiği de söylenmiştir[58]. Bunun, temyiz şıkkından farkı şudur: Orada *mumin-kâfir* herkesin kendi durumunu görüp bilmesi ve herkesin iman ve inkârının ortaya konulması söz konusu iken, burada *"tâ ki bilelim" şeklindeki çoğul ifadesinin Peygamber ve müminleri kapsadığı* söylenmektedir. Yani Allah'a yakınlıklarından dolayı böyle bir kullanım caiz olabilir, denmektedir. Taberî'nin (v.310/922) tercîhi[59] de bu yöndedir; ona göre Araplar bir liderin tâbilerinin yaptığı şeyleri mecâzen lidere atfederler; örneği: Ömer Irak arazisini fethetti derler, ama aslında İslâm ordusu fethetmiştir. Ama onun emri söz konusu olduğu için, fetih Ömer'e nispet edilir.

(iii) Bu ayetler ilgili olgunun gerçekleşmesinden kinayedir.

Bu ayetlerdeki *ilm*i temsilî kabul eden bir te'vil de, ilmi 'zâit bir sıla' sayan izah tarzıdır ki buna göre, (sözgelimi): Bakara: 143'teki "*Peygamber'e uyanlarla ökçeleri üzerinde geri dönenleri bilelim diye*" ifadesi, ilimle hiç alâkası olmaksızın "sana ittibâ edenlerin ittibâı ve irtidat edenlerin irtidâdı gerçekleşsin diye" demek olurken, Âl-i 'İmrân:142'deki "*Henüz Allah içinizden kimlerin cihad edeceğini bilmeden*" ifadesi, "sizler henüz cihad etmeden" demek olmaktadır. Bu, Arapların, bir özelliğin kendilerinde hiç bulunmadığını belirtmek için sarfettikleri şu tip sözlerle benzerlik gösterir: *Mâ alima'llâhu hâzâ minnî* : Allah bende böyle bir şey bilmez; yani bende böyle bir özellik bulunsaydı Allah bilirdi[60]. "*Allah ... bilseydi*" türündeki ifadeler[61]

---

51 *el-Keşşâf*, I, 202; Tabersi, *Mecma'u'l-beyân*, I, 225; Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, 104. Ayrıca bkz. Âlûsi, *age*, II, 6, IV, 69.

52 *Mecâzu'l-Kur'an*, II, 113 ve 147. Ayrıca bkz. İbn 'Atıyye, *el-Muharraru'l-veciz*, I, 440 Suyûtı de İbn Cerir, İbnu'l-Munzir, İbn Ebi Hâtim ve -*Sunen*'inde- Beyhaki'nin "temyiz" şeklindeki te'vili İbn Abbas'tan naklettiklerini bildiriyor (*ed-Durru'l-mensûr*, I, 353. krş. *age*, II, 333).

53 Râzi, *Mefâtihu'l gayb*,, IV, 104.

54 *el-Keşşâf*, III, 196.

55 Râzi, *age*, IV, 104; Bursevi, *Rûhu'l-beyan*, I, 249. Ayrıca bkz. Âlûsi, *Rûhu'l-ma'ânî*, II, 6

56 *el-Keşşâf*, I, 98.

57 *el-Keşşâf*, III, 287.

58 İbn 'Atıyye, *el-Muharrar*, I, 440, Mâturidi, *Te'vîlât*, III, 710a; *el-Keşşâf*, I, 98; Râzi, *age*, IV, 104. Bursevi, *age*, II, 100; Âlûsi, *age*, IV, 69.

59 *Câmi'u'l-beyân*, Bakara 2/143 hk.

60 *el-Keşşâf*, I, 203; Râzi, *age*, IV, 104

61 Enfâl 8/23, 70.

de ılmin o şeyin gerçekte bulunmasından kinaye olarak kullanıldığını gos-termektedir. Mâturidi de (v.333/944), لنعلم ifadelerinin *lı-yekûne* [tâ kı olsun / meydana gelsin] anlamında düşunülebileceğini belirterek bu ayetlerden birini: "Sırf ıttiba edenlerle irtıdat edenler *olsun diye*" anlamına hamleder ve ılmın ma'lûm anlamında olması da mümkundür" der[62].

Ilgili ayetleri "odullendirip cezalandırmaya konu olacak şekilde bilme"ye, yani o *olay veya nesneyi ortaya çıkmış ve meydana gelmiş olarak bilmeye*[63] hamleden te'vilin bu te'vılle bağlantısı açıktır. Buna göre لنعلم / حتى نعلم "tâ kı *onlardan vâki olmuş bir şekilde* bilelim", demektir. çünkü ilahi mükâfat ve cezalar Allah'ın kulları hakkında 'gerçekleşmiş olarak' bildiği şeyler üzerine yapılır, gerçekleşmemiş ve henüz kendilerinin de bilmediği şeyler üzerine değil "[64] İbn Kuteybe (v.276/889) de aynı gerekçeyle bu te'vile yer verir[65]. Zeccâc'ın (v.311/923) dediği gibi, ödüllendirme ya da cezalandırma olayın gerçekleşmesinden evvelki bilgiye dayanılarak yapılamaz. *Gayben* bilinen *şehâdeten* de bılınmelidir ki o kişilere mutî' ve âsi denilebilsin ve Allah, yaptıklarının karşılığı versin[66].

(ıv) *Bu ayetler Allah'ın zaten bildiklerini görmesinden kinayedir.* Buna göre, Allah'ın (meselâ) müminlerde bir zaaf olduğunu (yeni) bilmesinden bahseden ayetler, Allah'ın bunu -olay henüz tahakkuk ettiği için- yeni görmesi anlamındadır.

İlk mufessirlerden Mukâtil b. Süleyman da (v.150/767) bu tür *'ilm*leri ru'yete hamleder kı buna göre Allah kimin cihad edeceğini cihad etmezden evvel de biliyordu, *fakat cihad edenlerle etmeyenleri görmek istedi,* çünkü yapacaklarını bilmesine rağmen cihad edene kadar onların cihadını *görmemekte* idi[67]. Taberî (v.310/922), Kur'ân'da ru'yet / görme fiilinin 'ilm / bilme mânasında kullanılabilmesine rağmen, *'ilm*in ru'yet mânasında kullanılmadığını gerekçe göstererek, لنعلم vb.lerinin *li-nerâ* [tâ ki görelim] şeklinde anlaşılmasını uzak bir te'vîl olarak niteler[68].

---

62 *Te'vîlât*, I, 27b, III, 710a.

63 İbn 'Atıyye, *age*, I, 440; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 98; Tabersî, *Mecma'u'l-beyan*, I, 225.

64 Zeccac, *Ma'ânı'l-Kur'an*, I, 471; Bikâ'i, *Nazmu'd-durer*, XVIII, 257. Ayrıca bkz. Râzî, *age*, IV, 104; Mahallî-Suyûtî, *age*, II, 3; 90, 210.

65 *Te'vîlu muşkılı'l-Kur'an*, s. 311-12; Tabersî de aynı kanaattedir (*Mecma'u'l-beyan*, I, 225)

66 *Ma'ânı'l-Kur'an ve i'râbuh*, I, 471.

67 *el-Eşbah ve'n-nezâır*, s. 112.

68 Bakara 2/143 hk.

(v) Bu ayetler Allah'ın zaten bildiği şeyi o hal üzere sâbit kılmasından kinayedir. Sadece Ebu Hayyân'da (v.745/1345) rastladığım bu te'vile göre: ilimle "tesbît" manası kastedilmiş olabilir; buna göre لنعلم ifadesi, "Sana tâbi olanları (ittibâlarında) sâbit kılalım diye" demektir -ki sebep zikredilerek müsebbep kastedilmiş olur-. Çünkü Allah'ın, birini "Elçisine ittibâ etmiş olarak bilmesi / görmesi, onun daima ittibâ eden (sâbitü'l-ittibâ) biri olduğunu gösterir.

* * *

İşarî yorumlara gelince, onlar da yukarıdaki tefsirleri farklı bir terminoloji ile özetler niteliktedir: Kuşeyrî[69] (v.465/1072), Bursevî (v.1137/1725) gibi *sufi* müfessirler, ilgili ayetleri tefsir ederken, özellikle temyiz ve zuhûr[70] şıklarına yer vermişlerdir; sözgelimi *Bursevî*'nin "*Oysa şeytanın onlar üzerinde hiçbir gücü yoktu, ancak ahirete iman edenlerle şüphe içinde bulunanları bilelim diye* (*ona bir tür fırsat verdik*)." ayetiyle ilgili şu tefsiri *taalluk, temyiz ve ceza* şıklarını cem'etmenin yanında, kulun mukadderâtı açısından ezelî ilahî ilmin olumsuz bir etki taşımadığını güzel bir benzetme ile ortaya koymaktadır (ki bu teşbîhe göre, ilgili ayetler yukarıda temas ettiğim *f-t-n* kökü kullanılarak yapılan imtihanlarla da kesişmektedir):

Mâna şudur: Şeytanın size musallat olması, ancak Bizim ilmimizin ahirete iman edenlere - şüphe içinde olanlardan ayrılmış oldukları halde- taalluk etmesi içindir; öyle bir taallukla ki ödüllendirip cezalandırmaya konu olacak şekilde[71] o anlık bir taallukla.. Yani *Allah'ın ilmi kadîm olmakla birlikte (eşyâya) taalluku hâdistir; zira şehadet âleminde bir mükellefin mevcudiyetine bağlıdır*... Cenab-ı Hak eksiksiz gücü ve sonsuz hikmetiyle, inkârcıları inkâra; iman sahiplerini de imana eğilimli yaratmıştır... Yani Allah her iki grubun durumunu da kendilerini yaratmazdan evvel bilmekteydi, çünkü onları taşıdıkları özelliklerle yaratan O'dur; şeytanı insanoğluna musallat kılması ise, insaniyyet madenlerinden onların gerçek yapılarını

---

69 Örnek olarak bkz. *Letâifü'l-işârât*, I, 133.

70 *Harâllî*'nin (ö.637/1240) şu yorumu da -belli bir farklılıkla- zuhûr şıkkına uymaktadır: "*Bilelim diye*, yani (imanlarında) sadık olanlarla olmayanlar açısından açıkça ortaya çıkan (zâhir) *bir ilim yaratalım diye* (*li-nec'ale*), öyle bir ilim ki hem, gaybı -gerçekleşmezden evvel de gerçekleştikten sonra da- bileni, hem de bildirilmedikçe gaybı bilmeyenleri kapsar (Bıkâ'î, *Nazmu'd-durer*, II, 213).

71 Bursevi bir başka yerde bunu şöyle açıklar: "Burada ilim gerçek anlamında da düşünülebilir, ancak ma'lûma, -bilkuvve mevcut olması bakımından değil bilfiil mevcut olması bakımından taalluku itibarıyla. . çünkü ceza çarkı bunun üzerine dönmektedir" (*age*, II, 100).

(cevherlerini) ortaya çıkarmak içindir. Tıpkı ateşin, cevherlerini ortaya koymak amacıyla madenlere musallat kılınması gibi... Cevher altın ise ondan çıkacak olan da altındır; bakır ise çıkacak olan da bakırdır. Ateşin, ne bakır cevherinden altın çıkarmaya ne de altın cevherinden bakır çıkarmaya gücü yeter. İşte Allah da böyle altın-gümüş madenleri mesabesindeki insanoğluna âteşin bir varlık olan İblisi musallat etmekte ve böylece onun vesvese körüklemeleri aracılığıyla (insanların) madenlerinden onların gerçek yapılarını çıkarmak istemektedir; ancak İblis her madenden onun asli cevherinden başkasını çıkaramamaktadır.[72]

Ancak bazı sufilere göre, ilgili ayetleri te'vîl etmeye gerek yoktur. Örneği: Kâşânî (v.724/1326) bu tip ayetleri "ezeli ilmin insanlarda tezahür etmesi"[73] şeklinde açıklar:

> "Üzerinde bulunduğun bu kıbleyi Biz ancak, tevhidde Resul'e tâbi olanları geriye dönen kimselerden ayırd etmemiz, *ma'lûmun vukuuna tâbı tafsilî ilminizle bilmeniz* [*ilmimizle bilmemiz*] için yaptık; vücuddan evvel *ayn-ı cemî'de sabit olan ilm*imizle değil.. Zira her şey, vücudundan evvel bu ilimle Hak Teala Hazretlerine ma'lûmdur, çünkü ilmin kâffesi Allah'ındır, Yüce Allah'dan başka kimsenin ilmi yoktur. Buna binaen, bizim eşyâyı kendisiyle bildiğimiz ilimlerimiz Yüce Allah'nın ilminden bizim mazharlarımızda zahir olur. Bu da Allah'ın *tafsilî ilm*idir, yani mevcûdâtın tefâsîlinde ilmidir. İmdi: *Yüce Allah Hazretleri eşyayı vücûdundan evvel ayn-ı cem'inde olan evvelki ilimle bildiği gibi eşyânın vücudundan sonra bizim mezâhirimizde zahir olan tafsilî ilmi ile de bilir.*"[74]

Yine *Fusûsu'l-hikem* şârihi Avni Konuk'a (v.1938) göre, ilahi ilim ilm-i zâtî ve ilm-i sıfâtî (ve esmâî) şeklinde ikiye ayrılır[75]; *ilm-i zâtî* Allah'ın vahdet mertebesinde iken sahip olduğu ezelî ilmidir; vâhidiyyet mertebesine tenezzül etmesiyle birlikte, yani, zat yavaş yavaş tecelli edip ilahi isim ve sıfatların ve bunların mazharı mesabesindeki mahlûkâtın (ve tabiî bunların hallerinin) ortaya çıkmasıyla birlikte *ilm-i sıfâtî (ve esmâî)* ortaya çıkar[76].

---

72 Bursevi, *age*, III, 189. Ayrıca *age*, II, 100 ve Âlûsî, *age*, II, 6.

73 Örnek olarak bkz. *Tefsîru İbn Arabî* adıyla basılan nüsha, I, 394; II, 152.

74 *Te'vîlât-ı Kâşânıyye*, s. 57-58 (*Tefsîru İbn Arabî*, I, 61).

75 Bu iki ilim Tasavvuf terminolojisinde, *İlmi mutlak ilm-i zevk; ilm-i icmâlî ilm-i tafsilî; ilm-i ezelî ilm-i ihtıbârî, ilm-i gaybî ilm-i şühûdî ve ilm-i fi'lî ilm-i infiâlî* karşılıkları ile de anlatılır.

76 *Fusûsu'l-hikem tercüme ve şerhi*, I, 203.

Âlem mevcûd olsa da olmasa da Hakk Teâlâ'nın elbette kendi zâtına ilmi vardır. Ve O'nun kendi nefsine ilmı sâbittir ve kadimdir. Fakat bu ilm-i zâtî, ilm-i esmâî ve sıfâtî gibi değildir... Hakk'ın kendi zâtında ve kendi zâtına ve kendi zâtıyla vâki olan tecellîsinde hâsıl olan hakâyık-ı eşyânın ve a'yân-ı sâbıtenın sûretleri vaktâki vücûd-i kesîf-i izâfî sûretleriyle zâhir olurlar, bu halde Hak için, kendi sıfât ve esmâsının suver-i tafsîliyyesine bir ilm-i zâid hâsıl olur ki bu ilim ilm-i hâdistir. İşte vücûd-i mutlak-ı Hakk sıfât ve esmâsı hasebiyle müteayyin oldukda, sûret-ı kemal ilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir olur. Binaenaleyh mertebe-i ilim biri zâtı cihetiyle kadîm ve diğeri a'yân-ı âlemde zuhûru cihetiyle hâdis olarak iki vech ile kâmil olur[77]. Dolayısıyla *"Tâ ki Biz bilelim"* kavlinin mânası *tahakkuk* etmiştir; ilm-i sıfâtî ve esmâîye râcidir. *Zira bu âlem-i hiss ve şehâdette her bir mazhar, hangi libâs-ı taayyüne bürünüp zâhır olmuş ise o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olur.* Binaenaleyh mü'minler, bu dünyada mücâhede ile muttasıf olmadıkça mücâhid sûretinde zâhir ve o sûretle de Hakk'ın ma'lûmu olmazlar[78].

İlim ma'lûma tâbidir; yani önce ma'lûm olacaktır ki ilim de gerçekleşsin. Burada ma'lûmun önceliği ilm-i zatî açısından: varlıkların ayn-ı sâbiteleri itibarıyla; ilm-i sıfâtî açısından ise bizzat tahakkuk etmeleri itibarıyladır. Cihad edenlerle etmeyenler ortaya çıktıktan, yani herkesin durumu belli olduktan sonradır ki Allah onları bu özellikleriyle bilmiş olur. Buna bazan *ilm-i ıhtibârî* dendiği de olmaktadır ki -adı üstünde- denemeye dayalı bir bilgidir. *Âlemin, hatta ölüm ve hayatın yaratılış sırrı da söz konusu deneme değil midir?* Bunun sebebi, ilahi mükâfat ve cezanın ancak böyle bir denemeden sonra kesinleşip sabit olmasıdır.

Hâsılı; "Kur'ân ayetleri birbirini tefsir eder" kuralı gereğince, ليعلم الله, لمّا يعلم الله, لنعلم, حتى نعلم vb. ayetlerle aynı içeriğe sahip başka ifadeler araştırdığımızda şu bulgularla karşılaşıyoruz:

(i) İlgili ayetlerin dile getirdiği "kıble değişikliği, savaş vb. ağır şartlarda kimin mümin kimin mürted, kimin dürüst kimin sahtekâr, kimin mücâhid kimin tenbel olduğunu bilme" olgusu, biri Uhud diğeri Bedir savaşı akabinde inen iki ayette, "murdarın temizden ayrılması" ile izah edilir:

---

[77] Konuk, age, IV, 259.

[78] Konuk, age, I, 203.

"[Ey müminler!] Allah, tabii ki -murdarı temizden ayırmadan- müminleri şu anda bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildi! (حتى يميز الخبيث من الطيب)."[79]

"Böylece Allah murdarı temizden ayıracak (ليميز الله الخبيث من الطيب) ve bütün murdarları üst üste yığıp hepsini birden Cehenneme atacak."[80]

(ii) Aşağıdaki ayet, يعلم ve حتى نعلم cümlelerindeki çoğul sıygasını izah eder:

"Siz [Uhud'da] yara aldıysanız, o güruh da [Bedir'de] benzer bir yara almıştı. [Çünkü] Biz bu zafer ve hezimet günlerini insanlar arasında döndürüp dururuz. Ayrıca Allah; böylece, iman edenleri görecek ve aranızdan buna ilişkin şahitler edinecekti (وليعلم الله ويتخذ منكم شهداء)."[81]

(iii) İlgili ayetlerin dile getirdiği "herkesin gerçek yapısını bizzat deneyip sınayarak ortaya koyma" olgusu, bir başka ayette "görmek" fiiliyle ifade edilir:

"Seferden döndüğünüz zaman sizden özür dilerler. De ki: Boşuna özür dilemeyin, size inanmayacağız. Allah, sizin bazı haberlerinizi bize bildirmiş bulunuyor. Bununla birlikte Allah ve Elçisi bundan sonraki hareketlerinizi takip edecektir. (وسيرى الله عملكم ورسوله)"[82]

Beyan ettiğiniz mâzeretlerin gerçek ve doğru olup olmadığı, görüleni de görülmeyeni de *bilen* Allah, Resulü ile birlikte neler yapacağınızı gördükten sonra, yani bundan sonraki icraatınıza göre belirlenecektir. Demek ki *Allah'ın bilmesinden* maksat O'nun ve elçisinin (dolayısıyla konuyla ilgili herkesin) görmesidir. Nitekim birkaç ayet sonra *"De ki: Siz, şimdi icraatınızı göstermeye bakın: Çünkü Allah da Elçisi de müminler de neler yaptığınızı takip edecekler* (فسيرى الله عملكم ورسوله والمؤمنون)*"*[83] denilerek müminler de eklenmektedir.

Şu ayet de ilahi imtihân kapsamındaki ayetlerin anlamını açıklar niteliktedir:

"Peygamberleri kendilerine apaçık belgeler getirdiği halde, [yapmaları gerekeni yapmayarak] zulmetmek suretiyle iman etmedikleri için Biz

79 Âl-i 'İmrân 3/179.
80 Enfâl 8/37.
81 Âl-i 'İmrân 3/140.
82 Tevbe 9/94.
83 Tevbe 9/105.

sizden evvelki nice ümmeti helâk ettik -mücrim güruhları Biz böyle cezalandırırız!- Sonra da 'Bakalım siz nasıl hareket edeceksiniz?' diye (لننظر كيف تعملون) bunların yerine yeryüzüne sizleri getirdik."[84]

Nitekim لنعلم cümleleri *"tâ ki herkes tarafından bilinsin"* anlamına: *li-yu'leme* şeklinde *kıraat* edilmiştir. Sözgelimi Kehf Sûresinin (18) 12. ayetindeki نعلم cümlesi Ebü'l-Cevzâ (v.83/702) ve Naha'i (v.96/715) tarafından ليُعلَم [*tâ ki bilinsin*] şeklinde kıraat edilirken[85], Sebe' Sûresinin (34) 21. ayetindeki نعلم cümlesi, -Zührî'nin (v.124/742) ليُعلَم kıraatine ek olarak- İbn Ya'mer (v.89/708; Kur'ân'ı noktalayan Tâbiî) tarafından ليَعلَم [tâ ki *bilsin*] şeklinde kıraat edilmiştir[86]; ancak burada ma'lûm fiilin faili -yani "bilecek olan"- Allah değil, insanlara musallat edilen İblis'tir.

İlmin lâfza-i celâle isnad edildiği ayetlerdeki *"Tâ ki Allah bilsin"* ve *"Allah elbette bilecekti"* anlamındaki ليعلم الله ve ليعلمنّ الله cümleleri *"Tâ ki Allah (herkese) bildirsin"* ve *"Allah elbette (herkese) bildirecekti"* anlamına ليُعلِم الله ve ليُعلِمنّ şeklinde de kıraat edilmiştir[87].

Tamamı şâz olan işbu kıraatler, ilgili ayetlerde geçen *'ilm* köklerini Allah dışındaki fâillere haml etmek suretiyle, dile getirdiğim mahzuru bertaraf etmek istemişlerdir.

III. İLAHÎ İLMİN BU TİP İFADELERLE ANLATILMASININ GÂYESİ

Allah'ın sınırsız bilgisine delâlet eden yüzlerce ayetin yanında, O'nun geleceği bilmediğini / nesne ve olayları varlıklarından hareketle bildiğini gösteren ifadelere yer verilmesinin bellı bir gayesi olmalıdır. Sözgelimi şunlar:

(i) Bu ayetler mürtedleri, münafıkları tehdit[88] ederken, onca olumsuzluğa rağmen hâla Peygamber'e ittibâ edebilen samimi, dürüst müminleri teselli etmektedir: Çünkü kıble değişikliği ve kendinden birkaç kat güçlü düşmanla savaşılması gibi gerçekten ağır, zorlu ve çetin şartların söz konusu

84 Yûnus 10/13-14.
85 İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-mesir*, V, 114.
86 *Zâdu'l-mesir*, VI, 450.
87 Örneği: 'Ankebût: 3. ve 11'deki ليعلمن için bkz. *el-Keşşâf*, III, 196.
88 Nitekim "Allah sizin neler yaptığınızı biliyor"; "[Yetimlere] kimin bozuk kimin sâlih niyetlerle yaklaştığını nasılsa Allah biliyor!"; "Onları siz bilmezsiniz. Biz biliriz onları!" gibi âyetler de tehdit içerir.

olduğu hayat-memat meselelerini konu almaktadır; Allah size bu hezîmeti içinizdeki durustlerle donekleri gormek için tattırdı şeklindeki bir ifade sayıca az, guçsuz veya savaştan mağlup ayrılmış, sevdiklerini kaybetmiş durust muminler için en büyük teselli olmaktadır: Allah hepinizin durumunu görüvor, siz bu döneklere aldırmayın; O, bu tür imtihanlarla "kimin ne mal olduğunu" herkese iyice bildirmeyecek olsaydı, hiç kimse kendisinin ve guvendıklerinin gerçek durumunu bilemeyecek ve herkes sırf 'iman ettim' demekle cenneti hak ettiğini düşünecekti. Üstelik siz bu tipleri hâlâ kendinizden gorecek, onlara güvenip birtakım inkılap ve ıslahat projelerine girişecektiniz. Allah gibi mutlak güç, hikmet ve bilgi sahibi bir varlığın müminlerin durumunu biliyor olması, onların moralleri açısından son derece önemlidir. Bu ayetlerle muminlere bir nevî şöyle denmiş oluyor: Sizi mağlup ettiren de O'dur, ileride galip getirecek olan da O'dur; yeter ki siz O'nun elçisine sahip çıkıp ona tam anlamıyla: salt sözle değil hallerinizle de, bağlanın.

(ii) Bu ayetler, tevil edilmedikleri takdirde, kader ve ilahi ilmin mahiyeti açısından önemli bir açılım getirmektedir: *bilme*nin söz konusu olabilmesi için mutlaka bir *bilinen* olmalıdır (ilim ma'lûma tâbidir). Kur'ân-ı Kerim, ilahî ilmi diğer bilişlerden farklı *fiilî / yaratıcı bir bilgi* olarak tanımlamaz ve böylece *kādir, hâlık, mürid* gibi ilahî sıfatların işlevsizleştirmez. O halde, yukarıda belirttiğimiz gibi,

*Hiçbir kâfir inkârcılığının,
*Hiçbir fâsık fâsıkane tutum ve davranışlarının;
*Hiçbir yönetim haksız icraatlarının,
*Hiçbir ülke geri kalmışlığının

faturasını ilahî ilme kesmemeli, suçu kendisinde aramalıdır.

(iii) Bu ayetler, ilahi ceza ve mükâfatta, ezelî ilmin değil fiilin bizzat gerçekleşmesinin ölçü alındığını göstermektedir. Çünkü *varlıkların neyi nasıl gerçekleştirmek üzere programlandığını* Allah'tan başkası bilemez; peygamberler dahil bir insanın, O'nun bilgisini kuşatması söz konusu değildir. O halde bizim açımızdan da Allah açısından da önemli olan, bir şeyin nasıl *gerçek*leştirildiğidir.

(iv) Bu ayetler, insanlara, davranışlarında daima dikkatli olma fikrini aşılamaktadır. Allah'ı, kâinata ilk hareketini verip onu kendi haline bırakan tamamen aşkın zattan ibaret bir tanrı şeklinde düşünmenin insanları gevşeklik ve tenbelliğe iteceği düşünülürse, bu ifadelerin Rahmân: 29'daki "O her an bir iştedir", Hadîd: 4'teki "Nerede olursanız olun O da sizinle beraberdir" gerçeği ile ne denli uyumlu olduğu görülecektir.

SONUÇ

- حتی نعلم ve لنعلم ifadeleri olduğu gibi kabul edilirse, -Kur'ân'da konuşan Allah olduğuna göre- Allah'ın bir şeyi yeni öğrenmesi söz konusu olacaktır. Oysa olaylara bağlı olarak ortaya çıkan böyle bir bilgi, Kur'ân'ın ilahî ilme ilişkin genel fikrine aykırıdır. Bu çoğul sıygalı ifadeler, "(Ben Hâlik-ı zü'l-celâl zaten biliyorum ama siz kullarımla birlikte) hepimiz bilelim / görelim diye" şeklinde çevrilebilir. Ancak bazı ayetlerde de, "tâ ki Allah bilsin" ve "henüz Allah bilmeden" anlamına gelen ليعلم الله ve لمّا يعلم الله tekil ifadeleri geçmektedir ki çoğul sıygası kullanılmadığı için "tâ ki hepimiz bilelim" şeklinde çevrilemezler. "Kur'ân ayetleri birbirini tefsir eder" kuralınca, bunları bir arada, özellikle de Âl-i 'İmrân: 140 ve Enfâl: 36 ile birlikte düşünmemiz gerekir; çünkü ilkinde: ليعلم الله dendikten sonra, bir nevî tefsir gibi açıkça: و يتخذ منكم شهداء buyruluyor. Demek ki Allah'ın bir şeyi yeni oğrenmesi söz konusu olmayıp maksat, müminlerin öğrenmesidir. Nitekim Enfâl: 36'da, açıkça ليميز الله الخبيث من الطيب / *tâ ki Allah murdarı temizden ayırsın*... buyrularak bu anlam verilir. Son olarak; *ilm* masdarı, *ru'yet* mânasında da kullanılmış olabilir -bilmek ve görmek fiilleri birbirinin yerine kullanılır-. Olay gerçekleşecek: yani irtidat edenler edecek imanda sebat edenler edecek (cihâd edenler edecek etmeyenler etmeyecek) ki hem Allah hem de müminler kimin ne olduğunu görecek ve O'na göre davranacak (Allah sevap / azap verirken, müminler de söz konusu kişilere karşı tutumlarını gözden geçirecek).
- Allah'ın sadece ilmindeki değil, bütün yapıp etmelerindeki ezelîlik, kâinat ve hâdisâtın *başlangıcı*na bağlanarak adeta orada kalmış gibi düşünülüyor: *Allah'ın; kâinatı yaratmadan ve zamanı oluşturmadan önce her şeye kâdir, her şeyi alîm, her şeyi hâlık... olduğu* söyleniyor; oysa ليعلم الله. لمّا يعلم الله, لنعلم, حتى نعلم vb. ayetlerin de gösterdiği üzere, bu ism-i şerifler eşyânın varlığından önceki durumuyla bırakılmayıp (كل يوم هو في شان ٢٩/٥٥) fahvâsınca, eşyâ ile eşgüdümlü düşünülecek olsa: her bir yeni mahlûkla birlikte o an gerçekleşen bir *yaratmanın*; her bir yeni ma'lûmla birlikte o an gerçekleşen bir *ilm*in, her bir yeni vahiy (ve ilham) ile birlikte o an gerçekleşen bir *kelâm*ın gerçekleştiği düşünülse, bu ayetler, zahirlerine de haml edilebilecektir.

olduğu hayat memat meselelerini konu almaktadır; Allah size bu hezimeti içinizdeki durustlerle donekleri gormek için tattırdı şeklindeki bir ifade sayıca az, güçsüz veya savaştan mağlup ayrılmış, sevdiklerini kaybetmiş durust mu'minler için en büyük teselli olmaktadır: Allah hepinizin durumunu görüyor, siz bu döneklere aldırmayın; O, bu tür imtihanlarla "kimin ne mal olduğunu" herkese iyice bildirmeyecek olsaydı, hiç kimse kendisinin ve guvendiklerinin gerçek durumunu bilemeyecek ve herkes sırf 'iman ettim' demekle cenneti hak ettiğini düşünecekti. Üstelik siz bu tipleri hâlâ kendinizden gorecek, onlara güvenip birtakım inkılap ve ıslahat projelerine girişecektiniz. Allah gibi mutlak güç, hikmet ve bilgi sahibi bir varlığın mu'minlerin durumunu biliyor olması, onların moralleri açısından son derece önemlidir. Bu ayetlerle müminlere bir nevî şöyle denmiş oluyor: Sizi mağlup ettiren de O'dur, ileride galip getirecek olan da O'dur; yeter ki siz O'nun elçisine sahip çıkıp ona tam anlamıyla: salt sözle değil hallerinizle de, bağlanın.

(ii) Bu ayetler, tevil edilmedikleri takdirde, kader ve ilahi ilmin mahiyeti açısından onemli bir açılım getirmektedir: *bilme*nin söz konusu olabilmesi için mutlaka bir *bilinen* olmalıdır (ilim ma'lûma tâbidir). Kur'ân-ı Kerim, ilahi ilmi diğer bilişlerden farklı *fiilî / yaratıcı bir bilgi* olarak tanımlamaz ve böylece *kâdir, hâlık, mürîd* gibi ilahî sıfatların işlevsizleştirmez. O halde, yukarıda belirttiğimiz gibi,

*Hiçbir kâfir inkârcılığının,
*Hiçbir fâsık fâsıkane tutum ve davranışlarının;
*Hiçbir yönetim haksız icraatlarının,
*Hiçbir ülke geri kalmışlığının

faturasını ilahî ilme kesmemeli, suçu kendisinde aramalıdır.

(iii) Bu ayetler, ilahi ceza ve mükâfatta, ezelî ilmin değil fiilin bizzat gerçekleşmesinin ölçü alındığını göstermektedir. Çünkü *varlıkların neyi nasıl gerçekleştirmek üzere programlandığını* Allah'tan başkası bilemez; peygamberler dahil bir insanın, O'nun bilgisini kuşatması söz konusu değildir. O halde bizim açımızdan da Allah açısından da önemli olan, bir şeyin nasıl *gerçek*leştirildiğidir.

(iv) Bu ayetler, insanlara, davranışlarında daima dikkatli olma fikrini aşılamaktadır. Allah'ı, kâinata ilk hareketini verip onu kendi haline bırakan tamamen aşkın zattan ibaret bir tanrı şeklinde düşünmenin insanları gevşeklik ve tenbelliğe iteceği düşünülürse, bu ifadelerin Rahmân: 29'daki "O her an bir iştedir", Hadid: 4'teki "Nerede olursanız olun O da sizinle beraberdir" gerçeği ile ne denli uyumlu olduğu görülecektir.

SONUÇ

حتى نعلم ve نعلم ifadeleri olduğu gibi kabul edilirse, -Kur'ân'da konuşan Allah olduğuna göre- Allah'ın bir şeyi yeni öğrenmesi söz konusu olacaktır. Oysa olaylara bağlı olarak ortaya çıkan böyle bir bilgi, Kur'ân'ın ilahî ılme ilişkin genel fikrine aykırıdır. Bu çoğul sıygalı ifadeler, "(Ben Hâlik-ı zu'l-celâl zaten biliyorum ama siz kullarımla birlikte) hepimiz bilelim / görelim diye" şeklinde çevrilebilir. Ancak bazı ayetlerde de, "tâ ki Allah bilsin" ve "henüz Allah bilmeden" anlamına gelen ليعلم الله ve لما يعلم الله tekil ifadeleri geçmektedir ki çoğul sıygası kullanılmadığı için "tâ ki hepimiz bilelim" şeklinde çevrilemezler. "Kur'ân ayetleri birbirini tefsir eder" kuralınca, bunları bir arada, özellikle de Âl-i 'İmrân: 140 ve Enfâl: 36 ile birlikte düşünmemiz gerekir; çünkü ilkinde: ليعلم الله dendikten sonra, bir nevî tefsir gibi açıkça: و يتخذ منكم شهداء buyruluyor. Demek ki Allah'ın bir şeyı yeni öğrenmesı söz konusu olmayıp maksat, müminlerin öğrenmesidir. Nitekim Enfâl: 36'da, açıkça ليميز الله الخبيث من الطيب / *tâ ki Allah murdarı temizden ayırsın...* buyrularak bu anlam verilir. Son olarak; *ilm* masdarı, *ru'yet* mânasında da kullanılmış olabilir -bilmek ve görmek fiilleri birbirinin yerine kullanılır-. Olay gerçekleşecek: yani irtidat edenler edecek imanda sebat edenler edecek (cihâd edenler edecek etmeyenler etmeyecek) ki hem Allah hem de müminler kimin ne olduğunu görecek ve O'na göre davranacak (Allah sevap / azap verirken, müminler de söz konusu kişilere karşı tutumlarını gözden geçirecek).

Allah'ın sadece ilmindeki değil, bütün yapıp etmelerindeki ezelîlik, kâinat ve hâdisâtın *başlangıc*ına bağlanarak adeta orada kalmış gibi düşünülüyor: *Allah'ın; kâinatı yaratmadan ve zamanı oluşturmadan önce her şeye kādir, her şeyi alîm, her şeyi hâlık... olduğu* söyleniyor; oysa يعلم الله، لما يعلم الله، لنعلم، حتى نعلم vb. ayetlerin de gösterdiği üzere, bu ism-i şerifler eşyânın varlığından önceki durumuyla bırakılmayıp (كل يوم هو في شأن ٢٩/٥٥) fahvâsınca, eşyâ ile eşgüdümlü düşünülecek olsa: her bir yeni mahlûkla birlikte o an gerçekleşen bir *yaratmanın*; her bir yeni ma'lûmla birlikte o an gerçekleşen bir *ilm*in, her bir yeni vahiy (ve ilham) ile birlikte o an gerçekleşen bir *kelâm*ın gerçekleştiği düşünülse, bu ayetler, zahirlerine de haml edilebilecektir.

NÜZÛL; DİNLERİN KAYNAĞI[1]

GİRİŞ

Odağında 'vahy' (وحي) masdarının yer aldığı semantik sahanın önemli anahtar kelimelerinden biri de 'nüzûl'dür (نُزُل - تنزيل - إنزال). Bu kavram, Allah-insan iletişiminin nasıl gerçekleştiği sorunsalı açısından son derece önemlidir. Allah'tan, nüzûl ve türevleri Kur'ān'da dini-seküler geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu fırsat iyi değerlendirilir; nüzûl ve türevleri, ilgili diğer kavramlar çerçevesinde *ilmî* bir usulle tahlil edilebilirse, nüzûlün anlamı, dolayısıyla da vahyin mahiyeti vuzûha kavuşacaktır.

Bu çalışmada; nüzûl ve türevlerinin Kur'ān'daki anlamlarına geçmeden önce, nuzûlün kavramsal çerçevesine giren Kur'ānî kavramlara işaret edilecek, daha sonra 'nüzûl'ün dinî mânası seküler anlamı ışığında ortaya konmaya çalışılacaktır (وبالله التوفيق).

I. NÜZÛL ve TÜREVLERİ; KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kur'ān'da 'nüzûl' ve türevleri ile indiği anlatılan şeyler aşağıda zikredilecektir; ancak daha önce, bunların kullanıldıkları edatları sunup kelimeye nasıl bir anlam kattıklarını yansıtmaya çalışacağız:

1.1. 'NÜZÛL', 'İNZÂL' ve 'TENZÎL'; GENEL OLARAK

Firûzâbâdî'nin verdiği bilgilere göre; 'nüzûl'; 'hayvandan inme' ve 'kuyuya inme' örneklerinde de görüldüğü gibi "yukarıdan aşağıya inmek" demektir[2].

İniş ifade eden نزل geçişsiz bir fiildir ve genelde bu anlamı ile kullanılır. Sadece bir ayette[3] "bâ" harf-i cerri ile geçişli kullanılarak Kur'ān'ın Kutsal Ruh (Cebrail) tarafından indirildiği anlatılmıştır. نزل'nin masdar binâ-i merresi

---

1 "Demirin İnzâlinden Kur'ân'ın İnzâline -Bir Nüzûl Analizi-", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2009, sy. 43, sh. 155-176

2 Bkz. *Besâiru zevi't-temyiz*, "n-z-l" md. (26. bab). Firûzâbâdî, bu ayrımı geçersiz kıldığı düşünülen bazı kullanımları yorumlar.

3 Şu'arâ 26/193.

olan نزلة kelimesi[4] beher Kur'ân pasajının mustakil 'inzâl' devresini; Kutsal Ruh'un 'bir inişi'ni ifade eder.

'İnzâl'ın anlamı "yukarıdan aşağıya indirmek" iken, karşıtları olan

'uluvv (علو),

su'ud (صعود),

rukıyy (رقي),

ref' (رفع)

"aşağıdan yukarıya yükselme" anlamında birleşmektedir. Tıpkı *inzâl* gibi karşıtları da maddi ve manevî yükseklikleri ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Buna karşılık,

hubût (هبوط),

harr (خر) ve

sükût (سقوط)

kelimeleri 'nuzûl' ile aynı anlamda birleşmektedir.

Nüzûl kelimesini seküler alandan kutsal alana taşıdığımızda, *vahy* (إيحاء), *tefhîm, şerh-i sadr, ilkâ* (إلقاء), *ıtlâ'* (إطلاع), *beyân/tebyîn, irâe* (إراءة), *i'lâm/ta'lîm, kelâm/teklîm, kavl, tilâvet* ve *kırâet* kavramlarının da 'nüzûl' ile aynı semantık sahayı paylaştığını görüyoruz. Bu kavramlar, insanın yaratılış özelliklerini anlatan *nefh-i rûh, tesviye, fıtrat, kâlûbelâ, 'ahd ü misâk, ilhâm* (إلهام), *hidâyet, îzâ'* [(أوزعني) (إيزاع] gibi Kur'ân kavramları[5] ile birlikte düşünülmelidir. Yani, nüzûl 'ınsanın bırakın kendisini, daha ataları bile yaratılmadan önce' başlamaktadır (إصطفاء). -Bunların teker teker tahlil edilmesi, "Vahyin semantik çerçevesi" başlıklı müstakil bir çalışmanın konusudur. Bunlara sadece temas ediyoruz: Bu kelimelerle; muhataplar açısından henüz 'mevcut' olmayan Allah katındaki emir-yasak-tavsiye ve bilgilerin 'elçi' ile buluşmasının farklı veçheleri anlatılmış oluyor:

Allah katındaki kutsal gaybî gerçeklerin;

* 'Anla'tılması (*tefhîm*),

* Açıklanması (*beyân/tebyîn*),

---

4 Necm 53/13.

5 Bu kavramların geçtiği ayetler için bkz. Abdulbakı, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, ilgili kelimeler

- Gösterilmesi (*irâe*),
- Bildirilmesi (*i'lâm/ta'lîm*),
- Söylenmesi (*kelâm/teklîm* ve *kavl*),
- Okunması (*kırâet/tilâvet*),
- Verilmesi (*îtâ*);
- Gaybî gerçeklere insanın muttalî kılınması (*ıtlâ'*),
- İnsanın alıcı organı ile buluşturulması (*ilkā*),
- Gaybî gerçeklerin insan tarafından alınması (*telâkkî*),
- İnsan zihninin Allah katındaki kutsal gaybî gerçeklere açılması (*şerh-i sadr*),
- İnsanın kafasında birdenbire -bu gerçeklerden birine yönelik- bir şimşek çaktırılması (*vahy*).]

Yalnız, söz konusu semantik sahaya giren, anlamca da 'nüzûl'e yakın olan *hüviyy* ve *tedellî* (هُوِيّ، تدلّي) kelimelerinin tahlil edilmesi gerektiğini düşünüyoruz: Her iki kelime de vahyin inişinin tasvir edildiği ayetlerde beraberce geçiyor: 'Necm'in inişi "yukarıdan aşağıya iniş" bildiren[6] *hüviyy* masdarı ile anlatılırken, vahyeden ile vahyedilen arasındaki yakınlık تدلّى fiili ile ifade ediliyor[7]. Burada indiğinden bahsedilen 'necm'; genelde "yıldız" özellikle de Süreyyâ / Ülker anlamına gelir. Ancak buradaki bağlamı itibariyle "tek seferde nazil olan Kur'ân parçası" anlamına geldiği söylenebilir.

Zemahşerî bunu, dört görüşten üçüncüsü olarak yorumsuz zikrederken[8], Taberî her ikisini Mücahid'e isnat ettiği 2 görüşten ikincisi olarak verir; ancak ona göre, doğru olan; 'necm'in yıldız anlamına gelmesidir[9].

---

6 Bkz. Fîrûzâbâdî, *Besâır*, "h-v-y" md.

7 *Indiği sıra o vahye yemin ederim ki [ey putperestler]: arkadaşınız [Muhammed] ne sapmıştır, ne şaşmıştır; ne de kendi keyfinden konuşmaktadır. Bu, ona vahyedilen bir vahiyden ibarettir. Bunu kendisine [cinler ve insanlar değil] güçlü-kuvvetli, müthiş bir deha sahibi [yani Kutsal Ruh Cebrail] öğretmektedir [O; arkadaşınızın] en üst düzeydeki ufku ile aynı düzeye gel[erek onunla kaynaş]mış; sonra yaklaşıp iyice sarkmış ve aralarında bir yaylık hatta daha da az bir mesafe kalmıştır. İşte o zaman, bendesine ne vahy etmişse etmiş; onun gönlü de gördüğü şeyde yanılmamıştır...*

8 Bkz. *el-Keşşâf*, Necm 53/1 hk.

9 Bkz. *Câmi'u'l-beyân*, Necm 53/1 hk.

(a) *Hevâ - yehvî - huviyyen* (ayrıca *heviyyen/heveyânen*) şeklinde kullanılan bu kelimenin if'âl babına nakledilmiş şekli olan أهْوى; "havaya kaldırıp aşağıya düşürmek/atmak" demektir[10]. والمُؤتفكة أهْوى ayetinde[11], lûtî kasabaların altının üstüne getirilmesinden bahsedilmektedir.

(b) "Kova" anlamındaki *delv* kökünden gelen أدْلى ; تدلّى ve دلّى fiillerinin mutâvaatıdır; دلّاه فتدلّى "sarkıttı, o da sarktı..." anlamına gelir. Kur'ân'da her üç fiil de mevcuttur. أدْلى bir ayette "hâkimlere haksız çıkar sağlama; rüşvet verme"[12] yasağı, bir ayette "kuyuya kova sarkıtma"[13] anlamında; دلّى Iblis'in Hazret-i Adem ve eşini aldatarak 'cennet'ten 'arz'a sarkıtması[14] bağlamında, تدلّى ise vahiy esnasında Kutsal Ruh'un Hazret-i Muhammed'e bir yay kadar yaklaşıp sarkması anlatılırken kullanılmıştır. Adeta, Yüce Allah, Kutsal Ruh'u Hazret-i Peygamber'in idrakine sarkıtmış, Kutsal Ruh da bu emre uyarak sarkmıştır. "İdrakine" diyoruz, çünkü dikkat edilirse, ما كذبَ الفؤادُ ما رأى ayetinde "görme" eylemi -genelde anlaşılanın aksine- Hazret-i Peygamber'in 'göz'üne değil, 'kalb'ine atfedilmiştir. Bu, vahiy hadisesinin mahiyeti açısından son derece dikkat çekicidir. [Gerçi birkaç ayet sonra da "O Sidre'yi büruyen bürurken, göz(ü) ne şaştı ne de taştı (vahyi ne fazla ne eksik; tam olarak aldı)" (إذ يغْشى السِّدْرةَ ما يغْشى ما زاغ البصرُ وما طغى) buyrulmuştur. Ancak زيْغ masdarı -"gözlerin dehşetle açılması/irkilmesi"[15] ve "hedefi gözden kaçırma/görememe"[16] anlamları ile 'göz'e de isnat edilmişse de- esasen 'kalb'in eylemidir[17]; kalp gözü kastedilmektedir.]

---

10 Bkz. Fîrûzâbâdî, *Besâir*, "h-v-y" md.

11 Necm 53/53.

12 Bkz. Bakara 2/188.

13 Bkz. Yusuf 12/19.

14 Bkz. A'râf 7/22.

15 Bkz. Ahzâb 33/10.

16 Bkz. Sâd 38/63.

17 Bkz. Âl-i 'İmrân 3/7, 8; Tevbe 9/117; Saf 61/5.

1.2. NÜZÛL ve TÜREVLERİ; KUR'ÂN'DA KULLANILIŞI

1.2.1. İNZÂL / TENZÎL EDİLEN

İndirilişi 'nüzûl' ve 'tenezzül' masdarları ile anlatılan hususlar azınlıkta kaldığı için, önce bunları, akabinden 'inzâl' ve 'tenzîl' ile gelenleri aralarında gruplandırarak vereceğiz; 'inzâl' kavramını bunların ışığında tahlil edeceğiz.

(i) Nuzûl edenler

Kur'ân'da azap[18] ve su (yağmur)[19] inişi gibi maddî olgular نزل fiili ile ifade edilmiş; ayrıca, "nâzil olan gerçek/hak"[20] ifadesi kullanılmıştır.

(ii) Tenezzül edenler

Kur'ân'da; şeytan/lar[21], melekler[22], Cibrîl[23] / Ruh[24] ve ilahî emr[25] gibi soyut varlıkların 'tenezzül'ünden bahsedilmektedir. Tenezzül; *'nuzûl'*ün tefe'ul kalıbına sokulmuş hâlidir. Bu kalıp, kelimeye tekellüf anlamı kazandırır. Böylece, o işin "bir süreç içerisinde belli bir zorlukla aşama aşama meydana geldiği" anlaşılır. Bu anlam yapısı; ölüm anındaki kişiyle ilgili 'tenezzül'de açıkça müşahede edilebileceği gibi, İslâm vahiy tecrübesinde de müşahede edilebilir: Vahyin zorlu bir süreç olması bir yana, Hazret-i Peygamber'in ilk vahiy alışı ile sonrakiler arasında bariz bir fark vardır[26]: Son derece zor, ağır bir olay olarak başlayan vahiy, zamanla adeta bir meleke haline gelmiştir. Hatta, bir seferinde Hazret-i Peygamber, kendisini sıkıştırmak için birtakım tarihî olaylar hakkında bilgi isteyenlere istedikleri cevabı ertesi gün verebileceğini vaad etmiş[27], fakat ilahî bir imtihan gereği vahiy gecikmiş de gecikmiştir. İşte, وما نَتَنَزَّلُ الا بأمر ربك [Biz kendi inisiyatifimizle değil, tama-

---

18 Sâffât 37/177.

19 Sebe' 34/2.

20 Hadîd 57/16.

21 Şu'arâ 26/210, 221, 222.

22 Fussilet 41/30; Kadr 97/4.

23 Meryem 19/64.

24 Kadr 97/4.

25 Talâk 65/12.

26 İlk birkaç yıl 'Alâk Sûresinden başka vahiy gelmemesi (fetret-i vahy), buna karşılık, 2. kıssaların yoğunlaştığı ikinci Mekkî dönemde ve bilhassa Medine'de Bedir, Uhud, Hudeybiye, Tebuk savaşları gibi muazzam olayların akabinde vahyin adeta bardaktan boşanırcasına yağması...

27 Krş. Matüridî, *Te'vîlât*, Mihrişah, vrk 446a. (Matüridî, ilgili kıssayı şiddetle reddediyor).

men senin Rabbının emriyle iniyoruz] ayetiyle[28] vahyin ne Peygamberin ne de Cibrîl'in inisiyatifinde bulunduğu, aksine tamamen Allah'a bağlı olduğu, 'tenezzul' kelimesi kullanılarak bizzat Cibrîl'in ağzından anlatılmıştır. Bu, aynı zamanda Kur'an'ın kaynağının şeytan/lar olmadığını da göstermektedir, çünkü şeytan/lar, çoğu yalancı olan günahkâr palavracılara 'tenezzul' ederler[29]. Söz konusu tutumları onların alıcılarını (kalp aynalarını) karartmakta, onları şeytani yönlendirmelere açık hale getirmektedir.

Diğer ayetlere gelince; ilahî buyruğun (الأمر) göklerle yer arasında 'tenezzul' edip durduğu[30]; her şeyin ölçülüp biçildiği 'kadr' gecesinde "o"nun *'inzâl'* edildiği, melekler ve Ruh'un da bütün ilahî buyruklar (من كل أمر) ile ilgili olarak -herhalde Arz'a- 'tenezzül' edip durdukları[31] belirtilmektedir. İlkine göre; ilahî emir göklerle yer arasında adeta ilgililer tarafından alınmayı (*telakki* edilmeyi) beklemekte, ikinciye göre ise, araya fart-ı zekâ sahibi (نفس), güvenilir "elçi"ler girmektedir. Demek ki, ilahî emir kâh elçi/ler aracılığı ile kâh doğrudan alınıyor[32]. 2. olarak; Kadir Sûresinde 'tenezzül'ün de 'inzâl'in de Kadir gecesi vukû bulması ve 'tenezzül'ün 'inzâl'i izlemesi dikkat çekicidir. Demek ki, Allah o gece 'inzâl' etmiş, onlar da o gece 'tenezzül' etmişlerdir; O indirmiş, onlar da inmişlerdir. Bir tür emir ve emre imtisâl...

Son ayete[33] göre ise; dosdoğru yaşayıp da dehşetli ölüm anı yaklaşan müminleri rahatlatmak, onlara moral vermek için melekler o kişinin üzerine 'tenezzül' etmektedirler ki diğerlerinden farklı olan bu mazmunda, "iyi insanların ölüm sarhoşluğu esnasında hissedecekleri dinginlik, gözün arkada kalmaması, sekîne ve huzur içinde ölme" temaları meleklerin tenezzülü teşbihi ile anlatılmıştır. Nitekim savaşta kâfirleri yenen 'mümin'lere melek gönderildiğini belirten ayetlerde[34] de aslında "askerin *sekîne/güven/huzur* içinde, yüksek bir moral ve imanla savaştıkları" anlatılmaktadır. Yani, mümin, kararlılıkla, Allah bilinciyle dopdolu bir şekilde savaşır, sabır ve di-

---

28 Meryem 19/64.

29 Şu'arâ 26/210, 221, 222.

30 Talâk 65/12.

31 Kadr 97/4

32 Şûra: 52 de bu çıkarsamayı destekler.

33 Fussılet 41/30

34 Bkz. Enfâl 8/12.

rençle mücadeleye devam ederse[35], melekleri celbetmiş olur... Kur'ân'dakı bu temalarla müminler teselli edilmiş, müjdelenmiş, kendilerine moral verilmiş olmaktadır.

(iii) İnzâl ve tenzîl edilenler

Aşağıdaki ayetlerde, maddî-manevî (somut-soyut) şeylerin inişi; 'nüzûl' masdarının if'âl ve tef'îl kalıpları olan 'inzâl' ve 'tenzil' kökünden gelen kelimelerle belirtilmektedir.

İf'âl babı geçişlidir. Bir şeyin 'inzâl' edildiği belirtiliyorsa, "kullanıldığı cümledeki tema dahilinde, tek/toplu bir indirme"den söz ediliyor demektir. Tef'il babı ise, -yerine göre- fiilde, fâilde ya da mef'ûlde çokluk ifade eder. Bir şeyin 'tenzîl' edildiği belirtiliyorsa, tek bir inişten değil, çok sayıda inişten söz ediliyor demektir.

Kur'ân ve meleklerin inişi anlatılırken 'inzâl' ve 'tenzîl' arasındaki fark gözetilir: 'Tenzîl' "ilgili şeyin, indirildiğine işaret edilen yere defalarca ve gruplar/parçalar halinde inişi"ni anlatır. 'İnzâl' ise genel anlamda iniş ifade eder. Sözgelimi "Kur'ân'ın Kadir gecesi 'inzâl' edildiği"ni belirten ayette, Kur'ân'ın Levh-i Mahfuz'dan toplu olarak yakın semaya indirilişi kastedilir. 'Zikr'in inişi 'inzâl' ile anlatılıyorsa[36], orada ilahî mesajın inişi ve Peygamber gönderme (بعثة) olgusuna genel olarak dikkat çekiliyor demektir. 'Tenzîl' ile anlatılıyorsa[37], Kur'ân mesajının ayet ayet / sure sure inişi kastediliyor demektir[38].

Kur'ân'da 'inzâl' ve 'tenzîl' edildiği belirtilen şeyleri maddî-manevî olarak ikiye ayırabiliriz:

(a) Maddî/somut şeyler

(1) *İnzâl* masdarı ile; Ehl-i Kitap'tan Yahudi Nazîroğullarının kalelerinden indirilmesi[39], kenz/hazîne[40]. (2) demir[41], libâs[42], sekiz çift ehlî hayvan[43],

---

35 Bkz. Âl-i 'İmrân 3/125.

36 Örn. Talâk 65/10-11.

37 Örn. Hıcr 15/9.

38 Bkz. Firûzâbâdî, "n-z-l" md., *Besâiru zevi't-temyiz*.

39 Ahzâb 33/26.

40 Hûd 11/12

41 Hadîd 57/25.

42 A'râf 7/26.

43 Zumer 39/6

su/yağmur[44], rızk[45], men ve selvâ[46], sofra[47]. *Tenzil* masdarı ile; su/yağmur[48], dolu[49], men ve selvâ[50], rızk[51], sofra[52]. (3) *İnzâl* masdarı ile; hayır[53], azap[54], kitap[55], Hazret-i İbrahim'e, Hazret-i İsmail'e, Hazret-i İshak ve Hazret-i Yakup'a indirilenler[56], Tevrât[57], İncil[58], Tevrât ve İncil[59], Kur'ân-ı Kerim[60], ayet/ler[61], güçlü delil (سلطان)[62], pasaj (سورة)[63], hüdâ[64], zikr[65], kitap ve

44 Bakara 2/22, 164. En'âm 6/99; A'râf 7/57, Yunus 10/24. Ra'd 13/17; İbrahim 14/32; Hicr 15/22, Nahl 16/10, 65, 18/45, TaHâ 20/53; Hac 22/5, 63, Mü'minûn 23/18; Furkân 25/48, Neml 27/60, Lokman 31/10, Fâtır 35/27; Zümer 39/21; Fussilet 41/39; Vâkı'a 56/69; Nebe' 78/14

45 Yunus 10/59, Câsiye 45/5.

46 Bakara 2/57; A'râf 7/160

47 Mâide 5/114

48 Enfâl 8/11, 'Ankebût 29/63; Rum 30/24, 49, Lokman 31/34; Zuhruf 43/11; Kâf 50/9.

49 Nûr 24/43

50 TaHâ 20/80

51 Gâfir 40/13; Şûra 42/27, 28.

52 Mâide 5/112, 115.

53 Kasas 28/24 (yiyecek içecek/sofra ve kalacak yer).

54 Hicr 15/90. Ricz. Kasas 28/34; Bakara 2/59.

55 Bakara 2/174. 213, 231; Âl-i 'İmrân 3/7; Nisâ 4/105, 136, Mâide 5/48, A'râf 7/157, Nahl 16/64; 18/1, 'Ankebût 29/47, 51; Zümer 39/2, 41, 55 (indirilen en güzel vahiy/kitap); Hadid 57/25; *kitâben* (21/10; *kitâbin* (42/15).

56 Bakara 2/136; Âl-i 'İmrân 3/84, Nisâ 4/60, 162; Mâide 5/59.

57 Mâide 5/44, 45; En'âm 6/91 ve 114 (ikisi de *el-kitâb*).

58 Âl-i 'İmrân 3/53, Mâide 5/47.

59 Âl-i 'İmrân 3/3, 65, 199, Nisâ 4/60, 162, Mâide 5/48, 59; En'âm 6/156; 'Ankebût 29/46

60 Bu ayetlerin çoğunda Kur'ân kelimesi geçmiyorsa da maksat Kur'ân'dır: Bakara 2/4, 41, 90, 91, 170, 185, 285; Âl-i 'İmrân 3/72, 84, 199, Nisâ 4/60, 61, 162, 166, 174 (nûr-ı mübin). Mâide 5/49, 59, 66, 67, 68, 81, 83, 104; En'âm 6/92, 155, 157; A'râf 7/2, 3, 157 (nûr); Enfâl 8/41 (Bedir savaşında inzâl edilen ayetler); Tevbe 9/97; Yunus 10/94. Hûd 11/14; Yusuf 12/2, Ra'd 13/1 (hak), 36, 37; İbrahim 14/1, TaHâ 20/2, 113; Furkân 25/6; 'Ankebût 29/46. Lokman 31/21, Sebe' 34/6 (hak); Sâd 38/29. Duhân 44/3, Ahkâf 46/30; Muhammed 47/9; Haşr 59/21; Teğâbun 64/8 (nûr), Kadr 97/1

61 Nûr 24/34, 46, Kasas 28/87; Mu[illegible] Talâk 65/5 (*emrullâh*).

62 Yusuf 12/40, Rum 30/35; Necm [illegible]

63 Mâide 5/64, 68. Tevbe 9/86, 12[illegible], 12[illegible], Nûr 24/1; Muhammed 47/20

64 Bakara 2/159

65 Nahl 16/44. Sâd 38/8, *zikrun* (21/50), *zikran* (65/10)

hikmet[66], kitap ve ölçü (ميزان)[67], mucize (آية)[68]. *Tenzil* masdarı ile; mucize[69], kitap[70], pasaj[71], Tevrât[72], Kur'ân-ı Kerim[73], furkân[74], zikr[75], güçlü delil[76], deposu Allah katında bulunan her şey[77].

(b) Manevi/soyut şeyler

İnzâl masdarı ile; güven duygusu (أمنة)[78], huzur (سكينة)[79], manevi ordular[80], melek/ler[81], iki meleğe/meliğe indirilen gizli bilgiler[82], hiçbir şey[83]. *Tenzil* masdarı ile; melek/melâike[84] ve Yüce Allah'ın, fazl ü kereminden indirdiği şey (peygamberlik / Kur'ân)[85]]

1.2.2. İNZÂL / TENZÎL EDİLEN YER (VERİCİ)

Pekiyi bu verilerin/bilgilerin insana inzâl edildiği yer neresidir? Bir 'yukarı'lık ve 'üst'lük anlamı bulunmakla birlikte, bunu 'sema' olarak anlayıp semayı da 'üzerimizdeki gökkubbe' ile sınırlandırabilir miyiz?

Kur'ân bu soruya cevap sadedinde, birbiriyle ilişkili 3 temel kavram üzerinde durur: *Gayb, Allah'ın katı, Allah'ın ilmi.*

66 Nisâ 4/113.

67 Hadîd 57/25.

68 Bakara 2/99, 159; Yunus 10/20; Ra'd 13/7; İsrâ 17/102; 'Ankebût 29/50.

69 En'âm 6/37, 81; A'râf 7/33; Şu'arâ 26/4; Hadîd 57/9.

70 Örn. Bakara 2/176; Âl-i 'İmrân 3/3; Nisâ 4/136; *kitâben* (4/153; En'âm 6/7; İsrâ 17/93; Furkân 25/32).

71 Tevbe 9/64; Muhammed 47/20.

72 Âl-i 'İmrân 3/93.

73 Bakara 2/105 (*hayr*); Mâide 5/101; En'âm 6/114; İsrâ 17/82 (Kur'ân'dan şifa ve rahmet); Şu'arâ 26/198, İnsan 76/23; Furkân 25/32; Zuhruf 43/31; Muhammed 47/2 (hak).

74 Furkân 25/1.

75 Hicr 15/6, 9.

76 Âl-i 'İmrân 3/151; A'râf 7/71; Hac 22/71.

77 Hicr 15/21.

78 Âl-i 'İmrân 3/154.

79 Tevbe 9/26, 40; Feth 48/4.

80 Tevbe 9/40; YâSin 36/28.

81 Âl-i 'İmrân 3/124; En'âm 6/8; Mü'minûn 23/24. Furkân 25/7, 21, Fussilet 41/14.

82 Bakara 2/102.

83 Yani, inkârcıların "Allah hiç kimseye hiçbir şey inzâl etmiş değildir!" şeklindeki iddiaları En'âm 6/91, YâSin 36/15.

84 En'âm 6/111, Hicr 15/8; Nahl 16/2; İsrâ 17/95; Furkân 25/25

85 Bakara 2/90

(i) Gayb; insan idrâkini aşan olgular; insanın kavrayış alanının ötesinde bulunan, onu aşan hakikatin bütün safhaları[86] olarak tanımlanabilir.

(ii) Allah'ın ezeli-ebedî ilmi, idrak ötesi bilgilerin *'inzâl' / 'tenzîl'* edildiği ilahi merkez; Levh-i Mahfuz (لوح محفوظ)[87], Kitâb-ı Mübin (كتاب مبين)[88] ve Kitâb-ı Meknûn (كتاب مكنون)[89] tabirleri ile anlatılır ki bunlar "Allah'ın ilmi"ni[90] sembolize etmektedir. Allah'ın ilmi; zaman ile kayıtlı olmayan ezelî-ebedî, mutlak bir bilgidir[91].

(iii) Allah'ın katı

عند الله؛ عند ربك؛ عندنا؛ عندي؛ لدينا؛ لديَّ؛ لدُنّا؛ لدُنْك؛ لدُنّي

gibi, لدى ,عند ve لدُن kelimelerinin Allah'a ya da -O'na râci bir zamire- izafe edildiği kavramlar[92]; insan idrâkine kapalı alanın "Allah'ın katı" olarak da tavsif edilebileceğini göstermektedir[93].

Pekiyi Allah'ın katı ne(resi)dir?

Gaybi bir mahiyeti bulunan bu katı bir 'mekân' -sözgelimi ilahî bir yurt- olarak düşünebilir miyiz?

Bu tabirin, "henüz yaşanmamış olduğu için idrak edilemeyen gaybî - zamanî bir kavram"ı ifade ettiği söylenebilir. Nitekim bir ayette, kâfirlerin baskı ve işkenceleri altında inleyen gariban erkeklerin, kadın ve çocukların; "Bize katından bir velî lûtfet, bize katından bir yardımcı lûtfet!"[94] diye dua ettikleri belirtiliyor ve bu yakarış hatırlatılarak müminlere cihad emrinin sebebi/illeti gösteriliyor. Müminlerin, kısa bir süre sonra bu zavallıları kâfirlerin tasallûtundan kurtardıkları düşünüldüğünde, Allah katındaki 'velî' ve 'yardımcı'ların Hazret-i Peygamber ile dâva arkadaşları olduğu ortaya çıkıyor. O sırada, tamamı yeryüzünde mevcut; ama sahip çıkma *(velâyet)* ve

86 Esed, *Kur'ân mesajı*, I. 4.

87 Burûc 85/22.

88 En'âm 6/59.

89 Vâkı'a 56/78.

90 Bakara 2/255; Hûd 11/14.

91 Allah'ın ilmi hk. geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, "Kur'ân'daki genel ilahi ilim telakkısına aykırı ayetlerin yorumu", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, XXII, s. 185-203, İstanbul, 2004.

92 İlgili ayetler için bkz. Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, ilgili kelimeler.

93 Örneği: "Hiçbir şey yoktur ki hazineleri Bizim katımızda olmasın; Biz onu ancak belli bir oranla 'tenzil' etmekteyiz." (Hicr 15/21)

94 Bkz. Nısâ 4/75 (واجعل لنا من لدنك وليا واجعل لنا من لدنك نصيرا).

yardım eylemleri henüz gerçekleşmemekte; dolayısıyla, velî ve yardımcı olarak henuz yoklar. Varlar, ama velî ve yardımcı olarak değil... Bu vasıfları ile hâla gayp alanındalar. Bu sebeple, cihad ederek o garibanlara sahip çıktıklarında, yardım ettiklerinde "Allah katı"ndan gönderilmiş oluyorlar. Bir başka ayette ise, yine, ayet inzâl edildiğinde henüz geçekleşmemiş, fakat birkaç sene sonra gerçekleşecek bir olay "Allah'ın katında" olmakla tavsif ediliyor[95]. Muhatapların, bu ayetin indirilişinin üzerinden on sene bile geçmeden; özellikle Huneyn savaşında, ayrıca Hazret-i Ömer ve Osman devirlerinde muazzam ganimetler elde ettikleri tarihi bir realitedir. Burada, 'Allah katında' olan nedir? Ganimetler mi yoksa bunların Müslumanlar tarafından elde edileceği bilgisi mi? İkinci şık, "Allah'ın ilmı" vb. başka tabirlerle anlatıldığına göre, ganimetlerin kendisidir. Allah açısından zaman farkı, yani, gelmiş-geçmiş ve gelecek diye bir kayıt söz konusu olmadığı için, O, bütün zamanları karşısında tek bir an gibi gormektedir. Müslümanlar için, o an itibariyle tamamen belirsiz; idrak dışı olan bir şey bütün çıplaklığıyla O'nun katında bulunmaktadır.

Bu durumda, Kur'ân'ın inzâl edildiği yeri "insan idrakinin ulaşamadığı manevî bir yücelik" olarak mı yoksa basbayağı gökyüzü olarak mı tasavvur etmeliyiz? Şüphesiz, 'yağmur suyu' gibi gökten inzâl edilen şeyler vardır, ama 'sekine' gibi gökle alâkalı olmaksızın inzâl edilen şeyler de vardır. Kutsal bildirilerin kaynağı olarak gökyüzünü düşünmek en kolay, en tehlikesiz iş gözükmektedir. Çünkü eskiden, insan zihni; yukarı ve üst kavramını en iyi bu şekilde anlayabilmekteydi; Yerküre'yi tanımadığı gibi gökyüzünü de tanımıyor; o zaman, bütün anlaşılmaz/içinden çıkılmaz (müphem/muğlâk) işleri göğe havâle etmek kolay oluyordu... -Bunu destekler mahiyette ayetler de bulunabilir[96].- Ancak bizce, Kur'ân'ın inzâl edildiği yer "maddi bir

---

[95] *"Allah yolunda harbe çıktığınız zaman, olayların iyice ortaya çıkmasını bekleyin. Size teslimiyet gosteren birine, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek: 'Sen mümin değilsin (sana emân veremeyiz)!' demeyin. Çunku Allah katında daha, çok ganîmet var!"* Nisâ 4/94. Ayrıca bkz. Feth: 19.

[96] 'Yuce' Allah hiçbir şeye sembol yoluyla dahi benzetilemeyeceği için (Şûra 42/11) mekândan münezzehtir. Yani Allah için, "şuradadır" denemez. Kâinat nâmına sadece "su" bulunduğu için, Arş'ı henüz sadece su üzerinde- iken (Hûd 11/7), gökleri ve yeri yaratmış; kâinata duzenini vererek tahtına kurulmuştur (İfadedeki mecaza dikkat!). Ancak, Allah'ın insanoğlu tarafından bir şekilde algılanması gerektiği için, Allah'ın semâda olduğu anlamına çekilebilecek birtakım âyetler varit olmuştur. Zemahşeri'ye göre, bunlardan *"Peki, emin misiniz göktekinin sizi yere batırmayacağından!.. Bir de bakarsınız gök gulüp geliyor. Emin misiniz peki, göktekinin üzerinize kasırga göndermeyeceğinden!.. Benim uyarım nasılmış o zaman görürsunuz!"* (Mulk 67/16-17) ayetleri, iki şekilde açıklanabilir: Ya, 'gökteki'nden maksat meleklerdir ya da Allah'ın 'gökteki' diye nitelenmesi Muşrik

yukarı"dan zıyade, "insanın akıl ve idrakini aşan manevî/soyut bir yukarı"dır. Bu aslında Yerküre'nın üzerinde bır yerlerde değil, bizler ve bızi çevreleyen şartlardır. Allah kelâmı denilen mahiyet; "göklerin derinlıklerınde bir yerlerde' tasavvur ettiğimiz "ilahî koruma altındakı plâka"da (لوح محفوظ) değil, etrafımızda olup biten Fiziki nesne, olay ve olguların; keşfedilmeyı / anlaşılmayı bekleyen hak ve hakıkatin ıçerisindedir. Vahyin semantik alanındakı diğer kelimelerın de gösterdiğı üzere [çünkü bunlarda üst-alt / yukarı-aşağı mefhumu yoktur] dikey değil, yatay bir inzâl söz konusudur. [Yüce Allah'a niçin 'hak' diyoruz?] Buna göre, "Kur'ân'ın tek bir gecede indirilişi"nden[97] "Hazret-i Peygamberin herhangi bir ayet mülâhaza edilmeksizin vahiy gerçeğı ile ılk buluşması" anlaşılabileceği gibi, Kur'ân'ı oluşturan şartların oluşması, yani Kur'ân ayetlerinin nüzûl çerçevesinde yer alan olguların şartlarının olgunlaşması; Kur'ân'a girecek kişi ve nesnelerin varlık sahnesine çıkması da anlaşılabilir. Kur'ân'ın ilahî bir plâkada sımsıkı korunuyor olması tamamen mecazîdir; bu plâka "Allah'ın mutlak ilmi"ni sembolize eder. Amel defterlerimiz de elinizdeki bu makale de o plâkada kayıtlıdır. O halde, Allah'ın diğer kitaplara -sözgelimi bu makaleye- dair ılmı ne ise, Kur'ân'la ilgili ilmi de odur.

1.2.3. KENDİSİNE İNZÂL / TENZÎL EDİLEN (ALICI)

Muhataplar açısından henüz 'mevcut' olmayan Allah katındaki emir-yasak-tavsiye ve bilgıler insanda hangi merkeze inzâl ediliyor? Kur'ân'ın iki ayette[98] belirttiği gibi kalbe... Pekiyi kalb nedir? 'Kalb'in anlaşılması; *sadr, 'akl, fuâd, lübb, hicr, hulm, basîret* ve *rûh* kelimelerine yüklenen fonksiyonların anlaşılmasına bağlıdır. *Nefs* ve *hevâ* kelimeleri de 'kalb'in anlamı çerçevesinde ele alınmalıdır. Çünkü *nefs* ve *hevâ* da insandaki 'alıcı merkez'in fakültelerini ıfade eder. Ancak bunlar; rahmanî değil, şeytanî ve nefsanî verilere açık merkezlerdir. Sözgelimi *hevâ;* aklın "sahibini yadırgatıcı birtakım tutum ve davranışlara iten, bunları ona cazip gösteren" yönüdür. Nitekim Kur'ân ile ilgili 'inzâl' / 'tenzîl'in نزّل ifadesiyle[99] kayıtlanarak gelmesi dikkat çekicidir. Böylece, Kur'ân ayetlerinin Cenab-ı Hak'tan gelen rahma-

inancına goredır. Kur'ân, muhatap aldığı toplumun ön kabullerıne gore konuşmaktadır (Bkz. *el-Keşşâf*, Mülk 67/16-17 hk.).

97 Bkz. Duhân 44/3; Kadr 97/1.

98 Bakara 2/97 (فإنه نزّله على قلبك); Şu'arâ 26/193-194 (نزل به الروحُ الأمينُ على قلبك).

99 Örneğı Bakara 2/176; Âl-ı 'İmrân 3/3; Nısâ 4/105; Mâide 5/48, En'âm 6/114. Ayrıca bkz. Bakara 2/119, 252, Âl-ı 'İmrân 3/108;4/170; Mâide 5/27.

nî, hak veriler/bilgiler olduğu vurgulanmış; Kur'ân'ın "şeytanî tenezzulât" (*satanic verses*) olduğuna dair eski - yeni iddialar reddedilmiş olmaktadır.

Bu kelimelerin yer aldığı semantik sahanın odak kelimesi olan **'kalb' (قلب)** - Kur'ân'a[100] göre- 'vahyi alan merkez' olduğu için kalbın mahiyetinin çok iyi anlaşılması gerekiyor. 'Kalp' dendiği zaman, genelde, göğüs boşluğumuzda yer alan o kozalakvarî kalp (القلب الصنوبري) kastedilir. Yani, vucudumuza kan pompalayarak canlı kalmamızı sağlayan temel organ. Ancak Kur'ân'da[101] (ve hadiste[102]) kalbe yuklenen fonksiyonlara baktığımız zaman, kastedilen kalbin bundan ibaret olmadığını görüyoruz: Kur'ân'a gore kalp; her şeyi sayesinde anladığımız, kavradığımız... organımızdır; *tasdik, zan, yakîn, küfür, şek, cahd, tekzîb, tefekkür, tezekkür, i'tibâr* gibi soyut eylem ve yeteneklerimiz kalbin fonksiyonlarıdır. Nitekim Cürcanî "kalple ilgili rabbanî bır latîfe" olarak gördüğü 'kalb'i;

> "bilen, algılayan, muhatap alınan, azarlanan ve kendisinden talep edilen şey"

olarak tanımlamıştır[103]. Oysa bütün bunlar kalbimizin değil, beynimizin değişik fakültelerine ait fonksiyonlardır. İndirilenleri alan; 'gayb'ı 'şehadet'e çeviren, 'nâmevcud'u 'mevcud'a dönüştüren güç beyinden başkası değil. Beyin ise, göğüs boşluğumuzdaki değil, başımızdaki... -Beynin yapısını[104] anlarsak, sadece kendimizi değil, pek çok bılınmezi anlamış olacağız.-

Hazret-i İbrahim'in Allah'ı nasıl "bulduğu" anlatılırken, öncelikle; göklerin ve yerin melekûtunun kendisine "gösterildiği" belirtilir ve ilgili pasajın sonunda; muazzam bir akıl ve muhakeme kapasitesi gerektiren bu cedel gücü, "Allah vergisi" bir kanıt olarak gösterilir[105]. Demek ki, peygambere direkt olarak Allah tarafından vahyedilenler de aracı melek tarafından getirilenler de bir başka resûl/elçi aracılığı ile gelenler de 'kulağın işitebileceği hazır veriler' halinde gelmiyor; beyin tarafından

---

100 Bkz. Bakara 2/97 (فانه نزّله على قلبك); Şu'arâ 26/193-194 (نزل به الروح الأمين على قلبك).

101 Örneğı: Hac 22/46 (قلوب يعقلون بها، ٤٧); A'râf 7/179 (قلوب لايفقهون بها). Zumer 39/45 (اشمأزّت قلوب الذين. .); Muhammed 47/24 (ام على قلوب أقفالها);

102 Örneğı: "Dıkkat ediniz! İnsan bedeninde öyle bir et parçası vardır ki, o salıh olduğu (iyi çalışıp fonksiyonlarını ifa ettiği) zaman beden de salıh olur; o bozuk olduğundaysa beden de bozulur." (*Buhari*, İman 39; *Muslim*, Musâkât 107)

103 Cürcani, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1988, "kalb" md.

104 Beyın hk. genış bılgı ıçın bkz. http://www.beyınrehberı.com/FxPage3.asp; *Meydan Larousse* ve *AnaBrıtannıca*, "beyin" md.).

105 Bkz. En'âm 6/75-83.

* *alınıyor*
* *işleniyor*
* *algılanıyor*
* *anlaşılıyor*
* *kavranıyor*
* *öğreniliyor*
* *keşfediliyor*

'İnzâl' eylemi beyinde bitiyor. İnsanların akledemediği hakikatler birtakım 'resûl'ler aracılığıyla insanlara açılıyor ("Elçi/resûl" kavramını aşağıda açıklayacağız.)

II. EHLİ HAYVANLARIN, LİBAS VE DEMİRİN 'İNZÂL'İ

Somut 'inzâl' ifade eden, yani basbayağı bir "yukarıdan aşağıya indirme" ifade eden ayetleri tahlil etmeye gerek olmadığını düşünüyoruz. Buna karşılık, kaynaklarında soyutken muhatapları ile buluştuklarında somutlaşan şeyler vardır; bunların 'inzâl'inden ne anlaşılması gerektiği muğlâktır -ki *çalışmamızın mihveri* budur . Üçüncü gruptaki elle tutulur - gözle görülür şeyler olup bunlar hakkında "yukarıdan aşağıya indirme / sarkıtma" ifade eden 'inzâl'in kullanılmış olması ilginçtir. Vahiyle ilgili dinî bir nitelik de taşımadıklarından tahlilleri daha netamesizdir. Dolayısıyla, bunların inzâl keyfiyeti iyi anlaşılırsa, dinî nitelikli 'inzâl' hakkında da ciddi bir fikir edilebilecektir.

2.1. SEKİZ ÇİFT EHLİ HAYVANIN İNZÂLİ

İlgili ayetin[106] metni şöyledir:

خلقكم من نفس واحدة ثم جعل منها زوجها وأنزل لكم من الأنعام ثمانية أزواج يخلقكم في بطون أمهاتكم خلقا من بعد خلق في ظلمات ثلاث ذلكم الله ربكم له الملك لا إله إلا هو فأنى تصرفون

"O, sizi tek bir candan yaratmış, sonra eşini de aynı cinsten meydana getirmiştir. Ayrıca, sekiz çift ehli hayvanı inzâl etmiştir. Sizi, analarınızın karnında üç kat karanlık içinde yaratış üstüne yaratıştan geçirerek meydana getiriyor. İşte Rabbiniz Allah (*böylesine uludur*)! Mutlak hükümranlık O'nundur. O'ndan başka da ilâh yoktur. O halde nasıl vazgeçirilebiliyorsunuz?"

---

106 Zümer 39/6

fiilini Taberi جعل kelimesiyle, İbn Kesir ise خلق kelimesiyle açıklar. Buna göre, söz konusu ifade; "Sizin için sekiz çift hayvan meydana getirdi" demektir[107].

Zemahşeri ise, -ilk[108] görüş olarak- أنزل fiilini قضى ve قسم kelimeleriyle tefsir ederek bunu şöyle gerekçelendirmiştir: "O'nun hükmedip paylaştırdıkları 'gökten inme' ile muttasıftır; zira olacak her şey Levh-i Mahfuz'da yazılıdır." Yani, Zemahşerî'ye göre; gelmiş-geçmiş her şey Levh'te kayıtlı olduğu, Levh de gökte bulunduğu için, o şeye dair ilahî hüküm indirilince onun kendisi de indirilmiş olmaktadır.

Tabiî, o zaman akla; "Neden sadece 'sekiz çift hayvan'ın indirilmesinden bahsedilmektedir?" sorusu gelmektedir. Çünkü bu yoruma göre, her şey; insan-hayvan, dağ-taş, Arz'ın kendisi, hatta gökyüzü dahi inzâl edilmiş sayılabilir... Kur'ân'da kelimelerin ne kadar özenle seçildiği dikkate alındığında, bu yorum, جعل fiili dururken, neden أنزل fiilinin kullanılmış olduğunu da açıklamamaktadır.

12. LİBÂSIN İNZÂLİ

İlgili ayetin metni şöyledir:

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

Mealini aşağıda vereceğimiz bu ayet[109], Müşriklerin Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleri bağlamındadır. Bu adetin kötülüğü anlatılırken, Adem - İblis kıssası gündeme getirilmiştir. Bu kıssa Kur'ân'da birkaç kez tekrarlanır ve muhalifleri tarafından yer yer küçümsenen yer yer kıskanılan Hazret-i Peygamber ile Adem arasında; İblis ile de kıskançlıkla yanıp tutuşan, kendini beğenmiş Müşrik ya da Yahudi entelijansıyası arasında paralellik kurulur. Fakat bu surede olayın bir başka yönüne dikkat çekilmektedir: Adem ve Havva'nın, İblis tarafından kandırıldıktan sonra çıplak olduklarını fark ederek cennet yapraklarından avret yerlerini örtmeleri... Çünkü

Bkz. Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, Zümer 39/6 hk., İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Zümer 39/6 hk.

Zemahşeri; "denilmiştir ki" diyerek iki yorum daha zikreder: (i) Hayvanlar otsuz yaşayamaz, ot ancak su sayesinde çıkar/biter, su da gökten inmektedir; dolayısıyla, Allah o hayvanları indirmiş olmaktadır. (ii) Allah bunları cennette yaratmış, sonra (Arz'a) indirmiştir (Bkz. *el-Keşşâf*, Zümer 39/6 hk. Fahreddin Râzi de ayeti Zemahşeri'deki bu 3 görüşle açıklar. Bkz. *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1990, Zümer 39/6).

A'râf 7/26

maksat, Kâbe gibi kutsal bir mekânı "üstünün-başının açılmasına hiç dikkat etmeden tavaf etme"nın çirkinliğini anlatmak ve giyim-kuşamın -hatta süslenmenin- hiç de dine aykırı olmayan tamamen insanî bir şey olduğunu ortaya koymaktır. İşte, ilgili ayette bu 2 husus -yani kıssa ile söz konusu âdet birleştirilerek şöyle buyruluyor:

"İmdi; ey Adem'in oğulları! Size; bir, çirkin yerlerinizi örtecek bir de süslenme amaçlı giysi indirdik... Şeytan, ana ve babanızı -ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak- Cennetten çıkardığı gibi, sakın sizi de ayartmasın. Şüphesiz, o ve o kabîl varlıklar sizin kendilerini görmediğiniz yerden sizi görürler."[110]

Taberi نزل fiilını خلق ve رزق kelimeleriyle açıklar. Söz konusu ifade; "Sizin için elbiseler yaratıp size nasıp etti" demektir[111]. Mâtürîdî bunu ayetin ikinci muhtemel yorumu olarak verir ve biraz daha açarak şöyle der: Giyecek, yiyecek ve içeceği elde ettiğiniz şeyleri yarattı, var etti (جعل لكم وأنشأ لكم). Yani, indirme anlamında değil; nasıl, Gâfir: 79. ayetinde hayvanların; Nahl: 81'de de giysilerin 'var edilmesi'nden bahsediliyorsa, bu da var etme ve yaratma anlamındadır[112].

Zemahşerî'ye göre, yeryüzünde bulunan şeyler gökte hükme bağlanıp yazıldığı için, gökten indirilmiş sayılıyor; 'Sizin için sekiz çift hayvan indirdi' cumlesi de bu anlamdadır[113].

Râzi; "Libasın inzâl edilmesi ne anlama gelir?" diye sorduktan sonra, şöyle der: "Allah yağmuru indirmektedir, giysilerin yapıldığı maddeler de yağmur sayesinde husule gelmektedir, böylece Allah giysileri indirmiş olmaktadır."[114] Benzer bir açıklama Mâtüridî'de de vardır. Yalnız o, -İbn Abbas ve Hasen-i Basrî'den naklen- bu suyun, yeryüzündeki yiyecek-içecek ve giyeceğin sayesinde elde edildiği özel/saf bir su (ماء القراح) olduğunu belirtir, ancak işi tamamen suya bağlamaz; bu hususlardaki bilginin de gökten indiğini belirterek şöyle der: Bu su, bilgi ve sebepler gökten inmiş

---

110 A'râf 7/26-27.

111 Bkz. *Câmi'u'l-beyân*, ilgili ayet

112 Bkz. *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, ilgili ayet (Topaloğlu neşri, İstanbul 2006, V. 318). İmamımız bunu, 'varlıkların amellerinin Allah tarafından yaratıldığı'na delil getirir: "Çünkü o maddeler kulların bir fiili sayesinde giysiye, yiyeceğe ve mala dönüşmektedir, gökten bu şekilde indirilmekte değildir. Allah bunları bize 'kendisinin yaptığını' söylediğine göre demek ki, varlıkların fiillerini de O yaratmaktadır." (*age*, V, 318)

113 Bkz. *el-Keşşâf*, ilgili ayet.

114 Bkz. *Mefâtihu'l-gayb*, ilgili ayet.

olmalıdır, aksi takdirde, insanlar ondan yiyecek-içecek ve giyecek elde edileceğini nereden bileceklerdi? Kı bu, peygamberliği ispatlayan bir delildir; çünkü bütün bunları insanlar gökten gelen bir vahiy sayesinde öğrenmişlerdir[115].

13. DEMİRİN İNZÂLİ

İlgili ayetin metni şöyledir:

لقد أرسلنا رسلنا بالبينات وأنزلنا معهم الكتاب والميزان ليقوم الناس بالقسط وأنزلنا الحديد فيه
بأس شديد ومنافع للناس وليعلم الله من ينصره ورسله بالغيب إن الله قوي عزيز

"Gerçek şu ki Biz resûllerimizi apaçık delillerle gönderdik; kitabı ve ölçüyü onların beraberinde indirdik ki insanlar da adaletle hareket etsinler. Ayrıca, insanlara bir çok faydaları bulunan şu müthiş sertlikteki demiri indirdik; böylece Allah, -görmedikleri halde- kendisine ve resûllerine (demir mâmülü savaş teçhîzâtı ile) kimlerin yardım ettiğini görecekti. Allah, mutlak bir güç ve izzete sahiptir."[116]

Ayette; *kitap, mizan ve demirin inzâl edildiği* belirtilmektedir ki ilk ikisinin inzâl keyfiyeti çalımanın özünü oluşturduğundan, burada sadece demirin inzâlini ele alacağız.

"Demirin inzâl edilmesi" tabiri Kur'ân müfessirleri tarafından nasıl anlaşılmıştır? Birkaç önemli tefsir ışığında bakalım:

İbn Kesir, وأنزلنا الحديد فيه بأس شديد ifadesini şöyle tefsir eder: Biz demiri, 'önüne açık delil konulduğu halde inat ederek hakkı benimsemekten şiddetle kaçınan kimseleri yola getirici' kıldık. Şöyle ki; Hazret-i Peygamber Mekke döneminde 13 yıl boyunca indirilen sûrelerle Müşriklere Allah'ın birliğini anlatan aşikâr deliller getirip onlarla cedelleşmiş, hak ortaya çıktıktan sonradır ki Allah önce hicreti, sonra savaşı meşrû kılarak Kur'ân karşıtı muhalefetçıların [demir ürünü kılıç vb. silâhlarla] boyunlarının vurulmasını emretmiştir[117].

Burada, أنزل'nin anlamına hiç temas edilmiyormuş gibi gözüküyorsa da aslında İbn Kesîr, inzâl fiilini, 'demirden mamül silâhlarla vuruşma emrinin indirilmesi" anlamında tefsir etmiş olmaktadır.

---

115 Bkz. *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, Hadîd 57/25 hk. (Topaloğlu neşri, İstanbul 2006, V, 317).

116 Hadîd 57/25.

117 Bkz. *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*, *Hadîd* 57/25 hk.

Zemahşeri ise, ayeti tefsir ederken 3 görüşe yer verir:

(a) Adem demirden mamül 5 eşya ile yani, örs, çekiç, bileği taşı, kerpeten ve iğne ile cennetten indirilmiştir[118]. Küreğin de Adem'in beraberinde indirildiği rivayet edilir.

(b) Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilmiştir ki; Allah gökten yeryüzüne 4 bereket[li madde] indirmiştir: Demir, ateş, su ve tuz.

(c) Hasen[ı Basri]'den; 'Demiri indirdik' ifadesinin 'Demiri yarattık' anlamına geldiği; 'Sizin için [sekiz çift] hayvan indirdi' (39/6) ayetiyle aynı manada olduğu, rivayet edilmiştir[119].

Aslında burada 2 temel görüş vardır; ilkine göre, inzâl hakiki anlamıyla; basbayağı/somut "bir yukarıdan aşağıya indirme" iken, ikincisine göre mecazi yaratma (خلق) anlamındadır. -Mâturidî de bu ikinci görüştedir[120].

İlk görüşün ayetin bağlamıyla alâkası yoktur. Çünkü ayette, ilk insanın hayatını idame ettirmesine yarayan birkaç 'demir mamulü'nün indirilmesinden değil, ok, kılıç, mızrak, zırh gibi savaşta insanın işine yarayan çeşitli aletlerin hammaddesi olan 'demir'in indirilmesinden bahsedilmektedir.

Pekiyi, bu indirme yaratma olarak anlaşılabilir mi? Bu, şüphesiz ilkine gore daha sağlıklı bir görüştür. Ancak kelimeleri ozenle seçilen Kur'ân'da 'yaratma' yerine neden 'inzâl' tabiri kullanılmış olsun? Yaratma (خلق) tabiri, genelde "yoktan var etme" anlamında kullanılıyorsa da aslında bu anlam Arap dilinde ihdâs (إحداث) ve ibdâ' (إبداع) kelimeleriyle ifade edilir. خلق daha ziyade, şekillendirme / suretlendirme anlamı ifade eder. Bu ise, 'demir'in ilk meydana geliş ânı için düşünülebilecek bir şey değildir. Demir elementi kılıç-kalkan vs. haline getirilerek şekillendirildiğinde, bu eylem yine خلق ile ifade edilmez; صنع tabiri kullanılır. Nitekim insanları birbirinin sertliğinden korumak için Hazret-i Davud'a demirin "yumuşatıldığı" ve farklı bir zırh teknolojisi (صنعة لبوس) "öğretildiği" belirtilmiştir[121].

İbn Kesîr'in; 'demir'in değil, 'demir mamulü silâhlarla savaşma emri'nin indirildiği şeklindeki yorumuna gelince, Kur'ân'ın iniş kronolojisine ve realiteye uygun olmakla birlikte, daha birkaç kelime önce 'kitabın indiri-

---

118 Bu rivayet İkrime İbn Abbas kanalı ile Taberi'de de nakledilir, fakat burada iğne sayılmaz. (Bkz Taberi, *Câmi'u'l-beyân, Hadîd 57/25* hk.)

119 Bkz. *el-Keşşâf*, Hadıd 57/25 hk

120 Bkz. *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, Hadid 57/25 hk.

121 Bkz Enbiya 21/80; Sebe' 34/10-11

lışı'nden zaten bahsedilmiş olduğu için, tekrara düşulmuş olacaktır. Kaldı ki, ayetin konumuzu ilgilendiren أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ kısmında ılgınç, orijınal bir tema mevcuttur. Bunun içindir ki, Hadid Sûresi, adını bu temadan almıştır. Surenin en bariz 'tema'sı da 'ordu finansmanı'dır (إنفاق، تصدّق، قرض حسن); ki bu her şeyden önce 'silâh' temini ile yani demirle alâkalıdır: İnfâk emrı verilmeden önce, insanların zihnini buna hazırlamak -yani, canlarının yongası olan mallarını Allah rızası için verebilmelerini sağlamak- için, önce Yüce Allah'ın ilgili birtakım sıfatları hatırlatılmış; Allah uğrunda mallarından fedakârlık yapabilen kimselerin alacakları dünyevî ve uhrevî mükâfatlar gozler önüne serilmiş; dünya hayatının gelip geçiciliği üzerinde durulmuş; elde edilen ve elden çıkan her şeyin Allah'ın kontrolünde olduğu, yani 'ne kazanılanlar için aşırı sevinmeye ne de kaybedilenler için aşırı üzülmeye gerek bulunduğu' belirtilerek cimrilik eleştirilmiş; Allah'ın fart-ı zekâ sahibi, güvenilir elçiler göndererek -insanların dürüst ve âdilâne yaşayabilmesi için- 'kitab'ı ve 'ölçü'yü elçileriyle birlikte inzâl ettiği, elçilerine kimlerin yardım ettiğini görmek (temyîz) için de demiri inzâl ettiği belirtilmiştir...

O halde, 'demirin indirilmesi'; "demirdeki müthiş özelliklerin insanın idrak seviyesine indirilmesi"; insanoğlu tarafından keşfedilmesidir ki bu keşif Tunç Çağı'nda [M.Ö. 3000-1200] gerçekleşmiştir.

Yerkabuğu'nun yaklaşık %5'ini oluşturan demir, tabıatta bulunma bolluğu bakımından metaller arasında -aluminyumdan sonra- ikinci, elementler arasında -oksijen, silisyum ve alüminyumdan sonra- dördüncü sırada gelir. Yerçekirdeğinin büyük bölümünü oluşturan demir bir bütün olarak Yerküre'mizi oluşturan elementler arasında da %35 oranıyla da birinci sırada yer alır. Demir; kırmızı demir cevheri (demir oksit) üzerinde ateş yakılmasıyla bu ateşin küllerinde bulunmuştur. Boya kayacı olarak adlandırılan bu kırmızı cevherin, bulunan bu yeni metal türü için bir kaynak oluşturduğunun belirlenmesiyle demir üretimi başlamıştır. Demir aletler ve silahlar Yakındoğu ve Uzakdoğu'da yeni bir çağın başlamasına yol açmış; M.Ö. 2900'lere ait bir yapı olan Kahire'deki Giza piramidinde ve M.Ö. 1900-1200 dönemine ait Hitit sanat eserlerinde demir eşyalar bulunmuştur. Yüksek fırın ve dökme demir Hıristiyanlıktan çok önceki zamanlarda Çinliler

tarafından bulunmuş; demir işleme teknikleri Romalar tarafından geliştirilmiştir[122].

Demir madeni *Yerçekirdeği*'nin büyük bölümunu ve Yer*kabuğu*'nun yaklaşık %5'ini oluşturmasına, Yerkure'mizi oluşturan elementler arasında da %35 gibi yuksek bir orana sahip olmasına rağmen, "demirin dünyaya dış uzaydaki dev yıldızlardan geldiği" soylenmekte ve bu, Kur'ân'ın yeni bir bilimsel mucizesi olarak sunulmaktadır[123].

Bu yaklaşım; gezegenimizin varlığında/oluşumunda demirin temel paya sahip olması gerçeği ile uyuşmaması bir yana, Kur'ân'daki genel inzâl çerçevesine de uymamaktadır.

Boylece, 'inzâl'in; "insan idrâkine kapalı verilerin/bilgilerin insana açılması" anlamına geldiği ortaya çıkmış oldu ki bu anlam diğer iki örnek için de geçerlidır:

(i) 'Sekız çift hayvanın indirilmesi'; koyun, keçi, sığır ve deveyi ehlîleştirme; yanı, bu hayvanların etinden-sütünden, yününden-kılından, hatta sırtından yararlanma fikrinin tarih boyunca insanoğlu tarafından keşfedilmesidir.

(ii) 'Lıbâsın indirılmesi' de öncelikle avret yerlerini örtenler olmak üzere elbisenin lüzûmunun insanoğlunca idrak edilmesidir. Yani, 'şu anki hâlı ile mevcut' olmayan bir şeyin varlık sahnesine çıkışı 'Allah katındaki hazinelerden -gaybdan- şehadete ındirme' olarak nitelendirilmiştir[124]. Aslında, söz konusu hayvanlar da demir cevheri de elbisenin hammaddesini oluşturan yün, tüy, kıl, lif, pamuk, keten, yaprak vs. de Arz'da mevcuttu, ama bunların insana sağlayacağı faydalar insanoğlunun meçhulü idi; bunların faydası zamanla keşfedildi ve böylece demir, ehlî hayvanlar ve elbise Allah katından insan katına; önce idrak seviyesine sonra da gündelik hayatına geçmiş oldu. Bu geçiş; insanın 'üstünde/yukarısında' olma fikrini barındıran gayb âleminden aşağıda/altta olma fikrini barındıran şehadet âlemine doğru olduğu için de 'inzâl' fiili ile ifade edildi.

122 *AnaBrıtannıca -Genel Kultur Ansiklopedısı-*, İstanbul 1994, "demır" md., IX, 414

123 Bkz. Harun Yahya, "Evren, teknoloji ve insan sağlığı için gereken element: Demir mucızesi", http://www.harunyahya.net

124 Bkz Tabatabâi, *el-Mizân*, Zumer 39/6 ve Hadid 57/25 hk. Krş. *age*, *A'râf* 7/26 hk.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ/LAR

1. İNZÂL / TENZÎL DEVAM EDİYOR...

Vahyin semantik alanında yer alan inzâl; kök anlamının da ifade ettiği üzere, 'üstten alta, yukarıdan aşağıya indirme' anlamına gelmekle birlikte, bu, maddî bir yukarılık-aşağılık değil ulvî gayb âleminden insan idrakine doğru bir indiriştir. Kur'ân'da 'inzâl' edildiğinden bahsedilen *demir, ehlî hayvanlar, libas* vb. şeyler nasıl "gökten -akla gelen ilk anlamıyla- iniyor değil" ise, *vahiy, melek, huzur ve güven duygusu* gibi soyut şeyler de gökten iniyor değildir. Bunlar 'Hak'tan geliyor olmakla birlikte, Hak Teala açısından gök ile yerin farkı yoktur; Yüce Allah her iki kavramdan da münezzehtir. O halde, inzâlde dikey bir indirme değil, yatay bir bildirim söz konusudur. Verici, Kur'ân-ı Kerîm'de 'Allah katı' ya da 'gayb' olarak nitelenir, alıcı ise insan beynidir ve alıcı olmak bakımından erkek-dişi farkı yoktur. Alıcı ile verici arasında Şekil A'daki gibi dikey değil, Şekil B'deki gibi yatay, karşılıklı bir iletişim söz konusudur. Ve alıcı bir radyo cihazı gibi tamamen pasif değildir.

Şekil A

HAK / ALLAH KATI / GAYB

˅
˅
˅
˅
˅
˅
˅

KALB

Şekil - B

HAK / ALLAH KATI / GAYB »»»»»»»»» KALB

Böylece, "insan idrakine kapalı yüksek veri ve bilgiler insanoğluna açılmış olur. Sözgelimi demirin indirilmesi; demirdeki müthiş özelliklerin Allah katından insanın idrak seviyesine indirilmesi, insanoğlu tarafından keşfedilmesidir. Kur'ân'a göre; bütün ağaçlar kalem, bütün denizler de murek-

kep olsa, Allah'ın kelimeleri yine de bitip tükenmezdi[125]. Allah'ın kelimeleri kavramı Kur'ân-ı Kerim ile sınırlandırılabilir mi? Kur'ân, Allah'ın 'kelâm'ını tüketebilir mi? Bu yönde düşünceler serdedilebilir ise de bütün Kur'ân'ın birkaç litre mürekkeple yazılabileceği aşikârdır.

Allah katında bulunup da henüz insan idrâki ile buluşmamış gaybî gerçeklerin insan tarafından anlaşılması, *inzâl* fiilinin yanı sıra, *vahy, tefhîm, şerh-i sadr, ılkā, ıtla', beyân/tebyîn, ırâe, i'lâm / ta'lim, kelâm / teklîm, kavl, tilâvet* ve *kırâet* fiilleriyle de gösterilmiştir. Buna göre; insan idrâki ile buluşmamış gaybî gerçekler insanoğluna 'anla'tılmış (*tefhîm*), açıklanmış (*beyân/tebyîn*), gösterilmiş (*irâe*), bildirilmiş (*i'lâm/ta'lîm*), söylenmiş (*kelâm/teklîm* ve *kavl*), okunmuş (*kırâet/tilâvet*), verilmiş (*îtâ*), insan bu gaybî gerçeklere muttali kılınmış (*ıtlâ'*), bunlar insanın alıcı organı ile buluşturulmuş (*ilkā*), insan tarafından alınmış (*telâkkî*), insan zihni Allah katındaki kutsal gaybî gerçeklere açılmış (*şerh-i sadr*), insanın kafasında birdenbire bir "şimşek çaktırılmış" (*vahy*) olmaktadır.

Bunların ortak noktası ilahî *kelâm*dır. Allah'ın kelimelerinin tükenmemesi; Allah'ın 'kelâm' sıfatının kesintisiz devam ettiği şeklinde anlaşılmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in Hazret-i Muhammed'e gönderilmesi ile birlikte kelâm sıfatı sona ermediğine göre, Allah'ın kâinat ile iletişimi yani ilahî 'inzâl' / 'tenzil' hâla devam ediyor demektir. Buna göre, "Allah'ın kelimeleri" henüz Allah katında olan, fakat "*ahlâklı, dürüst, firasetli, dâhi* ve *güvenilir* öncü ve önderler tarafından Kıyamete kadar kavranarak 'gayb' olmaktan çıkarılacak gaybî gerçekler"dir. Her şey Allah'ın ilminde mevcut bulunmakla birlikte, insan Allah'ın bilgisindeki gerçeklerin ancak O'nun dilediği kadarını ihâta edebilmektedir[126].

Alıcı ile onu kuşatan verici arasında birtakım iletişim araçları olup, ilahî ileti bunlar sayesinde ortaya çıkmaktadır. İnsanlar arasından *ahlâklı, dürüst, firasetli, dâhi* ve *güvenilir* birtakım öncü ve önderler, 'Hakk'ın *sessiz, harfsiz, sözsüz* mesajlarını işbu araçlar vasıtasıyla alır ve diğerlerine iletirler. Alıcılar tamamen pasif olmadıkları gibi, Allah - insan iletişimi de mutlaka dinî nitelikli olmayabilir; bilimsel keşifler de bu çerçeveye girer. İletişim mekanizması aynıdır, sadece 'ileti'ler farklıdır. Vahiy çağı kapanmış olmasına rağmen, insanoğlunun akledemediği gerçekler yine 'elçi'ler aracılığıyla insanlara açılmaya (öğretilmeye/iletilmeye) devam ediyor. Çünkü gaybî ilahî ayetler bir tarafa, herkesin gözü önündeki (şehadet âlemindeki)

---

125 Bkz. 18/109 (كلمات ربي); Lokman 31/27 (كلمات الله).

126 Bkz. Bakara 2/255.

ayetler sözgelimi Fizik yasaları bile insanoğlunun pek dikkatini çekmiyor. 'Dikkat etmeden yanından geçip gittiğimiz[127] nice kanun, nice bilgi bizim için gayb olarak kalmaya devam ediyor; o nesneyi/olayı gördüğümüz, yaşadığımız halde künhüne eremiyoruz. Bu nesne ve olaylardaki 'ayet'ler (yasalar) üstün idrak sahibi bir 'elçi' (bilim insanı) tarafından 'okunduktan' sonra işin aslını kavrayabiliyor; ilgili icat ve keşiflerden onlar aracılığıyla yararlanabiliyoruz.

O halde, '*inzâl*' / '*tenzîl*'in 'elçi'ye ve insanlara yönelik 2 gerekçesi vardır:

(a) Elçiye yönelik gerekçe; insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarması[128],

(b) İnsanlara yönelik gerekçe ise, onların da elçi sayesinde inzâl edilenler üzerinde derin derin düşünerek[129] onları akledip[130] onlara uymaları[131], dikkatli/takva üzere yaşamalarıdır[132].

Böylece, 'elçi' kavramı burada da devreye girmiş oldu... Ancak 'elçi / resûl' sanıldığı kadar kolay anlaşılabilecek bir kavram değildir. Genelde, 'elçi'yi hem şahıslaştırarak hem de olağanüstüleştirerek anlama eğilimi ağır basar. Oysa Kur'ân'da gönderme (بعث / إرسال) fiili ile anlatılan işlem; sosyolojik kurallara uygun gayet tabiî, aklî bir görevlendirmedir. Kur'ân'a göre; sadece Mekkelilerin ya da diğer semavî din mensuplarının değil, bütün toplumların bir rehberi (هاد), bir uyarıcısı (نذير) olmuştur[133]. -Bir kaz sürüsü bile başında bir rehber olduğu halde göç ederken, eşref-i mahlûkâtın rehbersiz kalması düşünülebilir mi?- Ama insanlar bu görevlendirmeyi; 'olağanüstülüklerle çevrili *gerçek* bir gönderiş' gibi algıladığı; 'elçi'nin basbayağı 'ilahi kat'tan aşağıya; yeryüzüne gönderilmiş olması gerektiğini düşündüğü için, Kur'ân'ın muhalifleri de 'elçi' olacak kişide birtakım olağanüstülükler aramışlardır:

---

127 Bkz. Sâffât 37/136-137. Kadım medeniyetlerin göstergeleri olan arkeolojik yıkıntı ve kalıntıların gezilip ibret nazarıyla incelenmesi (seyr u nazar) Kur'ân'da önemli bir temadır (Bkz. Âl-i 'İmrân 3/137; En'âm 6/11; Yusuf 12/109; Nahl 16/36; Neml 27/69; 'Ankebût 29/20; Rûm: 9, 42; Fâtır 35/44; 40/21, 82; Muhammed 47/10. Ayrıca Hac 22/46).

128 İbrahim 14/1.

129 Nûr 24/1, Sâd 38/29.

130 Yusuf 12/2.

131 En'âm 6/92, 155.

132 TâHâ 20/113.

133 Bkz Ra'd 13/7; Fâtır 35/23-24.

"Bu ne biçim 'elçi' böyle!. Bizimle aynı biyolojik yapıya sahip; bizler gibi yemek yiyor, geçimini sağlamak için bizler gibi çarşı-pazar dolaşıyor?! Elçi dediğin; elinin emeğiyle geçinmez; onu 'gönderen' Allah, kendisine gökten bir hazine yollar; özel bir bahçesi olur, geçimini oradan sağlar."

diyerek, 'elçi'nin gaybi/ilahi aleme mensup bir melek olması gerektiğini iddia etmişler; illâ beşer olacaksa, hiç olmazsa beraberinde uyarıcı bir melek bulunması gerektiğini, aksi takdirde, iman edemeyeceklerini dile getirmişlerdir[134]. Onlara göre, Kur'an'ın da Peygamberin idrâkine "olaylara bağlı olarak parça parça vahyedilmesi" değil, gökten aşağıya tek parça hâlinde[135] ve elle tutulup okunabilecek maddi bir nesne olarak basbayağı indirilmesi[136] (sarkıtılması) gerekiyordu. İsa Mesih'ten "Allah'a niyaz edip O'na gökten bir sofra indirtmesini"[137] isteyen Havarilerin bu düşüncesi Müşriklerinkinden çok mu farklıdır? Bugün, çoğumuz hâla bu düşüncede değil miyiz?

Kur'ân; bu 'semavi olağanüstü elçi' fikrini reddederek insanların gözlerini ve gönüllerini 'gök'lerden 'yer'e; etrafımızdaki ilahi ayetlere çevirmeye çalıştı; 'akıl'sız varlıkların bile elçi olarak görevlendirildiğine dikkat çekti. Meselâ Hazret-i Adem'in katil oğluna "bir insan ölüsünün nasıl ortadan kaldırılacağını" öğreten karganın Allah tarafından gönderildiğini belirtti[138]. -Biz bunu, çeşitli bilimsel buluş/icatlarda bilim adamlarına ilham veren kuş, kunduz, balina, yunus, ağaçkakan, salyangoz, yusufçuk böceği, yarasa, palamut böceği, pire gibi başka 'ilginç' canlılara da teşmil edebiliriz[139].- Karga vb. canlıların gayb ile şehade arasında birer 'elçi' olduğu düşünülürse, etrafımızdaki canlı-cansız her 'şey'de bir 'elçilik' var demektir. Ama bu elçiliği ancak akıl-gönül birlikteliğini sağlayabilen *lübb* sahipleri idrak edebilmektedir. Fuzuli'nin güzel ifadesiyle özetleyecek olursak;

Olsa isti'dâd-ı ârif kâbil-i idrâk-i vahy

Emr-i Hakk irsâline her zerredir bir Cebreîl.

---

134 Bkz. Furkân 25/7-8, İsrâ 17/90-93

135 Bkz. Furkân 25/32.

136 Bkz. İsrâ 17/93 (حتى تنزل علينا كتابا نقرؤه).

137 Bkz. Mâide 5/114

138 Bkz. En'âm 6/6. Ayrıca Fâtır 35/9; Hicr 15/22; A'râf 7/133, Mâide 5/31.

139 M. Karlıdağ, "İlâhi modellerden beşeri buluşlara", *Sızıntı*, 1994, sayı 183, İmzasız (Harun Yahya?), "Hayvanlardaki mekanik sistemler I", www.hayvanlaralemi.net/yazılar/davranıs4.php); a.mlf., "davranışlar ve sistemler", http://hayvanlaralemi.net/yazılar/davranıs6.php

Nitekim "Kur'ân ayeti" tabirindeki ayet; 'cümle' değil, 'gösterge, belge, kanıt ve mucize' gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân ayetleri; etrafımızdaki harfsiz, sözsüz, sessiz ilahî göstergelerin[140] Arap dili kalıpları içerisinde vahyedilmiş şekilleridir. Gerek iç gerekse dış dünyamızda hiçbirimizin dikkatini çekmeyen birtakım olgular (كلمات الله) Kur'ân'da birer ayet, gösterge ve belge olarak sunulmuştur. Beşerî bir 'dil'le, 'söz'lerle, 'harf'lerle, 'ses'le alâkası olmayan bu ilâhî 'ayet'lerin Kur'ân ayetine dönüşmesinde Hazret-i Muhammed'in yüksek şahsiyeti[141] bir tür dönüştürücü olmaktadır. İnzâl edilmezden evvel, kâh 'emr'[142] diye, kâh -hiçbir nitelik verilmeden; sadece- 'o'[143] diye bahsedilen bu 'ayet'ler, resûl ile buluştuktan sonra herkesin anlayabileceği bir sadelik/basitlik kazanmış[144]; *ayet, suhuf, kitap, Kur'ân, zikr, hukm, kelimetu'llâh, şerî'a/şir'a, minhâc* ve *dîn* kavramları[145] ile anılmaya başlamıştır.

2. DİNİN KAYNAĞI DA BİLİMİN KAYNAĞI DA YÜCE ALLAH'TIR

Kur'ân-ı Kerim; Allah kelâmıdır; ancak "Allah kelâmı" -dil, ses, harf vb. beşerî özelliklerden münezzeh olduğundan- herkes tarafından anlaşılamadığı için, araya 'elçi'ler girmektedir; Cebrail Aleyhısselâm ve Hazret-i Peygamber... Kur'ân işbu özelliği sebebiyle elçilere nispet edilerek; hem "Elçi Cebrail'in sözü"[146] hem de "Elçi Muhammed'in sözü"[147] olarak nitelenmiştir; zira Cebrail tarafından inzâl edilmiş[148], Hazret-i Muhammed tarafından da tebliğ edilmiştir. Böyle olmakla birlikte, o, asıl kaynağına izafetle "kelâ-

---

[140] Örneği: Bakara 2/164; Rum 30/20-25; YâSîn 36/33 vd, 41 vd.; Şûra 42/29, 32; Câsiye 45/3-6 Özellikle Şûra 42/33; Nahl 16/14 ve Fâtır 35/12 (Suyun kaldırma gucu sayesinde denizi yararak giden devasa gemiler); Nahl 16/79; Mulk 67/19 (yere düşmeden gök boşluğunda süzulen kuşlar).

[141] Bkz. Kalem 68/4 (وإنك لعلى خُلُقٍ عظيم).

[142] A'râf 7/54; Nahl 16/2; Şûra 42/52; Câsiye 45/18; Kadr 97/4.

[143] Bkz. Bakara 2/97; Yusuf 12/2; Ra'd 13/37; Nahl 16/102; İsrâ 17/106, TâHâ 20/113, Şu'arâ 26/198, Duhân 44/3; Kadr 97/1. Evet, sadece 'o'; çunkü dil, harf, ses, kelime gibi beşeri/insani ozelliklerden münezzeh bulunuyor.

[144] Örneği. Bedir, Uhud, Hendek, Hudeybiye ve İfk olayları çerçevesinde sırasıyla- Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Fetih ve Nur sûrelerinin ilgili ayetleri.

[145] İlgili ayetler için bkz. Abdulbakı, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, ilgili kelimeler.

[146] Bkz. Tekvîr 81/19 (20-21 ayetlerle birlikte okuyunuz)

[147] Bkz. Hâkka 69/40 (41-47. ayetlerle birlikte okuyunuz).

[148] Bkz. Bakara 2/97; Şu'arâ 26/193-195. Cebrail Aleyhisselâm da işin içinde olduğu için, Kur'ân'ı indirenin; gâh أنزلت (İndirdim) gibi mufred/tekil sıygasıyla konuştuğu gâh أنزلنا va da ننزل (indirdik/indirmekteyiz) gibi çoğul sıygaları ile konuştuğu görülmektedir.

mullâh"[149] olarak adlandırılmıştır; çunkü Yüce Allah'ın *'tenzil'*idir. Bilhassa sure başlarında yer alan bu ayetlerde; Kur'ân'ı indirenin; *ilim, hikmet, rahmet, rubûbiyet, izzet, hamîdiyyet* ve *yaratma* sıfatları öne çıkarılmıştır. Bunlar Kur'an'ın nitelikleri hakkında da ipuçları sunar...

İnzâl kelimesi; 'dini bilgi'nin vahyedilmesi için kullanıldığı gibi 'dünyevî bilgi'nin keşfedilmesi için de kullanıldığına göre, her iki bilimin kaynağı da Yüce Allah'tır, O'nun bitmez-tükenmez kelimeleridir... Bu kelimeleri Kur'ân ile sınırlandıramayacağımıza göre, yani Kur'ân ilahî gerçekleri tüketemediğine göre, bu kelimeler; bu Fiziki/Tabii ayetler Allah'tan bir şekilde *telâkkı* edilecek (alınacak)tır.

Vahiy zincirinin son ve en parlak halkası olan Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte vahiy çağı, peygamberler silsilesinin en mükemmel ve son üyesi olan Hazret-i Muhammed'le birlikte de peygamberler devri kapanmıştır[150]:

Kendisini 'ilm'[151] ve 'burhân'[152] olarak tanıtan Kur'ân-ı Kerîm'in;

(a) "Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme!"[153], "Allah bu konuda güçlu bir delil indirmiş değildir."[154], "Getirin delilinizi!"[155], "Getirin belgenizi!"[156] gibi ifadelerle surekli belge ve bilgi isteyip, zanla hareket etmeyi tenkit ve reddetmesi[157];

(b) Muşriklerin; "meleklerin Allah'ın kızları" olduğu iddialarına; "Onların nasıl yaratıldığını görmüşler mi!"[158] cevabını vererek 'gözlem'in önemini vurgulaması;

(c) Müşriklerin o bıktırıcı mûcize taleplerine karşı sürekli 'peygamber'in beşeriyet vasfını (insan oluşunu) öne çıkararak[159] "O istediğiniz mûcizeler, (benim değil) Allah'ın katında... (إنما الآيات عند الله)[160] cevabını ver-dir-mesi;

---

149 Bkz. Tevbe 9/6.

150 Bkz. Mâide 5/3 (اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي); A'râf 7/115 (وتمت كلمة ربك).

151 Örneği. Bakara 2/145; Âl-i 'İmrân 3/61; Ra'd 13/37.

152 Nisâ 4/174

153 İsrâ 17/36.

154 Yusuf 12/40; Necm 53/23. Ayrıca A'râf 7/71, 18/15; Tûr 52/38

155 Bakara 2/111; Enbiya 21/24; Neml 27/64; Kasas 28/75.

156 Sâffât 37/157.

157 Örneği. Hac 22/3, 8, Ahkâf 46/4; Necm 53/23, 28.

158 Zuhruf 43/19.

159 Örneği. İsrâ 17/93.

160 'Ankebût 29/50.

d) Yahudi bilgiçlerinin; "Bizim peygamberimiz Allah'la konuşuyordu, sen de konuşsan a!" şeklindeki itirazlarına, "Allah gibi aşkın ve hakim bir 'zat'ın bir beşerle -vahiy, araç ve elçi şıkları dışında- sizin anladığınız manada konuşması olacak şey değildir"[161] cevabını verebilmesi... İşte bütün bunlar, Kur'ân'ın indiği çağda bütün haşmetiyle hüküm süren akıl/bilim dışı olağanüstücü zihniyet açısından son derece radikal yaklaşımlardır. Ancak Kur'ân "her iki döneme ait bir metin" olarak yine de eski dönemin hâkim unsuru olan olağanüstücü yaklaşımı tamamen terk etmiş değildir. Özellikle de Kur'ân öncesi çağlarda Nuh, İbrahim, Salih, Hızır, Musa, Süleyman, Üzeyir, İsa Mesih hazerâtı ve Ashâb-ı Kehf gibi yüksek şahsiyetlerle ilgili yaşandığına yakînen inanılan enteresan olayları anlatırken... Çünkü mesaj iletiminde asıl olan muhatabın durumudur; muhatabın anladığı dilden konuşmayan bir mesaj başarısızlığa mahkûmdur.

Allah'ın ezelî ilmindeki -peygamberler aracılığıyla bildirilmeyen- gaybî gerçekler, artık mucit ve kâşiflerin; büyük bilim, teknik, felsefe ve sanat dahilerinin gayretleriyle *keşf*olunacaktır ve olunmaktadır. Hazret-i Muhammed'in açtığı bu çağda, İsrailoğulları devrindeki nebî/peygamber kavramı, yerini 'âlim / bilim adamı' kavramına bırakmıştır[162]. İnsanlığın imza attığı keşif ve icatlar, gerçeklerin artık deney-gözleme dayalı anlayış ve yöntemlerle bulunabileceğini göstermektedir.

Elbette,

Enbiyâdan yaşarım müstağnî
Bir örümcek götürür Hakk'a beni

demiyoruz. Çünkü "Hakk'a saygı ve halka (tüm canlılara ve çevreye) sevgi" esasına dayanan insanî/dinî değerleri insanlığa tanıtan, peygamberlerdir. Kaldı ki, vahiy mihenk taşıdır; peygamberler ve mesajları 'gerçek akıl'lar ile 'sahte akıl'lar arasında ayraç görevi icra eder. Sözgelimi Kur'ân-ı Kerîm inzâl edilinceye kadar Ebucehil herkes tarafından Ebü'l-hikem diye tanınıyordu, Arapların gözünde 'bilgi, akıl ve hikmet kaynağı' idi; ama vahyî kriterler, bu algının bir yanılsama olduğunu göstermekte gecikmedi...

Bununla birlikte, Müslümanların Hak Teala'nın iki tür kelâmına yaklaşımları da sorunlu gözüküyor; ne Kur'ân'la ilişkiler sahih temellere oturuyor ne de bilimle... Müslümanlar Kur'ân'ın ahlaki, itikadi, fennî/kevnî binlerce ayeti arasında en büyük önemi ahkâm ayetlerine vermeye devam ediyor, hatta

---

[161] Şûra 42/51.

[162] "Ümmet-i Muhammed'in âlimleri İsrailoğulları nebileri gibidir." mealinde meşhur bir söz vardır; hadis değilse de realiteye uygundur.

Kur'ân'ı Fıkıh kitabı zannedenlerin sesi herkesten fazla çıkıyor. Hicrî 7. asra kadar bilimin öncüleri Müslümanlarken, zamanla ilgili ayetler ihmal edildiğinden, bu ayetlerin işaret ve davet ettiği bilimlerle iştigal şerefi gayr-ı müslimlere kaptırılmış... Artık Arz'ın bilinmezleri; buzullar, denizler, okyanuslar, adalar maceracı gözüpek gayr-ı müslim bilim adamları tarafından keşfedilmekte, göğün bilinmezleri gayr-ı müslimler tarafından gayb olmaktan çıkarılmaktadır. Bilime bu kadar önem veren bir kitabın müminlerinin Genetik, Mikrofizik, Biyokimya ve Beyin Araştırmaları gibi alanlarda esamesi bile okunmamaktadır... Oysa Kur'ân kapıyı açmış; hedefi göstermiştir. Parmağa değil, gösterdiği hedefe odaklanılmalı; kapıyla meşgul olmak yerine, içeri girilmeli... Hedef, ferdî plânda 'kalb'i *selîm* hale getirmek; global plânda da dünyayı insanlığın güvenli, esen, özgür ve tok yaşayabileceği bir cennete çevirmektir. Elbette Kur'ân'ın ışığında... Elbette Kur'ân'ın kılavuzluğunda...

Bu bölüme, Cehennemdekilerin konumuza ışık tutan şu ibretâmiz sözleriyle son vermek istiyorum:

"*[Kur'ân'a] kulak verseydik ya da kendimiz kafamızı çalıştırsaydık, şu Çılgın Ateşe girenlerden olmayacaktık!*"

AKIL - NAKİL ÇATIŞMASININ ÇÖZÜMÜ DİNAMİK VAHİY

"Bu din lezzeti akla aykırı olmasaydı, bunca mucizeye gerek kalır mıydı?" *(Mevlana, Mesnevi, I, 171, b. 2143)*

I. İLİM İSPAT, İMAN İKNA EDER[1]

İmanın tereddüt ifade eden *şek, şüphe, rayb, mirye;* kanaat ve inanç ifade eden *zann, tasdik, yakīn, itmi'nân* kökleriyle ilişkisi[2], iman kavramının doğru anlaşılması açısından son derece önemli olmakla birlikte, bu yazıda, *yakīn, itmi'nân* ve *iman* köklerinin, biliş ifade eden *'ilm* ve *ma'rifet* masdarlarıyla ilişkisini açıklığa kavuşturmaya çalışacağız. Böylece, tarih boyunca eksik olmayan din - bilim tartışmalarına bir nebze katkı sağlamış olacağımızı umuyoruz.

Bilim; "evrendeki fizik, biyolojik, *sosyal*, psikolojik vb. sahalardaki temel yasaları deney, gözlem, tümevarım, tümdengelim gibi metotlarla keşfetme ve bunları işlenmiş bilgiler (malumat) olarak ortaya koyma çabası" olarak tanımlanabilir. İlimde *şüphe* önemli bir araç ve muharrik olduğu gibi, bilim insanı da eleştirip sorgulayabilen kişidir. Tutarlılığın 'esas' olduğu ilim; kişiden kişiye değişmeyen objektif usullerle yeni bilgiler üretmek demektir. Bilimsel bilgi ise "bilimsel yöntemlerle üretilen, gerçekliğin belirli bir bölümünü açıklamayı amaçlayan yorum esnekliği az, doğruluğu ve yanlışlığı test edilmeye açık bilgi" demektir. Bilindiği öne sürülen şeyin doğru olması, öne süren kişinin önermesinin doğruluğundan kuşku duymaması ve kuşku duymamakta da haklı olması icap eder[3]. Bilimin temel işlevi anlama ve açıklamadır. Bir ilmin vardığı sonuçlar ve bu sonuçlara varış için gerçek-

---

1 "Din - Bilim Tartışmalarına Kur'ani Bir Katkı", *Kur'anı Hayat*, İstanbul 2011, 20, 19-24.

2 İmanın zihni yapısı çerçevesindeki bu vb. kavramlar hk. geniş açıklama için bkz. Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 93-137.

3 Bkz. Ömer Çelik, *Tek Kaynak İki Irmak; Kur'ân'dan Teknolojik Yansımalar*, İzmir 2009, s. 20-26.

leştirilen aşamalar yeterli aklî ve fikrî olgunluğa, ilmî metotlara ve bunları uygulama imkânına sahip kişiler tarafından aynı şekilde algılanır[4].

Bu, pozitif (müsbet) ilimlere özgü bir durum olmamakla ve bilimsel, teknik, dini, felsefi, sanatsal, gündelik bilgiler de bulunmakla birlikte, *bilim* terimi sadece pozitif ilimler için kullanılır[5]. Fizik bilimler için 'doğru' esas iken, sosyal bilimler için 'fayda' esastır; bir başka deyişle; bilim ispat, din ise ikna eder.

Din – Bilim ilişkisinin rayına oturtulabilmesi için, bu iki kavramın temeli olan *'ilm* ve *imân* kelime köklerinin "gerçek"le ilişkilerinin açıklığa kavuşturulması gerekir.

İlim kelimesi günlük dilde her tür bilgi için kullanılmaktaysa da bu ilmî bir kullanış değildir. Çünkü *'ilm* (علم) bir şey hakkında kanaat beslemenin, yani bir şeyin öyle veya böyle olduğuna inanmanın çeşitli derecelerini ifade eden *şüphe, zan, ma'rifet, i'tikâd, iman, yakîn* ve *itmi'nân* kelimelerinden ayrı bir kelime kökudur.

İnsanlara *ilim* gibi gelen hususların gerçekte *'ilm* olmayabileceğini göstermek suretiyle Kur'ân, *'ilm*in ancak, bilgi gerçeğin ta kendisini ifade ettiği takdirde kullanılacağını göstermiştir[6]. Nitekim peygamberlere belli bir yaşa geldikten sonra ilim verildiğinden bahseden ayetlerde[7] 'ilmin imanî bilgiyle aynı anlamda kullanıldığı görülür.

Kur'ân, *'ilmi* gerçeğe mutabık bilgi anlamında kullanmaktaysa da bu, 'ilm ile imanın aynı olduğunu göstermez; bunlar iki ayrı alana aittir. Bir şeyi bizzat görmekle o şeyin öyle olduğuna inanmak arasındaki fark, Kur'ân'da da teslim edilmektedir[8]. Bununla birlikte, vahyî bilgilerin, yorum hakkı baki kalmak şartıyla, gerçeğin[9] ta kendisi olduğu aşikârdır. Nitekim "Bil ki

---

4 Bkz. Ahmet Yüksel Özemre, "Kur'ân ve Astrofizik", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-II*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001, s. 299

5 İlim ve bilim kelimeleri arasında fark gözetilerek, bilimin pür-bilimler için, ilmin ise din vs. bilişler için kullanıldığı, kaynağını tabiattan alan bilime bilim; metafizikten alan bilime ise ilim dendiği düşünülmektedir. Ancak bu sun'i bir ayrımdır; çünkü geleneğimizde büyük bir kullanım alanı olan ilim kelimesi, artık modern bir kelime olan bilimle karşılanmaktadır. Yani bilim ilimdir, alim de bilim adamıdır

6 Bkz. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts. s. 56 vd

7 Yusuf 12/22; Kasas 28/14

8 A'râf 7/75.

9 Yalnız, 'gerçek' tek tip olmayıp, beş ayrı 'var'lık kategorisinden söz edilmektedir

Allah'tan başka ilâh yoktur!" ayetinde, "Allah'tan başka ilâh olmadığı" normalde imanın konusu olmasına rağmen, bilinebilecek bir şey olarak ifade edilmiştir.

İman - 'ılm ilişkisinde iki ara kavram *zann* ve *ma'rifet/'ırfân*dır; çünkü her ikisi de *iman* mealinde kullanılmıştır.

(i) *Zann* (ظن) kökü, bir emareye dayalı olarak ortaya çıkan kanaat' demektir; emare güçlendiği zaman, kişiyi bilgi seviyesine çıkarır; çok zayıfladığı zaman da vehim derecesini aşamaz[10]. İbn Manzur da "Zan; şek ve yakîn olarak ikiye ayrılır" demekle birlikte, zandaki *yakîn*in ilımdekinden aşağı seviyede olduğunu belirterek şöyle der: "Bu, bizzat görmeye dayalı bir *yakîn* olmayıp -çünkü böyle bir *yakîn* için sadece علم fiili kullanılır- ince düşünmeye bağlı bir *yakîn*dir (يقين التدبّر)."[11] *Zann*, birbiriyle çelişik iki husustan birinin gerçeğe mutabık olduğuna hükmetmek anlamındaysa da, hükmedilmeyen ikinci çelişik hususun gerçeğe mutabık olma ihtimali tam olarak bertaraf edilememektedir[12]. Bu demektir ki iman, esasen bir kesin biliş işi değil, bir *kanaat* işidir. Çünkü birinin var dediğine öbürü pek ala yok diyebilmektedir... Nitekim Bakara: 45 ve Mutaffifîn: 4 gibi ayetlerde, *zann* bu mealde kullanılmıştır. Ancak 'gaybî hususlara iman' sadedinde kullanılan bu *zann*, kesin bir inanç ifade etmediği gibi, ilim de ifade etmemektedir. [Bu gibi ayetlerde söylenmek istenen şudur: "Yarın gelmesi *zann-ı gâlip* ile *zann*edilen bir hayır veya şerre karşı akıl sahibi biri lâkayt davranamaz."[13]] Sonuç olarak; *zann* kökü Kur'ân'da *'ilm*in karşıtı olarak kullanılmış[14]; ilim ve yakîn seviyesine çıkamayan kanaatler *zann* kökünden kelimelerle ifade edilmiştir[15].

(ii) Türkçeye tanımak ve anlamak şeklinde aktarılabilecek olan *ma'rifet*, bir şeyi izini ve eserini iyice düşünerek anlamak demektir. *'İlm*den daha özel olup, çelişiği *inkâr*dır (*küfr* değil). Arapçadaki أصبْتُ عَرْفَه [Onun *'arf*ini, yani kokusunu aldım] şeklindeki kullanımdan gelen *ma'rifet*, "bir ize ve düşünüp taşınmaya dayalı eksik bir bilgi" anlamı taşır. Nitekim Allah'a *'ilm* lâfzı izafe edilebilirken *ma'rifet* izafe edilmez; Allah'a ârif denemez. Buna karşılık,

---

10 Râğıb, *el-Mufredât*, "znn" md.

11 *Lisânu'l-'Arab*, "znn" md.

12 Tehânevî, *Keşşâf*, "yakîn" md.

13 Elmalılı, *HDKD*, I, 46-47.

14 Bakara 2/78; Câsiye 45/24; Necm 53/28.

15 Örn. Bakara 2/230; Âl-i 'İmrân 3/154.

"falanca Allah'ı tanır" denebilir, ama "Allah'ı bilir" denemez[16]. Allah'a dair 'bilgi'lerin *ma'rifet* kökü ile ifade edilmesi, bunların eksikliğinden ve gerçekle örtüşmüyor olabileceğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Allah bilinemez; ancak kâinattaki 'eser'lerinden hareketle belli başlı sıfatları çerçevesinde tanınabilir. Sonuç olarak; ma'rifet *'ilmin* dûnunda bir aşinalık ifade eder. "*Kitap verdiklerimiz, onu kendi oğullarını tanır gibi tanırlar*" mealindeki ayetlerde[17] geçen "kendi oğlunu tanır gibi tanımak" mefhumu bizi yanıltmamalıdır. Oğullarını tanır gibi tanıdıkları şeyin ne olduğu tartışmalıdır; bu, muayyen birinin peygamber olacağı değil, bir peygamber zuhur edeceğine dair kanaat şeklinde yorumlanabilir. Yani bir peygamber geleceğini biliyorlardı[18], ama onun kendi ırklarından olacağını sanıyorlardı. Buna göre söz konusu *ma'rifet* bizzat Hazret-i Muhammed'e değil, "onun getirdiği ilke, emir ve yasaklar"a aşina olmaktan ibarettir; bunlar kendi kitaplarında da mevcuttu çünkü. "*Tanıdıkları şey kendilerine gelince onu inkâr ettiler*" ayetinde[19], من عرفوا [tanıdıkları kişi] değil de, ما عرفوا [tanıdıkları şey] denmiş olması da düşüncemizi desteklemektedir.

İmdi; mutlak gerçeğin sesi olarak, sadece gerçekleri ve doğruları ifade eden Kur'ân'ın akla yol gösterdiği konu esas itibarıyla **gayb âlemidir**, yani 'ilme konu olmayan; bilimin -mahiyeti ve metodu gereği- susmak zorunda kaldığı saha... Vahyin akla bilgi sağladığı sosyal, siyasî, medenî vs. dünyevî sahaların ise zaten akılla bulunabileceği kabul edilmektedir. Hâkim kanaate göre; dinin yasakladığı şeylerin çirkinliğine; emrettiği şeylerin ise güzel olduğuna akıl da hükmetmektedir. Kur'ân da hep akledilebilir şeyler üzerinde düşünmemizi emretmiş; gaybî mes'eleler üzerinde düşünüp yorum yapmamızı istememiştir. Zira bu meseleler akılla hatta bilgiyle değil, ancak yakînî bir imanla halledilebilir; çünkü deney-gözleme tâbi tutamadığımız gaybî alana dair yegâne bilgi kaynağımız vahiydir. Ancak vahyin verdiği bu bilgi, bilimsel bilgi gibi objektif bir bilgi değilse de inananlar için bilimsel bilgiden daha kesin bir bilgidir.

Pekiyi, kesinliği konusunda *iman*dan başka hiçbir ispat yolu bulunmayan bu *yakîne* 'ilm diyebilir miyiz? *Yakîn* gerçeğe tam mutabık; şüphe çekecek herhangi bir durumda zâil olmayacak sûrette *şek* ve şüpheden uzak, sabit

---

16 Râğıb, *el-Mufredât*, Curcanî, *et-Ta'rifât*, "'arf" md.

17 Bakara 2/146; En'âm 6/20.

18 A'râf 7/157.

19 Bakara 2/89.

ve kesin bir *i'tikat*tır[20]. *'İlm* "gerçeğe birebir uygun objektif bir biliş" iken, *yakîn* "gerçeğe birebir uygunluk iddiasındaki sübjektif bir inanış"tır. Nitekim *'ilm* gibi objektif bir kesinlik ifade etmediği, ayrıca "muhakeme, tefekkur ve istidlâle dayalı olduğu"[21] içindir ki Allah'a *yakîn* isnad edilmez. O, her şeyi gerçeğe birebir mutabakatla bildiği için "birtakım delillere dayanılarak edinilen söz konusu psikolojik kesinlik hissi"ne sahip olması düşünülemez. Öte yandan, aynı konuda birkaç tane *yakîn* oluşabilmektedir. Sözgelimi Müslümanlar Allah'ın birliğine yakînen inanırlarken, Hıristiyanlar aynı *yakîn*le *teslîse* inanmaktadır. Bu sebepledir ki, "falanca konuda *yakîn*im var!" denir; ama bu, o konuda herkesçe müsellem kesin bir bilgi olduğu anlamına gelmez.

"*Yakîn; şek* taşımayan 'bilgi'dir" şeklinde yaygın bir kanaat varsa da, *yakîn* kesinlikle *'ilm*den ayrı bir şeydir. Nitekim *'ilme'l-yakîn* örneğindeki gibi, ilmin sıfatı olarak kullanılmaktadır. Gerçeğe tam anlamıyla uygun olmayan bir *yakîn* de olabiliyor ki, *yakîn* lâfzı *'ayn* ve *hakk* lâfızlarına izafe edilerek kullanılmış; gerçeklik ve kesinlik ifade eden bu iki lâfız sayesinde *yakîne*, gerçeğe birebir uygun *yakîn* anlamı katılmıştır.

*'İlm*deki "gerçeğe tam mutabakat ve kesinlik" *itmînân*da da yoktur. Zira *itmînân* "çarpıntı hâlindeki zihnin yatışması" demektir; bir gönül rahatlığıdır ve insan, tam ve kesin olarak gerçeğe mutabık olmayan nesne veya hususlar hakkında da böyle bir gönül rahatlığına sahip olabilir. Nitekim gerçeğe aykırı şeylere de *iman* edilmekte; *yakîn* beslenebilmektedir.

O halde, gaybî konularda bir bilişten ziyade, inanıştan söz etmek daha doğru olacaktır. Vahiy bu gibi konularda nispeten muğlâk sembolik bilgiler verdiğinden, bu konulara 'inanıyoruz', ancak işin gerçeğini 'bilmiyoruz.' Çünkü Neml 65'te belirtildiği üzere, *"Göklerde ve yerde Allah'tan başka hiç kimse gaybı bilemez."* Yani, ayetin devamında dile getirildiği gibi, Ahirete dair insani 'bilgi' yetersizdir; mevcut bilgi de müteşabihtir. Ama müminler mezkur temsilî bilgilerle bu konuda ikna olurken, kâfirler ondan 'şüphe' etmektedir; reca değil ye's halindedirler; hatta ona karşı tamamen kördürler! Bu gaybi hususlar, bilinemedikleri için imana konu olmaktadır; elle tutulan, gözle görülen bir şeye inanılır mı? Bizim için şu anda sadece inanma konusu olan uhrevî hâdiseler, ölerek âhiret hayatını yaşamaya başladığımız anda bilgi konusu olacaktır. O zaman bunlara iman etmeyeceğiz, çünkü biliyor olacağız; bunlara dair *iman* ve *yakîn*imiz, *'ilme'l-yakîn*, *'ayne'l-yakîn*

---

[20] Seyyid Şerif Curcânî, *et-Ta'rifât*, "yakîn" md.

[21] Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 48.

ve *hakka'l-yakîn* mertebesine erişmiş olacak... ki, bu terkiplerdeki biliş, göz ve gerçek, yani *'ilm, 'ayn* ve *hakk* bilimin kavramlarıdır. Kâfirlerin o sırada edeceği imanın kabul edilmeyecek olmasının sebebi de budur; inanma devri geçmiştir artık...

"Bir şeyi şahsî güvene dayanarak kabul etmek" anlamına gelen *iman*, sonuçta bir kanaat meselesi olduğundan, gayba dair haberler veren peygamberlerden daima delil istenmiş; insanların çoğu, iman etmek için elle tutulup gözle görülen şeyler aramışlardır. Bu yaklaşım, geçtiğimiz iki asırda egemen olan Pozitivizm akımıyla nihaî derecesine ulaşmış; bunun etkisiyle, hissedilemeyen gaybî şeylere iman etmek bir gerilik alâmeti sayılagelmiştir. Oysa Elmalılı'nın da belirttiği gibi, insanoğlu aklen, fikren ve ilmen olgunlaştıkça, gözle görülemeyen şeylerin varlığına daha fazla ihtimal verebilmekte; hiç olmazsa, böyle bir dünyanın varlığı hususunda kesin bir red ve inkâr tavrı göstermemektedir.

> "Gerçekte insanlar terakki edip yükselecekleri zaman, nazarları, kalpleri yükselir; idrakleri, yalnız gözleri önünde duran elle tutulup gözle görülen şeylere bağlanıp kalmaz, akıllarıyla şuhud ötesine geçerler, gaybî gerçeklere iman ederler, görülmedik, işitilmedik saadetlere ererler. Bunun aksine, alçalıp sukût edecekleri zaman da akılları kalmaz, kalpleri körlenir, gözleri elle tutulup gözle görülen şeylere dikilir, gözlerine batmayan şeye inanmazlar, inanmak için ne olursa olsun görmek isterler, fenalıktan sakınmazlar, gelecek felâkete de bilfiil başlarına gelmeden inanmazlar."[22]

Sonuç olarak;

Hayatta En Hakiki Mürşit

İnsanlığı Kur'an Işığında Aydınlatan **İlimdir.**

Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte vahiy çağı, peygamberler silsilesinin en mükemmel ve son üyesi olan Hazret-i Muhammed'le birlikte de peygamberler devri kapanmış olsa da Allah'ın 'söz'lerle, 'harf'lerle, 'ses'le, 'dil'le alâkası olmayan *kelâmı* hâla devam etmekte ve bu kelâm artık bilim adamları tarafından keşfedilmektedir. İsrailoğulları döneminin 'nebî'leri, yerlerini 'âlim'lere bırakmışlardır... Gerek Matematik, Fizik vb. pür-bilimlerle gerekse din bilimleriyle uğraşanlar olarak, Kur'ân'ın ışığında emin adımlarla yürümeliyiz... Kur'ân nasıl *inzal* dönemi şartlarının; kişi, olay ve olgularının

---

22 Elmalılı, *HDKD*, I, 358-359

okunup değerlendirilmesi ile oluşmuşsa, biz de ona ittiba ederek, kendi realitemizi en iyi biçimde okuyabilmeliyiz...

II. DİNAMİK VAHİY KAVRAMI

'Allah kelâmı' kavramını kendi kutsal kitabıyla birlikte tükenmiş saymak, din müntesiplerinin en büyük yanlışlarından biridir. Bu tutum, *zikrini* sürekli yenileyerek koruyan[23] Mutlak Gerçeğin (Hak Teala) ilahi sünnetini izlememek olduğu kadar, Gerçek'in *bir* zaman diliminde tecelli eden *kelâmını* dondurarak / statikleştirerek, tüm zamanlara -olduğu gibi- teşmil etmeye çalışmaktır da...

Önceki bölümde de belirttiğimiz üzere, Kur'ân'da 'inzâl' edildiğinden bahsedilen *demir, ehlî hayvanlar, libas* vb. şeyler nasıl "gökten -akla gelen ilk anlamıyla- iniyor değil" ise, *vahiy, melek, huzur ve güven duygusu* gibi soyut şeyler de gökten iniyor değildir. Bunlar 'Hak'tan geliyor olmakla birlikte, Hak Teala açısından gök ile yerin farkı yoktur; Yüce Allah her iki kavramdan da münezzehtir. O halde, *inzâl*de dikey bir indirme değil, yatay bir bildirim söz konusudur. Verici, Kur'ân-ı Kerîm'de 'Allah katı' ya da 'gayb' olarak nitelenir, alıcı ise insan beynidir ve alıcı olmak bakımından erkek-dişi farkı yoktur. Böylece, "insan idrakine kapalı yüksek veri ve bilgiler insanoğluna açılmış olmaktadır. Her şey Allah'ın ilminde mevcut bulunmakla birlikte, insanoğlu çeşitli elçiler aracılığıyla Allah'ın bilgisindeki bir kısım gerçekleri ihâta edebilmektedir[24]. Ancak genelde, 'elçi'yi hem şahıslaştırarak hem de olağanüstüleştirerek anlama eğilimi ağır basmaktadır. Kur'ân; 'semavî olağanüstü elçi' fikrini reddederek insanların gözlerini ve gönüllerini 'gök'lerden 'yer'e; etrafımızdaki ilahî ayetlere çevirmeye çalıştı; 'akıl'sız varlıkların bile elçi olarak görevlendirildiğine dikkat çekti[25]. Karga vb. canlıların gayb ile şehade arasında birer 'elçi' olduğu düşünülürse, etrafımızdaki canlı-cansız her 'şey'de bir 'elçilik' var demektir. Ama bu elçiliği ancak akıl-gönül birlikteliğini sağlayabilen *lübb* sahipleri idrak edebilmektedir. Fuzûlî'nin güzel ifadesiyle özetleyecek olursak;

Olsa isti'dâd-ı ârif kâbil-i idrâk-i vahiy
emr-i Hakk irsâline her zerredir bir Cebreîl.

---

23 Hicr 15/9. Ayetin açıklaması için bkz. "Alevi Kur'ân Algısı" bölümü.

24 Bkz. Bakara 2/255.

25 Bkz. En'âm 6/6. Ayrıca Fâtır 35/9; Hicr 15/22; A'râf 7/133, Mâide 5/31.

III. ÇATIŞMALARI ÖNLEMEK İÇİN...

"Akıl - nakil çatışması yoktur" ifadesini kullanan bir kişi; ya aklı kutsayarak / aklı esas alarak, "Kur'ân akılla çatışmaz" diyordur ya da Kur'ân'ı esas alarak "Akıl Kur'an'la çatışmaz" diyordur. Bu cümle ikinci anlamda kullanılıyorsa, akıl değil vahiy önceleniyor demektir. Ve zımnen, vahyin "akıl üstü tamamen ilahi, aşkın/yüce bir kaynak" olduğu söyleniyor demektir. Oysa nebevi ve beşerî akıllar birbirini yetkinleştire yetkinleştire 'insan aklı' tekâmül edegelmiştir... Bizde nedense, *peygamber* söz konusu olduğunda, *akıl* kelimesini kullanmamaya özellikle dikkat edilir; akıl ile vahiy bir araya getirilmek istenmez. Peygamberlerin *fetânet / deha* sıfatı hesaba katılmadığı gibi, vahyin peygamberin hangi organı / merkezi tarafından alındığı da düşünülmez. [İçten içe inanılan şudur: Peygamberler vahyi kalpleri ile alırlar; kalbin de akılla alakası yoktur! Hem akıldan Allah'a sığınırız!] Büyük önder Hazret-i Musa'nın peygamber olmadan evvel, Firavun sarayında 'her' şeyden haberdar bir prens olarak özenle yetiştirildiği kimsenin dikkatini çekmez. [Musa kayınpederinin koyunlarını otlatan bir çobandır; yolunu kaybetmiş giderken birdenbire aydınlanıvermiştir!..]

"Akıl - nakil çatışması yoktur" cümlesinin ilk manada kullanılması ise, Kur'ân'ın aslında pek bir işe yaramadığını iddia etmekle aynı kapıya çıkar ve vahyi "akla tâbi" ikincil bir kaynak hâline getirir; Kur'ân akılla aynı şeyleri söylemekte; onu doğrultmamakta, düzeltmemekte, sadece tasdik etmektedir...

Oysa vahiy mihenk taşıdır; peygamberler ve mesajları 'gerçek akıl'lar ile 'sahte akıl'lar arasında ayraç görevi icra eder. Sözgelimi Kur'ân-ı Kerîm inzâl edilinceye kadar Ebucehil herkes tarafından Ebü'l-hikem diye tanınıyordu, Arapların gözünde 'bilgi, akıl ve hikmet kaynağı' idi; ama vahyî kriterler, bu algının bir yanılsama olduğunu göstermekte gecikmedi[36]...

---

36 *Mesnevi*, I, 120, b. 1500-1506. Mevlâna'nın konu hakkındaki ufuk açıcı görüşleri şöyledir: "Nice bilgi, nice zekâ, nice anlayış vardır ki, sâlike (mürid/tâlip) bir gulyabanı, bir harami kesilir (Zaten, bütün Kur'ân nefsin kötülüklerini anlatmakta; bahane bulup da Peygamberle savaşmada kılı kırk yaran aşağılık kişileri anlatıp durmaktadır (*Mesnevi*, VI, 387, 4862-4863). Nitekim Cennetliklerin çoğu saftır. Bu suretle filozofların şerrinden kurtulmuşlardır. Anlayışı hırs ve tamah tuzağı bil, temiz kişinin Şeytan gibi akıllı olmakla ne işi var! Aklı-fikri ileride olanlar, bir sanatla kanaat ederler, fakat o kadar ileri anlayışlı olmayanlar sanatı görür. Sanatkârı bulurlar." (*Mesnevi*, VI, 188, b. 2369-2374). "Sözler, yazılar tuzaklara benzer, tatlı sözler bizim ömrümüzün kumudur. İçinde su kaynayan kum pek az bulunur; yürü onu ara. Ey oğul! O kum Allah eridir. O er kendinden ayrılmış, Hakk'a ulaşmıştır. Ondan, dinin tatlı suyu kaynayıp durmaktadır. İstekliler o sudan hayat

Demek ki, akıllar ilahî/nebevî bir ışıktan yararlanmalı, gönül sahibi, kâmil bir akıldan yardım almalıdır. Çünkü cüz'î akıl şimşek aydınlığı gibidir. Şimşeğin verdiği aydınlıkla vahye erişilebilir mi hiç? Akıl ne kadar ileri olursa olsun, bir aklın ileri görüşü mezara kadardır[27].

Baltacıoğlu'nun da belirttiği gibi, Kur'ân gibi gönül kulağına söyleyen bir *Tanrı buyruğu*nu kavrayacak olan akıl; soyut akıl değil, sağduyu, içgüdü, gönül, sezgi soyundan canlı bir akıl olmalıdır. Kur'ân'ın ölmez gerçekleri, kuru akılla değil, canlı yani 'artistik ve filozofik akıl'la kavranabilir. Bunun metodu da Kur'ân'ın o aklı şaşırtan Tanrı işi doğasındaki sembollerin gerçek anlamlarını araştırmak; her belgeyi her buyruğu Kur'ân'ın bütünlüğü içinde görüp anlamaya çabalamaktır. Şayet Kur'ân'da 'duygu mantığı' yerine, pozitif bilimlerde kullanılan kartezyen mantık kullanılacak olursa, Tanrı buyruğu, gözümüze anlaşılmaz, akıl erılmez bir karşıtlar, karışıklıklar yığını olarak görünür. Bunun metodu da Kur'ân'ın o aklı şaşırtan *Tanrı işi doğası*ndaki sembollerin gerçek anlamlarını araştırmak; her belgeyi her buyruğu Kur'ân bütünlüğü içinde görüp anlamaya çabalamaktır[28].

> "Kur'ân'ın kavranması, onun felsefesini yapmakla; Kur'ân'ı bir bütün olarak kavramakla mümkündür. Ayetleri teker teker ele alıp akla / mantığa uygunluklarını göstermek yetmez, Kur'ân felsefesinde amaç, Kur'ân'daki mutlak gerçekleri tespit edip bunları kavramaktır. Ayetleri ayrı ayrı tefsir etmeye kalkışmak insanları

---

bulurlar, gelişirler, yetişirler. Allah erinden başkasını kuru kumsal bil ki o kumsal senin ömür suyunu içer, mahveder. Hakîm olan erden hikmet iste ki onunla görücü, bilici olasın Hikmet arayan hikmet kaynağı olur. Tahsilden ve sebeplere teşebbüsten kurtulur. Bilgileri hıfzeden levh bir Levh-i Mahfuz olur; aklı ruhtan nasiplenir, feyz alır. Önce aklı ona hoca iken, akıl ona şâkirt olur. Akıl; Cebrail gibi, 'Ey Ahmed' Bir adım daha atarsam, yanarım Sen beni bırak, bundan sonra kendin devam et. Ey can sultanı! Benim haddim bu kadardır' der." (*Mesnevi*, I, 86, b. 1061-1067) Peygamberlerin aklını *akl-ı kull* olarak niteleyen Mevlâna'ya göre, *mâ zâğa'l-basar* (Bkz. Necm 53/18) diye anlatılan göz, işbu has kişilerin aklıdır. Astronomi, Astroloji ve Tıp gibi bilimler ve bütün sanatlar peygamber vahiylerine dayanır Yoksa akıl ve duygu o tarafa nereden yol bulacak? Bizim aklımız hiçbir sanatı kendi kendine (ustasız) öğrenebiliyor mu? İnsanoğlu, ölüsünü gömmeyi bile bir kargadan öğrenmedi mi? (*Mesnevi*, IV, 107-108) Cüz'î aklı ikide bir yere kapaklanan katıra, kullî aklı da dünyaya daha yüksekten, daha geniş bir perspektiften bakabilen deveye benzeten (*Mesnevi*, IV, 270-274) Mevlâna der ki. Akıl başka bir akılla birleşti mi nur artar (*Mesnevi*, II, 2, b 26). Cüz'î akıl kâmilin küllî aklı sayesinde küllî olur. Akl-ı kull nefse zincir gibidir, onu dizginleyerek yanlış düşünce, inanç ve eylemlerden korur (*Mesnevi*, I, 164, b. 2053)

Mesnevi, IV, 266, b. 3311, 3318.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, "Kur'ân çevirmeleri neden yanlışlarla doludur?" *Yeni Adam*, 758, 1957, s. 1.

en çok şaşırtan, en yanlış tefsir usulüdür. Yorumcuların özel anlayışlarından ibaret olan bu tip parçacı yaklaşımlarla bırakın Kur'ân gibi beşer üstü bir şaheseri herhangi bir beşerî ürün bile anlaşılamaz. Pozitif ilimlerde kullanılan kartezyen mantığı Kur'ân'a da uygulamak istersek, bu ilahi kitap gözümüze, anlaşılmaz, akıl ermez, karışıklıklar yığını gibi görünür. Kur'ân parça kabul etmez bir bütündür."[29]

Çünkü Yüce Allah'la nüzul devri Arap toplumu arasındaki bir *dia*logue olarak, inzal edildiği ortamdan etkilendiği aşikâr olan Kur'ân vahiyleri bir elmasın köşelerine benzer. Tek bir köşe elmasın tamamını yansıtmaz; elmasın tüm köşeleriyle bir bütün olarak görülmesi gerekir. Böylece konular Kur'ân bütünlüğü içinde değerlendirilebilecektir.

---

[29] Baltacıoğlu, 1971, s. 45.

KUR'ÂN MESAJI ve MEALLER[1]

GİRİŞ

"Meallerin Kur'ân'ın mesajını topluma iletmede/yansıtmada ne kadar başarılı olduğu" sorusu iki açıdan irdelenebilir: (i) Bir dil ürünü olan meallerin, yine bir dil ürünü olan Kur'ân-ı Kerîm'i ne kadar başarıyla yansıtabildikleri ve (ii) Meal sahiplerinin Kur'ân-ı Kerîm'i kitlelere ne oranda taşıyabildikleri.

İslâmiyetin başarısı Hazret-i Muhammed Aleyhisselâm'ın Kur'ân'ı tam bir Kur'ân-ı Nâtık edasıyla; gerek ahlâkıyla gerekse yaşayışıyla, hem teorik hem de pratik olarak başarıyla *temsil* edebilmiş olmasıyla ilişkilidir. Cansız bir metin olarak Kur'ân-ı Kerîm'in diğer kutsal kitapların akıbetine uğramayışı, Hazret-i Peygamberin bu metni başarıyla *can*landırmasıyla ve kendisini canugönülden izleyen arkadaşlarının -adeta ete kemiğe bürünen- bu metni *ben*imseyerek uğrunda her şeylerini feda edebilme iradesini gösterebilmeleriyle ilişkilidir. Ancak bu feragat ahlâkı da yine Hazret-i Peygamberin yüksek şahsiyeti, sevgili kızına karşı bile tavizsiz, aksiyoner bir dâva adamı olmasına dayanıyor: Peygamberin bu eşine az rastlanır ihlâsı sayesindedir ki alelâde insanlar bu metne canugönülden bağlanmış ve onu dünyanın en fazla okunan kitabı haline getirmişlerdir.

Dolayısıyla, tıpkı Hazret-i Peygamber gibi meal sahiplerinin de Kur'ân'ı bir dilden diğerine aktarmakla kalmayıp aynı zamanda hayatlarına da yansıtmaları, peygamberâne bir cehdügayretle insanları, bu kitabı -uğrunda her şeylerini verebilecek kadar- sahiplenmeye çağırmaları gerekiyor, diye düşünüyoruz. Ancak bu noktada, "Meal sahipleri Kur'ân'ı terceme ederlerken hangi sâiklerle hareket etmektedir?" sorusu öne çıkmaktadır. Bu, öteden beri zihin kurcalayan bir soru olmuştur. Türk dilindeki yaklaşık 150 mealin önsözlerini bir araya getirip yazarların, kendilerini meal "hazırlama"ya iten sâik hakkında neler söylediklerini tespit etmek isterdik, doğrusu. Müstakil olarak işlenmesi gereken bu meseleye işaret etmekle yetinilip; asıl, Kur'ân mesajının topluma ne kadar iletilebildiği üzerinde durulacaktır. Bunun için

---

[1] "Meâller Kur'ân Mesajını Türk Toplumuna Yansıtmada Ne Kadar Başarılı Olmaktadır?", *Kur'ân Mealleri Sempozyumu; Eleştiriler ve Öneriler*, DEÜ İlahiyat Fak. Diyanet İşleri Başkanlığı, İzmir, 23-24 Nisan 2003, Ankara: DİB Yayınları, 2007, 2, 405-421.

de, toplumun Kur'ân okumaktan ne anladığı ve Kur'ân mesajını almada ne kadar istekli olduğu; bilgili, aydın kimselerin Kur'ân mesajının doğrudan Kur'ân'dan yansıtılması karşıtı tutumları; meallerin hangi noktada başarılı, hangi noktada başarısız olduğu; başarısızlığın derin sebepleri üzerinde durulacaktır. Öte yandan, sonuçta, bir beşer dilinin ürünü olan- Kur'ân'ın anlaşılmasında meallerden kaynaklanmayan sıkıntılar da yaşanabilmektedir. Bu bakımdan, suçu sürekli meallerde/meal sahiplerinde aramak doğru değildir. Okuyucunun tutumundan, hatta bizzat Kur'ân metninden kaynaklanan sorunlar da olabilir ki, bu bölümde bunlara temas edilip çözümler sunulmaya çalışılacaktır.

Burada sunacağımız ayet mealleri şahsımıza ait olup tenkıde açıktır; eleştirmekle kalmayıp olması gerekeni de göstermek istediğimiz için veriyoruz.

I. KUR'ÂN OKUMAK - KUR'ÂN'I OKUMAK

"Zihnine takılan hususlara cevaplar bulmak" için ve 'Kur'ân'da neler varmış?' diye Kur'ân okuyanlar olmakla birlikte, Türk toplumu, Kur'ân-ı Kerîm'i genelde sevap kazanmak için okur. Kur'ân'ı akademik inceleme ve araştırmalar için okuyanlar da varsa da bu tür 'okuyuşlar' *Kur'ân okuma* fiilinin kapsamına girmemektedir. Çok erken devirden itibaren kutsal kitaplarını anlama gayreti içine giren Türkler, "Kur'ân'ı anlamadan okudukları, hatta onu bir sus eşyâsına dönüştürdükleri" eleştirisi ile karşı karşıyadır. Gerçekten, halkımızın *Kur'ân okumak*tan anladığı, "Kur'ân pasajlarını belli bir nağmeyle telâffuz etmek"ten ibarettir: çeşitli münasebetlerle Kur'ân okunduğu/okutulduğu zaman, Kur'ân'ın feyiz ve bereketinden istifade etmek maksat ve sâikıyle hareket edilmektedir. Anlamak, sevabı hiç de azaltmadığı halde, işin kolayına kaçılmaktadır.

Sefere gönderdiği kalabalık bir grubun başına içlerinden en genç olanını -Bakara sûresini okuyabildiği için- komutan tâyin eden[2] Hazret-i Peygamber'in, bu okuyuştan, Kur'ân'ı güzel ses, sadâ, tavır vs. ile salt telâffuz etmeyi anladığını kim söyleyebilir? Kur'ân'ı okuyabilmek demek, onu anlayıp uygulayabilmek demektir; çünkü Kur'ân; dinin temel metni olduğu gibi, toplumsal mekanizmanın işleyiş esaslarının belirlendiği dünyevî bir metindir. Kur'ân cümleleri, aynı zamanda birer yasa ve yönetmelik olduğuna göre; bunları en iyi bilenlerin kitlelere önderlik etmesi kadar doğal bir şey olabilir mi?

Evet, Kur'ân tilâvet edilirken özellikle mekkî sûrelerin şiiriyyetinden, âhenk, muzikalite ve akıcılığından [illegible] ilenmemek zordur. -Müslümanlar tarafın-

---

2 İbn Kesîr, I, 35 (*Tirmizî*'den [illegible]lediyor; Tirmizî bunun sahih olduğu kanaatinde)

dan hiçbir zaman mûsikî kabul edilmemekle birlikte- Kur'ân tilâveti, İslâm dünyasının her köşesinde ve hemen her çevrede duyulabilen bir hendese-i savt türüdür. Evet, araştırma ve inceleme ruhunun herkeste bulunması beklenemez ve Kur'ân okurken, kelâmı aracılığıyla Yüce Allah'la temasa geçildiği bilincine sahip olmak son derece önemlidir.

Kur'ân'ı hiç anlamayan bir Türk, sevgili Rabbinin sohbetinde bulunduğu duygusuyla onun sır dolu, gönle ferahlık veren rahatlatıcı câzibesini gönlünün derinliklerinde hisseder; böyle birinin, sözgelimi YâSîn'i, hiç anlamadan okuması bile bu bilinç sâyesinde büyük bir ibadet haline gelir.

Ancak Kur'ân'ın hem bu bilinçle hem de mânası kavranarak, hatta mânaları üzerinde derin derin düşünerek okunması esastır. Kur'ân okumaya yönelik teşviklerin asıl hedefi, Yüce Allah'ın Kur'ân aracılığıyla yaptığı rehberliğin izlenmesidir. Kur'ân'ı anlayarak okumanın sevabı, yani, sonuç ve faydaları mutlaka görülecektir (Kur'ân'ın Araplara nasıl bir atılım ruhu kazandırdığı mâlumdur).

Buna karşılık, okur-yazar kesimin Kur'ân okuyuş portresi şöyle resmedilebilir:

* Ayetlerin nasıl ve hangi kurallara göre telâffuz edileceğini (kıraat ve tecvid) önemseme *ifrâtı*na mukabil, Kur'ân'ın kıraat ve tecvidi hiç yokmuş gibi yalnız meallere yönelme *tefrîti;*
* Kur'ân'ın kıraat-tecvid ve anlamını önemserken, ahkâmına sırt çevirmek;
* Kur'ân'ı akıl, mantık, ilim gibi birtakım izafî kayıtlarla sınırlamak ve bunları Kur'ân üzerinde mutlak ölçüt saymak;
* Kur'ân'ı tarihin bir dilimine, arzın bir ülkesine ve bir ırka hapsetmek;
* Kur'ân'ı yalnız akademik çalışmalar yapılacak bir alan gibi görmek;
* Kur'ân'ın (hatta tefsirlerin), çok fazla yaklaşılmaması gereken tehlikeli bir kitap olduğu *ifrâtı*na karşılık, Kur'ân'ın, sayfaları arasında dilediğiniz gibi cirit atabileceğiniz sıradan bir kitap olduğu *tefrîti;*
* Kur'ân ve Sünneti dünyevî çıkarlar karşılığında satmak, tahrife yeltenmek; Kur'ân - Sünnet bütünlüğünü bozmak (oysa Kur'ân son ilahî mesajın senaryosu ise, Sünnet de bu senaryonun canlandırılışı / sahnelenişidir);
* Rüya, keşif, ilham iddialarıyla açık nasları perdelemek, değiştirmek ve ilahî murâdın dışındaki bir alana taşımak;

* Kur'ân lâfızlarına taşıyamayacakları anlamlar yükleme gayretkeşliği. Bu, bilhassa fennî' ve işarî tefsire meyyal kişiler için geçerli olmakla birlikte, Kur'ân mesajını Hazret-i Peygamber ve çağdaşlarının anlayışı çerçevesinden çıkarmaya çalışan bütün meal ve tefsirler için de geçerlidir.
* Kur'ân'ı anlamaya çalışırken, başta Fıkıh olmak üzere, çeşitli ilimlerin terminolojisini esas almak, hatta *Kur'ân*'ı salt bir hukuk kitabı zannetmek.
* Aynı çerçevedeki ayetler arasındaki farklılığın *İlahî hükümlerin uygulama alanının genişletilmesi*yle irtibatlı olduğunu algılayamayıp farklı hükümlere sahip ayetleri *her* zaman ve zemin için *aynı* değer ve önemde görmek[4].

II. MEAL(Cİ)LERİN BAŞARISI

Kur'ân-ı Mubîn, sık sık açık-seçik olduğunu vurgular ve derin derin düşünülüp anlaşılmak ister... Pekiyi, bunu sadece Araplardan mı istemektedir yoksa ulaşabildiği[5] herkesten mi?

İlk şık doğruysa, Kur'ân'ın *kolay ve anlaşılır* oluşu, tebliğ edildiği Araplar açısından söz konusu olacak, başkaları açısından ise, Kur'ân *anlaşılmaz* bir metin olarak kalacaktır.

İkinci şık doğruysa, "Kur'ân mesajının Arap olmayan milletler açısından da açık-seçik hâle getirilmesi" gerekecektir. Bu da iki yolla gerçekleşebilir: ya Kur'ân başka dillere çevrilir ya da herkes Kur'ân dilini öğrenir. Bütün bir beşeriyeti Araplaştırmak imkânsız[6] olduğuna göre, Kur'ân beşeriyete terceme edilecek demektir[7]. Nitekim bizzat tebliğcisinin (s.a.s.) başlattığı

---

[3] Elazığ'lı "Hans von Aiberg"ın "Kur'ân'ın çağdaş tefsirine katkıda bulunmayı amaçlayan" 7 ciltlik *Arzdan Arş'a* serisi (*Evrenin sırları ve sınırları*, 1-2; *Mi'râc* 1-2-3, *Sonsuzluk kulesi* 1-2) ile Ömer Çelakıl'ın *Kur'ân-ı Kerim'in şifresi* bu turun en iyi örneğidir.

[4] Ömer Kuçükağa "Halkın Kur'ân ve Sünnete yanlış yaklaşımları" *Türkiye Diyanet Vakfı Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu -1-2 Kasım 1997, Bildiriler*, s. 188-200 İlk dokuz şık, Küçükağa'nın tespitleri olup bir miktar tasarrufla aktarılmıştır.

[5] En'âm 6/19; Cum'a 62/3.

[6] Bununla birlikte, Arapçanın bütün Müslümanların anadili olduğu söylenebilmiştir Öyle ya Hazret-i Peygamber'in hanımları, mü'minlerin analarıdır (Ahzâb 33/6); onlar Arapça konuştuklarına göre, demek ki anadilimiz Arapçadır

[7] Türkiye'de cami cemaati, %49.8'lik bir nispetle Kur'ân'ı anlayabilmek için meallere baş vuruyor; ancak sadece meal okuyarak Kur'ân'ın anlaşılıp anlaşılamayacağı sorusuna %16.5'i tamamen olumsuz, %31.3'ü olumsuz cevap verirken; %12.1'i kararsız kalıyor; %21.5'i olumlu, %18.8'i ise tamamen olumlu cevap veriyor. (Kâmil Coşkun, "*Türkiye'de cami cemaatinin Kur'ân anlayışı*", *İslâmiyât*, 2001, IV/1, s. 92 ve 97).

"Kur'ân'ı Arap olmayan milletlerin iman ve idrâkine sunma" faâliyeti sonucu, bugün dünya dillerinin nerede ise tamamında bir Kur'ân meali bulunmaktadır[8].

Meallerin eksik ve kusurlu olduğunda icmâ oluşmuştur ve -aşağıda sıralayacağımız sebeplerle- edebî ve ilmî bir 'değer analizi'nden yüzünün akıyla çıkabilecek tek bir meal bile yoktur; ancak, Kur'ân-ı Kerîm'in *'mubin'*, *'muhkem'*, *'mufassal'* olan mâna yönü, mealler tarafından pekâla yansıtılmaktadır[9]. Kur'ân'ın mesajı, Arapça orijinalinde bâkir bir halde öylece duruyor değildir.

Diğer Samî/semavî kitaplar gibi Kur'ân da bir yönüyle beşerî, bir yönüyle ilahidir. Kur'ân'ın 'Arap'ça olduğunu göz ardı ederek onu bütünüyle Rab'ça sayıp olağanüstü sıfatlar yükleme yarışına girmek, sonra da 'Biz bu kutsal metni asla çeviremeyiz!' diyerek bu özelliklerin altında ezilmek hiç de akıl kârı değildir. Bu tip bir yaklaşım, Kur'ân'ı bir bilmeceye dönüştüreceği gibi, biraz da onu mânen örselemek demektir. Onun değerini, ona büsbütün esrarlı bir nitelik vererek yüceltmeye çalışmak, yüceliği tanrısallığından belli olan ayetlerin gerçek değerlerini azaltır, etkilerini zayıflatır ve *anlamadan körükörüne inanmaya* mecbur kılar -ki bu, imana aykırıdır- yahut da anlaşılması olanaksız sayılan kutsal kitaba ilgisizliği körükler[10].

Yalnız, diğer Samî/Semavî kitaplar gibi Kur'ân-ı Kerîm de muhkem – müteşâbih denen ikili bir yapı arz eder: 'Açık-seçik bir ifade gücüne sahip olan' ayetlere muhkem denirken, 'ilk bakışta anlaşıldığından daha derin anlamı bulunan' ayetlere müteşâbih denir; aslında, bunların ne dediği de açıktır. Zorluk, ilk anlaşılan mânanın -mecâza hamledilmeden- olduğu gibi kabul edilmesi yüzünden çıkmaktadır, dolayısıyla *te'vîle* gerek yoktur[11]. Ay-

---

Muhammed Hamidullah. *Aziz Kur'ân*, çev. Abdulaziz Hatip - Mahmut Kanık, İstanbul Beyan 2001, Giriş bölümü

Kur'ân-ı Kerîm sadece mâna yönü esas alınarak adlandırılabildiği gibi, bazen hem mâna hem lâfız yönü, bazan da -lâfız daha önemli olmak üzere- yine, mâna ve lâfız yönü esas alınarak adlandırılır. *'furkân'*, *'hudâ'*, *'nur'*, *'ruh'* gibiler ilk grubu, *'hukm'*, *'tenzil'* gibiler ikinci grubu, *'kur'ân'*, *'kitâb'* gibiler ise üçüncü grubu oluşturur (Elmalılı M. Hamdı Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (*HDKD*), İstanbul: Matbaa-i Ebuzzıya, 1935-38, s. 6).

Cemil Sena, *Hazret-i Muhammed'in felsefesi*, İstanbul Remzi 1993, s. 180.

Kelimenin *te'vîl* edilmesi: ilk anlamın sonuna kadar götürülmesi demektir; böylece lâfızlara akla-hayâle gelmeyecek anlamlar yüklenmektedir; Hazret-i İsa'nın, Yüce Allah için kullandığı (belirtilen) "eb / baba" kelimesi, -baba gibi şefkatli, merhametli bir efendi mânasında- bir üslûp özelliği olarak görülüp mecâza hamledileceğine "ehl-i zevğ" tarafından te'vîl edile edile ne tür *teslis cambazlıklarına* başvurulduğu ortadadır.

rıca, muhkem ayetler arasında da 'ihtilâf' görülebilir[12]. Arap dilinin -'zenginlik' olarak lânse edilen özelliğinden kaynaklanan- 'çok anlamlılık' olgusu da bir başka problemdir: 'Bir lâfzın tek bir bağlamda tek bir anlamı olur' ilkesi bir yana bırakılarak lâfzın taşıyacağı -zannedilen- bütün anlamlar muhtemel görülebilir. Meal sahibi bunlardan hangisini esas alacaktır? Tabii ki en sahîh ve aslî anlam olarak gördüğünü... Ama o zaman da, 'Kur'ân'ın yan anlamları göz ardı edilmiş olmayacak mıdır?' düşüncesiyle bütün anlamlar yan yana sıralanmaktadır. Bu gibi 'müşkil', 'çok anlamlı' ve 'müteşâbih' yönleri yansıtmakta meallerin pek başarılı olduğu söylenemezse de, konunun meallerin çapını aştığı aşikârdır. Tefsirlerin bile bu husustaki başarısı tartışmalıdır. İlk Müslümanların bu anlamlara vâkıf olduklarını söylemek de zordur. Bu gibi yerlerde meal sahiplerinin, tercihlerini devreye sokarak tek bir anlam üzerinde yoğunlaşmaları, yani o mâna zenginliğini biraz fakirleştirip (!) mâna keşmekeşine son vermeleri, *müşkil* noktalara açıklık getirmeleri, *müteşâbih*leri de, -elbette 'âmennâ' deyip *te'vîle* kaçmadan- açıklığa kavuşturmaları beklenir (Bunu bizzat meal içerisinde yapabilecekleri gibi, dipnotlarında da yapabilirler).

Kur'ân rehberliğinden yeterince istifade edememenin sorumlusu olarak meallerin gösterilemeyeceği bir başka nokta da Kur'ân metnine yanlış yaklaşmaktan kaynaklanan eksiklikler, yani usulsüz okuyuşlardır. Makro düzeyde: itikadî, içtimaî, hukukî, felsefî, fennî, mevzû'î, siyasî, ilhâdî, oryantalist... okuyuşlara tâbi tutulagelmiş ve her okuyuş Kur'ân lâfızlarından kendi çapında birtakım mânalar devşiregelmiştir. Bu okuyuşlar için, türüne göre: araştırma-inceleme *(dirâse)*, yorumlama *(te'vîl)*, anlama *(fıkh)* gibi kelimeler de kullanılırsa da, Kur'ân ve okuma kelimeleri bir arada kullanıldığında, daha çok, tilâvet, kırâet ve tertîl kelimeleri akla gelmektedir.

Tertîl: Harfleri birbirine karıştırmadan, harflere ve harekelere hakkını vererek açık-seçik, acele etmeksizin ve anlamını düşünerek okumak demektir; meâle uyarlarsak, diksiyon kurallarına: vurgulara, jest ve mimiklere riâyet edilerek ne dendiğini net olarak yansıtmak.

Tilâvet-Kırâet: Kur'ân'da özellikle Hazret-i Peygamber'in Kur'ân okumasından bahsedilirken kırâet kökünden kelimeler; mevcut bir metnin okunup izlenmesi söz konusu edildiğinde ise, tilâvet kökünden kelimeler tercih edilir. -Buna göre, Bakara: 121'deki الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ ayet-i kerimesi, "onu hakkıyla [sadece] tilâvet edenler..." değil; "onu hakkıyla oku-

[12] Bunun hakkında geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, "Mâhiyeti, Sebep ve Çözümleri Çerçevesinde Müşkilü'l-Kur'ân", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III*, İstanbul Ensar 2002.

yup izleyenler..." demektir-. Her ikisi de sonuçta okuma anlamına gelen tilâvet ile kırâet Türkçede başka mânalar kazanmış olup aralarında şöyle bir fark gozetilmiştir: genel olarak "zihnî bir yaklaşımla ayetlerin neler söylediğini anlamaya yönelik bir okuma şekli" için kırâet kökunden kelimeler kullanılırken, tilâvette: *edâ, sadâ, tecvîd, tavır* gibi kendine mahsus şartlar aranır. Şarkı-türkü vb. hiçbir formun okunuşuna benzememesi gereken Kur'ân tilâvetinde mânanın gönülde hissedilmesi, rûhta yaşatılması söz konusudur[13]. *Dirâse/tedârüs* vb. kelimelerin ise inceleme ve araştırmaya yonelik daha dakîk okuyuşları ifade ettiği söylenebilir.

Mezhebî, ideolojik, zümrevî her tür önyargı ve çıkar endişesi kişinin, okuduğu metni algılamasını etkiler (bu metin, kalitesi tartışılmaz bir meal de olsa fark etmez); nitekim bir çok oryantalist Kur'ân'ı 'anlar', fakat bu anlayış kendisine ilmî faydanın ötesinde bir yarar sağlamaz[14].

Fertlerin *idrak ve bilgi seviyeleri* Kur'ân'dan yararlanma oranları arasında farklılık meydana getirir. Baltacıoğlu'nun belirttiği üzere, Kur'ân gibi kamu içine, gönül kulağına söyleyen bir Tanrı buyruğunu kavrayacak olan akıl, *soyut akıl* değil, *sağduyu, içgüdü, gönül, sezgi soyundan canlı bir akıl* olmalıdır. Kur'ân gerçekleri, kuru akılla değil, canlı yani 'artistik ve filozofik akıl'la kavranabilir. Bunun metodu da Kur'ân'ın o aklı şaşırtan *Tanrı işi doğası*ndaki sembollerin gerçek anlamlarını araştırmak; her belgeyi her buyruğu Kur'ân'ın bütünlüğü içinde görüp anlamaya çabalamaktır. Şayet Kur'ân'da 'duygu mantığı' yerine, pozitif bilimlerde kullanılan kartezyen mantık kullanılacak olursa, Tanrı buyruğu, gözümüze anlaşılmaz, akıl erilmez bir karşıtlar, karışıklıklar yığını olarak görünür[15]. Kur'ân'ın sadece 'diri'leri uyarabileceği, sadece *mânen diri* olanlara fayda verebileceği bildirilirken[16] buna dikkat çekilmektedir. Aynı Kur'ân, müminlerin zihnî ve

---

[13] Emin Işık. "Tarihi gelişimi içinde Kur'ân oğretimi", *Kur'ân kurslarında eğitim. oğretim ve verimlilik* sempozyumu, İSAV, İstanbul 2000, s. 66.

[14] 18. asrın meşhur Alman feylesoflarından Reimarus dıyor ki: "Turk dînini (yani Muslumanlığı) şu veya bu suretle itham edenlerin buyük bir ekseriyetinin Kur'ân-ı Kerim'i okumamış olduğundan emînim. Ve onu okumuş olanların en kuçük kısmı kitabın kelimelerinin delâlet ettiği sahih ve doğru mânaları anlamağa çalışmışlardır (Annemarie Schimmel, "XIII. Asırda İslâm dîni ile Hıristiyanlık arasındaki munasebetler". *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakultesi Dergisi*, Ankara 1953, IV, s. 71).

[15] Baltacıoğlu, "Kur'ân çevirmeleri neden yanlışlarla doludur?" *Yeni Adam*, 758, 1957, s. 1'den Bedir, s. 220. Mümin olmayanın Kur'ân'ı anlamasıyla, mumının, -hatta takvâ ehli bir muminle normal bir mümının bile- Kur'ân'ı anlaması arasında farklar olacaktır (Baş, s. 187-208).

[16] YâSin 36/70; Fâtır 35/22.

hıssi hastalıklarına şifâ verdiği halde, kâfir ve munafıkların sadece hüsrânını artırır; müminlerin imanına iman kattığı halde kâfirlerin inkârına inkâr katarak zihinlerindeki şüphe ve düşmanlığı pekiştirir[17].

Demek ki *her 'anlayarak okuma' istenen mânada bir anlama değildir.* İş, anlayarak okumada da değil, nasıl anladığında ve anladıktan sonra ne yaptığında düğümlenmektedir. Nitekim *ilk muhatapların Kur'ân okuyuşu* daha sahihti: Hazret-i Peygamber'in sağlığında, Kur'ân'a iman eden de inkâr eden de niçin ettiğini çok iyi biliyordu. Aynı dili konuşuyor olmak hasebiyle, Ebu Bekir de Ebu Cehil de *Muhammedî mesajı* 'anlıyor'du; fakat biri, anladıklarını uygulanabilir bularak -hatta zaten uyguladığını görerek- kolayca iman etti; öteki ise, anladığı şeyleri sosyo-kültürel sebepler ve konjonktür gereği *uygulanamaz* gördüğü için; şahsi ve zümrevî çıkarlarına aykırı bulduğu için bir türlü iman edemedi... Bu tipler, bir *hak ve hukuk mücadelesi* olarak ortaya çıkan Kur'ân'ın temel hedefinin, bütün *ferdî, zümrevi ve zihnî tanrıları ortadan kaldırıp insanı özgürleştirmek* olduğunu iyi kavradıkları için onu susturmaya çalıştılar: etkisini azaltmak için de, önce, onu hiç önemsemiyormuş gibi davrandılar; sonra dalga geçip küçümseyerek etkisini kırmaya çalıştılar; sonra 'biz de bunun gibi şeyler söyleyebiliriz'[18] vs. diyerek, sonra da birbirlerine: "*Şu okuduğu şeyi dinlemeyip yaygara koparalım; belki onu böylelikle alt ederiz!*"[19] demeye başladılar... Buna karşılık, müminler de Kur'ân'a iman etmekle ne yaptıklarını biliyorlardı; mallarını ve canlarını Kur'ân ilkeleri uğrunda işte bu sâyede kolaylıkla verebiliyorlardı. Kur'ân'ın, "*üzerinde düşünülsün ve sağduyu sahipleri öğüt alabilsin diye*" indirildiğinin[20] bilincinde olan ilk müminler, nâzil olan her ayeti ilahı bir ferman olarak algılıyor, okuyup öğrendiklerini uygulamaya koyuluyorlardı; beş ayet, on ayet öğreniliyor; ilk öğrenilenler iyice bellenip uygulanmadan ötekilere geçilmiyordu. Yüce Allah da 'sevap'larını daha dünyada iken bahşetti: Müfessirlerin ortaya koyduğu pek çok *detay bilgi ve incelik*ten habersiz olan bu örnek neslin, tarihin nâdiren kaydettiği o müthiş atılımı gerçekleştirmesinin temel sebebi ellerindeki metinlerle yetinerek bunları *ben*imseyip uygulamaları, *detaylarla uğraşmama*larıydı.

---

17 İsrâ 17/82

18 Enfâl 8/31; En'âm 6/93.

19 Fussılet 41/26.

20 Sâd 38/29

III. MEAL(Cİ)LERİN BAŞARISIZ OLDUĞU HUSUSLAR

Şüphesiz, her eser gibi Kur'ân'ı çevirmek de zordur; ancak zorluk vazgeçmeyi değil, daha ciddî çaba göstermeyi, daha dikkatli ve özenli çalışmayı gerektirir. Aşağıdaki hususlar ise, meal sahiplerinin bu dikkat ve özeni kutsal kitaplarından esirgediklerini göstermektedir ki 9 maddenin ardından bunun tâli ve aslî sebeplerini vereceğiz; şunu da belirtmiş olalım ki bu kısımda meal tenkıtçilerinin genel eğilimine ters bir metodla hareket ederek: 'meal(ci) adı vermeksizin ve yanlış anlamlara yer vermeksizin sadece olması gerekeni göstermek'le yetineceğiz.

1 Meallerin başarısız olduğu noktaların başında, *Kur'ân'ın mahiyetiyle ve ondan nasıl yararlanılacağıyla ilgili -övgüler dışında- doyurucu açıklamalar yapılmaması* gelmektedir. Oysa okurun her şeyden önce Kur'ân'ın mâhiyetini iyi kavraması gerekir:

Kur'ân; az sayıdaki anayasal nitelikli ibaresinin yanı sıra, zamanın şartları doğrultusunda tedrîcen gönderilen kanun ve kararnâmeler içeren bir rehber olup aynı zamanda (sürekli güncel olayları yorumlamasıyla, günümüz filmlerini karşılayan kıssalarıyla) medya işlevi görmekteydi. Kur'ân, toplumsal-ahlâkî problemlere yönelik bütüncül çözümler üretip bunları belli bir sistem ve kurgu dahilinde enine boyuna tartışan ve muhtemel soruları cevaplayan bir reform projesi değil, çeşitli durumlara yönelik indirilen parça çözümlerden oluşturulmuş türü kendisiyle sınırlı sözel[21] vahiyler koleksiyonudur; bu vahiyler ise, indirildikleri ortamın anlık fotoğrafları mesâbesindedir. Kur'ân vahiyleri bir elmasın köşelerine benzer: tek bir köşe o elması yansıtmaz; elmasın bütün köşeleriyle bir bütün olarak görülmesi gerekir. Böylece bu tür konular Kur'ân bütünlüğü içinde değerlendirilebilecektir. Meal okurken de Kur'ân'ın, o konuda bir bütün olarak ne dediğine dikkat edilmelidir; çünkü onun, 'Yüce Allah'la nüzul devri Arap toplumu arasındaki bir *dia*logue[22] olarak, nâzil olduğu ortamdan etkilendiği' aşikârdır. Dolayısıyla, sürekli üst perdeden (tenzîhçi) ya da sürekli avâma dönük (teşbihçi) bir dil kullanması; sürekli tehditkâr, sürekli ümitvâr konuşması; tamamen ilmî, burhanî, hukukî ya da tamamen şiirsel olması söz konusu değildir. Furkân: 32'de işaret edildiği üzere, teorinin pratiğe yansıtılıp 'daha net ve kalıcı' olabilmesi için 23 yıla yayılarak indirilen böyle bir

[21] Normal bir metinde yakışık almayan: 'Yoo!', 'Âh!', 'Tuh!...', 'Ne!', 'Â!', 'Vay be!', 'Oh! ', 'Tabii', "Eeee!?", "Hiiiç!", "Ohooo!", 'Allahallah!' gibi ifadeler konuşma dilinde ifadeye güzellik katar; -meallerde bu tür ifadelere yer verilmelidir-.

[22] Geniş bilgi için bkz. Bilal Aybakan, "Kur'ân (vahy) diyalog mudur monolog mudur?", Ensar, İstanbul 2003, s. 304 vdd

metinde, sürekli aynı uslûbun kullanılması, zaten belîğ ve hikemî olmazdı[23]. Kur'ân vahiyleri, ilkin yazıya geçirilirken de daha sonra kitaplaştırılırken de *kitap diliyle* değil, bir nutuk/hitabe olarak kaydedilmiştir. Hitabelerde, ibarenin anlamını şekillendiren bağlam jest ve mimiklerle, işaretlerle, sesi alçaltıp yükselterek, ona belli bir etkileme gücü kazandırarak... yansıtılır; bunların yazıya aktarılması imkânsızdır. Bir nutuk yazıya döküldüğünde, kopukluk, dağınıklık, bazı temaların sürekli tekrarlanması, kavramların her yerde aynı anlamda kullanılmayışı, bir konu işlenirken akla takılabilecek bütün hususların cevaplanmaması, bir konudan diğerine atlama gibi durumlarla karşılaşılması doğal olacaktır.

2. Arapça bir metnin Türkçeye çevrildiği bilinciyle hareket edilmemektedir.

a) *Meallerin en dikkatsiz davrandığı hususların başında,* Kur'ân sonrası terminolojide terimleşmiş kelimeleri aktarma sorunu gelmektedir. İyi bir mealde, Kelâm, Tasavvuf ve Fıkıh terimi haline gelen kelimelerin bulunduğu ayetlere 'verilen mânanın ayetin indiği ortama uygun olması'na dikkat edilmelidir: Vahyin indiği ortamda henüz terimleşmemiş olan *'salât', 'kıble', 'zekât', 'zulm', 'ittikâ', 'kur'an', 'feth', 'sûre', 'nefs-i mutmainne', 'secde', 'fitne', 'huşû'* gibi kelimelerin lugat mânaları öne çıkarılmalı ve böylece, -meselâ- 'îtâü'z-zekât'tan bahseden bir ifade, salt 'zekât vermek' olarak değil, 'zekât ver(erek kendini arındırmak/temizle)mek' şeklinde aktarılmalı; hatta yerine göre, zekât terimi bile kullanılmadan 'arınmak için vermek' şeklinde çevrilmelidir[24]. *'Salât'* lafzı, her yerde namaz şeklinde çevrilmemeli; kök anlamı da düşünülerek -yerine göre-: 'dindarlık', yerine göre: 'Allah'la ve mü'minlerle bağlantı kurma' gibi mânalarla aktarılmalıdır. Bunun en güzel örneği girişte değindiğimiz Mâûn sûresidir.

b) Meallerde tek bir ayete ilişkin birkaç görüşün yan yana verilmesi de önemli bir eksikliktir. Bu görüşlerin arasının taksim (/) işaretiyle ayrılarak verilmesi nispeten zevâhiri kurtarabilirse de, bu işaret konulmadan verilmesi çok daha vahimdir. Muhtemelen, Kur'ân lafzının bu anlamların tamamını taşıyabileceği düşünülerek böyle hareket edilmektedir; ancak bir kelime bir cümle içinde kullanıldığında, diğer manalarından soyutlanıp tek bir anlam ifade eder. Kur'ân'ın *lâfız+mânanın* adı olmasının anlamı budur. *Dolayısıyla, bir kelime ya da cümlenin anlaşılmasında birkaç ihtimal varsa, en güçlü görüneni esas alınarak ihtimaller bire indirilmelidir;* yani, "o da olur

---

23 Aybakan, aynı yer. Böylece, Hazret-i Nuh'un katı tenzihçi, Hazret-i Musa'nın sert, Hazret-i İsa'nın yumuşak ve teşbihçi uslûbu, Muhammedi mesajda mezcedilmiş olmaktadır

24 "...Yazıklar olsun bu müşriklere ki *kendilerini arındırmak için vermezler*" (Fussilet 41/6-7)

bu da olur" gibi bir düşünceden ziyade, 'olan' ortaya çıkarılmaya gayret edilmelidir. Örneği:

1. *O esip savuran(rüzgâr)lara;*

2. *böylece yükünü tutan(bulut)lara;*

3. *bu sayede âheste âheste giden(gemi)lere;*

4. *rızkı böyle böyle bölüştüren(melek)lere yemin ederim ki...*[25]

Mealde bir anlam verirken açıklamada bir başka anlam vermek de bu kapsamda değerlendirilebilir[26].

c) Yüce Allah'ın isimleri -'isim' kipinin ifade ettiği süreklilik de yansıtılarak Türkçe ifade edilmemektedir. Oysa rekîk bir dille: örneği: 'görücüdür', 'bilicidir' ya da 'Alîm'dir', 'Lâtîf'tir', 'Şâkir'dir deneceğine, -sırasıyla:- 'bilmektedir' ya da 'mutlak bilgi sahibidir' demek; 'her türlü inceliğe nüfuz eder' ve 'yapılan iyilikleri teşekkürle karşılar' vb. Türkçe bir ifade kullanmak ayetin vurguladığı hususu daha iyi yansıtacaktır; çünkü ayetlerin içerikleri ile, ayet sonlarındaki, -Yüce Allah'ın ilahi bir ismini konu alan- ifadeler arasında büyük bir bağlantı vardır.

Yine, kâinattaki düzenin bozulacağı kıyamet olayını ifade eden 'es-sâ'ah', 'el-hâkka', 'el-kâri'a' vb. kelimelerin çevirisinde her seferinde 'kıyamet' demek yerine 'o saat', 'mutlaka gerçekleşecek', 'ansızın gelecek' vb. ifadelere yer verilmeli; *Cehennem*den bahseden 'sa'îr', 'nâr', 'cahîm', 'sekar', 'hutame' vb. kelimelerin, -sırasıyla- 'çılgın', 'ateş', 'yakıcı', 'kavurucu', 'kırıp geçiren' şeklindeki anlamları gösterilmelidir.

3. Meallerde Arapça ile Türkçe arasındaki yapı farkına dikkat edilmemektedir.

a) Kur'ân deyimleri Arapça anlamları ile değil Türkçedeki deyim karşılıkları ile çevrilmelidir. Sözgelimi يوم يُكْشَفُ عن ساق cümlesi[27], 'keşf' ve 'sâk' kelimelerinin luğavî mânalarını esas alan: *'O gün incikten açılır'* gibi anlamsız bir ifade ile değil, insanın büyük bir telaş içerisinde koşturmasını insanın zihnine nakşedecek: *'paçaların tutuşacağı gün'* ifadesi ile çevrilmelidir.

b) İki dil arasındaki farkın dikkate alınmadığı bir diğer nokta da şudur: Arapçada çoğulluk-tekillik açısından öznenin yükleme, sıfatın mevsûfa, hâlin

[25] Zâriyât 51/1-5.

[26] Örneği: *HDKD*, Bakara 2/13 hk. Her halde: ben her iki mânayı da görüyor ve her ikisini de değerlendiriyorum, denmek isteniyor.

[27] Kalem 68/42.

zilhâle... uyumu şart olduğu için her iki lafzın da mufred ya da çoğul olması gerekir. Örneği: كونوا ربانيين ifadesinde[28], muhatapların çoğul olmasından dolayı 'rabbânî' lafzı da çoğul olmaktadır; ancak Türkçede böyle bir gereklilik bulunmadığı için 'rabbânî*ler* olun' diye çevrilmesi sakîl kaçmaktadır. وكنتم أمواتا ifadesinin[29] 'sizler ölü*ler* iken' şeklinde; وإن يأتوكم أسارى ifadesinin[30] 'şayet size esir*ler* olarak gelirlerse' şeklinde çevrilmesi bu sıkleti iyi örneklemektedir.

4. Sarf ve Nahiv (sentaks ve gramer) kurallarına riayet edilmemektedir.

a) Fiillerin yapısına, kullanılan fiilin mazi mı yoksa muzari mi olduğuna dikkat edilmelidir. Sozgelimi إنما أمره إذا أراد شيئا أن يقول له كن فيكون şeklindeki meşhur ibarenin[31] *fe-yekûn* kısmı, 'o da oluverir' şeklinde çevriliyor; yani henüz mevcut olmayan o nesne, 'ol' dendiği *an* hemen oluyormuş gibi... Oysa, *fe-kâne* değil, *fe-yekûnü* deniyor ki muzari sıygası, bir şeyin ânında *olduğunu* değil, *olmaya başlayıp belli bir süreç dahilinde tamamlandığını* ifade eder.

b) Ayette sözü edilen eylemi kimin yaptığı -yani fiilin fâili- tebârüz ettirilmelidir.

وما كان المؤمنون لينفروا كافة فلولا نفر من كل فرقة منهم طائفة ليتفقهوا في الدين ولينذروا قومهم إذا رجعوا إليهم لعلهم يحذرون

ayeti[32] buna güzel bir örnektir. Çünkü *yetefekkahû, race'û* ve *yahzerûn* cümlelerindeki zamirlerin kimi gösterdiği: yani, kimin dinî bilgi edineceği, kimin döneceği, kimin sakınacağı; ayrıca *ileyhim* zamirinin kimi gösterdiği bir miktar muğlâktır: "Geri dönenler ve dinî konularda bilgi edinecek olanlar", sefere çıkanlar mıdır, geride kalanlar mıdır? Genelde, "geride kalanlar" şeklinde anlaşılmıştır (Âyetin, dinî tahsil yapanların askerlikten muaf tutulmasına dayanak oluşturup oluşturmadığı ayrı bir konudur[33]). Oysa, "bütün mü'minlerin savaşa gitmeleri gerekmez" dendikten sonra, bir teşvik ifadesi kullanılarak hiç olmazsa bir grubun sefere çıkması gereğine temas

---

28 Âl-i 'İmrân 3/79.

29 Bakara 2/28.

30 Bakara 2/85.

31 YâSîn 36/82.

32 Tevbe 9/122.

33 Örneği, Sivas'taki Çiftemınareli medresenin giriş kapısına bu anlamı duşunülerek hakkedılmiştir.

ediliyor; sonra da bunun illeti olarak: *li-yetefakkahû* buyruluyor. Bundan da, dinî bılgi edinecek olanların, sefere çıkanlar olduğu anlaşılıyor. Edinilmesi istenen *bilgi*nin kaynağı olan Hazret-i Peygamber'le bırlikte sefere çıkıldığı da göz ardı edilmemelidir. O zaman ortaya şöyle bir meal çıkacak demektir:

"*Müminlerin toptan sefere çıkmaları, evet, olacak şey değildır; ama hiç olmazsa her bölükten bir grubun (vahiy ve dinî bilginin kaynağı olan Peygamber'le birlikte) sefere çıkması gerekmez miydi!.. Böylece, dinî konularda sağlam bilgiler elde ederler ve kavimlerine döndüklerinde -sakınmaları umuduyla- onları uyarırlardı.*"

c) Aynı siyak çerçevesinde kullanılan aynı kelime ve deyimlere aynı mâna verilmeye çalışılmalıdır. Hazret-i Musa'nın kavmine verdiği *fa'ktülû enfüseküm* emri[34] bu şıkka güzel bir örnektir. Bu deyimin, kâh *nefsi* yani kötü benliği *öldürme* kâh *intihar etme* kâh *birbirini öldurme* anlamında çevrildiği görülmektedir. Oysa, 'katl-i nefs', İsrâiloğulları ile ilgili olarak geçtiği şu ayette Hazret-i Musa'nın sebatkâr mü'minlerinin itaatsizlık edenlerle savaşmalarını konu almaktadır:

"*Hani sızden: 'Birbirinizin kanını dökmeyin, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayın.' diye söz almıştık; siz de bunu ikrar etmiştiniz. Buna hâla şahitlik ediyorsunuz, ama siz öyle bir güruhsunuz ki, işte, yine birbirinizi öldürüyor ve bir kısmınızı yurtlarından çıkarıyorsunuz...*"[35]

Yine, *nefs* ile ilgili bir başka ifade olan *insâ-i nefs* (fe-ensâhum enfusehum)[36]; 'kişinin bizzat kendisine, kendisinin unutturulması' mânasında değil, -âyetin geçtiği Haşr sûresinde söz konusu edilen iki düşman grup olan- Beni Nadîr Yahudileri ile, -ne olursa olsun onlara arka çıkacaklarına söz veren- Münafıklara birbirlerinin unutturulması demektır.

"*Allah'ı umursamadıkları için Allah'ın da birbirlerini umursamaz hâle getirdiği kimselere benzemeyin!..*"[37]

Bir başka örnek de "emr" lâfzıdır. Aynı bağlamda kullanıldığı birkaç ayette, kelımeye farklı anlamlar verildiği görülmektedir. Uhud mağlûbiyetinin muhasebesi bağlamındaki:

---

34 Bakara 2/54.

35 Bakara 2/84-85/

36 Haşır 59/19.

37 Haşr 59/19.

هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا

ifadelerinde[38] farklı bir mânaya hamledilirken, birkaç ayet sonraki, aynı bağlamdaki

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ

ifadesinde[39] başka bir mânaya hamledilmektedir. Oysa bu ayetlerdeki dört *emr* kelimesi de *siyasi, askeri ve idari konularda emir verme ve yönetme yetkisi* ile ilişkili olarak kullanılmıştır; -zaten, "emr"in anlamı da budur; nitekim A'râf 54'te "*Haberiniz olsun ki yaratmak da buyurmak da O'na mahsustur...*" denilmektedir.- Dolayısıyla, üç ifadeyi de aşağıdaki gibi, aynı mânada çevirmek gerektiği açıktır:

d) Anlamakta zorluk çekilen kısımların çevirisinde, ayetteki odak kelimelerin başka bağlamlardaki kullanımları göz önünde bulundurulmalıdır. Ünlü 'darb' ayeti buna iyi bir örnek sayılabilir[40].

e) Birkaç mânayı taşıyabilecek kelimelere anlam verilirken, o siyâka uygun bir anlam verilmelidir: 53/Necm sûresinin başındaki 'necm' kelimesine 'Süreyyâ', 'yıldız' ve 'ot' yerine, 'bir inişte nâzil olan Kur'ân *necmi*' anlamı verilmesinde olduğu gibi:

1. İnmekte olan şu mesaja yemin ederim ki:
2. Arkadaşınız ne saptı, ne şaştı;
3. ne de kendi keyfinden konuşuyor.
4. Bu, kendisine vahy edilen bir vahiyden ibaret olup
5. bunu kendisine öğretmekte güçlü-kuvvetli;
6-7. muthiş bir deha sahibi: (arkadaşınızın) en üst düzeydeki ufku(nu) tamamen kaplamış;
8. sonra yaklaşıp iyice sarkmıştır;
9. burun buruna gelinceye[41], hatta daha yakın bir mesafeye kadar.
10. İşte o zaman, kuluna ne vahy etmişse etmiş; 11. (kulun) gonlü de, gördüğü şeyde yanılmamıştır...

---

38 Âl-i 'İmrân 3/154.

39 Âl-i 'İmrân 3/159

40 Ayet ve açıklaması için bkz. "İdeal Aile" bölümü

41 Motamot 'iki yaylık bir mesafeye kadar'; ancak 'kâbe kavseyn', mecazi bir anlatım olup 'kâbey kavs', yani bir yayın iki ucu kadar demektir (Bkz. Zemahşeri, ilgili âyet hk.); bu anlam ise -deyim yönü de dikkate alınarak- Türkçeye bizim verdiğimiz şekilde çevrilebilir

f) Lâm-ı târîfin, başında bulunduğu kelimeye yüklediği anlam belirginleştirilmeye gayret edilmelidir. Sözgelimi, unlü *kılıç ayeti*ndeki فاقتلوا المشركين ifadesi[42], "*Bütün* müşrikleri öldürün!" şeklinde değil, öldürulmesi istenen muşriklerin, önceki cümlelerde ifade edilen şu: *anlaşmalarına sadık kalmayan müşrikler* olduğu bilinciyle çevrilmeli; yine, meselâ *ez-zâlimîn* lâfzı, onceki cümlede bahsedilen kişilerden bir başka sıfatla bahsettiği düşünülerek: 'İşte *bu tip* zâlimler' ya da 'yapması gerekeni zamanında yapmayan *bu* gibiler' şeklinde ifade edilmelidir.

g) Aynı olgudan, "-sübut ve süreklilik bildiren- 'isim' kipiyle bahsedilmesi" ile -"kesintili bir devam ifade eden- 'fiil' kipiyle bahsedilmesi" arasındaki anlam farkı yansıtılmalıdır; çünkü sozgelimi يفسدون في الأرض ile مفسدون في الأرض aynı ifsâd derecesini ifade etmez; ilkinde, kesintili bir ifsâd söz konusu iken ikinci ifsâd kesintisizdir. İsim sıygası kullanılarak anlatılan karakter yapılarının, kişilikte iyice yerleşmiş ozellikler oluşuna karşılık fiil sıygasıyla anlatılan durumlar, yenilenip duran şeylerdir.

h) 'İndirme eyleminin peyderpey gerçekleştiği'ni bildiren *nezzele* ile salt 'indirme'yi ifade eden *enzele* örneğinde olduğu gibi aynı kökten gelen fiiller farklı yapılarda kullanıldıkları zaman, anlamlarında beliren nuans yansıtılmalıdır:

O zaman, sözgelimi TâHâ sûresinin başındaki

ما أنزلنا عليك القرآن لتشقى إلا تذكرة لمن يخشى تنزيلا ممن خلق الأرض والسموات العلا

ifadesinin anlamı daha net anlaşılır:

> "*Kendini zora sokup bedbaht olacağın içindir ki bu Kur'ân'ı sana toptan indirmedik; yeri ve şu yüce gökleri yaratan zat tarafından böyle parça parça indiriliyor ki saygılı kimseler gereken dersi çıkarabilsinler.*"

i) Her ikisi de kabaca "yapmak, etmek" diye çevrilen *'amel* ve *sun'* masdarları arasındaki fark tebârüz ettirilebilirse, mâna daha net yansıtılacaktır. Örneği:

> "... *ancak bunlar, öyle kimselerdir ki âhirette kendilerini Ateşten başka bir şey beklememektedir; orada sergileyecekleri maharetler de* (ما صنعوا فيها) *hiçbir işe yaramayacaktır; dünyada yapıp durdukları şeyler* (ما كانوا يعملون) *zaten boştur.*"[43]

---

42 Tevbe 9/5.

43 Hûd 11/16.

"Sağ elindekini yere at da onların o ustaca yaptıklarını yutsun (تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا); *çünkü bütün ustaca yaptıkları şeyler* (إِنَّمَا صَنَعُوا), *bir sihirbaz hilesinden ibarettir. Sihirbaz ise ne yaparsa yapsın iflâh olmaz!"*[44]

k) Bir fiilin farklı bir harf-i cerle kullanıldığında kazandığı anlam meale aksettirilmelidir. Sözgelimi 'lâm' ile kullanılan 'iman' ve türevlerinin, "tasdîke ek olarak teslimiyeti de ifade etmesi"ne karşılık, 'bâ' ile kullanılanların "sadece tasdik"i ifade ettiği göz ardı edilmemelidir.

l) *İsm-i fâillerin, gerçekleşecek* olanı mı gerçekleşmekte olanı mı ifade ettiği iyi tespit edilmelidir: Sözgelimi إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ifadesi[45], 'Şüphesiz Ben Arzda bir halife *yaratacağım*' şeklinde değil, '.. *yaratmaktayım*' şeklinde anlaşılmalıdır.

Bu metod uygulanırken, bazan mecâza gidildiği de dikkatten kaçmamalıdır; aksi takdirde, *inşıkâk-ı kamer* 'mucizesi' ile ilişkilendirilen Kamer: 1-2 yanlış anlaşılacaktır. Oysa ayetin meâli şöyledir:

"O Saat yaklaştı; Ay yarıldı-yarılacak. Ama hâla, bir ayet gördüler mi: "Süregelen bir sihir işte!" diye burun büküyorlar..."

Bir başka örnek:

"Allah'ın emri geldi-gelecek! Öyleyse onu hemen istemeyin."[46]

Her iki ayette de, ilk bakışta, olayın gerçekleştiği (: Ay'ın yarıldığı ya da kıyametin koptuğu) anlaşılıyorsa da aslında, *gerçekleştiği* değil, *gerçekleşmesinin an meselesi olduğu* vurgulanmaktadır. Yani, 'ileride gerçekleşecek' bir şey - nasılsa mutlaka gerçekleşeceği için- 'gerçekleşmiş' gibi gösterilmek suretiyle (*bi'tibâri mâ yeûlü ileyh*) mecaz yapılmıştır.

5. Ayet ve sayfa sonlarının esas alınması birtakım yanlışlıklara sebep olmaktadır.

Bilindiği gibi,

a) *Bir ya da birkaç cümleden oluşan ve genelde tam bir mâna ifade eden 'söz'lere* ayet dendiği gibi, cümle oluşturmayan, sıfat mahiyetinde, bir-iki kelimelik ayetler de vardır; bütün ayetlerin tamamı kendi başına net bir anlamı yoktur.

---

44 TâHâ 20/69.

45 Bakara 2/30.

46 Nahl 16/1.

b) Elimizdeki Mushaflar, Hasan Rızâ'nın berkenar[47] Mushafı izlenerek yazılmaktadır: Hasan Rızâ, bütün sayfaların tam bir ayetle başlayıp tam bir ayetle bitmesini sağlamak için, satırlarda -tek satırlık- Kevser sûresinin hacmini, sayfalarda da -bir sayfalık- Müdâyene ayetinin hacmini esas almış; *berkenar* Mushaf böylece ortaya çıkmıştır.

Ayetler, ifade ettikleri anlam değil de, fâsılalar esas alınarak çevirildiğinde, sıfatla mevsufun, hâl ile zilhâlin, illetle mâlûlün, mâtufla mâtûfaleyhin... arası ayrılmakta; bu da anlama halel getirebilmektedir[48]. Örneği:

Bakara sûresinin 219. Ayeti, لعلكم تتفكرون ile bitmekte; muteallâkı olan في الدنيا والآخرة ise, hem bir sonraki ayette hem de arka sayfada yer aldığı için birlikte değerlendirilmemektedir.

Nûr: 36 يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ile bitmekte; *'yüsebbihu'*nun fâili olan رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ kısmı ise hem bir sonraki ayette hem de arka sayfada yer aldığı için birlikte değerlendirilmemektedir.

Vâkı'a: 77-80, tek bir cümle olduğu halde, ayetler ayrı sayfalarda yer aldıkları için bütüncül olarak çevrilmemektedir[49].

Bakara: 101-102, ikincinin birinciye atfedilmesiyle daha net anlaşılmaktadır; oysa 1. ayet, sayfanın sonunda, 2. ise öteki sayfanın başında yer aldığı için bu atıf yokmuş gibi çeviri yapılmaktadır. Böylece, ayetler, "kutsal kitabı bir tarafa atıp *sihir/büyü - gizli ilim* kabîlinden şeylere saplanıp kalmayı -kutsal kitaba *imansızlık* değil- *nankörlük* sayarak red ve mahkûm ettiği halde, olay tamamen "sihirle uğraşmak bu ayete göre küfürdür" kolaycılığına indirilmektedir[50].

6. Vurgulamalara özen gösterilmemektedir.

---

47 Hâfızlığa müsâit / Mushafu'l-huffâz.

48 Güney, s. 101-140.

49 *"Şüphesiz bu (mesaj), tertemiz olanlardan başka hiç kimsenin dokunamayacağı, sımsıkı korunan bir ana kitapta yer alıp da Âlemlerin Rabbi tarafından peyderpey indirilen değerli bir kitaptır."*

50 *"Onlara ne zaman Allah tarafından, ellerindeki kitabı tasdik eden bir peygamber geldiyse, kendilerine kitap verilenlerin bir grubu Allah'ın kitabını, sanki hiç bilmiyorlarmış gibi arkalarına atmışlar ve, Süleyman'ın o muazzam hükümranlığının sebebi hakkında şeytani liderlerinin uydurup anlattıkları şeyi izlemişlerdir. Oysa Süleyman (kutsal kitaba) nankörlük etmiş değildi, fakat bu şeytani liderler gerek sihri gerekse Hârût ve Mârût adındaki iki melek(î melik)e Bâbil'de indirilen şeyi insanlara öğrettikleri için (kutsal kitaba) nankörlük etmiş oldular..."*

Meallerde, genelde vurgulu ifadelerin iyi yansıtılmadığı, çeviride cümlenin asıl ögesine vurgu yapılmadığı görülmektedir. Sözgelimi Bakara: 4'teki وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ifadesi, "*âhirete sarsılmaz bir şekilde iman edenler de sadece bunlardır*" şeklinde çevrilmesi gerekirken, -'îkân' lâfzındaki 'sarsılmazlık ve kesinlik'in yansıtılmaması bir tarafa- önceki ayetlerde tavsif edilen tiplerin vurgulandığından habersizmişçesine çevrilmektedir.

"*Yazıklar olsun bu muşriklere ki kendilerini arındırmak için vermezler; **âhireti inkâr edenler de sadece onlardır.***"[51]

cümlesindeki vurgu da bu konuya güzel bir örnektir. Musa Aleyhisselâm'ın, A'râf: 155'teki أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا serzenişinin,

"*İçimizdeki beyinsizler yüzünden bizi de helâk eder misin Allahım*"

şeklindeki çevirilerini okuduğunda, insanın: "Tabii, ne demek!.." diyesi geliyor. Oysa,

"*İçimizdeki beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi mi helâk edeceksin?*"

şeklinde çevrilse vurgu daha iyi yansıtılacaktır.

7. Kur'ân-ı Kerîm'in o şâheser üslûbu yansıtılmaya çalışılmamakta ve bütün Kur'ân mekkî-medenî ayrımı yapılmaksızın tamamen düz bir metin gibi çevrilmektedir.

Kur'ân'ın başta gelen özelliklerinden biri, *akıcı ve etkileyici anlatım güzelliği* olmasına rağmen, hemen hiçbir meal sahibi bu konuda ciddî bir varlık gösterebilmiş değildir (Elmalılı'nın yer yer oluşturduğu âhenk bu hükmün dışında tutulabilirse de, kullandığı kelimelerin çoğu ortalama okur için yeniden çevrilmeye muhtaçtır). Hemen bütün meallerde, *rekîk, kekre bir Türkçe*nin hâkim olması yüzünden, okur, bu kekreliğin Kur'ân'a ait olduğunu zannetmektedir. Dolayısıyla, Kur'ân'ın "insanı merhamet ve vecde götüren hakiki sesleri"[52] olabildiğince yansıtılmalı; şiirsi yerleri şiir edasıyla nesir cümleleri de düz bir çeviriyle sunulmalıdır. Örneği:

1. Kuşluk vaktine

2. ve -sükûnete erdiğinde- geceye yemin ederim ki:

3. Rabbin seni ne terketti ne de darıldı.

4. Senin için; işin sonu önünden kesinlikle daha hayırlı!

---

[51] Fussılet 41/6-7.

[52] Turan Koç, "Çeviri ve Kur'ân'ın Türkçe çevirileri", *Bilgi Vakfı II. Kur'ân Sempozyumu tebliğler, müzakereler, 4-5 Kasım 1995*, Ankara 1996, s. 249.

5. Rabbin sana o kadar verecek ki memnun kalacaksın.

6. Hem, O değil miydi sen bir yetimken elinden tutan?

7. Ne yapacağını bilemez bir halde iken sana yol gösteren? 8. Başkasının eline bakarken, seni zengin eden?

9. Öyle ise sen de ezme yetimi.

10. Azarlama, isteyeni.

11. Yeri geldikçe de, anlat, Rabbinin nîmetini.

*

1. Hem Biz değil miyiz, sana zihin açıklığı veren?

2-3. Belini büken o yükü hafifleten?

4. Şanını-şerefini yücelten?..[53]

*

"Biz ancak bir kez emrederiz; tıpkı tek bir bakış gibi.

İşte sizin gibi nicelerini helâk etmişiz, ama ibret alan hani?"[54]

Müşriklerin, Yahudilerin, Münafıkların... vahiy, baas vb. konulardaki itirazları aktarılırken, ne demek istedikleri ciddîye alınarak kendi alaycı üslûplarıyla birlikte yansıtılmalıdır:

"Evet inkârları ve Meryem'e karşı büyük bir iftira olan sözleri sebebiyle, ayrıca: 'Allah'ın peygamberi (!) Meryemoğlu İsa Mesih'i (!) kesinlikle biz öldürdük.' demeleri yüzünden..." (Mâide 5/156-158).

"Diyorlar ki: 'Sen, ey kendisine mesaj indirilen (!) Eminiz ki cinlinin tekisin sen!"[55]

8. Meallerin alel'acele hazırlanması yüzünden (ki kullanılan deyim de maalesef, Kur'ân'ı çevirmek / terceme etmek değil, 'meal hazırlamak'tır.) Kur'ân'ın orijinalinden ziyade, mevcut meallere yaslanılmakta: böylece aynı hata, zincirleme devam etmektedir. Aşağıda *doğrusunu* sunduğumuz iki ayette olduğu gibi:

"Evet, bütün mü'minlerin toptan sefere çıkmaları olacak şey değildir: ama hiç olmazsa her bölükten bir grubun dinî konularda sağlam bilgiler elde etmek ve kavimlerine döndüklerinde -sakınmaları umu-

---

[53] Duhâ ve İnşirah sûreleri

[54] Kamer 54/50-51

Meallerde, genelde vurgulu ifadelerin iyi yansıtılmadığı, çevirıde cümlenın asıl ögesıne vurgu yapılmadığı görülmektedir. Sozgelimi Bakara: 4'tekı وبالآخرة هم يوقنون ifadesı, *"âhirete sarsılmaz bır şekılde iman edenler de sadece bunlardır"* şeklınde çevrılmesı gerekirken, -'îkān' lâfzındaki 'sarsılmazlık ve kesınlık'ın yansıtılmaması bir tarafa- önceki ayetlerde tavsif edilen tıplerın vurgulandığından habersizmişçesıne çevrılmektedir.

"Yazıklar olsun bu müşriklere ki kendilerini arındırmak için vermezler; âhireti inkâr edenler de sadece onlardır."[51]

cumlesındeki vurgu da bu konuya güzel bir örnektir. Musa Aleyhisselâm'ın, A'râf: 155'teki أتهلكنا بما فعل السفهاء منا serzenişinin,

"İçimizdekı beyınsizler yuzünden bızi de helâk eder misin Allahım"

şeklındeki çevirılerını okuduğunda, insanın: "Tabiî, ne demek!.." diyesı gelıyor. Oysa,

"İçımizdekı beyınsizlerin yaptıkları yuzünden bizi mi helâk edeceksın?"

şeklinde çevrılse vurgu daha iyi yansıtılacaktır.

7. Kur'ân-ı Kerîm'ın o şâheser uslûbu yansıtılmaya çalışılmamakta ve bütün Kur'ân mekki-medenî ayrımı yapılmaksızın tamamen düz bir metin gibi çevrilmektedir.

Kur'ân'ın başta gelen ozelliklerınden biri, *akıcı ve etkileyici anlatım guzelliği* olmasına rağmen, hemen hiçbir meal sahibi bu konuda ciddî bir varlık gösterebilmiş değildir (Elmalılı'nın yer yer oluşturduğu âhenk bu hükmün dışında tutulabilirse de, kullandığı kelimelerin çoğu ortalama okur için yenıden çevrilmeye muhtaçtır). Hemen bütün meallerde, *rekîk, kekre bir Turkçe*nin hâkim olması yüzünden, okur, bu kekreliğin Kur'ân'a ait olduğunu zannetmektedir. Dolayısıyla, Kur'ân'ın "insanı merhamet ve vecde götüren hakiki sesleri"[52] olabildiğince yansıtılmalı; şiirsi yerleri şiir edasıyla nesir cümleleri de düz bir çeviriyle sunulmalıdır. Örneği:

1. Kuşluk vaktine

2. ve -sükûnete erdiğinde- geceye yemin ederim ki:

3. Rabbin seni ne terketti ne de darıldı.

4. Senın için; işin sonu önünden kesinlikle daha hayırlı!

---

51 Fussilet 41/6-7.

52 Turan Koç, "Çevırı ve Kur'ân'ın Turkçe çevirılerı", *Bılgı Vakfı II Kur'ân Sempozyumu - tebliğler, muzakereler, 4-5 Kasım 1995*, Ankara 1996, s. 249

5. Rabbin sana o kadar verecek ki memnun kalacaksın.

6. Hem, O değil miydi sen bir yetimken elinden tutan?

7. Ne yapacağını bilemez bir halde iken sana yol gösteren? 8. Başkasının eline bakarken, seni zengin eden?

9. Öyle ise sen de ezme yetimi.

10. Azarlama, isteyeni.

11. Yeri geldikçe de, anlat, Rabbinin nimetini.

*

1. Hem Biz değil miyiz, sana zihin açıklığı veren?

2-3. Belini büken o yükü hafifleten?

4. Şanını-şerefini yücelten?..[53]

*

"Biz ancak bir kez emrederiz; tıpkı tek bir bakış gibi.

İşte sizin gibi nicelerini helâk etmişiz, ama ibret alan hani?"[54]

Müşriklerin, Yahudilerin, Münafıkların... vahiy, baas vb. konulardaki itirazları aktarılırken, ne demek istedikleri ciddîye alınarak kendi alaycı üslûplarıyla birlikte yansıtılmalıdır:

> *"Evet inkârları ve Meryem'e karşı büyük bir iftira olan sözleri sebebiyle, ayrıca: 'Allah'ın peygamberi (!) Meryemoğlu İsa Mesih'i (!) kesinlikle biz öldürdük.' demeleri yüzünden..."* (Mâide 5/156-158).

> *"Diyorlar ki: 'Sen, ey kendisine mesaj indirilen (!) Eminiz ki cinlinin tekisin sen!'"*[55]

8. Meallerin alel'acele hazırlanması yüzünden (ki kullanılan deyim de maalesef, Kur'ân'ı çevirmek / terceme etmek değil, 'meal hazırlamak'tır.) Kur'ân'ın orijinalinden ziyade, mevcut meallere yaslanılmakta; böylece aynı hata, zincirleme devam etmektedir. Aşağıda *doğrusunu* sunduğumuz iki ayette olduğu gibi:

> *"Evet, bütün mü'minlerin toptan sefere çıkmaları olacak şey değildir; ama hiç olmazsa her bölükten bir grubun dini konularda sağlam bilgiler elde etmek ve kavimlerine döndüklerinde -sakınmaları umu-*

Duhâ ve İnşirah sûreleri.

Kamer 54/50-51.

Hicr 15/6

duyla onları uyarmak için (vahiy ve dinî bilginin kaynağı olan Peygamber'le birlikte) sefere çıkmaları gerekmez miydi!"[56]

"Her kim Allah'ın, dünya ve âhirette kendisine yardım etmeyeceğini zannediyorsa, (yardımın kaynağı olan) göğe bir araç uzatarak yerle ilişkisini kessin de dolaşıp baksın bakalım: bulduğu bu çare, kızgınlığını giderebilecek (yardım bulmasına yetecek) mi?"[57]

9. Aynı metnin çevirisi olmalarına karşın meal sahiplerinin farklılık iddiası yüzünden meallerin birbirini tutmaması da düşündürücüdür.

-Bırakın anlamında ihtilâf edilen ayetleri- her gün kırk kez okunan Fâtiha sûresinin son ayetinde bile, nerede ise mealler sayısınca farklı ifade mevcuttur.

IV. MEAL(Cİ)LERİN BAŞARISIZLIK SEBEPLERİ

Bütün bu eksikliklerin sebebi olarak şimdiye kadar genellikle;

a) Çoğu meal sahibinin kifâyetsiz muhteris (ehliyetsiz, aceleci, kopyacı, -hattâ nâdiren de olsa- art niyetli) oluşu;

b) Yayınevlerinin dikkatsizlik ve tamahı üzerinde durulmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bir meal denetleme kurulunun olmayışı da eklenirse, buzdağının görünen yüzü büyük ölçüde tamamlanmış sayılır. Ancak asıl sebep daha derinlerdedir:

1) Meallerin gerçek dünyada (ne devletin ne de müminlerin gözünde) fazla bir itibarının olmaması.

a) Kur'ân'ın başta hukukî ilkeleri olmak üzere, sistemin odağı olmaktan çıkarılmış olması ve

b) Meallerin Kur'ân'ın yerini tutmadığının, dolayısıyla onlardan hüküm çıkarılamayacağının kabul edilmesi yüzünden meal sahibi oldukça rahat (gevşek) davranabilmektedir: nasıl olsa, siyasî ve mahallî idareler -bırakın meâle bakarak kanun ve yönetmelik çıkarmayı-, Kur'ân'a bakarak bile hareket etmemektedir. Dürüst bir mümin bile, dîniyle ilgili kuralları nasıl olsa Kur'ân'dan değil, ilmihal vs.den; inanç ilkelerini de yine Kur'ân'dan değil, Akâid kitaplarından çıkarmaktadır. *Mârifet iltifâta tâbidir...*

---

[56] Tevbe 9/122.

[57] Hac 22/15.

2) **Meal sahiplerinin milletle bire bir temas kuramamaları, hiçbir şekilde millete örnek olamamaları.**

Okur, mealde kafasına takılanlarla ilgili olarak

a) Mealden ciddî bir hüküm çıkarmadığı ve meal sahibini hesâba çekmediği gibi,

b) Onu kendine örnek de almamakta, peşinden gidilecek biri olarak da görmemektedir. (Meal sahibinin de böyle bir lîderlik iddiası yoktur ya!..) Bu da meal sahiplerinin dikkat ve sorumluluk hislerini zayıflatmaktadır.

Demek ki meallerin ilahî mesajı yansıtıp yansıtamadığı tartışması, "bir metnin Türkçeye eksiksiz aktarılıp aktarılamayacağı" sorusuna olumlu cevap verildiğinde de bitmemektedir:

"Cansız, salt metin olarak Kur'ân-ı Kerim, ilahî mesajı insanlığa ulaştırmada ne kadar başarılı olabilmiştir?" sorusu, üzerinde durulmaya değer bir sorudur; çünkü İslâm'ın gerçekleştirdiği başarı, Kur'ân'ın başardığı bir şey olmaktan ziyade, Kur'ân'ı getiren *insân-ı kâmilin* (s.a.s.) Kur'ân'ın teorik ilkelerini bizzat yaşama geçirmesinin, insanlarla kurduğu mükemmel ilişkinin, tebliğ metodunun, canını dişine takarak sürdürdüğü mücadelenin ve onun lîderliğini izlemenin 'sevab'ının daha dünyada: 20-30 yıl gibi kısa bir zamanda alınmış olmasının bir sonucudur ve aslına bakılırsa, ilk siyasî-dinî ihtilâflarda, Kur'ân'ın nebevî tatbikatını herkesten iyi bilen ve "Kur'ân-ı nâtık" olarak en iyi temsil eden Ali b. Ebu Talip, Übeyy b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd gibilerin etrâfında toplanılacağına, "cansız bir metnin çeşitli te'villerle yanlış konuşturulmasının" büyük etkisi olmuştur.

3) **"Kur'ân mesajını topluma aktarmada meallerin faydasından çok zararı olmuştur" şeklindeki yaklaşım(lar).**

Bu yaklaşım sahiplerine göre, Cumhuriyetin hemen öncesinde revaç bulan "Kur'ân-ı Kerîm'in halka halkın anlayabileceği bir lisanla ve hurâfelerden uzak bir şekilde arz edilmesi fikri" ile -bir tür ruhban sınıfı olan- *ulemânın gücünün zayıflatılması* hatta *ulemânın tamamen tasfiye edilmesi* arasında irtibat vardır. Daha da ilginci, "halkın kutsal kitaplarıyla bizzat muhatap olmasıyla dînin de hurâfelerden arındırılması" düşüncesinin "modernleşme ve batılılaşma amaçlı" olarak suçlanmasıdır. Demek ki o zamanın statükosu daha sahih ve normaldi.

Pekiyi o anki durum neydi? Halk din nâmına neler bilmekte ve bu bilgileri hangı kaynaklardan devşirmekteydi?

Geniş halk yığınları, dinlerini ana kaynağı olan Kur'ân ve Sünnetten çok,

Kara Davud, Muzekki'n-nufûs, Tarikat-i Muhammediyye, Ahmediyye, Tenbihu'l-gâfilîn, Envâru'l-âşıkîn, Mızraklı İlmihal, Mârifetnâme

gibi kitaplardan öğrenmekteydi[58] hâlâ da öğrenmektedir; sadece kitap ve yazarların isimleri değişmiştir: benzer fikirler çağdaş şeyhlerin, cemaat liderlerinin adlarıyla neşredilmektedir-. Türkler arasında kitabî ve entelektüel bir dindarlık da yer tutmuşsa da, Türkler -mantıkî ve zihnî temelden ziyade hissî çerçeveye oturan- *halk tipi Müslümanlık* kanalıyla İslâm'a girmişlerdir. Halk İslâmının, -duygusal boyutta olması bir yana- sahîh doktrinlerden ziyade olağanüstülüklere dayanmasının, büyük ölçüde sahîh bilgilere erişme zorluğundan kaynaklandığı söylenebilir.

Bununla bağlantılı bir başka husus da sürekli, *Kur'ân'a doğrudan yaklaşmanın (meal okumanın), tehlikesine dikkat çekilmesi*dir: İş, "*Kur'ân-ı Kerîm'in emin ve ehil eller mârifetiyle Türkçeye çevrilmesinin altında bile şöyle bir hinlik olduğunu düşünmeye*" kadar götürülmektedir: Mehmed Âkif'e çeviriyi, Elmalılı'ya da tefsiri yaptıranlar, "O çok iman ettiğiniz kitap işte bu!.. Okuyun da, onun bel bağlamaya değmeyeceğini, öyle dışarıdan anlatıldığı gibi mu'ciz, muthiş bir şâheser olmadığını gözlerinizle görün!" diyesiymişler!..

Bu vb. düşünceleri seslendirenler aslında Kur'ân'la milleti buluşturmaktan korkmakla ve Kur'ân'a yönelik taklîdî imanın devam etmesini istemekle yenilgiyi daha baştan kabul etmektedirler!.. Adı *Kur'ân* olan bir metin tabiî ki okunacak, anlaşılacak; anlaşıldığında da, kâh tereddüt edilecek kâh şüpheye düşülecek, kâh inkâr edilecek kâh itmînana erilecek ve böylece, inanan niçin inandığını, reddeden niçin reddettiğini bilecek ve böylece;

Neyin doğru neyin eğri olduğu artık aşikâr.
Dileyen iman etsin o halde, dileyen inkâr...

sırrı[59] Türkler için de tecelli edecektir.

---

[58] Geniş bilgi için bkz. Hatice K. Arpaguş, *Osmanlı halkının geleneksel İslâm anlayışı ve kaynakları*, İstanbul Çamlıca 2001.

[59] Bkz. Bakara 2/256; Kehf 18/29.

41 **Haklı-haksız birtakım çekinceler[*] yüzünden Kur'ân *çevirilerine meal* denmesi.**

Meal sahipleri "Kur'ân'ın çevrilmesinin imkânsız olduğu" düşüncesiyle yetişmekte; bu ön kabulle işe başlamaktadır. Meâl diye adlandırılan bir çeviri, esas metni tabii ki *meâlen* yansıtacaktır. Pekiyi meâlen yansıtmak ne demektir? -*Meâl* lâfzının, *rücû'* anlamındaki *evl* kökünden geldiği düşünülürse- ifadeleri teker teker ve aynen çevirmeksizin, "bu ifade, sonuçta şu anlama gelmektedir" demektir. Gerçi, her çeviri aslında bir yorumdur; ama, meal kadar serbest bir yorum değil... Kur'ân'ın Türk dilinde ifade edilmişine *Kur'ân çevirisi* demeyi Kur'ân açısından zül addederek meal kelimesini tercih edip, sonra da, ancak mükemmel bir çeviriden beklenebilecek şeyleri meallerden beklemek çifte standarttır.

Son ilahî mesajın bütün milletlere iletilme mecburiyeti, 'Kur'ân'ın %100'lük bir dakîklik ve uyumla çevrilemeyeceği endişesi'nden daha önemlidir. Kur'ân'ın kendisi de kadîm olayları ve bunlarda geçen konuşmaları böyle %100'lük bir titizlik ve kesinlikle Arapçaya çevirmiş değildir. Tamâmen aynı olayı konu alan farklı ayetlere dikkat edilirse, *Kur'ân'ın serbest bir terceme tekniği kullandığı* görülür:

Örneği: Hazret-i Musa Firavun'un büyücülerini mat ettikten sonra Firavun'un büyücülere sarf ettiği sözü Kur'ân şu iki şekilde yansıtır:

a) "*Sihirbazlar da saygıyla eğilerek: 'Artık biz de âlemlerin Rabbine yani Musa ve Hârun'un Rabbine iman ettik' dediler.* (*Firavun:*) *'Ben size izin vermeden onun taraftarı olursunuz hâ? Artık hiç şüphem kalmadı ki size sihri öğreten büyüğünüz o. Şimdi görürsünüz siz! Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestirip hepinizi astırayım da!..' dedi.*"[61]

b) "*Sihirbazlar da saygıyla eğilerek : 'Artık Biz de âlemlerin Rabbine yani Musa ve Hârun'un Rabbine iman ettik.' dediler. Firavun: 'Ben size izin vermeden O'na iman edersiniz hâ!? Şuna eminim ki, bütün bunlar, ahalisini oradan çıkarabilmek için bizzat bu kentte hazırladı-*

---

* Mustafa Sabri Efendi'nin *Mes'eletü tercemeti'l-Kur'ân* adlı reddiyesi bu çekinceleri iyi derlemiştir. Turan Koç'un belirttiği gibi, Kur'ân bir başka dile çevrilmeye yeltenildiğinde anlamına bir şeyler katılacağı veya eksiltileceği endişesi sürekli gündemde olmuştur. Bu bağlamda, onun dil ve anlatım özellikleri göz önünde bulundurularak yapılacak bir çevirinin bir tanzir (yani başka bir dilde eşdeğerlisini meydana getirmek) olacağı düşüncesi böyle bir çeviriye daha soğuk bakılmasına neden olmuştur (Koç, s. 250).

61 Şu'arâ 26/46-49.

ğınız bir hiledir. Şimdi görürsünüz siz!.. Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireyim, sonra da hepinizi astırayım da!..' dedi."[62]

Şuarâ ayetinde, Hazret-i Musa'ya *inanmakla kalmayıp onun peşinden gitme* (âmentum *lehû*) söz konusu edilirken, A'râf ayetinde, Hazret-i Musa'ya *salt inanma* (âmentüm *bihî*) söz konusudur[63].

Bir başka örnek de Hazret-i Musa'nın Yüce Allah'la kutsal vadideki "ilk konuşma"sıdır. Bu konuşmada tek bir *içerik* olduğu halde, TâHâ sûresindeki ayetlerle Neml, Kasas ve Nâzi'ât sûrelerindeki ayetler, bu içeriği makamın gereğine göre (*farklı açılardan ve farklı ibarelerle*) aksettirmektedir. (Buna benzer çok sayıda örnek vardır.).

Öte yandan, Kur'ân nâzıl olurken, birtakım tarihî bilgiler, kutsal metinler mevcut olmasına rağmen, Yüce Allah, Arapların anlayamadığı bu metinleri *yabancı* sayımış ve Kur'ân'ın kendilerine "rahatlıkla anlayabilecekleri bir mesaj" olarak indirildiğini belirtmiştir[64]. Kur'ân'ın içeriğinin diğer ilahî kitap ve sahîfelerde de mevcut oluşunu[65] bir de bu gözle değerlendirmek gerekir: Kur'ân, türedi bir kitap değildir; temel öğretisi ve ilkeleri itibariyle önceki kitaplarla aynıdır; şu farkla ki bunlar Arapçalaştırılmış[66] ve Hazret-i Peygamberin çağındaki olaylardan yansıyan diğer ilahî mesajları[67] *kıraat* etmesiyle birlikte ortaya Kur'ân-ı Kerîm çıkmıştır.

5) **Özellikle okur-yazar Türklerin** ("ev danası boğa olmaz" mantığıyla) **kendilerine ait olanı bırakıp yabancı olana kucak açma eğilimleri.**

Türkler olguları, mâna ve mahiyetleri -hatta somut cisimleri bile- anlamlandırırken / *ad*landırırken, yabancı hâkim dillerden *basmakalıp ifadelerle* anlamlandırmışlar; eşyânın anlamlarını bir türlü kendilerine mâl edememişlerdir (*Türkçenin yetersizliği* iddiası böyle bir zeminde ortaya çıkmıştır). Sürekli alfabe değiştiren Türklerin özellikle okur-yazar kesimi, eskiden dünyayı ağırlıklı olarak Arapça-Farsça kelimelerle anlamlandırırken, şu anda aynı işlevi İngilizce-Fransızca kelimelere gördürmektedirler. Örneği: *mensûcât*ın *tekstile*, *siyâset*in *politika*ya, *âzamî*nin *maksimuma*, *iktısâd*ın *ekonomiye*, *meclis*in *parlâmento*ya... dönüşmesi.

---

62 A'râf 7/119-124

63 Geniş bilgi için bkz. Murat Sulun, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar, İstanbul, 2006, s. 74 vdd.

64 En'âm 6/156-57; Yûsuf 12/2; Fussılet 41/3, 44.

65 A'lâ sûresi 87/6-19; Necm 53/ 33- 58.

66 Yûsuf 12/2; Zuhruf 43/2; Fussılet 41/2, 44.

67 Kehf 18/110; Lokman 31/27.

Bu kolaycılık Kur'ân yaklaşımlarında da kendini göstermekte tabii ki gecikmeyecekti: Türkçe kaba, kuru, hatta zavallı; Arapça ise zengin mi zengin, kutsal, ilahî bir dildi; böyle bir dilde yazılmış hele Kur'ân gibi olağanüstü, kutsal bir kitap nasıl Türkçeye çevrilebilirdi?!

Oysa, *bütün diller beşerî olduğu kadar ilahîdir de...* Yüce Allah, sami/semavi dinlerin tekelinde olmadığı gibi, ilahîlik de sami/semavi dillerin tekelinde değildir. Her dilin kendine özgü nitelikleri/güzellikleri vardır. Söylense söylense, Türkçenin Arapça kadar işlenmemiş olduğu söylenebilir ki bu vb. fikirlerin "uluslaşmaya sapmak" olarak küçümsenmesi, suçlanması ve Zemahşerî ve Mevlânâ gibi ustaların, -zamanında- Türkçe yerine Arapça ve Farsçaya hizmet etmesi bunda büyük rol oynamıştır, denebilir.

> "Kur'ân-ı Kerîm Arapçasıyla mûcizedir, bir başka dile çevrildiğinde bu mûcizelik kaybolur"

şeklindeki ünlü önyargıda da "Kur'ân'ın mûcizeliğini tamamen lâfza atfetmek" gibi bir yanlışlığa düşülmektedir. Oysa,

> "*De ki: İnanın, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere bir araya gelseler, onun benzerini ortaya koyamazlar! Birbirlerine yardımcı olsalar bile.*"[68]

âyetine göre, Kur'ân'ın mûcizeliği de, sadece harf, ses ve nağmelerine değil, esasen, bunları doğuran -ilahî vahiy ürünü- içeriğine dayanır. Çünkü Kur'ân, sadece Araplara değil, Arapça konuşsun konuşmasın bütün insanlara ve cinlere -şu anda bile- meydan okumaktadır. Nitekim Kur'ân'ın 14[69] i'câz veçhinden 12'si, lâfızdan çok 'içerik ve anlam'a dayanır. Bir başka deyişle, Kur'ân-ı Kerîm edebî bir metinden ziyade, bir ahlâki değer ve hükümler yumağıdır.

Evet, *Arapçalık Kur'ân'ın târifi açısından vazgeçilmez bir unsurdur. Kur'ânî mânalar Hazret-i Peygamber dışındaki insanlar tarafından ancak bu kalıplar sayesinde öğrenilebilir;* ancak ne lâfzın ne de mânanın müstakil bir değeri vardır; Arapça lâfızlar, Kur'ânî mânaların *zırhı* olup asıl olan, zırh değil zırhın içindekidir. Ağırlığı lâfız yönüne kaydırmak, işarî ve bilimci tefsirlerde olduğu gibi lâfzın taşıyabileceği *zannedilen* bütün mânaların oraya doldurulmasıyla sonuçlanmıştır. Oysa Kur'ân'da aslolan, Hazret-i Peygamber ve çağdaşlarının anladığı mânalardır. Kur'ân'ın, "lâfzı ile ve mânası ile bir bütün olması"nın anlamı budur. Kur'ân Arapça kalıplardan

---

68 İsrâ 17/88.

69 Zerkânî *Menâhilu'l-'irfân*, Kahire ts., II, 332-415. Bu vecihleri 40'a çıkaranlar da vardır.

ibaret değildir; bu kalıplar, kutsallıklarını ilahî mânalardan alır: çünkü Kur'ânî bir kalıba beşerî bir anlam yüklemek, onu Kur'ân olmaktan çıkarır; beşer (müfessir, tevilci) sözü hâline getirir.

V. TEKLİF ve GEREKÇELERİ

Şâyet Diyanet İşleri Başkanlığı, meal çalışması bulunan İlâhiyat hocalarına ve 'alaylı' Tefsircilere bir 'meal projesi' sipariş etmiş olsa ve;

-Bir kurul oluşturularak bütün Kur'ân sûreleri farklı kişilere tercüme ettirilse;

-Hazırlanan metin, ilmî yeterlik açısından belli başlı Tefsir, Kelâm, Fıkıh hocalarının onayına sunulsa,

-Dil ve üslûp yönünden de edebiyatçı ve şâirlere tasdik ettirilse ve

-En sonunda, "bundan böyle resmi meâl olarak bu metnin esas alınacağı" millete duyurulsa,

inanıyoruz ki milletimiz bu metni bağrına basacaktır. Zeyd b. Sâbit - İbn Mes'ûd örneğinde olduğu gibi, birtakım hoşnutsuzluklar olacaktır şüphesiz, ama bunlar zamanla nisyâna terk edilecektir. (Bu metnin, 10-15 yılda bir, aynı hey'et tarafından yenilenmesi mümkündür.)

'Nefis Türkçesiyle eşsiz bir edebî değere sahip olacak ve otoritesini herkese kabul ettirecek bir meal' için böyle bir ihâle açılıp da bu çalışma hayırlısıyla sonlandırıldığında, -bir zamanlar Arapların düştuğü *kıraat keşmekeşi*nin bizdeki karşılığı olan- *meal keşmekeşi*ne büyük oranda nokta konulabilir. Yalnız, bu meal çalışmasına paralel veya ondan bağımsız olarak "Kutsal kitabın rehberliğini toplumun çeşitli katmanlarına nasıl sunabiliriz?" sorusu üzerinde yoğunlaşmak gerekiyor.

Bunun için;

1) Fazîleti hakkında hadis bulunan ayet ve sûrelerden[70] bir *Kur'ân özeti* oluşturulup buna bir de namaz sûreleri eklenebilir.

2) Farklı boyut ve seviyelerde ***En'âm türü metinler*** oluşturulabilir; bunlardan her biri Kur'ân'ın mesajını yansıtabilecek kapasitede olmakla birlikte, daha özel konuları içerecektir.

---

[70] **Âyete'l-kursî, Âmene'r-rasûlu; Huva'llâhullezî, Fâtiha, İhlâs; YâSin, Tebâreke / Mulk, Bakara, Âl-ı 'İmrân, Hûd, Kehf, TâHâ, Hacc, Secde, Feth, Vâkı'a, Beyyine, Zelzele, Tekâsür, Kâfirûn, Nasr sûreleri, Hâ-Mîm'ler (40/Gâfir, 41/Fussilet, 42/Şûrâ, 43/Zuhruf, 44/Duhân, 45/Câsiye, 46/Ahkâf); Felâk ve Nâs.**

Burada iki yol izlenebilir:

a) *Kur'ân deryasından inciler* (hikemî vecîzeler),

* *Kur'ân cevherleri* (inanç esasları),
* *Kur'ân elmasları* (ahlâkî öğütler),
* *Kur'ân'ın emir ve yasakları* (fıkhî hukümler),
* *Kur'ân'da kıyamet sahneleri*
* *Kur'ân'da ölüm sonrası hayat*
* *Kur'ân'da Asr-ı Saadet olayları* (savaşlar, antlaşmalar vs.)
* *Kur'ân'dan tarihî belgeler*[71],
* *Kur'ân temsilleri*

vb. başlıklar altında farklı boyutlarda metinler oluşturulur; sûre bütünlüğünün esas alınmadığı bu metinlerde, ilgili konulara ilişkin ayet ve pasajlardan sadece biri alınır. Bir ayette, inanç esasının yanı sıra ahlâkî bir ilke de bulunabilir; hangisi daha yoğunsa o kısma derc edilir.

b) Sûre bütünlüğüne dokunmadan Kur'ân'ın nihaî mesajlarının yoğunlaştığı medenî sûrelerden[72] özellikle *Bakara, Âl-i 'İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl-Tevbe, Ahzâb, Muhammed-Hucurât* sûrelerinden her biri bir metin için esas alınıp ilk mekkî[73] ve ikinci mekkî[74] sûrelerden boyutuna göre beşer-onar tanesi bunların etrâfında örülerek farklı düzeylerde metinler oluşturulabilir.

---

71 *Tarihî belgeler* kitabında, sözgelimi Musa kıssası, Hazret-i Musa ile ilgili bütün âyetler, Kasas sûresindeki ilgili kısım iskelet sayılarak inşâ edilebilir. Böylece Musa pasajları: *a. Doğuşu ve yetişmesi: b. Fıravun kavmi ile ilişkileri / mücadelesi; c. İsrâiloğulları ile ilişkileri / mucâdelesi...* gibi başlıklar altında derli toplu bir şekilde dercedilebilir.

72 2/Bakara, 8/Enfâl, 9/Âl-ı 'İmrân, 33/Ahzâb, 60/Mumtehane, 4/Nisâ, 99/Zılzâl, 57/Hadîd, 47/Muhammed, 13/Ra'd, 55/Rahmân, 76/İnsân, 64/Talâk, 98/Beyyıne, 59/Haşr, 24/Nûr, 63/Munâfikûn, 58/Mucâdile, 49/Hucurât, 65/Tahrim, 64/Teğâbun, 61/Saff, 62/Cumu'a, 48/Feth, 5/Mâıde, 9/Tevbe, 110/Nasr, 113/Felâk, 114/Nâs.

73 96/'Alak, 68/Kalem, 73/Müzzemmil, 74/Muddessır, 1/Fâtıha, 111/Mesed, 81/Tekvîr, 87/A'lâ, 92/Leyl, 89/Fecr, 93/Żuhâ, 94/İnşirâh, 103/'Asr, 100/'Âdıyât, 108/Kevser, 102/Tekâsür, 107/Mâ'ûn, 109/Kâfirûn, 105/Fîl, 112/İhlâs, 53/Necm, 80/'Abese, 97/Kadr, 91/Şems, 85/Burûc, 95/Tîn, 106/Kureyş, 101/Kâri'a, 75/Kıyâme, 104/Humeze, 77/Murselât, 50/Kâf, 90/Beled, 86/Târık, 54/Kamer, 38/Sâd, 7/A'râf, 72/Cin, 36/YâSîn.

74 25/Furkân, 35/Fâtır, 19/Meryem, 20/TâHâ, 56/Vâkı'a, 26/Şu'arâ, 27/Neml, 28/Kasas, 17/İsrâ, 10/Yûnus, 11/Hûd, 12/Yûsuf, 15/Hıcr, 6/En'âm, 37/Sâffât, 31/Lokman, 34/Sebe', 39/Zümer, 40/Gâfir, 41/Fussılet, 42/Şûrâ, 43/Zuhruf, 44/Duhân, 45/Câsıye, 46/Ahkâf, 51/Zâriyât, 88/Gâşıye, 18/Kehf, 16/Nahl, 71/Nûh, 14/İbrahim, 21/Enbiyâ, 23/Mu'minûn, 32/Secde, 52/Tûr, 67/Mulk, 69/Hâkka, 70/Ma'ârıc, 78/Nebe', 79/Nazi'ât, 82/İnfitâr, 84/İnşıkâk, 30/Rûm, 29/'Ankebût, 83/Mutaffifîn.

Böylece Kur'ân'ın içeriği farklı boyutlarıyla öğrencilere, halka ve aydınlara daha net olarak yansıtılmış olur. Bu, "Kur'an'ın peyderpey öğrenilmesi" ilkesine de uygundur. Cep kitabı niteliğinde olacağı için ulaşılması da daha kolay olacaktır.

Teklifin **gerekçeleri** olarak da şunları sıralayabiliriz:

1) Kur'ân metninden kaynaklanan birtakım zorlukların üstesinden gelebilmek, meal sınırlarını aşmaktadır.

Meal okumanın amacı, salt teorik bilgi elde etmek değil, uygulamak olmalıdır; Kur'ân-ı Kerim, ayetlerin mânası üzerinde yoğunlaşarak, zihni meşgalelerden ve önyargılardan uzak ciddi bir hâlet-i rûhiye içinde okunmalıdır. Şayet, abdest alarak, temiz bir yerde, temiz giysilerle, oturur vaziyette kıbleye dönerek, çıkar amacı gütmeksizin, şeytani düşüncelerden, art niyetlerden sıyrılarak, bedenin dinç, ruhun zinde olduğu bir sırada: özellikle seher vaktinde, okuduğu metnin anlamı üzerinde yoğunlaşarak, ihlâs ve huşû ile, ne okuduğunu kulakları duyacak kadar yüksek, ciddî ve içli bir sesle yüzünden ve düzenli okunursa ve öğrenilenler tatbik edilirse,[77] okurdan kaynaklanacak problemler büyük ölçüde önlenmiş demektir. Buna ek olarak; Kur'ân metninin yapısı, Kur'ân'ın anlatım metodunu ve muhtevasını genel çerçevesiyle bilmek, Kur'ân'ın sistematik bir kitap olmadığını dikkate almak, ahkâm ayetlerini okurken, iniş sebeplerini dikkate almak[76], tek bir meale bağlı kalmamak, meal okumada süreklilik; Kur'ân'la ilgili güncel konuların bilinmesi de gerekecektir. Alelâde bir okuyuş -hele Kur'ân'ı okuduğu mealden ibaret zanneden bir kişinin- Kur'ân'a bakışını menfi yönde etkileyebilir.

---

[75] Özel, s. 25-42

[76] Örneği, Bakara: 158'deki فمن حج البيت او اعتمر فلا جناح عليه ان يطوف بهما ifadesine göre, Safâ-Merve tepelerinin tavaf edilmesinde mi sakınca yoktur edilmemesinde mi?
"*Doğu da Batı da yalnız Allah'ındır. Hangi tarafa dönerseniz dönün, Allah'ın zatı oradadır. Allah geniş perspektifli mutlak bilgi sahibi bir varlıktır*" (Bakara 2/115) ifadesinden kıblenin luzumsuzluğu mânası çıkarılabilir mi?
"*İman edip buna yaraşır bir icraat sergileyenler için; kendilerine çeki düzen verip iman ettikleri ve buna yaraşır bir icraat sergiledikleri, yine kendilerine çeki düzen verip iman(a devam) ettikleri ve evet kendilerine çeki düzen verip güzel hareket ettikleri takdirde, tattıkları (şaraplar)dan dolayı herhangi bir günahı söz konusu değildir. Allah, böyle güzel hareket edenleri sever.*" (Mâide 5/93) âyetine göre, amel-i sâlih ve takvâ sahibi bir mümının, içki içmesinde sakınca var mıdır yok mudur?

[77] Halil Altuntaş, "Cami dersleri kapsamında Kur'ân meâli okuyacak din görevlilerine bazı notlar", *Diyanet İlmî dergi*, Ank. 2000, XXXVI/2, s. 59-76

Meal okuyucusuna verilen bu gibi taktikler, -bir ölçüye kadar işe yarayabilirse de- yeterli değildir; çünkü, bir İmam-hatip lisesi hatta sıradan bir İlâhiyat fakültesi öğrencisinin bile bilmediği bu gibi şeyleri halktan ve sıradan aydından beklemek fazla iyimserlik olacaktır, çunkü:

Kur'ân vahiyleri, nutuk olarak indirilip bu özellikleriyle kayda geçirildikleri ve yine bu özellikleriyle kitaplaştırıldıkları için, standart mealler okunurken *tekrar, kopukluk ve dağınıklık* hissedilmesi kaçınılmazdır; bir mümin, saygı ve edebinden, bunları -bırakın dile getirmeyi- aklına bile getirmez; hatta birtakım hikmetler aramaya koyulur, ancak Kur'ân'a *iman ve gönül bağıyla* bağlı olmayanların onun hakkında edindikleri izlenimler hiç de böyle değildir:

> "Karışık, usanç verici bir düzensizlik, anlaşılması güç, bitmez-tükenmez tekrarlar, insanın soluğunu kesen uzunluklar, karmakarışık ifadeler [müşrik deyişiyle: *adğâsü ahlâm*], kısacası, çekilmez bir saçmalık!" (Carlyle).

> "Böyle bir karışıklık başka hiçbir kitapta mevcut değildir; kütüb-i kadîme-i Arabiyye içinde Kur'ân kadar az husnizevk gösteren, Kur'ân kadar az aslî olan, Kur'ân kadar ifrat derecede mutnıb ve usandırıcı bir kitap tanımıyorum." (Dozy)[78]

Bu sızlanmalar aslında Kur'ân'ın 'işlenmemiş bir metin' oluşundan kaynaklanmaktadır: Nüzul devresinde, Kur'ân vahiylerinden tek bir kitap oluşturmak gibi bir hedef yoktu; olsaydı, daha Hazret-i Peygamber'in sağlığında kitaplaştırılırdı; sonrakilere, bu yönde -bırakın bir vasiyeti- bir ihsâs dahi yapılmamıştır. Hazret-i Ebu Bekr'in bu fikre ısrarla karşı çıkışını hatırlayalım; ancak bu, Kur'ân vahiyleri arasında hiçbir sıralama yapılmadığı anlamına gelmez; çünkü -her ne kadar aksi kanaatler varsa da- sûrelerin iç bütünlüğü büyük oranda Peygamber'in düzenlemesine dayanmaktadır.

2) *Asr-ı Saâdette* Kur'ân-ı Kerîm bir bütün olarak mevcut değildi; Mushaf olarak ortaya çıktığında da, yine, öyle herkesin ulaşabileceği bir metin değildi; ***her sûre, -hacmine göre- ayrı bir kitaptı*** (kitapçık/bülten/broşür). Ashâb-ı Kirâmın elinde -hem yazılı metin halinde hem de ezberde- ilgi düzeylerine ve Peygamber'e yakınlıklarına göre irili-ufaklı ayetler, sûreler, ayet ve sûre grupları mevcuttu. Her sûre ilahî mesajı genel çerçevesi itibarıyle yansıtmakta ise de belli sûreler bu açıdan daha yoğunluklu ve kapsamlıdır. Ve farklı ebatlarda oldukları için, Kur'ân'ın özeti olarak yerine göre

---

Cundioğlu, s. 217-218 (Carlyle, *Kahramanlar*, çev. Behzat Tuıç, İstanbul 1976, s. 108-109; Dozy, *Târih-i İslâmiyyet*, çev. Abdullah Cevdet, Mısır 1908, s. 153-56'dan naklen).

(vaktin müsâadesine ve kişinin dikkat ve alâkasına göre) HâMimler veya YâSîn gösterilebileceği gibi, yerine göre Ayete'l-kürsî ve İhlâs da gösterilebiliyordu. Dolayısıyla, Allah'ın huviyeti/mâhiyeti ve insücinnin dünyadaki varlık sebebi hakkında genel bilgi edinmek isteyenler bunu en veciz bir şekilde veren bu vb. sûrelere baş vurmaya çağrılmış oluyor; diğer konular meyânında ölüm ve ölüm sonrası hayâtı etkili ve veciz bir şekilde anlatan YâSîn ve Mülk süreleri, ibret alma bâbında tavsiye ediliyordu. Hazret-i Peygamber'in de namazlarda birtakım ayet ve sûreleri -öğle ve ikindi dışında- sürekli sesli olarak okuduğuna dikkat edilirse, bunların herkese öğretilmeye çalışıldığı anlaşılır. Niçin özellikle bunlar? Çünkü, bütün bir Kur'ân mesajını az-öz ve net olarak yansıtabiliyorlar. İnsanlar bu mesajı Kur'ân'ın tamamını okuyarak da alabilirlerse de herkesin ilgi alanı, meşgalesi, kültür düzeyi hayat standardı aynı olmadığı ve herkes bugünkü mânada Kur'ân oğrencisi olmadığı için, az ve özle yetinmek durumundadır. İşte fezâil hadislerininbelli süreler üzerinde yoğunlaşmasının sebebi budur.

3) Bu tür çalışmalara Türk kültürü hiç de yabancı değildir: Fehmi Edhem Karatay'ın kataloğundan öğrendiğimiz kadarıyla, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bu türden çok sayıda çalışma mevcuttur[79].

Yalnız, bunların orijinal dille yazılmış olmalarına karşılık, biz, Türkçelerinin derlenmesini öneriyoruz. Tabii,

* Etkili, vurgulu, dikkatli, özenli bir çeviri ile...
* Gerektiğinde, farklı okuyuşlara da yer vererek...
* Gerektiğinde, niçin indirilmiş olduğunu belirterek...
* Gerektiğinde, başka ayetlerle arz ettiği ihtilâfı gidererek.

SONUÇ

"Kur'ân Türkçeye çevrilemez!" mantığı terk edilmeli ve Kur'ân'ı Türkçeye çevirenler cesaretlendirilmelidir. Kendine güvenen herkes Kur'ân'dan ne anlıyorsa, usulü dahilinde ortaya koyabilmelidir. Her meal bir "Kur'ân okuyuş"tur ve zamanla, -tıpkı kıraatlerde olduğu gibi- toplumun hüsn-ı kabulüne ancak 10 civarında mealin mazhar olabildiği görülecektir.

---

79 *En'âm* (mebzûl), *Tebâreke* (aynı), *Amme* (I, 358-59), *YâSîn* (I, 352), *Kehf* (I, 265, 356-57), *Feth* (I, 352), *Ahkâf* (I, 336) sureleri ayrıyazım olarak bulunduğu gibi, *YâSîn + Feth* (I. 392), *YâSîn + Vâkı'a + Tebâreke + Amme + Duhâ*'dan aşağısı (I, 403) tek forma halinde yazıldığı da olmuştur.

Çeviri teknikleri açısından problemler yaşandığı aşikârsa da mealler Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm aracılığıyla ilettiği mesajı (*ez-zikr*) pekâla yansıtmaktadır.

İnsanlar meallerden soğutulmamalı, aksine meallerle daha sıcak bir ilişki kurmaya yönlendirilmelidir.

> "Kur'ân-ı Kerîm'i ne kadar 'anlaşılmaz' gösterirsek, onu milletin gözünde o kadar büyütmüş oluruz"

mantığı bırakılmalıdır. Kur'ân -bir bütün olarak- son derece anlaşılır bir mesajdır ve sorun, anlaşılmasında değil, uygulanmasında düğümlenmektedir.

Toplum; Kur'ân-ı Kerîm'in "salt okunarak sonuç alınan (!) bir tılsımlı sözler ansiklopedisi" olmayıp dünya-ahiret rehberi olduğunu kavramalıdır. Böyle bir metni "okuma"da da anlayıp uygulamak esastır.

Meal sahipleri yaptıkları meallerden insanların sonuçlar çıkaracağını düşünüp daha bir ciddiyetle hareket etmeli; tıpkı bir Kur'ân-ı Nâtık gibi hareket ederek Kur'ân'ı tebliğ etme sorumluluğunu üstlenmelidir.

Kur'ân anlaşılarak okunduğu zaman şüphesiz sorunlar yaşanacaktır; insanlar Kur'ân'a atfettikleri olağanüstülükleri meallerde bulamayınca, hayal kırıklığı yaşayabilir, hatta mesajı red ve inkâr bile edebilir. Ama böylece, "dileyen iman etsin dileyen inkâr" sırrı tecellî etmiş ve imanlar taklitten tahkike yükselmiş olacaktır.

Bu sorunları asgarîye indirecek yeni Kur'ân okuma metodları geliştirilebilir.

Kur'ân anlaşılarak okunurken, Kur'ân'ın, "düzenlenmemiş, yanı beşer eli değmemiş" ilahî bir vahiy olduğu, parça sorunlara parça çözümler sunduğu göz ardı edilmemelidir.

Ve bi'llâhi't-tevfîk.

SONUÇ YERİNE; KUR'ÂN MESAJINI ÇAĞDAŞ İNSANA İLETİRKEN...[1]

1.

Hakka, adalete, barışa, güvenlik ve mutluluğa susayan insanlık için gür ve berrak bir pınar olan Kur'ân'ın içeriği son derece sağlam, açık ve nettir: Allah katında yegâne din; "Allah'tan başka tanrı yoktur!" diyerek sadece Hakk'a teslimiyet göstermek ve kendisini bağlayan her tür zinciri kırarak kendini özgürleştirmektir ki bu, sosyal alanda *iman*, yani *can, mal, namus, akıl ve düşünce emniyeti* olarak tezahür etmektedir. Hak Teala insanı konuşma, anlama ve anlamlandırma melekeleri ile donatarak ona doğruyu eğriden ayıracak bir kabiliyet bahşetmiş; istediğini yapabilme özgürlüğü vermiş ve onu iki yoldan birine girip girmemekte serbest bırakmıştır: Ya bu vb. nimetleri ihsan eden mutlak varlığı tanıyıp O'na hiçbir 'şey'i denk tutmayacak ya da O'na nankörlük edecektir. Her iki tercihin de doğal sonuçları olacak; ilk yola girdiğinde Cennete ulaşacak, ikinci yola girdiğinde ise Cehenneme düşecektir. Cennete giden yolun ilk kilometre taşı, O'nun bütün nimetlerini ve mutlak otoritesini gönülden kabul etmek, O'ndan başka hiç kimsenin önünde eğilmemek, O'ndan başka hiçbir şeye 'kul'luk etmemek ve yeryüzünün bir sınav yeri olduğu bilinciyle son derece dikkatli yaşamaktır. Söz konusu dikkat hem 'Hak'la hem de 'halk'la ilişkilerde gösterilecek bir hassasiyettir. İbrahim Bergamavi Hazretlerinin dediği gibi "Abdin hakk'a tekarrubu halk ile sulh olduğu miktardır." Yani, insanın 'Hak' yanında makbul olup olmadığı, 'halk'la ilişkilerindeki hassasiyetine bakılarak değerlendirilir.

2.

İmdi; Kur'ân tefsiri ile ilgili çağdaş problemlerden biri de Kur'ân mesajının günümüz insanına nasıl iletileceğidir. Hak Teala'nın Kur'ân'da izlediği teşri siyaseti mi esas alınacaktır yoksa Kur'ân'ı önümüzde bir bütün olarak bulduğumuz için, Kur'ân'ın tamamından mı sorumlu tutulacağız? Bu

---

[1] "Kur'an Mesajını Gunumüz İnsanına İletirken", *Şefkat Dergisi*, İstanbul, 12. Sayı.

sorunsal çerçevesinde strateji geliştirirken, her şeyden önce Kur'ân vahiylerinin birbirinden farklı iki dönemde inzal edilmiş olduğuna dikkat edilmelidir. Kur'ân-ı Kerim, müminlerin güçsüz olduğu şartlara yönelik çözümlerin yanı sıra, güçlü oldukları dönemin daha karmaşık ilişkilerine yönelik de düzenlemeler getirmiştir; ancak bu ikinciler nispeten azdır. Bireyi esas alan, ona sorumluluk ve hesap endişesi aşılayarak ahlakî ve itikadî açıdan arı-duru bir yapı kazandırmaya yönelik ayetlerin çoğunlukta olması da tesadüf değildir. Ayrıca, Kur'ân vahiyleri homojen bir ahvâl ve şerâit içinde indirilmiş değildir: Vahiylerin indiği 23 yıllık süreç, müminlerin güvenlik ve anarşiyi, savaş ve barışı, sevinç ve hüznü, zafer ve hezimeti, bolluk ve kıtlığı... yaşadıkları bir zaman dilimidir. Aynı konu çerçevesindeki bütün ayetler bir araya getirildiğinde 'farklı' hükümlerle karşılaşılmasının sebebi de budur; bu farklılıklara, ilahî hükümlerin tatbik alanını genişleten birer imkân ve açılım olarak bakılmalıdır.

3.

Kur'ân'daki bu tedriciliği bilfiil yaşayan ilk muhataplar, Kur'ân'ın bir bütün olarak ne demek istediğini iyi anlamış ve ondan aldıkları ilhamla cihan hakimiyetine giden yolu keşfetmişlerdir. Ashab-ı Kiram Kur'ân'ı anlamakla birlikte, aslında bu anlayış, yaşadıkları dönemin olaylarıyla ve makâsıd itibariyle genel bir anlamadır; bu, onların, kevnî bilimlerle ve tarihî olaylarla ilgili detayları da anladıkları anlamına gelmez; Kur'ân ayetlerinin lâfzî anlamları ve gayeleri açısından pek bir sorun yaşamamakta idiyseler de ayetleri ilgilendiren tafsilâtta pekâla sorunlar yaşamışlardır. Fakat gerek iç savaşların getirdiği tartışmalar gerekse Hıristiyan ve Mecusilerle fikri temaslar, Kur'ân'ı anlamada birtakım problemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kur'ân'a genel gayeleri açısından bir bütün olarak yaklaşıldığında rastlanmayan bu durum, ayetlerin tek tek tahlil edilmesi durumunda söz konusu olmakta; aynı hususta farklı anlayışları haklı kılabilecek ayetler bulunabilmektedir. Bu farklılıklar, aslında ilâhî hükümlerin tatbik alanını belirleyen / sınırlayan birer imkân ve açılım olmakla birlikte, herkes kendi durumuna uygun gördüğü ayeti 'esas' almayı tercih etmiş; bunları uyuşturma (telif) cihetine gitmemiştir. Oysa Kur'ân'ın öncelikle Kur'ân tarafından tefsir edilmesi gereği, bunu emreder ki bu, kutsal seküler her tür metnin *doğru* anlaşılmasının ön şartlarından biridir. Çünkü bir metnin aynı hususa ilişkin farklı bölümlerdeki cümleleri birbirini açıklar; bir yerde ne denmek istendiği, öteki ifadelerden çıkarılır.

4.

Kur'ân'ın konuları ele alışı, emir-yasak ve tavsiyelerde öncelik-sonralık (ahlâk- itikat-ibadet-muâmelât-ukûbât); teşri siyaseti, tedricilik, vurgular, ehem-mühim sıralaması vs. de birer ayettir. Örneği: Salâtın ikame edilmesi gereğinin tekrar tekrar vurgulanması, emrin normal ağırlığından ayrı bir değer ifade eder.

Kur'ân ayetlerini piramide benzetecek olursak, piramidin temelini teşkil eden en geniş kısmını ahlâkî emir-yasak ve tavsiyelerle itikadî ilkeler (bilimsel/fennî ayetler de genelde Allah'ın varlığı, birliği ve insanlara akıttığı nimetler kapsamında geçmektedir); piramidin daralmaya başladığı orta kısımlarını ibadetle ve günlük muâmelelerle ilgili ayetler, artık iyice daralmış en üst kısmını ise ceza hukuku ile ilgili birkaç ayet oluşturmaktadır. Ancak vahiyler herhangi bir sınırla birbirinden ayrı vaziyette değil, aksine, iç içe geçmiş durumdadır; herhangi bir hüküm verilirken hatta tarihî bir olay anlatılırken, ahlâkî endişeler hemen devreye sokulur. Ferdi esas alan, ona sorumluluk ve hesap endişesi aşılayarak ahlakî ve itikadî açıdan arıduru bir yapı kazandırmaya çalışan ayetlerin çoğunlukta olması tesadüf değildir. Bununla birlikte, Kur'ân'da sağlam bir karakter inşa etmeğe ve sahih bir akide oluşturmağa yönelik binlerce ayet bulunurken, Kur'ân denince çağdaş insanın aklına;

* Zina edenlerin taşlanarak öldürülmesi[2],
* Mücrimin vücudundan bir organ koparılması[3],
* İki kadının şahitliğinin tek erkeğe denk görülmesi[4],
* Miras payından kız çocuğuna oğlanınkinin yarısının verilmesi[5].

vb. konular gelmektedir. Böylece, piramidin üstteki en dar kısımları; temeldeki geniş katmanların yerine konularak, piramit baş aşağı çevrilmekte; *Kur'ân'a zulmedilmiş* olmaktadır. Demek ki, Kur'ân'a sadece kâfirler

2 Kur'an'da buna dair bir emir yoksa da, hatta Nûr: 2'de hüre "100"; Nisa: 25'te de cariyeye "50" sopa diye zinanın cezası açıkça belirtilmişse de, ayrıca Peygamber malum kadına recmi kerhen tatbik ettiği halde, Tevrat'a dayanan İslamî tatbikatta evli erkek ve kadının recmedildiği bilinmektedir. Yukarıdaki açık ayetler gelmezden evvelki tatbikat ayetler geldikten sonra da devam etmiş gözükmektedir. Geniş bilgi ve açıklamalar için bkz. / krş Süleyman Ateş, *YKÇT*, ilgili ayetler; Muhsin Demirci, "Nesih Bağlamında Recm Âyeti Sorunu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 18, s. 101-119.

3 Mâide 5/33, 38.

4 Bakara 2/283.

5 Nisâ 4/11-12.

zulmetmemektedir. Oysa Kur'an'ın asıl/temel mesajları, söz konusu piramidin neredeyse tamamını oluşturan alt katmanlarında, yani bir başka teşbihle; *aysbergin* görünmeyen kısmında saklıdır.

5.

Demek ki, insanlara dini anlatırken, esaslardan başlanmalıdır. Dinin en temel maksatları Kureyş Suresinde Hak Teala tavsif edilirken dile getirilmiştir: *İnsanların karnını doyurmak ve güvenliğini sağlamak*... Müslüman tebliğci; her şeyden evvel bunlara dikkat etmelidir. Kur'ân mesajını anlatmaya çalıştığı kişinin karnı tok mudur; ekonomik bağımsızlığa sahip midir? Canı, malı, namusu, dini ve aklı güvende midir?

Dinin ikinci özeti de şudur: *et-Ta'zîmu li-emri'llâh ve'ş-şefakatü 'alâ halkı'llâh* [Allah'ın buyruklarına saygı, yaratıklarına sevgi/şefkat]. Burada dinin iki temel boyutuna işaret edilmektedir: Allah'ın Kur'ân'da bildirdiği yüksek prensiplere saygı ve yine Allah'ın başta insan olmak üzere yaratıp dünyaya yaydığı bütün mahlukata sevgi... Yani, sadece ırkdaşına, mezhepdaşına, ihvânâtına, dindaşına ya da hemcinsine değil, çevresinde ne varsa hepsine bu gözle bakmak gerekmektedir. İnsanoğlu; halife olmanın getirdiği sorumluluk bilinciyle *her* şeyi Allah'ın emaneti olarak algılamalı; karaya, havaya, denize; tüm tabiata iyi davranmalıdır. Bu iki esasa dayanmayan, bunları birbirinden ayıran ya da birine diğerinden fazla önem veren bir dindarlık algısı eksiktir. Bir başka ifadeyle; kişinin Allah'a ne kadar yakın ya da uzak olduğu, O'nun yarattıkları ile ne kadar sulh içinde olup olmadığı ile ölçülebilir. Ama insanın, özellikle yakınlarına karşı sergilediği tutum ve davranışlarla değerlendirileceği de bir vâkıadır.

İnsanın en asli amacı, yeryüzünü tüm insanlığın *can-mal-ırz/namus-akıl-din* açısından güvenli ve özgür/tok yaşayabileceği bir gezegene çevirmek olmalıdır. Beşeri ilişkilerde, dinlerin temel yazılı belgeleri esas alındığında, genel çerçeve ve esaslara bakılacak; teferruat ile uğraşılmayacak; *makâsıd* denilen ilkelerle önceki-sonraki hiyerarşisi çok iyi yapılacak; bu ilkeler çerçevesinde bir araya gelinecektir. Sözgelimi aşağıdaki ayetler beşerî ilişkileri düzenleyen evrensel ilkelerdir:

- "Antlaşmalarınıza bağlı kalın."[6]
- "Hiçbir yük sahibi başkasının yükünü yüklenemez."[7]

---

6 Mâide 5/1

7 En'âm 6/164

- "(Rabbinin katında) herkes, kendi kazanacaklarına karşılık rehin tutulmaktadır (borcunu bizzat ödeyecektir)."[8]
- "Azıtmaksızın ve çizmeyi aşmaksızın, zorda kalanlar için günah söz konusu değildir."[9]
- "Yönetirken birbirlerine danışırlar."[10]
- "Herhangi bir hususta çekişecek olursanız, konuyu Allah'a ve Elçisine arzedin."[11]
- "Kuşkusuz, Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmederken âdil olarak hükmetmenizi emreder."[12]
- "Mallarınızı haksız vesîlelerle yemeyin."[13]
- "Şahitliği gizlemeyin."[14]
- "Allah için, dosdoğru ve âdil birer şahit olun. Bir kavme duyduğunuz hınç sizi adaletten ayırmasın. Daima âdil olun; bu Allah bilincine daha uygundur."[15]
- "Günahta ve saldırıda yardımlaşmayın; hayırda ve Allah bilincinde yardımlaşın."[16]
- "Kötülüğe verilecek karşılık, dengi bir kötülüktür."[17]
- "Allah, hiç kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle mukellef kılmaz."[18]
- "Dinde zorlama olmaz."[19]

İnsanları evvel emirde açlıktan kurtarmak, ikinci olarak da güvenliklerini sağlamak Hak Teala'ya giden en kestirme yoldur. Allah'a yaklaşma adına dinin makāsıdı değil, teferruâtı, yani nafileler, daha fazla öne çıkarılmakta

---

Muddessır 74/38.

Bakara 2/173.

Şûra 42/38.

Nisâ 4/59.

Nisâ 4/58.

Nisâ 4/29.

Bakara 2/283.

Mâide 5/8

Mâide 5/2

Şûra 42/40.

Bakara 2/286.

Bakara 2/256.

ise de *Buharî*, "Rikâk" 38'de geçen bir kutsî hadiste; "*Kulum, Benim kendisine farz kıldıklarımdan daha sevimli hiçbir şeyle Bana yaklaşamaz*" buyrulmuştur. Ancak bu vurgulandıktan sonradır ki, nafilelerin insanı Allah'a yaklaştırdığına dikkat çekilmiştir. Allah'a yakınlık kavramı, Allah'ın emir-yasak ve tavsiyelerine aykırı tutum ve davranışlardan uzaklaşmayı da gerektirir.

Bu esasları sağlamak yerine, ikincil konulara dalanlar, kılı kırk yaranlar, daima insanları ötekileştirecek bir şey bulurlar.

Sonuç olarak; Âlemlerin Rabbi; bütün 'iş'lerinde teennî ile hareket etmekte; her şeyi tekâmül seyri içinde olgunlaştırmaktadır. Nitekim O; bir şeye 'ol' dediğinde oluvermez, olma sürecine girer; oluşmaya başlar... Her yazılı hükmün (kitâb) bir uygulama zamanı vardır; Hazret-i Adem'e muazzam bir kitap gönderilmeyeceği gibi, Hazret-i Muhammed'e de birkaç yaprak (Suhuf) gönderilmez... İnsanlığın Rabb-i Rahîm'i; onlara en son gönderdiği Kur'ân'daki beşerî düzenlemelerde de muhatapların durumunu gözetmiş; akıl ve alâka durumlarını hesaba katmıştır. Bütün emir yasak ve tavsiyelerini bir bütün hâlinde, bir kerede vermemiş, tedricî bir metod izlemiştir. Bu bakımdan, Kur'ân'da *ehem - mühim sıralaması* bulunduğu hesaba katılarak, makâsıd ve tefarruâtın iyi belirlenmesi ve buna göre hareket edilmesi gerekir. *Güvenlikten yoksun, karnı aç* bir adama yüksek dinî/tasavvufi hakikatleri anlatmamak; ahlâk-itikat temelleri sağlam olmayan insanları dinin muâmelât ve ukûbât katmanları ile karşı karşıya bırakmamak gerekir. Bu, evlere kapısından değil bacasından girmeye kalkışmaktır ki başarısızlığa mahkûmdur. Önce, iman ve ahlâk oturtulmalı, Hak ve halk ile sıcak ilişkiler ibadetlerle sağlama alınıp toplumsal dayanışma sağlanmalıdır. Bu, günlük muamelelere otomatikman yansıyacaktır. Tek tük arızalarda da *piramidin* tepesindeki birkaç taş mesabesindeki cezaî müeyyideler işletilir... Böylece, ötekine; *Kur'ân piramidinin* temellerini ve ana gövdesini oluşturan daha binlerce iman-ahlâk-ibadet ayeti bulunduğu gösterilmiş, 'piramidin, tepedeki en çok göze çarpan birkaç ceza ayetinden ibaret olduğu' kanaati verilmemiş olur.

KAYNAKLAR

Abdülbaki, M. Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzı'l-Kur'ânı'l-Kerim*, Kahire: Dâru'l-Hadis, 2001.

___, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001.

Afifi, Ebu'l-'Alâ, *et-Tasavvuf: es-Sevratu'r-rûhiyye fi'l-İslâm* (*İslâm'da Manevî devrim Tasavvuf* adıyla çev. H.İ. Kaçar - M. Sülün, İstanbul: Risale Yy.

___, *et-Tasavvuf: es-Sevratu'r-rûhıyye fi'l-İslâm* (*İslâm'da Manevi devrim Tasavvuf* adıyla çev. H.İ. Kaçar - M. Sülün, İstanbul: Risale Yy.

Ahd-i Atik,

Akbaş, Bahattin, Hadislere Göre Hazret-i Peygamber'in Şefaati Meselesi (AÜSBE, Ankara 1994).

Akkaya, Çiğdem - Aydın, Hayrettin, "Türkiye'nin etnik dinî mozayığinin bır parçası olarak Alevîler" *I. Alevî - Bektaşî Semp.*, İstanbul Kurtiş Matbaacılık 2000.

Aktaş, Ali, "Kent ortamında Alevîlerin kendilerini tanımlama biçimleri ve ınanç ritüellerini uygulama sıklıklarının sosyolojik açıdan değerlendirilmesi", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu* (22-24 Ekim 1998)

Albayrak, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul: Şule Yayınları, 1992.

Altundağ, Mustafa, "İstanbul Topkapı Mushafı Hazret-i Osman'a mi aittir?" *Marife bılimsel birikim* 2002, II/1.

Altuntaş, Halil, "Cami dersleri kapsamında Kur'ân meâli okuyacak din görevlilerine bazı notlar", *Diyanet ilmî dergi*, Ank. 2000, XXXVI/2.

Âlûsî, Ebu'l-Fazl, *Rûhu'l-ma'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut 1987.

Âmili, Ekrem Berakât, *Hakîkatü Mushafi Fâtıma 'inde'ş-Şi'a*, Beyrut Dârussafve, 1997.

AnaBritannica -Genel Kültür Ansiklopedisi-, "Beyin" md., İstanbul 1994.

___, "Demir" md., İstanbul 1994,

Arabacı, Fazlı, *Alevîlik ve Sünnîlığin sosyolojik boyutları - Çorum örneği-*, Samsun Etüt 2000.

Arpaguş, Hatice K., *Osmanlı halkının geleneksel İslâm anlayışı ve kaynakları*, İstanbul Çamlıca 2001.

Atay, Huseyin, *Osmanlılarda yüksek din eğitımı -medrese programları, icâzetnâmeler, ıslâhat hareketleri-*, İstanbul Dergâh 1983.

Ateş, Süleyman, *İşarî Tefsir Okulu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşrıyat, 1998.

___, *Kur'ân'a Göre Hazret-i Muhammed'in (s.a.s.) Hayatı*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2008.

___, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Aybakan, Bilal, "Kur'ân (vahy) diyalog mudur monolog mudur?", Ensar, İstanbul 2003.

___, "Kur'ân (vahy) diyalog mudur monolog mudur?", İSAV, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III, Ensar, İstanbul 2003.

Bağavi, *Me'âlimu't-Tenzîl*, nşr. H. A. el-'Akk - Mervan Suvâr, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992.

Bağdâdi, Abdülkâhır, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, çev. E. Ruhi Fığlalı (*Mezhepler Arasındaki Farklar*), Ankara 1991.

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, "Kur'ân çevirmeleri neden yanlışlarla doludur?" *Yeni Adam*, 758, 1957.

Baş, Erdoğan Kur'ân'ı anlama dereceleri ve takvâ *Tasavvuf ilmî ve akademik araştırma dergisi*, Ank. 2002, IX.

Bâzergân, Mehdi, *Kur'ân'ın Nuzul Süreci*, Ankara: Fecr Yayınları, 1998), çev. Yasin Demırkıran - M. Muhammed Feyzullah.

Bedir, Ahmet, *Bakûvî Tefsirinin Tahlil ve Tahrîci*, Harran Ü. SBE, doktora tezi, Şanlıurfa 1997.

___, *Son asır Turk aydınının Kur'ân'a bakışı*, Kaynak İstanbul 2001.

Berkes, Niyazi, *Teokrasi ve lâiklik*, İst. 1984.

Beydâvi, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1319.

Beyhaki, *Şu'abu'l-İman*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1410/1990.

Bıkâ'i, Burhaneddin Ebü'l-Hasen, *Nazmu'd-dürer fî tenâsübi'l-ây ve's-süver*, Haydarâbad 1970.

Bilgiseven, Âmiran Kurtkan *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Filiz, 1985.

Bilici, Faruk, "Alevî-Bektaşî ilâhiyatının günümüz Turkiye'sindeki işlevi", *Alevî kimliği* [(özgün adı: *Alevî identity*), çev. Bilge Kurt Torun - Hayati Torun, İstanbul 1999].

Birdoğan, Nejat. *Anadolu Alevîliğinde yol ayrımı -içerik ve köken-*, İstanbul Mozaik 1995

Buhârî,

Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1389.

Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*; nşr. M.S. Kamhâvî, Beyrut 1985.

Cevherî, *Tâcu'l-lüğa ve sıhâhu'l-'arabiyye*, nşr. Abdülğafûr Attâr, Riyad 1982, VI, 2402.

Cezairî, *Eyseru't-Tefâsîr*,

Condillac, Etienne Bonnot, *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerinde Deneme*, çev. Miraç Katırcıoğlu, İstanbul 1992.

Coşkun, Kâmil, "*Türkiye'de cami cemaatinin Kur'ân anlayışı*", *İslâmiyât*, 2001, IV/1.

Cundioğlu, Dücane, *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.

___, "Turkçe Kur'ân çevirileri ve yöntem sorunu", *Bilgi Vakfı II. Kur'ân Sempozyumu -tebliğler, müzakereler, 4-5 Kasım 1995-*, Ank. 1996.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1988.

Dalkılıç, Mehmet, *İslâm Mezheplerinde Ruh*, İstanbul: İz yayıncılık, 2004.

Dâye, Necmeddîn, *Bahru'l-Hakâ'ik ve'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ân ve's-Seb'i'l-Mesânî*

Derveze, İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs; Nuzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsırı*, İstanbul: Ekin, 1998.

ed-Dihlevî, Şah Veliyullah, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Dimaşkî, *Şerhu'l-Akîde et-Tahâviyye*, nşr. Abdullah et-Türkî - Şu'ayb el-Arnaût, ts. basım yeri yok.

Dolunay (Bedır), Ahmet, *Gerçeğin doğuşu -Alevî Kur'ân tefsîri-* (Merkür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2000.

Draz, M. Abdullah, *Kur'ân ahlâkı*, çev. E. Yüksel - E. Günay, İz yy. İstanbul 1993, s. 70-71.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhulislam Ebussuud Efendi fetvaları*, İstanbul 1972

Ebu 'Ubeyde. *Mecâzu'l-Kur'ân*, nşr. M. Fuad Sezgin, Mısır ts.

Ebu Bekr b. el-'Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, nşr. A.M. el-Becâvî, Kahire 1957.

Ebu Davud,

Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1990.

Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*,

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili (HDKD)*, İstanbul: Matbaa-i Ebuzzıya, 1935-38.

__, *Hak Dini Kur'ân Dili (HDKD)*, İstanbul: Matbaa-ı Ebüzzıya, 1935-38.

Engin, İsmail. "Aleviliğin kendi görüntüsünü algılayışı ve Alevi imajına yönelik bakış açıları, *Tarihî ve kültürel boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayrîler* [*sempozyumu*], İstanbul Ensar 1999.

Erdal, Mesut, "40 Soruda Kur'ân ve Sünnete Göre Şefaat İnancı", İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

Eröz, Mehmet, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşilik*, Ank. Kültür Bakanlığı 1990.

Ertop, Konur, 'Kızılbaş' md., *Meydan Larousse buyük lugat ve ansiklopedi*.

Esen, Hüseyin, İslâm Hukukunda Cezaî Sorumluluk, MÜ SBE doktora tezi, dnş. C. Yeniçeri, İstanbul 2004, s. 8.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *Makâlâtü'l-İslâmıyyin va'htılâfu'l-Musallîn*, nşr. M.M. Abdulhamîd, Kahire 1950.

Fazlu'r-Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu yayınları, 1998.

el-Feyzu'l-Kâşânî; *es-Sâfî fî Tefsîri Kelâmi'llâhi'l-Vâfî*,

Fîrûzâbâdî, *Besâıru zevi't-temyîz*,

Goldzıher, Ignaz. "Bedâ" md. *MEB İslâm Ansıklopedisi*.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, hazırlayan: Mehmet Kaplan, İstanbul 1990.

Gözeler, Esra, Sami dinî geleneğinde salât, savm ve zekât kavramlarının semantık incelemesi, AÜ SBE, YL tezi, 2005, dnş. M. Paçacı, s. 55, 66, 71.

Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İst. 2001.

Güney, Ahmet Faruk, Kur'ân tercumelerinde anlam sorunu (fâsılalar ve vakıflar bakımından), Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL 2002.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1991

______, *Aziz Kur'ân*, çev. Abdulaziz Hatıp Mahmut Kanık, İstanbul: Beyan, 2001.

Harpûti, Abdullatif *Tenkıhu'l kelâm fi akaidı ehli'l-İslâm*, Dersaadet, 1340-43.

Harun Yahya, "Evren, teknoloji ve insan sağlığı için gereken element: Demir mucizesi" http://www.harunyahya.net

Hatiboğlu, Mehmet Sait, *İslâm düşüncesinde gayp problemi-I*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2003

Hofmann, Murad W., *III Binyılda -yükselen din- İslâm*, çev. Murat Sülun, İstanbul: Çağrı Yy., 2003.

Hurremşahi, Bahâeddin *Kur'an bilimi*, çev. Hasan Almas, İstanbul İhtar 1998

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, "Kur'ân çevirmeleri neden yanlışlarla doludur?" *Yeni Adam*, 758, 1957.

Işık, Emin "Tarihi gelişimi içinde Kur'ân öğretimi", *Kur'ân kurslarında eğitim, öğretim ve verimlilik* sempozyumu, İSAV, İstanbul 2000.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul ts.

İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Beyrut: Müessesetü't-Târîh, 2000.

İbn 'Atiyye el-Endelusî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, nşr. Abdusselâm 'A. Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 1993; ayrıca, Kahire 1974

İbn Faris,

İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2004.

İbn Hanbel,

İbn Hazm, *Kitâb el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, Kahire 1320.

İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.

İbn Kuteybe, *Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân*, nşr: Ahmed Sakr, Kahire 1973.

İbn Mâce,

İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, nşr. Ali Şîrî, Beyrut 1992.

İbn Mende, *Kitâb el-iman*, nşr. Ali b. Muhammed el-Fakîhî, Medîne 1981.

İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesir*, Beyrut 1987.

İlhan, Avni, "Bedâ" md. *DİA*.

İmzasız, "*İslâm Kaynaklarındaki Gerçek: Asıl Kur'ân Yakıldı!*", 2000'e Doğru, 1988; yıl 2; sy. 23.

İzmirli, İsmail Hakkı *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul 1340-43.

Jeffery, Arthur, *The foreign vocabulary of the Koran*, s. 198-199, Kahire 1957 (Gaekwad's Oriental Series).

Kaleli, Lütfi, *Binbir çiçek mozaiği Alevilik*, İstanbul 1995

Karatay, Fehmi Edhem, *Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi Arapça yazmalar kataloğu*, *İstanbul* Topkapı Sarayı Müzesi 1962.

Karlıdağ, M., "İlâhî modellerden beşerî buluşlara", *Sızıntı*, 1994

Kâşânî, Abdurrezzak, *Te'vîlât-ı Kâşâniyye*, çev. Alırıza Doksanyedi, hazırlayan: M. Vehbı Güloğlu, Ankara: Kadıoğlu Matbaası, 1988.

Kaygusuz, İsmail, *Görmediğim Tanrıya tapmam -Alevilık, Kızılbaşlık ve Materyalızm-* İstanbul Alev 1996.

Kazıcı, Zıya, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*,

Keklik, Nıhat. *İbnü'l-Arabî'nin eserleri ve kaynakları için mısdâk olarak el-Futûhâtu'l-mekkıyye*, Ankara 1990.

Kesler, M Fatih, "Kur'ân-ı Kerîm ve Hadıslerde Şefaat İnancı", *Tasavvuf; İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* Ank. 2004, V/13.

Kırca, Celâl, "*Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamberimız'ın Ahlâkı*", *Erciyes ÜİFD*, Kayserı, 1990, VII

Koç, Turan, "Çeviri ve Kur'ân'ın Türkçe çevirileri", *Bılgı Vakfı II. Kur'ân Sempozyumu -tebliğler, müzakereler, 4-5 Kasım 1995-*, Ankara 1996.

Konuk, A. Avni. *Fusûsu'l-hikem Tercume ve Şerhi*, Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın neşrı, İstanbul 1992.

Kozalı, Abdurrahim, İslâm Hukuk Usûlü Eserlerinde Yükümlülük (Teklıf), MÜ SBE yüksek lisans tezi, dnş. Mehmet Erdoğan, İstanbul 1998.

Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Hışâm Semîr el-Buhârî, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsı'l-Arabî, 1995.

Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, nşr. İbrahim Bısyûnî, Mısır 1981; ayrıca, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2000.

Kutlu, Haşım. *Alevî kimliğini tartışmak*, İstanbul Belge 1997

Kutlu, Sönmez, "Alevilik-Bektaşılığin Diyanet'te temsîli problemi", *İslâmiyat*, IV/1.

Küçükağa, Ömer, "Halkın Kur'ân ve Sünnete yanlış yaklaşımları", *Turkıye Diyanet Vakfı Kur'ân ve Sunnet Sempozyumu -1-2 Kasım 1997, Bıldiriler.*

Mahallî, Celâleddin - Suyûtî, Celâleddin. *Tefsîru'l-Celâleyn*, İstanbul Salah Bilıci.

Makdisî, Ebu Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, nşr. Tayyar Altıkulaç, İstanbul, 1968.

Mâlik,

Mâturidî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, nşr. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yy., 2005-2010.

Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, nşr. es-Seyyid b. 'Abdulmaksûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.

Mehmedoğlu, Yurdagül, *Tanzîmat sonrasında okullarda din eğıtımı (1838 - 1920)*, İstanbul İFAV 2001

Melıkoff, Irène, "Alevî-Bektaşîliğin tarihî kökenleri Bektaşı-Kızılbaş (Alevı) bolünmesi", İslamî İlımler Araştırma Vakfı (İSAV) *Tarihî ve kulturel boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayrîler semp.*, İstanbul Ensar 1999.

Merıç, Cemil, *Sosyoloji notları ve konferanslar*, İst. İletişim 1997, s. 235.

Mevdudi, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. M.H. Kayanî ve dğr., İstanbul 1987.

Mevlâna, *Fî-hi mâ fîh*, çev. Melıha Anbarcıoğlu, MEB, İstanbul 1990.

___, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, gözden geçıren: Abdulbakı Gölpınarlı, MEGSB, İstanbul 1988.

Meydan Larousse. "Beyin" md.

___, "seciye" md

Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi,* Ankara 1985

Mukâtil b. Suleyman, *Tefsiru Mukatil,*

___, *el-Eşbâh ve'n-nezâır,* nşr. Ali Özek, İstanbul, 1993.

Münzirî, Hafız Zekiyyuddîn, *et-Terğîb ve't-Terhîb,* nşr. Mustafa M. 'Amâra, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 1968.

Muslim,

Namlı, Tuncer, "Mahkeme-i Kubrâ'da İltimas Olur mu? (Şefaat)", *Fecre Doğru,* 1997, XXIII.

Nesâî,

Nesâî, *Hasâısu Emiri'l-Mü'minin 'Alî b. Ebî Tâlib* (*Hadislerle Hazret-i Ali* adıyla çev. Naım Erdoğan), İstanbul: İz yayıncılık, 1992

Nesefi, *Medâriku't-Tenzîl,*

Nisâbûrî, Hâkım, *Ğarâ'ibu'l-Kur'ân ve Rağâ'ibu'l-Furkân,* Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1962

Orhan Türkdoğan, *Alevi Bektaşi kimliği -sosyoantropolojik araştırma-,* İstanbul Tımaş 1995.

Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi, "Cami" md., *DİA.*

Özaydın, Abdülkerım, "hac" md., *DİA.*

Özek, Ali vdğr., *İbadet ve müessese olarak zekât,* İSAV, İstanbul 1984.

Özel, Mustafa. "Kur'ân-ı Kerim'i okuma âdabı", *Diyanet dergisi,* Ank. 2001, XXXVII/2, s. 25-42.

Paluvi, 'Abdülfettah, *Zubdetü'l-'İrfân,* İstanbul: Hilal Yayınları, ts.

Pekolcay, A. Necla, "Mevlid", *DİA,* Ankara: Türkiye Dıyanet Vakfı, 2004.

Rabbânî, *Mektûbât,* İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1973.

Râğıb el-Isfahani, "nfs" md., *el-Mufredât fî ğarîbi'l-Kur'ân,* nşr. M. Seyyid Kilânî, Beyrut, ts.

Râğıb el-Isfahânî. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân,* nşr. Muhammed Seyyid Kilânî, Beyrut ts.

Râzî, Fahreddın, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990.

Said Nursî, *Lem'alar,* İzmir: Işık Yayınları, I, 142 vd (14. Lem'a).

San'ânî, Abdürrezzak, *Tefsîru 'Abdürrezzâk,* nşr. A. Emin Kal'acî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rıfe, 1991.

Schimmel, Annemarie, "XIII. Asırda İslâm dîni ile Hıristiyanlık arasındaki münasebetler", *Ankara Üniversitesi İlâhıyat Fakültesi Dergisi,* Ankara 1953.

Sena, Cemil, *Hazret-i Muhammed'in felsefesi,* İstanbul Remzi 1993, s. 180.

___, *Kur'ân'a göre Hazret-i Muhammed'in Hayatı,* İstanbul: Ekin, 1998.

Serin, Şerafettin, *Anadolu inanç önderleri birinci toplantısı -Alevî İslâm inancının öncüleri dedeler, babalar, ozanlar ne düşünüyor?-* İstanbul Cem Vakfı yayınları, 2000.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nuzulün Rolu*, İstanbul: Şule Yayınları, 1994.

Soykok, Cafer Tayyar, "Kur'ân'da Şefaat ve Geleneksel Anlayış", *Haksöz*, 1996, IV/67.

Sultan Veled, *Maârif*, çev. Meliha Anbarcıoğlu, İstanbul 1991, s. 5.

Suyûtî, Celâleddîn, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, Dimaşk: Dâru Kuteybe, 1987.

__, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. M. Dîb el-Boğa, Beyrut, 1987.

Sülun, "Kur'ân'da Salâtın (صلوة) Kavramsal Çerçevesi", *Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami, İSAV Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-X*, İstanbul 2009

__, "Kur'ân'da Arınma Amaçlı Verişlerin (زكوة) Kavramsal Çerçevesi", *Bir Sosyal Guvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sunnette Zekât, İSAV Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları Sempozyumu-IX*, İstanbul 2008.

__, "Kur'ân'da Kitâb Kavramı Ve Kur'ân Vahıylerinin Kitaplaşması" *Marmara Üni. İlahıyat Fak. Dergisi*, 1997, XIII-XV.

__, "Kur'ân'da Salâtın (صلوة) Kavramsal Çerçevesi", *Namaz ve Cami*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.

__, "Kur'ân'daki Genel İlâhî İlım Telakkisine Aykırı Ayetlerin Yorumu", *Akademik Araştırmalar Dergisi*,, İst, 2004.

__, "Kurbân Kelimesinin İlham Ettikleri" *Kur'âni Hayat*, İstanbul 2009.

__, "Mâhiyeti, Sebep ve Çözümleri Çerçevesinde Müşkilu'l-Kur'ân", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III*, İstanbul Ensar 2002. Emin Işık. "Tarihî gelişimi içinde Kur'ân öğretimi", *Kur'ân kurslarında eğitim, öğretim ve verimlilik* sempozyumu, İSAV, İstanbul 2000.

__, "Vahiy, Nubüvvet ve Kur'ân'ın Vahyedılış Aşamaları" *Marmara Üniversitesi İlâhıyat Fakultesı Dergisi*, XI-XII.

__, *Kur'ân Kılavuzu, Mutlak Gerçeğin Sesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, s.?

__, *Kur'ân Kılavuzu, Mutlak Gerçeğin Sesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

__, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar, İstanbul, 2005, 2006.

__, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar, İstanbul, 2005, 2006.

__, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, İstanbul: Çağrı Yy., 2012.

Süyûtî, Celâleddin. *ed-Dürru'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*, Beyrut 1983.

Şahin, Teoman, *Alevîlere söylenen yalanlar -Bektaşilik soruşturması-*, Ankara Armağan 1995

Şehristânî, Ebu'l-Feth, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. M.S. Kîlânî, Kahire 1967.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye mine't-Tefsîr*, Kahire: Şeriketü ve Matba'atu Mustafa el-Bâbi el-Halebi, 1964.

Tabatabâi, *el-Mizân*.

Taberi, İbn Cerır, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vılı Âyı'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rıfe, 1978.

Tabersi, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*. Tahran ts

Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Beyrut Muessesetü't-Târih, 2000.

Tantâvi, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-'Azim*,

Taylan, Necip, *Mantık, Tarihçesi, Problemleri*, İstanbul 1996, s. 73-74.

Tehanevi, *Keşşâfu Istılâhâtı'l-funûn*.

Timurtaş, Faruk Kadrı, *Mevlıd -Vesîletu'n-Necât-*, İstanbul: Milli Eğıtim Basımevı, 1990.

Tusteri, *Tefsiru'l-Kur'ân*, Kahıre: Matba'atu's-Sa'âde, 1908.

Uçma, İsmet, *Kur'ân ve Sunnette Şefaat*, Marmara Ünıversitesi SBE, yüksek lısans tezı, dnş. Bekir Topaloğlu, İstanbul: 1986.

Uludağ, Ahmet, *Ayet ve Hadıslere Göre Şefaat*, Erciyes Üniversitesi SBE, yuksek lısans tezı, dnş. Cıhat Tunç, Kayseri: 1992.

Uludağ, Süleyman, "Bektaşi ve İran: temaslar ve bağlantılar" başlıklı tebliğın (Hamıd Algar) muzakeresı, *Tarihî ve kulturel boyutlarıyla Turkiye'de Alevîler, Bektaşiler ve Nusayriler semp.*, İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), İstanbul Ensar 1999

Ülken, Hılmi Ziya, *Aşk ahlâkı*, İstanbul: Anıl Yayınevi, 1959.

___, *İslâm sanatı*, İstanbul Teknik Ünıversite Matbaası 1948.

Ünal, Sadettin, "Kâbe" md , *DİA*.

Üzüm, İlyas, *Kültur kaynaklarına göre Alevîlik*, İstanbul Horasan 2002

Vâhidi, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Kahire: Muessesetül-Halebî ve Şurekâhu, 1968.

Vorhoff, Karın, "Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşilikle ilgili akademik ve gazetecilik nitelikli yayınlar" *Alevî kımlığı* (özgün adı: *Alevi Identity*), çev. Bilge Kurt Torun - Hayatı Torun, İstanbul 1999

Wensınck, A.J., "salât" md., *İslâm Ansıklopedisı*, MEB, İstanbul 1988.

Yaman, Mehmet, "Alevîlikte inanç - ibadet - erkân", *I. Alevî - Bektaşî Semp.*, İstanbul Kurtış 2000.

Yeşilgul, Kasım, "Alevîlik - Bektaşîlik sorunsalı" *I. Alevî - Bektaşî Semp.*, İstanbul Kurtış 2000

Yıldırım, Suat, 'besmele md., *DİA*, İstanbul, 1992, V, 530)

___, *Peygamberımizin Kur'ân'ı Tefsiri*, İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2006.

___, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, İstanbul 1987.

Yılmaz, H. Kâmıl, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: Ensar Neşrıyat, 1994

Yiğit, Bekır, *İslâm Mezheplerınde Şefaat*, MÜSBE, YL tezi, dnş. B. Topaloğlu, İstanbul. 1986.

Zeccâc *Ma'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, nşr. A. Abduh Şelebî, Beyrut 1988.

Zehebi, Muhammed Huseyn, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.

Zemahşeri, Cârullah. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ġavâmıdı't-Tenzil ve 'Uyûni'l-ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, nşr. M. Mürsi 'Âmir, Kahıre: Dâru'l-Mushaf, ts.

__, *Esâsu'l-belâğa*, Beyrut: Daru'l-fikr, 1989.

Zerkâni, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, ts.

Zetterstéen, K.V., "Sadaka" md., *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1988.

http://en.wikipedia.org/wiki/Composition_of_the_human_body

http://www.beyinrehberi.com/ExPage3.asp

http //www.diyanet.gov.tr/turkish/hutbe/vedahutbesi.asp

http://www.donusumkonagi.net/makale.asp?id=1594&baslik=beyinde_konusma_merkezleri

http://www.hayvanlaralemi.net/yazilar/davranis4.php); a.mlf., "davranışlar ve sistemler", http://hayvanlaralemi.net/yazilar/davranis6.php

http://www.ntvmsnbc.com/id/25252733/

DİZİN

A

B

C

F

G

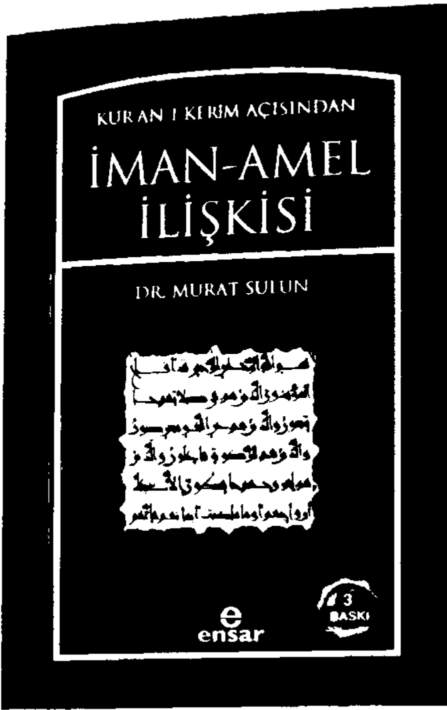
H

K

U

Ü

V

İman-amel ilişkisi sorununa Kur'ân-ı Kerîm ekseninde cevap aramanın ne denli önemli olduğu aşikârdır; ancak iman-amel ilişkisi Kur'ân açısından ele alınacaksa, *imanın ve dinin gayesi* ışığında işlenmeli; *iman-amel etkileşimi* açısından tahlil edilmeli; *iman ile amelin birbirlerine ne tür bir etkide bulunduğu* ortaya konmalıdır. Zira, iki şey arasındaki "ilişki" sadece *birinin ötekine dahil olup olmaması* ile sınırlandırılamaz.

İman, kökü kalbin derinliklerinde olan ve yapılan işlerle teyid olunan bir şeydir. Belli bir "doğal sonuç"un eksikliği o sonucun bağlı olduğu "sebeb"in de eksik olduğunu kanıtlar. Böylelikle, "fiilen işlemenin imana dahil mi olduğu, yoksa sadece zarurî olarak onu takip eden bir şey mi olduğu" tartışması lâf kalabalığına dönüşür.

Bununla birlikte, tıpkı iman gibi zihnî altyapısı ve hissî üstyapısı ile imansızlığın da bir karakteristiği vardır. İman, bu boyutların net olarak gerçekleşmesine bağlı olduğu kadar, imansızlık da bu boyutların gerçekleşmesine bağlıdır. Dolayısıyla, dinî emir ve yasaklara riâyetsizlik olarak nitelendirilebilecek amel zaafını "imansızlık"la damgalamakta acele edilmemelidir.

15 x 23.5 / 392 sahife / Karton Kapak

Kur'ān ayetlerinin, doğru anlaşılması çabalarına katkı mahiyetinde, bugüne kadar neşrettiğim makale ve tebliğlerim, "Dostlar alışverişte görsün!" kabilinden, suya sabuna dokunmayan uğraşılar değildi; hem rahatsız edici, hem de ezber bozucu sayılabilecek nispeten farklı yaklaşımlardı... Bu çalışmaların, toplumumuzu ilgilendiren yaklaşık yirmi beş tanesinin, İlahiyat meraklılarına derli toplu bir şekilde arz edilmesi düşüncesi doğunca, bu farklı konu ve kavramları mümkün mertebe uzlaştırıp, aralarında insicam sağlayarak, neşretmeye karar verdim.

Elinizdeki kitapta, girizgah niteliğindeki iki makalenin akabinde, İslamiyet'in en belirgin mükellefiyetleri ve bunlara dayanak teşkil eden fıtrat ve mes'uliyet kavramları, on başlık altında incelenmekte; takip eden üç konuda, 'öteki' anlaşılmaya çalışılmakta; kader çerçevesindeki üç çetrefil konudan sonra, din - bilim çatışmalarının halli çerçevesinde bir öneri ve Kur'ān mealleri hakkında teknik bir değerlendirme sunulmaktadır. Kitap, Kur'ān mesajını, günümüz insanına iletirken nelere dikkat edilmesi gerektiği ile son bulmaktadır.